

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ
ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α', ΕΤΟΣ Ζ', ΤΕΥΧΟΣ ΙΔ',
ΙΟΥΛΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2015

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ
ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄, ΕΤΟΣ Ζ΄, ΤΕΥΧΟΣ ΙΔ΄

ΙΟΥΛΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2015

ISSN: 1792-0507

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

Διευθυντής Συντάξεως
Μητροπολίτης Ρόδου Κύριλλος

Μέλη:

1. Ἀρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Πίτσης
Ἱερά Μητρόπολις Κώου καὶ Νισύρου
2. Πρωτοπρεσβύτερος Ἀμφιλόχιος Σακαλλέρος
Ἱερά Μητρόπολις Λέρου, Καλύμνου καὶ Ἀστυπαλαίας
3. Ἀρχιμανδρίτης Καλλίνικος Μαυρολέων
Ἱερά Μητρόπολις Καρπάθου καὶ Κάσου
4. Γεώργιος Πετρόπουλος
Ἱερά Μητρόπολις Σύμης
5. Ἀρχιμανδρίτης Πολύκαρπος Γρύλλης
Πατριαρχική Ἐξαρχία Πάτμου

ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

«ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ»

Ἱερά Μητρόπολις Ρόδου - Πλατεῖα Ἐλευθερίας - Τ.Κ. 85 100 Ρόδος

Τηλ. 22410-45555, Fax 22410-73480

e-mail: imrodou@gmail.com

Ἑκδοτικὴ Παραγωγή

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.

Ἀρδητιοῦ 12-16, 116 36 Ἀθήνα

Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820 • Fax: 210.923.7033

www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Α΄

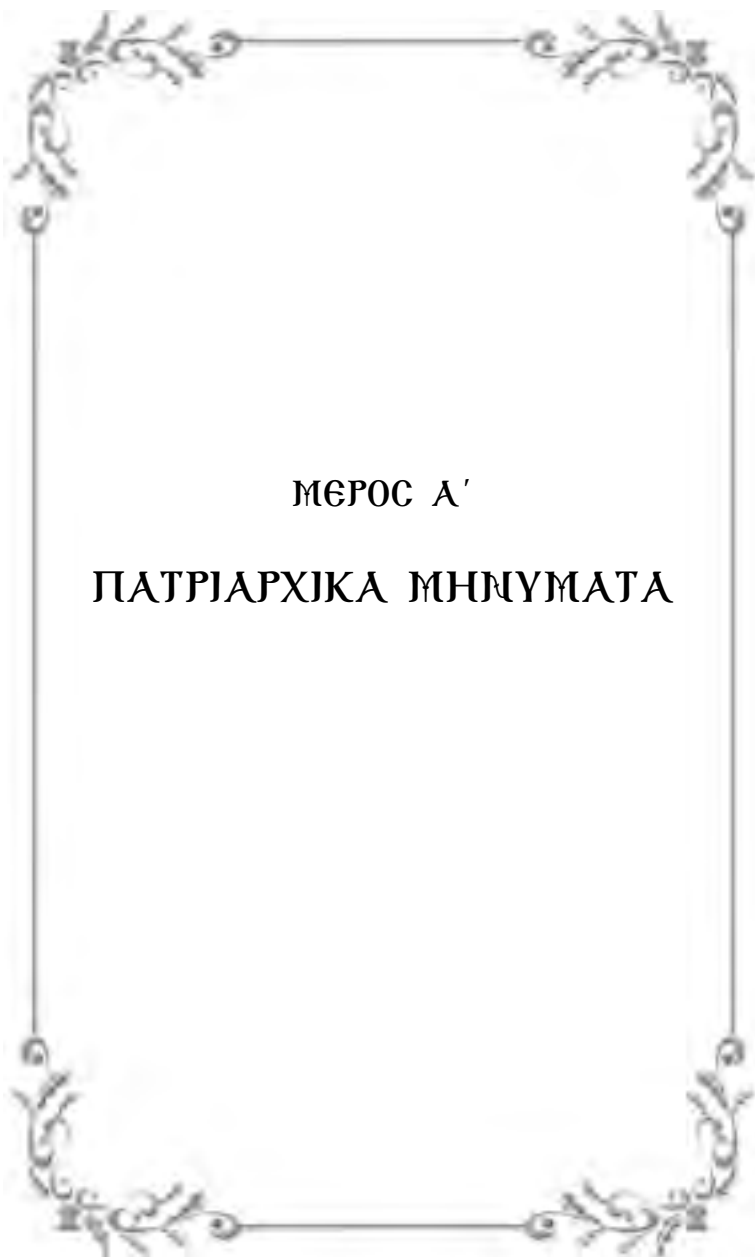
Πατριαρχικά Μηνύματα

Μήνυμα τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῆς Ἰνδίκτου καὶ τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.....	9
Πατριαρχικὴ Ἀπόδειξις ἐπὶ τοῖς Χριστουγέννοις	12

ΜΕΡΟΣ Β΄

Μελέτες

Νίκαια Βιθυνίας: Ἡ πόλη δύο Οἰκουμενικῶν Συνόδων, πρωτεύουσα τριῶν βασιλείων καὶ μιᾶς αὐτοκρατορίας <i>Ἰωάννης Ἡλ. Βολανάκης</i>	19
Ἱστορία, ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα τῆς Ἀδριανουπόλεως τῆς Θράκης <i>Ἰωάννης Ἡλ. Βολανάκης</i>	77
Οἱ Σχέσεις Ἐκκλησίας-Πολιτείας καὶ Φορολογικό Καθεστῶς <i>Μιχαήλ Θ. Παπαγεωργίου</i>	125
Γνώσεις, στάσεις καὶ ἀντιλήψεις τῶν κληρικῶν τῆς Δωδεκανήσου σέ περιβαλλοντικά θέματα. Ἀνάγκη γιὰ μία διά βίου ἐπιμόρφωση <i>Μαρία Καῖλα - Ἑμμανουήλ Ν. Σκλιβάκης</i>	267
Ἐκκλησιαστικά χρονικά.....	467

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ

ΜΗΝΥΜΑ ΤΗΣ Α.Θ.Π. ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ κ.κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ
ΕΠΙ ΤΗ ΕΟΡΤΗ ΤΗΣ ΙΝΔΙΚΤΟΥ
ΚΑΙ ΤΗ ΗΜΕΡΑ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ
ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

† ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ

ΕΛΕΩ! ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ - ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΠΑΝΤΙ ΤΩΙ ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ,
ΧΑΡΙΣ ΕΙΗ ΚΑΙ ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥ ΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕ-
ΩΣ ΚΥΡΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

«Άγιω Πνεύματι πᾶσα ἡ κτίσις καινουργεῖται, παλινδρομοῦσα εἰς τὸ πρῶτον» (Ἀναβαθμοὶ Α΄ ἤχου).

«Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ μόνος ἀνακαινίζων τὴν ποίησιν τῶν ἔργων σου καθ' ἐκάστην ἡμέραν»¹ (Μέγας Βασίλειος).

Ἀδελφοὶ συλλειτουργοὶ καὶ τέκνα εὐλογημένα ἐν Κυρίῳ,

Ὡς εἶναι γνωστόν, ἡ 1η Σεπτεμβρίου ἐκάστου ἔτους ἔχει ἀφιερωθῇ πρωτοβούλως ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου -προσφάτως δὲ καὶ ὑπὸ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας- εἰς τὴν προσευχὴν διὰ τὴν προστασίαν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Κατ' αὐτήν, παρακαλοῦμεν ἰδιαιτέρως τὸν Ὑψιστον ὅπως φαιδρύνῃ τὴν δημιουργίαν Του ὥστε νὰ εἶναι εὐχάριστος καὶ καρποφόρος ἡ ἐν αὐτῇ διαβίωσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ αἰτήματος περιλαμβάνεται ἀσφαλῶς καὶ ἡ παράκλησις ὅπως αἱ ἀναπόφευκτοι φυσιολογικαὶ κλιματικαὶ ἀλλαγαὶ συμβαίνουν καὶ ἐπιτρέπωνται ἐντὸς

1. Ψαλτήριον μετὰ τροπαρίων καὶ εὐχῶν, ἔκδοσις Ἱ. Μ. Παντοκράτορος, Ἁγ. Ὅρος 2004, σελ. 183.

τῶν ὀρίων τῆς ἀντοχῆς, τοῦ μὲν ἀνθρώπου πρὸς ἐπιβίωσιν αὐτοῦ, τῆς δὲ φύσεως πρὸς ἀειφορίαν αὐτῆς.

Ἐν τούτοις, ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι εἴτε κατὰ ἕν μέρος τῆς ἀνθρωπότητος, εἴτε ἐνίστε καὶ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς, συμπεριφερόμεθα ἀντιθέτως πρὸς τὸ αἶτημα τοῦτο. Καταπιέζομεν τὴν φύσιν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐπέρχονται ἀπρόβλεπτοι καὶ ἀνεπιθύμητοι κλιματικαὶ καὶ περιβαλλοντικαὶ ἀλλαγαί, δυσμενεῖς διὰ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν αὐτῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ διὰ τὴν ζωὴν μας. Τὸ δὲ ἀθροιστικὸν ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρωπίνων προσώπων ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐκτεταμένων ἰδιωτικῶν καὶ κρατικῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀναμόρφωσιν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παράγῃ περισσότερα ἀγαθὰ διὰ τοὺς ἐκμεταλλευομένους αὐτό, ἔχει ὡς μόνον ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφὴν τῆς ἐναρμονίως λειτουργούσης καλῆς λῆαν δημιουργίας τοῦ Θεοῦ.

Ὅσοι ἀντιλαμβάνομεθα τὸν διογκούμενον καθημερινῶς κίνδυνον τῆς κλιματικῆς ἀλλαγῆς εἰς τὸν πλανήτην μας, ἕνεκα ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν, ὑψοῦμεν φωνὴν ἐπισημάνσεως αὐτοῦ καὶ προσκαλοῦμεν ἅπαντας νὰ μελετήσωμεν τί εἶναι δυνατόν νὰ πράξωμεν «διὰ νὰ μὴ ἐξαφανισθῇ ἡ ζωὴ, χάριν τοῦ πλούτου» (Διακήρυξις Ὁργανισμοῦ Ἑνωμένων Ἐθνῶν).

Ὅθεν, ἡμεῖς, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καταβάλλομεν ἀπὸ ἐτῶν προσπάθειάς ἐνημερώσεως τῶν πιστῶν τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ ὅλων τῶν καλοπροαιρέτων ἀνθρώπων περὶ τῶν μεγάλων κινδύνων τοὺς ὁποίους συνεπάγεται ἡ ὑἰξημένη (κατὰ)-χρῆσις τῶν ἐνεργειακῶν πηγῶν, ἡ ὁποία ἐπαπειλεῖ μεγάλην κλιματικὴν ἀλλαγὴν καὶ θέτει εἰς κίνδυνον τὴν ἀειφορίαν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.

Οἱ Ὁρθόδοξοι Χριστιανοὶ ἐδιδάχθημεν ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας νὰ περιορίζωμεν κατὰ τὸ ἐφικτὸν τὰς ἀνάγκας μας. Εἰς τὸ ἥθος τοῦ καταναλωτισμοῦ ἀντιτάσσομεν τὸ ἥθος τῆς ἀσκητικότητος. Ἐν ἥθος αὐτοπεριορισμοῦ τῶν ἀναγκῶν εἰς τὸ ἀπαραίτητον. Τοῦτο δὲν συνεπάγεται στέρησιν ἀλλὰ τὴν ἐκλογίκευσιν τῆς καταναλώσεως καὶ τὴν ἠθικὴν καταδίκην τῆς σπατάλης. «Ἐχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθυσόμεθα» (Α΄ Τιμ. ζ΄ 8), μᾶς προτρέπει ὁ Ἀπόστολος τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς μετὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν πέντε ἄρτων καὶ τὸν χορτασμὸν ἐξ αὐτῶν πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐκτὸς γυναικῶν καὶ παιδίων, ἔδωκεν ἐντολὴν νὰ περισυλλεγοῦν τὰ περισσεύματα «ἵνα μὴ τι ἀπό-

ληται» (Ίωάν. ζ' 12). Άτυχώς, αἱ σύγχρονοι κοινωνίαι ἐγκατέλιπον τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐντολῆς ταύτης, ἐπιδιοθεῖσαι εἰς τὴν σπατάλην καὶ τὴν ἄλογον χρῆσιν πρὸς ἱκανοποίησιν κενοδόξων αἰσθημάτων εὐμαρείας. Αἱ συμπεριφορὰ αὗται δύνανται ὅμως νὰ ἀλλαγοῦν πρὸς ἐξοικονόμησιν πόρων καὶ ἐνεργείας διὰ τῆς καταλλήλου ἀγωγῆς.

Ἀδελφοὶ καὶ τέκνα ἐν τῷ κοινῷ Δημιουργῷ Κυρίῳ ἡμῶν,

Οἱ ἄνθρωποι εἴμεθα οἱ καταστροφεῖς τῆς κτίσεως μὲ τὴν ἀπληστίαν μας, μὲ τὴν προσήλωσίν μας εἰς τὴν γῆν, εἰς τὰ ἐπίγεια ἀγαθά, τὰ ὅποια προσπαθοῦμεν συνεχῶς νὰ αὐξήσωμεν, ὡς ὁ «ἄφρων πλούσιος» τοῦ Εὐαγγελίου. Λησμονοῦμεν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἐν τῷ Ὁποίῳ καὶ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἀντιμετώπισις τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ συντετονισμένως, πάντοτε ὅμως ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι, διὰ τῆς Χάριτος τοῦ Ὁποίου εὐλογοῦνται αἱ ἀνθρώπινοι προσπάθειαι μας καὶ πᾶσα ἡ κτίσις καινουργεῖται καὶ παλινδρομεῖ εἰς τὸ πρῶτον, ὡς ἐδημιουργήθη «καλὴ λίαν» ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ συνδημιουργοῦ καὶ προικισθέντος διὰ τοῦ αὐτεξουσίου ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως εἶναι μεγάλη.

Ἡ γῆ ὁμοιάζει μὲ «γίγαντιαῖον σωρὸν ἀπὸ ἀκαθαρσίαν» (Πάπας Ρώμης Φραγκίσκος, Ἐγκύκλιος 2015). Καὶ αἱ ἀκαθαρσίαι αὗται δὲν εἶναι μόνον ὕλικαί, ἀλλὰ πρωτίστως πνευματικά. Εἶναι ἀκαθαρσίαι προερχόμεναι ἐν τῇ οὐσίᾳ ἀπὸ ἐμπαθῆ νοήματα τοῦ ἰδίου τοῦ ἀνθρώπου. Ἡμεῖς ὅμως, οἱ Ὁρθόδοξοι Χριστιανοί, μὲ βεβαίαν τὴν πίστιν πρὸς τὸν Δημιουργὸν πάσης τῆς κτίσεως καὶ Παντοκράτορα Κύριον, καλοῦμεθα νὰ ἐπιτελέσωμεν καὶ εἰς τὸ θέμα τῆς προστασίας πάσης τῆς κτίσεως ἔργον εὐαγγελιστοῦ, ἔργον ἀποστολικόν: νὰ ἀναζωπυρώσωμεν, δηλαδή, τὴν χαρμόσουνον εὐαγγελικὴν ἀγγελίαν εἰς τὸν σύγχρονον ταραγμένον κόσμον καὶ νὰ ἀφυπνίσωμεν τὴν ὑπνώττουσαν πνευματικὴν φύσιν τοῦ πολλαπλῶς, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως δοκιμαζομένου ἀνθρώπου καὶ νὰ μεταδώσωμεν μήνυμα ἐλπίδος καὶ εἰρήνης καὶ πραγματικῆς χαρᾶς· τῆς εἰρήνης καὶ τῆς χαρᾶς τοῦ Χριστοῦ.

Ταῦτα φρονοῦντες καὶ ταῦτα πρεσβεύοντες, καὶ διακηρύττοντες τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀπὸ τῶν βαθμίδων τοῦ Ἀγιωτάτου Ἀποστολικοῦ καὶ Πατριαρχικοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, καλοῦμεν πάντας εἰς

ἐγγήγορσιν νοός, εἰς ἀπαλλαγὴν ἐμπαθῶν λογισμῶν καὶ συμφεροντολογικῶν κινήσεων, ὥστε νὰ ζῶμεν ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὸν πλησίον καὶ μὲ τὴν λίαν καλῶς δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κτίσιν, καὶ εὐχόμεθα καὶ προσευχόμεθα μετὰ τοῦ «τρανώσαντος τὴν φύσιν τῶν ὄντων» Βασιλείου τοῦ Μεγάλου: «Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ μόνος ἀνακαινίζων τὴν ποίησιν τῶν ἔργων σου καθ' ἐκάστην ἡμέραν· εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ κτίσας φῶς καὶ σκότος καὶ διακρίνας αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων· εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ ποιῶν πάντα καὶ μετασκευάζων, ἐκτρέπων σκιὰν θανάτου καὶ ἡμέραν εἰς νύκτα συσκοτάζων· εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ ποιήσας ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν, ὁ ποιήσας ἡμέραν εἰς ἔργα φωτός, καὶ νύκτα εἰς ἀνάπαυσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως...»².

Τοῦτο εἶναι τὸ μήνυμά μας, αὐτὴ εἶναι ἡ πεποιθήσις μας, αὐτὴ ἡ προτροπὴ μας πρὸς πάντας: Στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετὰ φόβου, ἐνώπιον τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ.

Ἡ δὲ τοῦ Δημιουργοῦ πάσης τῆς κτίσεως, ὁρατῆς καὶ ἀοράτου, Κυρίου ἡμῶν Χάρις καὶ τὸ ἄπειρον Αὐτοῦ Ἔλεος εἶησαν μετὰ πάντων καὶ μετὰ τοῦ κόσμου παντός, νῦν καὶ εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας. Ἀμήν.

βιε' Σεπτεμβρίου α'

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως
διάπυρος πρὸς Θεὸν εὐχέτης πάντων ὑμῶν

2. Ἐνθα ἀνωτέρω.

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΕΠΙ ΤΟΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΟΙΣ

†ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ

ΕΛΕΩ^ι ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ -
ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΠΑΝΤΙ ΤΩ^ι ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΧΑΡΙΝ, ΕΙΡΗΝΗΝ ΚΑΙ ΕΛΕΟΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΝ ΒΗΘΛΕΕΜ
ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ

Ἀδελφοὶ καὶ Τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά,

«Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε!»

Ἡ γλυκύτης τῆς Ἀγίας Νυκτὸς τῶν Χριστουγέννων περιβάλλει καὶ πάλιν τὸν κόσμον. Καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρωπίνων καμάτων καὶ πόνων, τῆς κρίσεως καὶ τῶν κρίσεων, τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐχθροτήτων, τῶν ἀνησυχιῶν καὶ τῶν ἀπογοητεύσεων, προβάλλει μέ τὴν ἰδίαν ὡς καὶ ἄλλοτε γοητεῖαν, πραγματικὸν καὶ σύγχρονον ὅσον ποτέ, τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ, προτρεπόμενον ἵνα «δικαιοσύνην μάθωμεν οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς» (προβλ. Ἑσ. κς', 9), ὅτι «ἐτέχθη ἡμῖν σήμερον Σωτήρ» (Λουκ. β', 11).

Ἀτυχῶς, ὅμως, κατὰ τὴν ἐποχὴν μας, πολλοὶ ἄνθρωποι σκέπτονται ὅπως ὁ ἐκτελεστὴς ἐκεῖνος τῶν νηπίων Ἑρῳδῆς, ὁ ἄνομος καὶ ἀδίστακτος, καὶ ἐξολοθρεύουν τοὺς συνανθρώπους των διὰ ποικίλων τρόπων. Ὁ στρεβλωμένος ἀπὸ τὴν ἐγωκεντρικότητά του νοῦς τοῦ ἐξουσιαστοῦ τοῦ κόσμου τούτου, ὁ ὁποῖος προσωποποιεῖται εἰς τὸ φονικὸν πρόσωπον τοῦ Ἑρῳδοῦ, εἶδε παραδόξως κίνδυνον διὰ τὴν ὑπόστασιν τοῦ τὴν γέννησιν ἐνός ἀθώου **Παιδίου**. Καὶ ὡς καταληλότερον τρόπον διὰ τὴν προφύλαξιν τῆς **κοσμικῆς ἐξουσίας** του ἀπὸ τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον ἐνέπνεεν εἰς αὐτόν –κατὰ τὴν ἄποψίν του– ἡ γέννησις τοῦ Παιδίου, ἐπέλεξε τὴν ἐξολόθρευσίν του.

Διά νά σωθῇ ἀπό τάς φονικάς διαθέσεις τό **Βρέφος Ἰησοῦς**, διά τό ὅποιον ὠμίλησαν οἱ Ἄγγελοι, ἠναγκάσθη νά φύγῃ εἰς Αἴγυπτον, καταστάν οὕτω, θά ἐλέγομεν μέ τήν ὁρολογίαν τῆς ἐποχῆς μας, **«πολιτικός πρόσφυξ»**, ὁμοῦ μετά Μαρίας τῆς Μητρός Αὐτοῦ, τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, καί τοῦ μνήστορος Ἰωσήφ.

Εἰς τήν ἐποχήν μας, θεωρουμένην ὡς ἐποχήν προόδου, πολλά παιδιά ἀναγκάζονται νά καταστοῦν πρόσφυγες ἀκολουθοῦντα τοὺς γονεῖς των διά νά σώσουν τήν ζωήν των, τήν ὁποίαν ὑποβλέπουν ποικιλώνυμοι ἔχροί των. Τό γεγονός τοῦτο, ἀποτελεῖ ὄνειδος διά τό ἀνθρώπινον γένος.

Διό καί ἐπὶ τῇ Γεννήσει τοῦ **Παιδίου Ἰησοῦ**, τοῦ ἀληθινοῦ λυτρωτοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν, διακηρύττομεν ἀπό τοῦ Ἀγιωτάτου Ἀποστολικοῦ καί Πατριαρχικοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ὅτι αἱ κοινωνίαι πᾶσαι πρέπει νά ἐξασφαλίσουν τήν ἀσφαλῆ ἀνάπτυξιν τῶν παιδίων καί νά σεβασθοῦν τό δικαίωμά των εἰς τήν ζωήν, εἰς τήν παιδείαν καί εἰς τήν κανονικὴν ἀνάπτυξίν των, τήν ὁποίαν ἡμπορεῖ νά ἐξασφαλίσῃ ἡ ἀνατροφή καί διαπαιδαγώγησίς των ἐντός τοῦ πλαισίου τῆς παραδοσιακῆς οἰκογενείας, μέ βάσιν τάς ἀρχάς τῆς ἀγάπης, τῆς φιλανθρωπίας, τῆς εἰρήνης, τῆς ἀλληλεγγύης, ἀγαθῶν τὰ ὅποια κομίζει εἰς ἡμᾶς σήμερον ὁ δι' ἡμᾶς σαρκωθείς Κύριος.

Ὁ τεχθεὶς Σωτὴρ καλεῖ ὅλους νά ἀποδεχθῶμεν τό μήνυμα τοῦτο τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τήν μακράν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν οἱ λαοὶ ἐπραγματοποίησαν πολλές μετακινήσεις καί ἐποικισμούς. Ἠλπίζομεν ὅμως ὅτι, μετά τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους καί τάς περί τῆς εἰρήνης διακηρύξεις ἐκκλησιαστικῶν καί πολιτικῶν ἡγετῶν καί ὀργανισμῶν, αἱ σύγχρονοι κοινωνίαι θά ἠδύναντο νά ἐξασφαλίσουν τήν εἰρηνικὴν διαβίωσιν τῶν ἀνθρώπων εἰς τάς χώρας των. Ἀτυχῶς, τὰ γεγονότα διαψεύδουν τήν ἐλπίδα, διότι μεγάλοι μᾶζαι ἀνθρώπων πρό τῆς ἀπειλῆς τῆς ἐξολοθρευσεῶς των ἀναγκάζονται νά λάβουν τήν πρὶκράν ὁδόν τῆς προσφυγιάς.

Ἡ διαμορφουμένη αὕτη κατάστασις, μέ τό διαρκῶς ὀγκοῦμενον κύμα τῶν προσφύγων, αὐξάνει τάς εὐθύνas ἡμῶν, ὅσων ἔχομεν εἰσέτι τήν εὐλογίαν νά ζῶμεν εἰρηνικῶς καί μέ κάποιαν ἄνεσιν, νά μὴ μένωμεν ἀναίσθητοι ἐνώπιον τοῦ καιθημερινοῦ δράματος χιλιάδων συνανθρώπων μας, ἀλλὰ νά ἐκφράσωμεν εἰς αὐτοὺς τήν ἔμπρακτον ἀλληλεγγύην καί ἀγάπην μας, μέ τήν βεβαιότητα ὅτι κάθε εὐεργεσία πρὸς αὐτοὺς ἀποβαίνει εἰς τό πρόσωπον τοῦ τεχθέντος καί σάρκα

λαβόντος Υιού του Θεού, ό Όποϊος ήλθεν εις τόν κόσμον όχι ως βασιλεύς, όχι ως έξουσιαστής, όχι ως δυνάστης, όχι ως πλούσιος, αλλά έτέχθη ως γυμνόν και άνυπεράσπιστον Βρέφος, εις σμικρόν σταυλον, άνευ έστίας, όπως ζούν αυτήν την στιγμήν χιλιάδες συνανθρώπων μας, και ήναγκάσθη έκ των πρώτων έτών της έπιγείου ζωής Του νά ξενιτευθί εις χώραν μακράν, διά νά σωθί έκ του μίσους του Ήρώδου. Τών νηπίων των σημερινών προσφύγων, θά έλέγομεν, τό άθών αίμα ή γή και ή θάλασσα πίνουν, του δέ Ήρώδου ή άνασφαλής ψυχή «τό κρῖμα έδέξατο».

Αυτό τό τεχθέν και εις Αίγυπτον πορευόμενον Θεϊόν Βρέφος είναι ό πραγματικός υπερασπιστής των σημερινών προσφύγων, των διωκομένων υπό των συγχρόνων Ήρωδών. Αυτό, τό **Βρέφος Ίησους, ό Θεός ήμών**, «έγένετο τοίς άσθενέσιν ως άσθενής» (προβλ. Α΄ Κορ. θ΄, 22), σύμμορφον πάντων ήμών, των άδυνάτων, των έξουθενημένων, των κινδυνευόντων, των προσφύγων. Η συμπάράστασις και ή βοήθεια ήμών προς τούς διωκομένους και έκτοπιζομένους συνανθρώπους μας, άνεξαρτήτως φυλής, γένους και θρησκείας, θά είναι διά τόν τεχθέντα Κύριον δώρα πολυτιμότερα των δώρων των μάγων, θησαυροί τιμώτεροι «χρυσού και λιβάνου και σμύρνης» (προβλ. Ματθ. β΄, 11), πλούτος πνευματικός αναφαίρετος και μόνιμος, ό όποϊος δέν θά φθαρή όσοι αιώνες και εάν παρέλθουν, αλλά θά μάς άναμένη εις την βασιλείαν των Ουρανών.

Άς προσφέρωμεν έκαστος ό,τι δυνάμεθα εις τόν έν τῷ προσώπῳ των προσφύγων άδελφών μας όρώμενον Κύριον. Άς προσφέρωμεν εις τόν έν Βηθλεέμ τικτόμενον σήμερον μικρόν Χριστόν αυτά τά τίμια δώρα της άγάπης, της θυσίας και της φιλανθρωπίας, μιμούμενοι την Αυτόυ εύσπλαγχνίας, και άς προσκυνήσωμεν Αυτόν μετά των άγγέλων, των μάγων, των άπλοϊκών ποιμένων, κρίζοντες τό «δόξα έν ύψίστοις Θεῷ και επί γῆς εἰρήνη, έν ανθρώποις εύδοκία» (Λουκ. β΄, 14), σύν πᾶσι τοίς Άγίοις.

Η χάρις και τό πλούσιον έλεος του πρόσφυγος Βρέφους Ίησού ειήσαν μετά πάντων ύμῶν!

Χριστούγεννα ,βιε΄

† Ό Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαῖος
διάπυρος προς Θεόν εύχέτης πάντων ύμῶν

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΜΕΛΕΤΕΣ

Δρ ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ

Έφορος Αρχαιοτήτων Ε.Τ.

ΝΙΚΑΙΑ ΒΙΘΥΝΙΑΣ: Η ΠΟΛΗ ΔΥΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΔΩΝ, ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΡΙΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΜΙΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

1. Θέση και όνομασία

Τό ΒΔ τμήμα της Μικρᾶς Ἀσίας ἢ Ἀνατολίας ὀνομάζετο κατά τήν ἀρχαιότητα Βιθυνία. Ἡ περιοχή αὐτή ἔχει εὐκρατο κλίμα καί χαρακτηρίζεται ἀπό ἡπια ἀνυψούμενους, καταπράσινους λόφους, στίς πλαγιές τῶν ὁποίων φύονται πεῦκα καί κυπαρίσσια. Ὑπάρχουν ἀπέραντες καί πολύ εὐφορες πεδιάδες καί κοιλάδες καί ἄφθονα ὕδατα (ποταμοί, λίμνες, πηγές). Στήν περιοχή ἀπαντοῦν πυκνοί ἐλαιῶνες, καλλιεργοῦνται διάφορα ὀπωροφόρα δένδρα, ἐπίσης δημητριακά, καλαμπόκι, ὄσπρια, βαμβάκι, καπνός, λαχανικά καί ἀπλώνονται πλούσιοι ἀμπελῶνες «δῶρα τοῦ πλουσιοδότου θεοῦ Διονύσου». Αὐτή ἦταν καί ἐξακολουθεῖ νά εἶναι μία ἀπό τίς εὐφωρύτερες καί πλουσιώτερες περιοχές τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Στήν Βιθυνία εἶναι δυνατόν νά ἔλθει κάποιος εὐκολώτερα μέ πλοῖον, τό ὁποῖον ἀποπλέει ἀπό τό Kartal, ἕνα προάστιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πού κεῖται στήν ἀκτὴ τῆς Θάλασσας τοῦ Μαρμαρᾶ, ἡ ὁποία εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς Ἀνατολίας καί ἀπέχει περίπου ἡμισείαν ὥραν ἀπό τό κέντρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τό πλοῖον διαπλέει τόν Κόλπον τῆς Νικομηδείας καί φθάνει, ὕστερα ἀπό μίαν καί ἡμισείαν ὥραν (1 1/2) στήν πόλη Yalova, πολυσύχναστον τουριστικόν θέρετρον, τό ὁποῖον ἀπετέλει ἤδη κατά τήν ἀρχαιότητα ἕναν φημισμένον τόπον διακοπῶν.

Στή συνέχεια ένα ευχάριστο ταξίδι με τό αυτοκίνητον οδηγεί μέσω λοφώδους καί πολύ εϋφορης περιοχής στόν οικισμόν Orhangazi, από όπου, στρίβοντας πρός τά ἀριστερά, κατευθύνεται κανείς πρός τήν πόλη τῆς Νικαίας¹. Ἡ ἀμαξιτή ὁδός βαίνει κατά μήκος τῆς βορείας ὄχθης τῆς Λίμνης τῆς Νικαίας (Iznik Goelue), ἡ ὁποία κατά τήν ἀρχαιότητα ὀνομάζετο « Ἀσκανία λίμνη»².

Πρόκειται διά τήν πλέον μαγευτικήν περιοχήν τῆς Βιθυνίας, ὅπου οἱ πλαγιές τῶν λόφων καλύπτονται μέ ἐλαιῶνες καί ἀμπελῶνες, πού φθάνουν μέχρι τήν ὄχθη τῆς παρακείμενης λίμνης καί ὁ δρόμος περιστοιχίζεται ἀπό πυκνές δενδροστοιχίες, ἀποτελούμενες ἀπό λεύκες καί σημύδες.

Εἰδικώτερα στήν περιοχή τῆς Βιθυνίας, ΝΑ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Istanbul) καί σέ ἀπόσταση 195 χλμ., ὁδικῶς, μέσω Νικομηδείας (Izmit), ΝΑ τῆς Θάλασσας τοῦ Μαρμαῤα καί σέ ἀπόσταση 61 χλμ. ἀπό αὐτήν, ΒΑ τῆς Προύσας (Bursa) καί σέ ἀπόσταση 79 χλμ. ἀπό αὐτήν, στήν ἀνατολικήν ὄχθη τῆς λίμνης τῆς Νικαίας (Iznik Goelue), στίς ΝΑ ὑπώρειες τοῦ ὄρους Naldoecken Dagi (ύψόμ. 1119 μ.), σέ μία πολύ εϋφορη πεδιάδα, ἡ ὁποία ποτίζεται ἀπό ἀφθονα νερά, κεῖται ἡ πόλη τῆς Νικαίας (Iznik)³.

1. Στό Λεξικόν Σουίδα 2002, σ. 800-801, ἀναφέρονται μεταξύ ἄλλων καί τά ἑξῆς: «Νίκαια, ὄνομα πόλεως Βιθυνίας ἐν ἣ παραρρεῖ καί ποταμός Φάρνουτις λεγόμενος. Βοτιαίων ἀποικος, αὕτη κληθεῖσα καί Ἀντιγόνηα. Παρωνόμασται δέ Νίκη τῇ τοῦ Λυσιμάχου γυναικί, ἄλλως δέ ὁμωνυμεί, εἴπερ ἐκείνη ἐκαλεῖτο Νίκαια...ἐθνικόν δέ αὐτῆς Νικαεύς».

2. Ἡ λίμνη ὀνομάζεται «Ἀσκανία» καί τώρα Ιτζνίκ Γκιελύ (İznik Gölü). Αὕτη ἔχει μήκος ἀπό Δ. πρός Α. περίπου 34 χλμ. καί πλάτος ἀπό Β πρός Ν περίπου 12 χλμ. Τό βάθος αὐτῆς ἀνέρχεται περίπου στά 25,00 μ. καί ἔχει ἀνάπτυγμα παραλίας περί τά 88,00 χλμ. Ἡ λίμνη κεῖται σέ ὕψος 87,00 μ. ὑπέρ τήν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης. Παρά τήν ἀνατολικήν ἀκτὴν τῆς λίμνης κεῖται ἡ Νίκαια, παρά τήν δυτικήν ἔκειτο ἡ Βασιλινόπολις (νῦν Μπαζάρκιοϊ) καί παρά τήν ΝΔ ἄκραν ἔκειτο ἡ ἀρχαία Φυτόπολις. Ν. Σπυρόπουλος, Ἄρθρον «Ἀσκανία», *MEE*, τ. 5 (Ἀθῆναι ἄ. χρ. ἔκδ.), σ. 820.

3. Ἐπιθυμῶ νά ἐκφράσω καί ἀπό τήν θέση αὐτή τίς θερμές μου εὐχαριστίες πρός ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι καθ' οἷονδήποτε τρόπον ἐβοήθησαν τόν γράφοντα καί συνέβαλαν οὐσιαστικά στήν ὁλοκλήρωση τῆς παρούσης μελέτης. Εἰδικότερα εὐχαριστῶ τούς ἑξῆς:

1) Τόν εὐγενῆ, φιλόξενο καί φιλοπρόοδο λαό τῆς γειτονικῆς καί φίλης χώρας Τουρκίας, μετά τοῦ ὁποίου ἔχομε πάρα πολλές κοινές παραδόσεις καί μᾶς συνδέουν τόσα πολλά, 2) τούς εὐγενεῖς καί φιλόξενους κατοίκους τῆς Νικαίας (İznik), διά τήν φιλόφρονα ὑποδοχή, τήν φιλοξενία καί τίς πληροφορίες των,

Ἡ πρώτη ματιά πρὸς τὴν Νίκαιαν εἶναι πολὺ ἐντυπωσιακὴ, διότι ὕστερα ἀπὸ λίγο ἀρχίζει νὰ ἀραιώνει καὶ νὰ φωτίζεται τὸ δάσος στὸ ἀνατολικὸν πέρασ τῆς λίμνης καὶ ὁ ἐπισκέπτης ἀντικρὺζει αἰφνιδίως τὴν ἀρχαία ὀχύρωση τῆς πόλεως, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὑψηλὰ τεῖχη, τὰ ὁποῖα ἐνισχύονται κατὰ διαστήματα ἀπὸ ἰσχυροὺς πύργους. Ὁ ἐπισκέπτης ἔχει τὴν ἐντύπωση ὅτι μεταφέρεται νοητὰ στὴν ἀρχαιότητα καὶ στὸν Μεσαίωνα.

Ὅταν ὁ Raimond de Aguilers, κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ ἔτους 1097 μ.Χ., ἀντίκρυε διὰ πρώτην φοράν, μαζί μέ τοὺς Ἱππότες τῆς Α΄ Σταυροφορίας, τὴν Νίκαιαν καὶ τὴν ἰσχυράν ὀχύρωσή της, παρητήρησε:

«(Ἰδού) ἓνας τόπος ἰσχυρῶς ὀχυρωμένος ἀπὸ τὴν φύση καὶ ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα χέρια καὶ καλῶς προστατευόμενος..., ὁ ὁποῖος περιβάλλεται ἀπὸ ἰσχυρά τεῖχη, ποὺ δέν ἔχουν τίποτα νὰ φοβηθοῦν, οὔτε ἀπὸ τὴν ἐπίθεση ἐχθρικῶν ὀρδῶν, οὔτε ἀπὸ τὴν βολὴ πολεμικῶν μηχανῶν...»⁴.

Ἡ Νίκαια κέκτηται μεγάλη σημασία μεταξὺ ἄλλων, διότι εἶναι ἡ πόλη στὴν ὁποίαν συνῆλθαν δύο Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι, ἥτοι: ἡ Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τὸ ἔτος 325 μ.Χ. καὶ ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἡ ὁποία συνεκλήθη κατὰ τὸ ἔτος 787 μ.Χ. Ἐπίσης ἡ Νίκαια διετέλεσε πρωτεύουσα τριῶν Βασιλείων καὶ μίας Αὐτοκρατορίας, τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας (1204-1261 μ.Χ.).

Στὴν Νίκαια κατέφυγαν ὁ Αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ἡ Κυβέρνηση, καθὼς καὶ ὅλες οἱ Ἀρχές καὶ οἱ Ἀρχοντες τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων τῆς Δ΄ Σταυροφορίας κατὰ τὸ ἔτος 1204 μ.Χ. Ἐκεῖ ἀνεσυνέταξαν οἱ Βυζαντινοὶ τίς δυνάμεις των καὶ ἐπέτυχαν τὸ 1261 νὰ ἀνακαταλάβουν τὴν Κωνσταντινούπολη. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία κατόρθωσε νὰ συνεχίσει τὸν ἱστορικὸν της βίον ἐπὶ περίπου δύο ἀκόμη αἰῶνες (1261-1453 μ.Χ.), παρὰ τίς ἐγγε-

3) τὴν σύζυγο καὶ συνεργάτιδα, φιλόστορα, φιλότεχνο καὶ φιλόμουσο Δρ. Μαρία Gehlhoff - Βολανάκη, Ἱατρό, τὰ παιδιὰ μας Ἠλία καὶ Χριστίνα καὶ τίς ἐγγονές μας Ἀντιγόνη καὶ Νεφέλη Θ. Ἀρβανίτη, γιὰ τὴν ἠθικὴ συμπαράσταση, κατανόηση, ὑπομονὴ καὶ βοήθειά των.

4. J. Freely, *Türkey*, 1992, σ. 125-126.

νείς δυσκολίες και τά πολλά και ποικίλα προβλήματα, τά όποια διά διαφόρους λόγους αντιμετώπιζε.

Ή Νίκαια –όπως και ή Κωνσταντινούπολη– έκειτο περίπου στό κέντρον του τότε γνωστού κόσμου⁵. Άπετέλει σταυροδρόμι διαφόρων λαών και πολιτισμών. Ήπίσης ήτο συγκοινωνιακός κόμβος και γέφυρα, μεταξύ Άνατολής και Δύσεως, Βορρά και Νότου, όπου συνηντώντο διάφορες παραδόσεις και άντηλλάσσοντο προϊόντα και ιδέες. Ή συγκεκριμένη γεωγραφική θέση της πόλεως (Locus) ένείχε όπωσδήποτε μεγάλη σημασία και έπηρέασε άμεσα τίς ιστορικές τύχες της Νικαίας, κατά την μακραίωνα ζωή και ιστορία της.

Σήμερα ή Νίκαια είναι μία μικρά πόλη της Τουρκίας, της όποίας οί κάτοικοι ασχολούνται κατά κύριο λόγο μέ την γεωργία και την κτηνοτροφία και μικρός αριθμός αυτών μέ τόν τριτογενή τομέα (δι-οίκηση, τουρισμός κ.λπ.).

Ή μακραίωνη και πλούσια ιστορική παράδοση της πόλεως, ή σέ καλή σχετικώς κατάσταση διατηρούμενη αρχαία όχύρωση (τείχη - πύργοι - πύλες), ή διατήρηση του αρχαίου πολεοδομικού συστήματος (Ίπποδάμειο σύστημα), τά από διάφορες έποχές προερχόμενα μνημεία της, τό Αρχαιολογικό Μουσείο, μέ τά πλούσια εκθέματά του, τά περίφημα σέ όλον τόν κόσμο κεραμικά της Νικαίας (κεραμικά Iznik), τά όποια κατά τό παρελθόν την έκαναν διάσημη, ή παρακείμενη λίμνη Άσκανία, τό πανέμορφο φυσικό περιβάλλον, τό εύκρατο κλίμα και ή φιλοξενία των κατοίκων της, άποτελούν τίς κύριες αίτίες, διά τίς όποιες ικανός αριθμός έντοπίων και κυρίως ξένων επισκέπτεται σήμερα την Νίκαια και συμβάλλει στην τόνωση της οίκονομίας της περιοχής⁶.

Ή Νίκαια σήμερα είναι μία μικρή πόλη, μέ γοητευτικό παρελθόν, ή όποια όμοιάζει ως νά κοιμάται στην άκρη της λίμνης της, κλεισμένη

5. Ό λεγόμενος «Νέος Κόσμος», ό όποιος περιλαμβάνει την Άμερική και την Αύστραλία, άνεκαλύφθη, ως γνωστόν, από τά τέλη του 15ου αϊ. και έξης. Ειδικότερα, ή μέν Άμερική άνεκαλύφθη από τόν Χριστόφορον Κολόμβον (1451-1506) στις 12 Όκτωβρίου του έτους 1492 μ.Χ., ή δέ Αύστραλία κατά τό έτος 1606 μ.Χ. από Όλλανδούς έξερευνητές.

6. Την Νίκαιαν έπισκέφθη ό γράφων από 3-5/05/2012 και έμελέτησε επί τόπου τά μνημεία και την ιστορίαν της. Ή μετά χείρας μελέτη άποτελεί καρπό της έπισκέψεως αυτής και της αγάπης του γράφοντος προς την Νίκαιαν.

στό τείχος της, τό όποϊον τώρα φαίνεται πολύ μεγάλο δι' αυτήν. Έχει πολυάριθμα μνημεία: αρχαία, βυζαντινά καί όθωμανικά⁷.

Σύμφωνα μέ τόν Στέφανον τόν Βυζάντιον⁸ ή πόλη ιδρύθηκε στίς αρχές τής πρώτης χιλιετίας π.Χ. από Θράκες αποίκους.

Κατά τόν Στράβωνα⁹ ή πόλη ιδρύθηκε κατά τό έτος 316 π.Χ. από τόν Στρατηγόν του Μεγάλου Αλεξάνδρου (356-323 π.Χ.) Αντίγονον τόν Μονόφθαλμον ή Κύκλωπα (381-301 π.Χ.), ό όποϊος τήν όνόμασε Αντιγόνηαν.

Αργότερα καί κατά τό έτος 301 π.Χ., ή πόλη περιήλθε στόν έπίσης Στρατηγό του Μεγάλου Αλεξάνδρου καί βασιλέα τής Θράκης Λυσίμαχον (360/355-282 π.Χ.), ό όποϊος τήν όνόμασε Νίκαιαν, πρός τιμήν τής άποθανούσης πρώτης συζύγου αυτού, κόρης του Αντιπάτρου.

2. Σύντομη ιστορική έπισκόπηση

Η Νίκαια είναι μία από τίς αρχαιότερες πόλεις τής Βιθυνίας. Όσον άφορά στην ίδρυσή της υπάρχουν πολλές παραδόσεις, μεταξύ τών όποϊων συγκαταλέγονται καί οί έπόμενες:

Αυτή έκτίσθηκε τό πρώτον από τούς Μακεδόνες καί όνομάσθηκε «Άτταία». Αργότερα κατεστράφη από τούς Μυσούς καί άνοικοδομήθηκε κατά τό τέλος του 4ου αι. π.Χ. υπό τών «Έπικνημίδων Λοκρών», στρατιωτών τής στρατιάς του Μεγάλου Αλεξάνδρου, μετά τήν επάνοδον αυτών από τήν Ινδία. Αυτοί τήν όνόμασαν Νίκαιαν, από τήν πατρίδα τών Νίκαιαν, πού έκειτο επί τής Οίτης, τήν όποϊαν είχαν καταστρέψει οί Φωκαείς.

Κατά τό έτος 316 π.Χ. ό Αντίγονος ένίκησε τόν Εϋμένην, κατέλαβεν τήν πόλη καί τήν μετονόμασε σέ Αντιγόνηαν, πρός τιμήν τής συζύγου του Αντιγόνης.

Κατά τό έτος 301 π.Χ. ό Λυσίμαχος έγινε κύριος τής πόλεως καί

7. Α. Κιντῆ, *Τουρκία*, σ. 646.

8. Ό Στέφανος Βυζάντιος, ό Γραμματικός (τέλη 5ου αι. μ.Χ.), είναι ό συγγραφέας ένός Γεωγραφικού Λεξικού, υπό τόν τίτλον «Έθνικά», στό όποϊον περιέχονται πολύτιμες πληροφορίες.

9. Ό Στράβων (* Άμάσεια Πόντου περί τό 63 π.Χ. ± μετά τό 21 μ.Χ.), υπήρξε σπουδαίος ιστορικός καί γεωγράφος. Αυτός συνέγραψε, μεταξύ άλλων καί ένα έργον, υπό τόν τίτλον «Γεωγραφικά», αποτελούμενον από δεκαεπτά (17) βιβλία.

τήν ονόμασε Νίκαιαν, προς τιμήν της αποθανούσης πρώτης συζύγου του, κόρης του Ἀντιπάτρου.

Τότε ἡ Νίκαια ἐτειχίσθηκε καί ἐκοσμήθηκε μέ ωραία οἰκοδομήματα (Θέατρον, ναούς, Γυμναστήρια, Ἀγορές κλπ.) καί ἐγνώρισε μεγάλην ἀκμήν. Ἀργότερον δέ διετέλεσε ἔδρα τοῦ βασιλέως Ζιποίτου (288-281 π.Χ.).

Ἡ Νίκαια ὑπῆρξε πρωτεύουσα τοῦ Βασιλείου τῆς Βιθυνίας ἕως τό ἔτος 264 π.Χ., ὅποτε ἰδρύθηκε ἡ Νικομήδεια (Izmit), ἡ ὁποία καί ἀντικατέστησε τήν Νίκαιαν ὡς πρωτεύουσα τῆς περιοχῆς.

Μετά τόν θάνατον τοῦ Λυσιμάχου κατά τό ἔτος 281 π.Χ. ἡ Νίκαια κατελήφθη ἀπό τόν βασιλέα τῆς Βιθυνίας Νικομήδην Α΄¹⁰ καί διά ἕνα διάστημα διετέλεσε πρωτεύουσα τοῦ Βασιλείου του.

Ἡ Νίκαια καί ἡ γύρω ἀπό αὐτήν περιοχή κατελήφθησαν ἀργότερα ὑπό τοῦ Μιθριδάτου καί τελικά περιῆλθαν στοὺς Ρωμαίους.

Ὅταν κατά τό ἔτος 74 π.Χ. ἡ Βιθυνία ἐνσωματώθηκε στήν Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν, ἡ Νίκαια ἀπέβη μία ἀπὸ τίς σημαντικότερες πόλεις τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας καί πρωτεύουσα τῆς Ἐπαρχίας τῆς Βιθυνίας. Ἡ πόλη ἐπεκτάθηκε καί ὁ Ἀνθύπατος Πλάνκιος Βάρος (Plancius Varus) ἀναγκάσθηκε νά ἀνεγείρει νέον τεῖχος, ὥστε νά προστατεύει τίς νεόδμητες οἰκοδομὲς τῆς πόλεως (78 μ.Χ.).

Ὁ Πλίνιος ὁ Νεώτερος (Gaius Plinius Caecilius Secundus: 61 - 112 μ.Χ.)¹¹, ὡς Διοικητὴς τῆς Βιθυνίας, ἔμεινε ἐκεῖ κατά τὰ ἔτη 111-112 μ.Χ. καί χάρη στὸ ἐνδιαφέρον, τό ὁποῖον ἐπέδειξε καί τήν γενναιοδωρίαν αὐτοῦ ἀνηγέρθησαν, μεταξύ ἄλλων καί τὰ ἐπόμενα δημόσια οἰκοδομήματα:

- α) τό Γυμναστήριον καί
- β) τό Θέατρον.

Μετά τόν σεισμόν, ὁ ὁποῖος κατέστρεψε τήν Νίκαια κατά τό ἔτος 123 μ.Χ., ὁ Αὐτοκράτορας Ἀδριανός (Purplius Aelius Trajanus

10. Ὁ Νικομήδης ὁ Α΄ ὑπῆρξε βασιλιάς τῆς Βιθυνίας (περίπου 280-260 π.Χ.). Ἦτο ἀδελφός τοῦ βασιλέως Ζιποίτου, τόν ὁποῖον καί διαδέχθηκε στήν ἀρχήν.

11. Ὁ Πλίνιος ὁ Νεώτερος ἦτο ἀνεψιός τοῦ Πλινίου τοῦ Πρεσβυτέρου (Gaius Plinius Caecilius Secundus: 23 - 79 μ. Χ.) καί διετέλεσεν Ὑπατος καί Κυβερνήτης τῆς Βιθυνίας ἐπὶ τοῦ Ρωμαίου Αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ (98-117 μ.Χ.).

Hadrianus 117-135 μ.Χ.)¹², ανοικοδόμησε τήν πόλη, ή όποία έκτοτε προόδευσε πολύ καί έγνώρισε μεγάλην εύημερίαν.

Μετά τόν Αύτοκράτορα Βαλεριανόν (Valerianus 252-260 μ.Χ.) ή πόλη έρειπώθηκε διαδοχικά από τούς Πέρσες καί τούς Γαλάτες καί έπαυσε νά έκδίδει δικά της νομίσματα.

Έπί τής έποχής του Μεγάλου Κωνσταντίνου (313-337 μ.Χ.) στην Νίκαια συνεκλήθη ή Α΄ Οίκουμενική Σύνοδος (325 μ.Χ.), ή όποία ήσυχολήθη μέ δογματικά θέματα, τά όποια προέκυψαν έξ αίτίας τής Άρειανικής έριδας.

Κατά τό έτος 368 μ.Χ. ή πόλη κατεστράφη από ισχυρόν σεισμόν καί ανοικοδομήθηκε από τόν Αύτοκράτορα Ουάλεντα (364- 378 μ.Χ.).

Έπί τής έποχής του Αύτοκράτορος Ίουστινιανού (527-565 μ.Χ.) ή Νίκαια απέκτησε νέαν άκμήν. Έκεϊνος έπεσκεύασε παλαιά ανάκτορα, άνήγειρε νέους, μεγάλους καί πολυτελείς ναούς, έκτισε βαλανεΐα, ίδρυσε μοναστήρια άνδρών καί γυναικών, έπεσκεύασε τό ύδραγωγείον, διευθέτησε τά ύδατα του παραρρέοντος χειμάρρου καί κατεσκεύασε γέφυραν επάνω σέ αυτόν. Κατά τούς Βυζαντινούς χρόνους ή πόλη άπετέλει τό θέρετρον των Αύτοκρατόρων τής Κωνσταντινουπόλεως.

Ο Αύτοκράτορας Λέων Γ΄ (717-741 μ.Χ.) ενίσχυσε τήν όχύρωση τής πόλεως. Μετά τήν διαίρεση τής Βυζαντινής Αύτοκρατορίας σέ «Θέματα» (7ος-8ος αι. μ.Χ.), ή Νίκαια υπήχθηκε στό Θέμα του Όπτιματου.

Κατά τήν μεγάλην πολιορκίαν τής Κωνσταντινουπόλεως υπό των Άράβων κατά τά έτη 717-718 μ.Χ., οί Άραβες έπολιόρκησαν καί τήν Νίκαιαν, ή όποία όμως προέβαλε σθεναράν άντίσταση εναντίον των. Επίσης, όταν κατά τό θέρος του έτους 726 μ.Χ. οί Άραβες εισέβαλαν στην Μικράν Άσίαν, έπολιόρκησαν καί τήν Νίκαιαν, ή όποία απέκρουσε τήν πολιορκία καί άντέστη νικηφόρως¹³.

12. Ο Άδριανός έγεννήθηκε τό έτος 76 μ.Χ. σέ ρωμαϊκήν άποικίαν τής Ισπανίας, ή οικογένειά του όμως κατήγετο από τήν ιταλικήν πόλη Άδρίαν του Άδριατικού Πελάγους, από τήν όποιαν καί έλαβε τό όνομα Άδριανός. Βλ. Άδ. Αδαμαντίου, Άρθρον «Άδριανός», *MEE*, τ. 1 (Άθηναι ά. χρ. έκδ.), σ. 621-625.

13. N. G. Ostrogorsky, *Geschichte* 1963, σ. 120. Κ. Σπυρόπουλος, Άρθρον «Νίκαια», *MEE*, τ. 18 (Άθηναι ά. χρ. έκδ.), σ. 275-276.

Στήν Νίκαια συνήλθεν επίσης ή Ζ' Οικουμενική Σύνοδος (787 μ.Χ.), εξ αιτίας τής Εικονομαχίας.

Στίς αρχές τοῦ ἔτους 1078 μ.Χ. ὁ Νικηφόρος Βοτανειάτης, Στρατηγός τοῦ Ἀνατολικοῦ Θέματος, προσεκάλεσε τοὺς Τούρκους μισθοφόρους διά νά τόν βοηθήσουν νά ἀνατρέψει τόν Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Μιχαήλ Ζ' Δούκα (1071-1078). Οἱ τελευταῖοι ἀντί νά ἀποδώσουν τίς θέσεις, τίς ὁποῖες κατέκτησαν, τίς ἐκράτησαν, ὑπερασπιζόμενοι τά συμφέροντα τοῦ τρίτου Βυζαντινοῦ ἀντιζήλου, τοῦ Νικηφόρου Μελισσηνοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε μόλις ἐμφανισθεῖ στήν Ἰωνίαν.

Ματαίως ὁ Νικηφόρος Βοτανειάτης ἐπολιόρκησε τήν Νίκαιαν, διά νά τήν ἐπανακτήσει. Στήν πόλη ἐγκατεστάθη ὁ Σουλεϊμάν Σαχ, ὁ ὁποῖος τήν μετονόμασε σέ Iznik. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Κιλίτς Ἀρσλάν¹⁴ ἐδραίωσε τίς κτήσεις του καί τό ἔτος 1096 μ.Χ. ἐνίκησε στό Χέρσεκ τίς ὁμάδες τοῦ Πέτρου τοῦ Ἐρημίτου.

Ἡ τελευταία πράξη τοῦ Βυζαντίου, ή Σταυροφορία τῶν Βαρόνων, καλύτερα ὀργανωμένη, ἐπέτυχε νά κυριεύσει τήν περιοχή, τήν 26ην Ἰουνίου τοῦ ἔτους 1097 μ.Χ. Σύμφωνα μέ τοὺς ὅρους, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν ἀποδεκτοί ἀπό τόν Ἀλέξιον Κομνηνόν καί τοὺς ἀρχηγούς τής Σταυροφορίας, ή Νίκαια ἀποδόθηκε στοὺς Βυζαντινοὺς.

Ὅταν οἱ Σταυροφόροι τής Δ' Σταυροφορίας κατέλαβαν τήν Κωνσταντινούπολη κατά τό ἔτος 1204 μ.Χ., στήν Νίκαια κατέφυγεν ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρις (1204-1222), ιδρύοντας ἐκεῖ τήν Αὐτοκρατορία τής Νικαίας (1204-1261).

Ἡ Αὐτοκρατορία τής Νικαίας, τοποθετημένη στό κέντρον τοῦ ζωτικοῦ ἐδάφους τής Μικρᾶς Ἀσίας, περιελάμβανε τήν Λυδίαν, τήν Βιθυνίαν, τμήμα τής Φρυγίας καί μερικές νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, μεταξύ τῶν ὁποίων συγκατελέγετο καί ή Ρόδος, ἀποτελοῦσε κατά ἕναν τρόπον τήν νόμιμον συνέχειαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Αὐτή ἀπέβη τόν σημαντικότερον ἀπό ὅλα τά ἑλληνικά κράτη, τά ὁποῖα ιδρύθησαν μετά τήν ἄλωση τής Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Σταυροφόρων κατά τό ἔτος 1204 μ.Χ.

Οἱ Αὐτοκράτορες τής Νικαίας: Θεόδωρος Λάσκαρις (1204-1222), Ἰωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης (1222-1254), Θεόδωρος Β' Λάσκαρις

14. Ὁ Κιλίτς Ἀρσλάν ἦτο υἱός τοῦ Σουλεϊμάν καί διετέλεσεν Ἐμίρης τής Νικαίας στά τέλη τοῦ 11ου αἰ. μ.Χ. G. Ostrogorsky, *Geschichte* 1963, σ. 302. Ἡ τουρκική λέξη *kilic*, σημαίνει ξίφος καί ή λέξη *arslan*, λέων, λιοντάρι.

(1254-1258), Ἰωάννης Δ΄ Λάσκαρις (1258-1259) καί Μιχαήλ Παλαιολόγος (1259- 1282)¹⁵ διεξήγαγαν συνεχεῖς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Λατίνων, τοὺς ὁποίους, πότε συμμαχώντας καί πότε πολεμώντας μέ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἐποχῆς (Βουλγάρους Τσάρους, Δεσπότες τῆς Ἡπείρου, Βασιλεῖς τῆς Θεσσαλονίκης, Σελτζούκους Σουλτάνους τοῦ Ἰκονίου, Ἐνετούς, Γενουάτες κ.λπ.) κατόρθωναν νά περιορίζουν ὅλον καί περισσότερο, ὥσπου, μέ τήν βοήθειαν τῶν Γενουατῶν, ἐπέτυχαν νά ἀνακαταλάβουν τήν Κωνσταντινούπολη, κατά τόν Αὐγούστον τοῦ ἔτους 1261 μ.Χ.

Παραλλήλως πρός τήν πολιτικοστρατιωτικήν δράση, ἀξιόλογος ὑπῆρξεν καί ἡ συμβολή τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας στόν πνευματικόν καί πολιτιστικόν τομέα, ὅπου φωτισμένοι Αὐτοκράτορες (Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις, Ἰωάννης Γ΄ Δούκας Βατάτζης), μαζί μέ ἀξιόλογες προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἦσαν οἱ: Νικηφόρος Βλεμμύδης (1197 - 1272)¹⁶ καί Γεώργιος Ἀκροπολίτης (1217 - 1281)¹⁷, συνετέλεσαν στήν πνευματικήν ἀνθηση τοῦ Κράτους των καί στήν συνέχιση τῆς βυζαντινῆς πνευματικῆς, καλλιτεχνικῆς καί γενικότερα πολιτιστικῆς παραδόσεως.

Μετά τήν ἄλωση τῆς Προύσας κατά τό ἔτος 1326, ἡ Νίκαια περιῆλθε στόν Σουλτάνον Ὁρχάν Γαζή¹⁸.

Μετά τήν κατάκτηση τοῦ Ἀζερμπαϊτζάν καί τήν ἄλωση τοῦ Ταμπρίζ (1514) ἀπό τόν Σουλτάνον Σελίμ Α΄ Γιαβούζ (τόν Σκληρόν: 1512-1520)¹⁹, ὅλοι οἱ τεχνίτες καί ἐπαγγελματίες τῆς πόλης ἐξορίσθη-

15. G. Ostrogorky, *Geschichte* 1963, σ. 363-387. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 795.

16. Π. Χρήστου, Ἄρθρον, «Βλεμμύδης, Νικηφόρος», *ΘΗΕ*, τ. 3 (Ἀθῆναι 1963), στ. 939-944.

17. Στ. Παπαδόπουλος, Ἄρθρον « Ἀκροπολίτης Γεώργιος», *ΘΗΕ*, τ. 1 (Ἀθῆναι 1962), στ. 1232-1234.

18. Ὁ Ὁρχάν Γαζή (1288-1359 μ.Χ.) ἦτο πρωτότοκος υἱός τοῦ Ὁσμάν Α΄. Διέτέλεσε Σουλτάνος κατά τά ἔτη 1326-1359 καί ὑπῆρξε ἓνας ἀπό τοὺς σπουδαιότερους Σουλτάνους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκεῖνος εἶναι ὁ ἰδρυτής καί ὀργανωτής τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους καί ἔκανε τήν Προύσα πρωτεύουσα αὐτοῦ. Ἐκυρίευσε μεταξύ ἄλλων, τήν Νίκαιαν καί τήν Νικομήδειαν τῆς Βιθυνίας. Ὁ Ὁρχάν ἱδρυσεν τό Τάγμα τῶν Γενιτσάρων, ἀνήγειρε πολυάριθμα μουσουλμανικά Τεμένη καί Σχολεῖα. Στά χρόνια αὐτοῦ ἰδρύθηκε Νομισματοκοπεῖον στήν Προύσα καί ἐκόπησαν τά πρῶτα τουρκικά νομίσματα.

19. Ὁ Σουλτάνος Σελίμ Α΄ Γιαβούζ, ἦτοι Σκληρός (1467-1520), ἀνῆλθε στόν θρόνον τό ἔτος 1512, μέ τήν ὑποστήριξη τῶν Γενιτσάρων. Ὁργάνωσεν ἐκστρα-

σαν στο Ρούμ και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη και την Νίκαια, γεγονός, το οποίο συντέλεσε μεταξύ άλλων και στην ανάπτυξη των τεχνών στην Όθωμανική Αυτοκρατορία.

Ειδικότερα στην Νίκαιαν ιδρύθησαν πολλά Έργαστήρια κεραμικής²⁰, τα οποία ήκμασαν επί διακόσια έτη και πλέον (1514-1750 περίπου)²¹. Εκεί κατεσκευάζοντο τα περίφημα κεραμικά Νικαίας (Iznik), τα οποία ε γνώρισαν ευρεία διάδοση, έδημιουργήθηκε μία πλούσια τοπική παράδοση σχετικά με την τέχνην αυτήν, ή οποία κατέστησε την Νίκαιαν ευφύμως γνωστή σέ όλόκληρον τόν τότε κόσμον και συνέβαλλε μεταξύ άλλων στην καλλιτεχνικήν και οικονομικήν ανάπτυξη αυτής και την ευημερίαν των κατοίκων της.

3. Εκκλησιαστική Ιστορία της Νικαίας

Σχετικώς με την εισαγωγή και την διάδοση του Χριστιανισμού στην Νίκαια δέν εΐμεθα έπαρκώς πληροφορημένοι. Η χριστιανική ιστορία της πόλεως φαίνεται νά αρχίζει από του β΄ αιώνος μ.Χ. και έξης. Κατά την περίοδον των διωγμών έμαρτύρησαν στην πόλη αυτήν οι Άγιοι: Διομήδης, Νεόφυτος, Θεοδότη μετά των τριών τέκνων της, Τρύφων και άλλοι.

Πότε κατέστη ή πόλη έδρα χριστιανού Έπισκόπου δέν εΐναι γνωστόν, ούτε εΐναι γνωστά όνόματα Έπισκόπων πρίν από την έποχήν του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Εΐναι όμως πολύ πιθανόν από πολύ ένωρίς ή Νίκαια νά απέβη έδρα Έπισκόπου, έξ αίτίας της θέσεως και της σημασίας αυτής στην περιοχήν.

τείαν έναντίον της Περσίας και εισήλθε θριαμβευτής στην τότε πρωτεύουσα της Ταυρίδας, όπου και έλεηλάτησε τό χαρέμι και τούς θησαυρούς του Σάχη.

20. Τα κεραμικά έργαστήρια της Νικαίας με τά ύψηλης ποιότητας προϊόντα των έδημιούργησαν μίαν παράδοση και μίαν ειδικήν τεχνοτροπίαν. Τα κεραμικά της Νικαίας έμμηθησαν άργότερα τεχνίτες και άλλων περιοχών της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, μεταξύ των οποίων και ή Ρόδος. Τα κεραμικά προϊόντα της Ρόδου τύπου Νικαίας (κεραμικά İznik), ειδικότερα πινάκια (πιάτα), τά οποία έχουν κυρίως διακοσμητικόν χαρακτήρα, εΐναι περίφημα μέχρι σήμερα. Στη Ρόδο και στά Δωδεκάνησα γενικότερα επικρατεί και σήμερα ή παράδοση, οι έσωτερικοί χώροι των οίκων νά κοσμούνται με πινάκια τύπου Νικαίας, τά οποία αποκαλούνται επίσης «Ροδίτικα πινάκια» και παράγονται κατά τόν παραδοσιακόν τρόπον.

21. Α. Κιντΐ, Τουρκία, σ. 646-648. Ν. Τζιράκης, Άρθρον «Νίκαια», ΘΗΕ, τ. 9 (Άθήναι 1966), στ. 457.

Πρώτος γνωστός Ἐπίσκοπος τῆς Νικαίας εἶναι ὁ Θεόγνις, ὁ ὁποῖος παρέστη καί στήν Α΄ Οἰκουμενικήν Σύνοδον (Νίκαια, 325 μ.Χ.)²² καί διέκειτο φιλικῶς πρός τήν διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου.

Ἡ Νίκαια στήν Πολιτικήν Γεωγραφίαν ὑπήγετο στήν Ἐπαρχίαν τῆς Ποντικῆς Α΄, ἀναγράφεται δέ ὑπό τοῦ Ἱεροκλέους (528/535 μ.Χ.) ὡς 5ῃ πόλῃ μεταξύ τῶν δεκαέξι (16) πόλεων, τελοῦσα ὑπό Κονσουλάριον (Μητρόπολις Χαλκηδών)²³. Εἰδικώτερα ὑπό τοῦ Ἱεροκλέους τοῦ Γραμματικοῦ καί στόν Συνέκδημον αὐτοῦ ἀναφέρονται τά ἑξῆς:

«λα΄ Ἐπαρχία Ποντικῆς α΄, ὑπό Κονσουλάριον, πόλεις ιστ΄... 692, 1: Νίκαια...»²⁴.

Στήν Ἐκκλησιαστική Γεωγραφίαν ἡ Μητρόπολις Νικαίας ἀναγράφεται κατὰ τίς ἀρχές τοῦ Ζ΄ αἰῶνος ὡς 8ῃ «τῇ τάξει» καί ἔχει ὑπ’ αὐτήν τρεῖς (3) Ἐπισκόπους, τοὺς ἑξῆς: α) Τόν Μοδρινῆς, ἥτοι Μελίτου, β) τόν Λινώης καί γ) τόν Γορδοσέρβων²⁵. Εἶναι ἄγνωστον πότε προήχθη σέ Μητρόπολη ἡ Νίκαια. Μέχρι τοῦ 9ου αἰ. ὁ Μητροπολίτης Νικαίας εἶχεν ὑπ’ αὐτόν τρεῖς Ἐπισκοπές, ἀκολουθῶς δέ αὐτές αὐξήθησαν σέ ἑξι (6).

Ὁ ἐπισκοπικός κατάλογος τῆς Νικαίας ἀρχίζει ἀπό τόν Ἐπίσκοπον αὐτῆς Θεόγνιν (325 μ.Χ.), παρουσιάζει ἐλάχιστα κενά καί φθάνει μέχρι τόν Μητροπολίτην Νικαίας Βενιαμίν (1925-1933), τόν ἀπό Φιλιππουπόλεως καί μετέπειτα Οἰκουμενικόν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Περιλαμβάνει δέ στό σύνολόν του ὀγδοήκοντα καί ἑπτὰ (87) ὀνόματα Ἀρχιερέων²⁶.

Α΄ Οἰκουμενική Σύνοδος (Νίκαια, 325 μ.Χ.)

Ἀφοῦ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀπέβη μονοκράτορας ἀσχολήθηκε στενότερα μέ θέματα, τά ὁποῖα ἀφοροῦσαν στήν χριστιανική θρησκείαν, ἕνα ἀπό τά ὁποῖα ἦτο καί ἡ Ἀρειανική ἔριδα, ἡ ὁποία διά μέγαλον χρονικόν διάστημα συνετάραξε τήν Ἐκκλησίαν καί τό Κράτος.

22. G. Ostrogorsky, *Geschichte* 1963, σ. 22. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 97 κ. ἑ.

23. Ἱεροκλῆς, *Συνέκδημος*, 692, 1. Πρβλ. Ἑμμ. Κωνσταντινίδην, Ἄρθρον «Νίκαια, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία», *ΘΗΕ*, τ. 9 (Ἀθῆναι 1966), στ. 457-459.

24. G. Parthey, Ἱεροκλῆς, *Συνέκδημος*, 1967, σ. 33-34, 692, 1.

25. Πρβλ. Not. No. 7, 15, ἡ λεγομένη «Ἐκθεσις Ἐπιφανίου Κύπρου», Not. No. 9, 121 καί H. Gelzer, *Ungedruckte* 1901, σ. 534 καί 538.

26. Ἑμμ. Κωνσταντινίδης, ἑ. ἄ., στ. 457-459.

Ὁ Ἄρειος καί οἱ σπουδαιότεροι ἀρειανοί θεολόγοι ἦσαν μαθη-
τές τοῦ Λουκιανοῦ²⁷ καί ὀνόμαζον τούς ἑαυτούς των «Συλλουκιανι-
στάς». Αὐτοί ἦσαν οἱ: Νικομηδεῖας Εὐσέβιος, Χαλκηδόνος Μάρις,
Νικαίας Θεόγνις, Ἀντιοχείας Λεόντιος, Ταρσοῦ Ἀντώνιος, Ἐφέσου
Μηνόφαντος, Νοομίνιος (ἄγνωστον ποίας Ἐπισκοπῆς), Γερμανι-
κίας Εὐδόξιος, Ἀναβαρζοῦ Ἀθανάσιος καί ἄλλοι²⁸.

Ἡ Α' Οἰκουμενική Σύνοδος συνεκλήθη ὑπό τοῦ Μεγάλου Κων-
σταντίνου. Ὡς τόπος συγκλήσεως τῆς Συνόδου ὀρίσθηκε ἀρχικά
ἡ Ἄγκυρα, ἀλλά ἔπειτα ἀντικαταστάθηκε ἀπό τήν Νίκαιαν τῆς Βι-
θυνίας²⁹. Ὡς λόγοι προτιμήσεως τῆς πόλεως αὐτῆς ἀναφέρονται με-
ταξύ ἄλλων καί «τό εὐκρατές κλίμα καί ἡ ἐγγύτης αὐτῆς»³⁰.

Σέ αὐτούς τούς λόγους θά πρέπει νά προστεθοῦν, μεταξύ ἄλλων
καί οἱ ἐξῆς: ἡ θέση τῆς Νικαίας στό κέντρον περίπου τοῦ τότε γνω-
στοῦ κόσμου, ἡ ἄριστη πρόσβαση, μέσῳ θαλάσσης καί ξηρᾶς, τό
καλόν ὁδικόν σύστημα, τό ὅποιον τήν συνέδεε μέ τίς ἄλλες πόλεις
τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί τήν Κωνσταντινούπολη, ἡ ἰσχυρή ὀχύρωση,
ἡ ὁποία προσέφερε μεγάλην ἀσφάλειαν στούς μονίμους κατοίκους
της καί στούς ἐπισκέπτες αὐτῆς, ἡ ἄριστη πολεοδομική της διάτα-
ξη (ἡ πόλη εἶχε κτισθεῖ κατὰ τό λεγόμενον «Ἱπποδάμειον σύστη-
μα»), ἡ εὐφορία τοῦ ἐδάφους τῆς περιοχῆς, ἡ ἀφθονία καί ἡ ἄριστη
ποιότητα ὕδατος, ἡ ὑπαρξη συστήματος ὕδρευσης καί ἀποχέτευ-
σης, ἡ ὑπαρξη Λουτρῶν, ἡ ὑπαρξη δημοσίων οἰκοδομημάτων, διά
νά συνέρχονται οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου, ἐξασφάλιση ἀρκετῶν κα-
ταλυμάτων, διά τήν ἄνετον διαμονήν καί φιλοξενίαν των, ἡ ὑπαρξη
χριστιανικῶν ναῶν, ἡ φιλόξενος διάθεση τῶν κατοίκων τῆς πόλεως
κ.λπ.

27. Λουκιανός: Σημαίνων θεολόγος, ὁ ὁποῖος ἔδρασε στά τέλη τοῦ 3ου καί
στis ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., τοῦ ὁποῖου ἡ προσωπικότητα παραμένει μέχρι σήμε-
ρα ἀδιευκρίνιστος. Ὑπάρχουν δύο παραδόσεις περί Λουκιανοῦ, ἥτοι: α) Ἡ πρώτη
φέρει αὐτόν ὡς πεπαιδευμένον θεολόγον, διακεκριμένον ἐρμηνευτήν καί διάσημον
μάρτυρα. β) Ἡ δεύτερη παράδοση φέρει αὐτόν ὡς αἰρετικόν καί ἐνίοτε μάρτυρα.

Ὁ Ἄρειος γράφων πρὸς τόν φίλον του Εὐσέβιον Νικομηδεῖας προσφωνεῖ
αὐτόν «συλλουκιανιστά ἀληθῶς, Εὐσέβιε», Ἐπιφάνιος Κύπρου, Πανάριον, 69, 6,
P G , τ. 42, στ. 12. Π. Χρήστου, Ἄρθρον «Λουκιανός», *ΘΗΕ*, τ. 8 (Αθήναι 1966),
στ. 396-398.

28. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 172.

29. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 86, 90, 96 κ. ἔ. G.
Ostrogorky, *Geschichte* 1963, σ. 22 κ. ἔ.

30. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 175.

Συμπερασματικά είναι δυνατόν νά λεχθεῖ, ὅτι στήν Νίκαιαν ὑπῆρχαν ὅλες ἐκεῖνες οἱ προϋποθέσεις –πρᾶγμα ὄχι αὐτονόητον διά τήν ἐποχήν ἐκείνην– οἱ ὁποῖες ἀπαιτοῦντο καί οἱ ὁποῖες ἦσαν σέ θέση νά ἐξασφαλίσουν ἕνα ὑψηλόν βιωτικόν ἐπίπεδον, τόσον στούς μονίμους κατοίκους τῆς πόλεως, ὅσον καί στούς πολυάριθμους ἐπισκέπτες αὐτῆς³¹.

Ἡ Σύνοδος αὐτή συνήλθε στήν Νίκαιαν ἀπό τόν Μάϊον ἕως τόν Ἰούλιον τοῦ ἔτους 325 μ.Χ., σέ εὐκτήριον οἶκον ἢ σέ οἶκον τῶν βασιλέων³². Καί ἐνῶ παλαιότερα οἱ Χριστιανοί κατεδιώκοντο ὑπό τῶν κρατικῶν Ἀρχῶν καί ὑφίσταντο φοβερὰ μαρτύρια ἔνεκα τῆς πίστεώς των, τώρα, ἐπιβαίνοντες σέ κρατικές ἄμαξες, ἔφθαναν στήν Νίκαιαν, διά νά συσκεφθοῦν καί νά λάβουν ἀποφάσεις, σχετικά μέ σημαντικά δογματικά θέματα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Στήν Σύνοδον αὐτήν παρέστη ὁ Αὐτοκράτορας Μέγας Κωνσταντῖνος καί περί τούς διακόσιοι καί ἑβδομήκοντα (270) Ἐπίσκοποι³³. Οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς προήρχοντο ἀπό τήν Ἀνατολήν, ἀπό δέ τήν Δύση μόνο πέντε, ἦτοι: Ὁ Κορδοῦης Ὁσίος, ὁ Καρχηδόνος Καικιλιανός καί τρεῖς ἄλλοι Ἐπίσκοποι (ἐκ Καλαβρίας, Γαλλίας καί Παννονίας)³⁴.

Οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου, ὕστερα ἀπό μακρές συσκέψεις καί ἔντονες θεολογικές συζητήσεις, ἔκριναν σκόπιμον, ἡ Σύνοδος νά προβεῖ

31. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης (* Στάγειρα περί τό 384 ± Χαλκίδα 322 π.Χ.) ἀναφέρει μεταξύ ἄλλων καί τά ἑξῆς: ἕνα ἱστορικόν γεγονός, μικρόν ἢ μέγalon, σημαντικόν ἢ ἀσήμαντον, προσδιορίζεται ἀπό τίς ἐπόμενες τέσσερις κατηγορίες, ἦτοι: α) ὀρίζεται τοπικῶς (ποῦ), β) χρονικῶς (πότε), γ) τροπικῶς (πῶς) καί δ) αἰτιολογικῶς (διατί). Ἀπό ὅλες αὐτές τίς κατηγορίες ἡ τελευταία εἶναι καί ἡ πλέον οὐσιαστική καί σημαντική, ὅμως προϋποθέτει τίς τρεῖς προηγούμενες. Συνεπῶς, στό «διατί» ἡ Νίκαια τῆς Βιθυνίας κατά τόν ἱστορικόν της βίον διετέλεσε πρωτεύουσα τριῶν Βασιλείων καί μίας Αὐτοκρατορίας, καθῶς ἐπίσης καί τόπος συγκλήσεως δύο μεγάλων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, μᾶς δίδουν ἱκανοποιητική ἀπάντηση τά ἀνωτέρω ἀναφερόμενα.

32. J. Hefele, *Conciliengeschichte*, I, σ. 300, σημ. 2. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 177.

33. Σύμφωνα μέ ὑπάρχουσα παράδοση ὁ ἀριθμός τῶν συνελθόντων στήν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας Πατέρων ἀνήρχετο σέ τριακοσίους δέκα καί ὀκτώ (318). Οἱ πηγές ὁμως δέν συμφωνοῦν ὡς πρός τόν ἀκριβῆ ἀριθμόν τῶν συνελθόντων Πατέρων. Μπορεῖ νά γίνει γενικά ἀποδεκτόν, ὅτι ὁ ἀριθμός αὐτῶν ἀνήρχετο περίπου στούς τριακοσίους (300).

34. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 176.

στήν διατύπωση της ὀρθοδόξου διδασκαλίας καί νά ἐκδώσει ἰδιαίτερον Σύμβολον πίστεως. Κατά τήν σύνταξη τοῦ Συμβόλου αὐτοῦ ἐλήφθησαν ὑπόψη προϋπάρχοντα βαπτιστήρια σύμβολα πίστεως τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, κυρίως τῆς Συρίας καί τῆς Παλαιστίνης.

Ἀργότερα τό Σύμβολον πίστεως τῆς Νικαίας συνεπληρώθη κατά τήν Β' Οἰκουμένην Σύνοδον (Κωνσταντινούπολις 381 μ.Χ.)³⁵ καί ὀνομάσθηκε «Σύμβολον Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως». Τοῦτο εἶναι σέ χρήση μέχρι σήμερα, τόσον ἀπό τήν Ἀνατολικήν Ὀρθόδοξον, ὅσον καί ἀπό τήν Ρωμαιοκαθολικήν Ἐκκλησίαν.

Σημειωτέον, ὅτι ἡ Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, πολύ ἀργότερα προσέθεσε σέ αὐτό τήν φράση «καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ» («Filioque»), ἡ ὁποία ἀφορᾷ στήν «καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδασκαλία, ἡ ὁποία δέν γίνεται ἀποδεκτή ἀπό τήν Ἀνατολικήν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καί ἡ ὁποία ἀπετέλεσε κατά τό παρελθόν καί συνεχίζει νά ἀποτελεῖ μέχρι σήμερα σημεῖον τριβῆς μεταξύ τῶν δύο μεγάλων αὐτῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν.

Τίς ἐργασίες τῆς Συνόδου ἐπέβλεπεν ὁ ἴδιος ὁ Αὐτοκράτορας Μέγας Κωνσταντῖνος. Μετά ἀπό μακρές συζητήσεις καί ὀξεῖες διαφωνίες, ἡ πλειοψηφία τῶν Πατέρων τῆς Συνόδου, ἀκολουθοῦσα τόν Μέγαν Ἀθανάσιον Ἀλεξανδρείας (295-373)³⁶, κατεδίκασεν τήν διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου καί διεκήρυξεν τό «Ὁμοούσιον» τοῦ Υἱοῦ πρὸς τόν Πατέρα.

Στό τέλος τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως ἐτέθησαν ἀναθεματισμοί, διά τῶν ὁποίων ἀνεθεματίζοντο οἱ σπουδαιότερες αἰρετικές ἐκφράσεις τοῦ Ἀρείου.

Ὁ Νικομηδεῖας Εὐσέβιος (περίπου 270-341/342)³⁷ καί ὁ Νικαίας Θεόγνις ἐδέχθησαν τό Σύμβολον τῆς Νικαίας καί τοὺς εὐρισκομένους στό τέλος αὐτοῦ ἀναθεματισμούς, ἀλλά ἀρνήθησαν τόν προ-

35. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 89, 167, 200, 204 κ. ἔ. G. Ostrogorsky, *Geschichte* 19963, σ. 22, 28, 35.

36. Β. Altaner, *Patrologie* 1966, σ. 271-279.

37. Ὁ Εὐσέβιος Νικομηδεῖας ἦτο ἀρχικά Ἐπίσκοπος Βηρυτοῦ, ἀπό ὅπου, περὶ τό ἔτος 318 μ.Χ. μετετέθη στήν Νικομήδειαν τῆς Βιθυνίας, σπουδαιότερον ἐκκλησιαστικόν καί πολιτικόν κέντρον, ὅπου εὕρισκετο καί ἡ Αὐτοκρατορική Αὐλή. Ὁ Εὐσέβιος συνεδέετο στενότερα μετά τοῦ Λικινίου καί τῆς συζύγου αὐτοῦ Κωνσταντίας, ἡ ὁποία ἦτο ἀδελφή τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Β. Altaner, *Patrologie* 1966, σ. 270. Πρβλ. Ἄρθρον «Εὐσέβιος Νικομηδεῖας», *ΘΗΕ*, τ. 5 (Ἀθῆναι 1964), σσ. 1083-1084.

σωπικόν ἀναθεματισμόν τοῦ Ἀρείου καί τῶν δύο Αἰγυπτίων Ἐπισκόπων (Μαρμαρικῆς Θεωνᾶ καί Πτολεμαῖδος Σεκούνδου), ἰσχυριζόμενοι, ὅτι ἐκεῖνοι δέν εἶχαν αὐτά τά φρονήματα.

Δέν διεσώθησαν Πρακτικά τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἄν καί παραδίδονται Πρακτικά μικροτέρων τοπικῶν Συνόδων. Πιθανότατα κατὰ τήν Α΄ Οἰκουμενικήν Σύνοδον δέν ἐκρατήθησαν Πρακτικά καί δι' αὐτό καί δέν διεσώθησαν. Ἀόριστες καί μεταγενέστερες πληροφορίες περί ὑπάρξεως Πρακτικῶν τῆς Συνόδου αὐτῆς εἶναι ὑποθετικές καί φανταστικές³⁸.

Ζ' Οἰκουμενική Σύνοδος (Νίκαια, 787 μ.Χ.)

Ἡ Εἰκονομαχία (726-843 μ.Χ.) ἦτο μία κίνηση, ἡ ὁποία ἐκκινώντας ἀπό τό ἕαν ἐπιτρέπεται ἡ ἀπεικόνιση τοῦ θεοῦ γενικότερα καί τῶν ἱερῶν προσώπων εἰδικότερα καί ἕαν θά πρέπει νά ἀπονέμεται ἡ ὀχι τιμή στίς εἰκόνες, συνετάραξε ἐπὶ ἕναν καί πλέον αἰῶνα τήν Βυζαντινήν Αὐτοκρατορίαν.

Σήμερα πιστεύεται, ὅτι ἄν καί πολλά ἦσαν τά αἷτια ἐκεῖνα, τά ὁποῖα προεκάλεσαν τίς εἰκονομαχικές ἔριδες καί ἐδημιούργησαν τεράστια προβλήματα στήν Ἐκκλησίαν, τό Κράτος καί τήν Κοινωνίαν, ὅμως τό βαθύτερον καί οὐσιαστικώτερον αἷτιον ἦτο ἡ ἀντίθεση καί ἀντιπαράθεση δύο κόσμων, δύο πολιτισμῶν καί δύο διαφορετικῶν παραδόσεων, ἥτοι: ἀφ' ἑνός μὲν τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος διέκειτο εὐνοϊκῶς πρὸς τήν ἀνθρωπομορφικήν παράσταση τοῦ θεοῦ καί τῶν ἱερῶν προσώπων γενικότερα καί τοῦ σημιτικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀπό ἀπόλυτον σεβασμόν πρὸς τήν πνευματικότητα, ἀπέρριπτε κατηγορηματικά κάθε ἀπόπειραν ἀνθρωπομορφικῆς παράστασης ἡ ἀπεικόνισης τοῦ θεοῦ καί τῶν ἱερῶν προσώπων³⁹.

Τελικά, κατὰ τήν ἀντιπαράθεση τῶν δύο αὐτῶν κόσμων ἐνίκησε ἡ ἑλληνορρωμαϊκή παράδοση καί ἔτσι ἐπετράπη ἡ ἀπεικόνιση τοῦ

38. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 181.

39. Στόν Δεκάλογον τοῦ Μωυσέως ἀναφέρονται μεταξύ ἄλλων καί τά ἑξῆς: Ἐξοδ. Κ', 4-5: «Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον, οὐδέ παντός ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καί ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω καί ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς. Οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδέ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς...». Πρόκειται περί κατηγορηματικῆς καί ἀπολύτου ἀπορρίψεως κάθε εἶδους ἀπεικόνισης τοῦ θεοῦ καί ἀπονομῆς προσκυνήσεως καί λατρείας σέ ὁμοιώματα ἡ ἀπομιμήσεις αὐτοῦ. Καί τοῦτο, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς εἰδωλολατρείας.

θείου καί τῶν ἱερῶν προσώπων καί ἡ ἀπόδοση τιμῆς σέ αὐτά, ὄχι ὁμως καί λατρείας.

Ἡ Ζ' Οἰκουμενική Σύνοδος συνεκλήθη ἀπό τήν Αὐτοκράτειρα Εἰρήνην τήν Ἀθηναίαν, ἡ ὁποία ἐπετρόπευεν τόν ἀνήλικον υἱόν της Κωνσταντῖνον ΣΤ' (780-798), τό ἔτος 786 μ.Χ. στήν Κωνσταντινούπολη καί στόν ναόν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ἡ ὁποία ὁμως κατόπιν, λόγω στάσεων, διελύθη.

Αὕτη συνεκλήθη καί πάλιν ὑπό τῆς ἰδίας Αὐτοκράτειρας στήν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας κατά τό ἔτος 787 μ.Χ.⁴⁰. Σέ αὐτήν μετέσχον τριακόσιοι καί πενήντα (350) Ἐπίσκοποι.

Πιθανῶς ἡ Σύνοδος αὕτη συνῆλθε στόν μεγάλων διαστάσεων ναόν τῆς Ἀγίας Σοφίας τῆς Νικαίας ἢ στόν ναόν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς ἰδίας πόλεως.

Ἡ Σύνοδος αὕτη ἀκύρωσε τήν Εἰκονομαχικήν Σύνοδον τοῦ ἔτους 784 μ.Χ.⁴¹ καί βάσει τοῦ δογματικοῦ καθορισμοῦ αὐτῆς ἔθεσε τήν διδασκαλίαν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ⁴². Ἐθέσπισε τήν τιμητικήν προσκύνηση τῶν εἰκόνων, διέκρινε αὐτήν τῆς λατρείας καί ἐδέχθη αὐτήν ὡς ἀναφερομένη στό πρωτότυπον: « ἡ γάρ τιμή ἐπὶ τό πρωτότυπον διαβαίνει».

Ἡ ὀγδόη καί τελευταία συνεδρία τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἔλαβε χώραν πανηγυρικῶς στήν Ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τόσον ἡ Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία, ὅσον καί ὁ υἱός της Κωνσταντῖνος ΣΤ', ὑπέγραψαν τόν Ὅρον τῆς Συνόδου⁴³.

Τελικά ὁμως ἡ Εἰκονομαχία ἔληξε τό ἔτος 843 μ.Χ. Ἡ ἐνδημοῦσα Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως (11η Μαρτίου τοῦ 843), ἀνώρθω-

40. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 98, 152, 260-263. G. Ostrogorky, *Geschichte* 1963, σ. 142 κ. ἐ., 148 κ. ἐ., 165 κ.ἐ.

41. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 261, 263. G. Ostrogorky, *Geschichte* 1963, σ. 134-138, 142 κ.ἐ.

42. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, μέγας θεολόγος, ἂν καί δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά τά ἔτη τῆς γεννήσεως καί τῆς κοιμήσεως αὐτοῦ, γίνεται γενικά ἀποδεκτόν, ὅτι ἐγεννήθηκε στήν τέλη τοῦ 7ου αἰ. καί ἀπέθανεν περί τά μέσα τοῦ 8ου αἰ., πάντως πρὶν ἀπό τό ἔτος 754 μ.Χ. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 336. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἐπηρεάσε βαθύτατα τήν χριστιανικήν σκέψη καί θεολογίαν. Οἱ ἀποφάσεις τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐστηρίχθησαν ἐν πολλοῖς στήν διδασκαλίαν αὐτοῦ, εἰδικότερα ὡς πρός τό θέμα τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων.

43. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* 1959, σ. 260-261.

σε τήν Ζ' Οικουμενικήν Σύνοδον, ἀνεστήλωσε τήν προσκύνηση τῶν εἰκόνων καί ἐθέσπισε τήν ἐορτήν τῆς Ὁρθοδοξίας⁴⁴.

Πρός ἀνάμνηση τοῦ πολύ σημαντικοῦ αὐτοῦ γεγονότος καθιερώθηκε νά ἐορτάζεται κατ' ἔτος καί κατά τήν πρώτην Κυριακὴν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ἡ ἐορτή τῆς Ὁρθοδοξίας.

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

Ὁ σημερινός ἐπισκέπτης τῆς Νίκαιας διαπιστώνει, ὅτι σέ αὐτήν διατηροῦνται σέ καλή σχετικῶς κατάσταση πολυάριθμα μνημεῖα, τά ὅποια προέρχονται ἀπό διάφορες ἐποχές καί στά ὅποια ἀποτυπώνεται ἡ μακραίωνη ἱστορική πορεία αὐτῆς. Ὅρισμένα μνημεῖα προέρχονται ἀπό τούς προχριστιανικούς χρόνους, ἄλλα ἀπό τήν πρωτοχριστιανική καί τήν βυζαντινὴ ἐποχή καί τέλος ἄλλα ἀπό τήν ἐποχή τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ σημερινή πόλη διετήρησε ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον τόν ἀρχαῖον πολεοδομικόν ἱστόν, μέ εὐθεῖες, εὐρεῖες λεωφόρους καί ὁδούς, οἱ ὁποῖες ἔχουν χαραχθεῖ κατὰ τό λεγόμενον «Ἴπποδάμειον σύστημα», βαίνουν παράλληλα μεταξύ των καί τέμνονται κάθετα.

Ἡ πόλη ἦτο καλῶς ὁχυρωμένη καί περιεβάλλετο ἀπὸ ἰσχυρά τείχη, τά ὅποια διατηροῦνται σέ πολύ καλή κατάσταση καί ἐνισχύονται κατὰ διαστήματα μέ πύργους. Ὑπῆρχαν τέσσερις μεγάλες πύλες, οἱ ὁποῖες ἠνοίγοντο στά τέσσερα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα (Β, Ν, Α, Δ), μέ μνημειώδεις προσόψεις, ἀπό τίς ὁποῖες διατηροῦνται σέ καλή κατάσταση οἱ τρεῖς πύλες.

Ἀκόμη διατηροῦνται ἐντός τῆς ὁχυρωμένης πόλεως χριστιανικοὶ ναοί, μουσουλμανικά τεμένη, λουτρά, ταφικά οἰκοδομήματα, τάφοι κ.λπ. Ἐπίσης ὑπάρχει Ἀρχαιολογικόν Μουσεῖον, τό ὁποῖον στεγάζεται σέ παλαιόν οἰκοδόμημα τῶν χρόνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, στό ὁποῖον ἐκτίθενται εὐρήματα, προερχόμενα ἀπό τήν Νικαίαν καί τήν γύρω ἀπὸ αὐτήν περιοχὴν.

Εἰδικότερα ἀπὸ τά σωζόμενα μνημεῖα τῆς Νικαίας σημαντικότερα εἶναι τά ἑξῆς:

44. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* 1959, σ. 263.

Α) ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

1. Αρχαία οχύρωση: Τείχη - Πύργοι - Πύλες

Ἡ Νίκαια ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ τῆς ἐπροστατεύετο μέ ἰσχυρά τεῖχη⁴⁵, τὰ ὁποῖα ἐπανειλημμένως ἐπεσκευάσθησαν ἢ ἐπεκτάθησαν, διὰ νά προστατεύσουν τίς νεόδμητες οἰκοδομές, ὅπως ἤδη ἀνεφέρθη.

Στά τέλη τῆς Βυζαντινῆς Ἑποχῆς ἡ πόλη ἐπροστατεύετο ἀπὸ διπλό τεῖχος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον σώζονται ἱκανά τμήματα. Τό ἐσωτερικόν τεῖχος, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἀνοικοδομήθηκε στά τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὸν Ρωμαῖον Αὐτοκράτορα Κλαύδιον Β΄ (Markus Aurelius Claudius Gotthicus II, 268-270 μ.Χ.)⁴⁶, διαγράφει περιφέρειαν 4.970 μ. Τό τεῖχος τοῦ περιβόλου σχηματίζει ἓνα ἀκανόνιστον πολύγωνον καί εἶχε τέσσερις πύλες. Τά ἔργα αὐτά εἶναι δυνατόν νά ἀναχθοῦν στὸν 1ον αἰ. μ.Χ. καί νά ἀποδοθοῦν στὸν Ἀνθύπατον Βάρων.

Μετά τοὺς σεισμούς, οἱ ὁποῖοι κατερείπωσαν τὴν πόλη γύρω στά μέσα τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ., τὸ τεῖχος ἐπεσκευάσθη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ (527-565), ὁ ὁποῖος ἐκόσμησε τὴν Νίκαιαν καί μέ πολλά ἄλλα μνημεῖα. Μετά τὴν ἐπιδρομὴ καί τίς πολιορκίες τῆς Νικαίας ἀπὸ Ἀραβες, ἐδημιουργήθη μία νέα κατάσταση. Μία ἐπιγραφή ἀναφέρει πολλές σημαντικές ἐπισκευές ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Μιχαήλ τοῦ Γ΄ (842-867), κατὰ τὸ ἔτος 857/858 μ.Χ., περί τῆς ὁποίας γίνεται λεπτομερέστερος λόγος κατωτέρω.

Ὅταν ἡ πόλη, μετά τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων κατὰ τὸ ἔτος 1204 μ.Χ., ἀπέβη ἡ πρωτεύουσα τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας, ὁ Αὐτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ ὁ

45. Vitruvius 1997, σ. 41-44, Α΄, V: « Τὰ τεῖχη τῆς πόλεως». Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι συνήθως τὰ νομίσματα τῆς πόλεως τῆς Νικαίας φέρουν στήν κυρίαν αὐτῶν ὄψη παράσταση, ἀπεικονίζουσα τὸ πρόσωπον τοῦ Αὐτοκράτορος ἢ τοῦ κυριάρχου τῆς περιοχῆς καί στήν πίσω αὐτῶν ὄψη (ὀπισθότυπος) φέρουν σχηματικὴ παράσταση τῆς πόλεως, στήν ὁποία διακρίνονται εὐκρινέστατα καί τονίζονται ἰδιαιτέρως τὰ τεῖχη, μέ τοὺς πύργους καί τίς πύλες αὐτῆς. Περιμετρικά τοῦ ὀπισθοτύπου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: « ΝΙΚΑΕΕΩΝ ».

46. Ὁ Ρωμαῖος Αὐτοκράτορας Κλαύδιος Β΄ ἐγεννήθηκε τὸ ἔτος 214 μ.Χ. στήν Δαλματίαν καί ἀπεβίωσε τὸ ἔτος 270 μ.Χ. στό Σίρμιον τῆς Παννονίας. Αὐτοκράτορας διετέλεσε κατὰ τὰ ἔτη 268-270 μ.Χ.

Λάσκαρις έδιπλασίασε τό τείχος αὐτῆς καί ἄνοιξε μίαν βαθεῖαν τάφρον στήν βάση αὐτοῦ.

Σήμερα ἀπό τό πρῶτον τεῖχος σώζονται περισσότεροι ἀπό ἑκατόν δέκα (110) πύργοι, ἐνῶ ἀπό τό δεύτερον περίπου ἑκατόν (100)⁴⁷. Ὁ χῶρος μεταξύ τῶν δύο τειχῶν εἶναι πλάτους περίπου 13,00-16,00 μ., ἀλλά κατά τόπους ὑπάρχουν σωροί ἀπό χῶματα.

Στά τέσσερα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα, ἦτοι: Β, Ν, Α καί Δ, ἀνοίγονται ἰσάριθμες πύλες, οἱ ὁποῖες ἐπέτρεπαν καί ἐπιτρέπουν τήν ἐπικοινωνία τῆς πόλεως μέ τήν πέριξ αὐτῆς ὑπαιθρον χώραν καί μέ τίς γειτονικές πόλεις καί οἰκισμούς. Ἀπό τίς τέσσερις αὐτές πύλες τοῦ τεῖχους σώζονται μέχρι σήμερα σέ καλή σχετικῶς κατάστασιν οἱ τρεῖς, ἦτοι:

α) Βορεία πύλη: Πύλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Istanbul Kapısı)

Ἐπί τοῦ βορείου πέρατος τῆς κεντρικῆς Λεωφόρου τῆς Νικαίας, τῆς Λεωφόρου Ἀτατούρκ (Atatürk Caddesi)⁴⁸ ἀνοίγεται μία πύλη, ἡ πύλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπεὶδὴ μέσω αὐτῆς ἔρχονται στήν Νίκαια, οἱ προερχόμενοι ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, μέσω Νικομηδεῖας (İzmit) καί ἀπό τήν Υαλονα, παράλιον πόλη, ἡ ὁποία κεῖται βορείως τῆς Νικαίας καί ἐπὶ τῆς Θαλάσσης τοῦ Μαρμαῤᾤ.

Αὕτη ἀποτελεῖται στήν πραγματικότητα ἀπό δύο πύλες, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ δεύτερη ἔχει ἀνοιχθεῖ ἐπὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ τεῖχους τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Εἶναι διακοσμημένη μέ διάζωμα καί διατηρεῖται μία ἐπιγραφή, πρὸς τιμὴν τῶν Ρωμαίων Αὐτοκρατόρων Βεσπασιανοῦ (69-79 μ.Χ.)⁴⁹ καί Τίτου (79-81 μ.Χ.)⁵⁰.

47. Vitruvius 1997, σ. 42-43, Α', V.

48. Ὁ Μουσταφᾶς Κεμάλ Ἀτατούρκ (Mustafa Kemal Atatürk) ἐγεννήθηκε τό ἔτος 1880 στήν Θεσσαλονίκη καί ἀπεβίωσε τό ἔτος 1938 στήν Κωνσταντινούπολη. Ὑπῆρξε σπουδαῖος πολιτικός καί στρατιωτικός καί εἶναι ὁ θεμελιωτής τῆς νέας Τουρκίας. Κατά τόν Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους 1923 ἀνεκηρύχθη ἡ Τουρκικὴ Δημοκρατία καί ἡ Τουρκικὴ Ἐθνοσυνέλευσις τόν ἐξέλεξε Πρόεδρον αὐτῆς, ἀξίωμα τό ὁποῖον διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἐλαβε τήν προσωνυμία «Atatürk», ἦτοι «Πατέρας τῆς Τουρκίας». Ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ, ἄνθρωπος διορατικός καί ὁργανωτικός, προέβη σέ μεγάλες μεταρρυθμίσεις καί εἶναι ὁ δημιουργός καί ἀνακαινιστής τῆς σημερινῆς Τουρκίας καί τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας.

49. Titus Flavius Vespasianus: 9 - 79 μ.Χ. Ὁ Βεσπασιανός ἀνῆλθε στόν θρόνον μετὰ τόν θάνατον τοῦ Νέρωνος καί διετέλεσεν Αὐτοκράτορας κατὰ τὰ ἔτη: 69-79 μ.Χ. Ὑπῆρξε σπουδαῖος Αὐτοκράτορας καί ἀσχολήθηκε κυρίως μέ εἰρηνικά ἔργα.

50. Flavius Vespasianus Titus: 39-81 μ.Χ., υἱός καί διάδοχος τοῦ Αὐτοκράτο-

Ἡ πύλη αὐτή ἔχει τήν μορφήν ἀψίδας θριάμβου μέ τρία μεγάλα τοξωτά ἀνοίγματα. Ἀφοῦ ὁ ἐπισκέπτης περάσει τόν ἐνδιάμεσον χώρον, θά διασχίσει τήν τρίτη πύλην, ἡ ὁποία πλαισιώνεται ἀπό δύο βυζαντινούς προμαχῶνες.

β) Νοτία πύλη: Πύλη τῆς Νέας πόλης (Yenişehir Kapisı)

Ἐπί τοῦ νοτίου πέρατος τῆς λεωφόρου Ἀτατούρκ (Atatürk Caddesi) ἀνοίγεται ἡ νοτία πύλη τῆς Νικαίας, μέσω τῆς ὁποίας εἰσέρχονται ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπό τήν Προύσα (Bursa) καί διέρχονται διά τοῦ Yenişehir (= Νέα πόλη). Καί ἡ πύλη αὐτή διατηρεῖται σέ σχετικῶς καλή κατάσταση.

Ἐπί τῆς πύλης αὐτῆς διατηρεῖται ἀρχαία ἐπιγραφή, πού μνημονεύει τόν Ρωμαῖον Αὐτοκράτορα Κλαύδιον Β΄ (Claudius II. 268-270 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος κατά τό ἔτος 268 μ.Χ. ἀνήγειρε τήν πύλην αὐτήν.

Ἡ ἡμιερείπωμένη μορφή, στήν ὁποίαν εὐρίσκεται σήμερα ἡ νοτία πύλη, μᾶς ὑπενθυμίζει τούς σκληρούς ἀγῶνες, στόν κέντρον τῶν ὁποίων εὐρέθη αὐτή δύο φορές, ἦτοι:

1) Τό ἔτος 1081 μ.Χ., ὅταν οἱ Σελτσοῦκοι ἐκυρίευσαν τήν Νίκαιαν, τήν ὁποίαν ὁμως ὁ Αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081-1118 μ.Χ.) κατώρθωσε νά ἀνακτήσει καί τό ἔτος 1097 εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς στήν πόλη.

2) Κατά τό ἔτος 1331 μ.Χ., ὅταν οἱ Βυζαντινοί ἀπώλεσαν τήν Νίκαιαν, τήν ὁποίαν κατέλαβαν οἱ Ὀθωμανοί, μαχόμενοι ὑπό τήν ἀρχηγίαν τοῦ Ὁρχάν Γαζή (Orhan Gazi: 1326-1359 μ.Χ.)⁵¹.

γ) Ἀνατολική πύλη: Πύλη τῶν Λεύκων (Lefke Kapisı)

Στό ἀνατολικό πέρας τῆς Λεωφόρου Χαλήλ Πασᾶ (Halil Pasa) ἀνοίγεται ἡ πύλη τῶν Λεύκων⁵². Δι' αὐτῆς εἰσέρχονται ἐκεῖνοι, οἱ

ρος Βεσπασιανοῦ. Τόν διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Δομιτιανός. Ὁ Τίτος Φλάβιος Δομιτιανός (Titus Flavius Domitianus: 51-96 μ.Χ.), ἀνηγορεύθη Αὐτοκράτορας τό 81 μ.Χ. καί παρέμεινε στήν ἀρχήν μέχρι τοῦ θανάτου του, τό ἔτος 96 μ.Χ. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἐδιώχθη ὁ Χριστιανισμός.

51. J. Freely, *Türkey* 1992, σ. 131.

52. Ἡ ὀνομασία προῆλθε προφανῶς, ἐπειδή οἱ εἰσερχόμενοι ἀπό τήν πύλην αὐτήν, ἐκκινοῦσαν ἢ διήρχοντο ἀπό τήν πόλη, ἡ ὁποία ὀνομάζετο «Λεῦκαι, αἱ» ἢ «Λεύκη, ἡ». Πρόκειται διά πόλη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπὶ τῆς ΒΔ παραλίας τοῦ Ἑρμαϊκοῦ Κόλπου. Ἡ πόλη ιδρύθηκε τό ἔτος 352 π.Χ. ἀπό τόν Πέρση Στρατηγόν Ταχῶ. Σῶζονται ἀργυρά καί χάλκινα νομίσματα αὐτῆς τοῦ ἔτους 350 π.Χ. μέ τήν

όποιοι προέρχονται από την Adapazarı (Νησιωτική Έμποροπανήγυρη). Πρόκειται διά μεγάλην πύλη, μέ μνημειώδη πρόσοψη, ή όποία διατηρεΐται σέ καλή κατάσταση. Ύπάρχει ευρύτατον άνοιγμα, τό όποϊον έπιστέφεται μέ ήμικυκλικόν τόξον.

Έκατέρωθεν τής πύλης αύτής ίσταται ανά ένας ισχυρός καί ύψηλός πύργος, μέ κυκλικού σχήματος κάτοψη. Έξωτερικώς τής πύλης αύτής καί σέ ύψος 3,00 μ. περίπου από τής στάθμης του έδάφους, ύπάρχει μαρμάρινη ζωφόρος, ή όποία φέρει ανάγλυφον διάκοσμον.

Κατά τήν άνέγερση τής πύλης αύτής έχρησιμοποιήθησαν ως οϊκοδομικά ύλικά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη (Spolia), τά όποϊα προέρχονται από οϊκοδομήματα τών προχριστιανικών χρόνων.

δ) Δυτική πύλη: Πύλη τής Λίμνης (Gölün Kapisı)

Έπί του νοτίου πέρατος τής όδοϋ Ματζχάρμπεη (Mazharbey) καί στό μέσον περίπου τής άνατολικής όχθης τής παρακείμενης λίμνης τής Νικαίας (İznik Gölü), ήνοίγετο μία τέταρτη πύλη, ή όποία όμως δέν διατηρεΐται. Φαίνεται, ότι αύτή κατεδαφίσθηκε τελευταία, προκειμένου ή πόλη νά άποκτήσει άνετότερη πρόσβαση καί θέαν προς τήν λίμνην. Πιθανώς καί αύτή νά είχε τήν ιδίαν ή παρόμοια διάταξη καί μορφή προς τίς τρεΐς άλλες σωζόμενες πύλες.

2. Θέατρον (Tiyatro - Eski Saray)

Στό ΝΔ τμήμα τής πόλεως, ΝΔ του Τεμένους του Μαχμούτ Τσελεμπί (Mahmut Çelebi Camii)⁵³ έκειτο τό αρχαϊον Θέατρον⁵⁴, τά λείψανα του όποϊου διατηροϋνται μέχρι σήμερα.

Τό Θέατρον ιδρύθηκε από τόν Πλίνιον τόν Νεώτερον (Gaius Plinius Caecilius Secundus: 61-112 μ.Χ.), όταν αύτός ήτο Διοικητής τής Βιθυνίας, κατά τά έτη 111-112 μ.Χ. καί ήτο προορισμένον διά νά δέχεται δεκαπέντε χιλιάδες (15000) θεατές.

Τό μνημείον αύτό έχρησίμευε διά μεγάλον χρονικόν διάστημα ως λατομείον, από όπου έλαμβάνοντο οϊκοδομικά ύλικά, τόσον διά

έπιγραφήν: « Λ » ή «ΛΕΥ [ΚΑΙ] ». Ή πόλη σήμερα καλεΐται «Lefke». Βλ. Άρθρον: «Λευκαί, αί», ΜΕΕ, τ. 16 (Άθηναι ά. χρ. έκδ.), σ. 23.

53. Τό τουρκικόν επίθετον «Celebi» σημαίνει έπίσημος, μορφωμένος. Πρόκειται διά τίτλον, ό όποϊος άπονέμεται σέ λογίους καί κληρικούς. Κατά τήν πρώϊμον Όθωμανικήν έποχήν έσήμαινε έπίσης καί « Πρίγκιπας».

54. Vitruvius 1997, σ. 151-186, Ε', ΙΙΙ - Ε', ΙΧ.

τήν ανέγερση του βυζαντινού τείχους της πόλεως, όσον καί διά τήν ανέγερση πάσης φύσεως οίκοδομημάτων.

Τά έρείπια του αρχαίου Θεάτρου φέρουν τήν όνομασίαν Eski Saray (Παλαιόν Άνάκτορον), λόγω του έντυπωσιακού μεγέθους, τό όποϊον έμφανίζουν.

Έπειδή τό Θεάτρον ιδρύθηκε σέ επίπεδον έδαφος παρέστη ανάγκη νά κατασκευασθοῦν ισχυροί, άκτινωτοί θόλοι, διά νά στηρίζουν τίς κερκίδες (εδώλια).

Κατά τά τελευταία χρόνια διαξάγονται στόν χώρον του Θεάτρου άνασκαφές, κατά τήν διάρκειαν τών όποϊων άπεκαλύφθησαν όρισμένα τμήματα αυτού, τά όποϊά έμφανίζουν θαυμάσια λιθοδομή. Οί άνασκαφικές έργασίες, καθώς καί οί στερεωτικές καί άναστηλωτικές, μέ άπώτερον σκοπόν τήν ανάδειξη του μνημείου, συνεχίζονται, δι' αυτό καί ό χώρος δέν εΐναι πρός τό παρόν επισκέψιμος.

Τό Θεάτρον κατά τούς μέσους χρόνους διαμορφώθηκε σέ φρούριον, όπως φαίνεται άπό τούς έπαναχρησιμοποιημένους λιθοπλίνθους. Στίς τάφρους, οί όποϊες έχουν σκαφθεΐ κατά τήν διάρκειαν τών άνασκαφικών έργασιών δεξιά άπό τήν σκηνήν καί μέ σκοπό τήν άποκάλυψη αυτής, διαπιστώθηκε ή ύπαρξη ίχνών πυρκαϊάς, ή όποϊά φαίνεται, ότι κατέστρεψε τίς κατασκευές, πού εύρίσκοντο στό έσωτερικόν του μνημείου.

3. Δημόσια Λουτρά

Όπως συνέβαινε σέ όλες τίς αρχαΐες πόλεις, έτσι καί ή Νίκαια είχε Δημόσια Λουτρά ή Θέρμες⁵⁵, τά λείψανα τών όποϊων διατηροῦνται μέχρι σήμερα. Έπίσης κατά τήν βυζαντινήν έποχήν είχαν κτισθεΐ άπό τόν Αυτοκράτορα Ίουστινιανόν καί άλλους Βαλανεία καί κατά τήν περίοδον τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας Θερμά Λουτρά (Χαμάμ).

4. Στάδιον

Δυτικά του αρχαίου Θεάτρου καί σέ μικρήν άπόσταση άπό αυτό, πλησίον τής άνατολικής όχθης τής λίμνης Άσκανίας, εκτείνεται ευρύτατος επίπεδος χώρος, όπου έκειτο τό αρχαϊον Στάδιον τής

55. Vitruvius 1997, σ. 186-188, Ε', Χ.

πόλεως, τό όποϊον όμως δέν έχει μέχρι σήμερα άνασκαφεϊ ή άλλως έρευνηθεϊ.

Εύτυχώς ό χώρος διατηρεϊται έλεύθερος καί έτσι εϊναι έφικτή μελλοντική άνασκαφική έρευνα τοῦ αρχαίου Σταδίου, τό όποϊον παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, όπως καί τά λοιπά αρχαία μνημεία τής Νικαίας.

5. Γυμνάσιον

Όπως πληροφορούμεθα από τίς φιλολογικές πηγές, στην Νίκαιαν, όπως συνήθως καί στίς άλλες αρχαίες πόλεις, υπήρχε Γυμνάσιον, όπου έγυμνάζοντο οί νέοι, όμως λείψανα αὐτοῦ δέν διετηρήθησαν, ούτε έχουν έντοπισθεϊ μέχρι σήμερα κατά τήν διάρκεια άνασκαφικῶν έργασιῶν.

6. Ύδραγωγείον

ΝΑ τής άνατολικής πύλης ή πύλης τῶν Λεύκων καί σέ μικρή απόσταση από αὐτήν, διατηροῦνται τμήματα αρχαίου Ύδραγωγείου, τό όποϊον μέ φυσική ροήν έφερε άφθονον, καθαρόν καί καλής ποιότητας ὕδωρ στην πόλη, έξυπερετώντας τίς άνάγκες τῶν κατοίκων καί τῶν έπισκεπτῶν αὐτῆς. Ή κατεύθυνση αὐτοῦ εϊναι από Α προς Δ.

Διακρίνονται έκτεταμένα τμήματα τοῦ Ύδραγωγείου, τά όποϊα αποτελοῦνται από τοίχους καί πεσσούς, κτισμένους από άργολιθοδομή καί ισχυρόν άσβεστοκονίαμα, οί όποϊοι συνδέονται μεταξύ των μέ ήμικυλινδρικές καμάρες, κτισμένες από όπτοπλίνθους. Έπάνω σέ αὐτές στηρίζεται ό άγωγός τοῦ νεροῦ, ό όποϊος έφερε από τήν ὕπαιθρον τό ὕδωρ στο έσωτερικόν τής πόλεως.

Φαίνεται, ότι ή Νίκαια διέθετε ὑπόγειον σύστημα ὕδρευσεως, καθώς καί άποχετεύσεως, ή ὕπαρξη τῶν όποίων φανερώνει πόσον καλά όργανωμένη ήτο ή πόλη αὐτή καί πόσες άνέσεις προσέφερε στους κατοίκους της, αλλά καί στους έπισκέπτες αὐτῆς.

Β) ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

Άπό τήν παλαιοχριστιανική καί τήν κυρίως βυζαντινή έποχή διατηροῦνται στην Νίκαιαν καί στην γύρω από αὐτήν περιοχήν πολυάριθμα μνημεία ή λείψανα αὐτῶν, μεταξύ τῶν όποίων συγκαταλέγονται καί τά έξῆς:

1. Χριστιανικές κατακόμβες

Ἐξω ἀπό τήν πόλιν τῆς Νικαίας καί σέ ἀπόσταση ἕξι (6) περίπου χλμ. βόρεια αὐτῆς, κεῖνται χριστιανικές κατακόμβες⁵⁶. Πρόκειται διά ὑπόγεια διαμερίσματα, τά ὅποια περιλαμβάνουν πολυάριθμους τάφους, στούς ὁποίους ἐθάπτοντο οἱ Χριστιανοί κατά τούς πρώτους χριστιανικούς χρόνους⁵⁷.

Μεταξύ αὐτῶν περιλαμβάνεται καί μία μικρῶν διαστάσεων ὑπόγεια αἶθουσα, οἱ ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῆς ὁποίας καλύπτονται μέ τοιχογραφίες. Ὁ διάκοσμος ἀποτελεῖται ἀπό διάφορα θέματα, ἀλλά τό κυρίως θέμα ἀποτελοῦν δύο παγώνια, ἰστάμενα ἐκατέρωθεν ἐνός κανθάρου⁵⁸.

Τό παγώνι (ὁ ταῶς) ἀποτελεῖ παλαιότατον συμβολικόν πτηνόν τῶν Ἰνδῶν καί εἶναι σύνηθες στήν ἑλληνικήν καί ρωμαϊκὴν τέχνην τῶν τάφων, ὡς πτηνόν τῆς θεᾶς Ἥρας. Ἐπίσης ἀπαντᾷ στίς κατακόμβες τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, ὅχι μόνον ὡς διακοσμητικόν, ἀλλά καί μέ τήν συμβολικὴν σημασίαν τῆς ἀφθαρσίας καί τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, σύμφωνα μέ τήν χριστιανικὴν διδασκαλίαν⁵⁹.

Συχνά εἰκονίζονται παγώνια ἐκατέρωθεν κύλικος ἢ κανθάρου⁶⁰. Στήν περίπτωσιν αὐτή, τά μέν παγώνια συμβολίζουν τήν μακαριότητα τοῦ Παραδείσου, ἡ δέ κύλικα ἢ ὁ κάνθαρος ὑποδηλώνουν τήν Θεῖαν Εὐχαριστίαν.

Οἱ τοιχογραφίες αὐτές προέρχονται πιθανῶς ἀπό τόν 3ον-4ον αἰ. μ.Χ.

2. Ναός τῆς Ἀγίας Σοφίας - Τέμενος Ἀγίας Σοφίας ἢ Ὁρχάν Γαζή (Aya Sofia Camii - Orhan Gazi Camii)

Στό κέντρον περίπου τῆς πόλεως τῆς Νικαίας καί στό σημεῖον, ὅπου τέμνονται οἱ Λεωφόροι Ἀτατούρκ (Atatürk Caddesi) καί Κιλιτσαρλάν (Kılıçarslan Caddesi), κεῖται ὁ μεγάλων διαστάσεων ναός

56. Εἶναι γνωστές οἱ κατακόμβες τῆς Ρώμης. C. Kaufmann, *Archaeologie* 1905, σ. 94-96, πίν. 285 κ. ἐ.

57. Ch. Delvoye, *Βυζαντινὴ Τέχνη* 1994, σ. 23, 26, 41-60. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 41-60.

58. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 91-124.

59. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 120.

60. Γ. Σωτηρίου 1942, σ. 91-124.

τῆς Ἀγίας Σοφίας (Aya Sofia Camii - Orhan Gazi Camii), στὸν ὁποῖον συνῆλθε πιθανῶς ἡ Ζ΄ Οἰκουμένη Σύνοδος (787 μ.Χ.).

Ὁ ναὸς φαίνεται, ὅτι ἦτο ἀφιερωμένος στὴν «τοῦ Θεοῦ Σοφίαν», ὅπως καὶ ὁ ὁμώνυμος ναὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὄχι στὴν Ἀγίαν Σοφίαν, συγκεκριμένον ἱστορικὸν πρόσωπον.

Τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ κεῖται στὸ κεντρικώτερον σημεῖον τῆς πόλεως καὶ ἔχει μίαν μακρὰν καὶ πολὺ ἐνδιαφέρουσαν ἱστορίαν.

Κατὰ τὰ ἔτη 1935/1936 τὸ μνημεῖον ἀνασκάφηκε, ἐρευνήθηκε, ἐμελετήθηκε, ἐστερεώθηκε, ἀνοικοδομήθηκε ἐν μέρει καὶ ἐδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Γερμανὸν Ἀρχαιολόγον Καθηγητὴν Α. Μ. Schneider⁶¹. Τὰ πορίσματα, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἐρευνα εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα.

Ὁ σημερινὸς ἐπισκέπτης καὶ εἰδικότερα ὁ ἐνδιαφερόμενος ἐρευνητής, διακρίνει περισσότερες οἰκοδομικὲς φάσεις τοῦ μνημείου καὶ μελετώντας τὰ λείψανα αὐτοῦ καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, εἶναι δυνατόν νά καταλήξει στὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

Εἶναι πολὺ πιθανόν στὸ κεντρικόν καὶ ἐπίκαιρον αὐτὸ σημεῖον τῆς Νικαίας νά ἰδρῦθηκε ἀρχικὰ καὶ κατὰ τοὺς προχριστιανικοὺς χρόνους ἓνα Ἱερὸν ἢ δημόσιον οἰκοδόμημα. Μετὰ τὴν διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν περιοχὴν καὶ ἤδη κατὰ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα, πιθανῶς ἀνηγέρθη στὴ θέση αὐτὴ μία τρίκλιτη, ξυλόστεγη, παλαιοχριστιανικὴ βασιλική (Βασιλική Α).

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ (527-565), στὴν ἴδια θέσῃ καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν λειψάνων τῶν παλαιότερων οἰκοδομημάτων, ἀνηγέρθη μία μεγάλων διαστάσεων τρίκλιτη, ξυλόστεγη βασιλική (Βασιλική Β), ἀφιερωμένη στὴν «τοῦ Θεοῦ Σοφίαν», ὅπως καὶ ὁ ὁμώνυμος ναὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁶².

61. Ὁ Γερμανὸς Ἀρχαιολόγος Α. Μ. Schneider ἔχει δημοσιεύσει πλεῖστες ὅσες ἐπιστημονικὲς ἐργασίες, σχετικὲς μὲ τὸ Βυζάντιον καὶ τὰ μνημεῖα του. Μεταξὺ ἄλλων συγκαταλέγονται καὶ οἱ ἀκόλουθοι: 1) Byzanz, Berlin 1936. 2) Die vorjustinianische Sophienkirche, B Z τ. 36 (1936), σ. 77 κ. ε. 3) Die Hagia Sophia zu Konstantinopel, Berlin 1939.

62. Ὁ ναὸς «τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας» τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, μετὰ τὴν κατὰ τὴν στάση τοῦ Νίκα καταστροφὴν τῆς προηγούμενης χριστιανικῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία ἔκειτο ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτῆς. Οἱ ἐργασίες ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ διήρκεσαν ἐπὶ μίαν πενταετίαν (532-537 μ.Χ.). Ὁ ναὸς ἐπερατώθηκε καὶ ἐγκαινιάσθηκε ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανόν (537 μ.Χ.). Τὸ μνημεῖον διατηρεῖται σὲ ἄριστη κατάστασις μέχρι σήμερον. Μετὰ

Ἡ βασιλική Β ἔφερε ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καὶ ὁ κυρίως ἄξονας αὐτῆς εἶχε κατεύθυνση ἀπὸ Α πρὸς Δ. Τὰ κατώτερα τμήματα τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς ἔχουν οἰκοδομηθεῖ μέ ὑλικά καὶ ἀρχιτεκτονικά μέλη, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ ἀρχαιότερα οἰκοδομήματα, ἐνῶ τὰ ἀνώτερα τμήματα ἔχουν κτισθεῖ μέ ὀπτοπλίνθους, ἂν καὶ δέν εἶναι βέβαιοι, ὅτι τὰ τμήματα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν παλαιохριστιανικὴν ἐποχὴν ἢ ἀπὸ μεταγενέστερες περιόδους, ἐπειδὴ ἡ τύχη τοῦ μνημείου ὑπῆρξε λίαν περιπετειώδης. Τὸ οἰκοδόμημα ἐχωρίζετο μέ δύο κιονοστοιχίες ἢ πεσσοστοιχίες σέ τρία κλίτη καὶ ἐκαλύπτετο μέ ξύλινη στέγη καὶ κεραμίδια.

Μεσαῖον κλίτος

Τὸ μεσαῖον κλίτος ἦτο ὑπερδιπλασίου πλάτους τῶν πλαγίων κλιτῶν. Τὸ ἀνατολικόν τμήμα αὐτοῦ ἐχρησίμευε ὡς κυρίως Ἱερὸν Βῆμα. Ἡ ἀνατολική αὐτοῦ πλευρά ἐπερατοῦτο σέ μίαν μεγάλην ἀψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλικήν καὶ ἐξωτερικά τρίπλευρον ἢ ἡμιεξαγωνικήν. Στό μέσον ἐκάστης ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν τῆς ἀψίδας ἠνοίγετο ἀνά ἓνα μεγάλων διαστάσεων καὶ ὀρθογωνίου σχήματος παράθυρον, τὸ ὁποῖον ἐπερατοῦτο πρὸς τὰ ἐπάνω σέ ἡμικυκλικόν τόξον.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἀψίδας περιεκλείετο πεταλοειδὲς σύνθρονον, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἕξι (6) σειρές ἐδωλίων, ἀπὸ τίς ὁποῖες διατηροῦνται οἱ πέντε. Στό μέσον τοῦ συνθρόνου ἔκειτο ὁ θρόνος τοῦ Ἐπισκόπου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον διατηρεῖται ἡ βάση κατὰ χώραν.

Στό κέντρον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἔκειτο ἡ Ἁγία Τράπεζα, τῆς ὁποίας ἡ βάση διατηρεῖται κατὰ χώραν. Αὕτη φέρει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καὶ στίς τέσσερις γωνίες τῆς ὑπάρχουν τετραγώνου σχήματος ἐμβαθύνσεις, στίς ὁποῖες ἐστηρίζοντο ἰσάριθμοι κίονες, φέροντες τὴν ἐπίσης ὀρθογωνίου σχήματος μαρμαρίνην πλάκαν τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς, ἡ ὁποία δέν διατηρεῖται. Στό κέντρον τῆς Ἁγίας Τραπεζας θά ἔκειτο ὁ «Ἐγκαινίον», τὸ περιέχον τὰ Ἅγια Λείψανα, τὰ ὁποῖα κατετίθεντο κατὰ τὴν τέλεση τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ. Πιθανῶς ἐπάνω ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν θά ὑπῆρχεν Κιβώριον⁶³.

τὴν Ἀλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων (29η Μαΐου 1453 μ.Χ.), τὸ οἰκοδόμημα μετετράπη σέ Μουσουλμανικόν Τέμενος, ἐνῶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ Ἀτατούρκ (Mustafa Kemal Atatürk: 1880-1938) τοῦτο μετετράπη σέ Μουσεῖον καὶ ὡς Μουσεῖον λειτουργεῖ μέχρι σήμερα.

63. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 184-185, εἰκ. 104.

Τό δάπεδον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἐκαλύπτετο μέ καλῆς ποιότητος μαρμαροθέτημα (Opus sectile), τμήματα τοῦ ὁποίου διατηροῦνται κατά χώραν.

Νότιον κλίτος

Τό νότιον κλίτος εἶναι στενότερον τοῦ μεσαίου καί περατοῦται πρὸς Α. σέ εὐθείαν πλευράν, στό μέσον τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἓνα παράθυρον. Τό ἀνατολικόν τμήμα τοῦ νοτίου κλίτους εἶναι διαμορφωμένον σέ αὐτοτελές διαμέρισμα. Πρόκειται διά μικρῶν διαστάσεων, τετραγώνου κατόψεως χώρον, ὁ ὁποῖος καλύπτεται μέ μικρόν, ἡμισφαιρικόν τροῦλλον, πού στηρίζεται σέ ὀκταγωνικοῦ σχήματος τύμπανον. Στό μέσον περίπου τῆς βορείας αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία θύρα, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τήν ἐπικοινωνίαν αὐτοῦ μετά τοῦ κυρίως Ἱεροῦ Βήματος τῆς βασιλικῆς. Τό νότιον αὐτό διαμέρισμα εἶναι δυνατόν νά ἐρμηνευθεῖ ὡς τό Διακονικόν τῆς βασιλικῆς.

Σήμερα καί ἐπὶ τῆς νοτίας ἐσωτερικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς διατηρεῖται μαρμαρίνη σαρκοφάγος, ἡ ὁποία φαίνεται νά προέρχεται ἀπό τήν βυζαντινὴν ἐποχὴν. Συνεπῶς ἀργότερα, τό ἀρχικόν Διακονικόν, μετετράπη σέ Μαυσωλεῖον ἢ νεκρικόν παρεκκλήσιον. Στήν σαρκοφάγον αὐτὴ θά πρέπει νά εἶχε ταφεῖ κάποιον ἐπίσημον πρόσωπον, Ἐπίσκοπος, εἴτε ἀνακαινιστής ἢ εὐεργέτης τοῦ ναοῦ.

Βόρειον κλίτος

Τό βόρειον κλίτος τῆς βασιλικῆς εἶναι στενότερον τοῦ μεσαίου καί Ἰσου πλάτους πρὸς τό νότιον. Τοῦτο περατοῦται πρὸς Α ἐπίσης σέ μίαν εὐθείαν πλευράν. Τό ἀνατολικόν τμήμα τοῦ βορείου κλίτους εἶναι διαμορφωμένον σέ αὐτοτελές διαμέρισμα. Πρόκειται διά μικρῶν διαστάσεων τετραγώνου κατόψεως χώρον, ὁ ὁποῖος καλύπτεται μέ μικρόν, ἡμισφαιρικόν τροῦλλον, φερόμενον ἐπὶ ὀκταγωνικοῦ σχήματος τυμπάνου.

Στό μέσον περίπου τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία θύρα, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τήν ἐπικοινωνίαν αὐτοῦ μετά τοῦ κυρίως Ἱεροῦ Βήματος. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται δεύτερη θύρα, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τήν ἐπικοινωνίαν μετά τοῦ βορείου κλίτους. Τό βόρειον αὐτό διαμέρισμα εἶναι δυνατόν νά ἐρμηνευθεῖ ὡς ἡ Πρόθεση τῆς βασιλικῆς.

Στό δυτικόν τμήμα τῆς βορείας ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου

κλίτους της βασιλικής καί ἐντός τοῦ πάχους τοῦ τοίχου ἀνοίγεται τυφλὸν ἀψίδωμα, ἐντός τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει Ἀρκοσόλιον. Στό τύμπανον τοῦ τυφλοῦ αὐτοῦ ἀψιδώματος διατηρεῖται τοιχογραφία, μέ τὴν παράσταση τῆς Δεήσεως, ἥτοι: Στό κέντρον εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστός, μετωπικός, δεξιὰ Του (δυτικά) ἡ Θεοτόκος δεομένη καί ἀριστερά Του (ἀνατολικά) ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ἐπίσης δεόμενος. Πρόκειται διὰ καλῆς ποιότητος τοιχογραφία, πιθανῶς τοῦ 7ου-8ου αἰ. μ.Χ.

Τὰ δάπεδα τῆς βασιλικῆς ἐκαλύπτοντο μέ καλῆς τέχνης ψηφιδωτά, τμήματα τῶν ὁποίων διατηροῦνται κατὰ χώραν.

Νάρθηκας

Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τῆς βασιλικῆς προφανῶς θά ἔκειτο ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας, ὁ ὁποῖος θά ἦτο κατὰτι εὐρύτερος τῶν πλαγίων κλιτῶν τοῦ ναοῦ, πού ὅμως δέν διατηρεῖται. Πιθανώτατα αὐτός κεῖται κάτω ἀπὸ τὴν Λεωφόρον Ἀτατούρκ, ἡ ὁποία διέρχεται δυτικά τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας καί ἔχει κατεύθυνση ἀπὸ Βορρᾶν πρὸς Νότον. Ἐνεκα τούτου καί δέν κατέστη δυνατόν νά ἀποκαλυφθεῖ ὁ νάρθηκας τῆς βασιλικῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μνημείου, ἡ ὁποία ἔλαβε χώραν κατὰ τὰ ἔτη 1935-1936, ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Ἀρχαιολόγου Α. Μ. Schneider.

Νότιον παρεκκλήσιον

Στό ἀνατολικόν τμήμα τῆς νοτίας ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς ἦτο προσκεκολλημένον ἓνα μικρῶν διαστάσεων πρόσκτισμα, τό ὁποῖον εἶναι δυνατόν νά ἐρμηνευθεῖ ὡς παρεκκλήσιον. Ἡ ἀνατολική αὐτοῦ πλευρά δέν ἀποτελεῖ προέκταση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς πρὸς Νότον, ὡς θά ἀνέμενε κανεῖς, ἀλλὰ κεῖται ὀλίγον δυτικώτερα αὐτῆς. Τό πρόσκτισμα αὐτό ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν τοῦ μνημείου καί φαίνεται νά ἀπετελεῖτο ἀπὸ δύο χώρους, ἥτοι:

Ἀνατολικός Χῶρος: Ἱερὸν Βῆμα

Πρόκειται διὰ μικρῶν διαστάσεων, τετραγώνου κατόψεως χώρον, ὁ ὁποῖος πιθανῶς ἐκαλύπτετο μέ ἡμισφαιρικόν τροῦλλον, ὅπως ἀκριβῶς καί τὰ δύο παστοφόρια τῆς βασιλικῆς. Τοῦτο περατοῦται πρὸς Α σέ μίαν ἀψίδα, ἐσωτερικῶς ἡμικυκλικήν καί ἐξωτερικά

τρίπλευρον ἢ ἡμιεξαγωνικὴν. Ἐντός τοῦ χώρου τῆς ἀψίδας καὶ στό μέσον τοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθη τμῆμα κίονα, ὁ ὁποῖος ἐστήριζε προφανῶς τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν, ἡ ὁποία δέν διατηρεῖται.

Τό δάπεδον αὐτοῦ καλύπτεται μέ ἀρίστης τέχνης μαρμαροθέτημα (Opus sectile), τό ὁποῖον διατηρεῖται σέ καλήν σχετικῶς κατάστασιν καί διὰ νά προφυλαχθεῖ καλύπτεται σήμερα μέ σιδηράν ἐσχάραν. Τό κέντρον αὐτοῦ κοσμεῖται μέ ὁμφάλιον τετραγώνου κατόψεως, ἐντός τοῦ ὁποίου ἀπεικονίζονται πέντε συμπλεκόμενοι κύκλοι ἢ συρικοί τροχοί, ἀποτελούμενοι ἀπό πέντε κυκλικοῦ σχήματος μάρμαρα (κοινῶς λεγόμενον «πεντάρτι, τό»).

Στό μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ χώρου αὐτοῦ ὑπάρχει εὐρύτατον ἄνοιγμα, τό ὁποῖον ἐπιτρέπει τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ δυτικά αὐτοῦ κειμένου ἐτέρου χώρου.

Ὁ ἀνατολικός αὐτός χώρος τοῦ νοτίου προσκτίσματος τῆς βασιλικῆς, ἐξ αἰτίας τῆς θέσεως καί τοῦ σχήματος αὐτοῦ θά ἦτο δυνατόν νά ἐρμηνευθεῖ ὡς τό Ἱερὸν Βῆμα τοῦ παρεκκλησίου.

Δυτικός χώρος: Κυρίως ναός

Δυτικά τοῦ προηγούμενου χώρου ἀπεκαλύφθη τό ἀνατολικόν τμῆμα δεύτερου χώρου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ προέκταση πρὸς τὰ δυτικά τοῦ προηγούμενου χώρου. Ὁ χώρος αὐτός φαίνεται νά εἶχε ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί ἐκαλύπτετο, εἴτε μέ ξύλινη στέγη καί κεραμίδια, εἴτε μέ ἡμικυλινδρική ὀροφή.

Ὁ χώρος αὐτός εἶναι δυνατόν νά ἐρμηνευθεῖ ὡς ὁ κυρίως ναός τοῦ παρακείμενου τῆς βασιλικῆς παρεκκλησίου. Τό πρόσκτισμα αὐτό δέν ἀπεκαλύφθη κατὰ τίς ἀνασκαφές ὁλόκληρον. Τό δυτικόν τμῆμα αὐτοῦ καλύπτεται ἀπό μεγάλου πάχους ἐπίχωση.

Βασιλική Γ

Μετά τὴν ἐρείπωση τῆς Βασιλικῆς Β καί στήν ἴδια θέση ἀνηγέρθη μία τρίτη βασιλική (Βασιλική Γ), ἀφοῦ τό ἔδαφος ἀνυψώθηκε κατὰ 1,40 μ. σέ σχέση μέ τὴν προηγούμενη στάθμην αὐτοῦ. Οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς αὐτῆς ἐκαλύφθησαν στὰ μὲν κατώτερα τμήματα αὐτῶν μέ ὀρθομαρμάρωση, στὰ δέ ἀνώτερα μέ καλῆς τέχνης ἐντοίχια ψηφιδωτά.

Μουσουλμανικόν Τέμενος (Aya Sofia Camii - Orhan Gazi Camii)

Μετά τήν όριστική κατάκτηση τής Νικαίας από τούς Όθωμανούς Τούρκους (1331 μ.Χ.), ή πρώτην χριστιανική βασιλική διεμορφώθη σέ μουσουλμανικόν Τέμενος (Τζαμί)⁶⁴. Πρός τοῦτο κατεσκευάσθη κόγχη προσευχῆς (Mihrab)⁶⁵ μέ κατεύθυνση πρὸς τήν Μέκκαν καί στά τέλη τοῦ 14ου αἰ. παρά τό Τέμενος ἀνηγέρθη ἕνας Μιναρές⁶⁶.

64. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι σέ χώρες, οἱ ὁποῖες κατελήφθησαν ἀπό Μουσουλμάνους, ὅσοι χριστιανικοὶ ναοὶ μετετράπησαν σέ μουσουλμανικά Τεμένη (Τζαμιά) διετηρήθησαν κατὰ κανόνα, ἐπειδὴ ἀπετέλεσαν ἱερούς χώρους, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιοῦντο καί ἐσυντηροῦντο. Οἱ ὑπόλοιποι χριστιανικοὶ ναοὶ σπάνια διετηρήθησαν, ἐνῶ στίς περισσότερες φορές κατεστράφησαν ἢ ἐγκατελείφθησαν καί ἐρειπώθησαν.

Τό ἴδιον συνέβη καί στήν Νίκαιαν. Ὁ ναός τής Ἀγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος μετετράπη σέ Τέμενος, διατηρεῖται μέχρι σήμερα, ἐνῶ ἐκεῖνος τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου, διατηρηθεῖς μέχρι τό 1922, κατεστράφη ἀπό πυρκαϊάν.

Σημειωτέον, ὅτι διά τήν μετατροπήν ἑνός χριστιανικοῦ ναοῦ σέ Μουσουλμανικόν Τέμενος γίνονται συνήθως οἱ ἐξῆς ἀλλαγές καί προσθήκες: α) κατασκευάζεται μία κόγχη προσευχῆς (Mihrab), μέ κατεύθυνση πρὸς τήν Μέκκαν, β) ἱδρύεται ἐντός τοῦ Τεμένους καί παρά τήν κόγχην τής προσευχῆς ἕνας ἄμβωνας, ἀπό ὅπου γίνεται τό κήρυγμα, γ) οἰκοδομεῖται παρά τό Τέμενος Μιναρές (Minaret) καί δ) κατασκευάζεται στήν αὐλή τοῦ Τεμένους εἶδος ἀνακλίντρου ἀπό μάρμαρο ἢ ἄλλο λίθο (Cincintas), διά τήν τοποθέτηση τοῦ φερέτρου μέ τήν σορόν τοῦ νεκροῦ, κατὰ τήν Ἑξόδιον Ἀκολουθίαν.

65. Ὅπως ὁ κυρίως ἄξονας τῶν χριστιανικῶν ναῶν ἔχει κατεύθυνση ἀπό Δ πρὸς Α καί στό μέσον τῆς ἀνατολικῆς αὐτῶν πλευρᾶς ἀνοίγεται μία ἡμικυκλική ἀψίδα, ἔτσι καί τὰ μουσουλμανικά Τεμένη ἔχουν κόγχη προσευχῆς (Mihrab), ἡ ὁποία ἔχει κατεύθυνση πρὸς τήν Μέκκαν, τήν ἱεράν πόλιν τῶν Μουσουλμάνων. Ἐπί πλέον, ὅπως οἱ τάφοι τῶν χριστιανῶν ἔχουν κατεύθυνση ἀπό Δ. πρὸς Α. καί ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ κεῖται ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου, ἀτενίζοντας πρὸς τήν Α, ἀπό ὅπου, ὅπως πιστεύεται, θά ἐμφανισθεῖ ὁ Κύριος κατὰ τήν καθολικὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν καί τήν Μέλλουσαν Κρίσιν, ἔτσι καί οἱ τάφοι τῶν μουσουλμάνων ἔχουν κατεύθυνση πρὸς τήν Μέκκα, ἀπό ὅπου κατὰ τήν γενικὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν καί τήν Μέλλουσαν Κρίσιν, ὅπως καί ἐκεῖνοι πιστεύουν, θά ἐμφανισθεῖ ὁ Θεός - Κριτής, ὁ Ὅποῖος καί θά κρίνει τοὺς ἀνθρώπους ἀνάλογα μέ τὰ ἔργα των.

66. Ὑποστηρίζεται ὅτι, τόσον τὰ κωδωνοστάσια τῶν χριστιανικῶν ναῶν, ὅσον καί οἱ μιναρέδες τῶν μουσουλμανικῶν Τεμενῶν, ἔχουν τίς ρίζες των ἢ ἔλκουν τήν προέλευσίν των ἀπὸ τήν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή καί οἰκοδομικὴ παράδοση τῶν ἀρχαίων ναῶν τοῦ Ἀσσυροβαβυλωνιακοῦ κόσμου, τὰ λεγόμενα Zikurat, ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἦτο καί ὁ λεγόμενος «Πύργος τῆς Βαβέλ».

Σημειωτέον, ὅτι «Βαβέλ» εἶναι τό ὄνομα τῆς Βαβυλῶνος, πού σημαίνει πόλις μέ τό ἱερὸν τοῦ Θεοῦ Βήλ (Bel) ἢ «πόλις τοῦ θεοῦ Βήλ».

Ύστερα από πυρκαϊάν τοῦ 16ου αἰ., ἡ ὁποία κατέστρεψε τὴν βασιλικὴν Γ καὶ ἀφοῦ ἤδη αὐτὴ εἶχε μετατραπεῖ σέ μουσουλμανικὸν Τέμενος, ὁ περίφημος Ἀρχιτέκτονας Σινάν⁶⁷, ἐπεσκεύασε τὸ οἰκοδόμημα, τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου ἀνυψώθηκε διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν καὶ οἱ τοῖχοι αὐτοῦ διεκοσμήθησαν μέ ἐσμαλτωμένα φαγεντιανὰ πλακίδια, προερχόμενα ἀπὸ τὰ περίφημα κεραμικὰ Ἐργαστήρια τῆς Νικαίας.

Ὅμως, ἐπειδὴ στὴ συνέχεια ἡ Νίκαια παρήκμασε, τὸ Τέμενος ἔπαυσε νὰ συντηρεῖται καὶ μέ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν ἐγκαταλείφθηκε καὶ ἐρειπώθηκε.

Ύστερα ἀπὸ τίς ἀνασκαφές τῶν ἐτῶν 1935/1936, τὸ οἰκοδόμημα ἐστερεώθηκε, συντηρήθηκε, ἀναπαλαιώθηκε, συνεπληρώθησαν ἐλλείποντα τμήματα τῆς τοιχοποιίας, ἐτοποθετήθησαν κουφώματα καὶ τὸ κτίριον ἐκαλύφθηκε μέ ξύλινη στέγη καὶ κεραμίδια.

Σήμερα τὸ μνημεῖον εὐρίσκεται σέ καλὴ κατάσταση καὶ εἶναι διαμορφωμένον κατὰ τέτοιον τρόπον, ὥστε νὰ λειτουργεῖ ὡς μουσουλμανικὸν Τέμενος, συγχρόνως δέ καὶ παράλληλα λειτουργεῖ καὶ ὡς Ἀρχαιολογικὸς Χῶρος-Μνημεῖον καὶ εἶναι ἐπισκέψιμον.

3. *Ναός τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου*

ΝΑ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας, περί τοῦ ὁποίου ἔγινε λόγος προηγουμένως καὶ σέ μικρὴ σχετικὰ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτόν, νότια τῆς Λεωφόρου Χαλὴλ Πασά (Halil Pasa Caddesi), παρὰ τὴν Ὁδὸν Μεβλανά (Mevlana Sok.), σέ ἓνα ἐλεύθερον οἰκόπεδον - Ἀρχαιολογικὸν Χῶρον καὶ σέ βάθος περίπου 4,00 μ. ἀπὸ τὴν σημερινὴν στάθμην τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν παρακειμένων ὁδῶν, διατηροῦνται τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Ὁ ναός αὐτός ἀνηγέρθη στίς ἀρχές ἢ στὰ μέσα τοῦ 8ου αἰ. μ.Χ. ὡς καθολικὸν Μονῆς, ὑπὸ τοῦ κτήτορος Ὑακίνθου, τὰ μονογράμματα τοῦ ὁποίου διατηροῦντο ἀνάγλυφα στὰ θωράκια τοῦ ναοῦ.

Ἐπρόκειτο διὰ μεγάλων διαστάσεων ναόν, ὁ ὁποῖος εἶχε κτισθεῖ διὰ ὀπτοπλίνθων. Λείψανα τῆς τοιχοδομίας διατηροῦνται μέχρι σή-

67. Ὁ περιώνυμος Μέγας Ἀρχιτέκτονας Χότζα Μιμάρ Σινάν (* Ἀγηνάζ Καππαδοκίας 1489 ± Κωνσταντινούπολη 1588 μ.Χ.) ἦτο ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ πιθανῶς ἀρχικὰ ὀρθόδοξος, ὁ ὁποῖος ἀργότερα ἀσπασθεῖ τὴν Ἰσλαμικὴν θρησκείαν. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον τοῦ Σινάν εἶναι πολὺ πλούσιον καὶ πολυσχιδές. Δ. Φιλιππίδης, Ἀρθρον « Σινάν», *ΘΗΕ*, τ. 11 (Ἀθῆναι 1967), στ. 183-188.

μερα κατά χώραν. Ὁ ναός αὐτός ἀνῆκε σέ ἓνα μεταβατικόν ἀρχιτεκτονικόν τύπον, ὁ ὁποῖος ἀπετέλει συνδυασμόν τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς καί τοῦ σταυρικοῦ ναοῦ.

Ὁ πυρήνας τοῦ οἰκοδομήματος ἀπετελεῖτο ἀπό ἓνα σταυροειδές κεντρικόν σῶμα, τό ὁποῖον ἐσχηματίζετο διά τεσσάρων ἀβαθῶν καμαρῶν, πού ἐστηρίζοντο ἐπὶ πεσσῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τήν μορφήν γωνιαίων τοίχων. Στά διάμεσα τῶν πεσσῶν αὐτῶν, οἱ πεσσοστοιχίες (νοτία καί βορεία), οἱ ὁποῖες ἀπετελοῦντο ἀπό δύο πεσσούς ἐκάστη, περιορίζοντο σέ μικρά, τρίλοβα ἀνοίγματα.

Διά τῆς μορφῆς τῶν πεσσῶν τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐπενδεδυμένοι διά πολυχρώμου ὀρθομαρμαρώσεως, ἡ ἐντύπωση τοῦ ὄγκου αὐτῶν ἀφ' ἐνός ἀπεκρύπτετο, ἀφ' ἐτέρου δέ τό κεντρικόν σῶμα τοῦ ναοῦ ἀπεχωρίζετο ἰσχυρότερα καί ἀπεμονώνετο ἀπό τά πλάγια κλίτη.

Ὅμοιως ὁ νάρθηκας ἐχωρίζετο μέ τοίχους, οἱ ὁποῖοι ἔφεραν πύλες, καί ἀπό τόν κυρίως ναόν καί ἀπό τά πλάγια κλίτη. Τό Ἱερόν Βῆμα δέν ἀπετέλει ἀρχιτεκτονικόν ἐνιαῖον μετά τοῦ ναοῦ σύνολον. Στόν ναόν αὐτόν, μεταβατικοῦ τύπου, ὅλα τά μέρη (Ἱερόν Βῆμα, κυρίως ναός, πλάγια κλίτη, νάρθηκας) ἔμεναν κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων⁶⁸.

Τό Ἱερόν Βῆμα ἦτο τριμερές καί ἀποτελοῦσε ἓνα σχεδόν αὐτοτελές διαμέρισμα. Τοῦτο ἐπερατοῦτο πρός Α. σέ τρεῖς ἀψίδες, ἐσωτερικά ἡμικυκλικές καί ἐξωτερικά τρίπλευρες ἢ ἡμιεξαγωνικές. Ἀπό αὐτές ἡ μεσαία ἀψίδα ἦτο μεγαλύτερη τῶν πλαγίων. Οἱ ἀψίδες αὐτές τοῦ Ἱεροῦ Βήματος διατηροῦνται σήμερα στό οἰκόπεδον, τό ὁποῖον κεῖται ἀνατολικά τῆς παρακειμένης Ὁδοῦ Μεβλανά.

Ἐκατέρωθεν τοῦ κυρίως Ἱεροῦ Βήματος ἔκειντο τά Παστοφόρια, ἥτοι τό Διακονικόν (νότια) καί ἡ Πρόθεση (βόρεια), τά ὁποῖα ἀποτελοῦσαν ἰδιαίτερα διαμερίσματα καί ἐκαλύπτοντο μέ μικρούς, ἡμισφαιρικούς τρούλλους.

Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ναοῦ ἔκειτο ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας, ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο στό μέσον αὐτοῦ μέ συνδυασμόν σταυροθολίων, ἐνῶ στά δύο ἄκρα ὑψώνοντο μικροί, ἡμισφαιρικοί τρούλλοι.

Οἱ ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ ἔφεραν στά κατώτερα τμήματα αὐτῶν ὀρθομαρμάρωση, ἐνῶ τά ἀνώτερα ἐκαλύπτον-

68. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 376-377 καί σ. 381, εἰκ. 241 (κάτοψη).

το μέ ἀρίστης τέχνης ἐντοίχια ψηφιδωτά, τά ὅποια διατηροῦντο ἕως τό ἔτος 1922.

Ἐπειδὴ ὁ ναός αὐτός ἀνηγέρθη ὡς Καθολικόν Μονῆς, εἶναι προφανές, ὅτι γύρω ἀπὸ αὐτόν θά ἔκιντο διάφορα οἰκοδομήματα, τά ὅποια ἀνήκαν στήν Μονήν (Ἑστία, Τράπεζα, Ξενώνας, Γηροκομεῖον, Κελλιά, Ἐργαστήρια, Ἀποθήκες, Σταῦλοι, ἄλλοι βοηθητικοὶ χώροι κ.λπ. Ἀπὸ ὅλα αὐτά δέν διατηρεῖται σήμερα τίποτα. Πιθανώτατα τά λείψανα αὐτῶν εὐρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν μεγάλου πάχους ἐπίχωση (πάχους 3,00-4,00 μ.), ἡ ὅποια καλύπτει τὸν πérieξ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου χώρον.

Εἶναι πολὺ πιθανόν οἱ Πατέρες τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ ὅποια συνήλθε στήν Νίκαια (787 μ.Χ.), νά συνεδρίασαν καί στὸν ναόν τῆς Παναγίας ἢ τουλάχιστον νά ἐπεσκέφθησαν αὐτόν καί νά ἐτελέσθῃ ὑπ' αὐτῶν ἡ Θεία Λειτουργία ἐντός αὐτοῦ.

Ἀργότερα καί κατὰ τὸν 11ον αἰ. μ.Χ. ὁ ναός τῆς Παναγίας ὑπέστη διάφορες μεταβολές στὰ πλάγια κλίτη, τά στηρίγματα τοῦ τρούλλου καί τὸν νάρθηκα αὐτοῦ.

Στὸν ναόν τῆς Παναγίας εἶχε ταφεῖ ὁ Αὐτοκράτορας τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας Θεόδωρος Α' ὁ Λάσκαρις (1204-1222).

Ὁ ναός τῆς Κοιμήσεως τῆς Παναγίας ἔτυχε ἐπίσης εὐρείας ἐπισκευῆς κατὰ τὸν 19ον αἰ.

Μετά την κατὰ τό ἔτος 1922 σχεδόν ὀλοκληρωτικὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ, τό μνημεῖον ἀνεσκάφη καί ἐμελετήθη. Σήμερα διακρίνονται λείψανα τῶν κατωτέρων τμημάτων τῶν τοίχων αὐτοῦ καί οἱ ὀγκώδεις πεσσοί, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφέρετο ὁ τρούλλος τοῦ ναοῦ.

Πλήρη μονογραφία περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς Νικαίας τῆς Βιθυνίας ἀποτελεῖ σχετικὴ μελέτη τοῦ Ο. Wulff⁶⁹. Πρό τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ τό μνημεῖον ἐμελετήθηκε ἐκ νέου καί ἐδημοσιεύθηκε μέ λαμπρές ἀπεικονίσεις, ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁷⁰.

Ὁ ναός τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς Νικαίας καί ὁ ἐπίσης ἐρειπωμένος ναός τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος στήν Ἄγκυρα (7ου ἢ 8ου αἰ. μ.Χ.) εἶναι μνημεῖα, παρεμφερῆ πρὸς τό καθολικόν τῆς Μονῆς

69. O. Wulff, *Die Koimesis Kirche in Nicaea*, Strassburg 1903.

70. Th. Schmit, *Die Koimesis Kirche von Nicaia*, Κωνσταντινούπολις 1927. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 380-381, εἰκ. 241 (κάτοψη).

τῆς Χώρας (Kahrie Cammi)⁷¹ καί τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἐν Κρίσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁷² καί ἡ σημασία των εἶναι μεγάλη, ἐπειδή ἀποτελοῦν μνημεῖα μεταβατικοῦ τύπου καί προέρχονται ἀπό μίαν ἐποχήν, ἀπό τὴν ὁποίαν δέν διατηροῦνται πολλὰ οἰκοδομήματα.

4. Ἀγίασμα

ΒΑ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καί σέ μικρή ἀπόστασι ἀπὸ αὐτόν, διατηρεῖται μέχρι σήμερα, σέ καλή σχετικὰ κατάστασι, ἓνα Ἀγίασμα.

Πρόκειται διὰ μικρῶν διαστάσεων οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον καλύπτεται μέ ἡμισφαιρικόν τροῦλλον. Τό δάπεδον αὐτοῦ κεῖται ἀρκετά χαμηλότερα τῆς σημερινῆς στάθμης τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐντός αὐτοῦ ὑπάρχει πηγή καί τό ὕδωρ αὐτῆς ἐθεωρεῖτο ἁγίασμα⁷³. Τό μνημεῖον εἶναι ἐπισκέψιμον.

5. Τό ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος

Σύμφωνα μέ τὴν ὑπάρχουσα συναξαριακὴν παράδοση, ὁ Ἅγιος Τρύφων ἦτο νέος καί ἐμαρτύρησε στήν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας κατά τὴν ἐποχήν τῶν διωγμῶν τῶν χριστιανῶν⁷⁴. Δι' αὐτό καί δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ τυχαῖον, ὅτι ἐντός τῆς πόλεως διατηρεῖται ἐρειπωμένον ναῦδριον, τό ὁποῖον ἦτο ἀφιερωμένον στήν μνήμη του.

Ὁ Ἅγιος Τρύφων θεωρεῖται προστάτης τῶν κηπουρῶν⁷⁵ καί τῶν ἀμπελουργῶν, ἓνας λόγος ἐπὶ πλέον νά τιμᾶται στήν εὐφορον αὐτῆν

71. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 376-377, εἰκ. 237 (κάτοψη).

72. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 377, εἰκ. 238 (προοπτικὴ κάτοψη).

73. Γ. Σωτηρίου, *Λουτρῶνες* 1938, σ. 82-95. Ι. Βολανάκης, *Χριστιανικοὶ Λουτρῶνες* 1996, σ. 771 κ. ἔ.

74. Διονύσιος, *Ἑρμηνεία* 1909, σ. 162: «Ὁ Τρύφων νεὸς ἀγένειος, κατ'ζαρομάλης. Φεβρ(ουαρίου) α'. Αὐτόθι, σ. 199: «Μὴν Φεβρουάριος, α'. Ὁ Ἅγιος Τρύφων ξίφει τελειοῦται. Νέος ἀγένειος».

75. Δι' αὐτόν ἀκριβῶς τὸν λόγον, στοὺς κήπους πολλῶν Ἱερῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους συνηθίζεται νά ὑπάρχει ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ἡ Ἱερά Μονὴ τοῦ Ὁσίου Γρηγορίου, στοὺς κήπους τῆς ὁποίας ἔχει ἀνεγερθεῖ ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος. Ἐπίσης στό Εὐχολόγιον τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας περιέχεται εὐχή, ἡ ὁποία ἀναγινώσκεται, προκειμένου νά προστατεύσει τοὺς κήπους ἀπὸ ἐπιβλαβῆ ἔντομα, παράσιτα καί διάφορες ἀσθένειες. *Εὐχολόγιον* 1980, σ. 500-503.

περιοχήν, ή όποία εἶναι κατάφυτη από ἀμπελώνες καί ἔχει πολλούς κήπους, ἐλαιόδενδρα καί διάφορα ὀπωροφόρα δένδρα.

Ἀριστερά τοῦ εἰσερχομένου από τήν βορείαν πύλη τῆς Νικαίας ἡ πύλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Istanbul Kapısı), ἐπί τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς κεντρικῆς Λεωφόρου Ἀτατούρκ (Atatürk Caddesi) καί σέ ἐπαφήν μέ αὐτήν, κεῖνται τά λείψανα ναυδρίου τοῦ Ἁγίου Τρύφωνα.

Πρόκειται διά μικρῶν διαστάσεων μονόχωρον κτίσμα, τό όποῖον ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη. Ὁ κυρίως ἄξονας τοῦ οἰκοδομήματος βαίνει από Δ πρός Α. Ἐπί τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῆς νοτίας καί βορείας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ εἶναι προσκεκολλημένοι ἀνά τρεῖς κτιστοί πεσσοί, ἐπί τῶν όποίων ἐφέροντο τρία ἐνισχυτικά τόξα (σφενδόνια), πού ἐστήριζαν τήν κτιστήν, ἡμικυλινδρικήν ὀροφήν τοῦ οἰκοδομήματος. Ἐξωτερικά ἡ ὀροφή θά ἐκαλύπτετο μέ κοῖλα κεραμίδια.

Ἡ ἀνατολική πλευρά τοῦ ναοῦ περατοῦται σέ μίαν ἀψίδα, ἐσωτερικά ἡμικυκλικήν καί ἐξωτερικά τρίπλευρη ἡ ἡμιεξαγωνικήν. Στό μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ ἡνοίγετο ἡ εἴσοδος.

Ἡ τοιχοποιία ἀποτελεῖται από ἀργολιθοδομή καί ἰσχυρόν ἀσβεστοκονίαμα. Ὁ ναός ἦτο ἐσωτερικά ἐπιχρισμένος καί ἐξωτερικά ἀρμολογημένος. Πιθανῶς οἱ ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων αὐτοῦ νά ἔφεραν τοιχογραφίες, οἱ όποῖες ὅμως δέν διατηροῦνται, οὔτε διακρίνονται λείψανα αὐτῶν.

Ὁ ναός αὐτός ἀνηγέρθη πιθανῶς κατά τόν 9ον-10ον αἰ. καί εἶναι ἄγνωστον πότε κατεστράφη. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ διατηροῦνται σήμερα σέ ὕψος 0,50-1,00 μ. περίπου. Τό μνημεῖον εἶναι ἐπισκέψιμον.

6. *Ἀνάκτορα Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων*

Ὡς γνωστόν, οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐχρησιμοποιοῦν τήν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας ὡς θέρετρον καί εἶχαν οἰκοδομήσει Ἀνάκτορα, ὅπου διέμεναν κατά τήν παραμονήν τῶν ἐκεῖ, οἱ ἴδιοι, οἱ οἰκογένειές των καί ἡ Αὐλή των.

Ἐπίσης οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας (1204-1261 μ.Χ.) εἶχαν ἀνεγείρει Ἀνάκτορα διά τήν διαμονήν αὐτῶν καί τῆς αὐλῆς των. Ἀτυχῶς αὐτά τά οἰκοδομήματα δέν ἔχουν διασωθεῖ, οὔτε καί διατηροῦνται λείψανα αὐτῶν.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΝΙΚΑΙΑΣ

Στό ΒΑ τμήμα της πόλεως της Νικαίας, ΒΔ τοῦ Πρασίνου Τεμένους (Yesil Camii) καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτό, ἀνατολικά τῆς Ὁδοῦ Μεβλανά (Mevlana Sok.), κεῖται τό Ἀρχαιολογικόν Μουσεῖον, στό ὁποῖον ἐκτίθενται εὐρήματα, προερχόμενα τόσον ἀπό τήν Νίκαιαν, ὅσον καί ἀπό τίς γύρω ἀπό αὐτήν περιοχές.

Τό Ἀρχαιολογικόν Μουσεῖον στεγάζεται σέ ἓνα μεγάλων διαστάσεων, παλαιόν καί σέ καλήν κατάστασιν διατηρούμενον οἰκοδόμημα, τό Niluefer Hatun⁷⁶ Imareti⁷⁷. Τοῦτο ἰδρύθηκε κατὰ τό ἔτος 1388 μ.Χ. ἀπό τόν Σουλτάνον Μουράτ Β' (1360-1389), ἐγγονόν τοῦ Ὁσμάν ἡ Ὁθωμάν, πρὸς τιμὴν τῆς μητέρας τοῦ Niluefer Hatun. Ἐκείνη ἦτο κόρη τοῦ Αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου ΣΤ' τοῦ Καντακουζηνοῦ (1347-1354) καί ἐνυμφεύθηκε τόν Ὀρχάν Γαζή (Orhan Gazi), πρὸς σύσφιξη τῶν δεσμῶν μεταξύ Βυζαντινῶν καί Ὁθωμανῶν.

Ἡ Niluefer Hatun ἦτο μία ἀπό τίς ἐξυπνότερες, δυναμικότερες καί ἱκανώτερες γυναῖκες τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ τήν διάρκειαν τῶν κατακτητικῶν ἐκστρατειῶν τοῦ συζύγου αὐτῆς,

76. Τό ὄνομα Niluefer σημαίνει Νούφαρον καί ἡ λέξις Hatun σημαίνει γυναίκα, σύζυγος.

77. Σέ ὁλόκληρην τήν Ὁθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν ὑπῆρχαν κατὰ τόπους φιλανθρωπικά Ἰδρύματα, τὰ λεγόμενα Ἰμαρέτ (Imaret). Αὐτὰ ἦσαν σέ λειτουργίαν ἐπὶ αἰῶνες καί ἀποσκοποῦσαν στήν παροχὴν πάσης φύσεως βοηθείας (φιλοξενίαν, διανυκτέρευση, παροχὴ τροφῆς, περίθαλψη κ.λπ.), σέ ἄτομα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀνάγκη. Μεταξύ ἄλλων καί στήν πόλιν τῆς Καβάλας διατηρεῖται μεγάλων διαστάσεων οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἐλειτουργεῖ ὡς Ἰμαρέτ. Τοῦτο τελευταῖα συντηρήθηκε καί ἀναπαλαιώθηκε καί λειτουργεῖ ὡς Ξενοδοχεῖον πολυτελείας.

Στήν μεσαιωνικὴν πόλιν τῆς Ρόδου καί στήν συμβολή τῶν ὁδῶν Σωκράτους καί Ἱπποδάμου κεῖται ἐπίσης ἓνα Ἰμαρέτ, τό ὁποῖον ἐλειτουργεῖ μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια. Ἐκεῖ παρεσκευάζετο καθημερινῶς φαγητόν καί διενέμετο σέ ἀναξιοπαθούντα ἄτομα τῆς Ρόδου. Τελευταῖα τό οἰκοδόμημα ἀναπαλαιώθηκε καί συντηρήθηκε καί χρησιμοποιεῖται σήμερον ὡς καφέ καί διὰ διάφορες πολιτιστικές ἐκδηλώσεις.

Στήν Ἀδριανούπολιν τῆς Θράκης, στήν ὁποίαν ὑπάρχουν πολυάριθμα Μουσουλμανικά Τεμένη, ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ἔργα τοῦ Μεγάλου Ἀρχιτέκτονα Σινάν, διατηροῦνται ἐπίσης φιλανθρωπικά Ἰδρύματα (Imaret), τὰ ὁποῖα εἶναι συνήθως προσηρτημένα σέ Τεμένη καί ἀποτελοῦν προσκτίσματα αὐτῶν.

τόν αντικαθιστούσε και είχε την ευθύνη της διοικήσεως της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας⁷⁸.

Πρόκειται διά ένα μεγάλων διαστάσεων οικόδομημα, τό όποιον σέ κάτοψη έμφανίζει τό σχήμα άνεστραμμένου T. Πρό αύτου κείται ευρύχωρον Πρόπυλον, τό όποιον είναι άνοικτόν κατά τίς τρεΐς πλευρές αύτου. Οί αίθουσες του οικόδομήματος φέρουν όρθογωνίου σχήματος κάτοψη, είναι μετρίου μεγέθους και καλύπτονται μέ χαμηλούς, ήμισφαιρικούς τρούλλους, οί όποιοι φέρονται όχι επί έλευθέρων στηριγμάτων (κίωνων ή πεσσών), αλλά επί τών ισχυρών τοίχων του κτιρίου⁷⁹.

Σέ μίαν μεγάλην αίθουσαν αύτου εκτίθενται άντικείμενα τών Προϊστορικών χρόνων, της Έλληνιστικής εποχής, τών Ρωμαϊκών χρόνων, της Βυζαντινης εποχής και της Όθωμανικής περιόδου (κεραμικά, ύάλινα, όρειχάλκινα κ.λπ.).

Στήν μικρήν αίθουσα, άριστερά, ως προς τόν εισερχόμενον, εκτίθενται ισλαμικά φαγεντιανά, όρισμένα από τά όποια προέρχονται από τά περίφημα, διεθνώς γνωστά, κεραμικά Έργαστήρια της Νικαίας.

Στήν ευρύχωρον και ώραία διαμορφωμένην αύλήν του Αρχαιολογικού Μουσείου της Νικαίας εκτίθενται αγάλματα, σαρκοφάγοι, επιτύμβιες στήλες, επιγραφές, μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη (βάσεις κίωνων, κίονες, κιονόκρανα, επιστύλια, θωράκια, διαχωριστικοί άμφικιονίσκοι παραθύρων κ.ά.), πίθοι, άμφορείς κ.λπ.

Ένδεικτικά αναφέρονται όρισμένα από τά εκθέματα του Μουσείου, ήτοι:

Α) ΠΡΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

1. *Μαρμαρίνη σαρκοφάγος, μέ ανάγλυφον διάκοσμον*

Στήν αύλήν του Αρχαιολογικού Μουσείου εκτίθεται, μεταξύ άλλων και μία σαρκοφάγος από λευκόν μάρμαρον, ή όποία διατηρείται σέ πολύ καλή κατάσταση και φέρει πλούσιον και άρίστης τέχνης ανάγλυφον διάκοσμον σέ όλες τίς πλευρές και στό κάλυμμα αύτης, ήτοι:

78. J. Freely, *Tuerkey* 1992, σ. 130.

79. J. Freely, *Tuerkey* 1992, σ. 130 (κάτοψη).

1) Κυρίως σῶμα σαρκοφάγου

α) Κυρία ὄψη. Στό μέσον τῆς κυρίας ὄψεως τῆς σαρκοφάγου παρίσταται ἓνας ἄνδρας ὁλόσωμος, προφανῶς ὁ νεκρός, ὁ ὁποῖος κάθεται ἐπὶ πολυτελοῦς θρόνου, χωρίς ἐρεισίνωτον καὶ ἐρεισίχειρα. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτόν χιτῶνα καὶ πλούσια πτυχούμενον ἱμάτιον. Στηρίζει τό δεξί του χέρι ἐπὶ τοῦ καθίσματος καὶ ἔχει ὑψώσει τό ἀριστερό του χέρι στό ὕψος τοῦ στήθους, δεχόμενος προσφοράν ἀπό μίαν ὀρθίαν γυναῖκα, προφανῶς τήν σύζυγόν του.

Δεξιά, ὡς πρὸς τόν θεατήν τοῦ καθημένου ἄνδρα, εἰκονίζεται ἡ σύζυγός του ὁλόσωμος, ὀρθία, ἐστραμμένη πρὸς αὐτόν. Φορεῖ ποδήρη, χειριδωτόν χιτῶνα καὶ πλούσια πτυχούμενον ἱμάτιον. Φέρει πέπλον, τό ὁποῖον καλύπτει τήν κεφαλὴν καὶ πίπτει ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῆς. Ἔχει ὑψωμένον τό δεξί της χέρι στό ὕψος τοῦ στήθους, μέ τό ὁποῖον κρατεῖ ἀντικείμενον, πού προσφέρει στόν ἀποθανόντα σύζυγόν της. Μέ τό ἀριστερόν της χέρι συγκρατεῖ τήν ἄκραν τοῦ ἱματίου της.

Ἀριστερά τοῦ νεκροῦ, ὡς πρὸς τόν θεατήν, παρίσταται μία νέα γυναῖκα, ἡ ὁποία εἰκονίζεται ὁλόσωμη, ὀρθία, φέρουσα ποδήρη χιτῶνα καὶ πλούσια πτυχούμενον ἱμάτιον. Τό σῶμα της εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἀριστερά καὶ ἡ κεφαλὴ ἐλαφρῶς ἐστραμμένη πρὸς τὰ δεξιά, ὅπου κάθεται ὁ νεκρός. Ἔχει τήν κεφαλὴν αὐτῆς ἀκάλυπτον καὶ φέρει περίτεχνη κόμμωση.

Ἐκατέρωθεν τοῦ ζεύγους καὶ στά δύο ἄκρα τῆς κυρίας ὄψεως τῆς σαρκοφάγου εἰκονίζεται ἀνά ἓνας ὁλόσωμος, ὀρθιος, ἓνας γυμνός νέος.

Στά δύο ἄκρα τῆς κυρίας ὄψεως τῆς σαρκοφάγου καὶ στίς γωνίες παρίσταται σέ ἡμιανάγλυφον ἀνά ἓνας ἵππος, εἰκονιζόμενος ἀπό τό στήθος καὶ ἐπάνω.

β) Ὁπισθία ὄψη. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῆς σαρκοφάγου ἔξι (6) κίονες χωρίζουν συμμετρικά τήν ἐπιφάνειαν αὐτῆς σέ πέντε (5) ἐπὶ μέρους ὀρθογωνίου σχήματος διάχωρα, ἐντός τῶν ὁποίων εἰκονίζονται ὁλόσωμες, ὀρθιες, ισάριθμες μορφές. Στό κέντρον παρίσταται ἓνα γυμνὸν παιδίον (Ἔρως) καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἀνά μία νέα γυναῖκα, ἐνδεδυμένη μέ ποδήρη, χειριδωτόν χιτῶνα καὶ πλούσια πτυχούμενον ἱμάτιον. Οἱ γυναῖκες φέρουν στά κεφάλια των περίτεχνες κομμώσεις.

Στά δύο ἄκρα τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῆς σαρκοφάγου παρίσταται ἀνά ἓνας ἄνδρας σέ ὥριμη ἡλικία. Οἱ ἄνδρες αὐτοὶ εἰκονίζονται ὁλόσωμοι, ὀρθιοι καὶ φέρουν ποδήρη, χειριδωτόν χιτῶνα καὶ πλούσια

πτυχούμενον ἱμάτιον. Μέ τό ἓνα χέρι φέρει ἕκαστος κλάδον φοίνικα, σύμβολον τῆς νίκης.

γ) Πλαγία, στενή ὄψη. Στήν μίαν πλαγίαν ὄψη εἰκονίζεται σκηνή κυνηγίου. Παρίσταται ἓνας ἄνδρας, προφανῶς ὁ νεκρός, ὁλόσωμος, ἔφιππος, ὁ ὁποῖος φέρει βραχύ χιτῶνα, ἐξικνούμενον μέχρι τῶν γονάτων καί χλαμύδα, ἡ ὁποία ἀνεμίζεται πρὸς τὰ ὀπίσω. Ὁ ἵππος κινεῖται ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά, ὡς πρὸς τὸν θεατήν. Ἀριστερά, ὡς πρὸς τὸν θεατήν εἰκονίζεται ἐλάφι καί κάτωθεν τῆς συνθέσεως δύο κυνηγετικοὶ σκύλοι.

δ) Ἐτέρα πλαγία, στενή ὄψη. Στήν ἐπιφάνεια αὐτὴ ὑπάρχει ἐπίσης ἀνάγλυφος διάκοσμος. Εἰκονίζεται πιθανῶς σκηνή κυνηγίου.

2) Κάλυμμα σαρκοφάγου

Ἡ σαρκοφάγος φέρει κάλυμμα ἀπὸ λευκοῦ χρώματος μάρμαρον, ἀπὸ τό ὁποῖον διατηρεῖται μόνον τό κάτω τμήμα αὐτοῦ. Τό κάλυμμα εἶχε σχῆμα ἀμφικλινές ἢ σαμαρωτόν καί οἱ ἐπιφάνειες αὐτοῦ ἔφεραν ἐπίσης πλούσιον ἀνάγλυφον διάκοσμον, ἀπὸ τόν ὁποῖον μόνον λείψανα διατηροῦνται. Ἐπρόκειτο διὰ ἀπεικόνιση σκηνῶν κυνηγίου.

Ἡ σαρκοφάγος αὐτὴ εἶναι ἔργον καλῆς ποιότητος καί προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τόν 3ον-2ον αἰ. π.Χ. Πρόκειται διὰ σαρκοφάγον, στήν ὁποίαν εἶχε προφανῶς ἐνταφιασθεῖ ἐπιφανῆς προσωπικότητα τῆς Νικαίας ἢ τῆς γύρω ἀπὸ αὐτὴν περιοχῆς.

2. Μαρμαρίνη σαρκοφάγος, φέρουσα ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές

Ἐπίσης στήν αὐλή τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκτίθεται τμήμα σαρκοφάγου ἐκ φαιοῦ μαρμάρου, στήν ὁποίαν φαίνεται νά εἶχαν ταφεῖ περισσότερα ἄτομα, ἀνήκοντα στήν ἴδιαν οἰκογένεια, δύο ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ἄρρενα, ἦσαν Ἰατροί.

Στήν κυρίαν ὄψη τῆς σαρκοφάγου ὑπάρχουν ἐπιτύμβιες, ἐγχάρακτες, μεγαλογράμματες ἐλληνικές ἐπιγραφές, ἧτοι:

α) Τρίστιχος (3) ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

« [-----] Σ ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΥ
[-----]ΟΥ ΕΙΑΤΡΟΣ
[ΖΗΣΑΣ ΕΤ]Η ΝΕ ΧΑΙΡΕ».

Ἦτοι, σέ μεταγραφῇ: « [-----]ς Πεισιστράτου / [-----] οὐ Εἰατρός / [ζήσας ἔτ]η νέ, χαῖρε».

Τό ὄνομα τοῦ θανόντος δέν διατηρεῖται, πλὴν τοῦ τελευταίου γράμματος ς. Τό ὄνομα τοῦ πατέρα του ἦτο Πεισίστρατος. Ὁ ἐνταφιασθεὶς ἀπεβίωσε σέ ἡλικίαν πενήντα καί πέντε (55) ἐτῶν, ἀρκετά μεγάλος διὰ τὰ δεδομένα τῆς τότε ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ μέσος ὅρος ζωῆς ἦτο πολὺ χαμηλότερος, σέ σχέση μέ σήμερα.

β) Ἐπιγραφή ἐκ δύο (2) στίχων, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀκολούθως:

« [-----] ANTIOXΟΥ Η ΚΑΙ
[ΖΗ]ΣΑΣΑ ΕΤΗ ΞΕ, ΧΑΙΡΕ».

Ἦτοι, σέ μεταγραφή: « [Δεῖνα-----] Ἀντιόχου, ἡ καί / [ζη]σασα ἔτη ξε, χαῖρε».

Δέν διατηρεῖται τό ὄνομα τῆς θανούσης. Ὁ πατέρας ἢ ὁ σύζυγος αὐτῆς ἐκαλεῖτο Ἀντίοχος. Ἡ ἐνταφιασθεῖσα ἀπεβίωσε σέ ἡλικίαν ἐξήντα καί πέντε (65) ἐτῶν, ἦτοι σέ προκεχωρημένην ἡλικίαν, διὰ τὰ δεδομένα τῆς τότε ἐποχῆς. Εἶναι ἐνδιαφέρον, ὅτι ὁ μέσος ὅρος ζωῆς τῶν γυναικῶν τότε ἦτο μεγαλύτερος ἐκείνου τῶν ἀνδρῶν, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καί σήμερα.

γ) Δίστιχος ἐπιγραφή, ἦτοι:

«[----- ΠΕΙΣΙ]ΣΤΡΑΤΟΥ ΖΗΣΑΣ
[ΕΤΗ-----] ΧΑΙΡΕ».

Ἦτοι, σέ μεταγραφή: « [Δεῖνα Πεισι]στράτου, ζήσας / [ἔτη-----], χαῖρε».

Δέν διατηρεῖται τό ὄνομα τοῦ νεκροῦ. Ὁ πατέρας του ἐκαλεῖτο Πεισίστρατος. Ἐπίσης δέν διατηρεῖται ὁ ἀριθμός, ὁ ὁποῖος ἐδήλωνε τὴν ἡλικίαν τοῦ θανόντος.

δ) Τετράστιχος (4) ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς:

«ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΣ
ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΥ
ΖΗΣΑΣ ΕΤΗ ΛΕ
ΧΑΙΡΕ».

Ἦτοι, σέ μεταγραφή: « Ἀπολλόδοτος/ Πεισιστράτου/ ζήσας ἔτη λε/ χαῖρε».

Ὁ νεκρός ὀνομάζετο Ἀπολλόδοτος, ἦτο υἱός τοῦ Πεισιστράτου καί ἔζησε τριάντα καί πέντε (35) ἔτη.

ε) Πεντάστιχος (5) ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς:

« ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΣ
ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΥ
ΕΙΑΤΡΟΣ ΖΗ

ΣΑΣ ΕΤΗ ΚΕ

ΧΑΙΡΕ».

Ἦτοι, σέ μεταγραφή: «Ἀπολλόδοτος / Πεισιστράτου/ Εἰατρός ζή / σας ἔτη κέ' / χαίρε».

Ὁ νεκρός ἐκαλεῖτο Ἀπολλόδοτος καί ὁ πατέρας του ὀνομάζετο Περισίστρατος. Ὁ θανών ἦτο Ἰατρός καί ἀπεβίωσε σέ ἡλικίαν μόλις εἴκοσι καί πέντε (25) ἐτῶν.

Ἡ σαρκοφάγος καί οἱ ἐπιγραφές, οἱ ὁποῖες διατηροῦνται ἐπ' αὐτῆς, εἶναι δυνατόν νά χρονολογηθοῦν στόν 3ον-2ον αἰ. π.Χ.

Β) ΠΡΩΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

1. Διατηρεῖται τό ἄνω τμήμα τεθραυσμένης ἐπιτύμβιας στήλης ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον. Στίς δύο πλάγιες πλευρές τῆς κυρίας ἐπιφανείας τῆς στήλης παρίστατο ἀνά ἓνας ἐγχάρακτος κίονας. Ἐπὶ τῶν κίωνων αὐτῶν ἐστηρίζετο ἡμικυκλικόν τόξον. Στό τύμπανον τοῦ τυφλοῦ ἀψιδώματος ὑπῆρχε ἐγχάρακτος, μεγαλογράμματος, ἑλληνική, ἐπιτύμβια, πολύστιχη ἐπιγραφή, ἀπό τήν ὁποίαν διατηροῦνται μόνον οἱ τρεῖς πρῶτοι στίχοι, ἦτοι:

«ΕΝΘΑ ΚΑ

ΤΑΚΙΤΕ

Ο Δ[-----]».

Ἦτοι, σέ μεταγραφή: «Ἐνθα κα/τάκειτε/ ὁ Δ [-----]».

Δέν διατηρεῖται τό ὄνομα τοῦ θανόντος, οὔτε τό ὄνομα τοῦ πατρός του, οὔτε τό ἐπάγγελμα καί ἡ ἡλικία αὐτοῦ.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη προέρχεται πιθανῶς ἀπό τόν 2ον αἰ. μ.Χ.

2. Στήν αὐλήν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκτίθεται ἐπίσης μία ἐπιτύμβια στήλη ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον, ἐπὶ τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἐγχάρακτη, ἐξάστιχη (6), μεγαλογράμματη, ἑλληνική ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀκολούθως:

« + ΕΝΘΑΔΕ

ΚΑΤΑΚΙΤΕ

ΚΟΝΩΝ ΤΑΤΑ

С ΚΑΙ ΕΙ ΤΟΥΤΟΥ

ΑΔΕΛΦΙ ΕΥ

ΚΟСΜΑ».

Ἦτοι, σέ μεταγραφῇ: «+ Ἐνθάδε / κατάκτε / Κόνων Τατάς/ς καί εἰ τούτου / ἀδελφί Εὐ /κόσμα».

Ὁ ἰσοσκελὴς σταυρός, ὁ ὁποῖος ἔχει τεθεῖ στήν ἀρχή τῆς ἐπιγραφῆς, δηλοῖ, ὅτι ὁ τάφος ἀνήκει σέ χριστιανούς. Ἀναφέρεται, ὅτι ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ ἔχει ταφεῖ ὁ Κόνων Τατάς καί ἡ ἀδελφή του Εὐκόσμα.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι τό βαπτιστικόν ὄνομα Κόνων, συνοδεύεται ἀπό τήν λέξη «Τατάς», ἡ ὁποία θά ἦτο δυνατόν νά ἐκκλησθεῖ, ὡς δηλοῦσα ἐπάγγελμα, παρωνύμιον ἢ ἐπώνυμον.

Ἐπίσης τό ὄνομα τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ «Εὐκόσμα», πιθανῶς θά ἦτο ὀρθότερον νά ἀναγνωσθεῖ ὡς «Εὐκοσμία». Στήν ἐπιγραφή παρατηροῦνται περισσότερα ὀρθογραφικά σφάλματα.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη προέρχεται πιθανῶς ἀπό τόν 2ον-3ον αἰ. μ.Χ.

3. Ὁρθογωνίου σχήματος ἐπιτύμβια στήλη ἀπό φαιοῦ χρώματος μάρμαρον. Στό ἄνω τμήμα αὐτῆς φέρει ἀετωματικὴν ἐπίστυψη. Στό τύμπανον τοῦ τριγωνικοῦ ἀετώματος παρίσταται ἐγχάρακτος, ἀνισοσκελὴς σταυρός, οἱ κεραεῖς τοῦ ὁποίου εἶναι πεπλατυσμένες στά ἄκρα.

Στήν κυρίαν ἐπιφάνειαν τῆς στήλης αὐτῆς ὑπάρχει ἐγχάρακτη, δεκάστιχη (10), μεγαλογράμματη, ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΧΡΗΣ
ΤΟΣ ΟΙΚΩΝ ΕΝ
ΤΕΤΡΑΠΥΛΩ ΛΙ
ΘΙΝΩ ΤΗΝ ΤΕ
ΧΝΗΝ ΑΡΤΟΠΩ
ΛΗΣ ΕΚΤΗΣΑΜ
ΗΝ ΤΟ ΚΥΜΗΤΗΡΙΟ
Ν ΣΥΝ ΤΗ ΓΥΝΕΚΙ
ΜΟΥ ΚΛΗΜΕΡΑ
ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΤΕΚΝΟΙΣ».

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη σέ μεταγραφῇ ἔχει ὡς ἑξῆς: «Αὐρήλιος χρησ/τός, οἰκῶν ἐν/ τετραπύλῳ λιθί/νῳ, τήν τέ/χνην ἀρτοπώ/λης ἐκτησάμην/ν τό κυμητήριον/ν, σὺν τῇ γυνεκί/ μου Κλημέρα / καί τοῖς τέκνοις».

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη μᾶς παρέχει περισσότερες πληροφορίες, ἦτοι:

α) Ὁ τάφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε τοποθετηθεῖ ἡ ἐπιγραφή ἦτο

οικογενειακός καί ανήκε στόν Αὐρήλιον, τήν σύζυγόν του Κλημέραν καί στά παιδιά των.

β) Ὁ Αὐρήλιος ἐκατοικοῦσε σέ οἶκον λίθινον, τετράπυλον.

γ) Ὁ Αὐρήλιος ἦτο τό ἐπάγγελμα ἀρτοπώλης.

δ) Ὁ τάφος ἀναφέρεται ὡς «Κοιμητήριον», ἐπειδή ὁ θάνατος ἐθεωρεῖτο ὕπνος, σύμφωνα μέ τήν χριστιανικήν διδασκαλίαν.

Ἡ στήλη αὕτη προέρχεται πιθανῶς ἀπό τόν 3ον - 4ον αἰ. μ.Χ.

Λειψανοθήκη Α (Ἐγκαίνιον)

Ἐντός τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκτίθεται μία Λειψανοθήκη ἀπό καλῆς ποιότητος λεπτόκκοκον καί λευκόχρωμον μάρμαρον, ἡ ὁποία ἔχει τό σχῆμα σαρκοφάγου σέ μικρογραφία καί ἀποτελεῖται ἀπό δύο τμήματα, ἥτοι:

1) Κάτω τμήμα: Πρόκειται διά ὀρθογωνίου σχήματος μικρῶν διαστάσεων κιβωτίδιον, τό ὁποῖον διατηρεῖται σέ ἄριστη κατάστασι. Στό χεῖλος αὐτοῦ ὑπάρχει κυμάτιον, προκειμένου νά εἶναι δυνατόν νά εἰσέρχεται τό ἀντίστοιχον κάτω χεῖλος τοῦ καλύμματος καί ἔτσι νά ἐπιτυγχάνεται τέλεια ἄρμωση τῶν δύο τμημάτων.

2) Κάλυμμα: Ἀμφικλινές ἢ σαμαρωτόν κάλυμμα, ἐπίσης ἀπό λεπτόκκοκον, λευκοῦ χρώματος μάρμαρον. Στό μέσον τῆς μίας ἐκ τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν αὐτοῦ ὑπάρχει ἔγκοιλος, ἀνισοσκελῆς σταυρός, φέρων ὑπολείμματα ὑλικοῦ πληρώσεως (σμάλτου ἢ κηρομαστίχης).

Στήν μίαν στενήν πλευράν τοῦ καλύμματος καί στό μέσον τοῦ σχηματιζομένου τυμπάνου τῆς ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως, ὑπάρχει ἐγχάρακτος, ἰσοσκελῆς σταυρός, οἱ κεραῖες τοῦ ὁποίου εἶναι πεπλατυσμένες στά ἄκρα. Ὁ σταυρός ἐγγράφεται ἐντός κύκλου.

Κάτωθεν τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ ὑπάρχει ὀρθογωνίου σχήματος ἐμβάθυνση, ἡ ὁποία ἔχει ἀντίστοιχη στό ἄνω πέρασ τοῦ κάτω τμήματος τῆς λειψανοθήκης. Φαίνεται, ὅτι στό σημεῖον αὐτό ἐτίθεντο μετάλλινα ἐλάσματα (εἶδος κλειδαριᾶς), διά τῶν ὁποίων ἐκλείετο ἡ λειψανοθήκη καί ἡσφαλίζοντο τά ἐντός αὐτῆς φυλασσόμενα Ἅγια Λείψανα.

Τό κιβωτίδιον αὐτό, τό ὁποῖον φέρει τήν μορφήν σαρκοφάγου, ἀπετέλει τό λεγόμενον «Ἐγκαίνιον» καί θά πρέπει νά ἦτο τοποθετημένον κάτω ἀπό τήν πλάκα τῆς Ἁγίας Τράπεζας παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ.

Ἡ Λειψανοθήκη αὐτή προέρχεται πιθανῶς ἀπό τόν 4ον-5ον αἰ.

Λειψανοθήκη Β (Ἐγκαίνιον)

Ἐπίσης ἐντός τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκτίθεται καί δεύτερη Λειψανοθήκη (Λειψανοθήκη Β, Ἐγκαίνιον), ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, σέ σχῆμα σαρκοφάγου σέ μικρογραφία. Διατηρεῖται σέ πολύ καλή κατάσταση. Ἀποτελεῖται ἀπό δύο τμήματα, ὅπως καί ἡ προηγούμενη, ἀλλά εἶναι μικροτέρων διαστάσεων αὐτῆς. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς στερεῖται διακόσμου⁸⁰.

Προφανῶς ἐντός αὐτῆς θά ἐφυλάσσοντο Ἅγια Λείψανα καί θά ἦτο τοποθετημένη κάτω ἀπό τήν πλάκα τῆς Ἀγίας Τράπεζας παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ.

Ἡ Λειψανοθήκη αὐτή προέρχεται ἀπό τόν 5ον-6ον αἰ. μ.Χ.

Κολυμβήθρα βαπτίσματος

Στήν αὐλή τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου εἶναι τοποθετημένη μία μονολιθική κολυμβήθρα τοῦ βαπτίσματος⁸¹. Αὐτή ἀποτελεῖται ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον καί εἶναι ἑξωτερικά κυλινδρική καί ἐσωτερικά τετράφυλλος ἢ σταυροειδῆς (Διαστάσεις κατὰ προσέγγιση: ἑξωτ. ὕψος 1,00, διάμ. 1,00, βάθος 0,90 μ.)⁸².

Ἡ κολυμβήθρα αὐτή θά ἔκειτο στό μέσον τοῦ Φωτιστηρίου πα-

80. Παρόμοιες Λειψανοθήκες, σέ μορφή σαρκοφάγων, καλούμενες «Λάρνακες» ἢ «Λαρνακίδια», κατασκευασμένες συνήθως ἀπό μάρμαρον, ἀλλά καί ἀπό ἄλλα εἶδη λίθων (σιτόχρου πωρόλιθον), ἀνακαλύπτονται συχνά κατὰ τήν διάρκεια ἀνασκαφῶν χριστιανικῶν ναῶν τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀλλά καί τῶν μέσων χρόνων.

Κατά τούς μέσους χρόνους ὑπῆρχε ἡ συνήθεια οἱ Λάρνακες αὐτές-Ἐγκαίνια, οἱ ὁποῖες περιεῖχαν Ἅγια Λείψανα, νά τίθενται σέ μικρό ἄνοιγμα, τό ὅποion ὑπῆρχε σέ μία ἀπό τίς πλευρές τοῦ καλάμου τῆς Ἀγίας Τραπέζης καί νά εἶναι δυνατόν νά ἀφαιροῦνται καί νά χρησιμοποιοῦνται κατὰ τήν διάρκεια Λιτανειῶν, ἰδιαίτερα σέ περιπτώσεις ἐπιδημιῶν ἢ ἀνομβρίας. Μετά τό πέρας τῆς Λιτανείας ἐναπετίθεντο καί πάλιν στήν προτέραν αὐτῶν θέση.

Ἐνδεικτικά ἀναφέρεται τό παράδειγμα τοῦ μεσαιωνικοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας, στόν οἰκισμόν «Θρόνος» Ἀμαρίου Ρεθύμνης Κρήτης, ὅπου ἡ Λειψανοθήκη-Ἐγκαίνιον εἶναι τοποθετημένη ἐντός μικρᾶς κόγχης, ἡ ὁποία ἀνοίγεται στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ καλάμου τῆς Ἀγίας Τραπέζης τοῦ ναοῦ.

81. Ἰ. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 25 κ. ἐ.

82. Ἰ. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 134-135, εἰκ. Χ, στ.

λαιοχριστιανικοῦ Βαπτιστηρίου⁸³ καί θά ἐχρησίμευε διά τήν τέλεση τοῦ Μυστηρίου τοῦ Βαπτίσματος.

Αὕτη προέρχεται πιθανῶς ἀπό τόν 5ον αἰ. μ.Χ.

Τμήμα θωρακίου ἄμβωνα

Στήν αὐλήν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκτίθεται τμήμα θωρακίου, τό ὁποῖον προέρχεται πιθανῶς ἀπό τήν πλευράν παλαιοχριστιανικοῦ ἄμβωνα. Τοῦτο ἔχει κατασκευασθεῖ ἀπό λευκόχρωμον μάρμαρον καί φέρει διάκοσμον, ἀποτελούμενον ἀπό ἀνάγλυφα κυμάτια καί ἕναν ἰχθύν⁸⁴, πιθανῶς δελφίνι. Πρόκειται πιθανῶς διά ἔργον καλῆς ποιότητος, τοῦ 5ου-6ου αἰ. μ.Χ.

Πιθανῶς ὁ ἄμβωνας, ἀπό τόν ὁποῖον προέρχεται τό τμήμα τοῦ θωρακίου αὐτοῦ, θά ἴστατο στό μέσον παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ τῆς Νικαίας ἢ τῆς γύρω ἀπό αὐτήν περιοχῆς.

Βάση περιρραντηρίου

Στήν αὐλή τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκτίθεται ἐπίσης μία βάση παλαιοχριστιανικοῦ περιρραντηρίου. Αὕτη ἀποτελεῖται ἀπό φαιόχρωμον μάρμαρον (Διαστάσεις κατὰ προσέγγιση: ὕψος 1,00, διάμ. κάτω ἐπιφανείας 0,80, διάμ. ἄνω ἐπιφανείας 0,20 μ.). Ἡ διάμετρος τῆς βάσεως βαίνει προοδευτικῶς μειούμενη ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω.

Στό μέσον τῆς ἄνω κυκλικῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ὑπάρχει τετραγώνου σχήματος ἐμβάθυνση (διαστ. 0,05 X 0,05 καί βάθους 0,06 μ. περίπου), στήν ὁποίαν εἰσήρχετο ἡ πρὸς τὰ κάτω προεξοχή τῆς μαρμαρίνης, ἡμισφαιρικῆς, πλατεᾶς καί ἀβαθοῦς λεκάνης, ἡ ὁποία ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς.

Τό περιρραντήριον ἦτο τοποθετημένον πρό τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ καί ἡ λεκάνη αὐτοῦ ἦτο πλήρης ὕδατος. Οἱ εἰσερχόμενοι στόν

83. Ἰ. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 3 κ. ἑ.

84. Ὁ ἰχθύς, ὡς γνωστόν, ἀποτελοῦσε ἀρχαῖότατον σύμβολον. Ἦδη ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς θρησκευτικόν σύμβολον στήν Συρίαν καί τήν Παλαιστίνην κατὰ τήν προχριστιανικὴν ἐποχὴν. Κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους ἐσυμβόλιζε τόν Ἰησοῦν Χριστόν. Τό ὄνομα αὐτοῦ «ΙΧΘΥC» διά τοὺς πρώτους Χριστιανούς ἐσήμαινε: «Ι(ΗCΟΥC) Χ(ΡΙCΤΟC) Θ(ΕΟΥ) Υ(ΙΟC) C(ΩΤΗΡ)». Πρβλ. F. J. Doelger, *ΙΧΘΥC*, τ. 1-5, 1910-1937. Γ. Σωτηρίου, *Ἀρχαιολογία* 1942, σ. 91-94, εἰκ. 55.

ναόν ἔνιπταν συμβολικά τὰ χέρια των. Ἐπρόκειτο διὰ τελετουργικὴν νίψη.

Ἡ συνήθεια τῶν τελετουργικῶν νίψεων ἦτο ἀρχαιοτάτη καὶ ἐφηρμόζετο ἤδη στὰ ἀρχαῖα Ἱερά κατὰ τοὺς προχριστιανικοὺς χρόνους. Ἐπίσης στὸν ναόν τοὺς Σολομῶντος ὑπῆρχαν «Λουτήρες» καὶ ἡ λεγόμενη «Θάλασσα»⁸⁵. Ἡ πρακτικὴ αὕτη τῶν τελετουργικῶν νίψεων εἰσῆχθη ἀπὸ πολὺ ἔνωρίς καὶ στοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς⁸⁶.

Ἡ βάση αὕτη τοῦ περιρραντηρίου προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸν 6ον αἰ. μ.Χ.

Γ) ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

1. Κτητορικὴ ἐπιγραφή Πύργου (856/857 μ.Χ.)

Στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Νικαίας ἐκτίθεται ἐπίσης μία ὀρθογωνίου σχήματος πλάκα ἀπὸ λευκὸ μάρμαρον (διαστ. κατὰ προσέγγιση: 0,80 X 0,30 μ.), ἡ ὁποία φέρει ἐγχάρακτη, ἐξάστιχη (6), μεγαλογράμματη, ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

«ΠΥΡΓΟΣ ΜΙ
ΧΑΗΛ ΜΕΓΑ
ΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕ
ΩΣ ΕΝ Χ(ΡΙΣΤ)Ω ΑΥ
ΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ
ΕΤΟΥΣ ΣΤΤΕΣΤ'».

85. Β' Βασιλ. Η', 8: «... ἔλαβεν ὁ βασιλεὺς Δαβὶδ χαλκὸν πολὺν σφόδρα. Ἐν αὐτῷ ἐποίησε Σολομὼν τὴν θάλασσαν τὴν χαλκὴν καὶ τοὺς στύλους καὶ τοὺς λουτήρας καὶ πάντα τὰ σκεύη». Πρβλ. Δ. Πάλλαν, *Θάλασσα* 1952, σ. 3 κ. ἑ.

86. Στὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχε κρήνη, μέ τὴν καρκινικὴν ἐπιγραφήν: «ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ». Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ὀνομάζεται «καρκινική», διότι ἀναγινώσκετο ἀπὸ τίς δύο πλευρές, ἤτοι: ἀπὸ ἀριστερά πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά.

Στὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν ἐπικρατεῖ μέχρι σήμερα ἡ συνήθεια, στίς εἰσόδους τῶν ναῶν νὰ ὑπάρχει μικρά, συνήθως μαρμάρινη, ἀβαθὴς λεκάνη μέ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται διὰ τελετουργικὰς νίψεις τῶν εἰσερχομένων στὸν ναόν πιστῶν.

Ἐπίσης οἱ Μουσουλμάνοι, πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδόν των στοῦ Τέμενος, διὰ νὰ προσευχηθοῦν, ὑποβάλλουν τοὺς ἑαυτοὺς των σὲ τελετουργικὰς νίψεις καὶ καθαρμούς (νίψη χειρῶν, προσώπου, ποδῶν), ἄλλως ἢ προσευχὴ πιστεύεται ὅτι ἀποβαίνει ἄκυρος.

Ἦτοι, σέ μεταγραφῇ: «Πύργος Μι/χαήλ, μεγάλου βασιλέ/ως ἐν Χ(ριστ)ῷ Αὐτοκράτορος,/ ἔτους σττξστ'».

Ὁ ἀναφερόμενος Αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ Μιχαήλ Γ' (842 - 867 μ.Χ.) καί τό ἔτος ἀπό κτίσεως κόσμου 6366, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τό ἔτος 856/857 μ.Χ.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ Πύργον τοῦ τείχους τῆς Νικαίας, ὁ ὁποῖος ἀνηγέρθη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Μιχαήλ τοῦ Γ'.

2. Ἅγιον Ποτήριον

Ἐντὸς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκτίθεται ἓνα Ἅγιον Ποτήριον (διαστάσεις κατὰ προσέγγιση: ὕψος 0,20, διαμ. βάσεως 0,10, ὕψος κάψας 0,05, διάμ. ἀνοίγματος κάψας 0,08 μ.), τό ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀπτή ἄργιλλον (κεραμικόν) καί φέρει ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά λευκόχρωμον γάνωμα. Αὐτό διατηρεῖται ἀκέραιον καί σέ ἄριστη κατάσταση.

Πρόκειται προφανῶς διὰ τό Ἅγιον Ποτήριον, τό ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν τέλεση τοῦ Μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας καί εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιον μέ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται μέχρι σήμερα στοὺς ναοὺς τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, μέ τὴν διαφορὰν, ὅτι τὰ σημερινὰ Ἅγια Ποτήρια εἶναι κατὰ κανόνα μετάλλινα (χρυσά, ἐπίχρυσα, ἀργυρά, ἐπάργυρα κ.λπ.).

Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῆς κάψας αὐτοῦ ὑπάρχει ἐγγράκτος διάκοσμος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσοσκελῆ σταυρόν ἐγγεγραμμένον ἐντὸς κύκλου.

Στὴν περίμετρον τῆς κυκλικῆς βάσεως τοῦ Ἁγίου Ποτηρίου διατηρεῖται ἐγγάρακτος ἀνισοσκελῆς σταυρός καί ἐπίσης ἐγγάρακτη, μονόστιχη, μεγαλογράμματη, ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ, ἡ ὁποίας ἀρχίζει ὡς ἑξῆς:

« + ΜΝΗΣΘΗΤΙ Κ(ΥΡΙ)Ε Υ[ΑΚΙΝΘΟΥ -----]».

Ἦτοι, σέ μεταγραφῇ: « + Μνήσθητι Κ(ύρι)ε Ὑ[ακίνθου.....]».

Πρόκειται προφανῶς διὰ ἀφιερωματικὴν ἐπιγραφὴν, ἀναφερομένη στὸν δωρητὴν τοῦ Ἁγίου Ποτηρίου σέ ναόν τῆς περιοχῆς, ὁ ὁποῖος πιθανῶς ὀνομάζετο « Ὑάκινθος».

3. Ἐπιστήθιος σταυρός

Ἐντὸς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκτίθεται μικρῶν διαστάσε-

ων χρυσοῦς, ἰσοσκελῆς σταυρός, οἱ κεραῖες τοῦ ὁποίου περατοῦνται σέ ἡμικύκλια (διαστ. 0,06 x 0.06 μ. περίπου).

Ὁ σταυρός αὐτός ἀποτελεῖται ἀπό λεπτόν φύλλον χρυσοῦ, πού φαίνεται νά ἐστερεώνετο ἐπὶ σταθεροτέρου καί μεγαλυτέρων διαστάσεων σταυροῦ, ἀποτελουμένου ἀπό μέταλλον ἢ ξύλον ἢ καί ἄλλον ὕλικόν καί θά ἐφέρετο μέ ἄλυσίδα ἀπό τοῦ στήθους (ἐπιστήθιος ἢ ἐγκόλπιος σταυρός). Στό κέντρον τοῦ σταυροῦ εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἐπὶ τοῦ σταυροῦ.

Πρόκειται διὰ ἔργον καλῆς ποιότητος, πιθανῶς τοῦ 11-12ου αἱ. μ.Χ.

Δ) ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

1. Ἀνάκτορα Σουλτάνου Ὁρχάν Γαζή

ΝΔ. τῆς Νικαίας ἀνηγέρθησαν, ὑπό τοῦ Σουλτάνου Ὁρχάν Γαζή (Orhan Gazi: 1326-1359)⁸⁷, ὅπως ἀναφέρεται ἀπό τίς πηγές, πολυτελῆ Ἀνάκτορα, ἀπό τά ὁποῖα δέν διατηρεῖται κανένα λείψανον.

2. Τέμενος Χατζή Ἐζμπέκ (*Haci Özbek Camii*)

Στό ΒΑ. τμήμα τῆς πόλεως, βόρεια τῆς Λεωφόρου Ματζχάρμπεη (Mazharbey Caddesi), ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπό τό κέντρον τῆς πόλεως πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πύλη τῆς Νικαίας ἢ Πύλη τῶν Λεύκων, κεῖται τό Τέμενος Χατζή Ἐζμπέκ⁸⁸.

Πρόκειται διὰ μικρῶν σχετικῶς διαστάσεων οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον δικρίνεται διὰ τὴν ἐπιμελημένην δόμηση καί στέγαση αὐτοῦ. Οἱ τοῖχοι τοῦ Τεμένους εἶναι κτισμένοι ἀπό καλῶς λαξευμένους λιθο-

87. Ὁ Ὁρχάν Γαζή ἦτο υἱός τοῦ Ὁθμάν ἢ Ὁσθμάν.

α) Ὁ Ὁθμάν ἢ Ὁσμάν ἐγεννήθηκε κατὰ τό ἔτος 1259, ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ Σουλτάνου τό ἔτος 1299 καί διετέλεσε Σουλτάνος μέχρι τοῦ ἔτους 1326. Πρόκειται διὰ τὸν ἰδρυτὴν τῆς Δυναστείας τῶν Ὁθωμανῶν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβε καί τό ὄνομα ἡ Αὐτοκρατορία καί ἐκαλεῖτο «Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία». Τό ἐπίθετον «Γαζής», σημαίνει «μαχητὴς τοῦ ἱεροῦ πολέμου (Τζιχάτ)».

β) Ὁ Ὁρχάν Γαζή ἐγεννήθηκε τό ἔτος 1288 καί διετέλεσε Σουλτάνος κατὰ τὰ ἔτη 1326-1359.

88. Ἡ λέξις «Χατζής» εἶναι ἀραβικὴ καί σημαίνει «ἱεραπόδημος, προσκυνητής». Ὁ τίτλος αὐτός ἦτο λίαν τιμητικός καί ἐδίδετο στοὺς Μουσουλμάνους, οἱ ὁποῖοι ἐπεσκέπτοντο τοὺς Ἱεροὺς Τόπους τοῦ Ἰσλάμ (Μέκκαν, Μεδίναν) καί στοὺς Χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι ἐπεσκέπτοντο τοὺς Ἱεροὺς Τόπους τοῦ Χριστιανισμοῦ (Βηθλεέμ, Ἱεροσόλυμα κ.λπ.) καί ἐβαπτίζοντο στὸν Ἰορδάνην ποταμόν.

πλίνθους καί κατά τό ισόδομον σύστημα. Κατά διαστήματα παρεμβάλλονται οριζόντιες στρώσεις από όπτοπλίνθους.

Τό οικόδομημα καλύπτεται από χαμηλό, άνευ τυμπάνου, ήμισφαιρικό τροϋλλο. Ή όροφή έξωτερικά φέρει κοίλα κεραμίδια. Τό οικόδομημα εΐναι σέ πολύ καλή κατάσταση καί λειτουργεί ως Τέμενος μέχρι σήμερα.

Τό Τέμενος αυτό ιδρύθηκε από τόν Hacı Oezbek, τοϋ όποίου φέρει καί τό όνομα, κατά τό έτος 1332 μ.Χ.

3. Ίεροδιδασκαλείον Σουλεϋμάν Πασά (Süleyman Pasa Medresesi)

Στό ΝΑ τμήμα τής Νικαίας κείται τό Ίεροδιδασκαλείον καί τό Τέμενος τοϋ Σουλεϋμάν Πασά (Süleyman Pasa Medresesi). Πρόκειται διά παλαιάν Κορανικήν Σχολήν ή Ίεροδιδασκαλείον⁸⁹, πού ιδρύθηκε στίς άρχές τής Όθωμανικής Αύτοκρατορίας καί επί τής έποχής τοϋ Σουλτάνου Όρχάν Γαζή (Orhan Gazi: 1326-1359). Στό ίδρυμα αυτό έφοιτοϋσαν νέοι Μουσουλμάνοι, οί όποιοι έμελετοϋσαν τό Κοράνιον καί μετά τό πέρας τών σπουδών τών άποτελοϋσαν τά στελέχη τοϋ Μουσουλμανικοϋ κλήρου.

Ό Μεδρεσές αυτός άνηγέρθη από τόν Σουλεϋμάν Πασά (Süleyman Pasa)⁹⁰, τοϋ όποίου φέρει καί τό όνομα, στά μέσα περίπου τοϋ 14ου αϊ. καί άποτελεί ένα από τά πρωϊμότερα Μουσουλμανικά Τεμένη τής Νικαίας.

4. Νοσοκομείον Δερβισών τοϋ Τσελεμπή Γιακούμπ (Zaviye Yakub Celebi)

Στό ΝΑ τμήμα τής Νικαίας, δυτικά τοϋ ναοϋ τής Κοιμήσεως τής

89. Στήν Μεσαιωνική πόλη τής Ρόδου καί επί τής όδοϋ Άπολλωνίου ύπήρχε παλαιός χριστιανικός ναός τοϋ Αγίου Γεωργίου, ό όποίος άπετέλει τό Καθολικόν Μονής καί γύρω από αυτόν ήσαν προσηρτημένα τά διάφορα κτίσματα, τά όποία άνήκαν στήν Μονήν (Τράπεζα, Ήγουμενείον, Ξενώνας, Κελλιά, άποθήκες κ.λπ.).

Όταν ή Ρόδος κατά τό έτος 1522 μ.Χ. κατελήφθη από τούς Όθωμανούς Τούρκους, ό ναός μετετράπη σέ Μουσουλμανικόν Τέμενος καί τά κτίρια τής Μονής σέ Μεδρεσέ, ήτοι Ίεροδιδασκαλείον, όπου έμεναν νέοι σπουδαστές τοϋ Κορανίου. Τό Ίδρυμα έφερε τήν όνομασίαν «Χιουρμαλί Μεδρεσέ», ήτοι «Ό Μεδρεσές μέ τίς χουρμαδιές», από τούς φοίνικες, οί όποιοι ύπήρχαν στήν αύλήν αυτού. Ή όνομασία αύτή διατηρείται μέχρι σήμερα.

90. Τό όνομα «Σουλεϋμάν» προέρχεται από τό έβραϊκόν όνομα «Σολομών» καί σημαίνει «Ειρηναίος», από τήν έβραϊκήν λέξη «Σαλώμ (Schalom)» = ειρήνη.

Θεοτόκου, κείται τό Νοσοκομείον τῶν Δερβισῶν, τοῦ Γιακούμπ Τσελεμπή.

Πρόκειται διά ἓνα οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον ἰδρύθηκε στά τέλη τοῦ 14ου αἱ. μ.Χ. ἀπό τόν Γιακούμπ Τσελεμπή (Yakub Celebi)⁹¹, τοῦ ὁποίου φέρει καί τό ὄνομα, διά νά χρησιμεύσει ὡς Νοσοκομείον Δερβισῶν.

Ὁ Γιακούμπ ἦτο νεώτερος ἀδελφός τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ Α΄, τοῦ ἐπιλεγομένου Κεραυνοῦ (Bayazit I. Yildirim: 1389-1403). Ὁ Βαγιαζήτ Α΄, μόλις ἀνῆλθε στόν θρόνον, ἐδολοφόνησεν τόν ἀδελφόν τοῦ Γιακούμπ⁹² μέ τό ἐπιχείρημα, ὅτι διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἤθελε νά ἀποτρέψει ἕναν ἀγῶνα σχετικά μέ τήν διαδοχήν, ἐπειδή, σύμφωνα μέ τό Κοράνιον: «ὁ θάνατος εἶναι προτιμώτερος, ἀπό τήν ἐπανάσταση»⁹³.

5. Πράσινον Τέμενος (Yesil Camii)

Στό ΒΑ τμήμα τῆς Νικαίας, βόρεια τῆς Λεωφόρου Ματζχάρμπεη (Mazharbey Caddesi), ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπό τό κέντρον τῆς πόλεως πρὸς τήν Ἀνατολικήν πύλη ἢ Πύλη τῶν Λεύκων, ΝΑ τοῦ Ἀρχαιο-λογικοῦ Μουσείου καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό αὐτό, στό ΝΑ τμήμα μεγάλης Πλατείας, ὑψώνεται τό περικαλλές οἰκοδόμημα τοῦ Πρασίνου Τεμένους (Yesil Camii).

Τό Τέμενος ἔλαβε τήν ὀνομασίαν αὐτήν, ἐπειδή ὁ Μιναρές του ἐκαλύπτετο παλαιότερα μέ κεραμικά πλακίδια τύπου Νικαίας (πλακίδια znik), χρώματος πρασίνου (ἀπόχρωση τυρκουάζ). Τά πλακίδια αὐτά ἀνῆκαν στά ὠραιότερα προϊόντα τῶν κεραμικῶν Ἑργαστηρίων τῆς Νικαίας, ἀλλά σήμερα ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπό πτωχές ἀπομιμήσεις κεραμικῶν πλακιδίων τῆς Κιουτάχειας (Kuetahya).

Τό Πράσινον Τέμενος ἀνηγέρθη μεταξύ τῶν ἐτῶν 1378-1391 μ.Χ., πρὸς τιμήν τοῦ Candarli Halil Pasa, ὁ ὁποῖος διετέλεσε Δικαστῆς στήν Νίκαιαν ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Ὁρχάν Γαζή (Orhan Gazi: 1326-

91. Το ὄνομα «Yakub» προέρχεται ἀπό τό ἐβραϊκόν ὄνομα «Jakob», στά ἑλληνικά «Ἰάκωβος».

92. Κατά τήν ἐποχήν τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο σύνηθες τό φαινόμενον, ὁ ἀνερχόμενος στόν θρόνον Σουλτάνος νά δολοφονεῖ ἀδελφούς του, οἱ ὁποῖοι ἦσαν πιθανοί ἀνταπαιτητές του καί ἦτο δυνατόν νά ἐγείρουν δικαιώματα ἐπὶ τοῦ σουλτανικοῦ θρόνου.

93. J. Freely, *Tuerkey* 1992, σ. 131.

1359) καί Μεγάλος Βεζύρης τοῦ Σουλτάνου Μουράτ Α΄ (Murat I: 1360-1389).

Πρόκειται διά μεγάλων διαστάσεων οἰκοδόμημα, τό ὁποῖον χαρακτηρίζεται διά τήν λίαν ἐπιμελημένην δόμηση αὐτοῦ. Ἡ τοιχοποιία ἀποτελεῖται ἀπό λιθοπλίνθους καλῶς ἐπεξεργασμένους καί κτισμένους κατά τό ἰσόδομον σύστημα. Κατά τήν ἀνέγερση αὐτοῦ ἔγινε εὐρεία χρήση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τά ὅποια προήρχοντο ἀπό ἀρχαιότερα κτίσματα καί ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς οἰκοδομικά ὕλικά.

Τό κυρίως οἰκοδόμημα ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη. Στό μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος. Τό Τέμενος ἐσωτερικά φέρει δύο κίονες, οἱ ὅποιοι χρησιμεύουν, μαζί μέ τήν ἰσχυράν τοιχοποιίαν, ὡς στηρίγματα τῆς ὀροφῆς. Τό οἰκοδόμημα αὐτό καλύπτεται μέ χαμηλόν, τυφλόν, ἄνευ τυμπάνου, ἡμισφαιρικόν τροῦλλον.

Ἐσωτερικά, στό ΝΑ τμήμα αὐτοῦ καί ἐντός τοῦ πάχους τοῦ τοίχου, ἀνοίγεται ἡ κόγχη προσευχῆς (Mihrab), μέ κατεύθυνση πρὸς τήν Μέκκαν. Δυτικά τοῦ κυρίως σώματος τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι προσκεκολλημένον ὀρθογωνίου κατόψεως Πρόπυλον, τό ὁποῖον εἶναι ἀνοικτόν κατά τίς τρεῖς πλευρές αὐτοῦ. Σέ αὐτό ὑπάρχουν ἔξι (6) κίονες καί δύο γωνιαῖοι πεσσοί, πού χρησιμεύουν ὡς στηρίγματα τῆς ὀροφῆς, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπό ἕναν χαμηλόν, τυφλόν, ἄνευ τυμπάνου, ἡμισφαιρικόν τροῦλλον στό μέσον καί ἐκατέρωθεν αὐτοῦ σχηματίζεται ἀνά ἕνα φάτνωμα⁹⁴.

Ἐξωτερικά καί στήν ΝΔ γωνίαν τοῦ Τεμένους ἔχει ἰδρυθεῖ ὁ Μιναρές.

6. Τέμενος Μαχμούτ Τσελεμπή (Mahmut Calebi Camii)

Στά ἀνατολικά τῆς κεντρικῆς Λεωφόρου τῆς Νικαίας, τῆς Λεωφόρου Ἀτατούρκ (Atatürk Caddesi), ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπό τήν Βορείαν πύλη ἢ Πύλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Istanbul Capısı) καί περατοῦται στήν Νοτίαν πύλην ἢ Πύλη τῆς Νέας Ἀγορᾶς (Yenişehir Capısı), κεῖται ἕνα Τέμενος, τό ὁποῖον ἰδρύθηκε κατά τό ἔτος 1422 μ.Χ. ἀπό τόν Μαχμούτ Τσελεμπή (Mahmut Celebi), τοῦ ὁποίου φέρεται καί τό ὄνομα.

94. J. Freely, *Tuerkey* 1992, σ. 130 (κάτοψη).

Ὁ κυρίως χώρος τοῦ οἰκοδομήματος ἔχει τετραγώνου σχήματος κάτοψη καί καλύπτεται μέ χαμηλόν, τυφλόν, ἄνευ τυμπάνου, ἡμισφαιρικόν τροῦλλον. Μπροστά ἀπό τό κυρίως σῶμα τοῦ Τεμένους κείται ἓνα ὀρθογωνίου κατόψεως Πρόπυλον, τό ὁποῖον καλύπτεται ἐπίσης μέ ἡμισφαιρικόν τροῦλλον. Ὡς στηρίγματα τῆς ὀροφῆς χρησιμεύουν κίονες, δύο ἀπό τοὺς ὁποίους προέρχονται ἀπό ἀρχαῖον οἰκοδόμημα, προχριστιανικῆς ἐποχῆς.

Παραπλεύρως τοῦ κυρίως σώματος τοῦ Τεμένους ὑψοῦται ὁ Μιναρές, τό ἄνω τμήμα τοῦ ὁποίου φέρει διάκοσμον, πού ἀποτελεῖται ἀπό ὀπτοπλίνθους, ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν ὁποίων εἶναι χρώματος βαθέος κυανοῦ.

7. Δημόσια Λουτρά τοῦ Σουλτάνου Μουράτ (*Hamam Sultan Murat*)

Σέ κεντρικόν σημεῖον τῆς Νικαίας καί παρά τήν Λεωφόρου Ἀτατούρκ (*Atatürk Caddesi*), ΝΑ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας καί σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτόν, κεῖνται τὰ Δημόσια Λουτρά, τὰ ὁποῖα ιδρύθησαν στὰ μέσα τοῦ 15ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τόν Σουλτάνον Μουράτ Β' (*Murat II.*: 1421-1442 μ.Χ.) καί τοῦ ὁποίου φέρουν τό ὄνομα.

Σημειωτέον, ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι ἔδιδαν μεγάλην σημασίαν στήν καθαριότητα καί σέ ὅλες τίς πόλεις καί τοὺς οἰκισμοὺς ἀνεγείροντο δημόσια Θερμά Λουτρά (*Hamam*), διὰ τήν ἐξυπηρέτηση τῶν μονίμων κατοίκων καί τῶν ἐπισκεπτῶν αὐτῶν. Ἐπίσης στίς ἰδιωτικὲς οἰκίες, ἰδιαίτερα τῶν εὐπορωτέρων τάξεων, ὑπῆρχαν Θερμά Λουτρά.

Ἡ παράδοση αὐτὴ ὑπῆρχεν ἤδη στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, στοὺς Ρωμαίους καί στοὺς Βυζαντινοὺς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους φαίνεται νὰ τήν ἐκληρονόμησαν καί οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι καί αὐτὴ διατηρεῖται μέχρι σήμερα.

8. Μαυσωλεῖον Τσανταρλή Χαλήλ Πασᾶ (*Türbe Candarli Halil Pasa*)

Στό ΒΑ τμήμα τῆς Νικαίας, βόρεια τῆς Λεωφόρου Ματζχάμπεη (*Mazharbey Caddesi*), κείται τό Μαυσωλεῖον τοῦ Τσανταρλή Χαλήλ Πασᾶ. Πρόκειται διὰ ἐπίσημον ταφικόν κατασκευάσμα (Μαυσωλεῖον) τοῦ *Candarli Halil Pasa*, τοῦ 15ου αἰ. μ.Χ. Σέ αὐτό εὐρίσκεται ὁ τάφος τοῦ Τσανταρλή Χαλήλ Πασᾶ, ἀλλὰ καί ἄλλων Μουσουλμάνων.

Ὁ Τσανταρλή Χαλήλ Πασάς ἦτο Δικαστής στήν Νίκαιαν. Ἐπίσης διετέλεσεν Μεγάλος Βεζύρης τοῦ Σουλτάνου Μουράτ τοῦ Β' (Murat I: 1360-1389), ὡς προανεφέρθη.

Το Μουσωλεῖον αὐτό εἶναι σήμερα ἡμερειπωμένον. Διακρίνονται λείψανα οἰκοδομημάτων καί πολλοί τάφοι στήν αὐλή του.

9. Τέμενος Ἑσρέφ Ρούμη (Esref Rumi Camii)

Στό ΒΑ τμήμα τῆς πόλεως, ἀνατολικά τῆς ὁδοῦ Ἑσρέφογλου (Esrefoglu Sok.) κεῖται τό Τέμενος Ἑσρέφ Ρούμη. Τοῦτο ἰδρύθηκε κατὰ τόν 150ν αἰ. μ.Χ. ἀπό τόν Ἑσρέφ Ἀμπντουλλάχ Ρούμη (Esref Abdullah Rumi)⁹⁵, τοῦ ὁποίου φέρει καί τό ὄνομα.

Στήν αὐλή τοῦ Τεμένους διατηροῦνται πολυάριθμοι τάφοι.

10. Τέμενος Κουντμπεντήν (Kudbeddin Camii)

Στό ἀνατολικό τμήμα τῆς πόλεως, βόρεια τῆς Λεωφόρου Ματζχάρμπεη (Mazharbey Caddesi), δυτικά τοῦ Πρασίνου Τεμένους καί ΒΑ τοῦ μουσωλείου τοῦ Χαλήλ Πασᾶ, κεῖται ἓνα Τέμενος, τό ὁποῖον ἰδρύθηκε κατὰ τό ἔτος 1492 μ.Χ. ἀπό τόν Κουντμπεντήν (Kudbeddin), τοῦ ὁποίου φέρει καί τό ὄνομα.

Παρά τόν κυρίως χώρον τοῦ οἰκοδομήματος ἔχει κτισθεῖ ὁ Μιναρές, πού φέρει διάκοσμον, ἀποτελούμενον ἀπό ὀπτοπλίνθους, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐσμαλτωμένη καί φέρουν χρῶμα πράσινον.

Τό Τέμενος αὐτό εἶναι σήμερα ἐρειπωμένον.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ ἐπιτόπιος συστηματική μελέτη καί ἡ σέ βάθος ἔρευνα τῆς ἱστορίας καί τῶν μνημείων τῆς πόλεως τῆς Νικαίας (σημερινή πόλη İzmit) τῆς Βιθυνίας, μᾶς ὁδηγεῖ μεταξύ ἄλλων καί στά ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1. Τό ΒΔ τμήμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἢ Ἀνατολίας (σημερινῆς Τουρκίας) ἔφερε κατὰ τήν ἀρχαιότητα τό ὄνομα Βιθυνία. Αὕτη ἡ περιοχή χαρακτηρίζεται ἀπό χαμηλοῦς γηλόφους, ἔχει ἐκτεταμένες, εὐφορες πεδιάδες καί κοιλάδες καί ἄφθονα ὕδατα (ποταμούς, λίμνες, πηγές).

95. Τό ἐπίθετον «esref» σημαίνει: πολύ εὐγενής, πολύτιμος, ιδιαίτερα εὐνοϊκός καί τό «rumi» σημαίνει Ρωμαῖος, Ρωμιός.

Υπάρχουν πυκνοί έλαιώνες, πολλά όπωροφόρα δένδρα και έκτεταμένοι άμπελώνες. Καλλιεργούνται δημητριακά, καλαμπόκι, όσπρια, βαμβάκι, καπνός, λαχανικά κ.λπ. Οί πλαγιές τών ύψωμάτων καλύπτονται από δάση πεύκων και κυπαρίσσω. Τό κλίμα τής περιοχής είναι εύκρατο και πολύ υγιεινό.

2. Στο κέντρο περίπου αύτης τής εύνοημένης από τήν φύση και πολύ πλούσιας περιοχής και επί τής ανατολικής άκτής τής λίμνης Άσκανίας ή Λίμνης τής Νικαίας (İznik Gölü), ιδρύθηκε κατά τό έτος 316 π.Χ. από τόν Στρατηγό του μεγάλου Άλεξάνδρου (356-323 π.Χ.) Αντίγονο τόν Μονόφθαλμο ή Κύκλωπα (381-301 π.Χ.) μία πόλη, ή όποία έλαβε τό όνομα Αντιγόχεια.

3. Κατά τό έτος 301 π.Χ. τήν πόλη κατέλαβε ό επίσης Στρατηγός του Μ. Άλεξάνδρου και βασιλεύς τής Θράκης Λυσίμαχος (360/355-282 π.Χ.) και τήν όνόμασε Νίκαια, προς τιμήν τής άποθανούσης πρώτης συζύγου του, κόρης του Αντιπάτρου.

4. Η Νίκαια απέκτησε πολύ ισχυρά όχύρωση, ή όποία άπετελείτο από τείχη, πού ενισχύοντο κατά διαστήματα μέ πύργους και ή όποία διατηρείται σέ καλή σχετικά κατάσταση μέχρι σήμερα. Επί τών τειχών τής πόλεως και στά τέσσερα σημεία του όρίζοντα (Α, Δ, Β και Ν) ήνοίγοντο ισάριθμες πύλες, πού έφεραν μνημειώδεις προσόψεις, από τίς όποιες οί τρείς διατηρούνται μέχρι σήμερα.

5. Η πόλη έσχεδιάσθηκε και οίκοδομήθηκε κατά τό λεγόμενο «Ίπποδάμειον σύστημα», σύμφωνα μέ τό όποιο ύπήρχαν μεγάλες, εύθειες και εύρεϊες Λεωφόροι και δρόμοι, πού έβαιναν παράλληλα μεταξύ των και έτέμοντο κάθετα από άλλες λεωφόρους και δρόμους. Είχαν προβλεφθεί χώροι διά δημόσιες πλατείες, δημόσια οίκοδομήματα και χώροι άναψυχής.

6. Η Νίκαια έκοσμήθηκε μέ διάφορα δημόσια οίκοδομήματα, μεταξύ τών όποιων συγκατελέγοντο και τά έξης: Ίερά, ναοί διαφόρων θεών, Θέατρον χωρητικότητας 15.000 θεατών, Στάδιον, Γυμνάσιον, Ύδραγωγείον, δημόσια Λουτρά κ.λπ.

7. Η πόλη, ή όποία εύρίσκετο στο κέντρο περίπου του τότε γνωστου κόσμου, άποτελοΰσε σπουδαίο συγκοινωνιακό κόμβο και γέφυρα μεταξύ Άνατολής και Δύσεως, Βορρά και Νότου και σταυροδρόμι λαών και πολιτισμών, τόπον ανταλλαγής προϊόντων και ιδεών και έγνώρισε μεγάλη άκμή.

8. Όταν κατά τό έτος 74 π.Χ. ή Βιθυνία ένσωματώθηκε στην Ρω-

μαϊκή Αυτοκρατορία, ή Νίκαια απέβη μία από τις σημαντικότερες πόλεις της ρωμαϊκής Έπαρχίας της Ασίας και πρωτεύουσα της Βιθυνίας. Τόσον οι Ρωμαίοι Αυτοκράτορες, όσον και οι Διοικητές της περιοχής έδειξαν εξαιρετική εϋνοια προς την πόλη αυτήν.

9. Η εμφάνιση του Χριστιανισμού, της νέας θρησκείας της αγάπης, της άνοχης, της συναδελφώσεως λαών, ποικίλων παραδόσεων και πολιτισμών και ή βαθμιαία διάδοση αυτού, συνετέλεσε, ώστε ο πληθυσμός της περιοχής νά εκχριστιανισθεϊ και ή Νίκαια από ένωρίς κατέστη έδρα χριστιανού Έπισκόπου. Πρώτος γνωστός Έπίσκοπος αυτής είναι ο Θέογνις, ο όποιος έλαβε μέρος στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο.

10. Στην Νίκαια της Βιθυνίας συνεκλήθη υπό του Αυτοκράτορος Μεγάλου Κωνσταντίνου (313-337 μ.Χ.) ή Α΄ Οικουμενική Σύνοδος τό 325 μ.Χ., έξ αίτίας της άρειανικής έριδος. Η Σύνοδος διεκήρυξε τό « όμοούσιον» του Υίου προς τόν Πατέρα και εξέδωσε Σύμβολον Πίστεως (Σύμβολον Νικαίας), τό όποϊον άργότερα συνεπληρώθη από την Β΄ Οικουμενικήν Σύνοδον (Κωνσταντινούπολις 381 μ.Χ.) και όνομάσθηκε «Σύμβολον Νικαίας- Κωνσταντινουπόλεως». Τουτο παραμένει σέ χρήση έκτοτε και μέχρι σήμερα σέ όλες τις μεγάλες χριστιανικές Έκκλησίες.

11. Την Νίκαια εϋνόησαν οι Αυτοκράτορες του Βυζαντίου, των όποιων άπετέλει θέρετρο. Ίδιαιτέραν εϋνοια έδειξε προς αυτήν ο Αυτοκράτορας Ίουστινιανός (527-565), ο όποιος μεταξύ άλλων άνήγειρεν μεγαλοπρεπείς ναούς, ίδρυσε Μονές (άνδρικές και γυναικείες), άνακαίνισε τό Ύδραγωγείον, έπεσκεύασε τά τείχη και γενικά έβοήθησε στην περαιτέρω άνάπτυξη της πόλεως και γενικότερα της περιοχής.

12. Στην Νίκαια συνήλθε επίσης ή Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος τό έτος 787 μ.Χ., έξ άφορμής των εικονομαχικών έρίδων. Η Σύνοδος αυτή διεκήρυξε μεταξύ άλλων, ότι έπιτρέπεται ή χρήση των εικόνων στους ναούς και έθέσπισε την άπόδοση τιμής και όχι λατρείας προς αυτές, έπειδή «ή τιμή επί τό πρωτότυπον διαβαίνει», σύμφωνα μέ την διδασκαλία του Ίωάννου του Δαμασκηνού.

13. Άργότερα και κατά τό έτος 1078 μ.Χ. ή Νίκαια κατελήφθη από τους Τούρκους, όμως σύντομα και κατά τό έτος 1097 ή πόλη άνακατελήφθη και αποδόθηκε στους Βυζαντινούς.

14. Όταν κατά τό έτος 1204 μ.Χ. ή Κωνσταντινούπολη κατε-

λήφθη από τούς συμμετέχοντες στην Δ' Σταυροφορία, ὁ Αὐτοκράτορας, ἡ Κυβέρνηση, ὁ Πατριάρχης καί ὅλοι οἱ Ἄρχοντες τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέφυγαν στήν Νίκαια. Ἔτσι ιδρύθηκε ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας (1204-1261 μ.Χ.), ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τόν νόμιμο διάδοχο καί συνεχιστή τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκεῖ οἱ Βυζαντινοί κατῴρθωσαν νά ἀνασυντάξουν τίς δυνάμεις των καί ἐπέτυχαν ἔτσι νά ἀνακαταλάβουν τήν Κωνσταντινούπολη κατά τό ἔτος 1261. Διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ κατέστη δυνατόν νά συνεχισθεῖ ἐπί δύο περίπου αἰῶνες ἀκόμη ἡ ζωή τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

15. Μετά τήν ἄλωση τῆς Προύσας κατά τό ἔτος 1326 μ.Χ. ἡ Νίκαια περιήλθε στόν Σουλτάνον Ὁρχάν Γαζή (1326-1359). Κατά τό ἔτος 1331 μ.Χ. ἡ Νίκαια καί ἡ Βιθυνία κατελήφθησαν ὀριστικά πλεον ἀπό τούς Ὀθωμανούς Τούρκους. Στήν πόλη ιδρύθησαν πολλά δημόσια οἰκοδομήματα (Μουσουλμανικά Τεμένη, Μεδρεσές, Μουσουλεῖα, Φιλανθρωπικά Ἰδρύματα, δημόσια Λουτρά κ.λπ.)

16. Στήν Νίκαια ἐλειτούργησαν ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 16ου ἕως περίπου τα μέσα τοῦ 18ου αἰ. μ.Χ. ἐργαστήρια κεραμικῆς, τά ὁποῖα ἐδημιούργησαν μίαν ἰδιαίτερα τεχνική καί τεχνοτροπία καί κατέστησαν διεθνῶς γνωστά τά προϊόντα των. Σέ αὐτά παρήγοντο τά περίφημα κεραμικά τῆς Νικαίας (κεραμικά İznik), τά ὁποῖα ἐγνώρισαν μεγάλη διάδοση. Αὐτά ἐμιμήθησαν καί σέ ἄλλες περιοχές, μεταξύ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται καί ἡ Ρόδος, ὅπου παρήγοντο τά λεγόμενα «Ροδίτικα πινάκια», τά ὁποῖα μέ τήν σειράν τῶν ἀπέκτησαν μεγάλη φήμη.

17. Ἡ Νίκαια σήμερα ἀποτελεῖ μίαν πόλη, μέ πλούσια ἱστορία καί πολλά μνημεῖα, τά ὁποῖα προέρχονται ἀπό τήν ἑλληνορρωμαϊκή περίοδο, τήν βυζαντινή ἐποχή καί τούς χρόνους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

B. Altaner, Patrologie 1066: B. Altaner - A. Stuiber, Patrologie: Leben, Schriften, Lehre der Kirchenväter, Freiburg - Basel - Wien 1966.

I. Βολανάκης, Βαπτιστήρια 1976: I. Βολανάκης, Τά παλαιοχριστιανικά βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1976.

I. Βολανάκης, Χριστιανικοί Λουτρώνες 1996: I. Βολανάκης, Χριστιανικοί Λουτρώνες καί Ἀγιάσματα στά Δωδεκάνησα. Ἀνάτυπον ἀπό τό περιοδικόν «ΘΕΟΛΟΓΙΑ», τ. 67, τεύχ. 4 (Ἀθῆναι 1996), σ. 771-866.

BZ: Byzantinische Zeitschrift.

ΘΗΕ: Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία, τ. 1-12 (Ἀθῆναι 1962-1968), ἔκδοσις Ἀθ. Μαρτίνου.

Ch. Delvoye, Βυζαντινὴ Τέχνη 1994: Ch. Delvoye, Βυζαντινὴ Τέχνη, Ἀθῆναι 1994.

Διονύσιος, Ἑρμηνεία 1909: Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνά, Ἑρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς Τέχνης, ἔκδοσις Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Πετρούπολις 1909.

Εὐχολόγιον 1980: Εὐχολόγιον τό Μέγα, ἐκδοτικός οἶκος « ΑΣΤΗΡ », Ἀλ. Καί Ε. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι 1980.

J. Freely, Tuerkei 1992: J. Freely, Tuerkei . Ein Fuehrer, Prestel Verlag, Muenchen 1992.

H. Gelzer, Ungedruckte 1901: H. Gelzer, Ungedruckte...Texte der Notitiae Episcopatum, Muenchen 1901.

Δ. Πάλλας, Θάλασσα 1952: Δ. Πάλλας, Ἡ „θάλασσα“ τῶν ἐκκλησιῶν. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ χριστιανικοῦ βωμοῦ καὶ τὴν μορφολογίαν τῆς Λειτουργίας, Ἀθῆναι 1952.

G. Parthey 1967: G. Parthey, Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatum, accedunt Nili Doxapatrii Patriachatum et locorum nomina immulata, Amsterdam 1967, σ.1-51.

C. Kaufmann, Archaeologie 1905: C. M. Kaufmann, Handbuch der christlichen Archaeologie, Paderborn 1905.

Α. Κιντή, Τουρκία: Α. Κιντή (ἐπιμέλεια), Τουρκία, Μπλέ Ὁδηγοί, Ἀθήνα, ἄνευ χρονολογίας ἐκδόσεως.

Λεξικόν Σουίδα 2002: Λεξικόν Σουίδα, Ἐπιμέλεια Βασίλειος Κατσαρός, Θεσσαλονίκη 2002.

MEE: Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τ. 1-24 (Ἀθῆναι ἄνευ χρονολογίας ἐκδόσεως), ἔκδοσις Π. Δρανδάκη.

P G: J.- P. Migne, Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca, 1-151.

Th. Schmit, Koimesis 1927: Th. Schmit. Die Koimesis Kirche von Nicaea, Konstantinopel 1927.

Β. Στεφανίδης, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία 1959: Β. Στεφανίδης, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι 1959.

- Γ. Σωτηρίου, Αρχαιολογία 1942: Γ. Σωτηρίου, Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία, τ. Α' (Αθήναι 1942).
- Γ. Σωτηρίου, Λουτρῶνες 1938: Γ. Σωτηρίου, Λουτρῶνες καὶ Ἀγιάσματα ἐν Ἀττικῇ, ΠΧΑΕ (1934-1936), τ. Γ' (Αθήναι 1938), σ. 82-95.
- Vitruvius 1997, Α' - Γ': Vitruvius, Δέκα βιβλία. Ἀπόδοση - Ἐπιμέλεια Χρήστος Ζερεφός, ἐκδόσεις "Παρατηρητής", Θεσσαλονίκη 1997.
- O. Wulff, Koimesis 1903: O. Wulff, Die Koimesis-Kirche in Nicaea, Strassburg 1903.

Δρ ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ

Έφορος Αρχαιοτήτων Ε.Τ.

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

1. Θέση καί όνομασία

Στή Θράκη, ΒΔ. τής Κωνσταντινουπόλεως καί σέ απόσταση 230 χλμ. σέ εύθεία γραμμή από αυτήν¹, ΒΑ. τής Άλεξανδρουπόλεως καί σέ απόσταση 120 χλμ. περίπου σέ εύθεία γραμμή από αυτήν, στή συμβολή τοῦ ποταμοῦ Έβρου («Μαρίτσα», τουρκικά «Μερίτς»), ό όποίος αποτελεῖ καί τό φυσικό ὄριο, τό όποιο χωρίζει τήν Έλλάδα από τήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία καί τών παραποτάμων αὐτοῦ Άρδα καί Τόνσου² ἤ Τούντζα, ἐπί τής Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας κεῖται ἡ Ἀδριανούπολη³.

1. Ἡ Ἀδριανούπολη ἀπέχει σιδηροδρομικῶς ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη 318 χλμ.

2. Νικολαΐδης 1993, I, 12.

3. Έπιθυμῶ, νά ἐκφράσω καί ἀπό τήν θέση αὐτή τίς θερμές μου εὐχαριστίες πρὸς ὅλους ἐκείνους, οἱ όποιοι καθ' οἷονδήποτε τρόπον ἐβοήθησαν τόν γράφοντα καί συνέβαλαν οὐσιαστικά στήν ὀλοκλήρωση τῆς παρούσης μελέτης. Εἰδικώτερα εὐχαριστῶ τούς ἑξῆς:

α') Τόν φιλόξενο λαό τῆς γείτονος Τουρκίας γιά τήν φιλόφρονα ὑποδοχή, τήν συμπαράσταση καί βοήθειά του, β') τούς Τούρκους συναδέλφους γιά τήν συνδρομή καί βοήθειά των, γ') τούς κατοίκους τῆς Δυτικῆς Θράκης, οἱ όποιοι κατάγονται ἀπό τήν Ἀδριανούπολη καί εἰδικώτερα τούς Συλλόγους Ἀδριανουπολιτῶν Ἀλεξανδρουπόλεως καί Κομοτηνῆς Θράκης, γιά τίς πολύτιμες πληροφορίες των, δ') τήν κυρία Κυριακή Σαββουλίδου, ἀνεψιά τοῦ ἀειμνήστου συγγραφέα Νίκου Π. Νικολαΐδη, ό όποίος κατήγετο ἀπό τήν Ἀδριανούπολη καί ἐδημοσίευσε τό πολύ

Ἡ πόλη ιδρύθηκε ἀπὸ τὸν μεγάλο Ρωμαῖο αὐτοκράτορα Ἀδριανὸ (Publius Aelius Trajanus Hadrianus)⁴ τὸ ἔτος 125 μ.Χ., ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβε καὶ τὴν ὀνομασία αὐτῆς. Στὴν ἴδια θέση εὐρίσκετο ἀρχαία πολίχνη, ἡ ὁποία στή θρακική γλῶσσα ἔφερε τὴν ὀνομασία «Uskudama»⁵. Ἡ πόλη στή τουρκική γλῶσσα ὀνομάζεται «Edirne»⁶, στήν γερμανική Adrianopel καὶ στή γαλλική Adrianople⁷.

Ἡ Ἀδριανούπολη κεῖται σέ εὐφορὴ πεδιάδα⁸ καὶ λόγῳ τῆς ὑπάρξεως πλησίον αὐτῆς περισσοτέρων ποταμῶν, ἡ περιοχὴ ἀρδεύεται ἀπὸ τὰ νερά των καὶ εὐνοεῖται ἡ ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας. Ἡ πόλη ἀπέκτησε μεγάλη σπουδαιότητα μεταξὺ ἄλλων καὶ λόγῳ τῆς στρατηγικῆς θέσεως, στήν ὁποία εὐρίσκετο. Ἐκεῖτο ἐπὶ τῆς λεγομένης στρατιωτικῆς ὁδοῦ (Heeres-Strasse) τῶν Τούρκων, ἡ ὁποία ἐκκινούσε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁδηγοῦσε στό Βελιγράδι καὶ ἀκολούθως στήν κεντρικὴ Εὐρώπη.

Ἡ Ἀδριανούπολη στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στίς ἀρχές τοῦ 20ου αἰ. μ.Χ. ἐχωρίζετο σέ δύο μέρη, ἥτοι: τὴν κυρίως πόλη καὶ τὰ προάστεια. Τό ἄστυ, τὸ ὁποῖο περιεβάλλετο ὑπὸ τείχους, ἐκατοικεῖτο κυρίως ἀπὸ Ἑλλήνες. Τὰ κύρια προάστεια ἦσαν τέσσερα, τὰ ἐξῆς:

α) Ἀτ-παζάρ. Τό προάστειο Ἀτ-παζάρ ἐξετείνετο ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. πρὸς τὸν ποταμὸ Τόνσον ἢ Τούντζαν καὶ ἐκατοικεῖτο κυρίως

σπουδαῖο βιβλίο: «Νίκου Π. Νικολαΐδη, Ἡ Ἀδριανοῦ μας, I-II (Ἀθήνα 1993)» καὶ πού εἶχε τὴν εὐγενῆ καλοσύνη νά μοῦ ἀποστείλει ἡ κ. Κ. Σαββουλίδου καὶ εἶ τὴν σύζυγο καὶ συνεργάτιδα Δρ. Μαρία Gehlhoff - Βολανάκη, Ἰατρόν καὶ τὰ παιδιά μας Ἥλια καὶ Χριστίνα, γιὰ τὴν ἠθικὴ στήριξη, κατανόηση καὶ βοήθειά των.

4. Ὁ Ἀδριανὸς ἐγεννήθη τὸ ἔτος 76 μ.Χ. στήν Ἰσπανία, ἀνῆλθε στό θρόνο τὸ ἔτος 117 καὶ παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου του, τὸ 138 μ.Χ., ὑπῆρξε δέ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους Ρωμαῖους αὐτοκράτορες. Ἦτο γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ παιδείας καὶ εὐνόησε τοὺς Ἑλλήνες καὶ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Ὁ Ἀδριανὸς ἀνήγειρε λαμπρά οἰκοδομήματα σέ διάφορες πόλεις τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα διατηροῦνται μέχρι σήμερα.

5. Νικολαΐδης 1993, I, 54.

6. Ἡ ὀνομασία Edirne ἀποτελεῖ προφανῶς παραφθορά τοῦ «Ἀδριανούπολις».

7. Μοσχόπουλος, ἀχρονολόγητο, 636-641.

8. Τὴν Ἀδριανούπολη ἐπισκέφθηκε ὁ γράφων καὶ ἐμελέτησε ἐπὶ τόπου τὴν Ἱστορίαν καὶ τὰ Μνημεῖα τῆς ἀπὸ 14 ἕως 16 Ἰουνίου 2003. Στὴν Τουρκία - Εὐρωπαϊκὴ καὶ Ἀσιατικὴ-, διασώζεται πλῆθος ἀρχαίων λειψάνων, μνημείων καὶ ἱστορικῶν καταλοίπων, προερχομένων ἀπὸ τὴν ἀπωτάτη ἀρχαιότητα καὶ ἐξικνουμένων μέχρι σήμερα. Αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ πολλοὺς καὶ διαφόρους λαοὺς καὶ πολιτισμοὺς, οἱ ὁποῖοι ἤκμασαν στίς περιοχὰς αὐτές, Βολανάκης 2000, 11-64.

από Τούρκους και Άρμενίους. β) Κιρισχανέ. Τό προάστειο Κιρισχανέ (Kirishane)⁹ έκατοικείτο από Τούρκους, Έλληνες, Έβραίους, Άρμενίους και λίγους Βουλγάρους. γ) Κιγίκ ή Καίκ (Κιγίκιον). Τό προάστειο Κιγίκ ή Κιγκίκι¹⁰ έκατοικείτο σχεδόν αποκλειστικά από Τούρκους. δ) Γιλντιρίμ. Τό προάστειο τής Άδριανουπόλεως Γιλντιρίμ¹¹, τό όποίο έλαβε τό όνομά του πιθανώτατα από τόν Σουλτάνο Βαγιαζίτ Α΄, Χάν, τόν έπονομαζόμενο «Γιλντιρίμ», ήτοι «Κεραυνόν» ή «Λαίλαπα»¹², έκειτο μεταξύ τών ποταμών Έβρου και Τούντζα και μεταξύ τών κατοίκων του υπερείχε τό έλληνικό στοιχείο.

Στήν άπέναντι όχθη του Έβρου (δυτικά) έκειτο τό ώραίο Καρά-άγάτς, ή κατόπιν δική μας Όρεστιάδα, τό όποίο ήτο τό θερινό ένδιαίτημα τών εύπόρων και τών Εύρωπαίων.

Στό εύρισκόμενο παρά τήν Άδριανούπολη «Ντεμίρ-τάς» (σιδερένιο λιθάρι), τό όποίο έλαβε αύτήν τήν όνομασία από έναν από τούς πρώτους Διοικητές τής πόλεως, διέμεινε ό βασιλεύς τής Σουηδίας Κάρολος ΙΒ΄ (1682-1718) και κατά τό χρονικό διάστημα από τής 21ης Φεβρουαρίου έως τήν 1η Όκτωβρίου του έτους 1713.

Η Άδριανούπολη είχε περιφέρεια μήκους 6 χλμ. Η πόλη ήτο ώραιότητα, διότι έξετεινέτο σέ εύφορα έδάφη, είχε κήπους και κατάφυτες τοποθεσίες, μέ άφθονα νερά. Στίς αρχές του 20ου αϊ. μ.Χ. ή πόλη είχε έπτά γέφυρες, από τίς όποίες οί δύο εύρίσκοντο στόν ποταμό Έβρο και οί πέντε στόν ποταμό Τούντζα. Η μεγαλύτερη από τίς γέφυρες αυτές εύρίσκετο επί του ποταμού Τούντζα, έκτίσθηκε μετά τήν κατάκτηση τής Άδριανουπόλεως υπό τών Τούρκων, υπό του έλληνικής καταγωγής Γαζή-Μιχαήλ, από τόν όποϊον έλαβε και τό όνομα. Η γέφυρα αύτή (μήκους 758 και πλάτους 8.00 μ.) ήνωνε τό προάστειο Γιλντιρίμ μετά του κυρίως άστεως.

9. Νικολαΐδης 1993, Ι, 156-157.

10. Νικολαΐδης 1993, Ι, 158-161.

11. Νικολαΐδης 1993, Ι, 151-153.

12. Ό Σουλτάνος Βαγιαζίτ Α΄, ό όποϊος όνομάσθηκε «Κεραυνός» ή «Λαίλαψ», γιά τήν ταχύτητα μετά τής όποίας ένεργούσε, ήτο υίός του Σουλτάνου Μουράτ Α΄ (1359 - 1389). Έγεννήθη τό έτος 1347, διεδέχθη τόν πατέρα του τό έτος 1389, συνελήφθη αιχμάλωτος υπό του Ταμερλάνου τό έτος 1402, κατά τήν μάχη τών Έθνών τής Άγκυρας και άπεβίωσε τήν 8η Μαρτίου του έτους 1403 μ.Χ. στό Άκσεχίρ. Η σορός του μετεφέρθη και έτάφη στήν Προύσα.

2. Σύντομη ιστορική επισκόπηση

Ἡ Ἀδριανούπολη, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Ρωμαῖο αὐτοκράτορα Ἀδριανὸ (117-138 μ.Χ.), στή θέση τῆς ἀρχαίας θρακικῆς πολίχνης τῶν Ὀδρυσσῶν «Uskudama». Ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὀνομάσθηκε «Ὁρεστειάς», ἐπειδὴ, σύμφωνα μὲ ὑπάρχουσα παλαιὰ παράδοση, ἰδρύθηκε ὑπὸ τοῦ Ὁρέστου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τῆς Κλυταιμῆστρας¹³. Ἡ Ἀδριανούπολη διετήρησε τὴν ὀνομασία της κατὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες συνεχῶς, δημωδέστερον δὲ ἐκαλεῖτο «Ἀντριάνοῦ» καὶ στὴν τουρκικὴ γλῶσσα Edirne. Ἡ πόλη, λόγω τῆς πολὺ εὐνοϊκῆς θέσεως στὴν ὁποίαν εὐρίσκετο ἀπέκτησε μεγάλη σπουδαιότητα ἤδη ἀπὸ τοὺς πρῶτους χριστιανικοὺς χρόνους. Κατὰ τὴν διοικητικὴ διαίρεση, ἡ ὁποία ἐθεσπίσθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Διοκλητιανὸ (284-305 μ.Χ.) στὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., ἡ Ἀδριανούπολη ἦτο πρωτεύουσα πόλη τῆς Ἐπαρχίας Αἰμιμόντου, ἡ ὁποία ἀνῆκε σὲ μίαν ἀπὸ τίς τέσσερις Διοικήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, τὴν Θράκη καὶ ἔφθανε μέχρι τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τῆς Ἀγχιάλου¹⁴. Ἐπειδὴ ἡ Ἀδριανούπολη εἶχε ἀποβεῖ κέντρο ἐπικοινωνίας μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἀνεδείχθηκε πόλη ἐμπορικὴ καὶ βιομηχανικὴ καὶ ἐγνώρισε μεγάλη ἀκμή, τὴν ὁποία διετήρησε ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα. Ὡς θρακικὴ πόλη ἡ Ἀδριανούπολη ἐκληρονόμησε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα πλούσια παράδοση λατρευτικὴ καὶ ὀργιαστικὴ. Ὁ Χριστιανισμὸς, ἂν καὶ θὰ πρέπει νὰ ἔγινε ἐνῶρίς γνωστὸς στὴν περιοχὴ τῆς Θράκης, ὅμως ἄργησε νὰ διαδοθεῖ στὴν Ἀδριανούπολη, λόγω τῆς συντηρητικότητος τῶν κατοίκων της. Πιθανῶς κατὰ τὸν 4ον αἰ. μ.Χ. διεδόθη εὐρέως στὴν Ἀδριανούπολη ἡ νέα θρησκεία. Στὴν Ἀδριανούπολη καὶ στὴν γύρω ἀπὸ αὐτὴν περιοχὴ ἔλαβαν χώραν πολυάριθμα καὶ σπουδαῖα ἱστορικὰ γεγονότα, μεταξύ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ τὰ ἐπόμενα:

Περὶ τὸ ἔτος 312 μ.Χ. παρὰ τὴν Ἀδριανούπολη ὁ Λικίνιος ἐνίκησε τὸν Μάξιμινον. Τὸ 322 μ.Χ. στὴν ἴδια θέση ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος (313-337 μ.Χ.) ἐνίκησε τὸν Λικίνιον. Ἡ νίκη αὕτῃ ἦτο ἀποφασιστι-

13. Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀγαμέμνονα, τοῦ βασιλέως τῶν Μυκηνῶν, ὀνομάζετο Κλυταιμῆστρα ἢ Κληταιμνήστρα. Ὁ πρῶτος τύπος εἶναι ἀρχαιότερος καὶ ἀπαντᾷ στίς ἐπιγραφές. Ἡ Κλυταιμῆστρα ἦτο –σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴ μυθολογία– κόρη τοῦ Τυνδάρεω καὶ τῆς Λήδας καὶ ἀδελφὴ τῆς ὠραίας Ἑλένης καὶ τῆς Τιμάνδρας, Ζαφειρόπουλος, ἀχρονολόγητο, 598.

14. Γριτσόπουλος 1962, 453-454.

κῆς σημασίας γιὰ τό μέλλον τοῦ Χριστιανισμοῦ¹⁵. Τό ἔτος 378 μ.Χ. στήν περιοχή τῆς Ἀδριανούπολεως ἔλαβε χώρα φονική μάχη μεταξύ τῶν Ρωμαίων καί τῶν Γότθων, κατά τήν ὁποίαν ἐφονεύθηκε ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτορας Οὐάλης (364-378). Κατά τήν περίοδο τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν (τέλη 4ου-ἀρχές 5ου αἰ. μ.Χ.) ἡ πόλη ἐδέχθη περισσότερες φορές ἐπιθέσεις ὑπό τῶν βαρβαρικῶν φύλων, ἀλλά ἐσώθηκε, λόγῳ τῶν τειχῶν της, ἐνῶ ἄλλες θρακικές πόλεις κατεστράφησαν. Τό ἔτος 528 μ.Χ. πλησίον τῆς Ἀδριανουπόλεως ἔλαβε χώρα μάχη μεταξύ Βυζαντινῶν καί Σλάβων, οἱ ὅποιοι κατήλθαν ἀπό τά μέρη τοῦ Δουνάβεως. Τό 559 ἔλαβε χώρα ἄλλη μάχη μεταξύ τῶν Οὐννων τοῦ Ζαβεργᾶ καί Βυζαντινῶν, ὅταν ὁ γηραιός στρατηγός Βελισσάριος ἔσωσε τήν Βυζαντινή Αὐτοκρατορία. Τό ἔτος 586 ἐπολιορκήθηκε ἡ Ἀδριανούπολη ὑπό τῶν Ἀβάρων, ἀλλά ἀντέστη ἐπιτυχῶς. Πλησίον τῆς Ἀδριανουπόλεως κατά τό ἔτος 811 ἔλαβε χώρα μάχη μεταξύ τῶν Βυζαντινῶν στρατευμάτων, ὑπό τόν αὐτοκράτορα Νκηφόρον Α΄ (802-811) καί τῶν Βουλγάρων, ὑπό τόν Κροῦμο, κατά τήν ὁποία ἐνικήθησαν οἱ Βυζαντινοί καί ὁ Νικηφόρος ἐφονεύθη. Τό ἔτος 813 ἡ Ἀδριανούπολη ἐκυριεύθηκε ὑπό τῶν Βουλγάρων, τῶν ὁποίων ἠγεῖτο ὁ Κροῦμος (802-814) καί βραδύτερον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Συμεών (893-927) ἡ πόλη ἐδοκιμάζετο δεινῶς. Τό ἔτος 894 ἔλαβε χώρα ἡ περίφημη μάχη παρά τό «Βουλγαρόφυγον», σέ ἀπόσταση πενήντα χλμ. περίπου ΝΑ. τῆς Ἀδριανουπόλεως. Κατά τά ἔτη 914 καί 923 ἡ Ἀδριανούπολη ἐπολιορκήθηκε καί ἐκυριεύθηκε ὑπό τῶν Βουλγάρων, παρά τήν γενναία ἀντίσταση τῶν στρατευμάτων, πού τήν ὑπερασπιζόταν καί τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἀπό τήν Ἀδριανούπολη κατήγετο ὁ ἰδρυτής τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας Βασίλειος Α΄ ὁ Μακεδών (867-886). Τό παλαιόν Θέμα τῆς Μακεδονίας καί Θράκης ἐτεμαχίσθηκε σέ τέσσερα καί μεταξύ αὐτῶν ἐδημιουργήθηκε τό Θέμα Ἀδριανουπόλεως-Διδυμοτείχου, ὑπό τοῦ Βασιλείου Β΄ Βουλγαροκτόνου (963-1025), τό ὁποῖο ἐξετείνετο ἀπό τήν παραλία τοῦ Αἰγαίου Πελάγους μέχρι τοῦ Αἴμου.

Κατά τήν Γ΄ Σταυροφορία καί κατά τό ἔτος 1189, ὁ Φρειδερίκος Βαρβαρόσσας (1152-1190) ἔφθασε στήν Ἀδριανούπολη καί στίς 27-8-1190 συνῆψε ταπεινωτική εἰρήνη διὰ τό Βυζάντιον. Ὅταν κατά τήν Δ΄ Σταυροφορία (1204) καί μετά τήν κατάληψη τῆς Κωνσταντι-

15. Freely 1992, 145.

νουπόλεως υπό τῶν Σταυροφόρων, διενεμήθη ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, μεταξύ τῶν νοτίων μερῶν τῆς Θράκης συμπεριλαμβάνετο καὶ ἡ Ἀδριανούπολη, τὴν ὁποίαν ἔλαβε ὁ Γάλλος κόμης τῆς Φλάνδρας Βαλδουῖνος.

Τό ἔτος 1361 οἱ Τοῦρκοι υπό τόν Λαλά-Σαχίν κατέλαβαν τὴν Ἀδριανούπολη¹⁶. Κατά τό ἔτος 1365 ὁ Σουλτάνος Μουράτ Α΄, ὁ ἐπιλεγόμενος Γαζής, ἦτοι νικητὴς ἡ Hudavendigar ἦτοι «ἡγεμὼν» (1359-1389) μετέφερε τὴν πρωτεύουσα αὐτοῦ στὴν Ἀδριανούπολη, ὅπου καὶ ἀνήγειρε ωραιότατα ἀνάκτορα, κείμενα παρά τίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Τόνσου ἢ Τούντζα. Δυστυχῶς ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα αὐτά δέν διατηροῦνται λείψανα. Ἡ Ἀδριανούπολη ἐχρησίμευσε ὡς πρωτεύουσα τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἕως τό ἔτος 1453, ὅταν κατελήφθη ἡ Κωνσταντινούπολη καὶ τότε ἡ πρωτεύουσα τοῦ Κράτους μετεφέρθη σέ αὐτήν.

Ἡ Ἀδριανούπολη ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα νά ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα καὶ ἦτο ἡ δεύτερη πρωτεύουσα (συμπρωτεύουσα) τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, γι' αὐτό καὶ ἐκοσμήθηκε μέ σπουδαῖα μουσουλμανικά Τεμένη καὶ ἄλλα μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνηγέρθησαν υπό τῶν Ὄθωμανῶν Σουλτάνων, πολλά τῶν ὁποίων διατηροῦνται μέχρι σήμερα καὶ περὶ τῶν ὁποίων θά γίνει λόγος κατωτέρω.

Τό ἔτος 1444 ἔλαβε χώρα στὴν Ἀδριανούπολη ἡ ἐπανάσταση τῶν Γενιτσάρων, κατὰ τὴν ὁποία ἐπυρπολήθηκε μεγάλο μέρος τῆς πόλεως. Κατά τό ἔτος 1454 ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ ὁ Πορθητὴς (1451-1481) μετέφερε βιαίως πολλοὺς κατοίκους τῆς Ἀδριανουπόλεως στὴν Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νά ἐποικίσει αὐτήν, ἐπεὶδὴ ὁ πληθυσμὸς τῆς εἶχε ἐλαττωθεῖ σημαντικά καὶ ἔπρεπε νά ἐνισχυθεῖ μέ νέους κατοίκους.

Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας στὴν Ἀδριανούπολη εἶχε τὴν ἔδρα τοῦ Μουσουλμανικοῦ Ἱεροδικεῖο. Ὑπῆρχε Δικαστικὸ Μέγαρο, τό ὁποῖο ἦτο ἔργο τοῦ μεγάλου ἀρχιτέκτονα Koca Sinan (1490-1588) καὶ στό ὁποῖο ἐλάμβαναν χώραν οἱ δίκες. Διατηρεῖται τό Ἀρχεῖο τοῦ Μουσουλμανικοῦ Ἱεροδικείου τῆς Ἀδριανουπόλεως (1402-1903), τό ὁποῖο ἐμελετήθη καὶ ἐξεδόθη πρόσφατα σχετικὴ μελέτη¹⁷.

Κατὰ τὴν μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 στὴν Ἀδρι-

16. Στεφανίδης 1970, 389-390.

17. Onur O., Edirne kadlari, Istanbul 1999. Πρβλ. Βαλσαμίδην 2002, 309-311.

ανούπολη έλαβαν χώραν φοβερές σφαγές έκ μέρους τών Τούρκων καί μέ θύματα πολυάριθμους Έλληνες Χριστιανούς. Κατά τά έτη 1829 καί 1878 ή Αδριανούπολη κατελήφθη υπό τών Ρώσων. Η Αδριανούπολη άρχισε νά παρακμάζει από την έποχή του Ρωσο-τουρκικού Πολέμου (1877-1878) καί έξής, όταν ή Θράκη έλαττώθηκε σχεδόν στό ήμισυ, διά της άποσπάσεως της Έπαρχίας, της λεγομένης «Ανατολικής Ρωμυλίας», ή όποία άργότερα προσηρτήθη στην Βουλγαρία. Τό έτος 1913 ή Αδριανούπολη κατελήφθη υπό τών Βουλγάρων. Μετά τούς Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) ή σπουδαιότητα της Αδριανουπόλεως έλαττώθηκε άκόμη περισσότερο, διότι βόρεια μέν ό Νομός Αδριανουπόλεως περιεκόπη, δυτικά δέ άπεσπάσθησαν από αυτόν δύο Σαντζάκια (Διοικήσεις), ήτοι, τό Σαντζάκιον του Δεδέ-Άγάτς (Αλεξανδρουπόλεως) καί τό Σαντζάκιον της Γκιουμουλτζίνης (Κομοτηνής), από τά όποία τό μεγαλύτερο μέρος άνήκει σήμερα στην έλληνική Δυτική Θράκη. Διά του τρόπου αυτού καί από του έτους 1913 καί έξής ή Αδριανούπολη κατήντησε μία άσημη πόλη μεθοριακής φρουράς. Κατά τά έτη 1920-1922 ή Αδριανούπολη έτέλει υπό Έλληνική Διοίκηση. Τό 1922 ό ελληνικός Στρατός έγκατέλειψε την πόλη. Επίσης την Αδριανούπολη έγκατέλειψε καί τό μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού αυτής. Άργότερα (1924) έφυγαν καί οι τελευταίοι Έλληνες Όρθόδοξοι Χριστιανοί της περιοχής, οι όποιοι έγκατεστάθησαν στην Ελλάδα. Μέ την Συνθήκη της Λωζάννης ή Αδριανούπολη προσηρτήθη στην Τουρκία. Μάλιστα τότε οι Τουρκοί έπεδίωξαν καί έπέτυχαν, ώστε ή γύρω από την Αδριανούπολη περιοχή, σέ άκτίνα 6 χλμ. περίπου, άκόμη καί δυτικά του ποταμού Έβρου, ό όποιος άποτελεί τό φυσικό όριο μεταξύ Ελλάδος καί Τουρκίας, νά άνήκει στην Τουρκία, προβάλλοντας, μεταξύ άλλων καί τό έπιχείρημα, ότι τουτο έπρεπε νά γίνει γιά λόγους άσφαλείας τών κατοίκων της Αδριανουπόλεως, έπειδή τότε τά πυροβόλα όπλα (κανόνια) ήδύναντο νά βάλλουν σέ άκτίνα 6 χλμ. περίπου. Μέ την άπαροδο του χρόνου τά τραύματα καί οι πληγές, πού προεκλήθησαν από τίς πολεμικές έπιχειρήσεις στην περιοχή έθεραπεύθησαν. Η Αδριανούπολη σήμερα, μέ μόνιμο πληθυσμό, ό όποιος άνέρχεται περίπου στίς 150.000 κατοίκους, παρέχει την έντύπωση μίας ζωντανής καί φιλικής έμπορικής πόλεως, ή όποία, μεταξύ άλλων, ύπερηφανεύεται γιά ένα μεγάλον αριθμόν αυτοκρατορικών οίκοδομημάτων, τά όποία έχει νά έπιδείξει καί τά

όποια προέρχονται από την περίοδο της άκμης της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πρόκειται ως επί τό πλείστον για μουσουλμανικά Τεμένη, τά όποια εΐναι από τά παλαιότερα καί σπουδαιότερα του είδους των σέ όλόκληρη την Τουρκία.

3. Έπισκόπηση της Έκκλησιαστικής Ιστορίας της Άδριανουπόλεως

Η Έκκλησιαστική Ιστορία της Άδριανουπόλεως αρχίζει ούσιαστικά κατά τόν 4ον αϊ. μ.Χ. Στίς αρχές του αιώνα αυτού έζησε καί έδρασε στην Άδριανούπολη ό Έπίσκοπος αυτής Εύτρόπιος, ό όποίος υπέπεσε στην μήνη της αυτοκράτειρας, καταδιώχθηκε καί έξορίσθηκε. Αργότερα καθαιρέθηκε από την Εύσεβιανή Σύνοδο του έτους 336 μ.Χ.¹⁸ Διάδοχος του Εύτροπίου ήτο ό Λούκιος, ό όποίος τό έτος 341 παρέστη στην Σύνοδο της Σαρδικής. Ό Λούκιος έμαρτύρησε τό έτος 348. Διάδοχος του Λουκίου ήτο ό Φίλιππος, ό όποίος κατεδικάσθη υπό του αυτοκράτορος Ιουλιανού (361-363) στον διά πυρός θάνατον καί έμαρτύρησε τό έτος 362. Στά τέλη του 4ου αϊ. ή Άδριανούπολη υπήγετο στό Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως καί κατείχε στην τάξη προκαθεδρίας την 27η θέση. Ό Μητροπολίτης Άδριανουπόλεως Αμμώνιος ό Αιγύπτιος έλαβε μέρος στην Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως του έτους 394. Τόν 7ον αϊ. στό Τακτικόν, τό λεγόμενο του Έπιφανίου, ή Άδριανούπολη κατείχε την 31η θέση καί είχε πέντε Έπισκοπές, ήτοι: α) Μεσημβρίας, β) Σωζοπόλεως, γ) Πλωτινουπόλεως, δ) Άναστασιουπόλεως καί ε) Τζωίδων. Τό έτος 813 αναφέρεται ό Μητροπολίτης Άδριανουπόλεως Μανουήλ, ό όποίος ήτο αίχμάλωτος των Βουλγάρων, μαζί μέ άλλους Έλληνες κληρικούς, Μοναχούς καί λαϊκούς καί οί όποιοι συνέβαλαν, μεταξύ άλλων, στην διάδοση του Χριστιανισμού στην Βουλγαρία¹⁹. Στό Τακτικόν του Παρισινού Κώδικα 1555 Α ή Άδριανούπολη κατέχει την 35η ή 36η θέση. Στην Notitia του Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού (886-912) τόν 10ον αϊ. αναγράφονται οί Έπισκοπές: α) Δεβελτου, β) Άγαθουπόλεως, γ) Τραπεζιζής, δ) Καράβου, ε) Προβάτου, στ) Σκοπέλου, ζ) Βρύσεως καί η) Βουλγαροφύγου. Επί Ιωάννου Τζιμισκή (969-976) ή Μητρόπολη Άδριανουπόλεως κατέχει την

18. Γριτσόπουλος 1962, 456-460.

19. Στεφανίδης 1970, 399 - 400.

40ή θέση στην τάξη προκαθεδρίας των θρόνων του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως και έχει ένδεκα Έπισκοπές. Επί της εποχής του αυτοκράτορος Άνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου του Γέροντος (1282-1328) και στά τέλη του 13ου αϊ. η Μητρόπολη Άδριανουπόλεως κατέχει στο Συνταγμάτιον την 12η θέση. Στην Μητρόπολη Άδριανουπόλεως υπήγετο, ως προανεφέρθη και η Έπισκοπή Σωζοπόλεως. Αυτή προβιβάσθηκε σε Μητρόπολη επί Άνδρονίκου Παλαιολόγου του Νέου (1328-1341) και κατείχε την 109 σειρά στο Συνταγμάτιον. Τόν Αύγουστο του 1623 η Μητρόπολη Σωζοπόλεως ενώθηκε με την Μητρόπολη Μηδείας, από την οποία έχωρίσθηκε και πάλιν πιθανώτατα στά μέσα του 1628²⁰. Κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας (1361-1922) η Μητρόπολη Άδριανουπόλεως διετήρησε εν μέρει τό παλαιό αυτής γόητρο, είχε όμως μία και μόνη Έπισκοπή, εκείνη της Άγαθουπόλεως.

Ο έπισκοπικός κατάλογος της Άδριανουπόλεως αρχεται από του 4ου αϊ. μ.Χ. και φθάνει μέχρι του έτους 1922. Στόν κατάλογο αυτόν υπάρχουν όρισμένα κενά. Καλλίτερα πληροφορημένοι είμεθα για τούς Μητροπολίτες Άδριανουπόλεως της εποχής της Τουρκοκρατίας (1361-1922), ήτοι: 1) Πολύκαρπος (1361), 2) Ματθαίος (1380-1389), 3) Θαδδαίος (1401), 4) Νικηφόρος Μελισσηνός (1410-1420), 5) Γεράσιμος (1433-1457), 6) Μάρκος (1465 κ. έ.), 7) Μακάριος (1467), 8) Θεοφάνης (1474), 9) Ματθαίος (1499), 10) Σωφρόνιος, 11) Ίωάσαφ (1535-1555), 12) Άρσένιος (1561-1567), 13) Ίερεμίας (1572-1580), 14) Κάλλιστος (1590-1594), 15) Άνθιμος (1600-1623), 16) Παρθένιος (1632-1644)²¹, 17) Νεόφυτος (1644-1688), 18) Κλήμης (1688-1692), 19) Άθανάσιος ό Κρής (1692-1709), 20) Άθανάσιος ό Άδριανουπολίτης (1710-1738), 21) Διονύσιος ό Χίος (1738-1774), 22) Νικηφόρος (1774-1780), 23) Καλλίνικος (1780-1792), 24) Γαβριήλ (1792-1810), 25) Κύριλλος (1811-1813), 26) Δωρόθεος ό Πρώιος (1813-1821), 27) Νικηφόρος ό Πηλουσιώτης (1821-1824), 28) Γεράσιμος (1824-1829), 29) Γρηγόριος ό Βυζάντιος (1830-1840), 30) Γεράσιμος (1840-1857), 31) Κύριλλος (1857-1873), 32) Διονύσιος, ό από Διδυμοτείχου (1873-1880), 33) Νεόφυτος, ό από Φιλιππουπόλεως

20. Βαλλαής 2002, 86-87.

21. Στο τόμνημα της έκλογής του Ίερομονάχου Παρθενίου ως Μητροπολίτου Ίωαννίνων, με ήμερομηνία 30η Ίουλίου 1632, φέρεται νά υπογράφει ό Μητροπολίτης Άδριανουπόλεως Παρθένιος, Γλαβίνας 2002, 78.

(1880-1886), 34) Διονύσιος (1886-1887), 35) Ματθαῖος (1887-1890), 36) Κύριλλος, ὁ ἀπὸ Λήμνου (1890-1908), 37) Καλλίνικος (1908-1910), 38) Πολύκαρπος Β΄, Βαρβάκης (1910-1922)²².

4. Ἑλληνες στήν Ἀδριανούπολη

Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα τῆς Ἀδριανουπόλεως ἦτο ἀρχαιοτάτη. Ἡ περίφημη Σχολή τῆς Ἀδριανουπόλεως δέν ἔπαυσε ποτέ νά λειτουργεῖ ἀπὸ τό 1550 μ.Χ. καί ἐξῆς, ὑπὸ διακεκριμένους διδασκάλους, ὅπως ἦσαν μεταξύ ἄλλων καί οἱ ἐξῆς: Ἀθανάσιος Παντοδύναμος, ὁ Κόντης Ἀθανάσιος Βουθρωντής, ὁ Ἀλέξιος Σπανός, ὁ Σταμάτιος Παπᾶ, ὁ ἐκ Σμύρνης Ἱερόθεος, ὁ Γεώργιος ὁ Κῶος, ὁ Η. Οὐζούμογλους, ὁ Ἰθακήσιος Εὐγένιος καί πολλοί ἄλλοι²³. Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. ὁ κόμης Marcellus, διάσημος Γάλλος διπλωμάτης, παρετήρει, ὅταν τό ἔτος 1820 ἐπισκέφθηκε τήν Ἀδριανούπολη, ὅτι στήν πόλη αὐτή ἦτο πολύ διαδεδομένη ἡ ἑλληνική παιδεία. Στό Γυμνάσιο ἐδιδάσκετο ἐκτός τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἡ ρητορική καί ἡ φιλοσοφία. Ἡ ὅλη ἐκπαίδευση παρείχετο δωρεάν, μέ δαπάνες τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὅταν ὁ κόμης Marcellus ἐπισκέφθηκε τήν Ἀδριανούπολη, τό Γυμνάσιο αὐτῆς διεύθυνε ὁ Στέφανος Καραθεοδωρῆς, διάσημος τότε ἱατρός, ὁ ὁποῖος ἀργότερα ἐκλήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη καί ἵδρυσε μαζί μέ ἄλλους Ἑλληνες Καθηγητές τήν πρώτη Τουρκική Ἱατρική Πανεπιστημιακή Σχολή. Ἀπό τήν Σχολή τῆς Ἀδριανουπόλεως ἀπεφοίτησαν μεταξύ ἄλλων καί οἱ ἐπόμενοι: Ἀλέξανδρος ὁ Ἑλλάδιος, ὁ Πάπας καί Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ὁ Ναζιανζοῦ Ἰγνάτιος, οἱ Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος καί Ἀγαθάγγελος, οἱ Στέφανος καί Κωνσταντῖνος Καραθεοδωρῆς καί ἄλλοι. Στό ἐμπόριο ἀνεδείχθησαν οἱ ἀδελφοί Σακελλαρίου, οἱ Κουμανοῦδαι καί ἄλλοι. Ἀπό τήν οἰκογένεια Κουμανοῦδη κατήγετο ὁ διαπρεπής Ἀρχαιολόγος καί καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν Στέφανος Κουμανοῦδης (1818-1899). Τό ἔτος 1854 ἔγινε τακτικός καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀνεδείχθη κυρίως ὡς φιλόλογος καί ἐπιγραφολόγος. Ἀπό τήν οἰκογένεια Καραθεοδωρῆ κατήγοντο σπουδαῖες προσωπικότητες. Μεταξύ αὐτῶν συγκαταλέγεται καί

22. Γριτσόπουλος 1962, 458-459.

23. Μοσχόπουλος, ἀχρονολόγητο, 641.

ὁ Ἀλέξανδρος Στέφ. Καραθεοδωρῆς (1833-1906), διαπρεπῆς διπλωμάτης. Ὁ Ἀλ. Καραθεοδωρῆς ἐγεννήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη καί ἐσπούδασε νομικά στό Παρίσι, ἀκολουθῶς δέ ἔγινε διπλωμάτης καί ὑπηρέτησε στήν Διπλωματική Ὑπηρεσία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τό 1874 διορίσθηκε Πρέσβυς στήν Ρώμη, τό 1876 Ὑφυπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν, τό 1878 Πληρεξούσιος στό Συνέδριο τοῦ Βερολίνου καί κατόπιν Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν. Τό 1885 διορίσθηκε Ἡγεμών τῆς Σάμου²⁴. Τό ἔτος 1874 ἀνηγέρθη στήν Ἀδριανούπολη τό κτίριο τοῦ ἑλληνικοῦ Γυμνασίου. Ἐπίσης στήν πόλη ὑπῆρχε τό Παρθεναγωγεῖον «Ζάππειον», ἀπό τό ὁποῖο ἀπεφοίτησαν πολυάριθμες Ἑλληνίδες. Ἐπίσης στήν Ἀδριανούπολη ὑπῆρχαν πολυάριθμα Σωματεῖα, διάφοροι Σύλλογοι, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦτο καί ὁ «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ἀδριανουπόλεως» καί ἄλλα Ἰδρύματα, πού ἀνέπτυξαν πολύπλευρη δράση.

Ὅσον ἀφορᾷ στόν πληθυσμό τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, τοῦ Σαντζακίου τῆς Ἀδριανουπόλεως καί τῆς ἰδίας τῆς Ἀδριανουπόλεως, τά στοιχεῖα, τά ὁποῖα ἔχουμε στήν διάθεσή μας εἶναι πολύ πενιχρά. Γιά τήν τελευταία περίοδο ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τά ἀκόλουθα: Ὁ πληθυσμός στό Σαντζακίου (Νομοῦ) τῆς Ἀδριανουπόλεως κατά τά ἔτη 1889-1919 αὐξήθηκε ἀπό 230.958 ἄτομα σέ 287.780, ἥτοι κατά 56.828 ἄτομα (αὐξηση 24,6%). Κατά τήν ἴδια χρονική περίοδο οἱ Ἕλληνες αὐξήθηκαν ἀπό 78.007 σέ 113.284 (αὐξηση 45,22%), ἐνῶ οἱ Μουσουλμάνοι ἀπό 115.751 σέ 127.386 (αὐξηση 10,05%). Τά πληθυσμιακά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν μόνο στήν πόλη τῆς Ἀδριανουπόλεως καί ἀναφέρονται στό ἔτος 1920 ἔχουν ὡς ἑξῆς: Ἐπὶ συνόλου 87.687 κατοίκων τῆς πόλεως, εἶναι: Ἕλληνες 19.608 (22,36%), Μουσουλμάνοι 47.284 (53,92 %), Ἰσραηλίτες 14.466 (16,50), Ἀρμένιοι 4.005 (4,67%) καί Βούλγαροι 2.324 (2,65%)²⁵.

Στήν Ἀδριανούπολη τῆς Θράκης σώζονται σήμερα πολύ λίγα λείψανα, τά ὁποῖα προέρχονται ἀπό τήν ἀρχαιότητα. Στό Ἀρχαιολο-

24. Γεδεών, ἀχρονολόγητο 792.

25. Νικολαΐδης 1993, I, 73.

γικό Μουσείο της πόλεως, τό όποιο κατεσκεύασθη τό έτος 1972 καί τό όποιο εύρίσκεται άνατολικά του Selimiye καί σέ μικρή άπόσταση από αυτό, έκτίθενται όρισμένα άντικείμενα της Νεολιθικής Έποχής, τά όποια προέρχονται από άνασκαφές της περιοχής της Άδριανουπόλεως καί της Άνατολικής Θράκης γενικώτερα. Στην αύλή του Μουσείου έχουν μεταφερθεί καί έπανατοποθετηθεί οίκες καί τάφοι της προϊστορικής έποχής καί των ιστορικών χρόνων, πού προέρχονται από περιοχές της Άνατολικής Θράκης. Έντός καί έκτός του Αρχαιολογικού Μουσείου έκτίθενται διάφορα άντικείμενα, προερχόμενα από την αρχαϊκή έποχή, τούς κλασσικούς χρόνους καί την έλληνορρωμαϊκή έποχή. Από την ρωμαϊκή έποχή προέρχονται λείψανα του τείχους, τό όποιο περιέβαλλε την Άδριανούπολη. Τοϋτο είναι κτισμένο μέ μεγάλου μεγέθους, όρθογωνίου σχήματος λιθοπλίνθους, κατά τό ισόδομο σύστημα καί ένισχύετο κατά διαστήματα μέ πύργους. Από την ίδια έποχή προέρχονται έπίσης διάφορα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, γλυπτά, σαρκοφάγοι, επιτύμβια, επιγραφές, άντικείμενα καθημερινής χρήσεως, πήλινα άγγεία, κοσμήματα, νομίσματα κλπ. Από την βυζαντινή έποχή διατηρείται στό κέντρο περίπου της πόλεως ένας πύργος, ό όποιος έμφανίζει κυκλικού σχήματος κάτοψη. Ό πύργος αυτός ιδρύθηκε στά λείψανα ενός ρωμαϊκού πύργου, ό όποιος έγνώρισε περισσότερες οικοδομικές περιόδους καί ανακαινίσεις. Επίσης από την βυζαντινή καί μεταβυζαντινή έποχή διατηροϋνται στό Αρχαιολογικό Μουσείο όρισμένα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη καί επιγραφές, καθώς καί άλλα μικροαντικείμενα, μεταξύ των όποιων περιλαμβάνεται καί μικρός αριθμός ξυλίνων φορητών εικόνων. Έντός της πόλεως διατηρείται ίκανός αριθμός παλαιών άρχοντικών, ίσογείων ή διωρόφων, τά περισσότερα από τά όποια είναι νεοκλασσικά οικοδομήματα, πού άνήκαν προφανώς σέ εύπορους Έλληνες Χριστιανούς ή Τούρκους Μουσουλμάνους κατοίκους της Άδριανουπόλεως καί προέρχονται από τον 19ον καί τίς άρχές του 20ου αϊ. μ.Χ. Από την ίδια έποχή προέρχονται καί μεγάλων διαστάσεων νεοκλασσικά δημόσια κτίρια, τά όποια διατηροϋνται σέ καλή σχετικά κατάσταση, πολλά από τά όποια χρησιμοποιοϋνται καί σήμερα έπίσης ως δημόσια κτίρια, όπως Σχολεία, Τράπεζες κλπ. Επίσης διατηροϋνται όρισμένα ισόγεια ή διώροφα οικοδομήματα, του 19ου ή του α΄ μισού του 20ου αϊ., τά όποια είναι τυπικά δείγματα της τουρκικής αρχιτεκτονικής. Στην

Ἀδριανούπολη ὑπῆρχαν εἰκοσιέξι (26) συνολικά ἑλληνικοί, ὀρθόδο-
 ξοι χριστιανικοί ναοί, ἀπό τοὺς ὁποίους οἱ δεκαεπτὰ ἦσαν ἐντὸς τῆς
 πόλεως καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἐκτὸς αὐτῆς²⁶. Ἀπὸ αὐτοὺς δέν διατηρεῖται
 σήμερα οὔτε ἓνας.

Ὅρισμένα μουσουλμανικά Τεμένη ἔχουν ἰδρυθεῖ στὴ θέση ἢ ἐπὶ τῶν
 λειψάνων παλαιῶν χριστιανικῶν ναῶν. Κατὰ τὴν ἀνέγερση τῶν Τε-
 μενῶν αὐτῶν φαίνεται, ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς οἰκοδομικά ὕλικά
 λιθόπλινθοι καὶ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη, τὰ ὁποῖα προήρχον-
 το, εἴτε ἀπὸ ἀρχαῖα ὀδοδομήματα τῶν προχριστιανικῶν χρόνων,
 εἴτε ἀπὸ παλαιούς χριστιανικούς ναούς.

Τὰ λοιπὰ μνημεῖα τῆς Ἀδριανουπόλεως εἶναι κυρίως μουσουλμα-
 νικά Τεμένη, τὰ ὁποῖα ἀνηγέρθησαν μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλε-
 ως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Πρόκειται γιὰ πολυάριθμα, συνήθως μεγάλων
 διαστάσεων, ἐπιβλητικά καὶ πολὺ σημαντικά οἰκοδομήματα.

Γιὰ τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα μνημεῖα καὶ ἀντι-
 κείμενα θὰ γίνῃ σύντομος λόγος ἀκολουθῶς.

I. ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

1. Σαρκοφάγος Βάσσου Θεοδούλου

Στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀδριανουπόλεως καὶ
 ἀριστερά, ὡς πρὸς τὸν εἰσερχόμενο, κεῖται μία μεγάλων διαστάσε-
 ων σαρκοφάγος ἀπὸ φαιόχρωμο μάρμαρο, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται, ὡς
 συνήθως, ἀπὸ δύο τμήματα, ἥτοι:

α) Κάτω τμῆμα. Πρόκειται γιὰ ὀρθογωνίου σχήματος μονολιθικὴ
 σαρκοφάγο, ἡ ὁποία στὴ μία μακρὰ ἐξωτερικὴ πλευρὰ αὐτῆς φέρει
 ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη, τετράστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει
 ὡς ἑξῆς: ΒΑΣΣΟΣ ΘΕΟΔΟΥΛΟΥ ΠΟΛΕΙΤΗΣ ΕΝΘΑΔΕ ΚΕΙΤΑΙ /
 ΒΑΣΣΟΝ ΔΕ ΛΕΓΩ ΤΟΝ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΟΡΝΕΩΝ ΕΥΛΑΛΟΝ /
 ΚΑΛΟΝ ΑΗΔΟΝΑ ΗΔΕ ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΤΕΧΕΙ ΜΕ / ///ΗΔΕΜ ΑΝΑ-
 ΘΡΕΨΑΣΑΗΔΕ ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΤΕΧΕΙ

Ἦτοι σέ μεταγραφῇ: Βάσσος Θεοδούλου πολεῖτης, ἐνθάδε κεῖται.
 / Βάσσον δέ λέγω τον τῶν μικρῶν ὀρνέων εὐλαλον, / καλὸν ἀηδόνα,
 ἥδε πόλεις κατέχει με, / ἥδε μ' ἀναθρέψασα, ἥδε πόλεις κατέχει.

β) Ἄνω τμῆμα. Ἡ σαρκοφάγος ἔχει κάλυμμα ἀπὸ φαιόχρωμο
 μάρμαρο, ἀμφικλινές ἢ σαμαρωτό, τό ὁποῖο στὴν ἐξωτερικὴ αὐτοῦ

26. Νικολαΐδης 1993, I, 82-83.

έπιφάνεια φέρει απομίμηση κεράμων (στρωτήρες-καλυπτήρες), ήτοι μιμείται την στέγη οίκιας. Στίς τέσσερεις γωνίες του καλύμματος της σαρκοφάγου υπάρχουν εξέχοντα πτερύγια, οί έξωτερικές έπιφάνειες των όποιών φέρουν πλούσιο ανάγλυφο διάκοσμο. Χρονολογία: 3ος-2ος αϊ. π.Χ.

2. Έπιτύμβιο ανάγλυφο του Συβαρίτη «Lucius Fabricius»

Έντός του Αρχαιολογικού Μουσείου έκτίθεται ένα έπιτύμβιο ανάγλυφο από φαιόχρωμο μάρμαρο. Στο κέντρο της συνθέσεως παρίσταται ανακλιμένος σέ ανάκλιντρο ό νεκρός πολεμιστής, μέ τό κεφάλι δεξιά, ως προς τόν θεατή καί τά πόδια άριστερά. Μέ τό δεξί του χέρι κρατεί ένα ποτήριο. Μπροστά του έχει τοποθετηθεί μία τριποδική τράπεζα για τίς προσφορές. Δεξιά, ως προς τόν θεατή, εικονίζεται ή σύζυγος του νεκρού όλόσωμη, καθήμενη, στραμμένη προς τό κέντρο καί μπροστά από αυτήν ίσταται ή νεαρά θεραπαινίδα της. Στο βάθος καί μεταξύ του νεκρού καί της συζύγου του παρίσταται στρατιωτική στολή, ή όποία περιλαμβάνει μεταξύ άλλων θώρακα καί κράνος, από τά όποία ύποδηλώνεται, ότι ό νεκρός ήτο πολεμιστής καί έπεσε στή μάχη. Άριστερά, ως προς τόν θεατή, εικονίζεται ένα δένδρο, στόν κορμό του όποιού έχει τυλιχθεί ένας όφης, σύμβολο του θανάτου. Άριστερότερα παρίσταται ένας ίππος, σημείο ότι ό νεκρός ανήκε στην τάξη του ίππέων ή πιθανώτερο ότι ύπηρετούσε στό ίππικό του ρωμαϊκού στρατού. Άνω καί δεξιά στην γωνία εικονίζεται καρπός ροιάς (ρόδι), σύμβολο της γονιμότητας καί της άθανασίας. Άριστερά της συνθέσεως διατηρείται έγχάρκτη, μεγαλογράμματη, έλληνική, πολύστιχη έπιγραφή. Χρονολογία: 1ος αϊ. π.Χ.

3. Άνάγλυφο μέ Θράκα ίππέα

Άνάγλυφο από φαιόχρωμο μάρμαρο, τό όποιο προέρχεται από την Βιζύη καί στό όποιο εικονίζεται ένας όλόσωμος νέος, ό όποιος ίππεύει σέ άλογο. Ό ίππος κινείται από άριστερά προς τά δεξιά. Δεξιά, ως προς τόν θεατή, παρίσταται ένα ισχυρώς σχηματοποιημένο δένδρο. Χρονολογία: 10ς αϊ. π.Χ.

4. Πήλινος λύχνος μέ έρωτική σκηνή

Πήλινος λύχνος άκέραιος, μέ μία μύξα καί μία λαβή. Στην άνω

ἐπιφάνεια αὐτοῦ ὑπάρχει ἀνάγλυφο, στό ὁποῖο εἰκονίζεται μία νέα γυναίκα γυμνή, κείμενη σέ κλίνη, σέ ὕπτια θέση καί ἐπάνω ἀπό αὐτήν ἕνας νέος ἄνδρας, ἐπίσης γυμνός, τό μόριο τοῦ ὁποῖου εὑρίσκεται σέ στύση. Χρονολογία: 1ος αἰ. π.Χ.

II. ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

1. *Ανάγλυφο Ὁρφέα - Χριστοῦ*

Ἐντός τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκτίθεται ἀνάγλυφο ἀπό λευκόχρωμο μάρμαρο, στό ὁποῖο ἀπεικονίζεται ὁ Ὁρφέας καθήμενος, νά παίζει τήν λύρα του καί γύρω του νά ἔχουν συγκεντρωθεῖ διάφορα ἄγρια ζῶα, τά ὁποῖα εἶναι ἤρεμα καί ἀκούουν τήν μουσική²⁷. Παρόμοιο ἀνάγλυφο ἐκτίθεται στό Βυζαντινὸ Μουσεῖο τῶν Ἀθηνῶν καί χρονολογεῖται στόν 4ον αἰ. μ.Χ.²⁸ Τοῦτο ἐρμηνεύεται ὡς συμβολική παράσταση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς Ὁρφέα. Ὅπως ὁ Ὁρφέας -σύμφωνα μέ τήν ἀρχαία ἐλληνική μυθολογία- ἡμέρευε τά ἄγρια ζῶα μέ τήν μουσική του, ἔτσι καί ὁ Χριστός διά τοῦ Εὐαγγελίου καί τοῦ κηρύγματος Αὐτοῦ, ἡμερεύει τοὺς ἀνθρώπους. Χρονολογία: Πιθανῶς 4ος αἰ. μ.Χ.

2. *Λειψανοθήκη*

Ἐντός τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκτίθεται μία λειψανοθήκη ἀπό λευκό μάρμαρο (διαστ. 0.15 x 0.10 x 0.10 μ. περίπου), ἡ ὁποία ἔχει τήν μορφή μικρῆς σαρκοφάγου. Ἀποτελεῖται ἀπό τό κάτω τμήμα, τό ὁποῖο εἶναι σχήματος ὀρθογωνίου καί ἀπό τό κάλυμμα, τό ὁποῖο εἶναι ἀμφικλινές ἢ σαμαρωτό. Ἡ λειψανοθήκη εἶναι ἀκόσμητη. Παρόμοιες λειψανοθήκες ἔχουν εὑρεθεῖ καί ἄλλοι²⁹. Πρόκειται γιά λειψανοθήκες-λαρνακίδια, τά ὁποῖα περιείχαν λείψανα μαρτύρων καί εἶχαν τεθεῖ ὡς ἐγκαίνια ὑπό τήν Ἀγία Τράπεζα χριστιανικῶν ναῶν. Χρονολογία: 4ος αἰ. μ.Χ.

3. *Τμήμα Τράπεζας*

Στό Μουσεῖο ἐκτίθεται τμήμα ἀπό τό χεῖλος μίας κυκλικοῦ σχήματος Τράπεζας ἀπό λευκό μάρμαρο, στήν ἐπιφάνεια τοῦ ὁποῖου δια-

27. Νικολαΐδης 1993, I, 65.

28. Σκλάβου-Μαυροειδῆ, Γλυπτά, 26, ἀρ. 13.

29. Brenk 1977, πίν. 139b, λειψανοθήκη ἀπό τά Adana τῆς Τουρκίας, 5ου αἰ. μ.Χ.

τηρείται καλής ποιότητας διάκοσμος σέ έλαφρό ανάγλυφο -σχεδόν έπιπεδόγλυφος τεχνική-, μέ προτομές ανθρώπων καί σκηνές κυνηγίου. Πρόκειται γιά Τράπεζα παλαιοχριστιανικής έποχής³⁰, ή όποία προέρχεται πιθανώς από παλαιοχριστιανική βασιλική τής Άδριανουπόλεως ή τής γύρω από αύτήν περιοχής. Πιθανώς τό τμήμα αυτό προέρχεται από Άγία Τράπεζα ή Τράπεζα Προθέσεως. Χρονολογία: Πρώτο μισό 4ου αϊ. μ.Χ.

4. Κορινθιάζον κιονόκρανο

Στήν αύλή του Μουσείου κείται μεταξύ άλλων καί ένα μεγάλο σχήματος κορινθιάζον κιονόκρανο από φαιόχρωμο μάρμαρο, τό όποίο κοσμεΐται μέ φύλλα πριονωτής άκανθας. Προέρχεται προφανώς από τούς κίονες μίας παλαιοχριστιανικής βασιλικής, ή όποία θά έκειτο στην Άδριανούπολη ή εκεί πλησίον. Χρονολογία: 5ος αϊ. μ.Χ.

5. Θωράκιο τέμπλου

Τμήμα διαχωριστικού θωρακίου τέμπλου από φαιόχρωμο μάρμαρο, τό όποίο φέρει ανάγλυφο Χριστόγραμμα καί καρδιάσχημα, ισχυρως σχηματοποιημένα φύλλα κισσοϋ. Προέρχεται από τό τέμπλο παλαιοχριστιανικού ναοϋ. Χρονολογία: 5ος- 6ος αϊ. μ.Χ.

6. Κορινθιάζον κιονόκρανο

Στήν αύλή του Μουσείου κείται κορινθιάζον κιονόκρανο από φαιόχρωμο μάρμαρο, φέρον ανάγλυφο διάκοσμο, ό όποϊος άποτελείται από φύλλα άκανθας. Χρονολογία: 5ος-6ος αϊ.μ.Χ.

III. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

1. Κιονόκρανο

Στήν αύλή του Μουσείου εύρίσκεται ένα κιονόκρανο από φαιόχρωμο μάρμαρο μέ ανάγλυφο διάκοσμο. Χρονολογία: 10ος-11ος αϊ. μ.Χ.

30. Brenk 1977, πίν. 382 a, παλαιοχριστιανική Τράπεζα από τό Zagreb, περί τό 400 μ.Χ.

2. Κτητορική έπιγραφή Προμαχώνα b4

Έντός της Άδριανουπόλεως διατηρούντο παλαιότερα περισσότερα τμήματα από την όχύρωση της πόλεως, τόσο της ρωμαϊκής, όσο και της βυζαντινής εποχής, καθώς και της εποχής της Τουρκοκρατίας. Σήμερα διατηρούνται ακόμη λιγότερα. Επί ενός προμαχώνα (ba) υπήρχε μία έπιγραφή, ή οποία δέν διατηρεΐται³¹. Από τόν ίδιο Πύργο προέρχεται έτέρα έπιγραφή, ή οποία φυλάσσεται σήμερα έντός του Άρχαιολογικού Μουσείου (άριθμός εύρετηρίου 31/1791/34). Πρόκειται για όρθογωνίου σχήματος λιθόπλινθο από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 1.50 x 0.60 x 0.50 μ. περίπου), ό όποιος στό παρελθόν έχει θραυσθεΐ σέ δύο τμήματα, τά όποΐα διατηρούνται καΐ έχουν προσαρμοσθεΐ τό ένα δίπλα στό άλλο. Στήν κυρίαν όψη του λιθοπλίνθου αύτου ύπάρχει έγχάρακτη, μεγαλογράμματη, τετράστιχη, κτητορική έπιγραφή³², ή οποία έχει ως έξής:

+ ΑΝΑΞ ΜΙΧΑΗΛ Α*ΥC ΟΝΩΝ ΟΝΤΩC ΚΛΕΟC
ΛΥΤΡΩCΙΝ ΕΥΡΕ ΔΙ ΟΝ Η ΚΩΝCΤΑΝΤΙΝ(ΟΥ)
ΠΥΡΓΩΜΑ ΤΕΥΧΕΙ ΚΑΤΕΝΑΝΤΙ ΒΑΡΒΑΡΩΝ
ΜΑΧΑC ΠΡΟC ΑΥΤΩΝ ΑΠΤΟΗΤΟΝ ΚΑΘΑΠΑΞ³³.

Ήτοι σέ μεταγραφή:

« + Άναξ Μιχαήλ, Αύσόνων όντως κλέος,
λύτρωσιν εύρε, δι' όν ή Κωνσταντίν(ου),
πύργωμα τεύχει κατέναντι βαρβάρων,
μάχας πρός αύτών άπτόητον καθάπαξ +».

Η έπιγραφή αύτή άναφέρει τόν «άνακτα Μιχαήλ», χωρίς περισσότερους προσδιορισμούς. Όρισμένοι έρευνητές δέχονται, ότι πρόκειται για τόν αύτοκράτορα του Βυζαντίου Μιχαήλ Ζ' Παραπινάκη (1071-1078), πρᾶγμα, τό όποΐο φαίνεται καΐ πιθανώτερον. Πρός τούτο συνηγορεΐ καΐ ή μορφή τών γραμμάτων της έπιγραφής. Έτεροι έρευνητές πιστεΐον ότι πρόκειται για τόν Μιχαήλ Ζ' τόν Παλαιολόγο (1259-1282)³⁴. Τό κείμενο της έπιγραφής εΐναι έμμετρο. Αποτελεΐται από τέσσερεις στίχους, έκαστος τών όποίων περιλαμβάνει έξι (6) πόδες. Κάθε πόδας έχει δύο συλλαβές, από τίς

31. Νικολαΐδης 1993, I, 179.

32. Νικολαΐδης 1993, I, 179 καΐ II, 33, 35.

33. Τήν έπιγραφή είδε, έφωτογράφησε καΐ άντέγραψε επί τόπου ό γράφων, τήν 14-6-2003. Πρβλ. Νικολαΐδην 1993, II, 35.

34. Νικολαΐδης 1993, I, 179 καΐ II, 33.

όποιες τονίζεται (μουσικός τόνος) ή πρώτη (τονικό μέτρο), κατά απομίμηση του αρχαίου μέτρου του τροχαίου. Χρονολογία: Τέλη 11ου αϊ. μ.Χ.

3. Τμήμα κοσμήτου τέμπλου

Στήν αὐλή του Μουσείου, δεξιά ως προς τόν εισερχόμενο, έχει έναποτεθεί τμήμα κοσμήτου τέμπλου από φαιόχρωμο μάρμαρο (ἀριθμός εύρετηρίου 1792), τό οποίο φέρει ἀνάγλυφο διάκοσμο, ἀποτελούμενον ἀπό ἐξάφυλλους ρόδακες, συμπλεκόμενους κύκλους, πυροστροβίλους³⁵ κ.λπ. Ἐπίσης διατηρεῖται τμήμα ἀπό ἀνάγλυφη, μεγαλογράμματη, μονόστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς:

« [ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ] ΜΥΡΟΒΛΥΤΗ . ΟΝ ΕCΧΕ---»³⁶.

Ἦτοι σέ μεταγραφή:

« [Δημήτριον] Μυροβλύτη, ὃν ἔσχε---».

Πιθανώτατα ἡ ἐπιγραφή αὐτή ἀναφέρεται στόν Ἅγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης, τόν Μυροβλύτη καί ἴσως προέρχεται ἀπό ναόν, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀφιερωμένος στήν μνήμη του. Ναός τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ὑπῆρχε στήν Ἀδριανούπολη καί ἔκειτο στή θέση «Καφές-Καπί». Αὐτός ἐκάη τό ἔτος 1700 καί ἔκτοτε δέν ἀνοικοδομήθηκε³⁷. Χρονολογία: 11ος-12ος αϊ. μ.Χ.

4. Τμήμα κοσμήτου τέμπλου

Στήν αὐλή του Μουσείου ἐναπόκειται τμήμα κοσμήτου τέμπλου ἀπό φαιόχρωμο μάρμαρο (ἀριθμός εύρετηρίου 1793), μέ ἐγχάρακτη, μονόστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς:

«---[ΓΕΩΡΓΙΟ]Ν ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΑΓΝΗ ΚΑΙ ΘΥΤΗΝ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥ CΥΝ---»³⁸.

Ἦτοι, σέ μεταγραφή:

«---[Γεώργιο]ν Πρόεδρον, Ἀγνή καί θύτην τῆς Ἀδριανοῦ σύν[-πραττε]»³⁹.

35. Ὁ πυροστρόβιλος εἶναι ἀρχαιότατο σύμβολο τοῦ «θείου πυρός» καί προέρχεται ἀπό τόν Ζωροαστρισμό-Παρσισμό. Ἀπαντᾷ στήν παλαιοχριστιανική, βυζαντινή καί μεταβυζαντινή τέχνη, καθὼς καί στήν Μουσουλμανική.

36. Νικολαΐδης 1993, II, 36.

37. Νικολαΐδης 1993, I, 89.

38. Νικολαΐδης 1993, II, 36.

39. Ζήκος 1977, 83, ὅπου δημοσιεύεται μολυβδόβουλλο του Βυζαντινοῦ Μου-

Προφανώς πρόκειται για επίκληση προς την Παναγία, τοῦ Μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως, τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰ. μ.Χ., ὁ ὁποῖος ἦτο εἴτε ὁ κτήτορας τοῦ ναοῦ, εἴτε ὁ χορηγὸς τῆς κατασκευῆς τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας. Ἀτυχῶς δὲν διατηρεῖται τὸ ὄνομά του. Πιθανῶς πρόκειται γιὰ τὸν Μητροπολίτην Ἀδριανουπόλεως Γεώργιον, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται τὸ ἔτος 1173 καὶ διεδέχθη τὸν Μητροπολίτη Λέοντα, εἴτε γιὰ ἓνα ἀπὸ τοὺς διαδόχους του, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ ὀλιγώτερον γνωστοί, εἶναι δέ οἱ ἐξῆς: Χριστόδουλος, Εὐστάθιος, Θεοδόσιος⁴⁰. Χρονολογία: Τέλη 12ου αἰ.

5. Κιονόκρανο με περιστερές καὶ δικέφαλους ἀετούς

Μικρῶν διαστάσεων κιονόκρανο ἀπὸ λευκόχρωμο μάρμαρο, φέρον ἀνάγλυφο διάκοσμο, ἀποτελούμενον ἀπὸ περιστερές καὶ δικέφαλους ἀετούς⁴¹. Στὶς τέσσερις γωνίες αὐτοῦ παρίσταται σέ ἑξεργο ἀνάγλυφο ἀνὰ μία περιστέρα. Στὶς ὀψεις αὐτοῦ καὶ μεταξύ τῶν περιστερῶν εἰκονίζεται ἰσχυρά σχηματοποιημένος δικέφαλος ἀετός⁴². Ὁ ἀετός κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀπετέλει σύμβολο τοῦ Διός. Ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Ζεὺς μεταμορφώθηκε σέ ἀετό καὶ ἀπήγαγε τὸν Γανυμήδη, τὸν ὁποῖον ἀνέβασε στὸν Ὀλυμπο. Ἐπίσης ὁ ἀετός γενικώτερα ἀπετέλει τὸ σύμβολο τῆς δυνάμεως καὶ γι' αὐτὸ ἀπεικονίζεται σέ πολλὰ ἐμβλήματα, οἰκόσημα, νομίσματα κ.λπ. ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Στὸν κίονα τοῦ Μαρκιανοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη (περί τὸ 450-452 μ.Χ.) διατηρεῖται μαρμάρينو κιονόκρανο, τὸ ὁποῖο κοσμεῖται στὶς τέσσερις αὐτοῦ γωνίες με ἀνάγλυφους ἀετούς⁴³. Δίδυμα ἢ δικέφαλα ζῶα καὶ εἰδικώτερα πτηνὰ ἀπαντοῦν ἤδη στὴν τέχνη τῆς Μυκηναϊκῆς Ἐποχῆς (σέ περιδέραια καὶ ἄλλα κοσμήμα-

σείου Ἀθηνῶν, τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰ., μετὰ τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή:

<+M(ἦτ>ερ Θ(εο)ῦ [σύμπ-
[ρ]αττε σύμ[π-]
[ν]ει συμπόνει:
[Εὐ]σταθίω σω [Χ-]
[α]ντρηνῶ πρω[τ-]
[ε]<κ>δίκω».

40. Γριτσόπουλος 1962, 458.

41. Ὁρλάνδος 1948, 32-35, Παναγιωτίδης 1972, 82-129.

42. Δικέφαλα ἢ καὶ πολυκέφαλα ζῶα ἀπαντοῦν στὴν μυθολογία πολλῶν λαῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσε πολλά ἀπὸ τὰ θέματά της καὶ ἡ τέχνη.

43. Brenk 1977, πίν. 107a.

τα)⁴⁴. Ὁ δικέφαλος ἀετός ἐχρησιμοποιήθηκε ὡς σύμβολο τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καί ἀπαντᾷ σέ διάφορα ἔργα τέχνης⁴⁵. Μετά τήν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπό τῶν Τούρκων (29η Μαΐου 1453) ὁ δικέφαλος ἀετός συνέχισε νά χρησιμοποιεῖται ὡς σύμβολο ὑπό τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπειδή ἐθεωρήθη ὅτι ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης ἐν μέρει ἐκληρονόμησε ιδιότητες καί λειτουργίες τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου καί ὅτι τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο εἶναι ὁ συνεχιστής τῆς παραδόσεως τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (14ος αἰ.) ἀναφέρει σχετικά μέ τόν δικέφαλο ἀετό τά ἀκόλουθα: «Ἐν τούτῳ καί φάμουσος τόμος πλήρης χλεῦης ριπτεῖται. Καί οὐ γάρ ἄλλως τῷ τολμῶντι ρίπτειν ὑπέλιπτο εἰς χεῖρας δεδόσθαι τόν τόμον τῶν βασιλεῖ, ἦν μή ἐν αὐτοῖς του τῶν ἀνακτόρων ἄλλο τίς λαθῶν ἐκτεθεῖ ἐπὶ τόν αὐτόν θρόνον οὐ εἰώθει καθέζεσθαι βασιλεύς, τοῦ ἀμφικεφάλου ὑπεντεθειμένου»⁴⁶.

Ἀρχικά τό κιονόκρανο πιθανῶς ἔστεφε κίονα κιβωρίου Ἀγίας Τραπέζης ἢ τέμπλου. Σέ μιά δεύτερη χρήση ἐκοιλάνθη τό ἐσωτερικό αὐτοῦ καί τοῦτο ἐχρησίμευε ὡς Ἰγδίον (γουδί). Χρονολογία: 13ος αἰ. μ.Χ.

IV. METABYZANTINΗ ΕΠΟΧΗ

1. Κτητορική ἐπιγραφή Μονῆς Λαμπούσης

Ἀπό τήν Ἀδριανούπολη προέρχεται ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπό ἐννέα στίχους καί ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

+ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΤΕΘΑΠΤΑΙ
 ΝΕΚΡΟΝ ΕΝΘΑΔΕ+
 ΚΤΙΤΟΡΟΣ ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ
 ΛΑΜΠΟΥΣΗΣ ΠΑΛΑΙ
 ΤΗ ΣΟΦΙΑ ΛΑΜΨΑΝΤΟΣ
 ΚΑ[Ι] ΜΟΥΣΗΣ ΤΕΧΝΗ
 ΜΑΛΛΟΝ Δ' ΑΡΕΤΗ ΚΑΙ ΠΟΛ

44. Στό Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο τῶν Ἀθηνῶν καί στήν αἶθουσα, ὅπου ἐκτίθενται τά εὐρήματα ἀπό τίς Μυκῆνες, εὐρίσκονται τέτοιου εἴδους ἀντικείμενα.

45. Androutiw 2002, 40-42.

46. Γεώργιος Παχυμέρης, Περὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, CSHB, Bonn 1835, VII, 576, 13-17. Πρβλ. Androutis 2002, 19.

ΛΗ ΤΗ CΥΝΕCΕΙ
ΕΝ ΕΤΕΙ 1691 ΜΑΡΤΙΟΥ 9⁴⁷.

Ἦτοι, σέ μεταγραφή:

«+ Ἰουστίνου τέθαπται

νεκρόν ἐνθάδε+

Κτίτορος Μονῆς τῆς

Λαμπούσης πάλαι,

τή σοφία λάμψαντος

κα[ι] μού[σ]ης τέχνη,

μᾶλλον δ' ἀρετή καί πολ-

λῇ τῇ συνέσει.

Ἐν ἔτει 1691, Μαρτίου 9

Πρόκειται γιά ἔμμετρο κείμενο, τό ὁποῖο ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Ἰουστίνου τέθαπται νεκρόν ἐνθάδε,

κτίτορος Μονῆς τῆς Λαμπούσης πάλαι,

τή σοφία λάμψαντος καί μούσης τέχνη,

μᾶλλον δ' ἀρετή καί πολλῇ τῇ συνέσει.

Ἐν ἔτει 1691, Μαρτίου 9».

Ἐκαστος ἀπό τούς τέσσερις πρώτους στίχους ἀποτελεῖται ἀπό ἑξι (6) πόδες. Κάθε πόδας περιλαμβάνει δύο συλλαβές, ἀπό τίς ὁποῖες τονίζεται (μουσικός τόνος) ἡ πρώτη, κατά ἀναλογίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ μέτρου τοῦ τροχαίου. Ἡ Μονή τῆς Λαμπούσης ἔκειτο ΝΔ. τῆς Ἀδριανουπόλεως καί νότια τοῦ ποταμοῦ Ἄρδα⁴⁸. Χρονολογία: 1691.

2. Μαμάρινο θωράκιο

Ἐντός τοῦ Μουσείου τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐκτίθεται ἓνα θωράκιο ἀπό φαιόχρωμο μάρμαρο, σχήματος ὀρθογωνίου. Στήν κυρία ὄψη αὐτοῦ ἐκονίζεται μέσα σέ ὀρθογώνιο πλαίσιο ἓνας ἀνισοσκελῆς σταυρός, ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐπάνω σέ ἡμικυκλική βάση. Ἐκατέρωθεν τῆς βάσεως τοῦ σταυροῦ φύεται ἀνά ἓνας βλαστός πριονωτῆς ἄκανθας. Χρονολογία: 18ος αἰ.

47. Νικολαΐδης 1993, II, 36.

48. Νικολαΐδης 1993, I, 92.

3. *Ανάγλυφο Αγίου Γεωργίου Δρακοντοκτόνου*

Ανάγλυφο από λευκόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0.60 x 0.60 x 0.05 μ. περίπου), στο οποίο παρίσταται ο Άγιος Γεώργιος ολόσωμος, ξφιππος, Δρακοντοκτόνος⁴⁹. Ο Άγιος Γεώργιος εικονίζεται νέος, ρωμαλαῖος, μέ ωραῖα χαρακτηριστικά καί φέρει πλήρη στρατιωτική ἐξάρτυση. Ο ἵππος κινεῖται ἀπό ἀριστερά πρὸς τὰ δεξιά, ὡς πρὸς τὸν θεατή. Κάτω καί ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κεῖται ὁ φοβερός Δράκοντας, τὸν ὁποῖον πλήττει θανάσιμα μέ τό ἀκόντιό του ὁ Άγιος Γεώργιος. Δεξιά καί στό μέσον εἰκονίζεται ἡ πόλη Ἀλαγία⁵⁰ καί ἐπὶ τοῦ τείχους ὁ βασιλεὺς Σέλβιος καί ἡ σύζυγός του, οἱ ὁποῖοι παραδίδουν τὰ κλειδιά τῆς πόλεως αὐτῶν σέ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης στόν Άγιο Γεώργιο. Ἐμπροσθεν τῆς Πύλης τῆς πόλεως εἰκονίζεται ἡ βασιλοπούλα, τήν ὁποία ἔσωσε ὁ Άγιος. Ἄνω καί δεξιά παρίσταται ὁ Ἰησοῦς Χριστός, στηθαῖος, ὁ Ὅποιος προβάλλει ἀπό τὰ νέφη καί εὐλογεῖ τόν Άγιο Γεώργιο. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο, ὅτι ὁ Άγιος Γεώργιος παρουσιάζει πολλά κοινά σημεῖα πρὸς τόν Θράκα ἱππέα, τοῦ ὁποῖου φαίνεται καί νά ἀποτελεῖ συνέχεια. Χρονολογία: Πιθανῶς 18ος αἰ. μ.Χ.

4. *Ἐπιτύμβια στήλη*

Στήν αὐλή τοῦ Μουσείου εὐρίσκεται ἐπιτύμβια στήλη ἀπό φαιόχρωμο μάρμαρο μέ σταυρό καί ἐγχάρακτη, τετράστιχη ἐπίγραφη, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

+
ΕΝΘΑΔΕ ΚΗΤΙ Ο ΔΟΥΛΟΣ ΤΟΥ Θ
ΕΟΥ ΜΑΚΑΛ ΠΟΛΙΧΡΟΝΙΣ
ΚΑΙ Ο ΠΑΤΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
1844.

Ἦτοι, σέ μεταγραφή:
Ἐνθάδε κήτ(α)ι ὁ δοῦλος τοῦ Θ-
οῦ Μακάλ Πολιχρόνις
καί ὁ πατίρ Νικόλαος
1844

49. Βολανάκης 1996, 107-122.

50. Ἡ Ἀλαγία, σύμφωνα μέ τό Συναξάριο, ἦτο πόλη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, στήν ὁποία ἐβασίλευε ὁ Σέλβιος. Ἐκεῖ ἔλαβε χώραν τό σχετικό θαῦμα, κατά τό ὁποῖο ὁ Άγιος Γεώργιος ἐφόνευσε τόν φοβερό Δράκοντα καί ἔσωσε τήν ζωή τῆς κόρης τοῦ βασιλέως, λυτρώσας συγχρόνως ὁλόκληρη τήν περιοχή ἀπό τόν Δράκοντα.

Εἶναι ἄξιο σημειώσεως, ὅτι στήν ἐπιγραφή αὐτή, ἡ ὁποία φαίνεται νά ἔχει γραφεῖ στήν ὁμιλούμενη τοπική διάλεκτο παρατηροῦνται σημαντικά ὀρθογραφικά σφάλματα, γεγονός τό ὁποῖο φανερώνει τό χαμηλό μορφωτικό ἐπίπεδο τῶν ἀνθρώπων τῆς τότε ἐποχῆς. Τό ἀναγραφόμενο ὄνομα «Μακάλ», ἀποτελεῖ προφανῶς παραφθορά τοῦ ὀνόματος «Μιχαήλ», ἐβραϊκῆς προελεύσεως, τό ὁποῖο σημαίνει: «Τίς ἔστιν ὁ Θεός».

5. Ἐπιτύμβια στήλη

Στήν αὐλή τοῦ Μουσείου κεῖται τό ἄνω τμήμα ἐπιτύμβιας στήλης ἀπό λευκό μάρμαρο, στό ἄνω ἄκρο τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἀνάγλυφος σταυρός καί κάτωθεν αὐτοῦ διατηρεῖται τμήμα ἀνάγλυφης ἐπιγραφῆς, ἀποτελουμένης ἀπό δύο στίχους, ἥτοι:

+
ΕΝΘΑΔΕ ΚΗΤΕ Η ΔΟΥΛΗ
ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΟΥΦΗΤΖΑ».

Ἦτοι σέ μεταγραφή:

+
Ἐνθάδε κῆτε ἡ δούλη
τοῦ Θεοῦ Σουφήτζα».

Τό ἀναγραφόμενο «Σουφήτζα» εἶναι προφανῶς ὑποκοριστικό τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος «Σοφία», ἀπό τό ὁποῖο προέρχεται τό «Σοφίτσα» καί στή συνέχεια τό «Σουφίτζα». Χρονολογία: Μέσα 19ου αἱ.

6. Κτητορική ἐπιγραφή

Ἀπό τήν Ἀδριανούπολη προέρχεται μία ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη, πεντάστιχη ἐπιγραφή⁵¹, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς:

+ ΚΤΟΙΤΟΡΙ ΤΟΥ
ΕΥΛΟ(Γ)ΕΙΜΕΝΟΥ
ΡΟΥΦΕΤΙΟΥ ΤΟΝ ΤΖΕ
ΛΕΠΙΔΟΝ +
1887 ΑΥΓΟΥ
[Σ]ΤΟΥ 26».

Ἦτοι, σέ μεταγραφή:

+ Κτοιτόρι τοῦ

51. Νικολαΐδης 1993, II, 36.

εὐλο(γ)ειμένου
ρουφετίου τόν Τζέ
λεπίδον+
1889 Αύγου
[σ]του 26.

Τό «Τζελεπής» ἢ «Τσελεπής» προέρχεται ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξη «celer», ἡ ὁποία σημαίνει «Ζωέμπορος». Τό «ρουφετίον» τῶν Τζελεπίδων, ἦτο τό Σωματεῖο τῶν ζωεμπόρων, τό ὁποῖο ἐφρόντισε καί κατέβαλε τὰ χρήματα γιὰ τὴν κατασκευὴ κτίσματος, ἀπὸ τό ὁποῖο προφανῶς προέρχεται ἡ ἐπιγραφή αὐτή.

7. Ἐπιτύμβια στήλη

Στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Ἀδριανουπόλεως διατηρεῖται μία ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ φαϊόχρωμο μάρμαρο, ἡ ὁποία φέρει στὸ ἄνω αὐτῆς τμῆμα ἓνα ἰσοσκελῆ σταυρό καί κάτωθεν αὐτοῦ ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη, τρίστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

+ ΚΙΡΓΙΑΚΙΤΣΑ / ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ 1901 / ΑΠΡΗΛΙΟΥ 6. Ἦτοι σέ μεταγραφή: + / Κιργιακίτσα / Θεοδοσίου 1901 / Ἀπρηλίου 6.

Ὡς πρὸς τὴν μορφή τοῦ ὀνόματος «Κιργιακίτσα», πρόκειται προφανῶς γιὰ ὑποκοριστικὸ τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος «Κυριακή, ἡ».

8. Τμήματα ξυλογλύπτου τέμπλου

Ἐντὸς τοῦ Μουσείου φυλάσσονται τρία τμήματα ξυλογλύπτων τέμπλων καλῆς ποιότητος, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τέμπλα χριστιανικῶν, μεταβυζαντινῶν ναῶν τῆς Ἀδριανουπόλεως ἢ τῆς γύρω ἀπὸ αὐτὴν περιοχῆς. Χρονολογία: Πιθανῶς τοῦ 17ου - 18ου αἰ.

9. Εὐλινες, φορητές εἰκόνες

Στίς προθήκες τοῦ Μουσείου τῆς Ἀδριανουπόλεως φυλάσσεται μικρὸς ἀριθμὸς ξυλίνων φορητῶν εἰκόνων μετρίας τέχνης καί διατηρήσεως, οἱ ὁποῖες προέρχονται πιθανῶς ἀπὸ χριστιανικοὺς ναοὺς τῆς περιοχῆς ἢ οἰκογενειακὰ εἰκονοστάσια. Χρονολογία: Οἱ εἰκόνες αὐτές εἶναι τοῦ τέλους τοῦ 19ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου αἰ. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγονται καί οἱ ἑξῆς: α) Ἰησοῦς Χριστὸς Παντοκράτωρ. β) Παναγία βρεφοκρατοῦσα, Ὁδηγήτρια (δύο). γ) Ἁγία Ἀναστασία. δ) Ἁγία Βαρβάρα. ε) Ἅγιος Γεώργιος Δρακοντοκτόνος.

στ) Άγιος στρατιωτικός, αδιάγνωστος. ζ) Άγιος Ίωάννης ο Πρόδρομος. η) Μικρά Δέηση.

10. Έκκλησιαστικά αντικείμενα

Επίσης στο Μουσείο Αδριανουπόλεως φυλάσσονται μεταξύ άλλων και τὰ ακόλουθα ἐκκλησιαστικά μικροαντικείμενα: α) Σταυρός λιτανείας. β) Σταυρός εὐλογίας. γ) Μία ὀστρέϊνη πόρπη, ἀπὸ ζώνη λειτουργικῶν ἀμφίων. Τὰ ἀντικείμενα αὐτά προέρχονται πιθανῶς ἀπὸ τὸν 17ον - 18ον αἰ.

V. ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΙ ΝΑΟΙ

Στὴν Ἀδριανούπολη καὶ στὴν γύρω ἀπὸ αὐτὴν περιοχή ὑπῆρχαν πολυάριθμοι ἑλληνικοὶ ὀρθόδοξοι χριστιανικοὶ ναοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν διατηρεῖται σήμερα κανεὶς. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν κυριωτέρων ἀπὸ αὐτοὺς, ἦτοι:

Κοίμηση τῆς Θεοτόκου (καθεδρικός ναός). Άγιος Στέφανος ὁ Πρωτομάρτυς. Συναϊτικόν Μετόχιον. Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου. Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος. Παναγία Κουλικαρέα. Άγιοι Απόστολοι. Άγιος Νικόλαος. Άγιος Γεώργιος ὁ Μεγαλομάρτυς. Αγία Σοφία. Άγιοι Θεόδωροι (Θεόδωρος ὁ Τήρων καὶ Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης). Ταξιάρχαι Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Άγιος Ίωάννης ὁ Πρόδρομος ἢ τοῦ Βαρέως ἢ Βαθὺς Αἱ Γιάννης. Μέγας Βασίλειος (Αρχιεπίσκοπος Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας). Άγιος Δημήτριος ὁ Μυροβλύτης. Άγιος Γεώργιος ὁ Μεγαλομάρτυς. Αγία Παρασκευή. Άγιος Δημήτριος (Μετόχιον τοῦ Παναγίου Τάφου). Προφήτης Ἡλίας, Τρεῖς Ἱεράρχαι ἢ Ταξιάρχαι. Παναγία, Ζωοδόχος Πηγὴ. Άγιοι Απόστολοι. Αγία Τριάς (στό προάστειο Κιγίκι). Άγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη ἢ Άγιοι Θεόδωροι⁵².

VI. ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΑ ΤΕΜΕΝΗ

Στὴν Ἀδριανούπολη διατηρεῖται σήμερα μέγας ἀριθμὸς μουσουλμανικῶν Τεμενῶν. Ὑπολογίζεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἀνήρχετο παλαιότερα περίπου στὰ πενήντα (50)⁵³, συνυπολογιζομένων καὶ τῶν μικροτέρων, καθὼς καὶ τῶν οἰκῶν προσευχῆς, τῶν ὀνο-

52. Νικολαΐδης 1993, I, 85-91.

53. Νικολαΐδης 1993, I, 93.

μαζομένων Μεστζίτ. Όρισμένα από τὰ Τεμένη αὐτὰ ἀνηγέρθησαν ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἢτοι ἀμέσως μετὰ τὸ ἔτος 1361 μ.Χ., ὅταν ἡ Ἀδριανούπολη ἦτο ἡ πρωτεύουσα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (1361-1453). Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἦσαν στὴν ἐποχὴ τῶν τὰ μεγαλύτερα καὶ σημαντικότερα Τεμένη σέ ὁλόκληρη τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἔργα μεγάλων Σουλτάνων καὶ δημιουργήματα σπουδαίων ἀρχιτεκτόνων. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ Ἀδριανούπολη παρέμεινε ἡ δεύτερη πόλη τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ πολλοὶ Σουλτάνοι διετήρουν στενοὺς δεσμούς μέ αὐτήν. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ μετὰ τὸ 1453 ἀνηγέρθησαν στὴν Ἀδριανούπολη μεγαλοπρεπῆ Τεμένη, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ ἀποκορύφωμα τῆς μουσουλμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Γιὰ τὰ σπουδαιότερα μέχρι σήμερα διατηρούμενα Τεμένη τῆς Ἀδριανουπόλεως θὰ γίνει σύντομος λόγος ἀκολουθῶς.

1. Eski Cami (Παλαιό Τέμενος)

Τὸ Eski Cami εὐρίσκεται στό κέντρο τῆς Ἀδριανουπόλεως, παρά τὸ Cumhuriyet Meydan (Πλατεία τῆς Δημοκρατίας), ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Τέμενος Uç Serefeli καὶ δίπλα ἀπὸ τὴν Ἀγορά, ἐπὶ τῆς λεωφόρου Talatpasa Asfaltı⁵⁴. Τοῦτο ἀνηγέρθη κατὰ τὰ ἔτη 1413 ὑπὸ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζίτ Α΄ Γιλντιρίμ (1389-1402), ἢτοι ἀπὸ: α) Τὸν Ἐμίρη Σουλεϋμάν, β) τὸν Μουσά Τσελεμπή καὶ γ) τὸν Μεχμέτ Τσελεμπή. Αὐτοί, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του Σουλτάνου Βαγιαζίτ, κατὰ τὸ ἔτος 1403, ὁ ὁποῖος εἶχε αἰχμαλωτισθεῖ τὸ 1402 στὴ μάχη τῆς Ἄγκυρας ὑπὸ τοῦ Ταμερλάνου, ἄρχισαν νὰ ἀλληλοσπαράσσονται, γιὰ τὸ ποιὸς θὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία καὶ θὰ διαδεχθεῖ τὸν ἀποθανόντα Σουλτάνο. Νικητὴς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς σκληροὺς ἀγῶνες ἀνεδείχθη τελικὰ ὁ Mehmet, ὁ ὁποῖος ἀνεκηρύχθη Σουλτάνος τὸ ἔτος 1413 καὶ ἀνῆλθε στὸν θρόνο ὡς Μεχμέτ Α΄, ὁ ἐπικαλούμενος Τσελεμπή, ἢτοι νικητὴς (1413-1421). Κατὰ τὸ ἔτος 1413 ὁ Μεχμέτ Β΄ ἐόρτασε τὴν ἀνάρρησή του στὸν θρόνο μέ τὰ ἐγκαίνια τοῦ Τεμένους αὐτοῦ, ἡ ἀνέγερση τοῦ ὁποῖου εἶχε ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ τὴν δολοφονία τῶν ἀδελφῶν του.

Τὸ Eski Cami εἶναι μεγάλων διαστάσεων οἰκοδόμημα καὶ ἐμ-

54. Νικολαΐδης 1993, I, 95.

φανίζει τετραγώνου σχήματος κάτοψη. Αρχιτέκτονας του Τεμένους αυτού ήταν ο Hacı Alaaddin, ο οποίος αργότερα ανήγειρε και το Τέμενος Uec Serefeli. Ο κυρίως άξονας του οικοδομήματος βαίνει από ΒΔ. προς ΝΑ. Στο μέσον της ΝΑ. αυτού πλευράς έχει κατασκευασθεί το λεγόμενο Mihrab (κόγχη προσευχής), το οποίο έχει κατεύθυνση προς την Μέκκα, την ιερά πόλη του Ισλάμ⁵⁵. Νότια του Mihrab και σε μικρή απόσταση από αυτό, επί της έσωτερικής επιφανείας του τοίχου του Τεμένους και σε ύψος 2.50 μ. περίπου από της στάθμης του δαπέδου, έχει έντοιχισθεί μικρών διαστάσεων μέλας λίθος (διαστ. 0.10 x 0.10 μ. περίπου), ο οποίος είναι σχήματος άκανονίστου⁵⁶. Οι προσκυνητές Μουσουλμάνοι ανέρχονται σε ξύλινο σκίμποδα (σκαμνί), άπτονται και με τα δύο των χέρια της επιφανείας του λίθου αυτού και στή συνέχεια άπτονται του προσώπου αυτών προς άγιασμό. Πρόκειται για άξιοσημείωτο λατρευτικό χειρισμό. ΝΔ. του Mihrab και σε μικρή απόσταση από αυτό κείται το Mimbar (είδος άμβωνα), κατασκευασμένο από μάρμαρο. Η κυρίως αίθουσα του Τεμένους χωρίζεται σε έννέα επί μέρους χώρους, έκαστος των οποίων καλύπτεται με έναν κτιστό, τυφλό, ήμισφαιρικό τρούλλο, ο οποίος φέρεται επί κυλινδρικού τυμπάνου. Το τέμενος έχει συνολικά έννέα τρούλλους. Στο κέντρο του έσωτερικού του Τεμένους ήταν τέσσερις, τετραγώνου κατόψεως, έλεύθεροι πεσσοί, οι οποίοι στηρίζουν τον κεντρικό τρούλλο, ενώ οι λοιποί, οι οποίοι στηρίζουν τους υπόλοιπους τρούλλους είναι ένσωματωμένοι στους έξωτερικούς τοίχους του κτίσματος. Έτσι δημιουργείται έσωτερικά ένας ένιαϊος σχεδόν χώρος, ο οποίος διακόπτεται μόνον από τους τέσσερις έλεύθερους πεσσούς, οι οποίοι είναι αρκετά όγκώδεις, διότι πιθανώς ο αρχιτέκτονας του οικοδομήματος έφοβείτο, μήπως το κτίσμα δέν έχει στατική έπάρκεια, γεγονός, το οποίο φανερώνει ότι ή μουσουλμανική άρχιτεκτονική άκόμη είναι πολύ συντηρητική και δέν πειραματίζεται. Στη ΒΔ. πλευρά

55. Ο κυρίως άξονας των αρχαίων έλληνικών και ρωμαϊκών, καθώς και των χριστιανικών ναών, ως γνωστόν, έχει κατεύθυνση από Δ. προς Α. Η άψίδα του Ίερού Βήματος των χριστιανικών ναών έχει κατεύθυνση προς την Άνατολή (προσανατολισμός των οικοδομημάτων). Τα μουσουλμανικά Τεμένη έχουν κατεύθυνση προς την Μέκκα.

56. Ο λίθος αυτός έχει προφανώς μεταφερθεί από κάποιο ιερόν τόπον των Μουσουλμάνων, πιθανώς από την Μέκκα ή από άλλου και άποτελεί άντικείμενο λατρευτικών χειρισμών.

του Τεμένους αυτού υπάρχει άνοικτό Πρόπυλο, τό όποιο έμφανίζει όρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί χωρίζεται σέ πέντε επί μέρους χώρους. Από αυτούς ό κεντρικός καλύπτεται μέ κτιστό χαμηλό, ήμισφαιρικό τροϋλλο, ένώ οί έκατέρωθεν αυτού λοιποί χώροι καλύπτονται μέ είδος σταυροθολίων. Στο κέντρο τής ΒΔ. πλευράς τής κυρίως αίθούσης του Τεμένους άνοίγεται ή είσοδος, ένώ στόν χώρο του Προπύλου υπάρχουν εύάριθμες κρήνες, μέ άφθονο νερό, τό όποιο είναι άπαραίτητο γιά τίς τελετουργικές νίψεις καί τούς θρησκευτικούς καθαρμούς τών πιστών⁵⁷. Ό χώρος του κυρίως Τεμένους, ό όποιος εύρίσκεται άμέσως μετά τήν είσοδο σέ αυτό, καλύπτεται μέ ήμισφαιρικό τροϋλλο, επί του όποιου έχει κατασκευασθεί έτερος τρουλλίσκος, φερόμενος επί κυλινδρικού τυμπάνου, ώστε νά διαφοροποιείται ό τροϋλλος αυτός έκ τών ύπολοίπων όμοίων του. Στο κέντρο περίπου του έσωτερικού τής κυρίας αίθούσης του Τεμένους έχει κατασκευασθεί ή εξέδρα του Μουεζίνη. Τό Τέμενος έχει δύο μιναρέδες, από τούς όποιους ό ένας έχει δύο έξώστες καί ό άλλος έναν μόνον έξώστη.

Ό άρχιτεκτονικός αυτός τύπος του Eski Cami τής Άδριανουπόλεως όμοιάζει πρός εκείνον του Τεμένους Ulu Cami (Ύψηλό Τέμενος) στην Προϋσα, όμως έδω, λόγω του περιορισμένου αριθμού τών πεσσών, ό έσωτερικός χώρος φαίνεται μεγαλύτερος καί φωτεινότερος από εκείνον του Τεμένους τής Προϋσας⁵⁸. Τό Eski Cami άποτελεί τό άρχαιότερο σωζόμενο Τέμενος τής Άδριανουπόλεως καί είναι ένα από τά άρχαιότερα Τεμένη τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τοϋτο παρουσιάζει πολλά καί ένδιαφέροντα άρχαΐζοντα καί προδρομικά άρχιτεκτονικά στοιχεία. Η όλη σύλληψη καί δομή αυτού φανερώνουν γενικά συντηρητικό πνεϋμα, συγκρινόμενο δέ τό οικόδομημα αυτό πρός μεταγενέστερα Τεμένη, διαπιστώνονται οί μεγάλοι πρόοδοι, τίς όποιες έπετέλεσε ή μουσουλμανική άρχι-

57. Είναι άξιοσημείωτο, ότι στόν Ναόν του Σολομώντος στά Ίεροσόλυμα (Β' Βασιλειών Η', 8 καί Γ' Βασιλειών Γ', 1) , στά άρχαΐα Ίερά τών λαών τής Άνατολής, τής Έλλάδος καί τής Ρώμης τών προχριστιανικών χρόνων, στίς παλαιοχριστιανικές βασιλικές, τούς έννοριακούς ναούς καί τά Καθολικά Μονών τών βυζαντινών καί μεταβυζαντινών χρόνων, στά αίθρια ή στίς αϋλές αυτών υπήρχαν κρήνες, τό ύδωρ τών όποίων ήτο προορισμένο γιά τελετουργικές νίψεις καί θρησκευτικούς καθαρμούς. Η άρχαιότατη αυτή παράδοση συνεχίζεται καί στά Μουσουλμανικά Τεμένη.

58. Freely 1992, 146.

τεκτονική. Αποκορύφωμα αυτής αποτελεί τό Τέμενος Σελήμ της Αδριανουπόλεως, έργο του μεγάλου αρχιτέκτονα Koca Sinan.

2. *Üç Şerefeli Cami* (Τέμενος μέ τούς τρείς έξώστες)

Στό κέντρο της Αδριανουπόλεως καί άπέναντι άπό τό Eski Cami, επί της όδοϋ Huekuemet Caddesi, ύψώνεται τό Üç Şerefeli Cami. Τοϋτο άνηγέρθη άπό τόν Σουλτάνο Μουράτ Β' (1421-451), κατά τά έτη 1437-1447. Αρχιτέκτονας ήτο ό Hacı Alaaddin, ό όποίος κατήγετο άπό τό Ίκόνιον (Κονυα)⁵⁹. Πρόκειται γιά τό μνημειωδέστερο αρχιτεκτονικό δημιούργημα σέ όλόκληρη τήν Όθωμανική Αϋτοκρατορία πρίν άπό τήν άλωση της Κωνσταντινουπόλεως ύπό τών Τούρκων (1453 μ.Χ.). Τό οίκοδόμημα αυτό άποτελεί συγχρόνως τό άποκορύφωμα της πρώιμης όθωμανικής αρχιτεκτονικής⁶⁰.

Πρόκειται γιά μεγάλων διαστάσεων Τέμενος, τό όποίο κεΐται έπάνω σέ ύπερυψωμένη βάση, ώστε νά άνέρχεται κανείς σέ αυτό μέ κλίμακες. Τοϋτο έμφανίζει όρθογωνίου σχήματος κάτοψη. Ό κυρίως άξονας του οίκοδομήματος βαίνει άπό ΒΑ. πρós ΝΔ. Στό μέσον της ΝΑ. μακράς έσωτερικής πλευράς αυτού άνοίγεται μία έσωτερικά ήμικυκλική κόγχη, ή όποία έγγράφεται στό πάχος του τοίχου καί άποτελεί τήν κόγχη προσευχής (Mihrab), μέ κατεύθυνση τήν Μέκκα. Η κυρίως αίθουσα του Τεμένους φέρει στό έσωτερικό αυτής δύο κτιστούς, έλεύθερους, σχετικά όγκώδεις πεσσούς, οί όποίοι έμφανίζουν έξαγωνικό σχήματος κάτοψη⁶¹ καί φαίνεται νά στηρίζουν τόν κεντρικό, μεγάλων διαστάσεων, ήμισφαιρικό τροϋλλο (διαμ. 24.00 μ.), ό όποίος τήν έποχή, κατά τήν όποίαν κατασκευάσθηκε ήτο ό μεγαλύτερος τροϋλλος σέ όλόκληρη τήν Όθωμανική Αϋτοκρατορία.

59. Νικολαΐδης 1993, I, 95.

60. Freely 1992, 147 - 148.

61. Εΐναι άξιοσημείωτο, ότι χρησιμοποιείται τό έξαγωνικό σχήμα, τό όποίο άπαντά καί στην παλαιοχριστιανική καί βυζαντινή αρχιτεκτονική ποικιλοτρόπως, όπως: σέ κατόψεις χριστιανικών ναών καί προσκτισμάτων αυτών (Μαρτυρίων, Βαπτιστηρίων), κολυμβηθρών φωτιστηρίων, πύργων, κωδωνοστασίων κ.λπ. Βολανάκης 1976, 47-50. Επίσης τό έξαγωνικό σχήμα άπαντά σέ κατόψεις μουσουλμανικών οίκοδομημάτων, Όρλάνδος 1958, 109, εΐκ. 119. Εΐναι πολύ πιθανόν, σην προτίμηση σχημάτων του είδους αυτού καί συνέβαλε καί ή άποψη περί της συμβολικής σημασίας των αριθμών, περί των όποίων είχαν άναπτύξει ιδιαίτερη θεωρία ήδη οί άρχαίοι Έλληνες (Πυθαγόρειοι κ.ά.). Έτσι οί αριθμοί τρία, έξι, έπτά, έννέα κ.λπ. είχαν ιδιαίτερη συμβολική καί μυστική σημασία.

Στήν πραγματικότητα όμως ό κεντρικός τροϋλλος φέρεται σέ έξι πεσσούς, από τούς όποιους οί δύο είναι έλεύθεροι καί όρατοί, ένω οί λοιποί τέσσερεις είναι ένσωματωμένοι ανά δύο στίς πλάγιες μακρές πλευρές τής κεντρικής αίθούσης του Τεμένους αυτού. Πάνω από τούς τέσσερεις επί μέρους χώρους, οί όποιοι δημιουργούνται στίς ισάριθμες γωνίες τής κεντρικής αίθούσης εύρίσκονται ισάριθμοι κτιστοί, χαμηλοί, τυφλοί, ήμισφαιρικοί, μικροτέρας διαμέτρου, σέ σχέση μέ τόν κεντρικό τροϋλλο, τροϋλλοι, ώστε συνολικά ή κεντρική αίθουσα καλύπτεται μέ πέντε τρούλλους. Ή ύπαρξη μόνο δύο πεσσών στό έσωτερικό του Τεμένους δίδει τήν έντύπωση ενός τεραστίου έσωτερικού έλεύθερου χώρου. Οί πιστοί ήδύναντο από όποιοδήποτε σημείο τής αίθούσης αυτής νά άντικρύζουν άνεμπόδιστα τό Μιχράμπ, στόχο, τόν όποιο έπεδίωξε καί έπέτυχε ό αρχιτέκτονας του οίκοδομήματος. ΝΑ. τής κεντρικής αίθούσης του Τεμένους αυτού είναι προσηρτημένη μία μεγάλου μεγέθους καί όρθογωνίου κατόψεως αύλή, ή όποία είναι μεγαλύτερη από τήν κεντρική αίθουσα του Τεμένους. Στο κέντρο αυτής ύπάρχει αίθριος χώρος καί στίς τέσσερεις αυτής πλευρές ισάριθμες στοές, οί όποιες χωρίζονται σέ είκοσι (20) επί μέρους, τετραγώνου κατόψεως μικρούς χώρους, οί όποιοι καλύπτονται μέ ισάριθμους κτιστούς, χαμηλούς, τυφλούς τρουλλίσκους. Ό χώρος αυτός τής αύλης έχρησιμοποιήθη για μεγάλο χρονικό διάστημα ως Νεκροταφείο (Mezar) καί καλύπτεται σήμερα μέ πολυάριθμους τάφους, ώστε άπώλεσε τήν αρχική λειτουργία του ως αύλης καί αίθριου του Τεμένους. Στίς τέσσερεις γωνίες τής αύλης ύψώνονται ισάριθμοι μιναρέδες. Ό μιναρές τής ΒΔ. γωνίας (ύψους 68.00 μ. περίπου), έχει τρείς έξώστες, από τούς όποιους έλαβε καί τήν όνομασία αυτού τό Τέμενος. Έξωτερικά ό κορμός του μιναρέ αυτού είναι κυλινδρικός καί φέρει διάκοσμο, μέ έλικοειδείς ραβδώσεις, έν είδει στρεπτού κίονα, από τόν όποιον τό Τέμενος έλαβε καί τήν όνομασία «Burmali Cami»⁶².

4. *Selimiye (Τέμενος Σελήμ)*

Στό κέντρο περίπου τής Άδριανουπόλεως, ανατολικά του Eski Cami καί σέ μικρή απόσταση από αυτό, πλησίον τής Άγοράς, επί τής νοτίας πλευράς τής Mimar Sinan Caddesi (Λεωφόρου

62. Νικολαΐδης 1993, I, 95.

ἀρχιτέκτονα Σινάν), ἐπάνω σέ φυσική ἔξαρση τοῦ ἐδάφους καί στή θέση παλαιοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ⁶³, ὁ ὁποῖος πιθανῶς νά εἶχε κτισθεῖ στή θέση ἀρχαίου Ἱεροῦ τῶν προχριστιανικῶν χρόνων, σέ ἐπίκαιρο, σκόπιμα ἐπιλεγμένο σημεῖο, ὑψώνεται τό Τέμενος τοῦ Σελήμ (Selimiye)⁶⁴, τό ὁποῖο δεσπόζει σέ ὁλόκληρη τήν πόλη καί τήν γύρω ἀπό αὐτήν περιοχή καί εἶναι ὁρατό ἀπό πολύ μεγάλη ἀπόσταση. Τό Τέμενος αὐτός ἀνηγέρθη ἀπό τόν Σουλτάνο Σελήμ καί κατά τά ἔτη 1569-1575, ἀπό τόν ὁποῖο ἔλαβε καί τό ὄνομά του. Δημιουργός τοῦ Selimiye ὑπῆρξε ὁ περίφημος ἀρχιτέκτονας Koca Sinan, ὁ ὁποῖος ὅταν ἐτελείωσε τό Τέμενος ἦτο ἡλικίας 85 ἐτῶν καί αὐτό ἀποτελεῖ ἔργο τῆς ὠριμότητός του. Ὁ Koca Sinan (1490-1588 ἢ 1590) ἐγεννήθη στό χωριό Agirnas τῆς Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας⁶⁵ καί ἡ οἰκογένειά του εἶχε παράδοση στήν ἀρχιτεκτονική. Ὁ παππούς καί ὁ πατέρας τοῦ ἐξήσκουν τήν τέχνη αὐτή, ἄρα ἐμεγάλωσε μέσα σέ εὐνοϊκό περιβάλλον, μέ ἀποτελεσμα νά τύχει εὐρύτερης παιδείας καί νά καλλιεργήσει τό ταλέντο, μέ τό ὁποῖον πλουσιοπάροχα τόν εἶχε προικίσει ἡ φύση. Ὁ Sinan ἦτο ἐπίσης προικισμένος μέ μεγάλη εὐφυΐα, εὐστροφία πνεύματος, ὀρεξη γιά μάθηση καί εἶχε ἰσχυρή θέληση, ὑπομονή καί ἐπιμονή, στοχεύοντας στήν τελειότητα, τήν ὁποία καί πάντοτε ἐπετύγχανε. Ἀρχικά ἐξήσκησε διάφορα συναφῆ ἐπαγγέλματα, ὅπως τοῦ ξυλουργοῦ, τοῦ μάστορα στίς οἰκοδομές, τοῦ ἀρχιμάστορα καί τοῦ ἀρχιτέκτονα. Τέλος προσελήφθη ὡς ἀρχιτέκτονας στήν Αὐλή τῶν Σουλτάνων τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, θέση τήν ὁποίαν διετήρησε μέχρι τοῦ τέλους τῆς ζωῆς του. Ὁ Sinan εἶχε τήν τύχη νά γεννηθεῖ καί νά ζήσει σέ μιά ἐποχή, κατά τήν ὁποία ἡ Ὁθωμανική Αὐτοκρατορία εὐρίσκετο στό ὕψιστο σημεῖο τῆς ἀκμῆς της καί διέθετε τεράστιους οἰκονομικούς πόρους γιά ἔργα τέχνης καί πολιτισμοῦ. Κατά τήν ἴδια περίοδο ἀνῆλθαν στόν θρόνο Σουλτάνοι, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τύχει εὐρύτερης παιδείας καί διέθεταν, μεταξύ ἄλλων, καλαισθησία, ἀγάπη πρός τίς καλές τέχνες,

63. Σύμφωνα μέ ὑπάρχουσα παλαιά παράδοση τῶν Ρωμιῶν, στή θέση αὐτή, ὅπου ὑψώνεται σήμερα τό Τέμενος Σελήμ, ἔκειτο προηγουμένως ὁ ναός τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος, Νικολαΐδης 1993, I, 94.

64. Νικολαΐδης 1993, I, 94-95.

65. Γύρω ἀπό τό πρόσωπο τοῦ Sinan ἔχει δημιουργηθεῖ μιά ὁλόκληρη μυθολογία. Σύμφωνα μέ παλαιά παράδοση τῶν Ρωμιῶν ὁ Sinan κατήγето ἀπό ἑλληνική χριστιανική οἰκογένεια καί τό ὄνομά του ἀρχικά ἦτο Συμεών. Σέ πολύ μικρή ἡλικία ἀσπάσθηκε τόν Ἰσλαμισμό καί ὀνομάσθηκε Sinan.

καθώς και ισχυρή θέληση, για να κοσμήσουν την Αυτοκρατορία με οικοδομήματα άξεπέραστου κάλλους, ώστε να κατακτήσουν και διά του τρόπου αυτού την άθανασία. Υπολογίζονται σέ τριακόσια (300) τά δημιουργήματα του Mimar Koca Sinan σέ όλόκληρη την Όθωμανική Αυτοκρατορία. Από αυτά είκοσιπέντε (25) εύρίσκονται στην Άδριανούπολη, στην όποία έζησε πολλά χρόνια της ζωής του και όπου και απέθανε σέ βαθύτατο γήρας⁶⁶. Τό Selimiye της Άδριανουπόλεως, τό λαμπρό αυτό άρχιτεκτονικό έπίτευγμα, άποτελεί τό άποκορύφωμα της δημιουργίας του Mimar Koca Sinan και θεωρείται γενικώτερα ως τό τελειότερο δημιούργημα της άρχιτεκτονικής σέ όλόκληρη την Όθωμανική Αυτοκρατορία και ένα από τά σπουδαιότερα άρχιτεκτονήματα παγκοσμίως⁶⁷. Ό ίδιος ό Koca Sinan έθεώρει μέχρι του τέλους της ζωής του τό Selimiye της Άδριανουπόλεως ως τό άποκορύφωμα της όλης δημιουργίας του και έπίστευε, ότι αυτό υπερέβαλε άκόμη και τό Suelemaniye (Τέμενος Σουλεϊμάν) της Κωνσταντινουπόλεως. Τό Selimiye της Άδριανουπόλεως, σύμφωνα μέ πολλούς έρευνητές, θεωρείται έπίσης ότι συναγωνίζεται τόν ναόν της Άγίας Σοφίας της Κωνσταντινουπόλεως⁶⁸, της έποχής του Ίουστινιανού Α΄ (527-565 μ.Χ.), δημιούργημα, ως γνωστόν, των περιφήμων άρχιτεκτόνων Ίσιδώρου από την Μίλητο και Άνθεμίου από τίς Τράλλεις⁶⁹.

Η κυρίως αίθουσα του Τεμένους του Σελήμ της Άδριανουπόλεως είναι μεγάλων διαστάσεων και έμφανίζει όρθογωνίου σχήματος κάτοψη. Ό κυρίως άξονας αυτής βαίνει από ΒΑ. προς ΝΔ. Στο κέντρο αυτής σχηματίζεται όκταγωνικής κατόψεως πυρήνας, σέ έκαστη γωνία του όποίου ύψώνεται ανά ένας όγκώδης πεσσός. Οί όκτώ αυτοί πεσσοί ένώνονται μεταξύ των μέ μεγάλα, ήμικυκλικά τόξα και

66. Στο κέντρο της Άδριανουπόλεως και στην Πλατεία Cumhuriyet Meydan, σέ μικρή άπόσταση από τό Selimiye, έχει κατασκευασθεί μνημείο, αφιερωμένο στον Sinan. Έχει στηθεί τό άγαλμα αυτού - πράγμα ασύννηθες στη σημερινή Τουρκία, όπου κατά κανόνα υπάρχουν άνδριάντες και προτομές μόνον του Mustafa Kemal Atatürk (1880 - 10/11/1938) - , στο όποιο παρίσταται ό Sinan σέ φυσικό μέγεθος, καθήμενος, μέ πλούσια γενειάδα, φέρων έπίσημα, πολυτελή ένδύματα, μέ καφτάνι και τουρμπάνι στο κεφάλι. Εικονίζεται να σκύβει επάνω σέ ένα βιβλίο, σοβαρός και σκεπτόμενος.

67. Freely 1992, 148-150.

68. Σωτηρίου 1942, 348-358, Krautheimer 1991, 256 κ.έ.

69. Κωνσταντινίδης 1967, 324-342.

στηρίζουν τόν μεγάλων διαστάσεων κτιστό, ήμισφαιρικό τροῦλλο. Στή βάση αὐτοῦ ἀνοίγονται πολυάριθμα παράθυρα, ὥστε τό φῶς νά εἰσέρχεται ἄπλετο καί νά καταυγάζει τό ἐσωτερικό τοῦ Τεμένους. Στό μέσον τῆς ΝΑ. μακρᾶς πλευρᾶς τῆς αἰθούσης αὐτῆς ἀνοίγεται μία μεγάλων διαστάσεων κόγχη, ἐσωτερικά ἡμικυκλική καί ἐξωτερικά ὀρθογωνίου σχήματος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τό Mihrab (κόγχη προσευχῆς), μέ κατεύθυνση πρὸς τὴν ἱερά πόλη τῶν Μουσουλμάνων, τὴν Μέκκα. ΝΔ. τοῦ Mihrab καί σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτό κεῖται τό Mimbar (ἄμβωνας), τό ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ ὑπερυψωμένο βῆμα, στό ὁποῖο ὁδηγεῖ μία μαρμάρινη κλίμακα, οἱ πλευρές τῆς ὁποίας φράσσονται μέ λεπτῆς τέχνης μαρμάρινα, διάτρητα θωράκια. Τό Mimbar αὐτό θεωρεῖται ὅτι εἶναι τό κομψότερο, τελειότερο καί ὡραιότερο ὁλοκλήρου τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου. Κάτω ἀπὸ τό κέντρο τοῦ τροῦλλου κεῖται ὁ ἐξώστης τοῦ Μουεζίνη καί κάτωθεν αὐτοῦ ὑπάρχει μικρό, κομψό ἀναβρυτήριο (Συντριβάνι)⁷⁰. Στὴν ΒΑ. γωνία τῆς κεντρικῆς αἰθούσης τοῦ Τεμένους τοῦ Σελήμ ὑψώνεται ὁ ἐξώστης τοῦ Σουλτάνου, ἔργο περίτεχνο, ἀληθινὸ κομφοτέχνημα, μέ ἐντοιχισμένα πλακίδια İznik, τὰ ὁποῖα φέρουν κυανόχρωμη ἐφυάλωση καί κοσμοῦνται μέ διάφορα γεωμετρικά καί φυτικά σχέδια. Ἀπὸ τό θεωρεῖο αὐτό ὁ Σουλτάνος καί ἡ ἀκολουθία του παρηκολούθουν τίς ἱερές τελετές, πού ἐλάμβαναν χώραν στό Τέμενος. Στίς τρεῖς ἐσωτερικὲς πλευρές τοῦ Selimiye, πλὴν τῆς ΝΑ., στήν ὁποῖαν ἀνοίγεται τό Mihrab, ὑπάρχουν ὑπερῶα (ἐξώστες ἢ γυναικωνίτες), στοὺς ὁποίους ἀνέρχεται κανεῖς μέ κτιστὲς κλίμακες, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στήν τοιχοποιία. Στό μέσον τῆς ΒΔ. μακρᾶς πλευρᾶς τῆς κυρίως αἰθούσης ἀνοίγεται μία μνημειώδης εἴσοδος, μέ πλούσιο διάκοσμο, ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά. Ἐπίσης στίς δύο πλάγιες πλευρές, τὴν ΒΑ. καί τὴν ΝΔ. ἀνοίγονται εἵσοδοι. Οἱ ἐσωτερικὲς καί ἐξωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ Τεμένους φέρουν εἴτε ὀρθομαρμάρωση, εἴτε καλύπτονται μέ πολύχρωμα πλακίδια, τὰ ὁποῖα κοσμοῦνται μέ διάφορα σχέδια. Στό ἐσωτερικό τοῦ Τεμένους κρέμονται πολυάριθμα κανδήλια καί πολυέλαιοι. Τὰ δάπεδα καλύπτονται μέ βαρύτιμους τάπητες (χαλιά). Ἐξωτερικά καί στίς τέσσερις γωνίες τῆς κεντρικῆς αἰθούσης τοῦ Τεμένους ὑψώνονται ἰσάριθμοι, κομποὶ μιναρέδες (ῥψους ὑπὲρ τὰ 70.00 μ.),

70. Ἡ ὀνομασία «Συντριβάνι, τό» προέρχεται ἀπὸ τὴν περσικὴ λέξη «Sandri-van», πού σημαίνει «ἀναβρυτήριο».

ἕκαστος τῶν ὁποίων φέρει ἀνά τρεῖς ἐξῶστες. Στήν ΒΔ. πλευρά τῆς κεντρικῆς αἰθούσης εἶναι προσκεκολλημένο μεγάλων διαστάσεων αἶθριο⁷¹. Τοῦτο ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καί φέρει στίς πλευρές αὐτοῦ στοές⁷². Στίς προσόψεις τῶν τεσσάρων στοῶν ἔχουν τοποθετηθεῖ δεκαῆξι (16) συνολικά κίονες, οἱ ὅποιοι εἶναι, εἴτε ἀπό μάρμαρο, εἴτε ἀπό γρανίτη. Ὅρισμένοι ἀπό τοὺς κίονες αὐτοὺς φαίνεται νά ἔχουν ληφθεῖ ἀπό ἀρχαιότερα οἰκοδομήματα τῆς περιοχῆς καί νά ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ἐδῶ (δεύτερη χρήση). Οἱ κίονες αὐτοί ἐνώνονται μεταξύ των καί μέ τοὺς παρακείμενους τοίχους μέ ἡμικυκλικά τόξα καί στηρίζουν τίς στέγες τῶν χώρων, στοὺς ὁποίους ὑποδιαίρουνται οἱ τέσσερις στοές. Οἱ χώροι αὐτοί εἶναι συνολικά δεκαῆξι (16), ἐμφανίζουν τετραγώνου σχήματος κάτοψη καί καλύπτονται μέ ἰσάριθμους (16) κτιστοὺς, χαμηλοὺς, ἡμισφαιρικούς, ἄνευ τυμπάνου τρούλλους. Στό κέντρο τοῦ αἰθρίου ὑπάρχει εὐρύχωρη, μαρμάρινη κρήνη⁷³, τό ὕδωρ τῆς ὁποίας χρησιμεύει γιά τίς τελετουργικές νίψεις καί τοὺς θρησκευτικούς καθαρμούς τῶν πιστῶν. Ὁ κεντρικός πυρήνας τῆς Κρήνης αὐτῆς ἔχει κυκλικὸ σχήματος κάτοψη, ἐνῶ ἐξωτερικά ἡ Κρήνη ἐμφανίζει ὀκταγωνικοῦ σχήματος κάτοψη⁷⁴. Στό μέσον τῆς ΒΔ. πλευρᾶς τοῦ αἰθρίου ἀνοίγεται μνημειώδης εἴσοδος, ἡ ὁποία φέρει πλούσιο διάκοσμο. Ἐπίσης στίς δύο πλάγιες πλευρές τοῦ αἰθρίου, τήν ΒΑ. καί τήν ΝΔ. ἀνοίγονται ἕτεροι εἰσοδοί.

Τό Τέμενος Σελήμ περιβάλλεται μέ μεγάλων διαστάσεων αὐλή καί ἀπό τίς τέσσερις πλευρές αὐτοῦ, ἡ ὁποία εἶναι κατάφυτη μέ διάφορα δένδρα καί ἄλλα καλλωπιστικά φυτά. Ἐπίσης γύρω ἀπό τό Τέμενος κεῖνται διάφορα προσκτίσματα, ἥτοι: α) Στήν ΒΑ. γωνία τῆς αὐλῆς κεῖται συγκρότημα προσκτισμάτων, τό ὁποῖο ἀρχικά ἐχρησίμευε ὡς Ἱεροδιδασκαλεῖον (Μεδρεσές) καί σήμερα χρησιμοποιεῖται ὡς Μουσεῖο, στό ὁποῖο ἐκτίθενται διάφορα παλαιά ἀντικείμενα. Στό οἰκοδόμημα αὐτό ὑπάρχει ἓνα τετράστω αἶθριο, στοὺς ἐσωτερικούς καί ἐξωτερικούς χώρους στοὺς ὁποίους ἔχουν ἀποτεθεῖ διάφορα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη, ἐπιτύμβιες στήλες, ἐπιγραφές κ.λπ. Μεταξύ αὐτῶν συγκαταλέγονται καί τά ἀκόλουθα:

71. Σωτηρίου 1942, 217, Ὁρλάνδος 1952, 1, 94-110, Krautheimer 1991, 51, 121, 558.

72. Στίκας 1976, 101-106, παρένθετος πίναξ Β' (κάτοψη).

73. Σωτηρίου 1942, 217-220, Ὁρλάνδος 1952, 1, 110-124, Ὁρλάνδος 1958, 119-124.

74. Πρβλ. Krautheimer 1991, 197, εἰκ. 118 καί 203, εἰκ. 124.

1. Διαχωριστικός άμφικίονας παραθύρου

Πρόκειται για άσυνήθως μεγάλων διατάσεων διαχωριστικό άμφικίονα παραθύρου από φαιόχρωμο μάρμαρο, ό όποϊος προέρχεται πιθανώτατα από παράθυρο παλαιοχριστιανικής βασιλικής, ή όποία θά έκειτο στην Άδριανούπολη ή στην γύρω από αυτήν περιοχή. Χρονολογία: 5ος αϊ. μ.Χ.

2. Δίδυμος κίονας τέμπλου

Δίδυμος κίονας από λευκόχρωμο μάρμαρο. Αυτός άποτελείται από τούς κορμούς δύο κυλινδρικών, άρραβδώτων κίωνων, οί όποϊοι εΐναι ένωμένοι μεταξύ των καί στέφονται μέ κιονόκρανα, κοσμούμενα μέ πλούσιο, ανάγλυφο, ίσχυρως σχηματοποιημένο, φυτικό διάκοσμο. Πιθανώτατα ό δίδυμος αυτός κίονας προέρχεται από μαρμάρينو βυζαντινό τέμπλο. Χρονολογία: 11ος-12ος αϊ. μ.Χ.

3. Θυρεός της Ελλάδος

Στήν αύλή του Μουσείου αυτού καί δεξιά, ως προς τόν εισερχόμενο, έχει άποτεθει ένas θυρεός του Έλληνικού Κράτους από φαιόχρωμο μάρμαρο. Στο κέντρο της κυρίας όψεως αυτού εικονίζεται ανάγλυφος, ίσοσκελής σταυρός καί άνωθεν αυτού τό βασιλικό στέμμα. Έκατέρωθεν του σταυρου παρίσταται ανάγλυφη ανά μία ελληνική σημαία, φέρουσα επίσης σταυρό. Πιθανώτατα ό θυρεός αυτός προέρχεται από την εποχή, κατά την όποία ή Άδριανούπολη έτέλει υπό την Έλληνική Διοίκηση (1920-1922).

β) Στήν ΝΔ. γωνία της μεγάλης έξωτερικής αύλης του Τεμένους Σελήμ υπάρχει αντίστοιχο συγκρότημα κτιρίων, τό όποϊο αρχικά έχρησίμευε ως Σχολή σπουδής του Κορανίου, τό όποϊο σήμερα εΐναι κλειστό καί φαίνεται ότι χρησιμοποιείται ως άποθήκη.

Μεταξύ των δύο προηγούμενων προσκτισμάτων κείται μουσουλμανικό νεκροταφείο (Mezar), μέ πολλούς τάφους, οί όποϊοι άνήκουν προφανώς σέ έπιφανείς προσωπικότητες της τοπικής κοινωνίας. Στήν ΝΔ. πλευρά της μεγάλης έξωτερικής αύλης του Τεμένους Σελήμ καί σέ όλο τό μήκος αυτής, σέ χαμηλότερο επίπεδο εΐναι προσκεκολλημένο τεραστίων διαστάσεων συγκρότημα, τό λεγόμενο «Kavaflar Arasta», ήτοι ή «Σειρά των ύποδηματοποιείων». Πρόκειται για συγκρότημα, τό όποϊο περιλαμβάνει εκατόν καί είκοσιτέσσερα (124) καταστήματα καί άνηγέρθη δέκα έτη μετά την περάτωση των

έργασιων τοῦ Τεμένους Σελήμ. Τοῦτο εἶναι ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονα Davut Aga, μαθητοῦ τοῦ Σινάν καί διαδόχου αὐτοῦ ὡς ἀρχιτέκτονα τῶν Σουλτάνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

4. Muradiye (Τέμενος Μουράτ)

Ἀνατολικά τοῦ Cumhuriyet Meydan (Πλατεία Δημοκρατίας) τῆς Ἀδριανουπόλεως καί σέ ἀπόσταση 1,5 χλμ. περίπου ἀπὸ αὐτήν, ἀνατολικά τοῦ Τεμένους Σελήμ καί σέ ἀπόσταση 1 χλμ. περίπου ἀπὸ αὐτό, ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ ἀνατολικό πέρασ τῆς λεωφόρου Mimar Sinan Caddesi, στήν κορυφή ἑνὸς γηλόφου, σέ μέρος σκόπιμα ἐπιλεγμένο, τὸ ὁποῖο δεσπόζει σέ ὁλόκληρη τὴν γύρω περιοχή, εὐρίσκεται τὸ Muradiye (Τέμενος Μουράτ)⁷⁵. Εἶναι πιθανόν στὴ θέση αὐτὴ νὰ ὑπῆρχε ἀρχαῖο Ἱερό τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ὁποῖου ἀνηγέρθη χριστιανικός ναός καί στήν ἴδια θέση ἰδρύθηκε τὸ Τέμενος Μουράτ. Στὴν ὑπόθεση αὐτὴ μᾶς ὁδηγεῖ, ἐκτός ἀπὸ τὴν ὅλως ἐξαιρετικὴ καί προνομιούχα αὐτὴ θέση καί ἡ ὑπαρξὴ μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (Spolia), τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ ἀρχαιότερα οἰκοδομήματα καί τὰ ὁποῖα, εἴτε ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς οἰκοδομικὰ ὑλικά, κατὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ Τεμένους, εἴτε κεῖνται μέχρι σήμερα στὸν χώρο τῆς εὐρύχωρης αὐλῆς αὐτοῦ. Τὸ Τέμενος αὐτὸ ἰδρύθηκε τὸ ἔτος 1436 μ.Χ. ἀπὸ τὸν Σουλτάνο Μουράτ Β΄ (1421-1451), ὕστερα ἀπὸ ἓνα ὄνειρο, κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ὁποῖου ἐνεφανίσθη σέ αὐτόν ὁ Mewlana (ὁ κύριός μας) Celal ed-Din Rumi (1200-1273), ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Τάγματος τῶν Mewlewi. Ὁ Mewlana ἐγεννήθη περί τὸ ἔτος 1200 μ.Χ. στό Balch (σημερινό Ἀφγανιστάν). Τὸ 1221 μετοίκησε μετὰ τῆς οἰκογενείας του στό Karaman (Καραμανία), ὅπου παρέμεινε ἐπὶ ἑπταετία. Τὸ ἔτος 1228 μετοίκησε ὀριστικὰ καί ἐγκατεστάθη στό Ἱκόνιον (Konya). Ὑστερα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του τὸ ἔτος 1231 μ.Χ., ὁ Mewlana συγκέντρωσε γύρω του τοὺς πρώην μαθητὲς τοῦ πατέρα του. Τότε ἄρχισε νὰ διδάσκει καί νὰ κηρύττει δημόσια καί οἱ ὁπαδοὶ του ἠϋξάνοντο διαρκῶς. Ὁ Mewlana συνέγραψε τὸ ἔργο «Masnawi», τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ μίαν Συλλογὴ, ἢ ὁποῖα περιλαμβάνει περισσότερες χιλιάδες Ὡδές. Σὲ αὐτὲς ψάλλει τὰ μυστικὰ ὁράματα αὐτοῦ καί κηρύττει μιά ἐκστατικὴ, παγκόσμια ἀγάπη. Τό

75. Freely 1992, 150-151.

δεύτερο έργο του είναι τό «Divani Kebir», τό όποίο περιλαμβάνει μία Συλλογή ποιημάτων καί πεζών κειμένων, μεταξύ τών όποίων συγκαταλέγονται έπίσης κηρύγματα καί έπιστολές του Mewlana. Ένας μελετητής καί μεταφραστής του έργου του Mewlana, άξιο-λογώντας αυτόν καί τό έργο του, παρατηρεί μέ ένθουσιασμό τά έπόμενα: «Στόν Rumi συναντοϋμε ένα από τούς μεγαλύτερους ποιη-τές όλοκλήρου του κόσμου. Μέ τό βάθος τής σκέψεως αυτού, τήν παραστατικότητα τής περιγραφής του, τήν άνυπέρβλητη δύναμη τής γλώσσας του, άποτελεί τήν έξαιρετική μεγαλοφυΐα του ισλαμι-κού μυστικισμού. Οί μελλούμενες γενεές, όταν πλέον ή ποίησή του θά έχει γίνει ευρύτερα γνωστή καί θά κατανοηθεΐ περισσότερο, θά εκτιμήσουν καλλίτερα καί θά απολαύσουν τίς ποιητικές δημιουργίες αυτού, του σοφώτατου, βαθυνούστατου καί εύσεβέστατου όλων τών ανθρώπων»⁷⁶. Ο Mewlana ίδρυσε τό μοναχικό Τάγμα τών Mewlewī, τό όποίο έγνώρισε ευρύτατη διάδοση. Μοναστήρια του Τάγματος αυτού ιδρύθησαν σέ όλόκληρη σχεδόν τήν Όθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Mewlana απέβίωσε τό έτος 1273 καί έτάφη στό Ίκόνιον, δίπλα από τόν πατέρα του. Τό 1274 άνηγέρθη υπεράνω τών δύο σαρκοφάγων, ήτοι του Mewlana καί του πατέρα του, ένα Μουσουλείο καί ό χώρος αυτός απέβη σπουδαίο θρησκευτικό κέντρο όλοκλήρου του μουσουλμανικού κόσμου, τό όποίο έπεσκέπτοντο χιλιάδες προσκυνητές. Τό έτος 1397 ό καραμανίδης Έμίρης Ala ed-Din Ali προσέθεσε στό οικόδομικό αυτό συγκρότημα ένα περίτε-χνο τρούλλο, φερόμενο επί κυλινδρικού τυμπάνου, ή έξωτερική έπιφάνεια του όποίου κοσμεΐται μέ ήμικυκλικές κόγχες⁷⁷. Οί έξωτε-ρικές έπιφάνειες του τυμπάνου καί του τρούλλου αυτού καλύπτον-ται σήμερα μέ ωραιώτατα, άνοικτου κυανού χρώματος πλακίδια, τά όποια προέρχονται από τόν 19ον αΐ. καί άντικατέστησαν παλαιά, έφθαρμένα πλακίδια από φαγεντιανή, τά όποια άνήκαν στήν άρχική οικόδομική φάση του Μουσουλείου. Τό Τάγμα τών Mewlewī κα-τηργήθη τό έτος 1925 καί τό Μουσουλείο του Mewlana στό Ίκόνιο έκλεισε. Ύστερα όμως από ένα χρόνο (1926) άνοιξε καί λειτουργεί ως Μουσείο, τό όποίο δέχεται χιλιάδες έπισκέπτες έτησίως.

Έπανερχόμενοι στό Τέμενος Μουράτ τής Άδριανουπόλεως, άναφέρομε, ότi άργότερα ό Μουράτ Β' έπεξέτεινε τό άρχικό μονα-

76. Freely 1992, 316, 325-326.

77. Freely 1992, 88, πίν. 6.

στικό Κελλί και άνήγειρε τό όμώνυμο Τέμενος. Στόν κήπο αúτοý ίδρυσε ένα Tekke (Μοναστήρι) Δερβισών.

Τό Τέμενος αúτό έμφανίζει σέ κάτοψη τό σχήμα Τ. Ή κυρίως αίθουσα τοý Τεμένους έμφανίζει τετραγώνου σχήματος κάτοψη και καλύπτεται μέ ένα ήμισφαιρικό τρούλλο. Στήν ΝΑ. αúτης πλευρά άνοίγεται μία κόγχη προσευχής (Mihrab) μέ κατεύθυνση πρós τήν Μέκκα. Το Mihrab είναι άξιοπρόσεκτο, έπειδή κοσμεύεται μέ όρισμένα άπό τά ώραιότερα σωζόμενα πλακίδια τύπου Νικαίας (İznik), τοý πρώιμου 15ου αι. μ.Χ. Δίπλα άπό τό Mihrab κείται τό Mimbar. ΒΔ. τής κυρίως αίθούσης τοý Τεμένους είναι προσκεκολλημένο ένα όρθογωνίου κατόψεως Πρόπυλο, στήν πρόσοψη τοý όποίου έχουν τοποθετηθεί κίονες, προερχόμενοι άπό άρχαία οικοδομήματα. Στο μέσον αúτοý άνοίγεται ή κυρία είσοδος, ή όποία κοσμεύεται μέ έγχρωμα μάρμαρα (λευκά - έρυθρά) και όδηγεί άπό τόν χώρο τοý Προπύλου στό κυρίως Τέμενος⁷⁸. Στήν αúλή τοý Τεμένους υπάρχουν, ως συνήθως, πολυάριθμοι μουσουλμανικοί τάφοι. Ή αúλή περιβάλλεται μέ ύψηλό μανδρότοιχο. ΝΑ. τής αúλης και έκτός αúτης, μπροστά άπό τήν είσοδο, υπάρχει μία κρήνη, τό ύδωρ τής όποίας έ χρησίμευε προφανώς για τίς τελετουργικές νίψεις και τούς θρησκευτικούς καθαρισμούς τών πιστών.

5. Kuelliye Beyazits II (οικοδομικό συγκρότημα Βαγιαζίτ Β')

Βόρεια τοý κέντρου τής Άδριανουπόλεως και σέ άπόσταση 2 χλμ περίπου άπό αúτό, σέ χαμηλότερο επίπεδο, στή βόρεια όχθη τοý ποταμού Τόνσου ή Τούντζα⁷⁹, παρά τήν επί τοý Τούντζα σχηματιζόμενη νησίδα και ΒΑ. τής παλαιάς επί τοý Τούντζα γέφυρας, τής έπονομαζομένης «γέφυρας Βαγιαζίτ», έκτείνεται ένα τεραστίων διαστάσεων οικοδομικό συγκρότημα, τό όποίο έκπλήσσει και σήμερα τόν έπισκέπτη για τό μέγεθος και τόν πλούτον του, εκείνο τοý

78. Τό Τέμενος Μουράτ Β' παραμένει σήμερα κλειστό. Διατηρείται όμως σέ καλή σχετικά κατάσταση. Τό μνημείο αúτό έπεσκέφθη ό γράφων τήν 16η Ίουνίου 2003.

79. Πρós τήν πλευρά τής όχθης τοý Τούντζα και παράλληλα πρós αúτήν έχει κατασκευασθεί ύψηλό ανάχωμα, μέ άπώτερο σκοπό τήν προστασία τοý μνημειακού αúτοý συγκροτήματος άπό πιθανή ύπερχειλίση τών ύδάτων τοý παραρρέοντος ποταμού.

Kuelliye Beyazits⁸⁰. Αυτό ιδρύθηκε επί της εποχής του Σουλτάνου Βαγιαζίτ Β' (1481-1512) και με δαπάνες του Όθωμανικού Κράτους. Πρόκειται για αρχιτεκτονικό δημιούργημα του μεγάλου αρχιτέκτονα Hayreddin και ιδρύθηκε κατά τα έτη 1484-1488. Τό μέγεθος και ο πλούτος του οικοδομικού αυτού συγκροτήματος αντικατοπτρίζουν τον μετά μεγάλης ταχύτητας αυξανόμενο πλούτο, την δύναμην και την αντίστοιχη ευημερία της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά την εποχήν του Σουλτάνου Βαγιαζίτ Β', εποχή κατά την οποίαν τό Κράτος ἐγνώρισε την μεγαλύτερη ἀκμή του. Ἡ πολιτική του Βαγιαζίτ Β' ἀποσκοποῦσε, ὄχι τόσον στήν ἐπέκταση τῶν κτήσεων τῆς ἤδη ἐκτεταμένης Όθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, ὅσον στήν ἐξασφάλιση τῶν κεκτημένων, τήν σταθεροποίηση τῶν συνόρων, τήν ἀναδιοργάνωση τῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ Κράτους καί τήν εἰρήνην καί ευημερία τῶν κατοίκων του. Τό οικοδομικό αυτό συγκρότημα εὑρίσκεται ἐκτός τῆς πόλεως καί καταλαμβάνει ἕνα τεράστιο χῶρο. Ἀπό μακριά δίνει τήν ἐντύπωση ἑνός αὐτοτελοῦς προαστείου τῆς Ἀδριανουπόλεως. Τά οἰκοδομήματα εἶναι πολυάριθμα καί μεγάλων διαστάσεων, διαθέτουν εὐρύχωρα αἶθρια καί περιβάλλονται ἀπό ἐντυπωσιακοῦ μεγέθους αὐλές καί ἐλεύθερους χώρους. Ὁ σημερινός ἐπισκέπτης καταλαμβάνεται ἀπό αἰσθήματα μελαγχολίας, ὅταν εὑρίσκεται στό οἰκοδομικό αυτό συγκρότημα, τό ὁποῖο ἄλλοτε ἔσφυζε ἀπό ζωή καί τό ὁποῖο εἶναι ἀπό μακροῦ ἐγκαταλελειμμένο. Αυτό εἶναι κλειστό καί μὴ ἐπισκέψιμο, πολλά κτίρια αὐτοῦ ἔχουν ὑποστῇ σοβαρές βλάβες ἀπό τόν χρόνο καί τήν ἐγκατάλειψη καί εἶναι ἐτοιμόρροπα⁸¹. Το ἐκτεταμένο οἰκοδομικό αυτό συγκρότημα προϋποθέτει ἰσχυρά κεντρική ἐξουσία, ἡ ὁποία διαθέτει μεγάλη δύναμη, εἶναι σέ θέση νά προγραμματίζει μακροπρόθεσμα καί νά ὑλοποιεῖ τούς στόχους της, καθὼς ἐπίσης νά διαθέτει πλούσιους οἰκονομικούς πόρους καί εἰδικευμένο προσωπικό γιά τήν συντήρηση καί τήν εὐρυθμὴ λειτουργία τῶν γιγαντιαίων αὐτῶν Ἰδρυμάτων. Τά οἰκοδομήματα ἔχουν ἀνεγερθεῖ σύμφωνα μέ ἕνα ἐνιαῖο καί ἐξ

80. Freely 1992, 152-153.

81. Τό μνημεῖο ἐπισκέφθηκε ὁ γράφων τήν 15ην Ἰουνίου 2003. Ὅπως διεπίστωσε ἐπὶ τόπου καί σύμφωνα μέ τὰ ἀναγραφόμενα σέ σχετικές πινακίδες, ἔχει ἀνατεθεῖ ἀπὸ τό Κράτος στό Τουρκικό Πανεπιστήμιο τῆς Θράκης ἡ μελέτη, ἀποτύπωση, στερέωση, συντήρηση, διατήρηση καί ἀνάδειξη τοῦ πολὺ σημαντικοῦ αὐτοῦ μνημειακοῦ συγκροτήματος. Ἐπίσης στό συγκρότημα αὐτό στεγάζονται τμήματα τοῦ ὡς ἄνω Πανεπιστημίου.

ύπαρχῃς καθορισμένο χωροταξικό σχέδιο. Αὐτά εἶναι παρατεταγμένα γύρω ἀπὸ μία ἐξωτερικὴ αὐλή, ἢ ὁποία προορίζετο ἀρχικὰ γιὰ τὰ ἄλλα καὶ τίς καμῆλες τῶν караβανίων. Στὴν ΒΑ. πλευρὰ τῆς αὐλῆς αὐτῆς εὐρίσκεται τὸ Ἰμαρέτ (Πτωχοκομεῖον), ἥτοι ἓνα φιλανθρωπικὸ Ἰδρυμα, μὲ δημόσια κουζίνα καὶ ἀποθηκευτικούς χώρους. Ἐκεῖ παρεσκευάζετο φαγητό, τὸ ὁποῖο προοριζέτο ὄχι μόνον γιὰ τοὺς πάσης φύσεως ἐπισκέπτες καὶ τοὺς φιλοξενουμένους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τὸ προσωπικὸ τοῦ παρακείμενου Νοσοκομεῖου. Τὰ διάφορα οἰκοδομήματα τοῦ Νοσοκομεῖου, στὸ ὁποῖο ἐνοσηλεύοντο κατὰ κανόνα ψυχοπαθεῖς, κεῖνται ΝΔ. τοῦ Τεμένους. Εἰδικώτερα τὰ ἐπὶ μέρους οἰκοδομήματα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Α) Τέμενος. Τὸ Τέμενος Βαγιαζίτ⁸² ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μεγάλων διαστάσεων ὀρθογωνίου κατόψεως, τετράστω αἶθριο⁸³, ὃ κυρίως ἄξονας τοῦ ὁποίου βαίνει ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Στὸ μέσον τῆς ΒΔ. πλευρᾶς αὐτοῦ ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος. Οἱ τέσσερις στοές τοῦ αἵθριου χωρίζονται σὲ εἰκοσιδύο (22) ἐπὶ μέρους χώρους, οἱ ὁποῖοι φέρουν τετραγώνου σχήματος κάτοψη καὶ καλύπτονται μὲ ἡμισφαιρικούς τρούλλους. Οἱ πλευρές τῶν στοῶν πού βλέπουν πρὸς τὸ κέντρο τοῦ αἵθριου φέρουν κίονες. Στὸ κέντρο τοῦ αἵθριου εὐρίσκεται μία κρήνη⁸⁴, ἢ ὁποία ἐμφανίζει ὀκταγωνικοῦ σχήματος κάτοψη⁸⁵. Τὸ ὕδωρ αὐτῆς ἐχρησίμευε γιὰ τίς τελετουργικὲς νίψεις καὶ τοὺς καθαρμούς τῶν πιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἐλάμβαναν χώραν πρὶν τὴν εἴσοδόν των στὸν κυρίως ὄχλον τοῦ Τεμένους. Ἡ ΝΑ. στοὰ τοῦ αἵθριου χωρίζεται σὲ ἑπτὰ (7) ἐπὶ μέρους, τετραγώνου κατόψεως χώρους. Στὸ κέντρο αὐτῆς ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος, ἢ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ αἶθριο στὸ κυρίως Τέμενος. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ μία τετραγώνου κατόψεως αἵθουσα, ἢ ὁποία καλύπτεται μὲ μεγάλων διαστάσεων ἡμισφαιρικό τρούλλο. Στὴν ΝΑ. πλευρὰ τῆς αἰθούσης αὐτῆς κεῖται τὸ Mihrab (κόγχη προσευχῆς), μὲ κατεύθυνση πρὸς τὴν Μέκκα. Λίγο νοτιώτερα αὐτοῦ εὐρίσκεται τὸ Mimbar (εἶδος ἄμβωνα). Τὸ Τέμενος αὐτὸ ἔχει δύο μιναρέδες, ἕκαστος τῶν ὁποίων φέρει ἓνα ἐξώστη. Στὴν ΒΑ.

82. Νικολαΐδης 1993, I, 95.

83. Σωτηρίου 1942, 217, Ὁρλάνδος 1952, I, 94-110, Λαζαρίδης 1987, 329, εἰκ. 11 (κάτοψη), Παπαζώτος 1988, 200-203, σχέδ. 3 (κάτοψη).

84. Σωτηρίου 1942, 217-220, Ὁρλάνδος 1952, I, 110-124.

85. Βολανάκης 1976, 47-50, Λαζαρίδης 1987, 335, εἰκ. 16 (κάτοψη), Krautheimer 1991, 197, εἰκ. 118.

καί τήν ΝΔ. πλευρά της κυρίως αιθούσης του Τεμένους αυτού είναι προσκεκολλημένο ανά ένα πρόσκτισμα. Τά πρόσκτισματα αυτά δέν εύρίσκονται σέ άμεση έπικοινωνία μέ τήν κυρίως αίθουσα του Τεμένους. Η πρόσβαση σέ αυτά γίνεται είτε από τό αίθριο, είτε από τήν έξωτερική αύλή. Αυτά έμφανίζουν τετραγώνου σχήματος κάτοψη καί χωρίζεται έκαστο σέ πέντε επί μέρους χώρους, ήτοι: έναν κεντρικό, ό όποιος έμφανίζει κάτοψη σχήματος ίσοσκελοϋς σταυροϋ, έγγεγραμμένου έντός τετραγώνου καί τέσσερα πλευρικά δωμάτια⁸⁶. Τά πρόσκτισματα αυτά έχρησίμευαν γιά τήν διαμονή τών Δερβισών.

Β) Timarhane (Άσυλο ψυχοπαθών). ΝΔ. του Τεμένους καί σέ μικρή απόσταση από αυτό κεΐται ένα έκτεταμένο αυτότελές οίκοδομικό συγκρότημα, τό όποιο έχρησίμευε ως άσυλο, προορισμένο νά δέχεται ψυχοπαθείς⁸⁷ καί τό όποιο αποτελείται από τά εξής μέρη: Από ένα έξαγωνικής κατόψεως οίκοδόμημα, τό όποιο κεΐται στό ΝΑ. τμήμα του όλου οίκοδομικού συγκροτήματος. Στό κέντρο αυτού ύπάρχει όκταγωνικής κατόψεως πυρήνας, ό όποιος καλύπτεται μέ ήμισφαιρικό τροϋλλο. Γύρω από τήν πυρήνα αυτόν είναι προσκεκολλημένοι δώδεκα (12) επί μέρους μικρών διαστάσεων χώροι. Ένας από τούς χώρους αυτούς, εκείνος πού εύρίσκεται στά ΝΑ., φέρεi μία κόγχη, έν είδει Mihrab, μέ κατεύθυνση τήν Μέκκα. Πιθανώς ό χώρος αυτός νά ήτο διαμορφωμένος σέ ένα μικρό Τέμενος ή Μεστζίτ (αΐθουσα προσευχής). ΒΔ. του έξαγωνικού αυτού οίκοδομήματος είναι προσκεκολλημένο έτερο κτίσμα, τό όποιο περιλαμβάνει ένδεκα μικρότερους, τετραγώνου κατόψεως χώρους, παρατεταγμένους γύρω από μία όρθογωνίου κατόψεως αύλή. ΒΔ. αυτού είναι προσηρητημένο έτερο κτίσμα, τό όποιο διαθέτει μεγάλη, όρθογωνίου κατόψεως αύλή, στήν ΝΔ. μακρά πλευρά της όποίας είναι προσκεκολλημένα έπτά δωμάτια καί στήν ΒΑ. μακρά πλευρά αυτής κεΐνται έτερα τρία δωμάτια, ήτοι συνολικά δέκα. Ό Evliya Celebi (17ος αι. μ.Χ.)⁸⁸ αναφέρει, ότι τρεις φορές εβδομαδιαίως

86. Πρβλ. Krautheimer 1991, 198 , εικ. 121 (κάτοψη).

87. Νικολαΐδης 1993, I, 95.

88. Ό Evliya Celebi είναι ό διασημότερος από τούς Τούρκους περιηγητές του 17ου αι. μ.Χ. Κατήγετο από εύπορη οίκογένεια, ό πατέρας του ήτο προμηθευτής πολυτίμων λίθων καί κοσμημάτων της Αύλης του Σουλτάνου, έτυχε εύρείας παιδείας, διετελέσε ιμάμης διαφόρων Βεζυρών καί περιηγήθηκε πολυάριθμες χώρες της Εύρώπης καί της Άσίας.

Κατά τήν διάρκεια του Βενετοτουρκικού Πολέμου (1645-1669), κατά τόν

ήρχετο μία ὀρχήστρα στό ἄσυλο αὐτό τῶν ψυχοπαθῶν καί ἔπαιζε μουσική: «...γιά νά θεραπευθοῦν οἱ ἀσθενεῖς, νά βοηθηθοῦν οἱ ἐξουθενωμένοι καί οἱ ἀνήμποροι, νά ἐνισχυθοῦν οἱ ψυχοπαθεῖς καί νά χαροῦν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἔπασχαν ἀπό μελαγχολία καί κατάθλιψη»⁸⁹. Πρόκειται γιά μία πολύ προοδευτική ἀντίληψη, σχετικά μέ τήν θεραπευτική ἐπίδραση, τήν ὁποία ἀσκεῖ ἡ μουσική ἐπὶ τῶν πάσης φύσεως πασχόντων καί εἰδικώτερα ἐπὶ τῶν ψυχασθενῶν, γιά τήν ἐποχή αὐτή (17ος αἰ. μ.Χ.), ἀκόμη καί γιά τήν σύγχρονη ἐποχή.

Γ) Ἱατρική Σχολή. Στήν ΝΔ. γωνία τοῦ Ἀσύλου τοῦ ψυχασθενῶν εἶναι προσκεκολλημένο ἕτερο οἰκοδόμημα, τό ὁποῖο ἐστέγαζε τήν Ἱατρική Σχολή, ἡ ὁποία ἐλειτούργει στό μεγάλο αὐτό οἰκοδομικό συγκρότημα τοῦ Βαγιαζίτ. Ὑπάρχει ἓνα εὐρύχωρο, τετραγώνου κατόψεως, τετράστω αἶθριο⁹⁰, στό κέντρο τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται ἓνα κυκλικῆς κατόψεως ἀναβρυτήριο. Οἱ τέσσερις στοές τοῦ αἰθρίου εἶναι στεγασμένες καί χωρίζονται σέ δεκαεννέα (19) ἐπὶ μέρους, τετραγώνου κατόψεως χώρους. Στίς τρεῖς πλευρές τοῦ αἰθρίου, ἤτοι τήν ΝΑ., ΝΔ. καί ΒΔ. εἶναι προσηρτημένες πτέρυγες, οἱ ὁποῖες χωρίζονται σέ ἐπίσης δεκαεννέα (19) ἐπὶ μέρους, τετραγώνου κατόψεως, στεγασμένους χώρους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν πρόσβαση ἀπό τίς στοές τοῦ αἰθρίου καί δέν ἐπικοινωνοῦν μεταξύ των.

Δ) Imaret (Πτωχοκομεῖον). Στήν ΒΑ. πλευρά τοῦ ὅλου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό κυρίως Τέμενος, κεῖται μία πτέρυγα, ἡ ὁποία περιλαμβάνει δύο χώρους μέ ἐστίες⁹¹, ὅπου παρεσκευάζοντο τά ἐδέσματα, μία μεγάλων διαστάσεων, ὀρθογωνίου κατόψεως αἴθουσα, ἡ ὁποία ἐχρησίμευε ὡς Τράπεζα (ἐστιατόριον)⁹² καί διάφορους ἀποθηκευτικούς χώρους, οἱ ὁποῖοι

ὁποῖον οἱ Τοῦρκοι ἐπολιόρκουν τόν Χάνδακα (σημερινό Ἡράκλειο) τῆς Κρήτης, ὁ Evliya Celebi ἦτο παρών καί περιγράφει τήν πολιορκία ἀπό τῆς πλευρᾶς τῶν πολιορκητῶν. Οἱ πληροφορίες του εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέρουσες.

Ἐπίσης ὁ E. Celebi συνέγραψε περιηγητικά καί ἄλλα κείμενα. Τό ἔργο του ἐξεδόθη ἀρχικά σέ τρεῖς τόμους, ἀργότερα σέ ἕξι, στούς ὁποίους προσετέθησαν ἀκόμη δύο, ἤτοι τό ἔργο του περιλαμβάνει ὀκτώ συνολικά τόμους. Στόν τελευταῖο τόμο γίνεται λόγος καί περί τῆς Μακεδονίας. Ν. Μοσχόπουλος, ἄρθρο «Ἐβλιά Τσελεμπή», ΜΕΕ 9 (Ἀθῆναι ἄνευ χρονολογίας ἐκδόσεως), 635.

89. Freely 1992, 153.

90. Σωτηρίου 1942, 217-220, Ὁρλάνδος 1952, 1, 110-124.

91. Ὁρλάνδος 1958, 61-68.

92. Ὁρλάνδος 1958, 43-60.

ἦσαν ἀπαραίτητοι, τόσον γιά τήν φύλαξη τῶν μαγειρικῶν σκευῶν, ὥσων καί τῶν εἰδῶν ἐστιάσεως, καθῶς καί γιά τήν ἀποθήκευση τῶν τροφίμων. Πρόκειται γιά τό Imaret (Πτωχοκομεῖον), ἥτοι ἓνα φιλανθρωπικό Ἰδρυμα, στό ὁποῖο παρεσκευάζοντο ἐδέσματα, τόσο γιά τούς φιλοξενουμένους καί τούς πάσης φύσεως ἐπισκέπτες, ὅσο καί γιά τούς ἀσθενεῖς τοῦ Ἰδρύματος ψυχοπαθῶν, γιά τό προσωπικό τοῦ Ἰδρύματος καί τῶν παρακειμένων οἰκοδομημάτων καί γιά ὅλους γενικά τούς ἐργαζόμενους καί ἀπασχολούμενους στό τεράστιο αὐτό οἰκοδομικό συγκρότημα, μέ τίς διάφορες λειτουργίες του. Καί τά τέσσερα αὐτά οἰκοδομήματα, περί τῶν ὁποίων ἔγινε σύντομος περιγραφή ἄνωτέρω, εὐρίσκονται γύρω ἀπό μία μεγάλων διαστάσεων σχεδόν ὀρθογωνίου σχήματος αὐλή, ἡ ὁποία περιβάλλεται μέ μανδρότοιχο. Στό ΒΑ. τμήμα τῆς ΒΔ. πλευρᾶς τῆς μεγάλης αὐτῆς αὐλῆς εὐρίσκεται ἡ κυρία εἴσοδος, διά τῆς ὁποίας εἰσέρχεται κανεῖς καί ἔχει πρόσβαση στά ἐπί μέρους κτίρια τοῦ ἀχανοῦς αὐτοῦ καί ἄκρως ἐντυπωσιακοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Androutis, P. 2002: Sur quelques emblemes heraldiques Constantinople (XIIe-XVe siecles), ΠΕ 2 (Ξάνθη 2002), 11-42.
- Βαλλᾶς, Δ. 2002: Κατάλογος τῶν Μητροπολιτῶν Σωζοπόλεως κατά τόν 17ο αἰῶνα, ΠΕ 2 (Ξάνθη 2002), 85 - 112.
- Βαλσαμίδης, Π. 2002: Oral Onur, Edirne kadlari, Istanbul 1999 (Οἱ ἱεροδικαστές τῆς Ἀδριανούπολης), Βιβλιοκρισία, ΠΕ 2 (Ξάνθη 2002), 309-311.
- Βελλιανίτης, Θ. ἀχρονολόγητο: Ἄρθρον «Βαγιαζίτ Α΄, Χαν», ΜΕΕ 6 (Ἀθῆναι, ἄνευ χρονολογίας ἐκδόσεως), 446-449.
- Βολανάκης, Ι. 1976: Τά παλαιοχριστιανικά βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος, ἔκδοση τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθμ. δημοσ. 84, Ἀθῆναι.
- Βολανάκης, Ι. 1981: Παλαιοχριστιανικές βασιλικές Μεσαναγροῦ Ρόδου, ΑΑΑ 13, τεῦχος 2 (Ἀσθῆναι 1981), 210-234.
- Βολανάκης, Ι. 1996: Εἰκόνα κρητικῆς τέχνης τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Δρακοντοκτόνου μετά σκηνῶν ἐκ τοῦ βίου του. Ἀνάτυπο ἀπό τά Πεπραγμένα τοῦ Η΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἡράκλειο Κρήτης 1996, τ. Β΄, 1 (Ἡράκλειο 2000), 107-122.
- Βολανάκης, Ι. 2000: Χριστιανικά Μνημεῖα τῆς νοτιοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ΔΚΜΣ 13 (Ἀθῆναι 1999-2000), 11-64.
- Brenk, B. 1977: Spaetantike und Fruehes Christentum, Propylaeen

- Kunstgeschichte, Supplementband I (Frankfurt a. M. - Berlin - Wien 1977).
- Γεδεών, Ν. άχρονολόγητο: Άρθρον, «Οικογένεια Καραθεοδωρή», ΜΕΕ 13 (Άθήναι, άνευ χρονολογίας έκδόσεως), 792.
- Γλαβίνας, Α. 2002: Τρία έγγραφα από την Νομική Συλλογή του Πατριάρχη Ίεροσολύμων Δοσιθέου για την Έκκλησιαστική Ιστορία της Ξάνθης κατά τον 17ο αιώνα, ΠΕ 2 (Ξάνθη 2002), 67-84.
- Γριτσόπουλος, Τ. 1962: Άρθρον «Άδριανούπολις», ΘΗΕ 1 (Άθήναι 1962), στ. 453-460.
- Freely, J. 1992: Tuerkei. Ein Fuehrer, Prestel Verlag, Muenchen, 4. Auflage.
- Ζαφειρίου, Ν. άχρονολόγητο: Άρθρον «Κλυταμνήστρα», ΜΕΕ 14 (Άθήναι, άνευ χρονολογίας έκδόσεως), 598.
- Ζήκος, Ν. 1977: Μολυβδόβουλλα του Βυζαντινού Μουσείου Άθηνών ΑΔ 32, 1977, Μέρος Α΄ - Μελέται (Άθήναι 1982), 80-90.
- Krauthimer, R. 1991: Παλαιοχριστιανική καί Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, μετάφραση Φ. Μαλούχου - Τούφανο, έκδοση Μορφωτικού Ίδρύματος Έθνικής Τραπεζής, Άθήνα, γ΄ έκδοση.
- Κωνσταντινίδης, Δ. 1967: Άρθρον «Σοφίας του Θεού, ναός έν Κωνσταντινουπόλει», ΘΗΕ 11 (Άθήναι 1967), 324-342.
- Λαζαρίδης, Π. 1987: Φθιώτιδες Θήβαι. Ιστορία, άνασκαφές, μνημεΐα ΑΕ 126, 1987 (Άθήναι 1989), 31-335.
- Μοσχόπουλος, Ν. άχρονολόγητο: Άρθρον «Άδριανούπολις», ΜΕΕ 1 (Άθήναι, άνευ χρονολογίας έκδόσεως), 636-641.
- Νικολαΐδης, Ν. 1993: Η Άδριανού μας, Ι (Κείμενο)- ΙΙ (Λεύκωμα), Άθήνα.
- Όρλάνδος, Α. 1948: Παλαιοχριστιανικά λείψανα της Ρόδου, ΑΒΜΕ 6 (Άθήναι 1948), 1-54.
- Όρλάνδος, Α. 1952: Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης, τ. 1-2 (Άθήναι 1952).
- Όρλάνδος, Α. 1958: Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική, Άθήναι, β΄ έκδοση.
- Παναγιωτίδη, Μ. 1972: Βυζαντινά κιονόκρανα μέ ανάγλυφα ζωα, ΔΧΑΕ, περίοδος Δ΄ - τόμος ΣΤ΄ 1970-1972 (Άθήναι 1972), 82-129.
- Παπαζώτος, Θ. 1988: Άνασκαφή Διοκλητιανουπόλεως. Οί πρώτες έκτιμήσεις, ΑΔ 43 (1988) - Μέρος Α΄ - Μελέτες (Άθήναι 1995), 195-216.
- Σκλάβου-Μαυροειδή, 1999: Γλυπτά του Βυζαντινού Μουσείου Άθηνών, Κατάλογος, Άθήνα 1999.
- Στεφανίδης, Β. 1970: Έκκλησιαστική Ιστορία, άπ΄ αρχής μέχρι σήμερα, έκδοτικός οίκος «ΑΣΤΗΡ», Άθήναι, γ΄ έκδοση.
- Στίκας, Εϋ. 1976: Άνασκαφή παλαιοχριστιανικών βασιλικών Άμφιπόλεως, ΠΑΕ 1976, τεϋχος Α΄ (Άθήναι 1978), 99-110.
- Σωτηρίου, Γ. 1942: Χριστιανική καί Βυζαντινή Αρχαιολογία, τ. Α΄ (Άθήναι).

Περίληψη

ΒΔ. της Κωνσταντινουπόλεως και σέ απόσταση 230 χλμ. από αυτήν, στην συμβολή των ποταμών Έβρου, Άρδα και Τόνσου κείται ή Άδριανούπολη, ή όποία ιδρύθηκε στή θέση της αρχαίας θρακικής πολίχνης των Όδρουσσών «Uskudama» τό έτος 125 μ.Χ. υπό του Ρωμαίου Αυτοκράτορος Άδριανού (117-138 μ.Χ.), από τον όποιο έλαβε και τό όνομά της και τό όποιο διετήρησε μέχρι σήμερα. Η πόλη όχυρώθηκε ήδη από την έποχή της ιδρύσεώς της και γι αυτό κατώρθωσε νά άντισταθεί σέ έχθρικές επιδρομές, ενώ άλλες θρακικές πόλεις κατελήφθησαν υπό των βαρβάρων και κατεστράφησαν.

Λόγω της εύφορίας του εδάφους και της στρατηγικής της θέσεως ή πόλη έγνώρισε ένωρίτατα μεγάλη άκμή. Σέ αυτήν ή στην γύρω περιοχή έλαβαν χώρα σπουδαία ιστορικά γεγονότα.

Ο Χριστιανισμός, ή νέα θρησκεία της αγάπης, της άνοχής και της συν-αδελφώσεως των λαών και των πολιτισμών, μέ τον οίκουμενικόν του χαρακτήρα και την μεταφυσική του διάσταση, άν και έγινε ένωρίς γνωστός την περιοχή, όμως ή εύρύτερη διάδοσή του σέ αυτήν έλαβε χώραν κυρίως από του 4ου αϊ. και έξης. Η Άδριανούπολη ήτο αρχικά έδρα Έπισκόπου και πολύ ένωρίς προεβιβάσθη σέ Μητρόπολη, υπό την όποιαν υπήγοντο διάφορες Έπισκοπές.

Τό 1361 μ.Χ. ή Άδριανούπολη κατελήφθη υπό των Τούρκων και άπετέλεσε την πρωτεύουσα της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων (29-5-1453), ή πρωτεύουσα του Κράτους μετεφέρθη στην Κωνσταντινούπολη. Όμως και μετά ταυτα, ή Άδριανούπολη ήτο ή συμπρωτεύουσα της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας και διετήρησε τό γόητρο και την ισχύ της.

Τόσο κατά τά έτη 1361-1453, όσο και μετά ταυτα ή Άδριανούπολη έκοσμήθη μέ διάφορα κτίσματα, τά όποία είναι συνήθως αυτοκρατορικά οίκοδομήματα και δημιουργήματα μεγάλων αρχιτεκτόνων. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και έργα του μεγάλου αρχιτέκτονα Koca Sinan (1490-1588), ό όποιος έζηε γιά ένα μεγάλο χρονικό διάστημα της ζωής του στην πόλη. Όρισμένα από τά κτίσματα αυτά διατηρούνται μέχρι σήμερα. Πρόκειται συνήθως γιά Μουσουλμανικά Τεμένη, τά όποία είναι από τά μεγαλύτερα, σπουδαιότερα και τελειότερα οίκοδομήματα της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στην μελέτη αυτή γίνεται σύντομος λόγος γιά την ιστορία, τίς αρχαιότητες και τά σπουδαιότερα μνημεία της Άδριανουπόλεως, την όποιαν έπεσκέφθη τελευταία ό γράφων.

Summary

Adrianople is located 230km NW of Constantinople at the meeting point of Evros, Ardas and Tonsu rivers. The city was founded at the site of the ancient Thracian hamlet of the Odryssians, 'Uskudama' in A.D. 125 by the Roman emperor Hadrian (A.D. 117-138), after whom it was named. The city was fortified from the time of its foundation and it was thus that it was possible to be defended against foreign attacks, while other cities of the regions were conquered and destroyed.

The city flourished soon due to the fertile soil and its strategic position and a number of important historic events took place in it or its vicinity.

Christianity, the new religion of love, tolerance, and brotherhood of the people and culture, with its ecumenical character became soon known in the region but it spread widely from the 4th century AD. Adrianople was originally the seat of a bishop that was very soon promoted to a metropolitan with several bishoprics under his jurisdiction.

In 1361 Adrianople was conquered by the Turks and became the capital of the Ottoman Empire until the Conquest of Constantinople in 1453. Adrianople retained its prestige and remained a kind of co-capital.

During the period of its being the capital (1361-1453) as well as later it was embellished with several edifices, mainly imperial, the works of important architects. Among those are the works of the famous Koca Sinan (1490-1588), who spent a big part of his life in Adrianople. Some of those buildings are still preserved. They are mainly mosques, some of the biggest, most important and most perfect of the Ottoman Empire.

The history, antiquities and the most important monuments of Adrianople, where the author recently paid a visit, are discussed in this paper.

Βραχυγραφίες

- AAA: Αρχαιολογικά Ανάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι.
ABME: Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, ἔκδοση Α΄. Κ. Ὁρλάνδου, Ἀθῆναι.
ΑΔ: Αρχαιολογικόν Δελτίον, Ἀθῆναι.
ΑΕ: Αρχαιολογική Ἐφημερίς, Ἀθῆναι.
CSHB: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn.
ΔΚΜΣ: Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι.
ΔΧΑΕ: Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἀθῆναι.

- ΘΗΕ: Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία, ἔκδοση Ἀθ. Μαρτίνου, τ. 1-12 (Ἀθῆναι 1962-1968).
- ΜΕΕ: Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία, ἔκδοση Π. Δρανδάκη, τ. 1-24 (Ἀθῆναι ἄνευ χρονολογίας ἐκδόσεως).
- ΠΑΕ: Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
- ΠΕ: Περί Θράκης, Ἐπιστημονική περιοδική ἔκδοση, Πολιτιστικό Ἀναπτυξιακό Κέντρο Θράκης, Ξάνθη.

Μιχαήλ Θ. Παπαγεωργίου

Δικηγόρος, Ύπ. Διδάκτωρ Συνταγματικού- Διοικητικού Δικαίου

«Οί Σχέσεις Ἐκκλησίας-Πολιτείας καί Φορολογικό Καθεστώς»

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μέ τήν παροῦσα μελέτη, μέ περιεκτικό τρόπο ἀποτυπώνονται οἱ σχέσεις Κράτους-Ἐκκλησίας μέ ιδιαίτερη βαρύτητα ὡς πρὸς τό φορολογικό καθεστώς πού διέπει αὐτό τό σύμπλεγμα σχέσεων, σέ μία μάλιστα χρονική συγκυρία πού ἡ Ἑλληνική Δημοκρατία βρίσκεται κάτω ἀπό τό βάρος τῆς δημοσιονομικῆς ὕφεσης. Οἰκονομική περίοδος πού καθιστᾷ θεμελιώδεις συνταγματικά ἔννομες καταστάσεις πιό εὐμετάβλητες ἀπό ποτέ, ἀλλά καί δημιουργεῖ τήν ἀνάγκη ἐπαναπροσδιορισμοῦ εὐαίσθητων θεσμῶν τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας στό σύγχρονο κοινωνικό καί οἰκονομικό περιβάλλον.

Γιά τήν ἀποτελεσματικότερη καί σφαιρικότερη προσέγγιση τοῦ ἐξεταζόμενου ζητήματος ἡ ἐν λόγω μελέτη ἔχει ὡς ἀφετηρία τόν προσδιορισμό αὐτῆς τῆς πολὺπλευρης σχέσης μεταξύ τοῦ κρατικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ μηχανισμοῦ, τήν ἱστορική ἀναδρομή ἀπό τίς ἀπαρχές αὐτῆς τῆς σύνδεσης τό 313 μ.Χ. καί τή Συνθήκη τῶν Μεδιολάνων καθὼς καί τήν πορεία της μέχρι σήμερα. Στῇ συνέχεια παρατίθενται μέ ἐκτενῆ τρόπο, τά εἶδη, οἱ κατηγορίες καί οἱ μορφές σύνδεσης ἢ διαχωρισμοῦ αὐτῆς μέ τό Κράτος

Ἐπίσης, ἀναλύονται οἱ διατάξεις μέ τίς συνταγματικά κατοχυρωμένες Ἀρχές, τῆς Σχέσης αὐτῆς (Ἄρθρο 3 Συντ.), τῆς Φορολογικῆς (Ἄρθρο 4 παρ. 5) καί τῆς Θρησκευτικῆς Ἰσότητος (Ἄρθρο 13) καθὼς καί ὁ τρόπος πού συνδέονται καί συμπλέουν αὐτές στό δικαίκο κρατικό πλαίσιο τῆς χώρας μας.

Ὡς ιδιαίτερη ὄψη τῆς σχέσης Κράτους Ἐκκλησίας παρουσιάζεται ὁ ρόλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινούπολης μέ διακριτές ἐπισημάνσεις στό καθεστώς πού θά ἔπρεπε νά τό περιβάλλει ὡς θεσμός μέ διεθνεῖς προεκτάσεις καί λειτουργία.

Συνεπακόλουθα προκύπτει ἡ ἀνάγκη, παράθεσης ἐκτενῶς τῆς νομικῆς φύσης ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσώπων πού δροῦν στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια (ἐλληνορθόδοξων καί μειονοτήτων), ἀναδεικνύοντας συνταγματικούς προβληματισμούς μέ ἀντίκτυπο στή κατανομή τῶν δημοσιονομικῶν βαρῶν, πού συνεπικουροῦν στή ἀναγκαιότητα περεταίρω σαφέστερης νομοθετικῆς τους ἀποτύπωσης. Ἀνάγκη ἐπιβεβλημένη γιά τήν καθημερινή συναλλακτική καί ὄχι μόνο λειτουργία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν προσώπων.

Ἐπειτα μέ τήν παρουσίαση καί καταγραφή τῶν βασικῶν φόρων καί φοροαπαλλαγῶν τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, μέ τίς ἀλλεπάλληλες τροποποιήσεις τους, ὅπως ἰσχύουν σήμερα ὑπέρ ἀρχικῶς τῆς Ἑλληνορθόδοξης χριστιανικῆς Ἐκκλησίας (καί ὡς Ν.Π.Δ.Δ.) καί ἐν γένει τῶν ἄλλων «γνωστῶν» θρησκευμάτων (ἄρθρο 13 Συντ.-Θρησκευτική Ἰσότης), καί μέ τήν ἐπίκληση πρόσφατων-ἐπικαιρῶν Ἐγκυκλίων-θέσεων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀνακύπτουν εἰδικά ζητήματα συνταγματικότητας, ὡς πρός τό φορολογικό καθεστώς καί τήν ιδιαίτερη προνομιακή ἀντιμετώπιση τῶν ἐξεταζόμενων ὀργανισμῶν λόγω τῆς πνευματικῆς, κοινωφελοῦς, μή κερδοσκοπικῆς φύσης τους.

Τέλος, ἡ συγκριτική ἔκθεση τῶν Σχέσεων Κράτους-Ἐκκλησιῶν καί τῆς Φορολογικῆς Δικαιοσύνης ὅπως αὐτές ἐκφράζονται σέ ἄλλα ἀντιπροσωπευτικά παραδείγματα Κρατῶν-μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, μᾶς βοηθᾷ νά κατανοήσουμε κατ' ἀντιστοιχία τήν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐν λόγω θέματος στήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη καί τό κατά πόσο ὑπάρχουν δυνατότητες ἀλληλεπίδρασης καί κοινῆς διαχείρισης σέ Ἑνωσιακό ἐπίπεδο, μέ σεβασμό πάντοτε στίς κοινωνικές, οἰκονομικές καί ἱστορικές περιστάσεις τῆς κάθε χώρας.

Δέν πρέπει νά παραβλέπεται ἐξ ἄλλου πῶς μέ τίς μεθόδους καί μέ τά κριτήρια φορολογικῆς πολιτικῆς τοῦ κάθε κράτους ἐξυπηρετοῦνται βαθύτερες πολιτικές ἀξιολογήσεις σέ κάθε ἐπίπεδο, μέ τίς ἀντίστοιχες συνέπειες τῆς ἀτολμίας ἢ τῆς ἐπιθετικότητας αὐτῆς, ἄλλοτε τήν πλήρη φοροαπαλλαγή καί ἄλλοτε τήν ὑπερφορολόγηση, τῶν ἐκάστοτε κοινωνικῶν ομάδων. Συμπεριφορές ἀκραῖες καί ἀντίθε-

τες μέ τις άξίες καί τούς σκοπούς τοῦ Συντάγματος, τοῦ θεμελιώδους νόμου τοῦ κράτους καί τῆς κοινωνικῆς μᾶς ὀργάνωσης. Γι' αὐτό καί ἴσως ἡ φορολογική πολυνομία καί ἡ ἀδιαφορία γιά ὀρθολογική- ἐνι-αία καί ὄχι ἀποσπασματική- εὐκαιριακή φορολόγηση νά μὴν εἶναι καί τόσο τυχαία, ἀλλά στό νά ἀποσκοπεῖ στήν καταστρατήγηση τοῦ Συντάγματος, εἰδικά σέ περιόδους οἰκονομικῆς κρίσης.

ΜΕΡΟΣ Α'

— ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 —

Σχέσεις Κράτους-Ἐκκλησίας στί γραμμή τοῦ χρόνου καί τῆς ἱστορίας

Ὡς θεμελιώδη χρονική ἀρχή τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν σχέσεων κράτους καί ἐκκλησίας μπορεῖ νά θεωρηθεῖ, ἡ ἐποχή πού ἐκδόθηκε τό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων (στό σημερινό Μιλάνο), καί ἡ 13η Ἰουλίου τοῦ 313 μ.Χ., μέ τήν νομοθετική διάταξη τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου καί Λικινίου, περί ἀνεξιθρησκίας. Στή συνέχεια αὐτοῦ τοῦ διατάγματος μάλιστα, τόν Ὀκτώβριο τοῦ ἴδιου ἔτους, ὡς μία ἀπό τίς πρῶτες κινήσεις αὐτῆς τῆς σχέσης ἦταν ὁ χριστιανικός κλῆρος νά ἀπαλλαχτεῖ ἀπό τόν φόρο *numera civilia* καί προστατεύτηκε θεσμικά ἡ λειτουργία του. Κατά ἄλλες γνώμες¹ ὥστόσο, ἡ ἀπαρχή τῶν σχέσεων κράτους-ἐκκλησίας τοποθετεῖται, στό διάταγμα τῆς ἀναγνώρισης τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ὡς ἐπίσημης θρησκείας τοῦ κράτους, ἀπό τόν Αὐτοκράτορα Θεοδόσιο στίς 27 Φεβρουαρίου τοῦ 380 μ.Χ., ὥστε νά εἶναι δυνατό νά ἐστιάσουμε στήν ιδιόμορφη αὐτή σχέση, μέ σαφήνεια καί πληρότητα.

Ἀρχικά, ἂν γίνῃ ἀποδεκτή ἡ νοηματική συνέχεια τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἀπό τήν τμηματική καί πολιτιστική μετεξέλιξη τῆς Ρωμαϊ-

1. Π. Παναγιωτάκος, *Αἱ σχέσεις Πολιτείας καί Ἐκκλησίας ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ*, 1969, σελ. 126.

κῆς Αὐτοκρατορίας στή Βυζαντινή, δύο ἦταν οἱ παράγοντες πού καθόρισαν καταλυτικά τήν πορεία αὐτῆς τῆς σχέσης, τήν περίοδο αὐτῶν τῶν πρώιμων χρόνων. Ἀπό τήν μία πλευρά ἡ ξεχωριστή θέση τῶν αὐτοκρατόρων μέσα στήν κρατική διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας, καί ἀπό τήν ἄλλη τά ἐκάστοτε προσωπικά τους αἰσθήματα ἀπέναντι στή χριστιανική θρησκεία. Αὐτοί διαμόρφωσαν καί τά ὅρια αὐτοῦ τοῦ δεσμοῦ, κοσμικῆς καί πνευματικῆς ἐξουσίας, δηλαδή τοῦ κράτους πού ἐκπροσωποῦσε ὁ αὐτοκράτορας καί τῆς Ἐκκλησίας, πού ἐκπροσωποῦσε ὁ Πατριάρχης, ἐπηρεάζοντας τοὺς πολιτικούς καί ἰδεολογικούς προσανατολισμούς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, καί προσδιορίζοντας τή συμπεριφορά τοῦ βυζαντινοῦ λαοῦ πού λειτουργοῦσε ὡς ὁ ἐγγυητής της. Μέ αὐτόν τόν τρόπο αὐτή ἡ ἀλληλεξάρτηση, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς ἱστορίας τῆς αὐτοκρατορίας, ὡς μιά ἀναπόφευκτη παράλληλη σχέση συνύπαρξης, συνεργασίας, ἀλληλοσυμπλήρωσης καί ἀλληλοβοήθειας, κατέληξε σέ ἓνα καθεστῶς συναλληλίας, πού μέ τά χρόνια ἀποτέλεσε μιά βασική καί σημαντική πλευρά τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ².

Πιό συγκεκριμένα, ὁ αὐτοκράτορας, ὡς χριστιανός πού ὀφείλε νά εἶναι, γιά νά ἀνέβει στό Θρόνο, ἐξαρτιόταν ἀπό τόν Πατριάρχη, καί ὁ Πατριάρχης ὡς πολίτης τοῦ κράτους, ἀπό τόν αὐτοκράτορα ἀντίστοιχα. Βέβαια, ὑπῆρχαν συγκυρίες καί περίοδοι πού ἡ συνύπαρξη τους δέν ἦταν ἀρμονική. Εἴτε γιατί δέν μπορούσε νά ὑπάρξει στίς τότε πολιτικές καί κοινωνικές συνθηκες ἐξισορροπημένη λειτουργία, εἴτε γιατί ἔπρεπε ἀναγκαστικά νά λειτουργήσουν παράλληλα, ἔστω καί μέ σύγχυση ἐξουσιῶν ἀνάλογα μέ τίς ἱστορικές συγκυρίες πού προέκυπταν τήν κάθε περίοδο. Ὡστόσο σταδιακά, παγιώθηκε ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ φυσικός προστάτης τῆς Ἐκκλησίας ἦταν ὁ αὐτοκράτορας, καί ὅτι ἡ Ἐκκλησία τόν βοηθοῦσε μέ τά πνευματικά της ἐφόδια νά ἐκπληρώσει τήν ἀποστολή του καί νά ἐνισχύσει τό ἔργο του. Ἐπίσης ἐγίνε ἀποδεκτό ὅτι αὐτό τό εἶδος σχέσης ἐγκαθιστοῦσε μιά ἀλληλεξάρτηση πού ἐμπεριείχε ἀναπόφευκτα καί μιά σχέση ἀνταγωνισμοῦ. Ἐπιπλέον δέ, κάτω ἀπό τό βάρος τῆς προσωπικότητας τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ τοῦ πολιτικοῦ ἡγέτη ἀντίστοιχα, ἡ ἱστορία ἐμφάνισε παραδείγματα ἔντονης σύγκρουσης καί δια-

2. Μ. Βαλάκης-Θεοδωροῦδη, *Τό Νομικό Περίγραμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στά πλαίσια τῆς Διεθνούς Κοινότητας*, 2001, σελ. 176.

τάραξης της³. Σ' αυτό βοήθησε και η κοινωνική πραγματικότητα στην αρχή της γέννησης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τότε πού οι συνθήκες στο έσωτερικό και τό έξωτερικό της κρατικής αυτής οντότητας ήταν ευαίσθητες στη διαμόρφωση τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Ἐκείνη ἡ ἐποχή ἐξάλλου χαρακτηρίστηκε ἀπό τούς σκληρούς ἀγῶνες τοῦ κράτους ἐναντίων τῶν ποικίλων ἐπιδρομῶν διάφορων γειτονικῶν λαῶν, καί τίς παράλληλες διαμάχες καί ἀντιθέσεις στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας⁴. Ὅταν λοιπόν οἱ διάφορες προσπάθειες τῆς Ἐκκλησίας, γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ αἰρετικές διδασκαλίες, ἔμεναν χωρίς ἀποτέλεσμα, τότε ἀναγκαζόταν νά ζητήσει τή βοήθεια τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Ἀντίστοιχα, στόχος τοῦ κάθε αὐτοκράτορα ἦταν νά ὑπάρχει ἐνότητα καί σταθερότητα στό κράτος. Οἱ αὐτοκράτορες ἐξυπηρετώντας καί πρός τό δικό τους συμφέρον καί τούς δύο στόχους, μέ τή συναίνεση τῆς Ἐκκλησίας, ἐμπλέκονταν ἀκόμα καί θεσμικά στίς ὑποθέσεις της.

Εἶναι γεγονός ἀδιαμφισβήτητο ὅτι αὐτοκράτορες καί ἐν γένει τό κράτος στάθηκαν συστηματικοί ἀρωγοί στην ἐμπέδωση καί ἐξάπλωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας. Ταυτίζοντας, ὡστόσο, οἱ ἴδιοι τήν ὀργανωτική συνοχή ἢ ἐδαφική ἀκεραιότητα τοῦ βυζαντινοῦ *imperium* μέ τή διοικητική σταθερότητα καί δογματική καθαρότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἐπέδωξαν συστηματικά ἢ περιστασιακά τήν ἀνάμιξή τους, ἀκόμη καί στίς ἀμιγῶς ἐσωτερικές ἐκκλησιαστικές ὑποθέσεις⁵.

Ἀπό πλευρᾶς τόσο μορφολογικῆς δομῆς ὅσο καί ἐσωτερικῆς λειτουργίας, ὁ ἐκκλησιαστικός ὀργανισμός ἀποτέλεσε, σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου, θεσμό μέ ἔντονα κρατικά χαρακτηριστικά. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἐκκλησιαστικοῦ ἐνδιαφέροντος ὀργανωτικά ἢ διοικητικά ζητήματα ρυθμίζονταν καί μέ διατάξεις τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτειακῆς νομοθεσίας. Οἱ νομοθετικές αὐτές ἐπεμβάσεις στην ἐκκλησιαστική διοίκηση, εἴτε ἦταν εὐθεῖες καί ἄμεσες εἴτε ἀκολουθοῦσαν πιό ἔμμεσες μεθόδους ἐπιρροῆς, δέν ἐπιτρεπόταν ὡστόσο νά ἀλλοιώνουν τήν ὀρθόδοξη δογματική διδα-

3. Ν. Μαγγιώρος, *Αὐτοκρατορική ἰδεολογία καί Ἐκκλησία, Ἱστορία τῆς Ὁρθοδοξίας*, τόμ. 2, 2009, σελ. 140-170.

4. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Ἡ πολιτική θεωρία τῶν Βυζαντινῶν*, 1988, σελ. 67.

5. Ν. Μαγγιώρος, *Αὐτοκρατορική ἰδεολογία καί Ἐκκλησία, Ἱστορία τῆς Ὁρθοδοξίας*, τόμ. 2, 2009, σελ. 136.

σκαλία, όπως αυτή είχε αποκρυσταλλωθεί με αποφάσεις των εκκλησιαστικών συνόδων ή συγγράμματα των πατέρων⁶.

Στή συνέχεια με την πολιτειακή διαδοχή στή περιοχή καί την υποδούλωση της στήν Όθωμανική κρατική οντότητα ως προς την Έκκλησία παρατηρούνται τά εξής. Κατά την ισλαμική όθωμανική παράδοση, οί αποκαλούμενοι Λαοί της Βίβλου (χριστιανοί καί έβραϊοί), έφόσον δέν είχαν προβάλει αντίσταση καί εκπλήρωναν τίς φορολογικές τους υποχρεώσεις, διατηρούσαν τή θρησκευτική τους αυτόδιοίκηση, τηρώντας τίς οίκειες θρησκευτικές ή κοινοτικές παραδόσεις. Γιά τόν λόγο αυτό, ό σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ ό Πορθητής, συνεκτιμώντας τή θρησκευτική -κυρίως όμως τήν πολιτική- κατάσταση, όπως αυτή είχε πλέον διαμορφωθεί μετά τήν Άλωση (1453), παρείχε στόν άνθενωτικό πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο σειρά γενικών καί ειδικών προνομίων αυτόδιοίκησης τής Όρθόδοξης Έκκλησίας. Μέ τήν έφαρμογή τους, τέθηκαν οί θεσμικές βάσεις λειτουργίας του έκκλησιαστικού οργανισμού στό πλαίσιο του γιγαντιαίου όθωμανικού διοικητικού μηχανισμού, μέ σκοπό τήν άρμονικότερη ένταξη του πρώτου στήν όθωμανική δικαιοική τάξη καί ουσιαστικά τόν αποτελεσματικότερο έλεγχο του υπόδουλου έλληνικού έθνους.

Θεμέλια τής ειδικής μεταχείρισης τής όρθόδοξης χριστιανοσύνης αποτέλεσαν τά «βεράτια» προνομιακού δηλαδή περιεχομένου έγγραφα, πού χορηγοΰσε ή όθωμανική διοίκηση στους έκκλησιαστικούς ταγούς, άφορώντας είτε τόν ίδιο τόν πατριάρχη, ως θρησκευτικοπολιτικό ήγέτη των όρθοδόξων (ειδικά προνόμια) είτε τήν όρθόδοξη έκκλησία στό σύνολό της (γενικά προνόμια)⁷. Τά προνόμια παρείχαν έλευθερία τής λατρείας, έσωτερική αυτόδιοίκηση των χριστιανικών κοινοτήτων ή των όμόλογων ιδρυμάτων θρησκευτικού σκοπού, έλεύθερη διοίκηση καί διαχείριση των έκκλησιαστικών περιουσιακών στοιχείων, φορολογικές άπαλλαγές, άσκηση πνευματικής ή δικαστικής δικαιοδοσίας άπό τά άρμόδια έκκλησιαστικά όργανα επί υποθέσεων οικογενειακού ή κληρονομικού δικαίου κ.ά. Όστόσο, συχνά τά ίδια προνόμια δέν γίνονταν σεβαστά, ιδίως σε περιοχές όπου οί χριστιανοί πληθυσμοί ήταν περισσότερο εύάλω-

6. Κ. Παπαγεωργίου, *Έκκλησιαστικό Δίκαιο (Θεωρία- Νομολογία)*, 2013, σελ. 54.

7. Π. Κονόρτας, *Όθωμανικές θεωρήσεις γιά τό Οίκουμενικό Πατριαρχείο: τά βεράτια γιά τούς προκαθήμενους τής Μεγάλης Έκκλησίας (17ος -20ος αιώνας)*.

τοι στήν καταπίεση τῶν τοπικῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν (πασάδων), χωρίς ἀμεσότερο ἔλεγχο ἀπό τήν κεντρική κρατική διοίκηση.

Τό ζήτημα τῶν σχέσεων κράτους καί ἐκκλησίας στήν Ἑλλάδα ἀκολουθεῖ τά τελευταῖα 190 καί παραπάνω χρόνια ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 μέχρι σήμερα διάφορες διακυμάνσεις. Ὑπάρχουν περίοδοι ἔντασης, ἀλλά καί ἀγαστῆς συνεργασίας. Πολλές φορές οἱ συγκρούσεις κυριαρχοῦν ἀκόμα καί στό πολιτικό σκηνικό μέ κοινωνικές καί ἰδεολογικές διαστάσεις. Ἐνῶ σέ περιόδους ἡρεμίας οἱ προβληματισμοί περιορίζονται σέ θεολογικά καί ἱστορικά ζητήματα. Ἡ ἔναρξη τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τό 1821, ἐπέφερε τή διακοπή τῆς ἐπικοινωνίας μεταξύ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τῶν ἐπαναστατημένων περιοχῶν καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Οἱ προσπάθειες τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων αὐτῶν διακόπηκαν μέ τή δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη, ἡ διοίκηση τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐκείνη τήν περίοδο ἀσκοῦνταν στήν οὐσία ἀπό τό «Μινιστέριο» (Ὑπουργεῖο) τῆς Θρησκείας. Ἀπό τό 1829 καί μετά, τίς σχετικές ἀρμοδιότητες συνέχισε νά ἀσκεῖ εἰδική κρατική ὑπηρεσία, ὑπό τήν ὀνομασία «Γραμματεία ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίου Παιδείας»⁸.

Τό σύνολο τῶν συνταγματικῶν ἑλληνικῶν κειμένων, τόσο τῆς ἐπαναστατικῆς, ὅσο καί τῆς μετέπειτα περιόδου, περιεῖχαν διατάξεις πού ἀναγνώριζαν μέ ἐπίσημη διατύπωση τήν Ἀνατολική Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ὡς «Ἐπικρατοῦσα» στή χώρα μας. Ὡστόσο, τά ἴδια κείμενα, διαπνεόμενα ἀπό φιλελεύθερο πνεῦμα, προέβλεπαν μέ πανηγυρικό ἐπίσης τρόπο, κατοχύρωση καί προστασία τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, μέ ἐλεύθερη τέλεση τῆς λατρείας τῶν ὁποίων ἄλλων δογμάτων ἢ θρησκευμάτων, ὑπό τήν ἐγγύηση τῶν κρατικῶν ἀρχῶν. Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ αὐτόβουλη ἀνεξαρτητοποίηση τῆς ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο συνιστοῦσε κανονική ἐκτροπή, δέν ἦταν λίγοι ἐκεῖνοι πού ὑποστήριζαν ὅτι κάτι τέτοιο, ἂν καί ἐκκλησιαστικό ἀτόπημα, ἐπιβαλλόταν ἀπό λόγους ἑκτακτων πολιτικῶν συνθηκῶν, πού συνδέονταν μέ τήν ἐθνική ἐπιβίωση καί ἀνεξαρτησία τῶν μόλις ἀπελευθερωμένων περιοχῶν⁹.

8. Ε. Κωνσταντινίδης, *Ἰωάννης Καποδίστριας καί ἡ ἐκκλησιαστική του πολιτική*, 1977, σελ. 11.

9. Κ. Παπαγεωργίου, *Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο (Θεωρία- Νομολογία)*, 2013, σελ. 58.

Στό ίδιο μήκος κύματος ήταν και οι αντιλήψεις του τριμερούς Συμβουλίου Αντιβασιλέων του Όθωνα. Πιο συγκεκριμένα, ο βαυαρός καθηγητής της Νομικής Σχολής του Μονάχου και αρμόδιος της Αντιβασιλείας επί εκκλησιαστικών θεμάτων Λουδοβίκος φόν Μάουρερ, υποστήριζε μία πολιτειακή έκδοχή των σχέσεων μεταξύ κράτους και εκκλησίας, πού όμως στην ουσία καθιστούσε την Έκκλησία οργανική προέκταση του Κράτους. Ο Μάουρερ σέ συνεργασία με εκκλησιαστικούς και πολιτικούς παράγοντες διαμόρφωσε το πλαίσιο λειτουργίας της Έκκλησίας στο νέο Κρατικό μόρφωμα της τότε Ελλάδας, έτσι και έκπληξε το Διάταγμα της 23 Ιουλίου/4 Αυγούστου 1833, περί της «Διακήρυξης περί της ανεξαρτησίας της Έλληνικής Έκκλησίας». Μέ το κείμενο αυτό, η Έλληνική Έκκλησία ανακηρυσσόταν «αυτοκέφαλος και ανεξάρτητος από πάσης άλλης εξουσίας», διατηρώντας απλώς δογματική ένότητα με τις υπόλοιπες ορθόδοξες εκκλησίες¹⁰.

Η Σύνοδος της Έκκλησίας τελούσε «υπό την κυριαρχία του Βασιλέως» (ο Όθωνας μάλιστα ήταν Ρωμαιοκαθολικός) και καμία απόφαση της Συνόδου δεν είχε ισχύ αν δεν επικυρώνονταν από την κυβέρνηση. Η Έλλαδική Έκκλησία μπορεί από την μία να πέτυχε το σκοπό της και να αυτονομήθηκε από το Πατριαρχείο πού βρίσκονταν στην καρδιά του Οθωμανικού κράτους αλλά πλέον είχε καταστεί υποχείριο πολιτικών συμφερόντων της εκάστοτε ηγεσίας του νεοσύστατου Έλληνικού κράτους. Λύση στο όλο ζήτημα επέφερε η έκδοση του Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου της 29ης Ιουνίου 1850, νομοκανονικό κείμενο με το οποίο το Οικουμενικό Πατριαρχείο ανακήρυξε Αυτόκέφαλη την Έκκλησία της Ελλάδος, θέτοντας απλώς όρισμένους όρους ως προς τον ειδικότερο τρόπο διοίκησης της. Ακολούθησε το έτος 1852 η ψήφιση των δύο πρώτων καταστατικών χαρτών της Αυτόκέφαλης Έκκλησίας της Ελλάδος, ειδικότερα των Νόμων Σ', «Περί επισκοπών και περί του υπό τούς επισκόπους τελούντος κλήρου» και ΣΑ', «Νόμος Καταστατικός της Ιερᾶς Συνόδου της Έκκλησίας της Ελλάδος». Σέ εφαρμογή των ρυθμίσεών τους, η έντονη πολιτειακή υποχώρησε, προς όφελος μίας μεγαλύτερης αυτοδιοίκησης της έλλαδικῆς εκκλησίας, αφού

10. Ch. Frazee, *Ορθόδοξος Έκκλησία και Έλληνική Ανεξαρτησία (1821-1852)*, σελ. 161, από Κ. Παπαγεωργίου, *Έκκλησιαστικό Δίκαιο (Θεωρία-Νομολογία)*, 2013, σελ. 59-60.

πλέον τὰ μέλη τῆς Συνόδου δέν διορίζονταν ἀπό τὴν Κυβέρνηση ἀλλὰ καλοῦνταν κάθε χρόνο κατὰ τὴ σειρά τῆς ἀρχαιότητάς τους στὴν ἀρχιερωσύνη.

Ἡ δημόσια παρουσία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα σημαδεύτηκε ἀπὸ τὴν ἐνεργό συμμετοχὴ τῆς στά πολιτικά πράγματα, πού ὁδήγησαν ἀργότερα ἀκόμα καὶ στὸν ἐθνικὸ διχασμὸ μεταξύ βασιλικῶν καὶ φιλελευθέρων (1917). Τὰ γεγονότα τῆς περιόδου αὐτῆς εἶχαν μεταξύ ἄλλων ὡς ἀντίκτυπο ἀκόμα καὶ τὴν καθαίρεση καὶ ἀντικατάσταση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπισκόπων-Μητροπολιτῶν καταδεικνύοντας μὲ τὸν πῶ ξεκάθαρο τρόπο ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικὲς πράξεις ξέφευγαν ἀπὸ τὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ τους λειτουργία καὶ ταυτίζονταν μὲ πολιτικὲς καὶ κομματικὲς ἔριδες. Ὁ νέος «Καταστατικὸς Νόμος» πού ψηφίστηκε τὸ 1923, καθιέρωσε τὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας ὡς ἀνώτατο διοικητικὸ ὄργανο τῆς Αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθιερώνοντας τὸ συνοδικὸ σύστημα διοίκησης καὶ ὀρίζοντας, στὸ ἴδιο πλαίσιο, τὴν ἀπευθείας ἐκλογή τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ τὴν Σύνοδο. Μὲ αὐτόν τόν καταστατικὸ χάρτη καὶ τυπικά ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν μετονομάστηκε σὲ Ἀρχιεπίσκοπο, ἐνῶ οἱ τοπικοὶ ἐπίσκοποι σὲ Μητροπολίτες¹¹.

Ἡ μεταπολεμικὴ περίοδος χαρακτηρίστηκε ἀπὸ πληθώρα αὐθαίρετων ἐπεμβάσεων τῆς πολιτείας στὰ ἐσωτερικά τῆς Ἐκκλησίας. Ὅρισμένες ἀπὸ αὐτές ἦταν τόσο βίαιες καὶ ἀπροκάλυπτες, ξεπερνώντας τὰ ὅρια κάθε πολιτειοκρατικῆς λογικῆς, ἐξυπηρετώντας ὡστόσο σκοπιμότητες συγκεκριμένων ἀνώτατων κληρικῶν. Ἀπὸ τὸ χρονικὸ τῶν πολυάριθμων (ἐμφανῶν καὶ ἀφανῶν) ἐπεμβάσεων, ἀξίζει ἐδῶ νὰ μνημονευθεῖ ὁ διορισμὸς ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ χούντα (1967-1973) πλειάδας ἀρχιερέων ὡς μελῶν τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου, οἱ ὅποιοι παρεῖχαν, σὲ οὐκ ὀλίγες περιπτώσεις, τὴν ἀπαραίτητη ἰδεολογικὴ «νομιμοποίηση» πού εἶχε ἀνάγκη ἡ δικτατορία τῶν συνταγματαρχῶν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἀναγνώρισή τους στὴν κοινωνία¹². Μετὰ τὴν μεταπολίτευ-

11. Θ. Τσιρώνης, *Ἐκκλησία Πολιτευόμενη: Ὁ πολιτικὸς λόγος καὶ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 1913-1941*, 2010, σελ. 67-70.

12. David Close, *Ἑλλάδα 1945-2004, Πολιτικὴ-Κοινωνία-Οἰκονομία*, 2006, σελ. 336 ἀπὸ Κ. Παπαγεωργίου, *Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο (Θεωρία-Νομολογία)*, 2013, σελ. 65.

ση, από τό 1974 μέχρι καί σήμερα ή σχέση κράτους ἐκκλησίας θά χαρακτηρίζονταν ὡς «διακριτική» μέ ἐλάχιστες συγκρούσεις ὅπως τό παράδειγμα τοῦ «Νόμου Τρίτση», Ν. 1700/1987 μέ τήν ἀντισυνταγματική δήμευση τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας καί τό 2001 ὡς πρὸς τήν ἀναγραφή τοῦ θρησκευματος στίς πολιτικές ταυτότητες. Οἱ δύο αὐτές συγκρούσεις παρά τήν μεγάλη διάσταση πού προκάλεσαν ἀρχικῶς τελικῶς ἐλαχιστοποιήθηκαν κατὰ κανόνα μετά ἀπό παρέμβαση τοῦ τρίτου πόλου ἐξουσίας στό πολίτευμα μας, τῆς Δικαστικῆς Λειτουργίας μέ μία σειρά δικαστικῶν ἀποφάσεων¹³.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Συστήματα καί εἴδη ἐνότητας-διαχωρισμοῦ Κράτους -Ἐκκλησίας

Τά συστήματα ἐνότητας

Σ τήν κατηγορία τῶν συστημάτων ἐνότητας Κράτους καί Ἐκκλησίας κατατάσσονται ὅσα ἔχουν κοινό χαρακτηριστικό τήν ἐξάρτηση τῶν δύο φορέων. Σ' αὐτήν συνυπάρχουν μοντέλα ὅπου ἄλλοτε τό προβάδισμα τό ἔχει ἡ Ἐκκλησία ἐναντι τοῦ Κράτους (ιεροκρατικό σύστημα) καί ἄλλοτε μοντέλα ὅπου ἐπικρατεῖ τό ἀντίστροφο, δηλαδή τό προβάδισμα τῆς Πολιτείας ἐναντι τῆς Ἐκκλησίας (πολιτειακρατικά συστήματα)¹⁴.

Τό ιεροκρατικό σύστημα

Ὅπου ἐπικράτησε τό ιεροκρατικό σύστημα, ἡ Ἐκκλησία ἀσκοῦσε τόσο τήν ἐκκλησιαστική ὅσο καί τήν κοσμική ἐξουσία, ὑπό τό πρόσωπο ἐνός θρησκευτικοῦ ἡγέτη¹⁵. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ συστήματος στή Δύση τόν 11ο αἰῶνα ἀποτελέσε τήν ἀπαρχή τῆς σύγκρουσης

13. Ε. Βενιζέλος, *Οἱ Σχέσεις Κράτους - Ἐκκλησίας*, 2000, σελ.16-19.

14. Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 803.

15. Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 804.

ανάμεσα στόν πάπα καί τούς τοπικούς ἡγεμόνες¹⁶. Ἡ σύγκρουση αὐτή κατέληξε σέ βάρος τοῦ ρωμαιοκαθολικισμοῦ καί ἀποδυνάμωσε τήν προσπάθεια τοῦ Βατικανοῦ νά ἐγκαθιδρύσει τήν Πολιτεία τοῦ Θεοῦ, δηλαδή τό μοντέλο πολιτειακῆς ὀργάνωσης πού ὀραματίστηκε ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος, στό ἔργο του «Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ». Σέ αὐτό προβάλλεται ὅτι ἡ ἐξουσία τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἔχει κατά βάση πνευματικό χαρακτήρα, πρέπει νά ἐπιβάλλεται στήν κοσμική, ἀκόμα καί σέ κοσμικά ζητήματα¹⁷, καθώς ἡ Πολιτεία τοῦ Θεοῦ, ἡ μορφή διακυβέρνησης σύμφωνα μέ τό θεοκρατικό πρότυπο, εἶναι ἡ μόνη κατάλληλη γιά τήν ἐπιβολή τῆς θείας δικαιοσύνης καί τή νίκη κατά τῶν ἐχθρῶν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ Πολιτεία τῶν ἀνθρώπων προκειμένου νά λαμβάνει ἀποφάσεις σύμφωνα μέ τίς ἐπιταγές τῆς θείας βούλησης, πρέπει νά ἀκολουθεῖ τίς ἐντολές τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν. Ἡ ἀνάδειξη, μάλιστα, τῶν «ψευδοϊσιδώρειων διατάξεων» ἀπό τό Βατικανό, οἱ ὁποῖες περιείχαν παραποιημένους συνοδικούς κανόνες, πού ἱεραρχοῦσαν τούς κληρικούς σέ ἀνώτερη θέση ἀπό τούς κοσμικούς ἄρχοντες, συνετέλεσε στή διαμόρφωση τοῦ κλίματος μέ τό ὁποῖο ἰσχυροποιήθηκε ἡ θέση τῶν προκαθήμενων τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στούς κοσμικούς ἄρχοντες¹⁸. Ἡ ἐπιβολή τῶν παπῶν στούς δυτικούς ἡγεμόνες φαινόταν ἀποτελεσματική ἀπό τόν 11ο ἕως τά τέλη τοῦ 13ου αἰῶνα. Στό ἀποκορύφωμα τῆς κυριαρχίας τους (1302) ἐκδόθηκε ἀπό τόν πάπα Βονιφάτιο Η΄ ἡ Βούλα *Unam Sanctam*, μέ τήν ὁποία διατυπωνόταν ἡ θεωρία «τῶν δύο ξιφῶν»· αὐτή ἀπεικόνιζε τή φιλοσοφία τοῦ ἱεροκρατικοῦ συστήματος μέ τή συνδρομή εὐαγγελικῶν χωρίων. Ἡ ὁλοένα διευρυνόμενη ἐξουσία τους, ὅπως ἦταν φυσικό, προκάλεσε τίς σοβαρές ἀντιδράσεις πολλῶν ἡγεμόνων καί ἀποτελέσε τή βασιική αἰτία σύγκρουσής τους μέ τήν Ἐκκλησία¹⁹.

Τά πολιτειοκρατικά συστήματα

Στά πολιτειοκρατικά συστήματα τό Κράτος ἐπεμβαίνει στά ἐσωτερικά τῆς Ἐκκλησίας καί ρυθμίζει ὄχι μόνο θέματα τῆς διοικήσεως

16. Ἰ. Κονιδάρης, *Ἑγχειρίδιο Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, 2000, σελ. 66.

17. Μ. Σταθόπουλος, *Σχέσεις Πολιτείας καί Ἐκκλησίας*, 1993, σελ. 12.

18. Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Ἐκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 25.

19. Π. Παναγιωτάκος, *Αἱ σχέσεις Πολιτείας καί Ἐκκλησίας ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ*, 1969, σελ. 110.

της, αλλά, σύμφωνα με όρισμένες έκδοχές της πολιτειοκρατίας, και πνευματικά θέματα. Η κοσμική εξουσία καθίσταται έγγυητής της πίστης, παράγοντας αναπαραγωγής και συντήρησης της θρησκευτικής κοσμοθεωρίας. Στα συστήματα αυτά η πολιτειακή επέμβαση ποικίλλει ως προς τό είδος, ως προς τόν τρόπο αλλά και ως προς τήν ένταση – απόλυτη ύποταγή Έκκλησίας καισαροπαπισμός – ήπια επικράτηση κράτους νόμων κρατούσης πολιτείας²⁰. Η θεωρία²¹, τυποποιώντας, κατέληξε στις ακόλουθες μορφές πολιτειοκρατίας:

Τό καισαροπαπικό σύστημα

Όπου εφαρμόστηκε αυτό τό σύστημα, ή Έκκλησία ύποτάχτηκε πλήρως στήν κοσμική εξουσία τόσο για τή ρύθμιση τών διοικητικών όσο και για τή ρύθμιση τών θρησκευτικών της θεμάτων²². Η ύπαγωγή της στό Κράτος δικαιολογήθηκε από τήν αντίληψη ότι ό Θεός μεταβίβαζε στόν έκάστοτε κοσμικό ήγεμόνα τό σύνολο της κοσμικής και πνευματικής εξουσίας. Πρώιμες έκδοχές καισαροπαπισμού εμφανίστηκαν τήν εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όταν ό αυτοκράτορας, έκτός από διαχειριστής της πολιτικής εξουσίας, θεωρήθηκε υπέρτατη θρησκευτική αρχή, μέ θεϊκές δυνατότητες, αποτελώντας μάλιστα και αντικείμενο λατρείας.

Έκφάνσεις του καισαροπαπισμού ανιχνεύονται, επίσης, και στήν Ανατολή. Στο Βυζάντιο, παρά τίς αναφορές στήν ύπαρξη ενός συστήματος συναλληλίας – σύμφωνα μέ τό όποιο ή κοσμική και ή εκκλησιαστική εξουσία συμπορεύονται ανεξάρτητα στόν χώρο τους ή καθεμία – ή Έκκλησία υπαγόταν στόν έλεγχο του αυτοκράτορα χωρίς νά έχει τή δυνατότητα άσκησης πολιτειακών αρμοδιοτήτων²³. Η ίδια ή Έκκλησία έδωσε τή δυνατότητα στόν αυτοκράτορα νά επέμβει στά έσωτερικά της για τήν αντιμετώπιση τών αίρέσεων πού ξεπηδοῦσαν από τούς κόλπους της. Οί ένδοεκκλησιαστικές διαμάχες αντιμετώπιζονταν μέ αυτοκρατορική παρέμβαση, μέ αποτέλεσμα ό ήγεμόνας νά καθίσταται έγγυητής της πίστης αλλά και πανίσχυρος παράγοντας διαμόρφωσης τών συσχετισμών στό έσωτερικό της. Στο Βυζάντιο, ή Έκκλησία παρείχε τήν άπαιτούμενη πνευματικότητα

20. Μ. Σταθόπουλος, *Σχέσεις Πολιτείας και Έκκλησίας*, 1993, σελ. 12.

21. Ι. Κονιδάρης, *Έγχειρίδιο Έκκλησιαστικού Δικαίου*, 2000, σελ. 68.

22. Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 805.

23. Π. Δημητράκοπουλος, *Κράτος-Έκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 27.

στήν κοσμική εξουσία, πνευματικότητα πού χρησίμευε ως παράγοντας ανανέωσης της βυζαντινής απολυταρχίας, καί ή πολιτική εξουσία παρείχε κρατική προστασία στην επίσημη θρησκεία από τις ρήξεις καί τις διαμάχες πού τήν απειλούσαν.

Στή Δύση, ό καισαροπαπισμός προκλήθηκε ως αντίδραση στις προσπάθειες της ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας νά διευρύνει τό πεδίο έπιρροής της. Η άποτυχία έδραίωσης της ιεροκρατίας ήταν ή άπαρχή της ύποταγής καί τοῦ έλέγχου τοῦ παντοδύναμου καί διαρκῶς άπειλητικοῦ γιά τά συμφέροντα της κοσμικής εξουσίας έκκλησιαστικοῦ μηχανισμοῦ. Θεωρητική κάλυψη στόν καισαροπαπισμό παρείχε μεταξύ άλλων τό έργο τοῦ Δάντη «De Monarchia» στό όποιο ό ιταλός ποιητής ύποστήριζε ότι ό ήγεμόνας έχει από τόν Θεό τήν εξουσία νά ρυθμίζει κάθε πεδίο της κοινοτικής, πολιτικής καί έκκλησιαστικής ζωής²⁴.

Τό σύστημα τοῦ έδαφισμοῦ

Παραλλαγή τοῦ καισαροπαπισμοῦ εἶναι τό σύστημα τοῦ έδαφισμοῦ (territorialismus) τό όποιο εἶναι γνωστό καί ως «περιφερειακό σύστημα». Ο έδαφισμός άποτελεῖ ήπιότερη μορφή καισαροπαπισμοῦ²⁵. Θεωρήθηκε ότι εἶναι τό καταλληλότερο σύστημα σχέσεων μετά τήν άμφισβήτηση της παπικής αὐθεντίας από τούς προτεστάντες. Μορφοποιήθηκε μετά τό συνέδριο τῶν διαμαρτυρόμενων θεολόγων στό Ράουμπουργκ (1554), όπου διακήρυξαν τήν πρόθεσή τους νά καταργήσουν τή διοικητική διαβάθμιση τοῦ κλήρου της ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας καί νά έκχωρήσουν τήν άρμοδιότητα διοίκησής της στους τοπικούς ήγεμόνες²⁶.

Σύμφωνα μέ τό σύστημα αυτό, πού επιβίωσε σέ όρισμένα γερμανικά βασίλεια, ό μονάρχης εἶχε τήν εξουσία προσδιορισμοῦ της θρησκείας τῶν ύπηκόων του σύμφωνα μέ τόν κανόνα *cuius regio, illius religio* (ή θρησκεία τῶν ύπηκόων ταυτίζεται μ' αὐτήν τοῦ ήγεμόνα). Η έκκλησιαστική διοίκηση καί ή λατρεία άποτελοῦσαν δημόσιες ύποθέσεις. Τό Κράτος εἶχε ἀναλάβει τήν προστασία της Έκκλησίας

24. Π. Παναγιωτάκος, *Αί σχέσεις Πολιτείας καί Έκκλησίας έν τη Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ*, 1969, σελ. 138.

25. Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 805-806.

26. Π. Παναγιωτάκος, *Αί σχέσεις Πολιτείας καί Έκκλησίας έν τη Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ*, 1969, σελ. 159.

καί, κυρίως, τή διαφύλαξη τῆς ἀνεξαρτησίας της ἀπό τήν κεντρική ἐκκλησιαστική ἀρχή, τό Βατικανό. Τό καθεστώς αὐτό, πρόδρομος τοῦ καθεστῶτος τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ὅπως τυποποιήθηκε κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους στίς χώρες μέ ἔντονη προτεσταντική ἐπιρροή, ἐπικράτησε στίς σκανδιναβικές χώρες καί ἀναπτύχθηκε στήν Ἀγγλία μετὰ τήν ἀνεξαρτητοποίηση τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τόν πάπα²⁷.

Τό σύστημα τῆς ἀπολυταρχίας τῶν ρωμαιοκαθολικῶν χωρῶν

Στίς χώρες ὅπου ἡ Μεταρρύθμιση δέν γνώρισε ἰδιαίτερη ἐπιτυχία, κυρίως κατὰ τόν 17ο αἰώνα, ἐπικράτησε νέα μορφή σχέσεων, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία ὑπαγόταν στόν κρατικό ἔλεγχο, χωρίς ὅμως αὐτός νά φτάνει μέχρι τοῦ σημείου τῆς ρύθμισης μέ πολιτειακές ἀποφάσεις ζητημάτων πού ἀνάγονταν στή λατρεία της καί, γενικά, πνευματικῶν ζητημάτων ἐσωτερικοῦ χαρακτήρα. Ἡ κοσμική ἐξουσία δέν παρενέβαινε στά πνευματικά ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας· περιοριζόταν στή ρύθμιση τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων της, στήν ὀργάνωση δηλαδή καί τήν ἐποπτεία τῆς διοίκησής της²⁸. Οἱ γνωστότερες ἐκδοχές τοῦ συστήματος εἶναι ὁ γαλλικανισμός καί ὁ φεβρωνιανισμός. Παραλλαγή τοῦ φεβρωνιανισμού ἀποτελέσει ὁ ἰωσηφισμός. Ὁ γαλλικανισμός εἶναι τό ἰδιόμορφο ἐκεῖνο σύστημα πού ἐπικράτησε στή Γαλλία τόν 17ο αἰώνα μετὰ τή σύγκρουση τοῦ πάπα μέ τοὺς γάλλους βασιλεῖς. Ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ πάπα σέ πνευματικά θέματα, καθόσον μάλιστα εἶχαν ἀποφανθεῖ γι' αὐτά οἱ οἰκουμενικές σύνοδοι τῆς Ἐκκλησίας, καί, φυσικά, οἱ ἀντιδράσεις γιά τήν ἀρμοδιότητά του νά ρυθμίζει διοικητικά ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Γαλλίας, χωρίς τή συναίνεση τοῦ βασιλιᾶ, ὀδήγησαν στήν υἱοθέτηση τῆς Γαλλικανικῆς Διακήρυξης (Declaration Gallicane) ἀπό τή συνέλευση κληρικῶν πού συγκάλεσε τό 1682 ὁ Λουδοβίκος ΙΔ'²⁹. Ἡ διακήρυξη αὕτη περιόρισε τήν παπική δικαιοδοσία σέ ἐκκλησιαστικά ζητήματα ἀποκλειστικά πνευματικοῦ χαρακτήρα. Συνοδεύτηκε ἀπό νόμους μέ τοὺς ὁποίους ὁ βασιλιάς ἀναλάμβανε τήν τήρηση τῆς γαλήνης καί τῆς τάξης στήν Ἐκκλησία,

27. Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Ἐκκλησία: Μία Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 29.

28. Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 806.

29. Π. Παναγιωτάκος, *Αἱ Σχέσεις Πολιτείας καί Ἐκκλησίας ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ*, 1969, σελ.166.

διαδραματίζοντας παράλληλα πρωταγωνιστικό ρόλο για την επίλυση όσων προβλημάτων αφορούσαν τη διοίκησή της. Τό σύστημα αυτό δέν άμφισβητήθηκε ούσιωδώς μέχρι τό κονκορδάτο τοῦ 1801, ανάμεσα στην Άγία Έδρα καί τή Γαλλία τοῦ Βοναπάρτη, πού άποκαταστάθηκαν οί διαταραγμένες κατά τή γαλλική Έπανάσταση σχέσεις Κράτους καί Έκκλησίας καί ρυθμίστηκαν έκ νέου ζητήματα πού παρέμεναν άνοικτά³⁰.

Οί ιδέες τής άλλης έκδοχής τοῦ συστήματος τής άπολυταρχίας τών ρωμαιοκαθολικῶν χωρῶν, τοῦ φεβρωνιανισμοῦ, βρίσκουν ἔρεισμα στην ἐπιχειρηματολογία πού άνέπτυξε μέ τά συγγράμματά του ό προτεστάντης ἐπίσκοπος Ν. Hontheim. Τά ἔργα του τά δημοσίευσε στή Φρανκφούρτη μέ τό ψευδώνυμο Φεβρώνιος, μέ στόχο τήν άσκηση κριτικῆς στην παπική άπολυταρχία στό ἐσωτερικό τής Έκκλησίας καί τήν άνάδειξη μέτρων πού θά μπορούσαν νά μεταρρυθμίσουν ούσιαστικά τόν ρωμαιοκαθολικισμό. Κατά τόν Ν. Hontheim, ό πάπας δέν εἶχε τήν αὐθεντία πού τοῦ απέδιδε ἡ κρατοῦσα έκδοχή γιά τό ἀλάθητο. Έπρεπε νά ὑπόκειται, ὅπως καί ὄλοι οί ιεράρχες τής Έκκλησίας, στίς ἀρχές τών οἰκουμενικῶν συνόδων της, καθῶς δέν ἦταν τίποτε ἄλλο ἀπό διοικητικός προϊστάμενος τών τοπικῶν ἐπισκόπων, καί ὄχι ό μόνος καί ἀλάθητος ἐκφραστής τών δογμάτων τής πίστης. Στό πλαίσιο τής άμφισβήτησης τοῦ ρόλου τοῦ προκαθήμενου τής Ρώμης, πρότεινε τή διοικητική ἀναδιοργάνωση τής Έκκλησίας καί προέτρεπε τούς τοπικούς ἐπίσκοπους νά μήν τηροῦν τίς παπικές ἐγκυκλίους στό μέτρο πού ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐκκλησιαστική ἐνότητα καί εὐταξία. Οί θεωρίες τοῦ «Φεβρώνιου» καταδικάστηκαν ἀπό τόν πάπα Κλήμη τόν ΙΓ', άσκησαν, ὅμως, ἐπιρροή στή Γερμανία καί τήν Αὐστρία. Ό αὐστριακός αὐτοκράτορας Ἰωσήφ τόν 18ο αἰῶνα ἐφάρμοσε ἕνα σύστημα πού ἔμεινε στην ἱστορία ὡς Ἰωσηφισμός. Έπέβαλε τήν ὑποταγή τής Έκκλησίας στό Κράτος καί άσκησε παρεμβάσεις στην ὀργάνωση τής διοίκησής της, ὅταν τό ἔκρινε σκόπιμο. Οί δημόσιες ἀρχές άνέλαβαν νά ἐλέγχουν τήν ἐπικοινωνία τών ρωμαιοκαθολικῶν ἐπισκόπων μέ τήν προϊσταμένη τους ἀρχή στό Βατικανό, καί οί κληρικοί ὑπήχθησαν στή δικαιοδοσία τών πολιτειακῶν δικαστηρίων³¹.

30. Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Έκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 30.

31. Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Έκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 31.

Τό σύστημα τής έκκλησιαστικῆς ὑποτέλειας

Ἡ υἱοθέτηση τοῦ συστήματος τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας τοῦ Κράτους, σέ ὀρισμένα γερμανικά κρατίδια καί στίς σκανδιναβικές χώρες κατά τόν προηγούμενο αἰώνα, ὀφείλεται στήν ἰδιαίτερη σημασία πού ἀποδόθηκε στή θρησκεία πού ἀντιμετωπίστηκε κατά τή νεοτερικότητα ὡς δομικό στοιχεῖο τῆς συλλογικῆς ταυτότητας τοῦ πληθυσμοῦ κατά τή συγκρότηση τῶν ἐθνικῶν κρατῶν. Τό καθεστώς ἐκκλησιαστικῆς ὑποτέλειας συνεπαγόταν μεταξύ ἄλλων κρατική μέριμνα γιά τήν ἐπίσημη Ἐκκλησία (μισθοδοσία τοῦ κλήρου, ὑποχρέωση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους νά πρεσβεύει τήν ἐπίσημη θρησκεία κ.λπ.), ἀλλά καί περιορισμούς στήν ἐλευθερία αὐτοδιοίκησής της (διορισμός κληρικῶν ἀπό τό Κράτος, ἐποπτεία τῶν ὀργανωμένων ἐκκλησιαστικῶν μορφῶν της, ρύθμιση τοῦ τρόπου διοίκησής τους μέ νόμο κ.λπ.).

Τό σύστημα τῆς «νόμῳ κρατούσας» Πολιτείας

Ἡ πιό ἥπια ἐκδοχή τῆς πολιτειοκρατίας εἶναι τό λεγόμενο σύστημα τῆς «νόμῳ κρατούσας» Πολιτείας. Στό σύστημα αὐτό, πού θεωρεῖται ἰσχύον³² καί στή χώρα μας ἤδη ἀπό τό 1833³³, ἡ θρησκεία πού ἐκπροσωπεῖ τή πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ ἀναγνωρίζεται ἀπό τόν νομοθέτη ὡς ἐπικρατοῦσα. Ἡ Ἐκκλησία καθίσταται ἰδιότυπο τμήμα τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, καθὼς οἱ ὀργανωτικές της μορφές ἀποτελοῦν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου καί χρηματοδοτοῦνται ἀπό τόν κρατικό προϋπολογισμό. Οἱ ἀποφάσεις τῶν ὀργάνων της, κατά τό μέρος πού ἀφοροῦν σέ θέματα διοίκησής της, ἀποτελοῦν ἐκτελεστές διοικητικές πράξεις καί προσβάλλονται στά κοσμικά δικαστήρια. Τό Κράτος ἐπεμβαίνει μέ νόμους στήν ὀργάνωση τῶν διοικητικῶν της θεσμῶν ὑπό τήν ἐπιφύλαξη τοῦ σεβασμοῦ τῶν δογματικῶν της κανόνων³⁴. Οἱ ἐκκλησιαστικοί κανόνες ἐφαρμόζονται μόνο στό ἐσωτερικό τῆς Ἐκκλησίας, ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι δέν ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τούς κανόνες δημόσιας τάξης τῆς Πολιτείας. Εἶναι προφανές, πάντως, ὅτι οἱ ἐπεμβάσεις τῆς Πολιτείας στή διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας καθιστοῦν σχετική τήν ἐλευθερία αὐτοδι-

32. Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ.817-818, 824-825.

33. Ε. Βενιζέλος, *Οἱ σχέσεις Κράτους-Ἐκκλησίας*, 2000, σελ. 55.

34. Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Ἐκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 32.

οίκησης της. Αυτό, όμως, είναι και τό τίμημα της προνομιακής της μεταχείρισης (δηλαδή της ανάμειξης της στον κρατικό μηχανισμό, της συνεργασίας της με τό Κράτος σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος, της απόδοσης επίσημου χαρακτήρα στις λατρευτικές της δραστηριότητες με τη συμμετοχή κρατικών αξιωματούχων κ.λπ.).

Τό σύστημα της όμοταξίας

Στό καθεστώς της όμοταξίας, ή νομική θέση της Έκκλησίας, τά δικαιώματα πού απολαμβάνει στό πλαίσιο της έννομής τάξης καθώς και τό πεδίο συνεργασίας του κρατικού οργανισμού με την έκκλησιαστική διοίκηση ρυθμίζονται με συμφωνίες. Τό καθεστώς των συμφωνιών, οί όποίες συνάπτονται κυρίως σε χώρες με έντονη έπιρροή της ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας, άπορρέει από την άνάγκη διασφάλισης της διάκρισης θρησκείας και πολιτικής και διαφύλαξης της αὐτοδιοίκησης των θρησκευτικών κοινοτήτων. Ύποστηρίζεται ότι καθεστώς όμοταξίας³⁵ άναγνωρίζεται και στην Ελλάδα³⁶ με τη σύμπραξη πού απαιτείται από τό Σύνταγμα μεταξύ Έλληνικής Πολιτείας και Οικουμενικού Πατριαρχείου, για τη ρύθμιση του καθεστώτος του Αγίου Όρους (άρθρο 105) αλλά και για τό έκκλησιαστικό καθεστώς Κρήτης (Ν. 4149/1961 Άρθρο 137) και Δωδεκανήσου με βάση τό άρθρο 3 παρ. 2 του Συντάγματος (άρθρα 1 αριθμ. 5, 39 παρ. 8, Ν. 590/1977). Σύμφωνα με την ίδια γνώμη, οί αναφορές του συνταγματικού νομοθέτη στον Πατριαρχικό Τόμο του 1850, με τον όποιο άναγνωρίστηκε τό αὐτοκέφαλο της Έκκλησίας της Ελλάδας από τό Πατριαρχείο, και στη Συνοδική Πράξη του 1928, με την όποία παραχωρήθηκαν «έπιτροπικούς» στην Έκκλησία της Ελλάδας οί μητροπόλεις των Νέων Χωρών, παραπέμπουν στην (τετελεσμένη) σύμπραξη-συναλληλία-όμοταξία³⁷ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και έλληνικού Κράτους όσον αφορά τον τρόπο διοίκησης της. Τό παράδειγμα της Κύπρου είναι ένδεικτικό του τρόπου όργάνωσης των σχέσεων σύμφωνα με τό σύστημα της όμοταξίας. Έκεί, ή Έκκλησία άναγνωρίζεται ως παράγοντας κρατικής διάρθρωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας³⁸.

35. Μ. Σταθόπουλος, *Σχέσεις Πολιτείας και Έκκλησίας*, 1993, σελ. 13.

36. Ε. Βενιζέλος, *Οί σχέσεις Κράτους-Έκκλησίας*, 2000, σελ. 55.

37. Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 807 και 816-817.

38. Π. Δημητράκόπουλος, *Κράτος-Έκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 33.

Τά συστήματα του χωρισμού

Τά συστήματα του χωρισμού εμφανίζονται στους νεότερους χρόνους και είναι απόρροια των ζυμώσεων που προκάλεσαν οι ιδέες του Διαφωτισμού. Οι αντιλήψεις αυτές συνδέθηκαν με τον έπανακαθορισμό των όρων και των προϋποθέσεων για τη συγκρότηση πολιτικών κοινοτήτων ίσων και ελεύθερων πολιτών. Ύποστηρίζονταν πώς η Πολιτεία δεν θα έπρεπε να νομιμοποιείται από μεταφυσικούς παράγοντες και να στηρίζεται στη θρησκεία. Η θρησκεία έπρεπε να είναι ιδιωτική υπόθεση του ατόμου. Οι θρησκευτικές κοινότητες έπρεπε να περιορίζονται στον χώρο της κοινωνίας των πολιτών και να μην έχουν οργανική σχέση με τό Κράτος. Η Πολιτεία είχε πλέον την υποχρέωση να τηρεί αυστηρή στάση ουδετερότητας και να αντιμετωπίζει τις θρησκευτικές κοινότητες όπως και τις λοιπές συσσωματώσεις της ιδιωτικής σφαίρας. Ο χωρισμός μπορεί να λάβει ήπια ή απόλυτη μορφή, ανάλογα την ένταση της απεξάρτησης του κρατικού μηχανισμού από την Έκκλησία.

Τό σύστημα του ήπιου χωρισμού

Στό σύστημα του ήπιου χωρισμού, τό Κράτος δεν αναγνωρίζει καμία Έκκλησία ως επίσημη, δεν έχει αρμοδιότητα ρύθμισης των εκκλησιαστικών ζητημάτων και δεν εμπλέκεται εν γένει στα εκκλησιαστικά ζητήματα. Η Έκκλησία διατηρεί, υποκείμενη στους γενικούς κανόνες, την αυτοτέλεια της και αυτοδιοικείται χωρίς κοσμικές παρεμβάσεις. Τό Κράτος δεν αγνοεί, πάντως, τό θρησκευτικό φαινόμενο. Αν και οι θρησκευτικές κοινότητες κινούνται κατά βάση στον χώρο της ιδιωτικής σφαίρας, η Πολιτεία επιδεικνύει ευμενή ουδετερότητα στις μεγαλύτερες απ' αυτές. Στή Γερμανία, για την οποία θα γίνει εκτενέστερη αναφορά παρακάτω, η έννομη τάξη απονέμει στις μεγαλύτερες θρησκευτικές κοινότητες, καθώς και σε όσες είναι διαρκώς παρούσες στη θρησκευτική ζωή της χώρας, καθεστώς δημοσίου δικαίου, τό οποίο συνεπάγεται κρατικές διευκολύνσεις κατά την άσκηση των δραστηριοτήτων τους. Η ευμενής αυτή στάση καθιστά, πάντως, τον χωρισμό άτελη και είναι σε θέση να προκαλέσει έντάσεις στο πεδίο τήρησης των έγγυήσεων θρησκευτικής ελευθερίας³⁹.

39. Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Έκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 35.

Τό σύστημα του απόλυτου χωρισμού

Στό σύστημα του απόλυτου χωρισμού, ή έννομη τάξη της Πολιτείας δεν έμπλέκεται μέ τήν έννομη τάξη της Έκκλησίας, παρά μόνο στο έπίπεδο πού οί ρυθμίσεις της Πολιτείας διέπουν τή συλλογική ιδιωτική δραστηριότητα. Οί ειδικοί νόμοι για τίς θρησκευτικές κοινότητες, πού άπαντώνται σέ άλλα συστήματα σχέσεων, άπουσιάζουν. Πρέπει νά σημειωθεί ότι ό απόλυτος χωρισμός δεν συνεπάγεται άπαγόρευση της νόμιμης δράσης των θρησκευτικών κοινοτήτων ούτε άπουσία έγγυήσεων της θρησκευτικής έλευθερίας. Έπιβάλλει, όμως, τήν τήρηση αύστηρης ουδετερότητας⁴⁰ άπέναντι στις θρησκευτικές κοινότητες, προκειμένου νά προστατευτούν οί άτομικές έλευθερίες των πολιτών από ένδεχόμενες διακρίσεις- και τήν άποχή των θρησκευτικών κοινοτήτων από τό πεδίο άσκησης πολιτικής. Στο γαλλικό μοντέλο χωρισμού, για παράδειγμα, στό όποιο γίνεται άναφορά παρακάτω, δεν άναγνωρίζεται έπίσημα ούτε άντιμετωπίζεται εύμενώς από τό Κράτος κάποια θρησκευτική κοινότητα, άνεξάρτητα από τον αριθμό των πολιτών της. Η Πολιτεία δεν ένισχύει τίς Έκκλησίες λόγω της πνευματικής τους φύσης και αυτές δεν έχουν τή δυνατότητα επέμβασης στη διαμόρφωση του περιεχομένου των πολιτικών αποφάσεων.

Στίς ΗΠΑ, ή εικόνα πού έδινε ό Τόμας Τζέφερσον, έκ των ιδρυτών της άμερικανικής Δημοκρατίας, για τό τεΐχος πού πρέπει νά ύψώνεται ανάμεσα στην Έκκλησία και τό Κράτος (wall of separation) παριστάνει μέ διαύγεια τήν άμερικανική έκδοχή του χωρισμού Κράτους και θρησκευτικών κοινοτήτων⁴¹. Τό άμερικανικό Σύνταγμα ρητά άπαγορεύει τήν άναγνώριση έπίσημης θρησκείας και ή νομολογία του Άνώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ έχει έξειδικεύσει τήν έννοια και τίς συνέπειες του χωρισμού άμβλύνοντας τήν αρχικώς προκληθείσα ένταση ανάμεσα στην ύποχρέωση τήρησης ουδετερότητας του Κράτους και στην ύποχρέωση θέσπισης έγγυήσεων θρησκευτικής έλευθερίας.

40. Κ. Μαυριάς, *Σύνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 807.

41. Π. Δημητράκοπουλος, *Κράτος-Έκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 37.

ΜΕΡΟΣ Β΄

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1—

Οι σχέσεις Κράτους - Έκκλησίας κατά τό Έλληνικό Σύνταγμα-Άρθρο 3

Γιά νά παρουσιαστοῦν οἱ σχέσεις Κράτους-Έκκλησίας σήμερα, εἶναι βασικό ἢ προσέγγιση νά ξεκινήσει ἀπό τό ἴδιο τό γράμμα τοῦ νόμου καί κυρίως ἀπό τόν θεμελιώδη νόμο τοῦ Κράτους πού εἶναι τό Σύνταγμα. Τό ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος ὁρίζει τά ἑξῆς⁴².

«1. Ἐπικρατοῦσα θρησκεία στήν Ἑλλάδα εἶναι ἡ θρησκεία τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας, πού γνωρίζει κεφαλή της τόν Κύριο ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστό, ὑπάρχει ἀναπόσπαστα ἐνωμένη δογματικά μέ τή Μεγάλη Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινούπολης καί μέ κάθε ἄλλη ὁμόδοξη Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, τηρεῖ ἀπαρασάλευτα, ὅπως ἐκεῖνες, τούς ἱερούς ἀποστολικούς καί συνοδικούς κανόνες καί τίς ἱερές παραδόσεις. Εἶναι αὐτοκέφαλη, διοικεῖται ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο τῶν ἐν ἐνεργείᾳ Ἀρχιερέων καί ἀπό τή Διαρκή Ἱερᾷ Σύνοδο πού προέρχεται ἀπό αὐτή καί συγκροτεῖται ὅπως ὁρίζει ὁ Καταστατικός Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας, μέ τήρηση τῶν διατάξεων τοῦ Πατριαρχικοῦ Τόμου τῆς κθ' (29) Ἰουνίου 1850 καί τῆς Συνοδικῆς Πράξης τῆς 4ης Σεπτεμβρίου 1928.

2. Τό ἐκκλησιαστικό καθεστῶς πού ὑπάρχει σέ ὁρισμένες περιοχές τοῦ Κράτους δέν ἀντίκειται στίς διατάξεις τῆς προηγούμενης παραγράφου.

3. Τό κείμενο τῆς Ἀγίας Γραφῆς τηρεῖται ἀναλλοίωτο. Ἡ ἐπίσημη μετάφρασή του σ' ἄλλο γλωσσικό τύπο ἀπαγορεύεται χωρίς τήν ἔγκριση τῆς Αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας στή Κωνσταντινούπολη».

Συναφεῖς μέ τά ἐκκλησιαστικά ζητήματα ρυθμίσεις πού δομοῦν τό θρησκευτικό πλαίσιο τοῦ κράτους, περιλαμβάνουν καί οἱ διατάξεις τῶν συνταγματικῶν ἁρθρῶν 13 (δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς

42. Α. Δερβιτσιώτης, *Τό Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδας*, 2008, σελ. 2.

έλευθερίας), 18 παρ. 8 (προστασία της περιουσίας των πρεσβυγενών πατριαρχείων, πού βρίσκεται στην Ελλάδα), 16 παρ. 2 (αναγορεύεται σκοπός της παιδείας και ή ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης), 72 παρ. 1 (άρμόδια ή ολομέλεια της Βουλής για την ψήφιση νόμων μέ εκκλησιαστικό περιεχόμενο), 105 (καθεστώς της Μοναστικής Πολιτείας του Αγίου Όρους)⁴³.

Ός πρός τό έννοιολογικό περιεχόμενο του όρου «Έπικρατούσα θρησκεία»⁴⁴, ή κρατούσα γνώμη ύποστηρίζει ότι άποτελεί άπλή διακήρυξη περί του ότι οί Έλληνες εΐναι, κατά την συντριπτική τους πλειοψηφία, χριστιανοί όρθόδοξοι, δηλαδή πρόκειται για άπλή διαπίστωση ενός ιστορικού γεγονότος⁴⁵. Έτσι μέ αυτήν την άποψη, ό συνταγματικός όρος «έπικρατούσα θρησκεία»⁴⁶ έχει περιγραφικό και όχι κανονιστικό χαρακτήρα, ως έπιβεβλημένη τιμή στή θρησκεία πού συνέβαλε στή διαμόρφωση του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού⁴⁷. Αυτή ή έρμηνευτική προσέγγιση έξ άλλου καταδεικνύεται και άπό τά ίδια τά πρακτικά των συνεδριάσεων των έπιτροπών έπί του Συντάγματος του 1975. Ό Συνταγματικός διαχωρισμός των δύο θεσμών και ή «χαλάρωση» των σχέσεων διαφαίνεται στίς παρακάτω διατάξεις:

- Οί σχέσεις Πολιτείας και Έκκλησίας βρίσκονται για πρώτη φορά στό τρίτο και όχι στό πρώτο άρθρο του Συντάγματος.

- Ό Πρόεδρος της δημοκρατίας, ως ό άνώτατος άρχοντας της Πολιτείας, δέν άπαιτείται νά εΐναι πλέον χριστιανός όρθόδοξος (όπως όφειλε νά εΐναι παλαιότερα ό Βασιλέας; άρθ. 47, 51-52 Συντ. 1952). Κατά την όρκωμοσία του Προέδρου της Δημοκρατίας ένώπιον της Βουλής δέν παρευρίσκεται ή Ίερά Σύνοδος, ένώ ό ίδιος δέν ύπόσχε-ται, πλέον, νά προστατεύει την έπικρατούσα θρησκεία (άρθ. 31, 33 παρ. 2 Συντ.), όπως συνέβαινε υπό τό Σύνταγμα του 1952⁴⁸.

- Ό προσηλυτισμός άπαγορεύεται τώρα γενικά, όταν διενεργείται κατά όποιασδήποτε «γνωστής» θρησκείας (άρθ. 13, παρ. 2

43. Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Έκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 66-70. Ε. Βενιζέλος, *Οί σχέσεις Κράτους-Έκκλησίας*, 2000, σελ. 60.

44. Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Έκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 70. Ε. Βενιζέλος, *Οί σχέσεις Κράτους-Έκκλησίας*, 2000, σελ. 60.

45. Μ. Σταθόπουλος, *Σχέσεις Πολιτείας και Έκκλησίας*, 1993, σελ. 34.

46. Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 813-815.

47. Ε. Βενιζέλος, *Οί σχέσεις Κράτους-Έκκλησίας*, 2000, σελ. 145.

48. Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Έκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 72.

έδ. γ' Συντ.) καί όχι μόνον κατά τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας (ὅπως προέβλεπε τό προΐσχύσαν Σύνταγμα)^{49,50}.

- Ἐπιτρέπεται ἡ κατάσχεση ἐφημερίδων καί ἄλλων ἐντύπων μετά τήν κυκλοφορία τους, ἐφόσον περιέχουν δημοσίευμα πού προσβάλλει όχι μόνον τή χριστιανική⁵¹ ἀλλά καί κάθε ἄλλη «γνωστή» θρησκεία (ἄρθ. 14 παρ. 3 έδ. γ' Συντ.)⁵². Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά διατηρήθηκε ἡ ἐπίκληση τῆς Ἀγίας Τριάδας στό προοίμιο τοῦ Συντάγματος ἔστω μέ συμβολικό χαρακτήρα.

- Ἡ Ὁρθόδοξη Ἀνατολική Ἐκκλησία χαρακτηρίζεται καί, ὑπό τό ἰσχύον Σύνταγμα ὡς «ἐπικρατοῦσα», ἔστω μέ τό προαναφερθέν σημασιολογικό περιεχόμενο, θρησκευτική ἐπίκληση περιέχεται στόν ὅρκο τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας (ἄρθ. 33 παρ. 2 Συντ.) ἀλλά καί τῶν βουλευτῶν (ἄρθ. 59 παρ. 1 Συντ.)· προβλέπεται, ὡστόσο, ὅτι ἑτερόδοξοι ἢ ἀλλόθρησκοι βουλευτές, μποροῦν νά ὀρκιστοῦν κατά τόν τύπο τοῦ ὅρκου πού ὀρίζει τό δόγμα ἢ ἡ θρησκεία τους (ἄρθ. 59 παρ. 2 Συντ.)⁵³.

- Νομοσχέδια πού ἀφοροῦν ζητήματα σχετικά μέ τά θρησκευμά-
τα (ἄρθ. 3 καί 3 Συντ.) ψηφίζονται ὑποχρεωτικά ἀπό τήν Ὀλομέλεια (καί όχι κάποιο Τμήμα) τῆς Βουλῆς (ἄρθ. 72 παρ. 1 Συντ.).

Ἐπιπρόσθετα, τό ἐορτολόγιο, οἱ ἐπίσημες τελετές καί οἱ ἀργίες τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν καθορίζονται κυρίως σύμφωνα μέ τόν ἐορτολογικό κύκλο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας⁵⁴. Τό ἄρθ. 2 παρ. 1 Ν.Δ. 90/1973, «περί τοῦ Θρησκευτικοῦ Σώματος τῶν Ἐνόπλων Δυνάμε-
ων», προβλέπει τόν ἀμιγῆ ὀρθόδοξο χαρακτήρα τῆς θρησκευτικῆς ὑπηρεσίας τῶν ἐνόπλων δυνάμεων⁵⁵.

Μέ νομική προσωπικότητα δημόσιου δικαίου χαρακτηρίζονται τό σύνολο σχεδόν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀργανισμῶν τῆς ἐλληνικῆς ἐπικράτειας (ὀρθόδοξες μητροπόλεις, ναοί καί μονές), γεγονός πού καθιστᾷ αὐτούς φορεῖς ἄσκησης δημόσιας ἐξουσίας (εἰδικά μάλιστα ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος θεωρεῖται, δυνάμει τοῦ ἄρθ. 1 παρ. 4 τοῦ Ν.

49. Ε. Βενιζέλος, *Οἱ σχέσεις Κράτους-Ἐκκλησίας*, 2000, σελ. 114.

50. Π. Δαγτόγλου, *Ἀτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 336-338.

51. Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 819.

52. Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Ἐκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 72.

53. Π. Δαγτόγλου, *Ἀτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 316.

54. Φ. Σπυρόπουλος, *Ἡ Πρόκληση τῆς Ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος*, Ἰνστιτούτο Στρατηγικῶν καί Ἀναπτυξιακῶν Μελετῶν, 2013, σελ. 196.

55. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

590/1977, συνολικά ως ΝΠΔΔ, κατά τίς νομικές της όμως σχέσεις). Τό σύνολο τών λειτουργικῶν ἐξόδων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔχει ἀναληφθεῖ ἀπό τό δημόσιο ταμεῖο (Α.Ν. 536/1945, «περί ρυθμίσεως τῶν ἀποδοχῶν τοῦ ὀρθοδόξου ἐφημεριακοῦ κλήρου τῆς Ἑλλάδος, τοῦ τρόπου πληρωμῆς αὐτῶν καί περί καλύψεως τῆς σχετικῆς δαπάνης», Α.Ν. 469/1968, «περί μισθολογικῆς διαβαθμίσεως τοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», ἀρθ. 8 Ν. 1041/1980, περί κρατικῆς μισθοδοσίας τῶν ἀρχιερέων, κ.λπ.)⁵⁶.

Ὁ προβληματισμός γιά τήν ἀνάγκη «χωρισμοῦ» ἢ -ἔστω- μεγάλης «χαλάρωσης» τῶν σχέσεων Κράτους καί Ἐκκλησίας ἢ ἀκόμη καί γιά τήν ἀνάγκη θρησκευτικοῦ «ἀποχρωματισμοῦ» τοῦ κράτους, ἔτσι ὥστε ἡ προστασία τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας νά εἶναι σέ ἀπόλυτη διάσταση πλήρης, βρίσκεται σέ ἄμεση συνάρτηση μέ τήν πολιτειοκρατική ἀντίληψη γιά τή σχέση Κράτους καί Ἐκκλησίας. Τό ἴδιο τό θέμα τῆς σαφοῦς διάκρισης καί τοῦ καθαροῦ διαχωρισμοῦ τῶν πεδίων δράσης καί ἀρμοδιότητος τοῦ Κράτους καί τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλεται ἐν πολλοῖς στό γεγονός ὅτι ἡ θρησκεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας χαρακτηρίζεται νομικά ὡς «ἐπικρατοῦσα» καί ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία χαρακτηρίζεται ὡς πρὸς τίς νομικές της σχέσεις νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου. Ἄν δέν συνέτρεχαν τά δύο αὐτά στοιχεῖα, τότε τό ὅλο θέμα τῶν σχέσεων θά διατυπώνονταν σέ διαφορετικὴ βάση, γιατί πεδίο τῆς ἐκκλησίας θά ἦταν προφανέστατα τό πεδίο τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν καί προπύργιό της θά ἦταν ἡ ἐπίκληση στή θρησκευτικὴ τῆς ἐλευθερία. Καί ὁ χαρακτηρισμός ὅμως τῆς θρησκείας τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας ὡς «ἐπικρατοῦσας» καί ὁ χαρακτηρισμός τῆς Ἐκκλησίας ὡς Ν.Π.Δ.Δ. ὀφείλονται ὥστόσο σέ πρωτοβουλίες ἢ ἔστω σέ ἀποφάσεις τῆς ἴδιας τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

Δέν εἶναι λίγες καί οἱ φορές πού ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία ζήτησε ἢ διεκδίκησε τὴ μεταβολὴ τῶν σχέσεων της μέ τό κράτος καί αὐτό ἀρνήθηκε. Ἡ συνύπαρξη ἄλλωστε ὑπὸ ἓνα καθεστῶς χρειάζεται τὴν ἀποδοχὴ ἢ ἔστω τὴν ἀνοχὴ ὅλων τῶν πλευρῶν. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀρκετοὶ αὐτοὶ πού ὑποστηρίζουν καί ἐπιθυμοῦν ἓνα καθεστῶς στοῦ ὁποῖο τό κράτος δέν θά παρεμβαίνει καθόλου στὰ ἐκκλησιαστικά πράγματα -οὔτε κἂν μέ τὴ μορφὴ τοῦ δικαστικοῦ

56. Μ. Σταθόπουλος, *Σχέσεις Πολιτείας καί Ἐκκλησίας*, 1993, σελ. 51, Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

ἐλέγχου τῶν πράξεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν-, ἀλλά ἡ Ἐκκλησία θά ἔχει τήν ιδιαίτερη θέση πού συνεπάγεται τό γεγονός πώς εἶναι ἐκκλησία τῆς «ἐπικρατοῦσας» θρησκείας, μέ ὅ,τι αὐτό σημαίνει ἱστορικά καί κοινωνικά ἀλλά καί νομικά.

Ἀπό τήν πλευρά τοῦ κράτους ἡ μᾶλλον τῆς πολιτειοκρατικῆς ἀντίληψης, ὑπάρχουν ἀπόψεις πού θέλουν μία ἐκκλησία πολιτικά οὐδέτερη καί ἀδρανῆ, περιορισμένη στό πνευματικά της ἔργα ἢ ἔστω σέ ἔργα φιλανθρωπίας, ἀλλά ἓνα κράτος κανονιστικά παρεμβαῖνον ὡς πρός τά θέματα τῆς ἐσωτερικῆς ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῆς ἐκκλησίας (π.χ. ἐνίσχυση τῆς θέσης τοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου, συμμετοχή τοῦ λαοῦ στήν ἀνάδειξη τῶν ἐπισκόπων, ἐκκλησιαστική δικαιοσύνη πού σέβεται τίς δικαιοκρατικές καί ὄχι μόνον τίς ἐκκλησιολογικές ἀπόψεις κλπ.)⁵⁷.

Συμπερασματικά οἱ σχέσεις κράτους καί Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὅπως καί γενικότερα οἱ σχέσεις μεταξύ κράτους καί θρησκευτικῶν ἐνώσεων εἶναι στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη, σχέσεις συνταγματικά ρυθμισμένες. Μέ τό Σύνταγμα ἐκδηλώνεται ἡ κρατική ἐξουσία ὡς συντακτική ἐξουσία εἴτε πρωτογενῆς καί ἀπεριόριστη εἴτε δευτερογενῆς (ἀναθεωρητική).

Ὑπό τήν ἔννοια αὕτη, μπορεῖ βεβαίως νά εἰπωθεῖ ὅτι ἡ ἴδια ἡ βάση τῶν σχέσεων αὐτῶν εἶναι πολιτειοκρατική, καί ἡ Ἐκκλησία «ὑπάγεται» στό Σύνταγμα. Τό βασικό ὅμως θεμελιῶδες χαρακτηριστικό τοῦ Συντάγματος εἶναι ὅτι ὀριοθετεῖ καί καθυποτάσσει τήν ἴδια τήν κρατική ἐξουσία σέ ὅλες τίς ἐκφάνσεις της, τή νομοθετική, τή ἐκτελεστική, τή δικαστική. Ἡ ὑπαγωγή, συνεπῶς, στό Σύνταγμα σημαίνει ὑπαγωγή στήν ἔννομη τάξη καί ἄρα σέ κρατικῆς προέλευσης κανόνες, ἀλλά καί προστασία ἐναντι τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἴδια ἡ ἀτομική σφαῖρα ὅπως καί ἡ κοινωνική αὐτονομία στό μέτρο πού κατοχυρώνεται, κατοχυρώνεται μέσα ἀπό τό Σύνταγμα.

57. Ε. Βενιζέλος, *Οἱ σχέσεις Κράτους-Ἐκκλησίας*, 2000, σελ. 23-26.

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2—

Ἡ σχέση τῶν ἄρθρων 3 καί 13 τοῦ Συντάγματος

Ἡ θρησκευτική ἐλευθερία εἶναι ἡ κύρια συνταγματική βάση γιὰ τὴν ρύθμιση τῶν σχέσεων Κράτους καὶ Ἐκκλησίας. Εἶναι σημαντικό νὰ τονιστεῖ, ὅτι τὴν θρησκευτικὴν τῆς ἐλευθερίας καὶ ὄχι τὴν ιδιότητά της ὡς ἐκκλησίας τῆς ἐπικρατοῦσας θρησκείας ἐπικαλεῖται καὶ ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία σέ κάθε περίπτωση σύγκρουσής της μέ τὴν πολιτεία. Τονίστηκε, ἀκόμη, ὅτι τὸ ἄρθρο 3 συνιστᾷ μία θεσμικὴ ἐγγύηση πού περιβάλλει τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ ὑποκείμενα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ὄχι κάμψη τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἢ ρήτρα ἐξαίρεσης ἀπὸ αὐτήν⁵⁸. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ ἄρθρο 3 δέν μπορεῖ σέ καμία περίπτωση νὰ ἐκληφθεῖ καὶ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἐπιχείρημα ὑπὲρ τοῦ περιορισμοῦ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τῶν ἑτεροδόξων ἢ ἀλλοθρήσκων ἢ ἄθεων ἢ ἀθρήσκων ἢ ἀγνωστικιστῶν κ.λπ.⁵⁹ Ἀντίθετα, μέ βάση τὴν συστηματικὴ ἐρμηνεία τοῦ συνόλου τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος, ὡς κύρια συνταγματικὴ βάση γιὰ τὴν ρύθμιση τῶν σχέσεων Κράτους Ἐκκλησίας εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ὁ στόχος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀρθρου 13. Ὡστόσο στὴν πράξη μέ τίς νοοτροπίες καὶ τίς τακτικές τῶν πολιτικῶν πού ἐφαρμόζονται, δέν ἐπαληθεύεται πάντα, καθὼς εἴτε μέ παλαιότερες νομοθεσίες τύπου ποινικοποίησης τοῦ προσηλυτισμοῦ, εἴτε οἱ κοινωνικοπολιτικές συνθήκες πού στηρίζονται στὴν ἀμοιβαιότητα καὶ σέ ἔθνικα συμφέροντα, ἐμποδίζουν τὴν ξεκάθαρη ἐφαρμογὴ τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας π.χ. ἡ θέσπιση προϋποθέσεων περὶ ἱδρύσεως ναοῦ ἀπὸ ἑτερόδοξους ἢ ἀλλοθρήσκους⁶⁰. Εἶναι, συνεπῶς, ἄλλο θέμα ἡ ὁλοκλήρωση στὴν πράξη καὶ ὁ πλήρης σεβασμὸς τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ἄλλο πρᾶγμα ἡ σχέση Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, συνταγματικὸ θεμέλιο τῆς ὁποίας εἶναι ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία. Στὴν ἐλληνικὴ ἔννομη τάξη προστατεύεται ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία καὶ ὄχι ἀπλῶς καὶ μόνον ἡ ἀνεξιθρησκία, δηλαδή ἡ ἀνοχή τοῦ κράτους

58. Ε. Βενιζέλος, *Οἱ σχέσεις Κράτους-Ἐκκλησίας*, 2000, σελ.107.59. Π. Δαγτόγλου, *Ἀτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 317.60. Π. Δαγτόγλου, *Ἀτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 321.

έναντι όλων τῶν ἐκδηλώσεων, ἀρνητικῶν ἢ θετικῶν, τοῦ θρησκευτικοῦ γίνεσθαι. Διασφάλιση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας σημαίνει ὁμῶς ὅτι τό κράτος δέν «ἀνέχεται» ἀπλῶς, ἀλλά ὅτι ὑποχρεοῦται ὡς θεσμική ἐγγύηση⁶¹ καί νά προστατεύει μέ θετικό τρόπο τή θρησκευτική συνείδηση καί τή λατρεία γιά κάθε «γνωστή» θρησκεία.

Αὐτό, σέ συνδυασμό μέ τήν παράγραφο 3 τοῦ ἄρθρου 13, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο «οἱ λειτουργοί ὅλων τῶν γνωστῶν θρησκειῶν ὑπόκεινται στήν ἴδια ἐποπτεία τῆς πολιτείας καί στίς ἴδιες ὑποχρεώσεις ἀπέναντί της ὅπως καί οἱ λειτουργοί τῆς ἐπικρατοῦσας θρησκείας»⁶², δίνει ἀπάντηση καί στό ζήτημα τῆς κρατικῆς μισθοδοσίας τῶν λειτουργῶν τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἱστορική αἰτιολόγηση τῶν σχετικῶν ρυθμίσεων καί ἀπό τή σύνδεσή τους μέ τούς διακανονισμούς πού ἔγιναν κατά καιρούς ὡς πρός τήν ἐκκλησιαστική περιουσία, τά ἔσοδα τῶν ἐκκλησιαστικῶν νομικῶν προσώπων καί τήν εἰσπραξη σημαντικοῦ τμήματός τους ἀπό τό κράτος, σημασία ἔχει τό γεγονός πώς τό θέμα πρέπει πλέον νά τεθεῖ ἀντίστροφα.

Στό πλαίσιο ἑνός κράτους θρησκευτικά ἐλεύθερου καί φιλελεύθερου, πού προστατεύει ἐνεργητικά καί δέν ἀνέχεται ἀπλῶς τό θρησκεύεσθαι (ὅπως καί τό μή θρησκεύεσθαι), τό ζητούμενο δέν θά ἔπρεπε νά εἶναι ἡ κατάργηση τῆς κρατικῆς μισθοδοσίας τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου, ἀλλά ἡ δημοσιονομική κάλυψη τῆς μισθοδοσίας τῶν λειτουργῶν καί τῶν ἄλλων γνωστῶν θρησκειῶν, στό πλαίσιο τῆς ἰσότητάς τους. Αὐτό ἄλλωστε γίνεται ἐν μέρει, ἐφόσον ὁ μουφτής, π.χ., εἶναι δημόσιος λειτουργός καί ἐφόσον κατά τόν ΚΠολΔ (Ἄρθρο 1048) ἀπαγορεύεται ἡ προσωπική κράτηση κατά κληρικῶν κάθε γνωστῆς θρησκείας⁶³.

Εἶναι, βέβαια, προφανές ὅτι γιά λόγους θρησκευτικῆς ἰσότητος μία ρύθμιση γιά τή μισθοδοσία ἀπό τό κράτος τῶν λειτουργῶν καί τῶν ἄλλων («γνωστῶν») θρησκειῶν πρέπει νά συνοδεύεται ἀπό δημοσιονομικούς διακανονισμούς ἀνάλογους μέ αὐτούς πού διέπουν τά ἐκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, καθώς ἱστορικά ἡ ἀνάληψη τῆς μισθοδοσίας τῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν ἀπό τό κράτος εἶχε συνδυαστεῖ μέ εἰδικές ρυθμίσεις γιά τήν

61. Π. Δαγτόγλου, *Ἀτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 318.

62. Π. Δαγτόγλου, *Ἀτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 338.

63. Π. Δαγτόγλου, *Ἀτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 321.

εἴσπραξη ἀπὸ αὐτό σημαντικόυ ποσοστοῦ τῶν κάθε εἴδους ἐσόδων τῶν ναῶν, τῶν προσκυνημάτων κ.λπ.⁶⁴

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3—

Ἡ συνταγματική καί διεθνὴς προστασία τοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος

Ἡ ὁλοένα καί εὐρύτερη συνειδητοποίηση ἀπὸ τὰ σύγχρονα δημοκρατικά κράτη καί τούς διεθνεῖς φορεῖς ἢ ὀργανισμούς τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἀτομικοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας γιὰ τὴν ὁμαλή συμβίωση στίς σύγχρονες πολυθρησκευτικές καί πολυπολιτισμικές κοινωνίες, εἶχε ὡς θεσμικὸ ἀποτέλεσμα τὴν κατοχύρωση τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ ἀπὸ αὐξημένης ἰσχύος νομικά κείμενα, ὅπως εἶναι τὰ συντάγματα τῶν κρατῶν καί οἱ διεθνεῖς διακηρύξεις ἢ συμβάσεις. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἡ προστασία τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐπιτυγχάνεται σήμερα μέσα ἀπὸ ἓνα εὐρύ πλέγμα ρυθμίσεων, τὸ ὁποῖο εἰδικά στὴν περίπτωση τῆς χώρας μας, ὡς κράτους-μέλους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, συγκροτεῖται κυρίως ἀπὸ αὐτές τοῦ ἀρθρ. 13 τοῦ Συντάγματος 1975 (1986/2001/2008), τίς σχετικές μέ τὴν προστασία τοῦ ἴδιου δικαιώματος ρυθμίσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβαςης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου (Ρώμη, 1950-Ἄρθρο 9 θρησκευτικὴ ἐλευθερία-ἰσότητα καί 14ελεύθερη ἄσκηση ἄσκηση ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων) καί τῆς Συνθήκης τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως (Λισαβῶνα ὑπ' ἀριθμ. 11 συνοδευτικὴ δήλωση) πού ἐνσωματώνονται πλήρως στὴν ἐλληνικὴ ἔννομη τάξη μέ βάση τὸ ἀρθρο 28 τοῦ Συντάγματος.

Σύμφωνα μέ τὴν θεωρία, τὸ γενικοῦ περιεχομένου δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, πού ἀποτελεῖ προέκταση καί συμπλήρωμα τοῦ δικαιώματος τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας (ἀρθρ. 5 παρ. 1 Συντ.), συναποτελεῖται ἀπὸ δύο ἐξίσου μεγάλης σπουδαιότητος ἐκδηλώσεις: τὴν ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης (ἀρθρ. 13

64. Ε. Βενιζέλος, *Οἱ σχέσεις Κράτους-Ἐκκλησίας*, 2000, σελ.112.

παρ. 1 Συντ.) καί τήν ἐλευθερία τῆς λατρείας (ἄρθρο 13 παρ. 2-3 Συντ.)⁶⁵.

Προέχουσα θέση, μεταξύ τῶν συναφῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, κατέχει, λόγω τῆς θεσμικῆς καί κοινωνικῆς του βαρύτητας, τό δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος, πού προνοεῖ ὥστε οἱ ὅποιες θρησκευτικές πεποιθήσεις τῶν πολιτῶν νά μήν ἀποτελοῦν αἰτία ἄνισης, σέ σχέση μέ τούς λοιπούς κοινωνούς, μεταχείρισής τους ἀπό τήν πολιτεία⁶⁶. Θρησκευτική ἰσότητα ὑπάρχει σέ μιά κοινωνία ὅταν τά μέλη της ἀπολαμβάνουν τά διάφορα ἀτομικά, κοινωνικά, ἀστικά, φορολογικά ἢ ἄλλα δικαιώματα πού προβλέπει ἡ ἔννομη τάξη, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς θρησκευτικές τους ἀπόψεις ἢ τήν ἔνταξή τους σέ ὀρισμένη θρησκευτική κοινότητα⁶⁷.

Ἡ ἀκρογωνιαία συμβολή τοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος στήν κοινωνική εἰρήνη καί συνοχή, ἀναδεικνύεται ἀπό τήν ἱστορική διαπίστωση ὅτι ἡ ἔλλειψη σεβασμοῦ πρὸς αὐτό κατά τό παρελθόν, ὀδήγησε κράτη καί κοινωνίες σέ ὀξείες ἐσωτερικές κρίσεις ἢ διαμάχες, ἀκόμη θρησκευτικούς πολέμους, κίνδυνος πού δέν ἔχει ἐκλείψει καί στίς μέρες μας. Τό γεγονός ὅτι ἀκόμη καί σήμε-
ρα τά σύγχρονα δημοκρατικά κράτη, συναντοῦν συχνά ἀνυπέρβλη-
τες δυσχέρειες σέ κάθε προσπάθειά τους νά ἐφαρμόσουν τήν ἀρχή τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος, τηρώντας ἴσες ἀποστάσεις ἔναντι ὅλων τῶν θρησκευμάτων, δικαιολογεῖ ἀπολύτως τό συμπέρασμα. ὅτι ἡ θρησκευτική ἰσότητα ἀποτελεῖ τή δυσχερέστερη, ὡς πρὸς τήν πραγματική ἐφαρμογή της, ἐκδήλωση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, γιά ἓνα κράτος

Γίνεται δεκτό ρεαλιστικά ὅτι ἡ ἀπόλυτη ἐπίτευξη τοῦ στόχου τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν εἶναι ἀνέφικτη. Κυρίως, σέ περίπτωση πού ὑπάρχει ἀκόμα καί εἰλικρινῆς πρόθεση τοῦ ἐκάστοτε κυβερνη-
τικοῦ σχήματος, διότι ἡ νομοθεσία ἀδυνατεῖ ἀπό τή φύση της νά παρακολουθήσει ρυθμιστικά ὄχι μόνον τήν καθημερινή ἐξέλιξη πού ἐμφανίζουν στό σύνολό τους οἱ σύγχρονες κοινωνίες ἀλλά, πολύ πε-
ρισσότερο, τίς ἀπειράριθμες περιπτώσεις ἐξατομικευμένης ἀνισότη-
τας μεταξύ τῶν ἰδίων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας.

Ἀπολύτως ὁμως ἐφικτή εἶναι ἡ βούληση γιά τή συνεχή προσαρ-

65. Ι. Κονιδάρης, *Ἐγχειρίδιο Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, 2000, σελ. 49.

66. Ι. Κονιδάρης, *Ἐγχειρίδιο Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, 2000, σελ.51.

67. Π. Δαγτόγλου, *Ἀτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ.316.

μογή, βελτίωση και εξειδίκευση τῶν νομοθετικῶν μέτρων καί διοικητικῶν θεσμῶν οἱ ὅποιοι σχετίζονται μέ τήν οὐσιαστική ἐφαρμογή τῆς θρησκευτικῆς ισότητος. Ἡ εὐθύνη ἐδῶ ἀνήκει στή νομοθεσία, τή διοίκηση ἀλλά καί τή δικαιοσύνη, πού ὀφείλει μέσα ἀπό τή νομολογία νά ἐφαρμόζει δικαιοκρατικά τίς σχετικές ρυθμίσεις, ὥστε ἡ καταπολέμηση τῶν ὅποιων θρησκευτικῶν ἀνισοτήτων νά ἀποτελεῖ στόχο διαρκοῦς ἐπιδίωξης. Εἶναι κοινά ἀποδεκτό ὅτι στίς ἡμέρες μας, οἱ θρησκεῖες συγκροτοῦν ἰσχυρότατες ὁμάδες (πολιτικῆς καί ἄλλης) ἐπιρροῆς σέ μιά κοινωνία, μέ ἀποτελεσματικότητας ἰδεολογικά καί οἰκονομικά μέσα πίεσης. Οἱ σκοποὶ τους δέν εἶναι πάντοτε ἐμφανεῖς, καθὼς συχνά ἐπικαλύπτονται τόν ἰδεολογικό μανδύα, ἀπευθύνονται στό θρησκευτικό θυμικό μέ στόχο ὡστόσο τήν πολιτική ἐκμετάλλευση. Ἐπειδή λοιπόν ἡ ἔνταξη σέ θρησκευτική κοινότητα ἀναπτύσσει στούς πιστοὺς της ὅχι μόνον αἰσθήματα ἀλληλεγγύης καί ἀλτρουισμοῦ ἀλλά καί ἀντιπαλότητας ἢ ἀποκλεισμοῦ (ιδίως στίς περιπτώσεις φονταμενταλιστικῶν ἐκφράσεων τῆς θρησκευτικῆς πίστεως), πού ἐμπεριέχουν μιά σαφῶς πολιτική διάσταση, ἐπιβάλλεται ἡ πολιτεία νά ἐπεμβαίνει ρυθμιστικά, λαμβάνοντας διαρκῶς μέτρα ἐξισορροπητικοῦ χαρακτήρα, σύμφωνα ὅμως μέ τίς ἀρχές τοῦ συνταγματικοῦ κράτους δικαίου καί τῆς θρησκευτικῆς ισότητος⁶⁸.

Τό δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ισότητος κατοχυρώνεται στήν Γ' Ἑλληνική Δημοκρατία ἀπό τό Σύνταγμα τοῦ 1975 (1986/2001/2008): Ρητά καί εἰδικά μέ τήν παράγραφο 1, ἐδ. β' τοῦ ἄρθρου 13 Συντ., πού προβλέπει ὅτι⁶⁹: «Ἡ ἀπόλαυση τῶν ἀτομικῶν καί πολιτικῶν δικαιωμάτων δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τίς θρησκευτικές πεποιθήσεις τοῦ καθενός». Στά πλαίσια τῆς γενικῆς ἀρχῆς τῆς ισότητος τοῦ ἄρθρου 4 παρ. 1 Συντ. «Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου», εἰδικότερη ἐκδήλωση τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καί ἡ θρησκευτική ισότητα. Ἡ γενική ἀρχή τῆς ισότητος συνιστᾷ μιά ἀπό τίς βάσεις τοῦ σύγχρονου δημοκρατικοῦ κράτους δικαίου καί ἐπιτάσσει, ὥστε ἡ ἰσονομία νά διαχέεται σέ κάθε ἐπιμέρους πτυχή καί μορφή τοῦ δημόσιου βίου. Τό Σύνταγμα δέν καθιερώνει ἀπλῶς τήν ισότητα ἀπέναντι στόν νόμο, τήν ἴση δηλαδή γιά ὅλους ἐφαρμογή τοῦ νόμου ἀλλά, ὅπως ὑπο-

68. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό Καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 27.

69. Α.Δερβιτσιώτης, *Τό Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδας*, 2008, σελ. 9.

γραμμίζεται, και την «ισότητα του νόμου απέναντι στους πολίτες, την ίση ρύθμιση του νόμου». Για τόν λόγο αυτό, η αρχή της ισότητας υποχρεώνει τόν νομοθέτη, τή διοίκηση και τήν δικαιοσύνη σέ ίση, απρόσωπη και αντικειμενική μεταχείριση όμοίων περιπτώσεων ή καταστάσεων, μέ ταυτόχρονη απαγόρευση κάθε αυθαίρετης διάκρισης⁷⁰.

Η συνταγματική προστασία τών δικαιωμάτων τής θρησκευτικής ελευθερίας και ισότητας δέν μπορεί νά θεωρηθεΐ στή χώρα μας ως απόλυτη, λόγω τής παράλληλης ισχύος τής διάταξης του άρθρ. 3 παρ. 1 έδ. α΄ Συντ. πού διαχωρίζει από όλες τίς άλλες θρησκείες τήν Ανατολική Όρθόδοξη Έκκλησία, και τήν αναγνωρίζει ως τήν «έπικρατούσα» στήν Ελλάδα. Τό άκριβές έννοιολογικό περιεχόμενο του όρου αυτού, άποτελεΐ στή χώρα μας τό αντικείμενο ενός ιδιαιτέρως ένδιαφέροντος και άνοιχτου άκόμη έπιστημονικού διαλόγου, μέ τήν κρατούσα γνώμη όπως προαναφέρθηκε και στή παραπάνω ένότητα⁷¹, νά υποστηρίζει ότι ο χαρακτήρας και ή σημασία τής διάταξης αυτής περιορίζεται στήν άπλή διακήρυξη ότι οι Έλληνες είναι, στή συντριπτική τους πλειοψηφία, χριστιανοί όρθόδοξοι αλλά και ως ιστορική άπόδοση τιμής⁷².

Σύμφωνα μέ τό άρθρ. 13 παρ. 2 έδ. α΄ Συντ., ή θρησκευτική ελευθερία κατά συνέπεια και ή θρησκευτική ισότητα, κατοχυρώνονται στήν Ελλάδα μόνο για τίς χαρακτηριζόμενες ως «γνωστές» θρησκείες, δηλαδή όσες έχουν φανερά (και όχι κρυφά και αντίθετα πρós τή δημόσια τάξη και χρηστά ήθη) δόγματα, λατρεία και τελούν δημόσια λατρεία⁷³. Είναι σημαντικό νά τονιστεΐ, πώς σέ αντίθεση μάλιστα μέ άλλα κράτη τής Ευρωπαϊκής Ένωσης στήν πατρίδα μας έπικρατεΐ ή φιλελεύθερη και μή γραφειοκρατική παραδόξως αντίληψη ότι ή ιδιότητα όρισμένης θρησκείας ως γνωστής δέν προϋποθέτει τήν έκδοση όρισμένης αναγνωριστικής πράξης-έγκρισης από τήν πλευρά τής Πολιτείας, μέτρο πού, άν ίσχυε, θά επέφερε ως αναγκαία συνέπεια τόν ουσιώδη περιορισμό του δικαιώματος τής

70. Π. Δαγτόγλου, *Άτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 322-323.

71. Ε. Βενιζέλος, *Οί Σχέσεις Κράτους-Έκκλησίας*, 2000, σελ. 61, 92, 93, 144. Μ. Σταθόπουλος, *Σχέσεις Πολιτείας και Έκκλησίας*, 1993, σελ.... Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Έκκλησία Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001, σελ. 70.

72. Π. Δαγτόγλου, *Άτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 313 και 319.

73. Π. Δαγτόγλου, *Άτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 321.

θρησκευτικής ἐλευθερίας, ἀφοῦ θὰ ἐξαρτοῦσε τὴν ἄσκησίν του ἀπὸ προηγούμενη κρατική ἄδεια ἢ ἐγκριση⁷⁴.

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4—

Ἡ ἔννοια τῆς φορολογικῆς ἰσότητος

Ὁ φόρος ἀποτελεῖ ὑποχρεωτική, ὀριστική καὶ χωρὶς εἰδικό ἀντάλλαγμα χρηματική παροχή τῶν ιδιωτῶν πρὸς τὸ Κράτος, μέ σκοπὸ τὴν κάλυψη τῶν δημοσιονομικῶν του ἀναγκῶν⁷⁵. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, ἡ ἐπιβολὴ φορολογίας συνιστᾷ γιὰ μὲν τὸ Κράτος μιά ἀπὸ τίς κυριότερες μορφές ἄσκησης καὶ ἐκδήλωσης τῆς κυριαρχίας του, καὶ ὡς πρὸς τὸν φορολογούμενο δημόσια ὑποχρέωση, γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς ὁποίας μποροῦν νὰ ληφθοῦν σέ βάρος τους ἀκόμα καὶ ἐξαναγκαστικά μέτρα. Οἱ φόροι δὲν ἀποτελοῦν τὴ μοναδική μορφή δημοσιονομικῶν βαρῶν, καθὼς στή γενικότερη ἔννοια τῶν τελευταίων ἀνήκουν ἐπιπλέον τὰ διάφορα ἀνταποδοτικά τέλη καὶ οἱ εἰσφορές, οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ καὶ τὰ ποικίλα παράβολα.

Σημειώνεται ὅτι ἡ ἔλλειψη εἰδικῆς ἀντιπαροχῆς ἀπὸ τὸ κράτος πρὸς τοὺς φορολογουμένους, ὡς ἔννοιολογικὸ στοιχεῖο τοῦ φόρου, διαφοροποιεῖ ὡς πρὸς τὴν διαχείρισή του ἀπὸ τὸ ἀνταποδοτικὸ τέλος, στήν ἔννοια τοῦ ὁποίου περιλαμβάνεται ἡ ὑποχρέωση παροχῆς εἰδικῶν ὑπηρεσιῶν πρὸς ὅσους βαρύνονται μέ τὴν καταβολὴ τοῦ συγκεκριμένου τέλους⁷⁶. Τὸ συνταγματικὸ πλαίσιο τῶν φορολογικῶν καὶ δημοσιονομικῶν ζητημάτων ὀρίζεται ἀπὸ τίς διατάξεις τῶν ἄρθρων 4 παρ. 1, 78 καὶ 79 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος 1975 (1986/2001/2008), μέ τίς ὁποῖες νομιμοποιεῖται, ὁργανώνεται ἀλλὰ καὶ ὀριοθετεῖται ἡ ἄσκηση τῆς φορολογικῆς ἐξουσίας τοῦ Κράτους βάσει ὀρισμένων ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες εἶναι:

74. Π. Δαγτόγλου, *Ἀτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 321.

75. Λ. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικὸ Δίκαιο* (Γενικὸ Μέρος), 2002, σελ. 6, 14 καὶ Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικὸ Δίκαιο*, 2005, σελ. 2.

76. Λ. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικὸ Δίκαιο* (Γενικὸ Μέρος), 2002, σελ. 16-17 καὶ Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικὸ Δίκαιο*, 2005, σελ. 12.

- Οί αρχές της νομιμότητας και βεβαιότητας του φόρου (78 παρ. 1, 4 Συντ.)⁷⁷, κατά τις όποιες ή επιβολή και είσπραξη κάθε είδους φόρου προϋποθέτει απαραίτητως τήν έκδοση τυπικού νόμου, πού νά καθορίζει τό υποκείμενο και τό αντικείμενο (είσόδημα, είδος περιουσίας, δαπάνες) του επιβαλλόμενου φόρου. Μέ τήν ίδια διαδικασία όρίζονται τόσο ό φορολογικός συντελεστής, δηλαδή ή κλίμακα υπολογισμού του όφειλόμενου φόρου, όσο και οι έξαιρέσεις, απαλλαγές ή έκπτώσεις από τήν επιβαλλόμενη φορολογία.

Απόρροια των συνταγματικών αυτών αρχών αποτελεί ή απαγόρευση καθορισμού των ούσιωδών στοιχείων του επιβαλλόμενου φόρου μέ κανονιστική πράξη της διοίκησης, έστω και μέ τήν παροχή νομοθετικής έξουσιοδότησης.

- Η αρχή της μή αναδρομικής ισχύος των φορολογικών ρυθμίσεων⁷⁸, πέρα του προηγούμενου, της νομοθετικής τους θέσπισης, οικονομικού έτους. Από τήν έν λόγω αρχή, ή όποία αποτελεί έξειδικευμένη εφαρμογή της γενικότερης απαγόρευσης αναδρομικής ισχύος των νόμων (78 παρ. 2 Συντ). επιτρέπονται έλάχιστες έξαιρέσεις. Σέ αυτές ανήκουν ή αναδρομική εφαρμογή διατάξεων πού απαλλάσσουν ή έξαιρούν από τήν υποχρέωση καταβολής παλαιότερου φόρου, όπως και ή αναδρομική εφαρμογή ρυθμίσεων του δικονομικού φορολογικού δικαίου.

- Η αρχή της φορολογικής δικαιοσύνης-ισότητας⁷⁹, ή όποία θεμελιώνεται κυρίως στό άρθρο 4 παρ. 5 Συντ.⁸⁰: «Οί Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στά δημόσια βάρη, ανάλογα μέ τις δυνάμεις τους». Η φορολογική δικαιοσύνη αποτελεί ένα από τους κεντρικούς στόχους της κοινωνικής και φορολογικής πολιτικής των σύγχρονων κρατών, δεδομένου ότι αυτά δέν αποβλέπουν μέ τή φορολογία σέ ταμειυτικούς αποκλειστικά σκοπούς, αλλά και στήν άμβλυνση των κοινωνικών άνισοτήτων στό πλαίσιο της συνταγματικών αρχών του Κοινωνικού κράτους και του κράτους Δικαίου⁸¹. Προκειμένου νά καταδειχθεί ή τεράστια σημασία πού ένέχει ειδικώς

77. Λ. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικό Δίκαιο* (Γενικό Μέρος), 2002, σελ. 103 έπ. και Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 64 έπ.

78. Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 124.

79. Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 135.

80. Α. Δερβιτσιώτης, *Τό Σύνταγμα της Ελλάδας*, 2008, σελ. 6.

81. Λ. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικό Δίκαιο* (Γενικό Μέρος), 2002, σελ.19.

ή αρχή αυτή για την κοινωνική ειρήνη, αξίζει να σημειωθεί ότι η έλλειψή της αποτέλεσε ένα από τα σπουδαιότερα κίνητρα μεγάλων επαναστάσεων, οι οποίες σημάδεψαν τους νεότερους χρόνους, και ένδεχομένως και στο μέλλον, με τις αντιλήψεις φοροεισπρακτικής πολιτικής και έκμηδενισμού του κοινωνικού κράτους, που επικρατούν στις σύγχρονες πολιτείες με βάση το οικονομικό μοντέλο που εφαρμόζεται.

Περαιτέρω, από την αρχή της φορολογικής δικαιοσύνης απορρέουν, οι ειδικότερες, αλλά εξίσου κρίσιμης κοινωνικής σημασίας αρχές της καθολικότητας του φόρου και της φορολογικής ισότητας.

Πιο συγκεκριμένα: Η αρχή της καθολικότητας του φόρου⁸² καθιερώνει γενική φορολογική υποχρέωση όλων των Ελλήνων, επιβάλλοντας την κατανομή της φορολογικής επιβάρυνσης στο σύνολο αυτών και απαγορεύοντας, κατ' αρχάς, τις όποιες αλλαγές, εξαιρέσεις ή διακρίσεις ως προς την εκπλήρωση της φορολογικής υποχρέωσης. Η συμμετοχή λοιπόν στα δημοσιονομικά βάρη πρέπει να είναι καθολική και όχι επιλεκτική, με συμμετοχή σε αυτήν άδιακρίτως όλων των κοινωνικών ομάδων, τάξεων και κατηγοριών πολιτών, φυσικών ή νομικών προσώπων.

Η αρχή της φορολογικής ισότητας, η οποία συνιστά εξειδίκευση της γενικής αρχής της ισότητας (άρθρ. 4 Συντ.) και αποστασιοποιείται με την ίση συμμετοχή των Ελλήνων πολιτών στον ιδιαιτέρως έπαχθι τομέα των δημοσιονομικών βαρών. Σε εφαρμογή της αρχής αυτής, ειδικότερα, δεν επιτρέπεται η θέσπιση άδικαιολόγητων, αυθαίρετων και μη αντικειμενικών φορολογικών διακρίσεων που εισάγουν ανεπίτρεπτη υπέρ όρισμένων ατόμων ή ομάδων προνομιακή μεταχείριση, διότι αυτές αντίκεινται στο Σύνταγμα.

Οι σύγχρονες αντιλήψεις για την εφαρμογή της φορολογικής ισότητας από το κοινωνικό κράτος δικαίου οδηγούν σε μίαν οικονομική πολιτική κατανομής των δημοσιονομικών υποχρεώσεων μεταξύ των ιδιωτών με κριτήριο τη φοροδοτική τους ικανότητα. Στην πράξη, αυτό συνεπάγεται ως πρώτιστη την υποχρέωση του νομοθέτη να θεσπίζει διατάξεις περί κατανομής των φόρων, δασμών και τελών με τρόπο ομοιόμορφο ως προς όσους έχουν ίση ή ανάλογη φοροδοτική ικανότητα ή, με άλλη διατύπωση, να επιβάλλει με διαφορετικό τρόπο

82. Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 131.

βάρη στους Έλληνες φορολογούμενους οι όποιοι τελούν υπό ανόμοιες ή διαφορετικές συνθήκες⁸³.

Η υλοποίηση, της συνταγματικής υποχρέωσης περί κατανομής των δημοσιονομικών βαρών μέ κριτήριο τή φοροδοτική ικανότητα, επιβάλλει ώστε ή φορολογική πολιτική νά μήν γίνεται στή βάση της μαθηματικής ισότητας, κάτι πού στήν πράξη θά όδηγοῦσε στήν έπιβολή ίσου άκριβώς φόρου σέ κάθε φορολογούμενο καί ανεξάρτητα από τίς ειδικές οικονομικές δυνατότητες του τελευταίου, πράγμα πού θά αποτελοῦσε τεράστια άδικία καί κοινωνικοοικονομική ανισότητα ίσοπεδωτικού χαρακτήρα. Για τους λόγους αυτούς, ό στόχος της δίκαιης δημοσιονομικής μεταχείρισης επιτάσσει τήν έφαρμογή της αρχής της προοδευτικής φορολογίας⁸⁴ μέ τήν έννοια της έπιβολής φόρων σύμφωνα μέ κλίμακες, κατά τίς όποιες οι φορολογούμενοι ταξινομούνται ειδικότερα βάσει της πραγματικής τους φοροδοτικής ικανότητας. Όπως είναι προφανές, ή κλιμάκωση αυτή των φορολογικών υποχρεώσεων, αν καί συνιστά παρέκκλιση από τήν τυπική έννοια της φορολογικής ισότητας, ουσιαστικώς όμως τήν υπηρετεί, διότι άμβλύνει τίς οικονομικές ανισότητες μέσα από τήν αναδιανεμητική της λειτουργία⁸⁵.

83. Π. Δαγτόγλου, *Άτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 870.

84. Π. Δαγτόγλου, *Άτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 870.

85. Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 137, Λ. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικό Δίκαιο* (Γενικό Μέρος), 2002, σελ. 56.

ΜΕΡΟΣ Γ'

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1—

Τό Οικουμενικό Πατριαρχεῖο ὡς ἰδιαίτερος
θεσμός στίς σχέσεις Κράτους-Ἐκκλησίας

Τό ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος, πέρα τό ὅτι τιμᾷ καί ρυθμίζει (σέ συνδυασμό μέ τό ἄρθρο 13 Συντ.) τίς σχέσεις τοῦ Κράτους μέ τήν Ἑλληνορθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, μέ ὅλα ὅσα ἀναλύθηκαν ἐκτενῶς παραπάνω, προχωρᾷ καί στήν κατοχύρωση τῶν σχέσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Τό γεγονός ὅτι τό Σύνταγμα ἀποδέχεται καί περιβάλλει μέ τό κύρος του τούς διακανονισμούς τοῦ Πατριαρχικοῦ Τόμου τοῦ 1850 καί τῆς Συνοδικῆς Πράξης τοῦ 1928 καθώς καί τόν ἰσότημο πρός αὐτόν τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων ρόλο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στή διαδικασία παραγωγῆς τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἀλλά καί τῆς Κρήτης καί Δωδεκανήσων, ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ἀναγνωρίζει ἓνα εἶδος ὁμοταξίας στή σχέση αὐτή. Μιά ὁμοταξία πού ἔχει αὐτοαναφορική βάση τό ἴδιο τό Σύνταγμα χωρίς μέν νά κάνει εὐθέως μνεῖα στή διεθνή νομική προσωπικότητα τοῦ Πατριαρχείου (ὡς *sui generis* νομικό πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου) ἀλλά ὑπονοώντας την, ἀναγνωρίζοντας μονομερῶς (μέσω τοῦ Συντάγματος) τίς μονομερεῖς πράξεις αὐτοῦ⁸⁶. Ἡ ὁμοταξία ἀναδεικνύεται μέ τή σύμπραξη τῶν πολιτειακῶν ὀργάνων καί Πατριαρχείου γιά τά ἐν λόγω ζητήματα κάτι πού δέν ὑπάρχει στή σχέση μέ τήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος.

Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης ὑπῆρξε γιά αἰῶνες ὑποκείμενο διεθνούς δικαίου, στό ὁποῖο ἀναγνωρίζονταν προνόμια θρησκευτικῆς, πολιτικῆς, διοικητικῆς, οἰκονομικῆς καί δικαστικῆς φύσης. Μετά τόν περιορισμό του, ὅμως, μέ τήν Συνθήκη τῆς Λωζάννης στίς καθαρά θρησκευτικές του ἀρμοδιότητες ἐκφράζονται πολλές ἐπιφυλάξεις γιά τό ἔάν ἐξακολουθεῖ τό Πατριαρχεῖο νά εἶναι ὑποκείμενο τοῦ διεθνούς δικαίου μέ τήν πολιτική καί τή διοι-

86. Ε. Βενιζέλος, *Οἱ Σχέσεις Κράτους-Ἐκκλησίας*, 2000, σελ. 73 καί 187.

κητική έννοια. Πάντως στην ελληνική βιβλιογραφία⁸⁷ θεωρεί ότι τό Οικουμενικό Πατριαρχείο διατηρεί την ιδιότητα νομικού προσώπου δημοσίου διεθνούς δικαίου έχει όπαδούς. Παράλληλα, ύποστηρίζεται καί ή ένδιάμεση άποψη ότι τό Πατριαρχείο έχει περιορισμένη διεθνή νομική ικανότητα, πού πηγάζει από την έθιμική άναγνώριση τής οίκουμενικής του θρησκευτικής άρμοδιότητας.

Μέ βάση τά παραπάνω, ύπολογίζοντας κανείς την πραγματικότητα θά μπορούσε νά τοποθετήσει τά ύποκείμενα του Διεθνούς Δικαίου σέ τρεις διακριτές κατηγορίες: α) Αύτή πού περιλαμβάνει τά κράτη⁸⁸, β) αύτή πού περιλαμβάνει ιδιώτες-άτομα⁸⁹ καί γ) αύτή πού καλύπτει όλες τίς άλλες περιπτώσεις, διεθνών όργανισμών⁹⁰ όπου μπορούν νά ένταχθούν καί οί Έκκλησίες καί κατά συνέπεια καί τό Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Σέ αντίθεση μέ τά κράτη πού διαθέτουν πλήρη διεθνή νομική προσωπικότητα, τά άλλα ύποκείμενα διεθνούς δικαίου, όπως δηλαδή οί διεθνείς όργανισμοί είναι δυνατόν νά διαθέτουν μία ή όρισμένες μόνο από τίς ιδιότητες τής διεθνούς νομικής προσωπικότητας⁹¹. Έτσι, μπορεί κάποιος νά ύποστηρίξει ότι τά ύποκείμενα αύτά του διεθνούς δικαίου διαθέτουν περιορισμένη νομική προσωπικότητα, καθοριζόμενη από τό καταστατικό τους καί τή διεθνή πρακτική. Ήδη από τό 1923, ό διακεκριμένος διεθνολόγος Lord Philimone έγγραφε ότι τά κράτη δέν άποτελούν τά μοναδικά πρόσωπα στό διεθνές δίκαιο καί ότι ύπάρχουν θεσμοί καί δυνάμεις άλλου είδους, όπως οί μεγάλοι άρχηγοί Έκκλησιών ή θρησκειών, ό Πάπας καί ό Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καί ό Χαλίφης. Στή συνέχεια, ό καθηγητής Στέλιος Σεφεριάδης ύποστήριξε ότι τό διεθνές καθεστώς του Οικουμενικού Πατριαρχείου θά μπορούσε νά συγκριθεί μέ τόν ίταλικό νόμο περί Έγγυήσεων (γιά τό Βατικανό). Έντούτοις, αύτή ή έξομοίωση θά μπορούσε νά γίνει δεκτή σέ σχέση μόνο μέ τό καθεστώς του Πατριαρχείου πρίν από τή Συνθήκη τής Λωζάννης, όταν ό

87. Γ. Ίατρού, *Ή θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στην έκκλησιαστική, την ελληνική καί την διεθνή έννομη τάξη*, 2010, σελ.626.

88. Ε. Ρούκουνας, *Διεθνές Δίκαιο*, Τεύχος 1ο, 2004, σελ. 51.

89. Ε. Ρούκουνας, *Διεθνές Δίκαιο*, Τεύχος 1ο, 2004, σελ. 59.

90. Ε. Ρούκουνας, *Διεθνές Δίκαιο*, Τεύχος 1ο, 2004, σελ. 58.

91. Ε. Ρούκουνας, *Διεθνές Δίκαιο*, Τεύχος 1ο, 2004, σελ.49 έπ.

Οικουμενικός Πατριάρχης συνιστούσε όχι μόνο θρησκευτικό άρχηγό, αλλά και ήγέτη της έλληνορθόδοξης κοινότητας⁹².

Μία άλλη προσέγγιση πού υποστηρίχθηκε είναι αυτή της περιορισμένης νομικής προσωπικότητας του Πατριαρχείου. Ή θέση αυτή υποστηρίχθηκε με διάφορα επιχειρήματα, με πρώτο τό ότι τό Πατριαρχείο αποτελεί υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στό διεθνές επίπεδο και συγκριμένα διαθέτει τό δικαίωμα έδρας στην Κωνσταντινούπολη, τό δικαίωμα άσκησης χωρίς έμπόδια της θρησκευτικής του έξουσίας και τό δικαίωμα προστασίας έκ μέρους του τουρκικού κράτους. Όμως, κανένα από τά άνωτέρω δικαιώματα δέν έχουν αναγνωριστεί στό Πατριαρχείο με την ιδιότητα του νομικού προσώπου διεθνούς δικαίου. Πρόκειται απλά για δικαιώματα πού προκύπτουν από διεθνείς πράξεις προς όφελός του, όπως συμβαίνει λ.χ. με την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου από διεθνή συμβατικά κείμενα υπέρ των ιδιωτών. Ένα δεύτερο επιχειρήμα αποδίδει την περιορισμένη διεθνή νομική ικανότητα του Πατριαρχείου στην αναγνώριση, από τό έθιμικό δίκαιο της οικουμενικής του θρησκευτικής άρμοδιότητας. Στο αυτό μήκος κύματος, αλλά με διαφορετική νομική έξήγηση, βρίσκεται τό έπιχείρημα πού βασίζει την περιορισμένη διεθνή υποκειμενικότητα του Πατριαρχείου, στίς λειτουργικές ανάγκες πού προκύπτουν από την οικουμενική του αποστολή⁹³ (με τίς όποιες κατά καιρούς άμφισβητήσεις κυρίως από τό Πατριαρχείο της Μόσχας περί οικουμενικότητας).

Τέλος, ή τρίτη προσέγγιση⁹⁴, αυτή της διεθνούς φύσης του Πατριαρχείου, στηρίχθηκε άφενός στό ότι τό τελευταίο αποτελεί πρόσωπο υπερεθνικού χαρακτήρα, έξαιτίας της φύσης του ως οικουμενικού θρησκευτικού θεσμού, άφετέρου στό ότι, υπό τή μορφή της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως, υπάγεται στην τουρκική έννομη τάξη, ως πρόσωπο δημοσίου δικαίου.

Άν δέν μνημονεύεται ρητά ή διεθνής νομική προσωπικότητα από τό καταστατικό του όργανισμού, έξετάζεται άν ό διεθνής όργανισμός

92. Γ. Ίατρού, *Ή θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στην έκκλησιαστική, την έλληνική και την διεθνή έννομη τάξη*, 2010, σελ. 628.

93. Κ. Ίωάννου, Κ. Οικονομίδη, Κ. Ροζάκης, Α. Φατούρος, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, 1988, σελ. 97.

94. Κ. Ίωάννου, Κ. Οικονομίδη, Κ. Ροζάκης, Α. Φατούρος, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, 1988, σελ. 99.

διαθέτει μία ή περισσότερες ιδιότητες ή ικανότητες πού θεωρούνται ότι μπορούν να προσδώσουν στον διεθνή οργανισμό την διεθνή νομική προσωπικότητα. Τέτοιες ικανότητες είναι: 1) τό ενεργητικό και παθητικό δικαίωμα εκπροσώπησης, 2) τά διεθνή προνόμια και ασυλίες, 3) ή διεθνής ευθύνη, 4) ή συμμετοχή σε διεθνείς δικαιοδοτικές διαδικασίες και 5) ή ικανότητα σύναψης διεθνών συνθηκών⁹⁵.

Ός προς τό ενεργητικό και παθητικό δικαίωμα εκπροσώπησης, αυτό θά πρέπει να υφίσταται σε σχέση με άλλα υποκείμενα διεθνούς δικαίου (κράτη και διεθνείς οργανισμούς). Είναι μόν γεγονός ότι τό Πατριαρχείο διατηρεί σχέσεις με διάφορα κράτη και την ήγεσία τους σε όλα τά μέρη του πλανήτη όπου υπάρχουν ορθόδοξες και χριστιανικές κοινότητες. Όμως, αυτές οι επαφές δέν συνιστούν ένα είδος «διπλωματικών» επαφών κατά τό διεθνές δίκαιο. Τό γεγονός ότι, τό ελληνικό κράτος πάντα συμπεριφέρθηκε στό Οίκουμενικό Πατριαρχείο με όλα τά πλεονεκτήματα της ιδιότητας του κράτους, διευκολύνοντας τό διπλωματικά και ενισχύοντας την επέκταση των Έπαρχιών του στό έξωτερικό δέν σημαίνει οίονει και αυτομάτως αναγνώριση της διεθνούς νομικής προσωπικότητας του Πατριαρχείου. Ός προς τά διεθνή προνόμια και ασυλίες, τέτοια δέν έχουν παραχωρηθεί στό Οίκουμενικό Πατριαρχείο, ενώ δέν υπάρχουν ένδείξεις ότι στίς σχέσεις του με τά διάφορα κράτη τό Πατριαρχείο υπέχει διεθνή ευθύνη. Παράλληλα, από πουθενά δέν προκύπτει ούτε έχει ποτέ συμβεί στην πράξη τό Πατριαρχείο να διαθέτει ικανότητα συμμετοχής σε διεθνείς δικαιοδοτικές διαδικασίες⁹⁶.

Ός προς την ικανότητα σύναψης διεθνών συνθηκών⁹⁷ (treaty-making capacity), πού αποτελεί τό συνηθέστερο μέσο διακρίβωσης της ύπαρξης διεθνούς νομικής προσωπικότητας, τό πρόβλημα έγκειται στό ότι θά πρέπει τά μέρη σε μία διεθνή συμφωνία να συναινούν στό ότι πρόκειται για μία διεθνή συνθήκη και όχι για μία απλή διμερή συμφωνία εκτός διεθνούς δικαίου. Είναι γεγονός ότι τό Πατριαρχείο, στό πλαίσιο των οίκουμενικών του δραστηριοτήτων, προέβη από πολύ νωρίς –μετά τή Συνθήκη της Λωζάννης– στη σύναψη συμφωνιών με διάφορες χώρες για τή ρύθμιση, συνήθως της

95. Ε. Ρούκυνας, *Διεθνές Δίκαιο*, Τεύχος 1ο, 2004, σελ. 58-63.

96. Μ. Βαλάκου-Θεοδωρούδη, *Τό Νομικό περίγραμμα του Οίκουμενικού Πατριαρχείου στα πλαίσια της Διεθνούς Κοινότητας*, 2001, σελ. 29 και 97.

97. Ε. Ρούκυνας, *Διεθνές Δίκαιο*, Τεύχος 1ο, 2004, σελ.125-145.

έκκλησιαστικής κατάστασης ὀρθοδόξων πληθυσμῶν στίς χώρες αὐτές, ὅπως λ.χ. μέ τήν Ἀλβανία (1937), ἐνῶ μέ τήν Πολωνία (1930), τή Φινλανδία (1923) τή Λιθουανία (1936) καί τή Βουλγαρία (1936/1945) ὑπῆρξαν ἐπαφές πού δέν κατέληξαν στή σύναψη συμφωνίας. Τό ἴδιο συνέβη μεταγενέστερα μέ κράτη τῆς Εὐρώπης, Αὐστραλίας, Ἀμερικῆς, Ἀσίας πού ἀναγνώρισαν τήν ἀντίστοιχη ἐξουχία ἢ Ἐξουχία τοῦ Πατριαρχείου, καθὼς καί μέ κράτη ἄλλων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, Πατριαρχείων, Αὐτοκεφάλων ἢ αὐτονόμων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἀνά τόν κόσμ⁹⁸. Ἰδιαίτερα στίς σχέσεις τοῦ Πατριαρχείου μέ τήν Ἑλλάδα, παρ' ὅλο πού στό πολιτικό καί διπλωματικό ἐπίπεδο, οἱ σχέσεις τους ἦταν ἰδιαίτερα στενές, ἀναγνώριση, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τῆς διεθνοῦς νομικῆς προσωπικότητος τοῦ Πατριαρχείου δέν ὑπῆρξε ποτέ.

Ἀπό ὅλα τά παραπάνω στοιχεῖα προκύπτει ὅτι τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο δέν διαθέτει μέ βάση τούς κανόνες τοῦ διεθνοῦς δικαίου, σέ κάποιον, ἔστω μικρό βαθμό, διεθνῇ νομική προσωπικότητα. Αὐτό, ὅμως, δέν σημαίνει δικαίωση τῆς τουρκικῆς ἄποψης ὅτι τό Πατριαρχεῖο ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα καθίδρυμα (σωματεῖο) τοῦ τουρκικοῦ δικαίου, θεωρώντας μάλιστα παρέμβαση στά ἐσωτερικά τοῦ κράτους κάθε ἀπόπειρα διεθνοποίησης ἀπό πλευρᾶς τῆς Ἑλλάδας τοῦ Πατριαρχείου. Τό Πατριαρχεῖο ἀποτελοῦσε ἱστορικά καί ἐξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ καί μετά τή Συνθήκη τῆς Λωζάννης, ἓνα *de facto* διεθνῇ θεσμό πού κινεῖται σέ διάφορα ἐπίπεδα στή διεθνῇ σκηνή. Χωρίς νά ταυτίζεται ἐπακριβῶς μέ τούς διεθνεῖς Μή Κυβερνητικούς Ὄργανισμούς, παρουσιάζει ὀρισμένα κοινά χαρακτηριστικά, ὅπως τό ὅτι ἀποτελεῖται ἀπό ἐπιμέρους ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες σέ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου, οἱ ὁποῖες διαθέτουν ἐσωτερική νομική προσωπικότητα, καθὼς καί ὅτι ἐπιτελεῖ ἔργο σέ διεθνές ἐπίπεδο. Ἡ διαφορά μέ τούς Μή Κυβερνητικούς διεθνεῖς Ὄργανισμούς συνίσταται στό ὅτι ὁ οἰκουμενικός χαρακτήρας τοῦ Πατριαρχείου ὑφίσταται ἱστορικά, ἐνῶ ἡ ἱκανότητα τῶν Μή Κυβερνητικῶν Ὄργανισμῶν νά κινοῦνται σέ διεθνές ἐπίπεδο ἐξαρτᾶται ἀπό τήν μετά τήν ἵδρυσή τους ἀναγνώριση αὐτῆς τῆς ἱκανότητος. Αὐτό πρακτικά σημαίνει ὅτι ὁ οἰκουμενικός χαρακτήρας στό πλαίσιο τῆς ὑπαρξῆς ἑνός *de facto* διεθνοῦς θεσμοῦ πού εἶναι τό Πατριαρχεῖο Κωνσταντι-

98. Μ. Βαλάκου-Θεοδωρούδη, *Τό Νομικό περίγραμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στά πλαίσια τῆς Διεθνούς Κοινότητος*, 2001, σελ. 94.

νουπόλεως δέν αποκλείει τήν ἀναγνώριση σέ ἓνα κοντινό ἢ ἀπώτερο μέλλον μιᾶς διεθνούς προσωπικότητας, πλήρους ἢ περιορισμένης, σέ ὅλα τά ἐπίπεδα γιά τόν Οἰκουμενικό θρόνο⁹⁹.

Ἄλλωστε, καί μετά τίς Συνθήκη τῆς Λωζάννης τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο συναλλάσσετε μέ κράτη γιά ἐκκλησιαστικά θέματα καί παγκόσμια προβλήματα, ἐνῶ ὁ ἐκάστοτε Οἰκουμενικός Πατριάρχης γίνεται δεκτός στίς ἐπίσημες ἐπισκέψεις σέ κράτη μέ τιμές Ἀρχηγοῦ κράτους. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου τό 1994 στό Εὐρωπαϊκό Κοινοβούλιο καί ἡ ἀποδοχή του ἀπό αὐτό τό θεσμικό ὄργανο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως ὡς θεσμικοῦ προσώπου. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, παρά τίς κατά περιόδους συγκρούσεις μέ ἄλλες ὁμόθρησκес Ἐκκλησίες (Πατριαρχεῖο Μόσχας) ἔχει καθιερωθεῖ ὡς μία ἐκκλησία-σύνδεσμος-συντονιστής ὅλων τῶν Ὁρθόδοξων Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἀνά τόν κόσμο, μέ παρεμβάσεις θρησκευτικοῦ, πνευματικοῦ καί κοινωνικοῦ χαρακτήρα σέ ὅλα τά καίρια προβλήματα τοῦ πλανήτη ὅπως τό Περιβάλλον, τὰ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα, τήν Εἰρήνη, καί τή Δικαιοσύνη, ὅπως ἐπιβεβαιώνει καί ἡ πρόσφατη συνάντηση στά τέλη τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 2014 μεταξύ τοῦ Πάπα καί τοῦ Πατριάρχου στήν Σύνοδο στήν Κωνσταντινούπολη καί τό κοινό ψήφισμά τους γιά τό τέλος τῶν ἐχθροπραξιῶν καί τήν προστασία τοῦ συνόλου τῶν χριστιανῶν στή Μέση Ἀνατολή.

Μέσα ἀπό τήν ἐπιβίωση τριῶν κρατῶν μέ διαφορετικά ἱστορικά χαρακτηριστικά, διαφορετικό πολίτευμα, διαφορετικό καθεστῶς σχέσεων κράτους-ἐκκλησίας, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο χάραξε τή δική του αὐτοτελῆ πορεία, σχεδόν μέσα στά σύνορά τους, στίς δύο αὐτοκρατορίες, ἀκολουθώντας τή διεύρυνση ἢ τή συρρίκνωσή τους, καί ἔξω ἀπ' αὐτά στό τουρκικό κράτος.

Ἡ συρρίκνωση τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί ἡ ἀνεξαρτησία τῶν κρατῶν τῆς Βαλκανικῆς εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα τήν ἐφαρμογή τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας, πλήρους ἢ περιορισμένης, γιά τά κράτη αὐτά, ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ἐφόσον τό ζητοῦσε ὁ λαός, ὁ κλῆρος καί οἱ ἐπικεφαλῆς ἀρχές. Ἔτσι προέκυψε ἡ εἰκόνα τῶν νεότερων Πατριαρχείων, τῶν Αὐτοκεφάλων καί Αὐτονόμων Ἐκκλησιῶν, πού διατηροῦσαν ὅμως δεσμούς μέ τό

99. Γ. Ἰατροῦ, *Ἡ θέση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, στήν ἐκκλησιαστική, τήν ἐλληνική καί τή διεθνή ἔννομη τάξη*, 2010, σελ. 631.

Οικουμενικό Πατριαρχείο για ζητήματα πανορθόδοξου ενδιαφέροντος, ανεξάρτητα από τό βαθμό ανεξαρτησίας απ' αυτό. Μέ τη Συνθήκη της Λωζάννης, έπακολούθησε συρρίκνωση του όρθόδοξου πληθυσμού στην Τουρκία, ή όποία διατήρησε τό δικαίωμα νά έπεμβαίνει στις προϋποθέσεις έκλογής του Οικουμενικού Πατριάρχη, μέ τό νά απαιτεί νά εΐναι Τουρκος ύπήκοος αυτός καί τά μέλη της Συνόδου (γι' αυτό τό λόγο οί Μητροπολίτες έπαρχιών πού ύπάγονται άπευθείας στό Πατριαρχείο π.χ. Δωδεκανήσων παίρνουν καί τήν τουρκική ύπηκοότητα), παραβιάζοντας τή θρησκευτική έλευθερία καί παρεμβαίνοντας στό όρθόδοξο δόγμα, γεγονός πού πρέπει νά άποκατασταθεΐ στό πλαίσιο διεθνούς συμφωνίας. Τό Οικουμενικό Πατριαρχείο όμως διεύρυνε τίς Έπαρχίες καί τόν αριθμό των πιστών στό έξωτερικό¹⁰⁰.

Τό σημερινό σχήμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, μέ τίς ύπερορίες Έπαρχίες του ανά τόν κόσμο, προσομοιάζει σχηματικά μέ ένα διεθνή μή κυβερνητικό όργανισμό πού τόν άποτελούν οί Έπαρχίες του, οί όποίες έχουν τή μορφή νομικών προσώπων δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, ανάλογα μέ τό καθεστώς των σχέσεων κράτους-έκκλησίας, σέ κάθε κράτος πού άναγνωρίζεται ή έπαρχία αυτή.

Τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, έχοντας έπαρχίες σ' όλόκληρο τόν κόσμο, καί ευαίσθητο στην εικόνα της διεθνούς κοινωνίας, στις προοπτικές των διεθνών εξελίξεων, αλλά καί των παγκοσμίων προβλημάτων, παρακολουθοΐσε στενά πάντοτε τίς σχέσεις κράτους-έκκλησίας, αλλά καί τίς θεσμικές εξελίξεις της διεθνούς κοινότητας. Γι' αυτό σέ κάθε ευκαιρία εκδήλωνε τό ενδιαφέρον του για τήν ειρήνη καί ευημερία της ανθρωπότητας, τά παγκόσμια προβλήματα, τίς διορθόδοξες διαχριστιανικές καί διαθρησκευτικές σχέσεις, καί διαμόρφωνε αντίστοιχη πολιτική, όπως άποδεικνύεται από τούς λόγους των Οικουμενικών Πατριαρχών, από τίς Πατριαρχικές Έγκυκλίους, τίς συνοδικές Πράξεις, αλλά καί μέ τήν άσκηση του δικαιώματος πρωτοβουλίας για τή δημιουργία θεσμών πανορθόδοξης έκφρασης καί συμμετοχής σέ διμερείς διαλόγους μέ άλλες Έκκλησίες της χριστιανικής οικογένειας αλλά καί μέ διεθνείς έκκλησιαστικές όργανώσεις καί κινήσεις. Έτσι ή συμβολή του στο Παγκόσμιο Συμβούλιο των Έκκλησιών, στό Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Έκκλησιών,

100. Μ. Βαλάκου-Θεοδωρούδη, *Τό Νομικό περίγραμμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου στα πλαίσια της Διεθνούς Κοινότητας*, 2001, σελ.354.

καί οἱ γενικότερες προσπάθειες του γιά τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, τό καθιστοῦν, ἰδιαίτερα στίς μέρες μας, ἕνα σημαντικό παράγοντα στίς διεθνεῖς ἐκκλησιαστικές ἐξελίξεις, μέ παγκόσμια ἐπιρροή καί ἔμμεση πολιτική ἐπίδραση¹⁰¹.

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2—

Νομικό καθεστώς ἐκκλησιαστικῶν προσώπων

Τό ἰδιαίτερο νομικό καθεστώς πού διέπει κάθε ἐκκλησία, θρησκευμα ἢ δόγμα τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας, κυρίως ὅμως τό εἶδος τῆς νομικῆς προσωπικότητας πού ἡ ἑλληνική ἔννομη τάξη ἀναγνωρίζει σέ αὐτά καί τίς ὀργανωτικές τους ὑποδιαιρέσεις, ἔχει καθοριστικές συνέπειες, καί στό πεδίο τῶν δημοσιονομικῶν βαρῶν. Τό εἶδος τῆς νομικῆς προσωπικότητας πού νομιμοποιεῖ κάθε θρησκευτική κοινότητα συνεπάγεται διαφορετικό -κατ' ἀρχήν- εἶδος φορολογικῆς μεταχείρισης ἀλλά καί δημοσιονομικῆς εὐθύνης, ἀπέναντι στό κράτος.

Ἡ ἀπόκτηση ἀρχικῶς νομικῆς προσωπικότητας, δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ἐκ μέρους τῶν θρησκευμάτων, τά καθιστᾷ ὑποκείμενα δικαίου στά πλαίσια τῆς ἑλληνικῆς ἔννομης τάξης, διευκολύνοντας τήν λειτουργικότερη νομική, κοινωνική καί οἰκονομική ἔνταξή τους στήν ἑλληνική συναλλακτική πραγματικότητα. Μέ τόν τρόπο αὐτόν ἐξυπηρετοῦνται ζωτικές καθημερινές τους ἀνάγκες, ὅπως εἶναι ἡ ἀπόκτηση περιουσίας, ἡ ἀνάληψη νομικῶν καί οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεων, ἡ δικαιοπρακτική ἱκανότητα γιά σύναψη συμβάσεων ἢ τήν κατάρτιση δικαιοπραξιῶν, ἡ δικονομική παράσταση στό δικαστήριο, ἡ ἀστική εὐθύνη γιά πράξεις ἢ παραλείψεις, πολλές ἀκόμη νομικῆς καί συναλλακτικῆς φύσεως πράξεις.

Ἕνας μέγας ἀριθμός θρησκευτικῶν νομικῶν προσώπων, ὅπως εἶναι κυριότερες ὀργανωτικές ὑποδιαιρέσεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας (Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας, Ἀρχιεπισκοπή καί μητροπόλεις,

101. Μ. Βαλάκου-Θεοδωρούδη, *Τό Νομικό περίγραμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στά πλαίσια τῆς Διεθνούς Κοινότητας*, 2001, σελ. 305.

ένορίες μέ ένοριακούς ναούς, μονές κ.λπ.) καθώς καί οί Ίσραηλιτικές Κοινότητες, έχουν αναγνωσθεί ώς Ν.Π.Δ.Δ.¹⁰² Από φορολογικήσ πλευράς, ιδιότητα αὐτή συνεπάγεται κυρίως τήν εὐνοϊκότερη φορολογική τούς μεταχείριση, μέ τή μορφή τῆς όλικῆς ἤ μερικῆς τούς ἀπαλλαγῆς, στά πλαίσια γενικότερης ἀπαλλακτικῆς φορολογικήσ πολιτικῆς πού ἀκολουθεῖ τό Κράτος, ἔναντι τοῦ συνόλου τῶν Ν.Π.Δ.Δ. τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας¹⁰³.

Τό γεγονός αὐτό, ἐπιφέρει ἄνιση φορολογική μεταχείριση μεταξύ των ἐν λόγων θρησκευτικῶν Ν.Π.Δ.Δ. καί ἐκείνων πού ἔχουν ἀπλῶς τήν ιδιότητα τοῦ Ν.Π.Ι.Δ. (χωρίς τήν ἐνσωμάτωση τοῦ ἄρθρου 13 τοῦ Συντ.) (σωματείων, ἰδρυμάτων κ.λπ.). Από τήν ἄλλη, ὡστόσο, πλευρά, τά Ν.Π.Δ.Δ. (συνεπῶς καί τά ἐκκλησιαστικοῦ ἤ θρησκευτικοῦ χαρακτήρα) ὑπάγονται στόν δημοσιονομικό καί διαχειριστικό ἔλεγχο τοῦ Δημόσιου Λογιστικοῦ καί τῶν αὐστηρότερων κανόνων ἐλέγχου πού αὐτό προβλέπει, ὁ ὁποῖος διενεργεῖται κατά κανόνα ἀπό Οἰκονομικούς Ἐπιθεωρητές τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ἀλλά καί ἀπό τό Ἐλεγκτικό Συνέδριο, σύμφωνα μέ τίς εἰδικότερες διατάξεις τῶν Ν. 2362/1995, ὅπως ἀντικαταστάθηκε μέ τόν Ν. 4272/2014 «Περί Δημοσίου Λογιστικοῦ Ἐλέγχου τῶν δαπανῶν τοῦ Κράτους καί ἄλλες διατάξεις» καί ἄρθρ. 1 (Κεφ. Α': Ἐλεγκτικό Συνέδριο) τοῦ Ν. 3060/2002, ὅπως ἀντικαταστάθηκε μέ τόν Ν. 4272/2014 «Ρύθμιση θεμάτων ἀρμοδιότητος τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης». Ὅσα θρησκευόμενα δέν ἔχουν τή δυνατότητα ἱδρύσεως νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου δικαιοῦνται νά συστήσουν, τηρώντας τίς προϋποθέσεις πού σχετικῶς ὀρίζει τό ἀστικό δίκαιο, νομικά πρόσωπα ιδιωτικοῦ δικαίου (ὅπως σωματεῖα, ἰδρύματα ἤ ἀστικές ἐταιρεῖες μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα) καί νά δραστηριοποιηθοῦν μέσα ἀπό τά νομικά πρόσωπα αὐτῶν, σύμφωνα μέ τούς εἰδικότερους ὅρους τῶν ἐγκεκριμένων ἀπό τά Δικαστήρια τῆς χώρας καταστατικῶν ἢ ὀργανισμῶν τους.

Ἰδιαίτερο ζήτημα ὡστόσο, ὡς πρὸς τή νομική φύση τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσώπων καί ἀφορμή γιά περαιτέρω συζητήσεις προκαλε-

102. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 60.

103. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό Καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 74-75.

σε ή 502/2011 απόφαση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας¹⁰⁴. Στὴν προκείμενη ἀπόφαση ἐπιχειρεῖται ἀντιστροφή τῆς νομολογίας ὡς πρὸς τὴ νομικὴ προσωπικότητα τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας, χαρακτηρίζοντάς την ὡς «ιδιάζουσας φύσεως» δημοσίου δικαίου νομικὸ πρόσωπα καὶ ὄχι Ν.Π.Δ.Δ. ὅπως κοινῶς ἔχει γίνεи ἀποδεκτό μέ βάση καὶ τὸν νόμο 590/1977 (Καταστατικὸ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος). Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ πραγματεύεται (μέ ἀφορμὴ Μονὴ τῆς Μητροπόλεως Καλαβρύτων) τὴν ἐφαρμογὴ νόμων 1611/1950 καὶ 2216/1994 μέ τοὺς ὁποίους ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ Ν.Π.Δ.Δ. νὰ ἔχουν κατατεθειμένα τὰ χρηματικὰ τοὺς διαθέσιμα σέ αὐτὴν, ὥστε νὰ τὰ διαχειρίζεται καὶ νὰ τὰ ἐπενδύει σέ κινητές ἀξίες τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου (π.χ. ὁμόλογα). Μέ βάση τό συγκεκριμένο σκεπτικὸ, ὡς ιδιάζουσας φύσης νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τό Ἀνώτατο Δικαστήριο τῆς χώρας, ἀπάλλασσε τὰ ἐκκλησιαστικὰ νομικὰ πρόσωπα ἀπὸ τὴν παραπάνω ὑποχρέωση, διατηρώντας τοὺς τὴν οἰκονομικὴ τοὺς αὐτονομία, ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κρατικὸ μηχανισμό. Εἶναι προφανές ὅτι διαφορετικὰ ἀντιλαμβάνεται ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τό Κράτος τὴ μορφή καὶ τὴν κλίματα τοῦ μεταξύ τοὺς διαχωρισμοῦ. Μέ τὸν κρατικὸ μηχανισμό νὰ θέλει νὰ τὴν ἐλέγχει παρεμβατικὰ ἐξαιτίας τῆς ἐπιρροῆς της στὴν κοινωνία καὶ τὴν Ἐκκλησία νὰ ἐπιθυμεῖ τὴν προστασία τοῦ Κράτους ἀπέναντί της ὡς ἀνταπόδοση στὴ διαχρονικὴ της προσφορά στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία. Δέν εἶναι λίγες οἱ φωνές καὶ μέσ τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας ἀκόμα καὶ σήμερα (Μητροπολίτης Δημητριάδος Ἰγνάτιος 2009) ἀλλὰ καὶ μέρος τῆς θεωρίας¹⁰⁵ ποὺ μιλοῦν ἀνοιχτὰ γιὰ τὴν ἀνάγκη ἑνὸς νέου *sui generis* νομικοῦ μορφώματος δημοσίου δικαίου, μέ τὴν ἐπιχειρηματολογία ὅτι αὐτό τό νέο νομικὸ καθεστὼς θὰ ἐπαναπροσδιόριζε στὴ σύγχρονη κοινωνία τίς σχέσεις Κράτους Ἐκκλησίας, σέ κάθε ἐπίπεδο, ἀναδεικνύοντας τὴν ιδιαίτερη ταυτότητα καὶ αὐτονομία τῆς Ἐκκλησίας.

104. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

105. Μ. Σταθόπουλλος, *Σχέσεις Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας*, 1993, σελ. 28. Π. Νικολόπουλος, *Χωρισμός Κράτους-Ἐκκλησίας; Νομικοὶ προβληματισμοὶ καὶ προτάσεις*, 2006, σελ. 19.

Ἡ Ἀνατολική Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία

Τό νομοκανονικό καθεστώς τῆς «ἐπικρατούσας» Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας δέν εἶναι ἐνιαῖο σέ ὅλο τό εὖρος τῆς ἐλληνικῆς ἐπικράτειας, καθὼς ἡ τελευταία ὑποδιαιρεῖται ἀπό ἐκκλησιαστικῆς ἀποψῆς στίς πέντε περιφέρειες, τῆς Αὐτοκέφαλης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τῶν Μητροπόλεων τῶν Νέων Χωρῶν, τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, τοῦ Ἁγίου Ὁρους καί τῶν Μητροπόλεων Δωδεκανήσου.

Πιό συγκεκριμένα, ἡ Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος διαρθρώνεται διοικητικά ἀπό τήν Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν καί τίς 44 Μητροπόλεις πού ἀνήκουν στά γεωγραφικά διαμερίσματα τῆς νότιας Ἑλλάδας, δηλαδή τή Στερεά Ἑλλάδα, τήν Πελοπόννησο, τίς Κυκλάδες, τά Ἐπτάνησα, τή Θεσσαλία (πλήν τῆς ἐπαρχίας Ἐλασσόνας) καί τήν ἐπαρχία Ἀρτας ἀπό τήν Ἥπειρο. Ἡ διοικητική της ὁργάνωση διέπεται ἀπό τόν Ν. 590/1977 «Περί τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 1 παρ. 4 τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν Ν.Π.Δ.Δ. «κατά τάς νομικάς αὐτῶν σχέσεις» ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν καί οἱ μητροπόλεις, οἱ ἐνορίες μαζί μέ τοὺς ἐνοριακοὺς τοὺς ναοὺς, οἱ μονές, ἡ Ἀποστολική Διακονία, ὁ Ο.Δ.Ε.Π., τό Τ.Α.Κ.Ε. (ἤδη Τ.Π.Ο.Ε.Κ.Ε.) καί τό Διορθόδοξο Κέντρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Εἰδικότερα: Ἡ ἐνορία εἶναι ἡ βασικὴ μονάδα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὁργανισμοῦ, μέ λατρευτικὸ της κέντρο τό κτίριο τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ, ἐνῶ μικρότερων οἰκοδομικῶν διαστάσεων λατρευτικὸ οἶκημα ἀποτελεῖ ὁ «εὐκτήριος οἶκος». Ἐκτός ἀπὸ τοὺς πολυάριθμους ἐνοριακοὺς ναοὺς, εἰδικότερες κατηγορίες ναῶν συνιστοῦν: Οἱ προσκυνηματικοὶ ναοί, πού εἶναι Ν.Π.Ι.Δ. καί ὑπάγονται σέ ἰδιαίτερο κανονιστικὸ καθεστώς¹⁰⁶. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τό «Πανελλήνιον Ἱερόν Ἰδρυμα Εὐαγγελίστριας Τήνου», πού ἀποτελεῖ Ν.Π.Δ.Δ. καί διέπεται κατὰ βάση ἀπὸ τό Ν. 349/1976, ὅπως τροποποιήθηκε μέ τό ἄρθρ. 66 παρ. 2 Κ.Χ.Ε.Ε καί Ν. 4301/2014 (πού μέ τό ἄρθρο 26 ἐπέφερε ἀντιδράσεις στή τοπικὴ κοινωνία τῆς Τήνου τό Δεκέμβριον τοῦ 2014 καθὼς καταργήθηκε τό ἄρθρο 4 τοῦ Ν. 349/1976 πού καθιστοῦσε τό Ἰδρυμα Δημοτικὴ ἐπιχείρηση στά πλαίσια τοπικῶν μικροσυμφερόντων)¹⁰⁷.

106. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 59.

107. Δελτίο Τύπου-Ἀνακοινωθέν Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος γιὰ τό Π.Ι.Ι.Ε.Τ. στίς 10-10-2014.

Τά παρεκκλήσια καί έξωκλήσια, πού στεροῦνται νομικῆς προσωπικότητος καί ὑπάγονται στήν οἰκονομική διαχείριση τῶν ἐνοριακῶν ναῶν τῆς περιφέρειάς τους. Οἱ ιδιόκτητοι ναοί, πού ἀνήκουν σέ φυσικά ἢ νομικά (μὴ ἐκκλησιαστικά φιλανθρωπικά, ἐκπαιδευτικά, σωφρονιστικά κ.τλ.) πρόσωπα, παρέχοντας τό δικαίωμα νά τοὺς χρησιμοποιοῦν γιά τήν ἐξυπηρέτηση κυρίως τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τῶν ἰδίων καί τῶν οἰκογενειῶν τους ἢ τοῦ προσωπικοῦ, τῶν τροφίμων καί τῶν μελῶν τους, ἀντίστοιχα. Οἱ κοιμητήριοι ναοί (νεκροταφείων), πού διακρίνονται σέ ἐνοριακοὺς καί μὴ, καί τῶν ὁποίων τό καθεστῶς διέπεται ἀπὸ τίς διατάξεις τοῦ ἄρθρ. 14 Κ. 8/1980. Ἡ διοίκηση καί διαχείριση τῶν πρώτων ἀσκεῖται ἀπὸ τό οἰκεῖο ἐκκλησιαστικό συμβούλιο, πού συγκροτεῖται ὅπως καί ἐκεῖνα τῶν ἐνοριακῶν ναῶν, ἐνῶ κατὰ τά λοιπά ἐφαρμόζονται οἱ διατάξεις γιά τοὺς τελευταίους. Οἱ μὴ ἐνοριακοὶ κοιμητήριοι ναοί, πού εἶναι καί οἱ περισσότεροι, διέπονται ὡς πρὸς τή διοίκησή τους ἀπὸ τίς παραγράφους 2-10 τοῦ ἄρθρ. 14 Κ. 8/1980 καί ἀπὸ τίς διατάξεις τοῦ Ν. 547/1977 «Περὶ διοικήσεως καί διαχειρίσεως τῶν μὴ ἐνοριακῶν ναῶν τῶν Κοιμητηρίων»¹⁰⁸.

Ἡ ὀρθόδοξη μονή ἀποτελεῖ θρησκευτικό καθίδρυμα πού ἔχει ὡς σκοπὸ τήν ἠθική τελείωση καί ψυχική σωτηρία τῶν μελῶν τῆς οἰκείας ἀδελφότητος, μέ τήν ἄσκηση, τήν προσευχή καί τή διακονία. Οἱ μονές διακρίνονται, μεταξύ ἄλλων, καί σέ κοινόβιες ἢ ιδιόρρυθμες καθὼς καί σέ κυρίαρχες ἢ ὑποτελεῖς (ἐξαρτηματικές). Στίς κοινόβιες μονές, ἀντίθετα ἀπὸ τίς ιδιόρρυθμες, οἱ μοναχοὶ δέν ἀποκοτοῦν ἀτομική περιουσία καί ὑποχρεοῦνται νά ἀκολουθοῦν κοινές συνθηκὲς διαβίωσης (δίαιτα, ἐνδυμασία κ.λπ.). Κυρίαρχες εἶναι ὅσες μονές διατηροῦν νομική καί διοικητική αὐτοτέλεια ἐναντι ὁποιασδήποτε ἄλλης. Ἡ ὑποτελής, ἀντιθέτως, μονή, συνηθέστερη περίπτωση τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τό «μετόχι», εἶναι νομικό καί οἰκονομικό ἐξάρτημα τῆς κυρίαρχης καί ὑπάγεται στήν πλήρη διοικητική, οἰκονομική καί διαχειριστική ἐξουσία αὐτῆς. Συνεπῶς, τά μετόχια δέν ἔχουν, κατὰ κανόνα, ἴδια νομική προσωπικότητα καί ὑπάγονται σέ αὐτὴν τῆς κυρίαρχης Μονῆς. Ὡς ἰδιαίτερη κατηγορία μοναστικῶν καθιδρυμάτων πρέπει νά θεωρηθοῦν καί τά ἡσυχαστήρια, τά ὁποῖα ἀπὸ

108. Ι. Κονιδάρης, *Θεμελιώδης διατάξεις σχέσεων Κράτους-Ἐκκλησίας*, 1999, σελ. 49-111.

πλευράς νομικής μορφής¹⁰⁹ αποτελούν είτε ενώσεις προσώπων (άρθρ. 107 ΑΚ), είτε Ν.Π.Ι.Δ. με τόν χαρακτήρα σωματείου, ιδρύματος ή άστικής εταιρείας μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα, καί πού λειτουργούν σύμφωνα με τίς διατάξεις του καταστατικού ή του οργανισμού τους¹¹⁰.

Άγιορείτικο καθεστώς

Τό Άγιο Όρος απολαμβάνει ενός καθεστώτος προνομιακής αυτοδιοίκησης, σύμφωνα με τίς διατάξεις του άρθρ. 105 Συντ., του Καταστατικού Χάρτη του Αγίου Όρους (στό έξης: Κ.Χ.Α.Ο.) καί του κυρωτικού του Ν.Δ. τής 10/16-9-1926 «περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους» (στό έξης: Ν.Δ./1926). Νά σημειωθεί ότι μέ τό άρθρο 13 τής ειδικής περί προστασίας των μειονοτήτων τής ελληνικής επικράτειας Συνθήκης των Σεβρών (28.7/10.8.1920), πού κυρώθηκε από τή Συνθήκη τής Λωζάνης (24.7.1923) καί τήν Βουλή των Ελλήνων (Ν.Δ. 29.9/30.10.1923 «περί προστασίας των έν Ελλάδαδι μειονοτήτων») κατοχυρώθηκαν τά δικαιώματα των μή ελληνικών μοναστηριακών κοινοτήτων του Αγίου Όρους¹¹¹.

Άπό τό σύνολο όλων των διατάξεων πού αναφέρονται στό Άγιο Όρος διαφαίνεται ή σαφής βούληση του Έλληνα συνταγματικού καί κοινού νομοθέτη νά διαμορφώσει ένα ειδικό νομοθετικό πλαίσιο προστασίας καί διατήρησης των μακραίωνων μοναχικών θεσμών του Αγίου Όρους καί τής μοναδικής παγκοσμίως θρησκευτικού χαρακτήρα πολιτιστικής του κληρονομιάς. Κατ' άποτέλεσμα, στή χερσόνησο του Αγίου Όρους ισχύει σήμερα ένα ειδικού καί έξαιρετικού χαρακτήρα προνομιακό καθεστώς μέ τοπική ισχύ, πού συναρθρώνεται από τά πνευματικά, προσωπικά καί οικονομικά προνόμια των μονών του Αγίου Όρους αλλά καί των ίδιων των άγιορειτών. Πρωτεύουσα θέση, μεταξύ των οικονομικών προνομίων, κατέχουν οί φορολογικού καί τελωνειακού χαρακτήρα

109. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικών Προσώπων μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα*, 2012, σελ. 59.

110. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό Καθεστώς των Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 79.

111. Ι. Κονιδάρης, *Θεμελιώδης διατάξεις σχέσεων Κράτους-Έκκλησίας*, 1999, σελ. 285-299.

ρυθμίσεις, πού συνίστανται, όπως θά διαπιστώσουμε στην εξέταση των επί μέρους φορολογιών, στη σχεδόν καθολική φορολογική απαλλαγή των Αγιορειτικών Μονών ως οικονομικών υποκειμένων.

Η προνομιακή φορολογική και τελωνειακή μεταχείριση του Αγ. Όρους θεμελιώνεται κατ' αρχάς στο άρθρ. 105 παρ 5, έδ. β', Σ., όπου ορίζεται ότι: «Μέ νόμο... καθορίζονται... τά τελωνειακά και φορολογικά πλεονεκτήματα του Αγίου Όρους». Τή συνταγματική αυτή πρόβλεψη εξειδικεύουν οι ρυθμίσεις των άρθρων 12, 167, 168 παρ. 1 και 170 Κ.Χ.Α.Ο. καθώς και του άρθρ. 2 Ν.Δ./1926, πού φέρει τον τίτλο «Πλεονεκτήματα και ασυδοσία Αγίου Όρους»¹¹². Τέλος, ό όρισμός των γεωγραφικών ορίων του Αγ. Όρους από τό ίδιο τό Σύνταγμα καθορίζει, μεταξύ άλλων, και τά έδαφικά όρια ισχύος των φορολογικών και τελωνειακών προνομίων του.

Οί θεσμικές άπαρχές τής προνομιακής φορολογικής μεταχείρισης του Αγίου Όρους άνευρίσκονται ήδη στον 9ο αιώνα, περίοδο σύμπτυξης των πρώτων οργανωμένων μοναστικών κοινοτήτων στην άθωνική χερσόνησο. Η φοροαπαλλαγή παρασχέθηκε στά πλαίσια μιās εύρειας και ιδιότυπης αυτόδιοίκησης του Αγίου Όρους, ή όποία παραχωρήθηκε αρχικά τό έτος 883 μέ άπόφαση του αυτοκράτορα Βασιλείου Α' του Μακεδόνα και ισχύ μέχρι σήμερα μέ τήν Συνταγματική κατοχύρωση του Αγιορείτικού Καθεστώτος. Η οικονομική συνδρομή του βυζαντινού κράτους προς τό Άγιο Όρος υπήρξε άμεση και έμμεση. Στην πρώτη περίπτωση έντάσσονταν οί οικονομικές χορηγίες πολλών βυζαντινών αυτοκρατόρων προς ίδρυση ή ένίσχυση των Αγιορειτικών μοναστηριών. Στη δεύτερη μορφή οικονομικής ύποστήριξης του Αγίου Όρους έγγράφονται και οί φοροαπαλλαγές πού παρασχέθηκαν μέ αυτοκρατορικά έγγραφα, τόσο αυτού ως συνόλου, όσο και των επί μέρους μονών του, άπαλλαγές οί όποίες, όπως εΐναι εύνόητο, δέν άποτελοΰσαν μικρότερης σημασίας οικονομικές συμβολές, σέ σύγκριση μέ τίς εύθεϊες δωρεές χρηματικών ποσών. Οί δύο άνωτέρω μορφές τής βυζαντινής κρατικής εύνοιας, πού πρακτικά συνδέονταν μεταξύ τους, εΐχαν άσφαλώς ως κοινό σκοπό τήν ένίσχυση του μοναστικού βίου. Εΐναι έπομένως ιστορικά άδιαμφισβήτητο ότι ή βυζαντινή πολιτική

112. Ν. Αντωνόπουλος, *Η Συνταγματική Προστασία του Αγιορείτικού Καθεστώτος*, 1958, σελ. 275.

υπήρξε ιδιαίτερα έπωφελής για την πνευματική άκμή του Άγιορειτικού μοναχισμού¹¹³.

Τό καθεστώς οικονομικής εϋνοιας δέν συνεχίστηκε, ώστόσο, κατά την Τουρκοκρατία (1380-1912), μέ αποτέλεσμα την είσοδο του Άγίου Όρους σέ μία από τίς δυσχερέστερες φάσεις τής ιστορίας του. Ή έπιβολή στους άγιορειτές σημαντικών φορολογικών υποχρεώσεων, σέ συνδυασμό μέ τίς ποικίλες άλλες δηώσεις, άρπαγές ή καταστροφές που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο αυτή, άνάγκασαν τούς άγιορειτές σέ έναν άτέρμονο άγώνα νά άνταποκριθούν στά δυσβάστακτα οικονομικά τους βάρη. Τό Άγιο Όρος, μετά από αυτά, όδηγήθηκε βαθμιαία στην οικονομική έξαθλίωση, πρόσ άντιμετώπιση δέ του προβλήματος αυτού οί μοναχοί υποχρεώθηκαν στή λήψη διαφόρων μέτρων, κυρίως μέ αποφάσεις τής Μεγάλης Μέσης (Μεγάλης Συνάξεως), όπως ή έκποίηση μετοχίων τών μονών, οί «ζητείες» (δηλ. οί έρανοι) κυρίως στίς όρθόδοξες ήγεμονίες, ή ό δανεισμός, συχνά μάλιστα μέ τοκογλυφικούς όρους. Πολλές μονές, όταν τά άνωτέρω μέτρα δέν έπαρκοϋσαν πρόσ στήριξή τους, έφτασαν άκόμη καί στή διάλυση. Ή συμμετοχή τών άγιορειτών στην έπανάσταση του 1821 επέφερε ως άντίποινα την είσβολή τουρκικού στρατού στό Όρος καί την έπιβολή νέων, άκόμη βαρύτερων φόρων, μέ αποτέλεσμα, όταν στίς 10 Άπριλίου 1830 άποχωροϋσαν οί Τουρκοί ένοπλοι, οί μονές νά έχουν περιέλθει σέ άξιοθρήνητη οικονομική κατάσταση¹¹⁴.

Ή όδυνηρή λοιπόν πιό πάνω έμπειρία τών άγιορειτών από την πρόσφατη τότε όθωμανική κυριαρχία, τούς ώθησε ώστε άμέσως μετά την άπελευθέρωση τής άθωνικής χερσονήσου (2 Νοεμβρίου 1912) νά επιδιώξουν μέσα στό νέο καθεστώς εϋνοϊκή ρύθμιση τών φορολογικών καί τελωνειακών ζητημάτων τους. Ή Έλληνική Πολιτεία, από την πλευρά της, άντιμετώπισε πάντοτε μέ πνεϋμα προνομιακής μεταχειρίσεως τό Άγιο Όρος, όπως προκύπτει από τή σταθερή νομοθετική πολιτική άπαλλαγής του Άγίου Όρους από τά φορολογικά βάρη, μέ έμφατικό παράδειγμα τίς σχετικές διατάξεις

113. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό προνομιακό φορολογικό καί τελωνιακό καθεστώς του Άγίου Όρους, Συμβολή στην έρμηνεία του άρθρ. 105 παρ.5 έδ. β' Συντάγματος*, Νομοκανονικά 1/2003, σελ. 31-72.

114. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό Καθεστώς τών Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 87.

τῶν νεοελληνικῶν Συνταγμάτων¹¹⁵. Τό ζήτημα τῆς νομικῆς προσωπικότητος τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀμφισβητεῖται, δεδομένου ὅτι ἡ καταστατική του νομοθεσία δέν προβλέπει σχετικά. Εἰδικότερα, ἀφενός μὲν τό Νομικό Συμβούλιο τοῦ Κράτους, ἡ Διοίκηση ἀλλά καί ἡ θεωρία ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ ἀγιορειτικές μονές εἶναι Ν.Π.Δ.Δ. Ὡστόσο, τό γεγονός ὅτι τέτοια ιδιότητα δέν προβλέπεται ἀπό τό γράμμα τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη τοῦ Ἁγίου Ὁρους ὥθησε τήν ὉλομστΕ 2629/1988 νά κρίνει πρός τήν ἀντίθετη κατεύθυνση.

Ἰδιαίτερα καθεστώτα λόγω σχέσης μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης-Πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα

Οἱ ἐκκλησιαστικές ἐπαρχίες τοῦ Πατριαρχείου στά Δωδεκάνησα, δηλαδή οἱ πέντε μητροπόλεις (1. Ρόδου, 2. Σύμης-Τήλου-Χάλκης-Καστελορίζου, 3. Κῶ, 4. Καρπάθου-Κάσου, 5. Λέρου-Καλύμνου-Ἀστυπάλαιας) τεκμαίρονται μόνο κατ' ἀναλογία μέ τά ἐκκλησιαστικά πρόσωπα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας ὡς Ν.Π.Δ.Δ., σύμφωνα μέ τήν ὑπ' ἀριθμό 142 τοῦ 1979 γνωμοδότηση τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους («δέον εἶναι νά θεωρηθοῦν» – ἐξαίρει μόνο τήν Ἱερά Μονή Πάτμου Ἁγίου Ἰωάννη, πού μέ ἔγκριση τοῦ καταστατικοῦ ὀργανισμοῦ της ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἐπικυρώθηκε ὡς Ν.Π.Ι.Δ.)^{116,117}. Ὡστόσο, μέχρι καί σήμερα τυπικά δέν ἔχει ὑπάρξει ἀντίστοιχη νομοθετική ξεκάθαρη ρύθμιση ἀπό τήν πλευρά τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας γιά τήν πρακτική ἀποτύπωση στή κοινὴ νομοθεσία τῶν συνταγματικῶν ἐπιταγῶν ἀπό τό ἄρθρο 3 παρ. 1 καί 2 καί ἄρθρο 13 παρ. 2 (παρά μόνο ἔμμεσες διάσπαρτες διατάξεις ἀναγνώρισης π.χ. τοῦ Ν. 4301/2014-ἄρθ.22) μέ τίς ὅποιες ἐπακόλουθες ἐπιπτώσεις σέ συναλλακτικό-φορολογικό καί δικαϊκὸ ἐπίπεδο. Ἀντίθετα, ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης καί ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ καί οἱ Μητροπόλεις της ἔχουν μέ τό νόμο 4149 τοῦ 1961 τήν ιδιότητα τοῦ Ν. Π. Δ. Δ., ὡς νομικά πρόσωπα.

Ἐξακολουθεῖ λοιπόν νά παραμένει σέ ἰσχὺ ὁ Καταστατικός

115. Σύνταγμα 1926, ἄρθρα 106-109, Σύνταγμα 1927 ἄρθρα 109-112, Σύνταγμα 1952 ἄρθρο 103, Σύνταγμα 1975(1986-2001-2008) ἄρθρο 105.

116. Ι. Κονιδάρης, *Ἰδιαίτερα Ἐκκλησιαστικά Καθεστώτα στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια*, 2012, σελ.51-52.

117. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτῆρα*, 2012, σελ. 59-61.

Χάρτης της Έκκλησίας της Ελλάδος του νόμου 590/1977, ό οποίος όρίζει μέ βάση τό άρθρο 4 παρ. 2 ότι οί Μητροπόλεις Δωδεκανήσου (πέντε στόν αριθμό), ή Πατριαρχική Έξαρχία της Πάτμου (ΝΠΔΔ, πού ανήκει τό Ίερό νησί της Πάτμου μέ τόν Ν.1155/1981, καί τά παραμεθόρια νησιά Λειψοί, Άρκοί, Άγαθονήσι, Λεβάθα) καί ή Αρχιεπισκοπή (μέ τίς Μητροπόλεις) της Κρήτης ύπάγονται στην πλήρη πνευματική καί διοικητική δικαιοδοσία μέ βάση, καί τό άρθρο 3 παρ. 2 του Συντάγματος στό Οικουμενικό Πατριαρχείο¹¹⁸, (νομικό πρόσωπο *suī generis* Διεθνούς δικαίου;- Διεθνής Όργανισμός;), μέ τούς Μητροπολίτες νά εκλέγονται άπευθείας άπό την Οικουμενική Πατριαρχική Σύνοδο καί νά είναι μέλη αυτής. Μάλιστα κατά τή νομολογία οί μονές πού τελούν υπό τήν πνευματική κυριαρχία καί διοίκηση (σταυροπηγιακές μονές) του Οικουμενικού Πατριαρχείου δέν άποτελούν Ν.Π.Δ.Δ.¹¹⁹

Γι' αυτό τόν λόγο πρέπει νά ύπάρξει άποφασιστική άποσαφήνιση καί άπό τήν πλευρά του ελληνικού κράτους καί άπό τήν πλευρά του Οικουμενικού Πατριαρχείου (Σύστημα όμοταξίας στίς μεταξύ τους σχέσεις όπως αναφέρθηκε παραπάνω μέ βάση τό άρθρο 3 του Συντάγματος) ως προς τή νομική προσωπικότητα των εκκλησιαστικών προσώπων των περιοχών αυτών, καθώς άπό τήν ένσωμάτωση των Δωδεκανήσων μέ τήν Συνθήκη Ειρήνης του 1947 (10 Φεβρουαρίου-Παρίσι) άκόμα καί ή νομολογία των δικαστηρίων άμφιταλαντεύεται ως προς τή φύση τους (128/1983-3237/2000 ΣτΕ άντ. ΣυμβΠλημΡοδ 71/2012). Όστόσο, έχουν εισαχθεί καί στην περιοχή αυτή, αλλά μέ περιπτωσιολογικό τρόπο, όρισμένες διατάξεις του εκκλησιαστικού δικαίου της Αυτόκέφαλης Έκκλησίας της Ελλάδος πού στό ίδιο τό καταστατικό της αναφέρεται ότι οί διατάξεις του δέν άφορούν τίς περιοχές άρμοδιότητες του Οικουμενικού Πατριαρχείου! Επίσης, προς κάλυψη του κενού, μέ ειδικούς νόμους έχει ύπάρξει μέριμνα γιά τίς άποδοχές του έφημεριακού κλήρου (Β.Δ. 14/1950, Ν.Δ. 1399/1973), τήν ύγειονομική περίθαλψη, συνταξιοδότηση, ασφάλιση τους (Β.Δ. 7/1950 καί 5/1963, άποδοχές των Μητροπολιτών καί των περιοχών αυτών (295/1969 καί 1168/1981).

118. Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 824.

119. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικών Προσώπων μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα*, 2012, σελ. 59.

Περιουσιακά στοιχεία ακόμα και διοικητικές αρμοδιότητες έχουν στην Ελλάδα και όρισμένα από τὰ πρεσβυγενή Ὁρθόδοξα Πατριαρχεία, πέρα από τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὅπως τὰ Πατριαρχεία Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καί ἡ Μονή τοῦ Σινᾶ πού ἐπίσης δέν ἔχουν νομική προσωπικότητα δημοσίου δικαίου. Ὁ Ἕλληνας νομοθέτης ἔχει ἐπανειλημμένως ἐκδηλώσει τήν σαφή του βούληση, μέσω τῆς θέσπισης ποικίλων μέτρων νομοθετικοῦ καί οἰκονομικοῦ χαρακτήρα, νά συμπαρασταθεῖ στά ἀνωτέρω Πατριαρχεία, λόγω τῶν ἀντίξων συνθηκῶν ὑπό τίς ὁποῖες αὐτά ἐκπληρώνουν τήν ἀποστολή τους.

Κύριες μορφές τῆς ἔμπρακτης ἐκδήλωσης τῆς βούλησης αὐτῆς ἀποτελέσαν μέχρι σήμερα, ἀφενός μὲν ἡ περιβολή μέ ἰδιαίτερη καί ρητή συνταγματική προστασία τῆς ἀκίνητης στήν Ελλάδα περιουσίας τῶν πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων (ἄρθρ. 18 παρ. 8 Συντ.) καί ἀφετέρου ἡ ὀνομαστική ὀρισμένων ἀπό αὐτά ἀπαλλαγή σέ ὅλους σχεδόν τούς φορολογικούς νόμους. Εἰδικότερα, ὑπό τόν οὐσιαστικό διοικητικό-οἰκονομικό ἔλεγχο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τελεῖ, μεταξύ ἄλλων, καί ἡ ἀκίνητη περιουσία τῶν πατριαρχικῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν¹²⁰ πού βρίσκονται στήν ἐλληνική ἐπικράτεια. Σέ αὐτές ἀνήκουν μονές μέ ἰσχυρή οἰκονομική ὄντοτητα, ὅπως οἱ σταυροπηγιακές μονές Βλαττάδων Θεσσαλονίκης, Ἀγίας Ἀναστασίας Φαρμακολύτριάς Χαλκιδικῆς¹²¹ καί Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου Πάτμου¹²² (πού ἀναφέρονται ὀνομαστικά ὡς πρὸς τό ἀναπαλλοτρίωτο αὐτῶν στό ἄρθρο 18 παρ. 8 Συντ.), Τοπλοῦ, Χρυσοπηγῆς καί Ἀγίας Τριάδας Τζαγκαρόλων Κρήτης, τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ τοῦ Ρουκουνιώτη τῆς Σύμης καί λοιπῶν Σταυροπηγιακῶν Μονῶν τῆς Δωδεκανήσου¹²³ καθώς καί πολλές ἄλλες. Σύμφωνα μέ τή νομολογία, ὅσες μονές τελοῦν ὑπό τήν ἄμεση πνευ-

120. Β. Μάρκος, *Τό Νομικό Καθεστῶς τῶν Πατριαρχικῶν καί Σταυροπηγιακῶν Μονῶν στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια*, 2012, σελ. 245-338.

121. Β. Μάρκος, *Τό Νομικό Καθεστῶς τῶν Πατριαρχικῶν καί Σταυροπηγιακῶν Μονῶν στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια*, 2012, σελ. 289-300.

122. Β. Μάρκος, *Τό Νομικό Καθεστῶς τῶν Πατριαρχικῶν καί Σταυροπηγιακῶν Μονῶν στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια*, 2012, σελ. 326.

123. Β. Μάρκος, *Τό Νομικό Καθεστῶς τῶν Πατριαρχικῶν καί Σταυροπηγιακῶν Μονῶν στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια*, 2012, σελ. 332.

ματική κυριαρχία καί διοίκηση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, δέν ἀποτελοῦν Ν.Π.Δ.Δ.¹²⁴

Τό Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων, θεωρεῖται νομικό πρόσωπο πού ἐκπροσωπεῖται ἀπό τόν οἰκεῖο Πατριάρχη. Ἀποτελεῖ ὅμως ταυτοχρόνως καί ὀρθόδοξη ἐλληνική μονή, γνωστή ὡς «Ἱερὸν Κοινὸν τοῦ Παναγίου Τάφου» ἢ, συνηθέστερα, ὡς «Ἀγιοταφική Ἀδελφότη-
τα», μέ μέλη ὅλους τοὺς ἱερομόναχους καί μοναχοὺς τοῦ Πατριαρχείου (πατριάρχη, μητροπολίτες, ἀρχιεπισκόπους, ἀρχιμανδρίτες κ.λπ.)¹²⁵. Συνεπῶς, ἡ ὀνομαστική ἀναφορά πληθώρας ἀπαλλακτικῶν φορολογικῶν διατάξεων στό Ι. Κοινὸ τοῦ Παναγίου Τάφου ἀφορᾷ στήν πραγματικότητα στό ἴδιο τό Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων, πού ὁ φορολογικός νομοθέτης ἐξομοιώνει μέ τά ἡμεδαπά νομικά πρόσωπα θρησκευτικῶν σκοπῶν. Νομική προσωπικότητα (ἂν καί ὄχι ἐλληνική) ἔχει, σύμφωνα μέ τή νομολογία, καί ἡ Μονή τοῦ Σινᾶ, στήν ὁποία ἐδρεύει καί ἡ ὁμώνυμη Ἀρχιεπισκοπή.

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3—

Θρησκευτικές μειονότητες

Παλαιοημερολογίτες

Οἱ παλαιοημερολογίτες αὐτοαποκαλούμενοι καί ὡς γνήσιοι ὀρθόδοξοι Χριστιανοί διαφοροποιήθηκαν-ἀποσχίστηκαν κατὰ τό 1924 ὅταν διαφώνησαν μέ τήν ἐπαγωγή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στό Γρηγοριανό ἀντί τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, πού αὐτοὶ διατήρησαν. Στή συνέχεια, ὅμως, ἡ ἀρχικῶς ἐνιαία παλαιοημερολογητική κοινότητα διασπάσθηκε σέ πολλές μικρότερες, ὥστε σήμερα νά ὑφίσταται σωρεία τέτοιων ἀνεξάρτητων μεταξύ τους ὁμάδων, ἡ κάθε μιά ἀπό τίς ὁποῖες ἔχει συγκροτήσῃ ἰδιαίτερη διοικητική ὀργάνωση, ἀποτελούμενη ἀπό συνοδικά σχήματα καί ἱεραρχία, πού ἀσκοῦν ἐκκλησιαστικές ἀρμοδιότητες στίς ἴδιες σχεδόν

124. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό Καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 91.

125. Κονιδάρης, *Ἰδιαίτερα Ἐκκλησιαστικά Καθεστῶτα στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια*, 2012, σελ. 105.

γεωγραφικές περιοχές-«μητροπόλεις» τόσο μέ την έπικρατούσα Όρθόδοξη Έκκλησία, όσο καί τίς λοιπές παλαιοημερολογητικές κοινότητες. Τό γεγονός αυτό καθίσταται συχνά πρόξενος σύγχυσης τόσο μεταξύ τών ίδιων τών θρησκευτικών κοινοτήτων τών παλαιοημερολογιτών, όσο καί κάθε μιås από τίς κοινότητες αυτές πρόσ την Όρθόδοξη Έκκλησία (του νέου ήμερολογίου), σύγχυση πού όφείλεται άφενός μέν στην άπολύτως όμοια έξωτερική εμφάνιση τών κληρικών καί μοναχών αλλά καί στην έλλειψη άλλων αίσθητών διαφορών, πλήν βεβαίως της διαφορετικής ήμερομηνίας τέλεσης τών έορτών. Από νομική άποψη, ή σύγχυση προέρχεται από τό γεγονός ότι, άν καί τό Σύνταγμα άναγνωρίζει μιá μόνον Έκκλησία μέ την όνομασία «Όρθόδοξη Έκκλησία της Ελλάδος», την όποία χαρακτηρίζει καί ως «έπικρατούσα» (άρθρ. 3 παρ. 1 Συντ.), οί Παλαιοημερολογίτες, έχοντας ήδη άποσχισθεϊ από αυτήν, χωρίς όμως καί νά ύπάρχει πανηγυρική πράξη περί δημιουργίας ιδιαίτερης-ξεχωριστής «γνωστής» θρησκευτικής κοινότητας, πού θά προστατεύεται συνταγματικά στά πλαίσια της θρησκευτικής έλευθερίας (άρθρ. 13 Συντ.), διεκδικούν γιά τόν έαυτό τους τό τίτλο της έπικρατούσας! Άπορρίπτοντας μάλιστα δογματικά καί έκκλησιαστικά την Έλληνορθόδοξη Έκκλησία^{126,127}.

Όστόσο, κατά την ψήφιση του ισχύοντος Συντάγματος άποσαφηνίστηκε καί καταχωρήθηκε στά Έπίσημα Πρακτικά τών Συνεδριάσεων της Βουλής ειδική Δήλωση της Κυβέρνησης, μέσω του τότε ύφυπουργού Έθνικής Παιδείας καί Θρησκευμάτων Χ. Καραπιπέρη, σύμφωνα μέ την όποία οί Παλαιοημερολογίτες μπορούν νά τελούν άκώλυτα τά λατρευτικά τους καθήκοντα. Μέ βάση τή δήλωση αυτή, ή νομολογία¹²⁸ δέχεται ότι ή διοικητική όργάνωση καί λειτουργία τών θρησκευτικών κοινοτήτων τών Παλαιοημερολογιτών ρυθμίζεται άποκλειστικά από τούς ιερούς κανόνες καί τίς ιερές παραδόσεις της Όρθόδοξης Έκκλησίας, συμπληρωματικά δέ καί από τά καταστατικά τών σωματείων τά όποία έχουν ίδρυθεϊ γιά την έξασφάλιση της

126. Κονιδάρης, *Ιδιαίτερα Έκκλησιαστικά Καθεστῶτα στην Έλληνική Έπικράτεια*, 2012, σελ.113-114.

127. Χρ. Παρασκευαΐδης (Μητροπολίτης Δημητριάδος - τ. Αρχιεπίσκοπος Αθηνών καί Πάσης Ελλάδος), *Ιστορική καί Κανονική Θεώρηση του παλαιοημερολογίτικου δόγματος κατά γέννηση καί εξέλιξη αυτού έν Ελλάδα*, 1982, σελ. 2.

128. ΌλομΣτΕ 1444/1991.

άσκησης της λατρείας τῶν μελῶν τους, καθώς οἱ μονές καί οἱ ἐνώσεις μοναχῶν τους δέν ἔχουν νομική προσωπικότητα¹²⁹.

Μουσουλμάνοι

Στή θρησκευτική ἐλευθερία καί θρησκευτική ισότητα τῶν μουσουλμάνων τῆς Ἑλλάδας ἀναφέρονται οἱ διατάξεις: α) Τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς Συνθήκης τῶν Ἀθηνῶν (4/14-11-1913), μέ τό ἄρθρο 11 τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλάδα ἀνέλαβε τήν ὑποχρέωση σεβασμοῦ τῶν θρησκευτικῶν μειονοτήτων τῆς ἐπικράτειάς της καί ιδίως τῆς μουσουλμανικῆς καί (β) τῶν ἄρθρων 37-45 τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης (1923), μέ τίς ὁποῖες Ἑλλάδα καί Τουρκία ἀνέλαβαν τήν κοινή ὑποχρέωση νά παρέχουν σέ ὅλους τοὺς κατοίκους τους «ἀπόλυτον προστασίαν τῆς ζωῆς καί τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ἀδιακρίτως γεννήσεως, ἐθνικότητος, γλώσσης, φυλῆς ἢ θρησκείας» (ἄρθρ. 45), νά τοὺς ἐπιτρέπουν «νά πρεσβεύωσιν ἐλευθέρως δημοσίᾳ τε καί κατ' ἰδίαν, πᾶσαν πίστιν, θρησκείαν ἢ δοξασίαν ὣν ἡ ἄσκησις δέν ἤθελεν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τήν δημοσίαν τάξιν καί τά χρηστά ἥθη» (ἄρθρ. 38), καί νά τοὺς ἐξασφαλίζουν ἀνεξαρτήτως θρησκεύματος ισότητα ἔναντι τοῦ νόμου (ἄρθρ. 39, 40 καί 43).

Ἡ περιουσία τῶν μουσουλμανικῶν νομικῶν προσώπων (ἐκπαιδευτηρίων, μουφτειῶν κ.λπ.), χαρακτηρίζεται ὡς βακουφική μέ κοινωφελῇ χαρακτήρα (ἄρθρ. 2 Ν.3647/2008)¹³⁰ καί ἀπολαύει εὐνοϊκῆς φορολογικῆς μεταχείρισης ἀπό κοινοῦ μέ τά ὑπόλοιπα κοινωφελῇ νομικά πρόσωπα. Εἰδικότερα, ἐπὶ τῶν βακουφίων τῆς Δυτικῆς Θράκης ἐφαρμόζεται ὁ Ν. 1091/1980 «Περὶ διοικήσεως καί διαχειρίσεως τῶν Βακουφίων τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητος εἰς τήν Δυτικὴν Θράκην καί τῶν περιουσιῶν αὐτῶν»¹³¹. Ὡς βακούφια θεωροῦνται, σύμφωνα μέ τόν νόμο αὐτό, τά θρησκευτικά καί νομικά καθιδρύματα στά ὁποῖα ἔχουν ἀφιερωθεῖ (ἀκίνητα ἢ κινητά) περιουσιακά στοιχεῖα ὑπὲρ εὐσεβοῦς, κοινωφελοῦς ἢ φιланθρωπικοῦ σκοποῦ. Κάθε βακούφι θεωρεῖται «χωριστόν μειονοτικόν Νομικόν Πρόσωπον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, λογιζόμενον ὡς κοινωφελές ἴδρυμα

129. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 60.

130. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012.

131. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

καί λειτουργοῦν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ σκοποῦ διὰ τὸν ὅποιον συνεστήθη» (ἄρθρ. 4 Ν. 1091/1980). Ἡ διοίκηση καί διαχείριση τῶν βακουφίων ἀσκεῖται σήμερα ἀπὸ τὶς Διαχειριστικές Ἐπιτροπές τῶν μουσουλμανικῶν μειονοτήτων τῆς Δ. Θράκης, πού ἐδρεύουν στίς πόλεις Κομοτηνὴ, Ξάνθη, Ἀλεξανδρούπολη καί Διδυμότειχο.

Ἡ διαχείριση, ἀντίστοιχων βακουφικῶν κτημάτων τῆς Δωδεκανήσου ἀνήκει στίς ἀρμοδιότητες τοῦ «Ὄργανισμοῦ Διαχειρίσεως Κτημάτων Βακούφ Ρόδου». Σύμφωνα μέ τή νομολογία¹³², ὁ Ὄργανισμός Βακούφ Ρόδου ἀποτελεῖ νομικὸ πρόσωπο «περιορισμένης καί ιδιορρύθμου φύσεως», πού ἐπιδιώκει ἔμμεσα θρησκευτικούς, ἀλλὰ καί γενικότερα κοινωφελεῖς ἢ ἀγαθοεργούς σκοπούς. Ἡ ιδιότητα αὐτὴ δὲν ἀναιρεῖται ἀπὸ τὶς ἐπενδύσεις τυχόν διαθέσιμων κεφαλαίων ἐκ μέρους τοῦ Ὄργανισμοῦ, διότι καί μέ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐξυπηρετοῦνται οἱ κύριοι σκοποὶ του. Συνεπῆς μάλιστα, πρὸς τοὺς κοινωφελεῖς σκοπούς του ὁ ἀνωτέρω Ὄργανισμός ἔχει μέχρι σήμερα προβεῖ σέ πληθώρα δωρεῶν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου, διαφόρων δήμων, σχολείων, ὀρθόδοξων ἐκκλησιαστικῶν ὀργανισμῶν καί μητροπόλεων καθὼς καί ἀπόρων πολιτῶν τῆς Δωδεκανήσου. Μέ βάση τὴν ἀπόφαση ΔΠρΡόδου 50/2001, ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης (1923) δὲν ἔχει ἐφαρμογὴ στὰ Δωδεκάνησα, ἀφοῦ αὐτὰ προσαρτήθηκαν στὴν Ἑλλάδα μέ τὴ Συνθήκη Εἰρήνης πού ὑπογράφηκε στίς 10-2-1947 (κυρώθηκε μέ τό Ν.Δ. 423/22-10-1947, ΦΕΚ Α' 226) μέ τὴν Ἰταλία. Ἐπομένως, τόσο ὁ Ὄργανισμός Βακούφ Ρόδου, ὅσο καί τὰ ὑπόλοιπα φιλανθρωπικά, κοινωφελῆ ἢ θρησκευτικὰ ἰδρύματα πού συνιστοῦν Ἑλλήνες μουσουλμάνοι τῆς Δωδεκανήσου, δὲν ὑπάγονται στὴν κατηγορία τῶν μειονοτικῶν νομικῶν προσώπων, περὶ τῶν ὁποίων ὀρίζουν τὰ ἄρθρα 40 καί 45 τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης (1923), ἀλλὰ ἀποτελοῦν νομικά πρόσωπα πού ἐμπίπτουν στίς ἐκάστοτε ἰσχύουσες διατάξεις γιὰ ὅλα τὰ ἑλληνικά νομικά πρόσωπα.

Προτεστάντες (Εὐαγγελικοί)

Τό νομικὸ καθεστὼς τῶν Ἑλλήνων Προτεστάντῶν δὲν διέπεται εἰδικὰ ἀπὸ ὀρισμένη διεθνὴ συνθήκη. Σύμφωνα μέ τὴν κρατοῦσα στὴ νομολογία ἄποψη, οἱ ἑλληνικὲς Προτεστάντικὲς Ἐκκλησίες

132. ΣτΕ 4454/1984, ΑΠ 1213/1991, ΔΠρΡοδ 50/2001.

έχουν μέν νομική προσωπικότητα, αλλά όχι δημοσίου δικαίου. Γιά τήν εκπλήρωση τών θρησκευτικῶν καί λοιπῶν σκοπῶν τους, οἱ Προτεστάντες τῆς Ἑλλάδας συστήνουν σωματεῖα ἢ ιδρύματα τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, πού ἔχουν νομική προσωπικότητα ἰδιωτικοῦ δικαίου¹³³. Ἡ γνωμοδότηση τοῦ ΝΣΚ 337/2002¹³⁴, ἀναφέρει πώς ἄν καί γιά τή χορήγηση φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν ὁ νόμος γιά τό φόρο τῆς μεγάλης ἀκίνητης περιουσίας δέν τάσσει προϋποθέσεις ὡς πρός τήν ὀργανωτική μορφή ὁρισμένης θρησκευτικῆς κοινότητας (ὡς Ν.Π.Δ.Δ. ἢ Ν.Π.Ι.Δ.), ἀρκούμενος στό ὅτι ἀποτελεῖ «γνωστή θρησκεία», ἡ ἔλλειψη ὥστόσο νομικῆς προσωπικότητας ἀπό γνωστά θρησκευτάματα τῆς χώρας μας συνιστᾷ πάγιο ἐμπόδιο στήν ἀπόλαυση τῶν φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν¹³⁵. Δεδομένου μάλιστα ὅτι ἡ χορήγηση ἄδειας ἀπό τό Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Παιδείας καί Θρησκευμάτων πρός ἵδρυση εὐκτήριου οἴκου δέν ἀπονέμει καί νομική προσωπικότητα, γιά τήν κάλυψη τῆς ἔλλειψης αὐτῆς, οἱ προτεσταντικές θρησκευτικές κοινότητες συνήθως συστήνουν διάφορα μὴ κερδοσκοπικά νομικά πρόσωπα (σωματεῖα ἢ ιδρύματα τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικα) θρησκευτικῶν, φιλανθρωπικῶν καί κοινωφελῶν σκοπῶν, τά ὁποῖα δικαιοπρακτοῦν γιά λογαριασμό τῶν πρώτων καί καθίστανται τά ἴδια ἰδιοκτῆτες ἢ νομεῖς τῶν περιουσιακῶν τους στοιχείων, ὅπως αἰθουσῶν λατρείας, εὐκτήριων οἴκων κ.λπ.

Ἡ ἰδιαίτερη ἀξία τῆς προαναφερόμενης γνωμοδότησης τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους(337/2002) ἔγκειται στήν κρίση της ὅτι ἡ χρήση τῆς προβλεπόμενης φοροαπαλλαγῆς, πού δικαιούται κατὰ νόμο ὁρισμένο γνωστό θρήσκευμα ἢ δόγμα (ἐν προκειμένῳ, ἡ «Ἐλευθέρα Ἀποστολική Ἐκκλησία τῆς Πεντηκοστῆς»), ἐπεκτείνεται καί στά ἀστικά σωματεῖα μέ θρησκευτικό σκοπό, τά ὁποῖα ιδρύονται ἀπό αὐτό καί δικαιοπρακτοῦν γιά λογαριασμό του.

Σέ ἀντίθετη περίπτωση, ἡ ἀπαλλαγή τῶν γνωστῶν ἐκκλησιῶν, θρησκευμάτων ἢ δογμάτων, πού δέν ἔχουν νομική προσωπικότητα, θά ἀποτελοῦσε κενό γράμμα καί χωρίς πρακτικό ἀντίκρισμα, ὅσο πανηγυρική καί ἄν εἶναι στή διατύπωση τοῦ νόμου ἡ χορηγούμενη ἀπαλλαγή. Γιά τήν ἐπέκταση τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτῆς καί στά

133. ΣτΕ Ἀντιπροσωπευτικά: 1322/1963, 2231/1970, 2036/1988, 2350/1991, 1465/1992.

134. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

135. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 60.

άνωτέρω θρησκευτικού χαρακτήρα σωματεία, τό Νομικό Συμβούλιο τοῦ Κράτους τάσσει τίς ἐξῆς προϋποθέσεις: (α) Ἡ ἐνδιαφερόμενη γιά τήν ἀπαλλαγὴ θρησκευτικὴ κοινότητα νά πληροῖ τίς προϋποθέσεις τοῦ γνωστοῦ θρησκευματοῦ, (β) Τά μέλη τῶν ἀνωτέρω μὴ κερδοσκοπικῶν σωματείων ἢ ἰδρυμάτων μέ θρησκευτικούς σκοπούς, νά εἶναι καί μέλη τῆς ἰδρυτικῆς τους θρησκευτικῆς κοινότητος. (γ) Νά συνυποβάλλονται ὅλα τά ἔγγραφα στήν ἀρμόδια Δ.Ο.Υ., πού ἔχει καί τήν εὐθύνη ἐλέγχου καί ἐξακρίβωσης τῶν στοιχείων.

Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβά

Κατ' ἀναλογία μέ τούς Προτεστάντες, τό καθεστῶς τῶν Μαρτύρων τοῦ Ἰεχωβά δέν διέπεται ἀπό εἰδική, διεθνῇ ἢ ἐσωτερικὴ νομοθεσία. Στίς συζητήσεις τῆς Β' Ὑποεπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος 1975, διατυπώθηκε ρητά ἡ ἄποψη ὅτι οἱ Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβά «ἀποτελοῦν δόγμα θρησκευτικόν προστατευόμενον», ἐνῶ σήμερα κατὰ τὴ νομολογία εἶναι γνωστὴ θρησκεία, πού προστατεύεται ἀπὸ τό Σύνταγμα (ἄρθρ. 13). Οἱ Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβά εἶναι ὀργανωμένοι στό ἐλληνικὸ τμῆμα τῆς «Βιβλικῆς καί Φυλλαδικῆς Ἑταιρείας Ἰνοπιά», πού θεωρεῖται μὴ κερδοσκοπικός ὀργανισμός, μέ ἀποκλειστικά θρησκευτικὸ σκοπὸ. Ἐπιπλέον, ἀπὸ τό 1989 ἡ ἐπωνυμία «Χριστιανοὶ Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβά» ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τά ἐλληνικά δικαστήρια ὡς ἐπωνυμία σωματείου, μέ σκοπούς μὴ κερδοσκοπικούς καί θρησκευτικούς¹³⁶.

Ἀρμένιοι

Τό ἐλληνικὸ κράτος ἀναγνωρίζει τήν αὐτοδιοίκηση τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας, στὰ πλαίσια τοῦ εἰδικοῦ καταστατικοῦ χάρτη πού τήν διέπει, γνωστοῦ ὡς «Ἐθνικοῦ Συντάγματος τῶν Ἀρμενίων», ἐπιφυλάσσοντας γιά τήν Ἐκκλησία αὐτὴ τὴ συνταγματικὴ προστασία πού προβλέπει γιά ὅλες τίς γνωστὲς θρησκείες τό ἄρθρ. 13 τοῦ Συντάγματος. Ἄν καί στήν ἴδια τήν Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία δέν ἔχει ἀπονεμηθεῖ νομικὴ προσωπικότητα¹³⁷, ἐν τούτοις ὀργανωτικές

136. Ι. Κονιδάρης, *Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβά - Νομικὴ Θεωρία καί Πράξη*, 4η ἔκδοση, 2005.

137. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 60.

υποδιαιρέσεις αυτής, όπως λ.χ. οι ναοί, είναι Ν.Π.Ι.Δ., φέροντας τη μορφή του ιδρύματος¹³⁸.

Καθολικοί

Η Καθολική Έκκλησία διαρθρώνεται σήμερα διοικητικά στην Ελλάδα από τις Αρχιεπισκοπές: (α) Νάξου-Τήνου-Μυκόνου-Άνδρου και Μητρόπολη παντός Αιγαίου, (β) Κερκύρας-Ζακύνθου-Κεφαλληνίας και Μητρόπολη Ιονίων Νήσων, (γ) Αθηνών, (δ) Ρόδου, καθώς και από τις Έπισκοπές: (α) Σύρου, (β) Θήρας, (γ) Κρήτης και (γ) Χίου, τό Αποστολικό Βικαριάτο Θεσσαλονίκης, την Έλληνική Καθολική Έξαρχία, και την Έξαρχία Αρμενίων Καθολικών. Μετά την καταδίκη της Ελλάδας με την απόφαση του Εύρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην υπόθεση Καθολική Έκκλησία Χανιών κατά Ελλάδας¹³⁹, για παράβαση των άρθρων 6 παρ. 1 και 14 της Σύμβασης της Ρώμης, ή ελληνική Βουλή ψήφισε τον Ν. 2731/15-7-1991 (όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 33 του Ν. 2731/1999)¹⁴⁰ «Ρύθμιση θεμάτων διμερούς κρατικής αναπτυξιακής συνεργασίας και βοήθειας, ρύθμιση θεμάτων μη κυβερνητικών οργανώσεων και άλλες διατάξεις», με το άρθρο 33 του οποίου αναγνωρίστηκε νομική προσωπικότητα των καθολικών καθιδρυμάτων, πού είχαν συσταθεί πριν την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα (23-2-1946). Η λύση όμως αυτή δεν ικανοποίησε τό πάγιο αίτημα της Καθολικής Ίεραρχίας της Έκκλησίας της Ελλάδος για την αναγνώριση της νομικής προσωπικότητας ειδικής μορφής των καθολικών καθιδρυμάτων όπως την προβλέπει ειδικώς τό εκκλησιαστικό δίκαιο της Καθολικής Έκκλησίας, και ή όποία δέν καλύπτεται από δύο μορφές νομικής προσωπικότητας (δημόσιου και ιδιωτικού δικαίου) προβλέπει τό ελληνικό δίκαιο¹⁴¹.

138. Μ. Τατάγια, *Τό νομικό καθεστώς της Αρμένικης Έκκλησίας στην Ελλάδα*, Νομοκανονικά (2 Τευχ.), 2004, σελ. 53-66.

139. ΕϋρΔΔΑ 143/1996/762/963/16.12.1997.

140. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικών Προσώπων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα*, 2012, σελ. 60.

141. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό Καθεστώς των Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 100-101.

Ίσραηλίτες

Οί Ίσραηλίτες τῆς Ἑλλάδας εἶναι ἐνταγμένοι στίς κατά τόπους Ίσραηλιτικές Κοινότητες, τό καθεστώς τῶν ὁποίων ρυθμίζεται κυρίως ἀπό τό Ν. 2456/1920 «περί Ίσραηλιτικῶν Κοινοτήτων, τό Β.Δ. τῆς 29/29 Μαρτίου 1949, μέ τό ὁποῖο συστήθηκε ὁ Ὄργανισμός Περιθάλψεως καί Ἀποκαταστάσεως Ίσραηλιτῶν Ἑλλάδος (Ο.Π.Α.Ι.Ε.), καί ἄλλα νομοθετήματα. Οἱ Ίσραηλιτικές Κοινότητες ἀναγνωρίζονται ὡς Ν.Π.Δ.Δ.¹⁴² (ἄρθρ. 1 Ν. 2456/1920), πού ἐπιδιώκουν φιλανθρωπικούς, θρησκευτικούς, ἐκπαιδευτικούς κ.ἄ. σκοπούς (ἄρθρ. 4 Ν. 2456/1920) καί αὐτοδιοικοῦνται σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τῶν ιδιαίτερων καταστατικῶν τους. Γιά τήν προώθηση τῶν ἀνωτέρω σκοπῶν τους, οἱ Ίσραηλιτικές κοινότητες ἔχουν μέχρι σήμερα προβεῖ στήν ἵδρυση πολυάριθμων κοινωφελῶν ἰδρυμάτων, μέ σημαντική κοινωνική δραστηριότητα. Στή φορολογία, τέλος, τῶν κληρονομιῶν ὧσων Ίσραηλιτῶν χάθηκαν κατά τόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο χωρίς ν' ἀφήσουν κληρονόμους, ἀναφέρεται τό Ν.Δ. 656/1948, στό ὁποῖο θά ἀκολουθήσει ἐκτενέστερη ἀναφορά στό οἰκεῖο τμήμα¹⁴³.

ΜΕΡΟΣ Δ΄

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1—

Ἡ ἄσκηση δημοσιονομικοῦ καί διαχειριστικοῦ ἐλέγχου

Ἡ ιδιότητα τοῦ Ν.Π.Δ.Δ., τήν ὁποία ἡ ἐλληνική νομοθεσία ἔχει ἀπονείμει σέ σειρά ἐκκλησιαστικῶν καί θρησκευτικῶν νομικῶν προσώπων, συνεπάγεται τήν ὑπαγωγή αὐτῶν σέ δημοσιονομικό καί διαχειριστικό ἔλεγχο, ὁ ὁποῖος διενεργεῖται ἀπό τό Δημόσιο Λογιστικό ἐπὶ τῶν «δημοσίων ὑπολόγων». Ὁ ἔλεγχος αὐτός (πού μπορεῖ

142. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 61.

143. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό Καθεστώς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 102.

νά είναι τακτικός ή έκτακτος, προληπτικός ή κατασταλτικός), διενεργείται κατά περίπτωση από τους Έπιθεωρητές Δημοσίων Διαχειρίσεων του Υπουργείου Οικονομικών, τό Έλεγκτικό Συνέδριο καί τό Γενικό Λογιστήριο τοῦ Κράτους, καί ἀσκεῖται κατά τίς διατάξεις κυρίως τοῦ Ν. 2362/1995, ὅπως ἀντικαταστάθηκε ἀπό τόν Ν. 4270/2014 «Περί Δημοσίου Λογιστικοῦ Έλέγχου τῶν δαπανῶν τοῦ Κράτους καί ἄλλες διατάξεις. Πιό συγκεκριμένα, στόν ἔλεγχο τοῦ Δημοσίου Λογιστικοῦ πρέπει νά θεωρηθεῖ ὅτι ὑπάγονται: α) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν, οἱ κατά τόπους μητροπόλεις, οἱ ἐνορίες μέ τούς ἐνοριακοὺς ναοὺς, οἱ μονές κ.λπ. β) Ἡ Ἀρχιεπισκοπή καί οἱ μητροπόλεις, οἱ ἐνοριακοὶ ναοί (σέ συνδ. μέ ἄρθρ. 1 παρ. 4 Ν. 590/1977), τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, διότι ἀποτελοῦν Ν.Π.Δ.Δ. σύμφωνα μέ τίς προηγούμενες διατάξεις τοῦ Ν. 4149/1961 «Περί Καταστατικοῦ Νόμου τῆς ἐν Κρήτη Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί ἄλλων τινῶν διατάξεων». γ) Οἱ Μητροπόλεις, Μονές καί οἱ ἐνορίες τῆς Δωδεκανήσου, διότι ἀποτελοῦν, σύμφωνα μέ τήν προαναφερόμενη ἐκτίμηση τῆς Ὀλομέλειας τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους (142/1979), Ν.Π.Δ.Δ. δ) Οἱ κατά τόπους τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας Ἰσραηλιτικές Κοινότητες διότι σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 1 Ν. 2456/1920 «περί Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων» ἔχουν συσταθεῖ ὡς Ν.Π.Δ.Δ.¹⁴⁴

Σύμφωνα ἐπίσης μέ γνωμοδότηση τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους (405/1988) ἡ αὐτοδιοίκηση τοῦ Ἁγίου Ὁρους δέν κωλύει τίς ἀρμόδιες ἀρχές νά ἐνεργοῦν πράξεις ἀνακριτικές (καί) περί διαπράξεως ἢ μὴ φοροδιαφυγῆς ἢ ἀπάτης σέ βάρος τοῦ Δημοσίου μέσα στήν περιοχή τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἢ ἀπό πρόσωπα πού ἐγκαταβιώνουν σέ αὐτή¹⁴⁵. Εἰδικότερα, ἡ κείμενη νομοθεσία¹⁴⁶ προβλέπει τήν ἄσκηση δημοσιονομικοῦ, διαχειριστικοῦ καί οἰκονομικοῦ ἐλέγχου τῶν ἐκκλησιαστικῶν νομικῶν προσώπων (δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ δικαίου) σέ πολλά ἐπίπεδα. Πιό συγκεκριμένα: Σύμφωνα μέ τή διάταξη τῆς παρ. 4 τοῦ ἄρθρ. 46 Ν. 590/1977, οἱ πράξεις διαχειρίσεως τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «ὑπόκεινται εἰς οἰκονομικόν ἔλεγχον, διενεργούμενον ὑπό Ἐπιθεωρητῶν Δημοσίων

144. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 61.

145. Α. Γέροντας, *Δημοσιονομικό Δίκαιο*, 2005.

146. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

Διαχειρίσεων, ὀριζομένων διά κοινῆς ἀποφάσεως τῶν Ὑπουργῶν Οἰκονομικῶν καί Ἐθνικῆς Παιδείας καί θρησκευμάτων».

Μέ τό ἄρθρ. 2 τοῦ Ν. 2343/1995¹⁴⁷ «Ἀναδιαμόρφωση ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν», συστήθηκε στό Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν ὁ εἰδικός κλάδος τῶν Οἰκονομικῶν Ἐπιθεωρητῶν, μέ βασιική ἀρμοδιότητα τόν διαχειριστικό καί οἰκονομικό ἔλεγχο τῶν δημόσιων ὑπολόγων καί δημόσιων διαχειρίσεων, ἄρα καί τῶν διαχειριστικῶν ὀργάνων τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ν.Π.Δ.Δ..

Κατά τήν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τους, οἱ ἐν λόγῳ Οἰκονομικοί Ἐπιθεωρητές ἔχουν πρόσβαση σέ κάθε πληροφορία ἢ στοιχεῖο τό ὁποῖο ἀφορᾷ τήν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τους, γιά τή διευκόλυνση δέ τοῦ ἔργου τους ἔχουν καθήκοντα καί δικαιώματα ἀνακριτικοῦ ὑπαλλήλου. Σύμφωνα καί μέ τόν νέο νόμο Ν. 4270/2014 «Περί Δημοσίου Λογιστικοῦ Ἐλέγχου τῶν δαπανῶν τοῦ Κράτους», ὅπως ἀντικαταστάθηκε ὁ Ν. 2362/1995 τό Γενικό Λογιστήριο τοῦ Κράτους ἔχει μεταξύ ἄλλων καί τή γενική ἀρμοδιότητα ἄσκησης ἐλέγχου ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχείρισης τῶν Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου καί Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, πού ἐπιχορηγοῦνται ἢ χρηματοδοτοῦνται μέ ὁποιοδήποτε τρόπο ἀπό τόν κρατικό προϋπολογισμό.

Τό ἄρθρ. 98 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος προβλέπει μιᾷ δραστική μορφή δημοσιονομικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν Ν.Π.Δ.Δ. (συνεπῶς καί τῶν ἐκκλησιαστικοῦ ἢ θρησκευτικοῦ χαρακτήρα) εἰδικῶς ἀπό τό Ἐλεγκτικό Συνέδριο¹⁴⁸. Κατά τίς διατάξεις τῆς ἐν λόγῳ συνταγματικῆς παραγράφου, στήν ἀρμοδιότητα τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου ἀνήκουν, μεταξύ ἄλλων, καί ὁ ἔλεγχος τῶν δαπανῶν τοῦ κράτους πού στηρίζονται στήν ἀρχή τῆς νομιμότητος¹⁴⁹, τῶν λογαριασμῶν τῶν δημόσιων ὑπολόγων ἢ ἄλλων νομικῶν προσώπων καί τῶν συμβάσεων¹⁵⁰ μεγάλης οἰκονομικῆς ἀξίας στίς ὁποῖες ἀντισυμβαλλόμενος εἶναι τό Δημόσιο ἢ ἄλλο νομικό πρόσωπο πού ἐξομοιώνεται μέ τό Δημόσιο, καθώς καί ἡ ἐκδίκαση ὑποθέσεων πού ἀναφέρονται στήν εὐθύνη τῶν ὑπαλλήλων τῶν Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, γιά κάθε ζημία ἢ ὁποία προκλήθηκε ἀπό δόλο ἢ ἀμέλεια.

147. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

148. Α. Γέροντας, *Δημοσιονομικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 233.

149. Α. Γέροντας, *Δημοσιονομικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 114.

150. Α. Γέροντας, *Δημοσιονομικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 219.

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2—

Φόροι- Φορολογικές Άπαλλαγές τῶν Ἐκκλησιῶν

Ἡ ἰδιαίτερη φορολογική μεταχείριση, μέ τή μορφή τῶν ὀλικῶν ἢ ἡ μερικῶν ἀπαλλαγῶν, πού ἐπιφυλάσσει ἡ ἑλληνική ἔννομη τάξη γιά τό σύνολο σχεδόν τῶν νομικῶν προσώπων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καί τῶν ἄλλων δογμάτων ἢ θρησκευμάτων, ἔχει προκαλέσει πλῆθος προβληματισμῶν καί ἐνστάσεων. Τό ζήτημα τῆς ἐπανεξέτασης τῶν ἐν λόγω φοροαπαλλαγῶν ἐπανέρχεται ἐπιτακτικά στόν δημόσιο διάλογο κάθε φορά πού ἀνακύπτει δημοσιονομική κρίση, ὅπως αὐτή πού συμβαίνει στίς μέρες μας εἴτε ὅταν ὑπάρχει γενικευμένη ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ κράτους-ἐκκλησίας. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ φόρος ἀποτελεῖ ὑποχρεωτική χρηματική παροχή τῶν ιδιωτῶν πρός τό κράτος γιά τήν κάλυψη τῶν δημοσιονομικῶν του ἀναγκῶν. Μέ τήν ἔννοια αὐτή, ἡ ἐπιβολή φορολογίας συνιστᾷ γιά μέν τό κράτος μιά ἀπό τίς κυριότερες μορφές ἄσκησης τῆς κυριαρχίας του, ὡς πρός δέ τόν φορολογούμενο δημόσια ὑποχρέωση, γιά τήν ἐκπλήρωση τῆς ὁποίας μποροῦν νά ληφθοῦν σέ βάρος του ἀκόμη καί ἐξαναγκαστικά μέτρα. Δέν πρέπει νά παραβλέπεται ὅτι, στά κριτήρια ἐπιβολῆς φορολογίας, ἀπεικονίζονται πιστά οἱ βαθύτερες πολιτικές, κοινωνικές ἢ οἰκονομικές ἀξιολογήσεις τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἔναντι τῶν φορολογουμένων.

Ἡ φορολογική δικαιοσύνη πρέπει νά ἀποτελεῖ ἀπό τοὺς κεντρικούς στόχους τῆς κοινωνικῆς καί φορολογικῆς πολιτικῆς τῶν σύγχρονων κρατῶν, δεδομένου ὅτι αὐτά δέν πρέπει νά ἀποβλέπουν μέ τή φορολογία σέ ταμειυτικούς ἀποκλειστικά σκοπούς, ἀλλά καί στήν ἄμβλυνση τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων. Προκειμένου νά καταδειχθεῖ ἡ τεράστια σημασία πού ἔχει γιά τήν κοινωνική εἰρήνη εἰδικά ἡ ἀρχή τῆς φορολογικῆς δικαιοσύνης, ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἔλλειψη τῆς ἀποτέλεσε ἕνα ἀπό τά σπουδαιότερα κίνητρα μεγάλων ἐπαναστάσεων, οἱ ὁποῖες σημάδεψαν τοὺς νεότερους χρόνους καί πιθανό λόγο ἀνατροπῆς τοῦ ὑπάρχοντος πολιτικοοικονομικοῦ συστήματος.

Ἡ ὑλοποίηση, συνεπῶς, τῆς συνταγματικῆς ἐπιταγῆς περί κατανομῆς τῶν δημοσιονομικῶν βαρῶν μέ κριτήριο τή φοροδοτική ἱκανότητα τῶν ιδιωτῶν ἐπιβάλλει ὥστε ἡ ἐκάστοτε φορολογική

πολιτική νά μή γίνεται στη βάση της μαθηματικής ισότητας (κάτι πού στην πράξη θά ὀδηγοῦσε στην ἐπιβολή ἴσου ἀκριβῶς φόρου σέ κάθε φορολογούμενο) καί ἀνεξάρτητα ἀπό τίς εἰδικές οἰκονομικές δυνατότητες τῶν ιδιωτῶν. Εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ τυχόν ἐφαρμογή μιᾶς ἰσοπεδωτικοῦ-ὀριζόντιου χαρακτήρα φορολογικῆς πολιτικῆς θά ἐπέφερε τά ἀκριβῶς ἀντίθετα ἀποτελέσματα ἀπό ἐκεῖνα στά ὁποῖα στοχεύει ἡ συνταγματική βούληση περί ἐπιτεξέως τῆς φορολογικῆς δικαιοσύνης, διότι θά ἀποτελοῦσε μοχλό ἀναπαραγωγῆς καί διαιώνισης τῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἀνισότητος, μέσα ἀπό τήν ἀσύμμετρη ἐπιβολή δημοσιονομικῶν βαρῶν, ἐπιβαρύνοντας σέ μεγάλο βαθμό καί τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τοῦ κράτους.

Καθίσταται σαφές¹⁵¹ ὅτι ἡ δίκαιη δημοσιονομική μεταχείριση ἐπιβάλλει τήν ἐφαρμογή τῆς ἀρχῆς τῆς προοδευτικῆς φορολογίας μέσῳ αὐξητικῶν ἢ μειωτικῶν κλιμάκων, μέ τίς ὁποῖες οἱ φορολογούμενοι ταξινομοῦνται εἰδικότερα βάσει τῆς πραγματικῆς τους φοροδοτικῆς ἱκανότητος¹⁵². Σέ ἐφαρμογή, συνεπῶς, τῆς ἀρχῆς τῆς προοδευτικῆς φορολογίας, οἱ οἰκονομικά ἰσχυρότεροι ὑποβάλλονται σέ φορολογική κλίμακα μέ ὑψηλότερους συντελεστές καί οἱ οἰκονομικά ἀσθενέστεροι σέ ὑποκλιμάκωση τῶν φορολογικῶν τους ὑποχρεώσεων, μέ κριτήριο πάντοτε τήν περιορισμένη ἱκανότητά τους πρὸς φορολογική συνεισφορά.

Ἡ φορολόγηση τῶν θρησκευτῶν-ἐκκλησιῶν, τῶν γνωστῶν καί τῆς ἐπικρατοῦσας διέπεται ἀπό τήν ἀρχή τῆς θρησκευτικῆς ισότητας (ἄρθρο 13 Συντ.) καί τῆς φορολογικῆς δικαιοσύνης-ισότητος (ἄρθρο 4 παρ. 5). Ὁ χαρακτηρισμός μέ βάση τό ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος περί ἐπικρατοῦσας θρησκείας σέ καμία περίπτωση δέν δικαιολογεῖ καμία εὐνοϊκή μεταχείριση σέ βάρος τῶν λοιπῶν «γνωστῶν» θρησκευτῶν. Ὡς ἐπακόλουθο τῆς φορολογικῆς δικαιοσύνης εἶναι τό κράτος νά πρέπει νά θεσπίζει φοροαπαλλαγές μόνο γιά λόγους γενικοῦ συμφέροντος, ἐπαρκῶς αἰτιολογημένα. Ἡ Ἑλληνορθόδοξη Ἐκκλησία μέ τίς ἐπιμέρους ὀργανωτικές δομές της καθώς καί οἱ Ἰσραηλίτικες Κοινότητες ἔχουν ὡς ἐπιπλέον ἔρεισμα γιά τίς εἰδικές φοροαπαλλαγές τους τή νομική τους φύση ὡς Ν.Π.Δ.Δ., κάτι πού

151. Κ. Παπαγεωργίου, *Οἱ Φορολογικές Ἀπαλλαγές τῶν Θρησκευμάτων-Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, τόμ. 63, 2008, σελ. 7.

152. Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 141.

στεροῦνταν τὰ ὑπόλοιπα θρησκευάματα-ἐκκλησίες μέχρι τόν νόμο 3842 τοῦ 2010 «Ἀποκατάσταση Φορολογικῆς Δικαιοσύνης, ἀντιμετώπιση φοροδιαφυγῆς καί ἄλλες διατάξεις» πού καθιερώνει φοροαπαλλαγές σέ ὅλα τὰ θρησκευτικά νομικά πρόσωπα, ἀνεξαρτήτως τοῦ νομικοῦ καθεστώτος πού τὰ διέπει, ὅπως μάλιστα καί ὀργανισμοῦ φιλανθρωπικοῦ καί κοινωφελοῦς χαρακτήρα.

Σέ κάθε ἐποχή, ἔτσι καί σήμερα, ἡ μερική ἢ ὀλική ἐξαίρεση ὀρισμένων κοινωγῶν ἀπό τίς φορολογικές ὑποχρεώσεις ἀντιμετωπίζοταν μέ ἰδιαίτερη ἐπιφυλακτικότητα ἢ καχυποψία ἀπό τοὺς ὑπόλοιπους φορολογούμενους, προκαλώντας τήν σύγκρουση ἀνάμεσα στίς κοινωνικές ὁμάδες. Στάση ἀσφαλῶς δικαιολογημένη, τόσο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ φορολογική ὑποχρέωση ἀποτελεῖ, ἰδιαίτερα σέ περιόδους οἰκονομικῆς κρίσης ὅπως αὐτή πού βιώνουμε σήμερα, ἴσως τήν ἐπαχθέστερη ἀπό τίς δημόσιες ὑποχρεώσεις κάθε πολίτη, ὅσο καί ἀπό τήν ἱστορία τῶν δημοσιονομικῶν πού οἱ φοροαπαλλαγές πολλές φορές δέν ἀποτελοῦσαν παρέμβαση τοῦ Κοινωνικοῦ κράτους¹⁵³ πρὸς τίς ἀσθενέστερες ἢ θιγόμενες κοινωνικές ὁμάδες ἀλλά ἐκδήλωση μιᾶς ἀδικαιολόγητης προνομιακῆς μεταχείρισης ὀρισμένων προσώπων ἢ καί ὀλόκληρων κοινωνικῶν ὁμάδων, μέ τήν αἴσθηση μάλιστα ὅτι τό Κράτος ποτέ δέν «χαρίζει» τοὺς φόρους ὅσους ἀπαλλάσσει, ἀλλά στήν πραγματικότητα τοὺς μετακυλίνει στοὺς ὤμους τῶν ἄλλων φορολογούμενων οἱ ὁποῖοι κατὰ κανόνα εἶναι καί οἱ οἰκονομικά ἀσθενέστεροι καί φυσικά πιό προσβάσιμοι στό νά φορολογηθοῦν πολλαπλά¹⁵⁴.

Μέ βάση τό σύνολο τῶν φορολογικῶν ρυθμίσεων τῆς ἐλληνικῆς ἐννομης τάξης, διαπιστώνουμε ὅτι αὐτή προβλέπει παγίως ἐκτεταμένες φορολογικές ἀπαλλαγές γιά ὅλα σχεδόν τὰ γνωστά θρησκευάματα, αἰτιολογημένα καί μέ κριτήριο ξεκάθαρα πλεόν τόν πνευματικό, κοινωφελῆ, μὴ κερδοσκοπικό τους χαρακτήρα, ἐνῶ ἀντίθετα σέ κάθε ἄλλη τους δραστηριότητα ἔξω ἀπό αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς φορολογεῖται κανονικά. Οἱ ρυθμίσεις αὐτές, ὥστόσο δέν ἔχουν κωδικοποιηθεῖ σέ ἓνα ἐνιαῖο νομοθετικό κείμενο καί βρίσκονται διάσπαρτες στό δαιδαλῶδες σύστημα τῆς φορολογικῆς νομοθεσίας.

153. Κ. Φινωκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 74.

154. Κ. Παπαγεωργίου, *Οἱ Φορολογικὲς Ἀπαλλαγὲς τῶν Θρησκευμάτων-Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, τόμ. 63, 2008, σελ. 8.

Μέ την παρακάτω όσο τό δυνατό, πιό αντιπροσωπευτική έκθεση τών κρισιμότερων ρυθμίσεων θά γίνει απόπειρα νά παρατεθεῖ πώς ό φορολογικός νομοθέτης χώρας μᾶς ἐκδηλώνει τήν πρόθεσή του νά ἀντιμετωπίσει μέ εἰδικό τρόπο τή δραστηριότητα τῆς Ἐκκλησίας καί τών διαφόρων θρησκευτικῶν κοινοτήτων ὑπό τήν σκέπη τών διατάξεων τοῦ Συντάγματος. Τό ἑλληνικό φορολογικό σύστημα ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα τό πλέον χαρακτηριστικό, γιά τήν πάγια πολυνομία του, χωρίς ἐνιαία οἰκονομική πολιτική, γεγονός τό ὁποῖο πρέπει κυρίως νά ἀποδοθεῖ στήν ἔλλειψη σταθερῶν οἰκονομικῶν ἀξόνων, συστηματικῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητας καί διαχρονικῆς συνέχειας τῆς φορολογικῆς μας πολιτικῆς καί ἀντίληψης¹⁵⁵. Γι' αὐτό τόν λόγο σημαντική εἶναι καί ἡ παρέμβαση τών διοικητικῶν δικαστηρίων ὥστε σέ ὅλον αὐτόν τόν νομοθετικό κυκλῶνα, ὡς πρὸς τήν ἐφαρμογή του νά διαφυλαχθεῖ τό Σύνταγμα καί συγκεκριμένα οἱ θεμελιώδεις ἀρχές τῆς φορολογικῆς καί θρησκευτικῆς ἰσότητος.

Ἡ ἀλληλένδετη σχέση μεταξύ Φορολογικῆς καί Θρησκευτικῆς ἰσότητος

Οἱ φορολογικές ἀπαλλαγές μπορεῖ νά εἶναι: Ὑποκειμενικές ἢ ἀντικειμενικές, ἀναλόγως τοῦ ἔάν οἱ προϋποθέσεις χορηγήσεώς τους συνδέονται μέ τόν ἴδιο τό φορολογούμενο ἢ τά φορολογητέα περιουσιακά του στοιχεῖα ἀντίστοιχα. Ὀλικοῦ ἢ μερικοῦ χαρακτήρα, μέ κριτήριο τῆς διάκρισης τῆ χορήγηση ἀπαλλαγῆς στό σύνολο ἢ σέ ποσοστό τῆς φορολογητέας ὕλης. Ἐπειδή ὅμως κάθε φορολογική ἀπαλλαγή, ὅποιασδήποτε ἔκτασης καί ἂν εἶναι αὐτή, συνιστᾷ προνομιακή ἐξαίρεση ἀπό τίς ἀρχές τῆς καθολικότητας τοῦ φόρου καί τῆς φορολογικῆς ἰσότητος, ἡ θέσπισή της πρέπει νά δικαιολογεῖται μέ τρόπο ὀρισμένο, σαφῆ καί ἐπαρκῆ, μέ μοναδικό ἄξονα ὅπως προαναφέρθηκε τό δημόσιο-κοινωνικό συμφέρον. Τότε καί μόνον οἱ φορολογικές ἀπαλλαγές παρίστανται ἀπό συνταγματικῆς πλευρᾶς νομιμοποιημένες (78 παρ. 4 καί 4 παρ 5 Συντ.), καί δέν καταστρατηγοῦν τό Σύνταγμα¹⁵⁶. Οἱ ἀνωτέρω ἐπισημάνσεις ἰσχύουν, καί γιά τό σύνολο τών γνωστῶν θρησκευμάτων τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας,

155. Κ. Παπαγεωργίου, *Οἱ Φορολογικές Ἀπαλλαγές τών Θρησκευμάτων - Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, τόμ. 63, 2008, σελ. 7.

156. Π. Δαγτόγλου, *Ἀτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 868.

τά όποια χαίρουν έκτεταμένων φοροαπαλλαγών. Άνάλογη δικαιολογημένη εύνοϊκή φορολογική μεταχείριση τήν όποία προβλέπει ό φορολογικός νομοθέτης γιά τά χαμηλοϋ ύψους εισοδήματα ή τήν προστασία εύπαθών ομάδων τοϋ πληθυσμοϋ (είδικές περιστάσεις φυσικών καταστροφών, παραμεθόριων περιοχών, νησιωτικότητα κ.ά.) ή γιά τήν τόνωση τής οικονομικής αναπτυξιακής πολιτικής μέσω τής παροχής φορολογικών κινήτρων επιβάλλεται κατ' άρχήν νά τηρείται, γιά τούς ίδιους προφανείς λόγους φορολογικής δικαιοσύνης αλλά και αντίστοιχης οικονομικής πολιτικής, και έναντι έκείνων τών νομικών προσώπων τών όποιων, σύμφωνα μέ καταστατικό τους ή τή δραστηριότητα πού πραγματικά αναπτύσσουν, δέν έχουν κερδοσκοπικό χαρακτήρα, προσφέρουν στό κοινωνικό σύνολο ή ανάγονται στή δημόσια σφαίρα¹⁵⁷.

Ό φορολογικός νομοθέτης λαμβάνοντας ύπόψη τόν μή κερδοσκοπικό χαρακτήρα τών θρησκευμάτων αλλά και τής πλειονότητας τών νομικών τους προσώπων ή όργανωτικών ύποδιαιρέσεων, επιφυλάσσει ως πρός αυτά εύνοϊκή, κατά κανόνα, αντιμετώπιση. Δέν πρέπει, άλλωστε, νά παραβλέπεται ότι αύτή ή φιλικά προσκείμενη πρός τά θρησκευματα γενικότερη κρατική οικονομική πολιτική και ένίσχυση ανταποκρίνεται στή σύγχρονη θεώρηση τής θρησκείας ως ενός ιδιαιτέρως σημαντικοϋ κοινωνικοϋ φαινομένου, πού καθορίζει τόν καθημερινό τρόπο ζωής και συμπεριφοράς ενός μεγάλου τμήματος τοϋ πληθυσμοϋ, στά μέλη τοϋ όποιου αναπτύσσει συνήθως αισθήματα αλληλεγγύης και αλτρουϊσμοϋ¹⁵⁸.

Είναί χαρακτηριστικό ότι πολλά άπό τά εύρωπαϊκά κράτη αντιμετωπίζουν σήμερα μέ θετική ματιά τήν προοπτική οικονομικής ένίσχυσης όρισμένων πλευρών τών δραστηριοτήτων τών διαφόρων εκκλησιαστικών και θρησκευτικών κοινοτήτων, καθώς τό σύγχρονο κράτος ένδιαφέρεται γιά τήν προώθηση όποιασδήποτε θρησκευτικοϋ χαρακτήρα ή μή δραστηριότητας πού παράγει ώφέλεια γιά τό κοινωνικό σύνολο. Έάν λοιπόν ή θρησκεία άποτελεί ένα άκόμη κοινωνικό φαινόμενο, και μάλιστα μαζικό, τότε οί διάφορες εκκλησίες

157. Ι. Φωτόπουλος, *Η έννοια τών μή κερδοσκοπικοϋ χαρακτήρα νομικών προσώπων, γιά τήν εφαρμολγή τής φορολογίας εισοδήματος*, ΔΕΕ (2003) σελ. 1213.

158. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό φορολογικό καθεστώς τών Θρησκευμάτων*, 2005 σελ. 49.

πρέπει νά αντιμετωπίζονται ως κοινωνίες πολιτῶν¹⁵⁹, ισάξιες μέ άλλες κοινωνικές ομάδες. Γιά τόν ἴδιο ὅμως λόγο, δέν ἐπιτρέπεται νά ὑπάρχει, ἀπό τήν πλευρά τοῦ σύγχρονου κράτους, λόγος προτίμησης τῆς θρησκευτικῆς πίστεως ἀπό μιᾶ ἄλλη. Βέβαια, ἴσως ἡ ἰδιαίτερη κοινωνική παρουσία καί προσφορά κάθε θρησκευτικῆς κοινότητος πρέπει ἀποτελέσει κριτήριο ἀνάλογης μεταχείρισής της ἀπό τό Κράτος τόσο θεσμικά ὅσο καί πρακτικά.

Ἀπό συνταγματική ὥστόσο ἄποψη, ἡ ἀρχή τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος ὅλων τῶν γνωστῶν θρησκευμάτων πού, ὅπως προαναφέρθηκε, προστατεύεται τόσο ἀπό τό ἄρθρ. 13 Συντ. ἀλλά καί τήν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων (ἄρθρο 9), σέ συνδυασμὸ μέ τήν ἀρχή τῆς φορολογικῆς ἰσότητος (ἄρθρ. 4 παρ. 1 καί 5 Συντ.) ἐπιτάσσει ὥστε ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ νά μὴν προβαίνει σέ ἄνιση μεταχείριση τῶν θρησκευμάτων (ἀνεξαρτήτως προσφοράς). Συνεπῶς, τυχόν εἰδικὰ φορολογικά προνόμια ἢ ἀπαλλαγές ὑπὲρ ὁρισμένης καί μόνον θρησκείας καί ὄχι ὅλων τῶν γνωστῶν θρησκειῶν, ἔρχονται σέ εὐθεία ἀντίθεση πρὸς τό Σύνταγμα καί τήν Ε.Σ.Α.Α. Τά ὑπὲρ ὁρισμένης Ἐκκλησίας φορολογικά προνόμια πρέπει νά ἐπεκτείνονται σέ κάθε γνωστὴ θρησκεία τῆς Ἑλληνικῆς ἐπικράτειας. Καί αὐτό διότι, προφανῶς ἡ χορήγηση φοροαπαλλαγῶν σέ ὁρισμένα θρησκεύματα, κατ' ἀποκλεισμό ἄλλων συνιστᾷ σοβαρὴ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῶν πρώτων, ἀφοῦ οἱ ἀπαλλακτικοὶ φόροι δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἔμμεση οἰκονομικὴ συνεισφορά. Βέβαια, μιᾶ ρύθμιση μέ κριτήριο τό γενικὸ συμφέρον τῆς Κοινωνίας καί τήν Ἀρχή τῆς Ἀναλογικότητος θά μπορούσε συνταγματικά νά ὑποστηριχθεῖ καί νά κατοχυρωθεῖ πρὸς ὄφελος ἑνὸς Κοινωνικοῦ κράτους.

Ἰδιαίτερη περίπτωση προνομιακῆς φορολογικῆς καί τελωνειακῆς μεταχείρισης ἀποτελεῖ τό Ἅγιο Ὅρος καί οἱ μονές του¹⁶⁰, ἀφοῦ ἐδῶ οἱ ἀπαλλαγές προβλέπονται ρητὰ ἀπὸ τὴ διάταξη τοῦ ἄρθρ. 105 παρ. 5, ἐδ. β', Σύν., ὅπου ὀρίζεται ὅτι: «Μέ νόμο... καθορίζονται... τὰ τελωνειακὰ καί φορολογικά πλεονεκτήματα τοῦ Ἁγίου Ὁρους». Τὴ συνταγματικὴ αὐτὴ πρόβλεψη ἐξειδικεύουν οἱ ρυθμίσεις τῶν ἄρθρων

159. Ε. Βενιζέλος, *Σχέσεις Κράτους καί Ἐκκλησίας*, 2000, σελ. 42-46.

160. Ι. Κονιδάρης, *Ἰδιαίτερα Ἐκκλησιαστικά Καθεστῶτα στήν Ἑλληνικὴ Ἐπικράτεια*, 2012, σελ. 96.

12, 167, 168 1 και 170 Κ.Χ.Α.Ο. καθώς και του άρθρ. 2 Ν.Δ./1926, πού φέρει τόν τίτλο «Πλεονεκτήματα και άσυδοσίαι Αγίου Όρους»¹⁶¹.

Φορολογία εισοδήματος

Ο φόρος εισοδήματος επιβάλλεται στό εισόδημα πού πραγματοποιούν στην έλληνική επικράτεια σέ όρισμένη χρονική περίοδο τά φυσικά ή νομικά πρόσωπα, άνεξάρτητα από τήν ιθαγένεια και τόν τόπο κατοικίας ή διαμονής τους. Η επιβολή ειδικώς του φόρου εισοδήματος έχει ως κύρια γενεσιουργό της αίτία τήν κάλυψη των ταμειευτικών αναγκών του κράτους¹⁶². Ωστόσο, δέν πρέπει νά παραβλέπεται ότι, αφού τό ύψος του εισοδήματος αποτελεί προσδιοριστικό παράγοντα της αγοραστικής και γενικότερα της οικονομικής δύναμης των φορολογουμένων, είναι δυνατή, ειδικώς μέσα από τή φορολογία εισοδήματος, ή χάραξη οικονομικής πολιτικής μέ καθοριστικές, βραχυπρόθεσμες ή μακροπρόθεσμες, συνέπειες ως πρός τήν άμβλυνση ή όξυνση των οικονομικών άνισοτήτων και τήν έμπέδωση ή μή της κοινωνικής δικαιοσύνης. Από τήν πρώτη ήδη συστηματική φορολόγηση του εισοδήματος στό νεοελληνικό κράτος, πού επιτεύχθηκε μέ τόν Ν. 1640/1919 «Περί φορολογίας των καθαρών προσόδων», προβλέφθηκε ιδιαίτερη μεταχείριση των θρησκευτικών νομικών προσώπων, μέ τή μορφή της άπαλλαγής τους από τόν φόρο επί των εισοδημάτων πού αυτά εισέπρατταν από οικοδομές και γαίες. Ειδικότερα, μέ τό άρθρο 9 παρ. 4 του Ν. 1640/1919 άπαλλάσσονταν τά εισοδήματα από «α') Τά άκίνητα τά άνήκοντα εις τό Δημόσιον, τούς Δήμους ή Κοινότητας και τά άνήκοντα εις φιλανθρωπικά και εκπαιδευτικά μή ιδιωτικής φύσεως καθιδρύματα και χρησιμοποιούμενα αποκλειστικώς διά τήν έγκατάστασιν και λειτουργίαν αυτού τούτου του καθιδρύματος, έτι δέ τά άνήκοντα εις ξένα θρησκευτάματα και δόγματα και χρησιμοποιούμενα προς έγκατάστασιν των λειτουργών αυτών και διεκπεραίωσιν των θρησκευτικών των υποθέσεων. β') Οί ναοί και αί ιεράί μοναί... η') Τά άκίνητα τά άνήκοντα εις τόν Πανάγιον Τάφον, τήν Ίεράν Μονήν «Άγιος Ματθαίος» και τήν Ίεράν Μονήν Πάτμου».

161. Ν. Άντωνόπουλος, *Η Συνταγματική Προστασία του Αγιορείτικου Καθεστώτος*, 1958, σελ. 275.

162. Λ. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικό Δίκαιο* (Ειδικό Μέρος), 1999, σελ. 51, Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 235.

Ὡς πρὸς τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ γαῖες, τὸ ἄρθρο 12 παρ. 3 τοῦ ἴδιου νόμου: «Ἀπαλλάσσονται τοῦ φόρου: α')... β') Τὰ ἀκίνητα τὰ ἀνήκοντα στὸ Δημόσιον καὶ τοὺς Δήμους ἢ Κοινότητας, εἰς τὸν Πανάγιον Τάφον, τὴν Μονὴν Σινᾶ «Ἅγιος Ματθαῖος» καὶ τὴν Ἱερὰν Μονὴν Πάτμου, ἔτι δὲ εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου καὶ τῶν Μοναστηριακῶν Ἐπιτροπῶν Κρήτης καὶ Σάμου ἐξαρτωμένας Ἱερὰς Μονάς...»¹⁶³.

Ὁ Ν. 1640/1919 παραχώρησε τὴ θέση τοῦ στὰ Ν.Δ. 3323/1955 «Περὶ φορολογίας τοῦ εἰσοδήματος» καὶ 3843/1958 «Περὶ φορολογίας εἰσοδήματος νομικῶν προσώπων». Οἱ ἀλλεπάλληλες τροποποιήσεις τῶν παραπάνω δύο μακρόβιων νομοθετημάτων ὀδήγησαν στὴν κωδικοποίησή τους μέ τὴν ἔκδοση τοῦ προἰσχύοντος Ν. 2238/1994 «Κύρωση τοῦ Κώδικα Φορολογίας Εἰσοδήματος», ὁ ὁποῖος ρυθμίζει τὴ φορολόγηση τοῦ εἰσοδήματος τόσο τῶν φυσικῶν προσώπων (Ἄρθρα 1-97), ὅσο καὶ τῶν νομικῶν προσώπων (Ἄρθρα 98-118), μέχρι τὴν κατάργησή του ἀπὸ τὸν νέο Κώδικα Φορολογίας Εἰσοδήματος τοῦ Ν. 4172/2013 πού καταρτίστηκε κάτω καὶ ἀπὸ τὴν πίεση τῆς δημοσιονομικῆς ὑφέσης. Ἀκόμα ὡστόσο καὶ σήμερα (μέ βάση τὸν Ν. 3842/2010 Περὶ Φορολογικῆς Δικαιοσύνης καὶ ἀντιμετώπισης Φοροδιαφυγῆς) κάτω ἀπὸ τίς πιεστικές ἀνάγκες τῆς οἰκονομικῆς κρίσης τὰ ἡμεδαπὰ ἐκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα ὑπόκεινται σέ φορολογία γιὰ τὸ τμῆμα τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος πού προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐκμίσθωση ἀκινήτων καὶ τίς κινητές ἀξίες (20%)¹⁶⁴, δηλαδή σέ κάθε εἰσόδημα πού ἀφορᾷ ἐμπορικὴ δραστηριότητα καὶ δέν ἐξυπηρετεῖ θρησκευτικό, κοινωνικὸ, φιланθρωπικό, σκοπό.

Φόρος εἰσοδήματος φυσικῶν προσώπων-Μισθολογικά κληρικῶν

Μέ τὴ θέσπιση τοῦ Α.Ν. 536/1945 «Περὶ ρυθμίσεως τῶν ἀποδοχῶν τοῦ Ὁρθοδόξου ἐφημεριακοῦ Κλήρου τῆς Ἑλλάδος, τοῦ τρόπου πληρωμῆς αὐτῶν καὶ περὶ καλύψεως τῆς σχετικῆς δαπάνης» (Α' 226), ὅπως αὐτός συμπληρώθηκε μέ τὸν Α.Ν. 469/1968 «Περὶ μισθολογικῆς διαβαθμίσεως τοῦ ἐφημεριακοῦ Κλήρου τῆς Ἐκκλησίας

163. Κ. Παπαγεωργίου, *Τὸ Φορολογικὸ καθεστὼς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 133.

164. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 74-75.

της Ελλάδος»¹⁶⁵, την καταβολή των αποδοχών των εφημερίων της Εκκλησίας της Ελλάδος ανέλαβε τό Ελληνικό Δημόσιο. Στην ευθύνη του Δημοσίου περιήλθαν αργότερα και οι αποδοχές των αρχιερέων, μέ την ψήφιση του άρθρ. 8 του Ν. 1041/1980 «Περί αύξήσεως των αποδοχών των Δημοσίων έν γένει ύπαλλήλων κ.λπ.». Τό γεγονός όμως ότι μόνον ή μισθοδοσία του κλήρου της Όρθόδοξης Εκκλησίας καλύπτεται από τό Δημόσιο Ταμείο, έχει ήδη προκαλέσει μιá ένδιαφέρουσα συζήτηση για την επέκταση της κρατικής μισθοδοσίας και στους κληρικούς όλων των γνωστών θρησκειών. Η ρύθμιση αύτή εφαρμόζεται ήδη από πολλά έτη σέ διάφορες χώρες της Εύρωπαϊκής Ένωσης, και κρίνεται ότι οι συνθήκες έχουν ήδη ώριμάσει για την καθιέρωσή της και στή χώρα μας. Διευκρινίζεται ώστόσο ότι την έν λόγω ρύθμιση επιβάλλει ή ίδια ή αρχή της θρησκευτικής ισότητας. Συνεπώς έπισημαίνεται από τή θεωρία ότι λόγοι θρησκευτικής ισότητας επιβάλλουν τή «δημοσιονομική κάλυψη της μισθοδοσίας των λειτουργών και των άλλων γνωστών θρησκειών. Αυτό άλλωστε γίνεται έν μέρει, έφόσον ό μουφτής, π.χ., είναι δημόσιος λειτουργός»¹⁶⁶. Όστόσο, ύπάρχει και ή αντίθετη μέ δυναμικά επιχειρήματα άποψη της θεωρίας πώς ή μισθοδοσία του κλήρου άφορά αυτούς πού υπηρετούν αποκλειστικά τό όρθόδοξο δόγμα καθώς ή άνάληψη της μισθοδοσίας του έλληνορθόδοξου κλήρου από τό κράτος έγινε ως άνταπόδοση της προσφοράς της έκκλησιαστικής περιουσίας σέ διάφορες κρίσιμες περιόδους της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας και της ιδιαίτερη σχέσης της Εκκλησίας μέ τή συντριπτική πλειοψηφία του λαού. Τό 96% της έκκλησιαστικής και μοναστηριακής περιουσίας περιήλθε στό κράτος σταδιακά τό 1833, τό 1917, τό 1952, τό 1987¹⁶⁷.

Έπιπλέον οι κληρικοί, παρά τό γεγονός της κρατικής μισθοδοσίας τους, θεωρούνται κατά κύριο λόγο θρησκευτικοί λειτουργοί (και όχι δημόσιοι υπάλληλοι ή υπάλληλοι Ν.Π.Δ.Δ.), λόγω της προέχουσας θρησκευτικής φύσης των καθηκόντων και άρμοδιοτήτων τους. Μέ αύτή τή δικαιολογητική βάση μπορούν, πλήν της θέσης τους σέ

165. Ν. Μπάμπας, *Φορολογία είσοδήματος Φυσικών και Νομικών προσώπων*, 2003, σελ. 28.

166. Ε. Βενιζέλος, *Οί Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, 2000, σελ. 110-112.

167. Φ. Σπυρόπουλος, *Η Πρόκληση της Αναθεώρησης του Συντάγματος*, Ίνστιτούτο Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών, 2013, σελ. 197-198.

ναό, νά κατέχουν καί δεύτερη παράλληλη θέση στόν δημόσιο τομέα, ὅπως ἐκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ ὑπαλλήλου, ἐξαιρούμενοι τῶν σχετικῶν περιορισμῶν τοῦ Ν. 1256/1982 «Γιά τήν πολυθεσία κ.λπ.». Ἀκόμη, οἱ τακτικές ἀποδοχές τῶν ἐφημερίων προσ-
αυξάνουν μέ τά ὑποχρεωτικά τέλη (ἢ «δικαιώματα», ὅπως ἀλλιῶς λέγονται), πού καταβάλλονται γιά τήν ἔκδοση ἀδειῶν γάμου, δια-
ζυγίων κ.λπ.¹⁶⁸

Τό σύνολο αὐτῶν τῶν εἰσοδημάτων ὑπόκειται στόν προβλεπόμε-
νο γιά ὅλους τοὺς μισθωτοὺς φόρο εἰσοδήματος ἀπό μισθωτές ὑπη-
ρεσίες, στόν ὁποῖο γενικῶς ἀνήκει κάθε περιοδική παροχή ἀπό μι-
σθοῦς, ἡμερομίσθια, ἐπιδόματα, συντάξεις κ.λπ. Ζήτημα, ὡστόσο, ἀμφισβητούμενο ἀποτελεῖ ἡ φορολογική ἀντιμετώπιση τῶν λεγόμε-
νων «τυχερῶν», πού εἶναι τά φιλοδωρήματα τά ὁποῖα οἱ πιστοί
προσφέρουν στοὺς κληρικούς γιά τήν τέλεση μυστηρίων ἢ ἄλλων
ἱεροπραξιῶν, καί τά ὁποῖα συχνά, στίς μεγαλύτερες τουλάχιστον
ἐνορίες, ἀποτελοῦν μεγάλα χρηματικά ποσά. Ἡ παλαιότερη νομο-
λογία εἶχε κρίνει τά τυχερά ἀφορολόγητα μέ τό (μὴ πειστικό) ἐπι-
χείρημα ὅτι αὐτά δέν προέρχονται ἀπό τή ἐκμετάλλευση κεφαλαίου
ἢ ἐργασίας. Μεταγενέστερα, ὡστόσο, οἱ ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου
τῆς Ἐπικρατείας 2349/2001 καί ΣτΕ 1473/2002, κάνοντας ἓνα βῆμα
περιστολῆς τοῦ καθεστώτος αὐτῆς τῆς ιδιομορφῆς φοροδιαφυγῆς,
νομολόγησαν ὅτι, ἂν τά τυχερά καταβάλλονται κατά τρόπο πάγιο,
περιοδικό ἢ ὑποχρεωτικό, τότε συνιστοῦν μισθολογική προσαύξη-
ση τῶν ἀποδοχῶν τῶν ἐφημερίων καί συνεπῶς πρέπει νά φορολο-
γοῦνται ὡς εἰσοδήματα ἀπό μισθωτές ὑπηρεσίες, σύμφωνα μέ τό
τότε ἄρθρο 45 παρ. 1 Ν. 2238/1994. Οἱ ἀποφάσεις βέβαια αὐτές δέν
μποροῦν νά ἔχουν γενικότερη ἐφαρμογή, διότι ἀφοροῦν τό εἰδικό
ὑπηρεσιακό καί μισθολογικό καθεστῶς τῶν ἐφημερίων τοῦ Πανελ-
ληνίου Ἱεροῦ Ἰδρύματος τῆς Τήνου, ἡ ὀργάνωση καί λειτουργία
τοῦ ὁποίου διέπεται ἀπό τίς εἰδικές ἐκκλησιαστικές Κανονιστικές
Διατάξεις 31/1972 «Περί ἐσωτερικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ἐν Τήνῳ Πανελ-
ληνίου Ἱεροῦ Ἰδρύματος Εὐαγγελιστρίας Τήνου» καί 8/1970 «Περί
διοικήσεως, λειτουργίας καί διαχειρίσεως τοῦ Πανελληνίου Ἱεροῦ
Ἰδρύματος Εὐαγγελιστρίας Τήνου», ἡ ἐφαρμογή τῶν ὁποίων ἐπι-

168. Κ. Παπαγεωργίου, *Οἱ Φορολογικὲς Ἀπαλλαγὲς τῶν Θρησκευμάτων - Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, Τόμ. 63, 2008, σελ. 11.

τρέπει τή φορολογική αντιμετώπιση τῶν χρηματικῶν ποσῶν πού προσφέρονται στούς κληρικούς τοῦ συγκεκριμένου προσκυνηματος ὡς εἰσόδημα ἀπό μισθωτές ὑπηρεσίες, διότι εἰσπράττονται μέ τρόπο πάγιο καί περιοδικό μέ μιά διαδικασία πού ὁμοιάζει στήν καταβολή μισθοῦ ἀπό τόν ἐργοδότη¹⁶⁹.

Ἡ ἀναφερόμενη ρύθμιση καί σκεπτικό, θά μπορούσε, νά ἀποτελέσει παράδειγμα γιά ἀνάλογη νομοθετική φορολογική ρύθμιση ὅλων τῶν ποσῶν πού εἰσπράττονται γιά τήν τέλεση ἱεροπραξιῶν σέ ὅλη τήν ἐλληνική ἐπικράτεια, πού «ἐθιμικά», καταβάλλονται στούς ἱερεῖς, δημιουργώντας πολλές φορές ἕνα σεβαστό κομπόδεμα, καθῶς ἡ Ἐκκλησία ἀκολουθεῖ παραδοσιακά τήν κοινωνική ζωή τοῦ μέσου Ἑλλήνα σέ κάθε του βῆμα (βάπτισμα, γάμος, κηδεῖα), ὥστε νά περιορισθοῦν αὐτές οἱ περιπτώσεις φοροδιαφυγῆς. Ἐπειδή ὅμως μιά τέτοια νομοθετική διευθέτηση θά προσέκρουε, πέρα τῆς ἀπροθυμίας πρός αὐτή γιά συμμόρφωση ὅσων εὐνοοῦνται ἀπό τήν ὑφιστάμενη ἀπαράδεκτη κατάσταση¹⁷⁰, μέ ὑποκριτικές αἰτιολογίες καί ἐπειδή λειτουργικά θά ὑπῆρχαν καί ἄλλες πρακτικές δυσκολίες ἐφαρμογῆς της, μέρος τῆς θεωρίας ὑποστηρίζει σθεναρά τή λύση τῆς καθολικῆς ἀπαγόρευσης τῆς εἰσπραξῆς τῶν τυχερῶν, ὅπως ἐξάλλου ἔχει πρό πολλοῦ προτείνει ὁ ἱερός Σύνδεσμος Κληρικῶν Ἑλλάδος (Ι.Σ.Κ.Ε.)

Τό ζήτημα τοῦ «πόθεν ἔσχες»

Ἡ ἐκκλησιαστική κρίση πού συγκλόνισε τόν δημόσιο βίο τῆς χώρας κατά τό πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 2005, μέ κύρια ἀφορμή τίς ἀποκαλύψεις περί σοβαρῶν οἰκονομικῶν σκανδάλων ἀπό ἐκπρόσωπους τῆς Ἐκκλησίας, ἐπανέφερε μέ ἐπιτακτικό τρόπο στή δημόσια συζήτηση τό ζήτημα τῆς ὑπαγωγῆς στό νομοθετικό μέτρο τοῦ «πόθεν ἔσχες» καί τῶν μελῶν τῆς Ἱεραρχίας, ὡς μέτρου οὐσιαστικῆς διαφάνειας τῶν οἰκονομικῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ ὡς ἐνιαῖο σῶμα. Μέ τόν συνοπτικό ὅρο «πόθεν ἔσχες» χαρακτηρίζεται στή φορολογική νομοθεσία τό τεκμήριο δαπάνης γιά τήν ἀπόκτηση νέων περιουσιακῶν στοιχείων, τό ὁποῖο, ἀπό κοινοῦ μέ τό τεκμήριο δαπάνης διαβίωσης, προσδιορίζουν τό συνολικό ἐτήσιο τεκμαρτό

169. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 139-140.

170. Χ. Ἀγγελόπουλος, *Φορολογική αἰθεροβασία, ἤτοι, τό μάθημα τῆς φορολογικῆς συνείδησης*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, Τόμ. 50, σελ.152-156.

είσοδημα του φορολογούμενου. Ειδικότερα, σύμφωνα με τό άρθρ. 17 Ν. 2238/1994, τό ύψος του δηλωθέντος από τόν φορολογούμενο έτήσιο είσόδημα πρέπει νά έπαρκεϊ γιά νά δικαιολογήσει άθροιστικά τόσο τό ύψος τών δαπανών του διαβίωσης (τεκμήριο διαβίωσης), όσο καί τής άπόκτησης όρισμένων περιουσιακών στοιχείων (τεκμήριο κτήσης περιουσιακών στοιχείων ή πόθεν έσχες). Όπως εΐναι προφανές, ή έφαρμογή του φορολογικού αυτού μέτρου του πόθεν έσχες σκοπεύει στή διερεύνηση τής νόμιμης προέλευσης τών χρηματικών ποσών μέ τά όποία ό φορολογούμενος απέκτησε περιουσιακά στοιχεία. Παραλλήλως όμως, σέ επίπεδο ευρύτερης φορολογικής πολιτικής, τό μέτρο αυτό άποβλέπει στήν έμπέδωση τών άρχών τής δημοσιονομικής διοίκησης, τής διαφάνειας τών συναλλαγών καί, σέ τελευταία άνάλυση, τής φορολογικής δικαιοσύνης καί ισότητας¹⁷¹.

Γιά τήν τήρηση τών ίδιων άρχών, ειδικώς όμως στόν ευαίσθητο χώρο τής οικονομικής διαχείρισης τήν όποία άσκούν πρόσωπα του δημόσιου βίου, τό μέτρο του «πόθεν έσχες.

Άντικείμενο πρόσθετης ρύθμισης από τίς διατάξεις τών άρθρων 24-29 του Ν. 2429/1996 άποτέλεσε ή «Δήλωση περιουσιακής κατάστασης πολιτικών, κρατικών λειτουργών καί ύπαλλήλων ιδιοκτητών μέσων μαζικής ένημέρωσης καί έντύπων καί άλλων κατηγοριών προσώπων», που όμως καταργήθηκαν μέ τό άρθρο 12 του ήδη ισχύοντος Ν. 3213/2003 (μέ άρκετές τροποποιήσεις μέχρι σήμερα) «Δήλωση καί έλεγχος περιουσιακής κατάστασης βουλευτών, δημοσίων λειτουργών καί ύπαλλήλων, ιδιοκτητών μέσων μαζικής ένημέρωσης καί άλλων κατηγοριών προσώπων».

Ειδικότερα, τό άρθρο 1 του Ν. 3213/2003 όπως τελευταία τροποποιήθηκε μέ τό άρθρο 222 Ν.4281/2014,ΦΕΚ Α 160/8.8.2014 μέ έναρξη ισχύος, σύμφωνα μέ τό άρθρο 253 του αυτού νόμου, τήν από 1η Ίανουαρίου 2015 όρίζει τόν κατάλογο τών υπόχρεων σέ ειδική δήλωση τής περιουσιακής τους κατάστασης προσώπων, περιλαμβάνοντας σέ αυτούς πρόσωπα τής πολιτικής (πρωθυπουργό, άρχηγούς πολιτικών κομμάτων, ύπουργούς, βουλευτές καί ευρωβουλευτές), δικαστικούς λειτουργούς, δημοσιογράφους κ.λπ. Στά υπό-

171. Κ. Παπαγεωργίου, *Οί Φορολογικές Άπαλλαγές τών Θρησκευμάτων-Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας, Τόμ. 63, 2008, σελ. 12-13.

χρεα σέ δήλωση πόθεν ἔσχες πρόσωπα τό ἐδάφ. ι' ρητῶς προσθέτει καί ὅσους προεδρεύουν ἢ διευθύνουν Ν.Π.Δ.Δ., δημόσιες ἐπιχειρήσεις, δημόσιους ὀργανισμούς, ἀκόμη καί Ν.Π.Ι.Δ., ἐφόσον ἡ διοίκηση τῶν τελευταίων ὀρίζεται μέ διοικητική πράξη τοῦ Δημοσίου. Ἀπό τήν ἀνάγνωση τῶν διατάξεων τοῦ Ν. 3213/2003 καί τοῦ ἄρθρου 222 Ν. 4281/2014, ΦΕΚ Α 160/8.8.2014, διαφαίνεται ὅτι ἡ θέσπισή του ἔχει ὡς κύριο στόχο τή διαφάνεια στή διαχείριση τοῦ δημοσίου χρήματος καί τήν ἀποτροπή ἀθέμιτων οἰκονομικῶν συναλλαγῶν διαφθορᾶς, στόχο πού ἐπιδιώκει νά ὑλοποιήσει μέσα ἀπό τόν περιουσιακό ἔλεγχο τῆς περιουσιακῆς κατάστασης ὃχι μόνον τῶν κρατικῶν λειτουργῶν ἀλλά καί ὧν βρίσκονται κοντά στή διαχείριση τοῦ δημοσίου χρήματος. Ἡ σοβαρότητα τῶν ρυθμίσεων τοῦ Ν. 3213/2003 καταφαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι αὐτές προβλέπουν, πλὴν τῶν ἄλλων, εἰσαγγελική ἀνάμειξη καί ποινικές συνέπειες σέ ἐνδεχόμενη παραβίασή τους¹⁷².

Σύμφωνα μέ τά παραπάνω, δημιουργήθηκε τό ζήτημα ἂν στά ὑπόχρεα κατὰ τόν Ν. 3213/ 2003 καί τοῦ ἄρθρου 222 Ν. 4281/2014 πρόσωπα καθῶς καί στίς ἀπορρέουσες ἀπό τίς διατάξεις του ὑποχρεώσεις ἀνήκουν καί ὅσα φυσικά πρόσωπα, λαϊκοί ἢ κληρικοί (ἄρχιερεῖς ἢ μὴ), ἀσκοῦν διοίκηση ὡς προϊστάμενοι ἢ μέλη τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ν.Π.Δ.Δ., στά ὅποια, σύμφωνα μέ τή ρητὴ διάταξη τοῦ ἄρθρ. 1 παρ. 4 Ν. 590/1977 «Περὶ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» (ΚΧΕΕ), ἀνήκουν ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, οἱ κατὰ τόπους μητροπόλεις, οἱ ναοί, οἱ μονές κ.λπ.

Στὴν Ἑλλάδα, ἡ «ἐπικρατοῦσα» Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει καταστεῖ μιά οἰονεὶ κρατική ἐκκλησία, ὑπὸ τό βάρος τῶν διοικητικῶν, οἰκονομικῶν καί ἄλλων προνομίων τὰ ὅποια τό ἴδιο τό νεοελληνικό κράτος ἔχει σέ αὐτὴν παραχωρήσει. Ἐπειδὴ, ὅμως, τὰ ὅποια δικαιώματα ἐπισύρουν καί ἀντίστοιχες ὑποχρεώσεις, πρέπει καί ἐδῶ νά ὑπάρξει ἔλεγχος τῶν περιουσιακῶν καταστάσεων ὧν προσώπων ἀσκοῦν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση, ἀνάλογος μέ αὐτόν τῶν διοικητῶν τῶν ὑπόλοιπῶν Ν.Π.Δ.Δ., εἰδικά λόγω τοῦ ἰδιαίτερου πνευματικοῦ καί κοινωνικοῦ σκοποῦ τους¹⁷³.

172. Κ. Παπαγεωργίου, *Οἱ Φορολογικὲς Ἀπαλλαγές τῶν Θρησκευμάτων - Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, Τόμ. 63, 2008, σελ. 13.

173. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικὸ καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 144-147.

Τά ἐκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα πιά συγκεκριμένα, διαχειρίζονται δημόσιο χρήμα, τό όποιο μάλιστα κατά μεγάλο μέρος του προέρχεται από τή βαθιά θρησκευτική ανάγκη του λαού για προσευχή, πνευματική υποστήριξη καί παράκληση προς τό θεϊό. Άλλωστε, εἶναι πασιφανές ότι τό ενδιαφέρον τῶν πιστῶν-λαού για τή διαχείριση του χρήματός του από τούς ἐκκλησιαστικούς διοικητές, δέν υπολείπεται σέ ευαισθησία από τό ενδιαφέρον για τή διαχείριση του υπόλοιπου δημόσιου χρήματος, καί ἀδιαμφισβήτητη προς αυτό ἀπόδειξη ἀποτελεῖ ἡ τεράστια δημοσιότητα (καί ὁ ἐντεῦθεν σκανδαλισμός τῶν πιστῶν...) τήν όποία προσλαμβάνει κάθε περίπτωση οἰκονομικῆς καταχρήσεως στόν χώρο τῆς Ἐκκλησίας (χαρακτηριστική εἶναι ἐξ ἄλλου ἡ ἀντιμετώπιση τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας καί ὁ ποινικός κολασμός σέ περιπτώσεις κλοπῆς ἱεροῦ ναοῦ πού θεωρεῖται διακεκριμένη καί τιμωρεῖται μέ κάθειρξη ὡς 10 ἔτη-ἄρθρο 374Π.Κ περίπτωση α).

Τήν ευαισθησία ἀκριβῶς αὐτή ἀποδεικνύει ὅτι σέβεται καί ἡ ἐπίσημη θέση τῆς διοικούσας Ἐκκλησίας, ἡ όποία μέ τήν ὑπ' ἀριθμ. 2811/2005 Ἐγκύκλιο τῆς Διαρκoῦς Ἱερᾶς Συνόδου κατέδειξε τήν πρόθεσή της νά μήν ἀφήσει. Μέ ἐγκύκλιό της ἡ Ἱερά Σύνοδος¹⁷⁴ μάλιστα, ἐπιδιώκοντας νά ἄρει όποιαδήποτε ἀμφιβολία για τήν διαφάνεια τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἐκκλησίας, τόνισε μεταξύ ἄλλων: «Ἡ ἐξασφάλις συστηματικοῦ ἐλέγχου τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπηρεσιῶν καί Διαχειρίσεων ἀποτελεῖ ὀργανική ἀνάγκη τῆς Διοικήσεως. Πρέπει νά ὑπάρχη ἡ βεβαιότης ὅτι εἰς ὅλας τάς ἐνεργείας των οἱ ὑπόλογοι ἐνήργησαν κανονικῶς, νομίμως, ἐντίμως. Ἀπαιτεῖται σύντονος, συστηματική καί μεθοδική παρακολούθησις του ἔργου κατά τήν ἀσκησίαν του». Ἡ συνεπής λοιπόν στάση προς ὅσα διακηρύσσει ἡ ἐν λόγω ἐγκύκλιος ἐπιβάλλει τήν ρητή ὑπαγωγή στό θεσμό του πόθεν ἔσχεσ ὄχι μόνον τῶν μελῶν τῆς ἱεραρχίας της, ἀλλά καί κληρικοῦ ἢ λαϊκοῦ της μέλους, τό όποιο ἔχει ἀναμιχθεῖ σέ διαχειριστικῆς φύσεως ὑποθέσεις της. Για τούς ἴδιους, τέλος, λόγους ἡ εἰλικρινής ὑλοποίηση του θεσμοῦ του πόθεν ἔσχεσ πρέπει νά ὀδηγήσει στήν ἐπέκταση τῆς ἐφαρμογῆς του σέ ὅλους ὅσοι διαχειρίζονται χρήματα του Δημοσίου για κοινωφελεῖς ἢ παρεμφερεῖς σκοπούς, καθῶς σέ περίπτωση πού ὑπάρξει διαφθορά καί οἰκονομική ἀτασθαλία σέ

174. Ἐγκύκλιος Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ἀριθμ. 2811/2005.

τέτοιας λειτουργίας φορείς τό πληγμα εἶναι πολλαπλό γιά τήν κοινωνία σέ ἠθικό εἰδικά ἐπίπεδο.

Ἑκπτώση τῶν δωρεῶν ἀπό τό εἰσόδημα

Μέ τήν ἑκπτώση τῶν δωρεῶν ἀπό τό εἰσόδημα φορολογικός νομοθέτης ἀπευθύνεται σέ ὅσους ἐπιθυμοῦν νά δωρίσουν χρηματικά ποσά σέ νομικά πρόσωπα πού ἐπιδιώκουν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, εὐρύτερους σκοπούς κοινωνικῆς ὠφελιμότητας, ἐνισχύοντας τήν πρόθεσή τους αὐτή μέ τήν παροχή καί τοῦ κινήτρου ἑκπτώσης ἀπό τόν φόρο εἰσοδήματος. Εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι ἡ κατάργηση, δυνάμει τοῦ Ν. 3296/2004, περιορισμῶν, ἀποτελεῖ σημαντικό κίνητρο πρὸς τοὺς δωρητές-χρηματοδότες τῶν διαφόρων μὴ κερδοσκοπικῶν νομικῶν προσώπων, θρησκευτικοῦ ἢ μὴ χαρακτήρα, νά προβοῦν σέ χρηματική τους ἀρωγή. Ἀπὸ τήν ἄλλη, ὅμως, πλευρά εἶναι πολὺ πιθανὸ ἡ ἄρση των αὐτῶν τῶν περιορισμῶν νά εὐνοήσῃ ἓνα κλίμα καταχρηστικῶν ἐφαρμογῶν τῆς ἐξεταζόμενης προνομιακῆς ρύθμισης, στήν καταπολέμηση ἀκριβῶς τῶν ὁποίων εἶχε στοχεύσει ἡ εἰσαγωγή τῶν περιορισμῶν ἐκείνων. Ἡ παραπάνω ρύθμιση εὐρύτατα γνωστὴ στοὺς φορολογούμενους, ἀφοῦ τὴ συναντοῦν κάθε ἔτος στὴ δήλωση φορολογίας τοῦ εἰσοδήματός τους, ἀποτελεῖ ἡ δυνατότητα ἑκπτώσης ἀπὸ τό φορολογητέο τους εἰσόδημα τῶν χρηματικῶν ποσῶν πού δωρίζουν σέ μὴ κερδοσκοπικά νομικά πρόσωπα, στὰ ὁποῖα συγκαταλέγονται καί πολυάριθμα ἀμιγῶς θρησκευτικῆς φύσεως.

Εἰδικότερα, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 8 παρ. 1, περίπτ. δ', ἐδάφ. α' καί γ', καί 9 παρ. 4 τοῦ προῖσχύοντος Ν. 2238/1994 (ὅπως εἶχε τροποποιηθεῖ μέ τόν Ν. 4024/2011), ἀπὸ τό συνολικὸ εἰσόδημα τοῦ φορολογούμενου ἐκπίπτουν τὰ χρηματικά ποσά πού αὐτός καταβάλλει ὡς δωρεά, μεταξύ ἄλλων, καί πρὸς τὰ ἡμεδαπὰ νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τοὺς ναοὺς, τίς μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τὰ Πατριαρχεῖα Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας καί Ἱεροσολύμων, τήν μονὴ Σινᾶ, τήν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας, τὰ κοινωνοφελῆ ἰδρύματα, τὰ ἡμεδαπὰ νομικά πρόσωπα ἰδιωτικοῦ δικαίου πού ἐπιδιώκουν κοινωφελεῖς σκοποὺς κ.ἄ., κατὰ 10% τοῦ συνολικοῦ φορολογητέου εἰσοδήματος¹⁷⁵.

175. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 7-9.

Μέ την παρόμοιου περιεχομένου διάταξη του άρθρ. 31 παρ. Ι γγ' Ν. 2238/1994, από τὰ ἀκαθάριστα ἔσοδα τῶν ἐπιχειρήσεων πού τηροῦσαν βιβλία καί στοιχεῖα δεύτερης καί τρίτης κατηγορίας τοῦ Κώδικα Βιβλίων καί Στοιχείων ἐκπίπτουν, μεταξύ ἄλλων, καί τὰ χρηματικά ποσά πού καταβάλλονται λόγω δωρεᾶς πρὸς τὰ κοινοφελῆ ἰδρύματα, τὰ σωματεῖα μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα πού παρέχουν ὑπηρεσίες ἐκπαίδευσης καί χορήγησης ὑποτροφιών, τοὺς ἱερούς ναοὺς, τίς ἱερές μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καί Ἱεροσολύμων, τὴν Μονὴ Σινᾶ κ.λπ. Σχετικῶς ἐκδόθηκε ἡ ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν¹⁷⁶. Στό ἴδιο μῆκος κύματος κινεῖται καί ὁ νέος ΚΦΕ Ν.4172/2013, ὅπως ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπὸ ἐγκύκλιο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος¹⁷⁷.

Πιό συγκεκριμένα, μέ βάση τό ἀρθρο 19 παρ. 2 τοῦ νέου ΚΦΕ¹⁷⁸. Τό ποσό τοῦ φόρου φυσικῶν προσώπων καί μόνο (ὅπως πλέον ὀρίζει ἡ ὑπουργικὴ ἀπόφαση) μειώνεται κατὰ δέκα τοῖς ἑκατό (10%) ἐπὶ τῶν ποσῶν δωρεῶν πρὸς τοὺς φορεῖς πού ὀρίζονται μέ ὑπουργικὴ ἀπόφαση, ἐφόσον οἱ δωρεές ὑπερβαίνουν στή διάρκεια τοῦ φορολογικοῦ ἔτους τό ποσό τῶν ἑκατό (100) εὐρώ. Τό συνολικὸ ποσό τῶν δωρεῶν δὲν μπορεῖ νὰ ὑπερβαίνει τό πέντε τοῖς ἑκατό (5%) τοῦ φορολογητέου εἰσοδήματος. Μέ ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν¹⁷⁹ ὀρίστηκαν οἱ ἐν λόγω φορεῖς: 1. ἡ Γενικὴ Κυβέρνηση, τό Ἐθνικὸ Ταμεῖο Κοινωνικῆς Συνοχῆς, οἱ ἱεροὶ ναοί, οἱ ἱερές μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καί Ἱεροσολύμων, ἡ Ἱερά Μονὴ Σινᾶ, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας, τὰ δημοτικὰ νοσοκομεῖα καί τὰ νοσοκομεῖα πού εἶναι νομικά πρόσωπα ιδιωτικοῦ δικαίου καί ἐπιχορηγοῦνται ἀπὸ τὸν Κρατικὸ Προϋπολογισμό. 2. Τὰ κοινοφελῆ ἰδρύματα, τὰ σωματεῖα μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα πού παρέχουν ὑπηρεσίες ἐκπαίδευσης καί χορηγοῦν ὑποτροφίες, τὰ ἡμεδαπά νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τὰ ἡμεδαπά νομικά πρόσωπα ιδιωτικοῦ δικαίου πού νόμιμα ἔχουν συσταθεῖ ἢ συνιστῶνται καί τὰ ὅποια ἐπιδιώκουν κοινωφελεῖς σκοποὺς, οἱ ἐρευ-

176. Ὑπουργικὴ ἀποφ. ὑπ' ἀριθμ.100382 10037/Β0012/Πόλ.1005/14-1 -2005.

177. Ἐγκύκλιος Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ἀριθμ. 5195/2014.

178. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

179. Ὑπουργικὴ ἀπόφ. ὑπ' ἀριθμ. 1010/2-1-2014.

νητικοί καί τεχνολογικοί φορείς πού διέπονται από τόν ν.1514/1985 καί τά έρευνητικά κέντρα πού άποτελοϋν ήμεδαπά νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα. 3. Τά μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα ήμεδαπά νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου πού νόμιμα ύπάρχουν ή συνιστώνται, έφόσον έπιδιώκουν σκοπούς πολιτιστικούς. Πολιτιστικοί σκοποί εΐναι, ιδίως, ή καλλιέργεια, προαγωγή καί διάδοση τών γραμμάτων, τής μουσικής, τοϋ χοροϋ, τοϋ θεάτρου, τοϋ κινηματογράφου, τής ζωγραφικής, τής γλυπτικής καί τών τεχνών γενικότερα, καθώς καί ή ίδρυση, επέκταση καί συντήρηση τών άναγνωρισμένων ιδιωτικών μουσείων, όπως τέχνης, φυσικής ιστορίας, έθνολογικών καί λαογραφικών. 4. Οί πιό πάνω διατάξεις εφαρμόζονται καί γιά δωρεές ύπέρ άντίστοιχων κρατικών φορέων, νομικών προσώπων καί νομικών όντοτήτων μέ έδρα άλλα κράτη - μέλη τής Ε.Ε. ή τοϋ Ε.Ο.Χ.»

Φόρος εισοδήματος νομικών προσώπων

Εΐναι γνωστό πώς δέν ακολουθείται ένιαία πολιτική φορολογικής επιβάρυνσης έναντι όλων τών νομικών προσώπων, διακρίνοντας κατ' άρχάς αϋτά σέ νομικά πρόσωπα κερδοσκοπικού καί μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα¹⁸⁰. Στά πρώτα, πού έχουν ως σκοπό τήν παραγωγή καί διανομή κερδών, άνήκουν κυρίως οί έμπορικές εταιρείες (Α.Ε., Ε.Π.Ε., άλλοδαπές επιχειρήσεις κ.ά.). Αντιθέτως, ως νομικά πρόσωπα, ήμεδαπά ή άλλοδαπά, μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα, θεωροϋνται όσα δέν έχουν έμπορική ιδιότητα ή χαρακτηρίζονται από τόν φορολογικό νομοθέτη ως τέτοια.

Εϊδικότερα, σύμφωνα μέ τή ρητή διάταξη τοϋ προηγούμενου Κ.Φ.Ε. τοϋ άρθρ. 99 παρ. 1, περ. ε', στή φορολογητέα ύλη τοϋ Ν. 2238/1994 άνήκε μόνον τό καθαρό εισόδημα τών ήμεδαπών μή κερδοσκοπικών νομικών προσώπων, δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου, έφόσον αϋτό προκύπτει στήν ήμεδαπή ή τήν άλλοδαπή, καί μόνον έφόσον αϋτό προέρχεται από τήν εκμίσθωση ακινήτων ή από κινητές άξίες. Ή ίδια διάταξη ρητά εξαίροϋσε από τήν έπιβολή φόρου εισοδήματος όλα τά υπόλοιπα εισοδήματα τών νομικών αϋτών προσώπων, καθώς καί τά κάθε είδους άλλα έσοδά τους, πού πραγμα-

180. Λ. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικό Δίκαιο* (Εϊδικό Μέρος), 1999, σελ. 293, Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 280.

τοποιοῦνται κατὰ τὴν ἐπιδίωξη τῆς ἐκπλήρωσης τοῦ σκοποῦ τους. Ὡστόσο, τὸ ἀνωτέρω ἄρθρο 103 τοῦ παλαιοῦ Κ.Φ.Ε. Ν. 2238/1994 τροποποιήθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ του θέσπιση μέχρι καὶ σήμερα τέσσερις (!) φορές τὸ 1997 δύο φορές μέ τόν Ν. 2459/1997 καὶ τόν Ν. 2523/1997, τὸ 2000 μέ τόν Ν. 2873/2000 καὶ τὸ 2004 μέ τόν Ν. 3296/2004 πού κατέληγε σταδιακά σέ ὀλική ἀπαλλαγὴ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν καὶ στὴν ἐπαναφορὰ οὐσιαστικά τῆς πρώτης τροποποίησης. Πλέον, μέ τόν Ν. 3842/2010 (ἄρθρο 12 παρ.3 περί φορολογικῆς δικαιοσύνης καὶ ἀντιμετώπισης φοροδιαφυγῆς) καταργήθηκαν γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα ὡς πρὸς τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ οἰκοδομές καὶ τὴν ἐκμίσθωση γαιῶν οἱ ἀπαλλαγές (φορολογοῦνται μέ συντελεστή 20%)¹⁸¹, καὶ ὑπάγονται στὴν εἰδικὴ φορολογικὴ μεταχείριση τῶν μὴ κερδοσκοπικῶν νομικῶν προσώπων (ἀπαλλαγὴ μόνο γιὰ εἰσοδήματα πού προέρχονται ἀπὸ τὴν κάλυψη τῶν εἰδικῶν θρησκευτικῶν, κοινωφελῶν, φιλανθρωπικῶν σκοπῶν τους)¹⁸². Οἱ διατάξεις αὐτές ἰσχύουν, ὅπως ἐπιτάσσει ἡ θρησκευτικὴ καὶ φορολογικὴ ἰσότης τοῦ Συντάγματος (13 καὶ 4 παρ. 5) καὶ στοὺς φορεῖς ὅλων τῶν «γνωστῶν «θρησκευμάτων-δογμάτων»¹⁸³.

Μὴ κερδοσκοπικά νομικά πρόσωπα τῶν θρησκευμάτων

Μετά καὶ τὴν κατάρτιση τοῦ νέου Κώδικα Φορολογίας Εἰσοδήματος μέ τὸ νόμο 4171/2013. ἡ ἔννοια τῶν μὴ κερδοσκοπικῶν νομικῶν προσώπων ἀναδεικνύεται σέ βασικό θεσμό γιὰ τὴν φορολογικὴ ἀλλὰ καὶ γενικότερη ἀντιμετώπιση τῶν ἐκκλησιαστικῶν νομικῶν προσώπων. Ἐξ ἄλλου, γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση, διάδοση καὶ κοινωνικὴ ἀποδοχὴ τῶν ἰδεολογικῶν, κοινωνικῶν ἢ ποικίλων ἄλλων σκοπῶν τους, τὰ θρησκευτά δέν ἀρκοῦνται στὴν ἵδρυση ἀμιγῶς θρησκευτικοῦ ἢ λατρευτικοῦ χαρακτήρα νομικῶν προσώπων, ὅπως εἶναι οἱ ναοί, οἱ μονές, οἱ εὐκτήριοι οἴκοι ἢ τὰ ὅποιας ἄλλης μορφῆς λατρευτικά ἱδρύματα.

181. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 75.

182. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 61-71.

183. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν Νόμος, ΣτΕ 2971/2001, 3924/2003, 3348/2005.

Άσκώντας τά ειδικότερα δικαιώματα τοῦ συνεταιρίζεσθαι γιά θρησκευτικούς σκοπούς, τά ὁποῖα, ἀπορρέουν ἀπό τό γενικότερο δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καί προστατεύονται συνταγματικά (ἄρθρ. 13 Συντ.), ἡ Ἐκκλησία καί τά ὑπόλοιπα θρησκευτά ἢ μέλη αὐτῶν ἐπιδιώκουν τήν κοινωνική τους παρουσία καί δραστηριοποίηση μέσῳ τῆς σύστασης καί λειτουργίας διαφόρων νομικῶν προσώπων, τῶν ὁποίων οἱ καταστατικοί σκοποὶ μποροῦν νά εἶναι ὄχι μόνον στενά θρησκευτικοί, ἀλλά παραλλήλως ἢ καί μόνον κοινωφελείς, φιланθρωπικοί, ἐκπαιδευτικοί, ἐπιστημονικοί ἢ καλλιτεχνικοί. Ἡ σύσταση τέτοιων Ν.Π.Ι.Δ. ἐξυπηρετεῖ τά μέγιστα ἀπό φορολογικῆς πλευρᾶς ἐκεῖνα ἰδίως τά θρησκευτά μέ ἀμφίβολη νομική προσωπικότητα, καθῶς μέ τήν ἵδρυση σωματείων, ἰδρυμάτων κ.λπ. ἔχουν τή νομική δυνατότητα ὑπέρβασης τοῦ νομικοῦ αὐτοῦ κωλύματος καί κάρπωσης, μέσῳ τῶν ἀνωτέρω νομικῶν προσώπων, τῶν φορολογικῶν πλεονεκτημάτων πού προβλέπει ἡ Πολιτεία γενικῶς γιά τά θρησκευτά¹⁸⁴.

Δεδομένου ὅτι, τόσο τά ἴδια τά θρησκευτά, ὅσο καί τά κοινωφελῆ, φιλανθρωπικά νομικά πρόσωπα δέν ἔχουν ὡς σκοπό τους τήν ἐπιδίωξη κέρδους, ἡ ἐλληνική ἀλλά καί ἡ εὐρωπαϊκή νομοθεσία ὑποβάλλει συνήθως αὐτά σέ κοινές φορολογικές ἢ ἄλλες ρυθμίσεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν, κατά κανόνα, προνομιακό χαρακτήρα. Τό σύνολο λοιπόν τῶν ἐν λόγῳ νομικῶν προσώπων ἐντάσσονται στήν εὐρύτερη κατηγορία τῶν μή κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα νομικῶν προσώπων καί ἀντιμετωπίζονται ἀπό τόν φορολογικό νομοθέτη μέ ἀπαλλακτική ἢ ἐκπτώτικη, κατά κανόνα, πολιτική, θεωρώντας ὡς ἀντισυνταγματική καί κοινωνικά ἄδικη τήν ἐφαρμογή κοινῶν κριτηρίων φορολόγησης τῶν κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα νομικῶν προσώπων μέ ἐκεῖνα πού κατ' ἀρχάς δέν στοχεύουν στό οἰκονομικό κέρδος ἀλλά ἀναπτύσσουν μιά εὐρύτερη κοινωνικά ἀλληλέγγυα καί ἐπωφελῆ δραστηριότητα.

Αὐτό καταμαρτυρεῖ καί γνωμοδότηση τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους ὅτι τά εἰσοδήματα πού ἀποκτοῦν νομικά πρόσωπα μή κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα ἀπό ἄσκηση ἐμπορικῆς ἐκμετάλλευσης δέν ἀπαλλάσσονται ἀπό φόρο εἰσοδήματος¹⁸⁵.

184. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό Καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 103-106.

185. ΝΣΚ 383/1973.

Ὡς μή κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα θεωρεῖται ἓνα νομικὸ πρόσωπο ὅταν, σύμφωνα μέ τό καταστατικό ἢ τήν πράξη ἰδρυσῆς του, ἀλλά καί ὅπως προκύπτει στήν πράξη ἀπό τήν δραστηριότητα τήν ὁποία πράγματι ἀναπτύσσει, ἐπιδιώκει σκοποῦς θρησκευτικούς ἢ κοινωνοφελεῖς ἢ φιλανθρωπικούς ἢ ἐκπαιδευτικούς ἢ καλλιτεχνικούς ἢ ἔθνοφελεῖς.

Διευκρινίζεται ἀπό τή νομολογία, ὅτι τό νομικὸ πρόσωπο διατηρεῖ τόν χαρακτήρα αὐτοῦ ὡς μή κερδοσκοπικοῦ καί ἂν ἀκόμη ἀπό τή δραστηριότητά του ἀποκομίζει ἔσοδα διατιθέμενα πρὸς κάλυψη τῶν δαπανῶν του ἢ ἂν ἔχει ἐνδεχομένως περίσσειμα (κέρδος) διατιθέμενο πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξη τῆς δραστηριότητάς του καί προώθηση τοῦ σκοποῦ του¹⁸⁶. Πιο συγκεκριμένα, θρησκευτικός εἶναι ὁ σκοπὸς ἐκεῖνος πού, ὅπως περιγράφεται στό καταστατικό τοῦ οἰκείου νομικοῦ προσώπου ἀλλά καί ὑλοποιεῖται στήν πράξη, στοχεύει στήν καλλιέργεια καί διάδοση τῶν ἀρχῶν ὁρισμένου γνωστοῦ στήν Ἑλλάδα θρησκευάτος¹⁸⁷. Γιά παράδειγμα, μέ τήν ιδιότητα αὐτῶν ὡς θρησκευτικῶν καί κοινωνοφελῶν σκοπῶν νομικῶν προσώπων, ἀπαλλάχτηκαν (ἀπό τόν φόρο δωρεᾶς) ἡ Ἑλληνική Εὐαγγελική Ἐκκλησία Κατερίνης¹⁸⁸, καί ἡ Ἑλληνική Εὐαγγελική Ἐκκλησία Θεσσαλονίκης¹⁸⁹. Κοινωνοφελὴς θεωρεῖται ὁ ἐποφελής, ὁλικά ἢ μερικά, στό κοινωνικὸ σύνολο σκοπός¹⁹⁰. Ἐπιπλέον ὁμως, σύμφωνα μέ τήν νομολογία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἀπαιτεῖται: (α) ὁ σκοπὸς αὐτός νά εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς τοῦ νομικοῦ προσώπου, (β) νά ἐπιτελεῖται ἀποδεδειγμένα, καί (γ) νά μὴν ὠφελοῦνται ἀπὸ τήν ἐπιδίωξη τοῦ κοινωνοφελοῦς σκοποῦ μόνον τὰ μέλη τοῦ νομικοῦ προσώπου πού τόν ἐπιδιώκει, ἀλλὰ εὐρύτερα τό κοινόν¹⁹¹.

Ὡς κοινωνοφελὴς σκοπὸς μπορεῖ νά θεωρηθεῖ, γιά παράδειγμα, ἡ παροχή οἰκονομικῆς βοήθειας γιά τήν κατασκευή ἢ συντήρηση δημόσιων χώρων, ὅπως δρόμων, παιδικῶν σταθμῶν κ.λπ. Σύμφω-

186. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ, ΣτΕ 1906-1910/1990.

187. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ, ΑΠ385/1992.

188. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 237/1968.

189. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ, ΣτΕ 1558/1974.

190. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ, Ν.2039/1939 καί 4182/2013, Ἄρθρο 1 Ἑννοια Κοινωνοφελοῦς σκοποῦ.

191. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ, ΣτΕ 2201/1986 καί ΣτΕ 2370/1997.

να μάλιστα μέ όρισμό τοῦ ἴδιου Ἄρειου Πάγου¹⁹², ἡ ἔννοια τῶν φι-
λανθρωπικῶν ἰδρυμάτων διαφέρει ἀπό αὐτὴν τῶν ἰδρυμάτων κοι-
νωφελῶν σκοπῶν, καθὼς ὡς «φιλανθρωπικά ἰδρύματα νοοῦνται
τά τοιαῦτα μέ τὴν κοινὴ ἔννοια, ἥτοι τά ἰδρύματα, πού ἔχουν ὡς
σκοπὸν τὴν ἔμπρακτη ἐκδήλωση τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπο
μέ τὴν μορφή τῆς φιλευσπλαχνίας, τῆς ἀγαθοεργίας καὶ τῆς γε-
νικότερης ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς συμπαράστασης. Τό φιλανθρωπικό
ἴδρυμα διαφέρει κατ' ἔννοια καὶ σκοπὸ τοῦ κοινωφελοῦς τοιοῦτου,
τό ὁποῖο ἀποβλέπει σέ σκοποὺς ὠφέλιμους γιὰ τό κοινό. Ἡ ἔννοια
τῆς φιλανθρωπίας εἶναι στενότερη τῆς τοιαύτης τῆς κοινωφελείας».

Ὁ φιλανθρωπικός σκοπὸς συνίσταται, σύμφωνα μέ τό ἄρθρ. 1 παρ.
1 τοῦ Ν.Δ. 1111/1972 «Περὶ Φιλανθρωπικῶν Σωματείων», στὴν παροχὴ
ὕλικῆς καὶ ἠθικῆς προστασίας ἢ ἀρωγῆς σέ ἄτομα ἢ ὁμάδες ἀτόμων
πού βρίσκονται, μόνιμα ἢ πρόσκαιρα, σέ κατάσταση «ἀποδεδειγμένης
ἀνάγκης». Στά νομικά πρόσωπα αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀνήκουν τά
ποικίλα ἰδρύματα κοινωνικῆς πρόνοιας, ὅπως νοσοκομεῖα, γηροκο-
μεῖα, βρεφοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, διάφορα ἄσυλα κ.λπ.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ στενὴ ἑρμηνεία τῶν φορολογικῶν γενικά
διατάξεων καὶ εἰδικά ὅσων προβλέπουν ἀπαλλαγές, ἐπιβάλλει τὸν
περιορισμὸ τῶν φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν ἀποκλειστικά καὶ μόνον
σέ ὅσα νομικά πρόσωπα ἐπιδιώκουν πραγματικά φιλανθρωπικούς,
κοινωφελεῖς, ἔθνωφελεῖς κ.λπ. σκοποὺς, καὶ ὄχι παράλληλα καὶ
ἄλλους¹⁹³. Γιὰ τὴν περιοριστικὴ ἐφαρμογὴ τῶν προνομιακῶν δια-
τάξεων, προβλέπεται ἐξειδικευμένη κρίση περὶ τοῦ ὄντως μὴ κερδο-
σκοπικοῦ (θρησκευτικοῦ, ἐκπαιδευτικοῦ ἢ ἄλλου κοινωφελοῦς) χα-
ρακτήρα κάθε νομικοῦ προσώπου, πού τὸν ἐπικαλεῖται ὡς τέτοιο,
ἀπὸ τὸν ἀρμόδιο οἰκονομικὸ ἔφορο, ὁ ὁποῖος γιὰ τὴν ἐξαγωγή τῆς
κρίσης τοῦ σταθμίζει δύο δεδομένα: ἀφενὸς μὲν τίς διατάξεις τοῦ κα-
ταστατικοῦ, πού ἀναφέρονται στὸν σκοπὸ τοῦ νομικοῦ προσώπου,
τούς οἰκονομικοὺς πόρους καὶ τὴν τύχη τῆς περιουσίας τοῦ σέ
περίπτωση διάλυσής του, ἀλλὰ ἐπιπρόσθετα καὶ τὴν πραγματικὴ
δραστηριότητα τοῦ νομικοῦ προσώπου, ὅπως αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ
τούς ἰσολογισμοὺς καὶ ἀπολογισμοὺς τῶν ἐργασιῶν του, εἰδικά κατὰ
τά τρία τελευταῖα ἔτη. Σέ ἐνδεχόμενη ἀμφισβήτηση ὡς πρὸς τὴν μὴ

192. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1045/1995.

193. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικὸ Καθεστὼς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005,
σελ. 106-107 - ὉλομΣτΕ 2340/1967.

κερδοσκοπική ιδιότητα του νομικού προσώπου, έπιλαμβάνονται τά άρμόδια διοικητικά δικαστήρια.

Σκοπούς θρησκευτικούς, κοινωφελείς καί φιλανθρωπικούς έπιδιώκουν έπίσης τά μουσουλμανικά βακουφικά ιδρύματα τής Θράκης καθώς καί ό Όργανισμός Διαχείρισεως Κτημάτων Βακούφ Ρόδου, όπως προαναφέρθηκε. Ειδικότερα, ή περιουσία τών μουσουλμανικών νομικών προσώπων τής Δυτικής Θράκης (όπως εκπαιδευτηρίων, μουφτειών κ.λπ.), χαρακτηρίζεται ως βακουφική μέ κοινωφελή χαρακτήρα καί άπολαύει κοινής, μέ τά υπόλοιπα κοινωφελή νομικά πρόσωπα, εύνοϊκής φορολογικής μεταχείρισης.

Ό Έλληνας φορολογικός νομοθέτης¹⁹⁴ προβλέπει τήν άπαλλαγή (όλική ή μερική) καί τών μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα άλλοδαπών νομικών προσώπων (αυτών δηλαδή πού έχουν συσταθεί καί λειτουργούν κατά τίς προϋποθέσεις καί τούς όρισμούς τής νομοθεσίας ξένου κράτους, όπου έχουν καί τήν έδρα του), εάν συντρέχει ό όρος τής άμοιβαιότητας, έφόσον δηλαδή καί τό συγκεκριμένο κράτος προβλέπει ανάλογη φοροαπαλλαγή τών όμοιων σκοπών ελληνικών νομικών προσώπων. Άμοιβαιότητα χωρεί σέ δύο περιπτώσεις: (α) Εάν μέ ειδική νομοθετική ρύθμιση τής χώρας καταγωγής του άλλοδαπου νομικού προσώπου προβλέπεται άπαλλαγή από συγκεκριμένο φόρο (λ.χ. εισοδήματος, κληρονομιών ή δωρεών) γιά τά άνάλογων σκοπών (θρησκευτικών, κοινωφελών κ.λπ.) ελληνικά νομικά πρόσωπα. Γιά παράδειγμα, τά ισραηλιτικά κοινωφελή ιδρύματα άπαλλάσσονται σήμερα από τόν φόρο κληρονομιάς διότι, όπως γνωμοδότησε τό ΝΣΚ 420/2002, μέ τή γενική κατάργηση του φόρου κληρονομιάς στό Ίσραήλ πληροϋται ή προϋπόθεση τής άμοιβαιότητας, πού άπαιτεί τό άρθρ. 25 παρ. 1, περ. β', του Ν. 2961/2001 «Κώδικας φορολογίας κληρονομιών, δωρεών, γονικών παροχών, προικών καί κερδών από λαχεϊα», γιά τή μή έπιβολή του φόρου αυτού καί σέ βάρος τών ελληνικών κοινωφελών νομικών προσώπων πού δραστηριοποιούνται στό Ίσραήλ. Τό επικαλούμενο τήν άπαλλαγή άλλοδαπό νομικό πρόσωπο, θά πρέπει νά προσκομίσει στόν άρμόδιο οικονομικό έφορο, άφενός μέν έπίσημα στοιχεία από τό κράτος προελεύσεως του γιά τή νόμιμη σύσταση, ύπαρξη καί τόν μή κερδοσκοπικό του σκοπό, θεωρημένα από τόν εκεί Έλληνα πρόξενο, καί άφετέρου έπίσημη μετάφραση τής άλλο-

194. Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ, Ν.2961/2001 άρθρο 25.

δαπής διάταξης, ή όποία όρίζει ανάλογη άπαλλαγή τών έλληνικών νομικών προσώπων.

Νά σημειωθεί άκόμη ότι, σύμφωνα μέ τό άρθρ. 25 παρ. 1, περίπτ. δ' του άνωτέρω Ν. 2961/2001, ό όρος τής άμοιβαιότητας λειτουργεί αναλόγως σέ όλα τά επίπεδα: έάν, δηλαδή, στή νομοθεσία του άλλοδαπού κράτους δέν προβλέπεται πλήρης άπαλλαγή, αλλά ύπαγωγή σέ έλαφρότερη φορολογία μέ τόν όρο τής άμοιβαιότητας, ή φορολογητέα στήν Ελλάδα κληρονομική μερίδα ή κληροδοσία φυσικού ή νομικού προσώπου, πού έχει τήν ιθαγένεια του ξένου τούτου κράτους, ύπόκειται σέ φόρο άντίστοιχο πρός εκείνο πού επιβάλλεται από τό ξένο τούτο κράτος. Για τό ίδιο λόγο πρέπει νά γίνει δεκτό ότι, άν τό άλλοδαπό κράτος άπαλλάσσει μόνο τά νομικά πρόσωπα φιλανθρωπικών σκοπών, αναλόγως καί ή άπαλλαγή από τόν ήμεδαπό φόρο κληρονομιάς θά περιοριστεί σέ όσα νομικά πρόσωπα τής συγκεκριμένης άλλοδαπής πολιτείας επιδιώκουν μόνο φιλανθρωπικό σκοπό καί όχι άλλο. π.χ. θρησκευτικό ή εκπαιδευτικό σκοπό.

Έφ' όσον ή άμοιβαία άπαλλαγή προβλέπεται από διεθνή διμερή σύμβαση μεταξύ τής Ελλάδας καί ξένου κράτους μέ άντικείμενο τήν άποφυγή τής διπλής φορολογίας, σύμβαση πού κυρώθηκε μέ νόμο¹⁹⁵. Ειδικότερα¹⁹⁶, διπλή διεθνής φορολόγηση συντρέχει όταν: α) ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο θεωρείται κάτοικος περισσότερων κρατών ή όταν πορίζεται εισοδήματα από περισσότερα κράτη, καί β) όταν ένα κράτος φορολογεί τό εισόδημα τών πολιτών του άκόμη καί άν αυτοί φέρονται ως κάτοικοι άλλου κράτους (Η.Π.Α., Μεξικό καί Φιλιππίνες). Για τήν άποφυγή τής άδικων άποτελεσμάτων πού συνεπάγεται ή διεθνής διπλή φορολόγηση, ή Ελλάδα έχει μέχρι σήμερα προβεί σέ σύναψη μεγάλης σειράς τέτοιων διεθνών διμερών συμβάσεων¹⁹⁷ στους τομείς τής φορολογίας εισοδήματος καθώς καί του φόρου κληρονομιών καί δωρεών, οί όποιες έχουν κυρωθεί νομοθετικά καί προβλέπονται είτε μειωμένοι συντελεστές φορολόγησης

195. Α. Θεοχαρόπουλος, *Οί διεθνείς Συμβάσεις άποφυγής διπλής Φορολογίας καί ή ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους*, Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας, 1989, σελ. 275-284.

196. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό Καθεστώς τών Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 111.

197. Π. Δαγτόγλου, *Άτομικά Δικαιώματα*, 2012, σελ. 867.

είτε φορολογικές απαλλαγές. Για να υλοποιηθεί αυτή η προνομιακή αντιμετώπιση απαιτείται ειδικό πιστοποιητικό φορολογικής κατοικίας¹⁹⁸, που συντάσσεται σε δύο αντίτυπα και αποστέλλονται στη φορολογική αρχή του εξωτερικού¹⁹⁹ που τα σφραγίζει-έπιβεβαιώνει επαναπροωθώντας το ένα στις ελληνικές φορολογικές αρχές ώστε να χορηγήσουν τις αντίστοιχες «φοροεκπτώσεις».

Ένοριακή εισφορά

Με τη θέσπιση του Α.Ν. 536/1945 «Περί ρυθμίσεως των αποδοχών του Όρθοδόξου Έφημεριακού Κλήρου της Ελλάδος, του τρόπου πληρωμής αυτού και περί καλύψεως της σχετικής δαπάνης», η αρμοδιότητα μισθοδοσίας του έφημεριακού κλήρου περιήλθε στο ελληνικό Δημόσιο. Η ένοριακή εισφορά αποτέλεσε έκτοτε τη βασικότερη φορολογική υποχρέωση των ορθόδοξων ναών, γνωρίζοντας αύξηση του συντελεστή της από 25% σε 35% με το άρθρο 5 του Α.Ν. 469/1968 «Περί μισθολογικής διαβαθμίσεως του έφημεριακού Κλήρου της Εκκλησίας της Ελλάδος». Όστόσο, ο φορολογικός θεσμός της ένοριακής εισφοράς, ολοκληρώνοντας μία διαδρομή 60 περίπου ετών, καταργήθηκε τελικώς από την 1η Ιανουαρίου 2004 με τη λιτή διάταξη του άρθρ. 15 του Ν. 3220/2004 «Περί μέτρων αναπτυξιακής και κοινωνικής πολιτικής-**άντικεινικοποίησης** του φορολογικού ελέγχου και άλλων διατάξεων». Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του Ν. 3220/2004, οι λόγοι κατάργησης της ένοριακής εισφοράς οφείλονται στην προσπάθεια απλοποίησης του φορολογικού συστήματος, στο πλαίσιο της οποίας καταργούνται φόροι και εισφορές με απόδοση δυσανάλογα χαμηλή σε σχέση με το συνολικό εισπρακτικό και διαχειριστικό τους κόστος. Επιπλέον, κατά το ίδιο κείμενο, «ή συγκεκριμένη εισφορά επιβληθείσα πρό πολλών ετών για την ικανοποίηση αναγκών που προέκυπταν από τις τότε κρατούσες συνθήκες, δεν μπορεί να θεωρηθεί σήμερα δικαιολογημένη και ανταποκρινόμενη στις ανάγκες ενός σύγχρονου κράτους». Πρέπει όμως να υπογραμμισθεί ότι, για τις χαμηλού ύψους δημόσιες εισπράξεις ειδικώς αυτών από τις ένοριακές εισφορές,

198. Ν. Μπάμπας, *Άμεσοι Φόροι και Κοινοτικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 346-347.

199. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικών Προσώπων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα*, 2012, σελ. 79.

εύθυνες έφεραν (αν και αυτές σπάνια αποδόθηκαν...) τά εκκλησιαστικά συμβούλια, τά όποια ένδεχομένως λόγω έλλειψης αύστηρης φορολογικής συνείδησης αλλά και της άνυπαρξίας συστηματικών έλέγχων από τό δημόσιο λογιστικό (ύπογραμμίζεται ότι οί ένοριακοί ναοί είναι, ήδη από τό έτος 1923, Ν.Π.Δ.Δ., και ή ένοριακή εισφορά είχε τόν χαρακτήρα του δημόσιου χρήματος και ή άπόκρυψη ή άνακριβής δήλωση των εισοδημάτων του ναού συνιστούσε ποινικό άδίκημα), δέν άνταποκρίνονταν μέ τήν άπαιτούμενη πάντοτε εύσυνειδησία και έκπλήρωση των καθηκόντων τους μέ συνέπεια²⁰⁰.

Η ένοριακή εισφορά άποτέλεσε, ένα δημοσιονομικό έσοδο άντισταθμιστικού χαρακτήρα ως προς τήν άνάληψη από τό Δημόσιο της μισθοδοσίας του όρθόδοξου έφημεριακού κλήρου. Άρκετά άργότερα, μέ τήν ψήφιση του άρθρ. 8 του Ν. 1041/1980 «Περί αύξήσεως των άποδοχών των Δημοσίων έν γένει ύπαλλήλων, πολιτικών, στρατιωτικών και ύπαλλήλων Ν.Π.Δ.Δ.», τό Δημόσιο άνέλαβε έπιπλέον και τή μισθοδοσία των άρχιερέων της Όρθόδοξης Έκκλησίας. Μετά λοιπόν τήν άνάληψη του συνόλου της τεράστιας αύτης δαπάνης, πού έπιβαρύνει σημαντικά κάθε έτος τόν κρατικό προϋπολογισμό, τίθεται τό εύλογο έρώτημα τί άντικατέστησε τήν καταργηθείσα, δυνάμει του άρθρ. 15 του Ν. 3220/2004, ένοριακή εισφορά, ή όποία ρητώς κατά τόν Α.Ν. 536/1945 άποτελοϋσε άνταποδοτικό δημοσιονομικό έσοδο για μέρος της άνωτέρω δαπάνης²⁰¹.

Φορολογία κατοχής και μεταβίβασης άκίνητης περιουσίας.

Η φορολόγηση της άκίνητης περιουσίας²⁰² άποτέλεσε πάντοτε ένα ιδιαίτερα σημαντικό μοχλό της δημοσιονομικής πολιτικής κάθε κράτους, δεδομένου ότι ή κατοχή άκινήτων άποφέρει, αναλόγως βεβαίως της έκτασης και της αξίας τους, σημαντικά οικονομικά και κοινωνικά όφέλη, όπως εισοδήματα, άνεξαρτησία και έλευθερία έπιλογών, ασφάλεια, ισχυρή κοινωνική θέση και έπιρροή. Η πολυ-

200. Κ. Παπαγεωργίου, *Οί Φορολογικές Άπαλλαγές των Θρησκευμάτων - Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας, Τόμ. 63, 2008, σελ. 18.

201. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστώς των Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 18.

202. Α. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικό Δίκαιο* (Ειδικό Μέρος), 1999, σελ. 429, Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 284.

επίπεδη ένδυνάμωση της φοροδοτικής ικανότητας τῶν ιδιοκτητῶν, τήν ὁποία προκαλοῦν οἱ παράγοντες αὐτοί, ἐπισύρει ὅχι μόνον φορολόγηση τῶν εἰσοδημάτων πού ἀποφέρει ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἀγροτικῆς ἢ ἀστικῆς ἀκίνητης περιουσίας²⁰³, ἀλλά καί τήν ἐπιβολή διαφόρων εἰδῶν φόρων ἐπὶ τῆς ἀξίας τήν ὁποία καθαυτά τὰ ἀκίνητα ἔχουν ἢ διαρκῶς προσαποκτοῦν μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου - ἐκτός βέβαια σέ περιόδους δημοσιονομικῆς ὕφεσης ὅπως σήμερα πού ἡ ἀξία τῶν ἀκινήτων καταρρέει καί ἡ φορολόγησή τους τὰ καθιστᾷ ὀλοένα καί πιό δυσβάσταχτα γιά τούς ιδιοκτῆτες τους. Ἀπό αὐτούς τούς δημοσιονομικούς κανόνες δέν ἐξαιρεῖτο τούς προηγούμενους αἰῶνες οὔτε ἡ ἀκίνητη ἐκκλησιαστική περιουσία, ἡ ὁποία ἦταν, μάλιστα ἡ μοναστηριακή, ἰδιαιτέρως ἐκτεταμένη, κυρίως κατά τή βυζαντινὴ περίοδο. Στή συσσώρευση τῆς μεγάλης αὐτῆς περιουσίας ἐπέδρασε ἀμφίβολα ἡ συντηρητικὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας, πού ἐπέβαλε ἀνάλογο τρόπο διαχείρισης τῶν περιουσιακῶν καί οἰκονομικῶν της στοιχείων. Παράλληλα, ὅμως, ἡ πολὺπλευρὴ ἄμεση καί ἔμμεση οἰκονομικὴ στήριξη τοῦ κράτους, στήν ὁποία πρέπει νά συμπεριλάβουμε καί τήν προνομιακὴ φορολογικὴ μεταχείριση, ὁδήγησε στή σταδιακὴ γιγάντωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκίνητης περιουσίας. Μεγάλο μέρος τῶν εἰσοδημάτων ἀπὸ τήν ἀκίνητη αὐτὴ περιουσία προοριζόταν γιά τήν συντήρηση τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν μοναχικῶν ἀδελφοτήτων, τήν ἀσκηση φιλανθρωπίας καί κοινωνικῆς πρόνοιας, τόσο ἀπὸ τήν Ἐκκλησία καί τίς ὀργανωτικὲς μονάδες της, ὅσο καί ἀπὸ αὐτοτελεῖ ἐκκλησιαστικά ἰδρύματα, ὅπως ὀρφανοτροφεῖα, πτωχοκομεῖα, γηροκομεῖα, νοσοκομεῖα κ.λπ.²⁰⁴

Ἡ ἀκίνητη μοναστηριακὴ περιουσία διατηρήθηκε ἐπίσης μεγάλη καί σέ ὅλη τήν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας²⁰⁵, παρά τήν διακοπὴ τῆς κρατικῆς ἐνίσχυσης, τήν ἐπιβολὴ πολὺμορφων καί βαρύντων εἰσφορῶν ἀπὸ τούς κατακτητὲς ἀλλά καί τίς ποικίλες λεηλατήσεις καί καταστροφές πού αὐτὴ ὑπέστη. Καί αὐτό διότι οἱ πιστοὶ συνέχισαν τίς ἀφιερώσεις περιουσιακῶν τους στοιχείων πρὸς

203. Ι. Κονιδάρης, *Τὸ Δίκαιον τῆς Μοναστηριακῆς Περιουσίας ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος*, 1979, σελ. 215-236.

204. Ι. Κονιδάρης, *Τὸ Δίκαιον τῆς Μοναστηριακῆς Περιουσίας ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος*, 1979, σελ. 225-233.

205. Γ. Νάκος, *Τὸ νομικὸ καθεστῶς τῶν τέως δημοσίων ὀθωμανικῶν γαιῶν (1821-1912)*, 1984, σελ. 78-82.

τήν Ἐκκλησία, ὄχι ὅμως μόνο ἀπὸ εὐλάβεια, ἀλλὰ καί μέ σκοπό τήν ἐξασφάλισή τους, παραχωρώντας αὐτά ὡς οἰονεῖ καταπίστευμα, γιά τήν προστασία τῶν περιουσιῶν τους ἀπὸ τίς ἀρπακτικές διαθέσεις τοῦ κατακτητῆ²⁰⁶.

Τά πρῶτα χρόνια μετὰ τήν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τόν τουρκικό ζυγό, ἡ ἔκταση τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας ὑπολογιζόταν στό 25% περίπου τοῦ συνολικοῦ ἐδάφους τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἡ τεράστια αὐτή ἀκίνητη περιουσία, μεγάλο τμῆμα τῆς ὁποίας παρέμενε γιά διάφορους λόγους ἀνεκμετάλλευτο, δημιουργοῦσε σοβαρά ζητήματα σέ μία περίοδο κατὰ τήν ὁποία ἡ χώρα, λόγω τοῦ μακροχρόνιου ἐπαναστατικοῦ της ἀγῶνα, εἶχε βυθιστεῖ σέ γενικευμένη οἰκονομική κρίση καί οὐσιαστικά ὑποθηκευτεῖ καί ἡ ἴδια, προβαίνοντας σέ βαρύτατο καί ἐπαχθῆ ἑξωτερικό δανεισμό γιά τήν κάλυψη τῶν ἀσφυκτικῶν δημοσιονομικῶν της ἀναγκῶν. Τήν ἴδια περίοδο, ἡ οἰκονομική κατάσταση τῶν Ἑλλήνων, μεταξύ αὐτῶν καί τῶν κληρικῶν, ἔφθανε στά ὅρια τῆς ἐξαθλίωσης. Ἀπὸ τότε λοιπόν χρονολογεῖται ἡ σκέψη γιά τήν περιέλευση τοῦ συνόλου τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας στό ἑλληνικό Δημόσιο καί τήν περαιτέρω ἀναδιανομή της γιά σκοπούς κοινωνικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς, ἐπιδίωξη πού μέχρι σήμερα ἀποδείχθηκε μιά διαρκῆς ἐστία ἀντιπαραθέσεων καί τριβῶν μεταξύ Κράτους καί Ἐκκλησίας στήν Ἑλλάδα²⁰⁷.

Ἡ μοναστηριακή καί γενικότερα ἡ ἐκκλησιαστική ἀκίνητη περιουσία δέν ἀπολάμβανε ἰδιαίτερης προνομιακῆς φορολογικῆς μεταχείρισης κατὰ τή μετεπαναστατική περίοδο, ὑποκείμενη στήν κοινὴ γιά ὅλους φορολογικὴ νομοθεσία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους. Ἐξάλλου, ἡ πρόθεση τῆς Πολιτείας κατὰ τήν περίοδο ἐκείνη νά ἀπαλλοτριώσῃ τή μοναστηριακὴ περιουσία γιά τήν ἱκανοποίηση μέρους τῶν πιεστικῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς ἀλλὰ καί τοῦ δημόσιου χρέους, δέν ἄφηνε περιθώρια, ὅπως εἶναι εὐνόητο, γιά τήν ἰδιαίτερη φορολογικὴ μεταχείριση τῆς περιουσίας αὐτῆς. Ἡ ἐπιβολὴ φορολογίας στή μοναστηριακὴ περιουσία, μέτρο πού θεσπίστηκε ἀρχικά ἀπὸ τήν Δ' Ἐθνοσυνέλευση (Ἄργος, 1829), ἀφο-

206. Γ. Νάκος, *Τὸ νομικὸ καθεστῶς τῶν τέως δημοσίων ὀθωμανικῶν γαιῶν* (1821-1912), 1984, σελ. 109-110.

207. Γ. Νάκος, *Τὸ νομικὸ καθεστῶς τῶν τέως δημοσίων ὀθωμανικῶν γαιῶν* (1821-1912), 1984, σελ. 153.

ροῦσε τὰ εἰσοδήματα τῶν μονῶν ἀπὸ τὴν ἀκίνητη περιουσία τους καὶ ὄχι αὐτὴν τὴν ἴδια²⁰⁸.

Ἄν καὶ μέχρι σήμερα δὲν ἔχει ὁλοκληρωθεῖ ἡ σύνταξη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κτηματολογίου, ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ μοναστηριακὴ περιουσία παραμένει ἰδιαίτερα μεγάλη, παρὰ τίς κατὰ καιροὺς ἀπαλλοτριώσεις. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ ἐπίσημα στοιχεῖα τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας τοῦ ἔτους 1984, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα στὴν κατοχὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀνῆκαν 855.000 στρέμματα ἀγροτικῶν καὶ δασολιβαδικῶν ἐκτάσεων, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη τῆς μὴ ὑπάρξεως στοιχείων γιὰ ἐκτάσεις κάτω τῶν 50 στρεμμάτων. Ἀπὸ αὐτά, τὸ ἑλληνικὸ Δημόσιο εἶχε ἀναγνωρίσει πὼς ἀνῆκαν στὰ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ νομικὰ πρόσωπα 432.880 στρέμματα, ἐκ τῶν ὁποίων 276.880 ἦταν δάση, 69.550 δασικὲς ἐκτάσεις καὶ 86.450 χορτολιβαδικὲς ἐκτάσεις²⁰⁹.

Φορολογία Κεφαλαίου

- Φόρος (Μεγάλης) Ἀκίνητης Περιουσίας (Φ.Μ.Α.Π.)
- Ἐνιαῖο Τέλος Ἀκινήτων (Ε.Τ.ΑΚ)
- Φόρος Ἀκίνητης Περιουσίας (Φ.Α.Π.)
- Ἐνιαῖος Φόρος Ἰδιοκτησίας Ἀκινήτων (ΕΝ. Φ.Ι.Α.)

Τὸ νεοελληνικὸ κράτος τὸ 1887 ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἐπέβαλε φόρο στὴν ἀκίνητη ἰδιοκτησία ὡς περιουσία καὶ ὄχι στὸ εἰσόδημα ποὺ προέρχεται ἀπὸ αὐτή, μὲ τὸν νόμο «περὶ τελῶν χαρτοσήμου», καὶ δὲν ὑπῆρχε εἰδικὴ μεταχείριση πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία. Μετὰ ἀπὸ πλῆθος νομοθεσιῶν περισσότερο ὁλοκληρωμένο χαρακτήρα εἶχε ὁ νόμος 11/1975 «περὶ φορολογίας ἀκινήτου περιουσίας καὶ τροποποιήσεως ἄλλων τινῶν διατάξεων», ποὺ στὸ ἄρθρο 5 ἀπάλλαξε τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα πρόσωπα²¹⁰.

Ὁ Φόρος Μεγάλης Ἀκίνητης Περιουσίας (Φ.Μ.Α.Π.)²¹¹ ἐπιβλήθη-

208. Γ. Νάκος, *Τὸ νομικὸ καθεστῶς τῶν τέως δημοσίων ὀθωμανικῶν γαιῶν (1821-1912)*, 1984, σελ. 170.

209. Κ. Παπαγεωργίου, *Τὸ Φορολογικὸ καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 182-183.

210. Κ. Παπαγεωργίου, *Τὸ Φορολογικὸ καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 185-186.

211. Λ. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικὸ Δίκαιο (Εἰδικὸ Μέρος)*, 1999, σελ. 497, Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικὸ Δίκαιο*, 2005, σελ. 299.

κε για πρώτη φορά στη χώρα μας με τις διατάξεις των άρθρων 21- 35 του Ν. 2459/1997 «Κατάργηση φορολογικών απαλλαγών και άλλες διατάξεις οι οποίες, υπό τον τίτλο «Φορολογία Μεγάλης Ακίνητης Περιουσίας»²¹², αποτελούσαν τό κεφάλαιο Δ' του εν λόγω νόμου. Σύμφωνα με τις διατάξεις αυτές, σέ Φ.Μ.Α.Π. επιβάλλονταν κάθε έτος ή συνολική αξία της περιουσίας κάθε φυσικού ή νομικού προσώπου, ή όποια, άνεξαρτήτως της ιθαγένειας του ίδιου, άποτελείται από άκίνητα πού βρίσκονται στην Ελλάδα καθώς και από έμπράγματα δικαιώματα επί αυτών, έκτός της ύποθήκης²¹³.

Σύμφωνα με τό άρθρο 23 (πού φέρει τον τίτλο «Απαλλαγές από τό φόρο») του Ν. 2459/1997 απαλλάσσονταν πλήρως του Φ.Μ.Α.Π., μεταξύ άλλων, και: (α) Τά νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, στά όποια μεταξύ άλλων ανήκουν, σύμφωνα με γνωμοδότηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους²¹⁴, και όσα της Όρθόδοξης Έκκλησίας (έννοείται, όχι μόνον, της Έκκλησίας της Ελλάδος, αλλά επιπλέον και των Έκκλησιών Κρήτης και Δωδεκανήσου) έχουν την ιδιότητα του Ν.Π.Δ.Δ. Σέ αυτά πρέπει νά προστεθοϋν και οι Ίσραηλιτικές Κοινότητες, οι όποιες αποτελοϋν, σύμφωνα με τό άρθρ. 1 και 4 του Ν. 2456/1920 «περί Ίσραηλιτικών Κοινοτήτων», αυτοδιοικούμενα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου²¹⁵, μέ σκοπούς φιλανθρωπικούς, Θρησκευτικούς, εκπαιδευτικούς κ.λπ. (β) Τό Έρό Κοινό του Πανάγιου Τάφου, ή μονή Σινᾶ και τό Άγιο Όρος. (γ) Οι κατά τό άρθρο 13 παρ. 2 Συντ. γνωστές θρησκεῖες και τά δόγματα²¹⁶, μέ την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρ. 35 του ίδιου νόμου (περίπτ. ιγ'), πού άφορᾶ την άμοιβαία άνάλογη μεταχείριση των μειονοτικών νομικών προσώπων για τά όποια προβλέπει ή Συνθήκη της Λωζάνης. (δ) Τά νομικά πρόσωπα μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα και τά κοινωνωφελή ιδρύματα ως πρός τά κτίσματα των άκινήτων τους πού χρησιμοποιοϋν (περ. δ'). Τό έρμηνευτικού χαρακτήρα έδάφιο γ' της ίδιας παραγράφου άποσαφηνίζει ότι ή άπαλλαγή άφορᾶ μόνον τά κτίσματα πού ιδιοχρησιμοποιοϋν τά έν λόγω νομικά πρόσωπα, όχι

212. Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ.

213. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστώς των Θρησκευμάτων*, σελ. 187.

214. Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ-ΝΣΚ 523/19-6-1997.

215. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικών Προσώπων μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα*, 2012, σελ. 61.

216. Β. Μάρκου, *Νομοκανονικά Έπιθεώρηση Έκκλησιαστικού και Κανονικού Δικαίου*, 2010, σελ. 73-108.

ὅμως καί τήν υπόλοιπη ἀκίνητη περιουσία πού ἔχουν στήν κυριότητα ἢ στή νομή τους. (ε) Τά μή κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα μειονοτικά νομικά πρόσωπα πού βρίσκονται στήν Ἑλλάδα καί προβλέπονται ἀπό τό ἄρθρο 40 τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάνης (24 Ἰουλίου 1923), ὑπό τόν ὅρο τῆς ἀμοιβαίας ἀπαλλαγῆς τῶν ἀντίστοιχων ἑλληνορθόδοξων μειονοτικῶν νομικῶν προσώπων παρ. 1 σέ συνδ. μέ παρ. 2 τοῦ ἄρθρου 35 Ν. 2459/1997, πού φέρει τόν τίτλο «Φορολογία μεγάλης ἀκίνητης περιουσίας μειονοτικῶν νομικῶν προσώπων»).

Ἡ ἀνωτέρω προϋπόθεση τῆς «ἀμοιβαιότητας» συντρέχει ἐφόσον στή νομοθεσία τοῦ ἀλλοδαποῦ κράτους, τήν ἰθαγένεια τοῦ ὁποίου ἔχει τό μειονοτικό νομικό πρόσωπο, ὑπάρχει ἀντίστοιχη διάταξη ἀπαλλαγῆς τῶν ἑλληνορθόδοξων νομικῶν προσώπων πού ἐδρεύουν στό ξένο κράτος. Ὑπογραμμίζεται ὅτι, κατά τήν ἀρχική διατύπωση τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρ. 23 περ. ιγ' Ν. 2459/1997, ἀπαλλάσσονταν: «Οἱ ἱεροί Ναοί, οἱ ἱερές Μονές καί τά ἀναγνωρισμένα θρησκευτικά δόγματα, γιά τά ἀκίνητα πού χρησιμοποιοῦν». Ἡ διάταξη ὅμως αὐτή, ἐκτός τῆς χρήσης τοῦ συνταγματικά ἀδόκιμου ἀλλά καί γενικότερα ἐσφαλμένου ὅρου «ἀναγνωρισμένα δόγματα»²¹⁷, (δέν ὑπάρχουν ἀναγνωρισμένες ἀλλά γνωστές θρησκείες μέ βάση τό Σύνταγμα) ἦταν σαφῶς ἀντίθετη καί πρὸς τίς συνταγματικές ἀρχές τῆς θρησκευτικῆς καί φορολογικῆς ἰσότητος, ἀφοῦ ἐπέτρεπε μερική ἀπαλλαγή (μόνον ὡς πρὸς τά χρησιμοποιούμενα ἀκίνητα) τῶν μειονοτικῶν θρησκευμάτων, σέ ἀντίθεση μέ τήν περ. ι' τοῦ ἴδιου ἄρθρου, ἡ ὁποία χορηγοῦσε ὀλική ἀπαλλαγή τῶν θρησκευτικῶν Ν.Π.Δ.Δ., δηλαδή κυρίως τῶν Ὀρθόδοξων καί Ἰσραηλιτικῶν²¹⁸.

Τελικά, ἡ ἀμφισβητούμενη διάταξη ἀντικαταστάθηκε μέ τό ἄρθρ. 14 παρ. 1 Ν. 2579/1998 «Φορολογικές διαρρυθμίσεις καί ἄλλες διατάξεις», μέ ἀποτέλεσμα τή διεύρυνση τῆς ρύθμισης καί τόν πληρέστερο ἑναρμονισμό της μέ τό Σύνταγμα μέ πλήρη ἀπαλλαγή ἀπό τόν Φ.Μ.Α.Π. γιά ὅλες τίς γνωστές θρησκείες τοῦ ἄρθρου 13 Συντ.²¹⁹ Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτη ἐφαρμογή τῆς πιό πάνω διάτα-

217. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 189.

218. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 61.

219. Β. Μάρκου, *Νομοκανονικά Ἐπιθεώρηση Ἐκκλησιαστικοῦ καί Κανονικοῦ Δικαίου*, 2010, σελ. 73-108.

ξης αποτέλεσε και παραπάνω αναφερθείσα γνωμοδότηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους²²⁰, πού διευκρίνιζε επιπλέον ότι για την έλλειψη νομικής προσωπικότητας όρισμένου θρησκευματος, πού έχει ως συνέπεια την αδυναμία να εκπροσωπείται τό ίδιο στις συναλλαγές αλλά και να απαλλάσσεται ως προς τά περιουσιακά του στοιχεία, αναπληρώνεται πρακτικά μέ την ίδρυση από τό ίδιο θρησκευτικών σωματείων, τά νομικά πρόσωπα τών όποιών μπορούν να γίνουν ιδιοκτήτες της περιουσίας τών ιδρυτικών τους θρησκευμάτων και περαιτέρω να δικαιοπρακτούν, ενάγουν, ενάγονται αλλά και φοροαπαλλάσσονται ως προς την περιουσία αυτή.

Γιά την επέκταση της απαλλαγής από τό Φ.Μ.Α.Π. καί στά έν λόγω σωματεία, ή ΝΣΚ 337/2002 τάσσει διαδικαστικές προϋποθέσεις όπως: (α) Η ένδιαφερόμενη γιά την απαλλαγή θρησκευτική κοινότητα να πληροί τίς προϋποθέσεις του γνωστού θρησκευματος. (β) Τά ανωτέρω σωματεία ή ιδρύματα πρέπει να έχουν μή κερδοσκοπικό χαρακτήρα καί να επιδιώκουν θρησκευτικούς σκοπούς, χωρίς όμως καί να απαιτείται να έχουν όρισμένη όργανωτική μορφή. Τά μέλη τους όμως πρέπει απαραίτητα να είναι καί μέλη της θρησκευτικής κοινότητας πού σύστησε τά έν λόγω σωματεία ή ιδρύματα (γ) Μέ την οίκεία δήλωση Φ.Μ.Α.Π. να συνυποβάλλονται τά έξης δικαιολογητικά στην αρμόδια Δ.Ο.Υ., ή όποία έχει καί την εύθύνη έλέγχου καί διακριβώσεως της ειλικρίνειας.

Στόν κύκλο τών νομικών προσώπων τά όποια, λόγω του μή κερδοσκοπικού τους χαρακτήρα, απαλλάσσονταν από τό Φ.Μ.Α.Π., ανήκε καί ό «Όργανισμός Διαχείρισεως Κτημάτων Βακούφ Ρόδου». Ειδικότερα, ύπέρ της απαλλαγής του Όργανισμου αυτού από τόν φόρο ακίνητης περιουσίας τάχθηκαν ή ΣτΕ 4454/1984 (έφαρμόζοντας τή διάταξη του άρθρ. 5 παρ. 8 του προΐσχύσαντος Ν. 11/1975) καθώς καί ή ΔΠρΡόδ 50/2001 (έφαρμόζοντας τό ανάλογου περιεχομένου άρθρ. 21, περ. δ', του Ν. 1249/1982).

Άξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι, κατά την τελευταία πίο πάνω απόφαση, έπειδή ό Όργανισμός Βακούφ Ρόδου δέν έμπίπτει στην κατηγορία τών μειονοτικών νομικών προσώπων, γιά την απαλλαγή του από τό Φ.Μ.Α.Π. δέν προσαπαιτούνται οί προϋποθέσεις του άρθρ. 35 παρ. 1-2 του Ν. 2459/1997, αλλά άρκει ή κοινωφελής φύση του Όργανισμου. Αυτό συμβαίνει διότι, κατά την ΔΠρΡόδ

220. Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ-ΝΣΚ 337/2002.

50/2001, ή Συνθήκη της Λωζάννης (1923) δέν εφαρμόζεται στά Δωδεκάνησα, αφού αυτά προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα μέ τή Συνθήκη Ειρήνης πού υπογράφηκε στίς 10-2-1947 μέ τήν Ίταλία. Γιά τόν λόγο αυτό, γενικότερα τά φιλανθρωπικά, κοινωφελή ή θρησκευτικά ιδρύματα πού συνιστώνται από Έλληνες πολίτες, μουσουλμανικού θρησκευματος, κατοίκους Δωδεκάνησου, δέν υπάγονται στην κατηγορία τών μειονοτικών νομικών προσώπων, περί τών οποίων όρίζουν τά άρθρα 40 καί 45 τής Συνθήκης της Λωζάννης, αλλά αποτελούν νομικά πρόσωπα πού έμπίπτουν στίς έκάστοτε ισχύουσες κοινές διατάξεις γιά τά όμόλογά τους ελληνικά νομικά πρόσωπα.

Μέ τόν Ν. 3634/2008, «Κατάργηση φόρου κληρονομιών καί γονικών παροχών - Απαλλαγή πρώτης κατοικίας - Ένιαίο τέλος ακινήτων - Αντιμετώπιση λαθρεμπορίου καυσίμων καί λοιπές διατάξεις», θεσπίζοντας μεταξύ άλλων καί τήν έπιβολή του Ένιαίου Τέλους Ακινήτων, πού αντικαθιστούσε τόν Φ.Μ.Α.Π.. Μεταξύ άλλων όριζε μέ τό άρθρο 8 περ. ι' αυτού ότι από τό ΕΤΑΚ απαλλάσσονται «οί κατά τό άρθρ. 13 παρ. 2 Συντάγματος γνωστές θρησκείες καί δόγματα, τό Ίερό Κοινό του Πανάγιου Τάφου, ή Ίερά Μονή του όρους Σινᾶ, τό Άγιο Όρος, τό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, τό Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, τό Πατριαρχείο Ίεροσολύμων καί ή Όρθόδοξη Έκκλησία της Άλβανίας» μόνον γιά όσα ακίνητα ιδιοχρησιμοποιούν, καθώς καί γι' αυτά πού χρησιμοποιούν γιά τό λατρευτικό τους έργο²²¹. Γιά τά υπόλοιπα ακίνητα τών νομικών αυτών προσώπων όρίστηκε φορολόγησή τους μέ συντελεστή 6%. Η άπροσδόκητη πολιτική βούληση γιά τήν άνωτέρω φορολόγηση, προκάλεσε τήν αντίδραση ιδίως τών μονών του Άγ. Όρους, καί πρέπει νά αποδοθεί στή δυσμενή κατάσταση τών δημοσιονομικών πραγμάτων, δεδομένου ότι ό καταργημένος Φόρος Μεγάλης Ακίνητης Περιουσίας (πού είχε εισαχθεί μέ τίς διατάξεις τών άρθρων 21-35 του Ν. 2459/1997, Α' 17) καί τόν όποίο διαδέχθηκε τό ΕΤΑΚ, προέβλεπε γιά τά ίδια νομικά πρόσωπα όλική απαλλαγή γιά κάθε ακίνητό τους, ιδιοχρησιμοποιούμενο ή μή (άρθρ. 23 Ν. 2459/1997)²²².

221. Β. Μάρκου, *Νομοκανονικά Έπιθεώρηση Έκκλησιαστικού καί Κανονικού Δικαίου*, 2010, σελ. 80.

222. Κ. Παπαγεωργίου, *Οί Φορολογικές Απαλλαγές τών Θρησκευμάτων - Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας, Τόμ. 63, 2008, σελ. 21.

Στό δαιδαλώδες καί μέ καταιγιστικές αλλαγές άσταθές φορολογικό σύστημα τής πατρίδας μας, οί τροποποιήσεις συνεχίστηκαν. Μέ τό άρθρο 29 τοῦ νόμου 3842 τοῦ 2010 καταργήθηκε τό Ε.Τ.ΑΚ. καί αντικαταστάθηκε μέ τόν Φόρο Ἀκίνητης Περιουσίας (Φ.Α.Π.)²²³. Ὁ φόρος αὐτός συνέχισε τήν παράδοση τῶν φοροαπαλλαγῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσώπων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, τοῦ Πανάγιου Τάφου, τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης καί τῶν Μητροπόλεων Δωδεκανήσου (παρότι δέν ἔχει ἔχουν χαρακτηριστεῖ ἐπίσημα Ν.Π.Δ.Δ.), ὡς πρός τά ἀκίνητα πού ἐξυπηρετοῦν λατρευτικό, θρησκευτικό, κοινωφελῆ, ἐκπαιδευτικό σκοπό. Ἐπιπρόσθετα, τά ὑπόλοιπα μὴ ἰδιοχρησιμοποιούμενα γιά τούς παραπάνω σκοπούς ἀκίνητα φορολογοῦνταν μέ συντελεστή 3% ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἀκινήτου, ἔναντι γενικοῦ συντελεστή 6% πού ἴσχυε γιά τά ὑπόλοιπα νομικά πρόσωπα. Μέ τήν διορθωτικοῦ χαρακτήρα νομοθεσία τοῦ νόμου 3842/2010, στίς συγκεκριμένες φοροελαφρύνσεις ἐντάχθηκαν καί ὅλες οἱ γνωστές θρησκεῖες τοῦ άρθρου 13 τοῦ Συντάγματος²²⁴.

Στίς μέρες μας, μετά τήν ἀντικατάσταση τοῦ Φ.Α.Π. ἀπό τόν ΕΝ.Φ.Ι.Α. μέ τό νόμο 4223/2013 ἀπαλλάσσονται²²⁵ ἀπό τόν νέο φόρο ἀκινήτων μέ βάση τό άρθρο 3 περιπτ. δ, ε, καί στ, τά ἰδιοχρησιμοποιούμενα ἀκίνητα Ν.Π.Δ.Δ., Ν.Π.Ι.Δ μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα (πού δέν ἀνήκουν στοὺς φορεῖς τῆς Γενικῆς Κυβέρνησης)²²⁶ καί νομικές ὀντότητες γνωστῶν θρησκειῶν καί δογμάτων τοῦ άρθρου 13 παρ. 2 γιά τήν ἐκπλήρωση μόνο λατρευτικῶν, θρησκευτικῶν, κοινωφελῶν, μορφωτικῶν, φιλανθρωπικῶν σκοπῶν καθὼς καί ἡ ἀκίνητη περιουσία τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐντός καί ἐκτός αὐτοῦ (περιπτ. στ-β). Τά ὑπόλοιπα ἀκίνητα τῆς ἰδιοκτησίας τους, πού δέν ἐξυπηρετοῦν τούς ἄνω σκοπούς φορολογοῦνται κανονικά σύμφωνα μέ τίς σχετικές διατάξεις. Ἡ εἰδική πρόβλεψη γιά τίς μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους πού ἀπαλλάσσει ὁλικά ἀπό τόν νέο φόρο

223. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

224. Β. Μάρκου, *Νομοκανονικά Ἐπιθεώρηση Ἐκκλησιαστικοῦ καί Κανονικοῦ Δικαίου*, 2010, σελ. 81-82.

225. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

226. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ (Ἄρθρα 1, παρ. 4, Ν. 590/1977, 68 παρ. 1, περ. 3, 4235/2014).

άκίνητης περιουσίας άνεξαρτήτως τή χρήση τους (δηλ. καί έμπορικé-μισθωτική κ.λπ.) έχει έγείρει άντιδράσεις από τήν πλευρά τής Έκκλησίας τής Ελλάδος, μέ άποκορύφωμα τήν έκδοση έγκυκλίου τής Έρᾶς Συνόδου πού προτρέπει τά κατά περιοχή έκκλησιαστικά της νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου στήν άσκηση άρχικῶς διοικητικῆς ένδικοφανοῦς προσφυγῆς κατά τοῦ Φόρου ὡς άντισυνταγματικοῦ (Άρθρα 3-13-105) καί άντίθετου πρὸς τήν ΕΣΔΑ (9-11 καί 1 Πρωτου Πρόσθ, Πρωτ.)²²⁷.

Φορολογία Δαπάνης

Φόρος Μεταβίβασης Άκινήτων (Φ.Μ.Α.). Ὁ φόρος μεταβίβασης άκινήτων (Φ.Μ.Α.)²²⁸ επιβάλλεται στίς μεταβιβάσεις έμπραγμάτων δικαιωμάτων επί άκινήτων, έφόσον αὐτές γίνονται μέ τήν καταβολή άνταλλάγματος. Στό έννοιολογικό εύρος τής διατύπωσης αὐτῆς πρέπει νά περιληφθεῖ ὄχι μόνον ή άγοραπωλησία άκινήτου, πού άποτελεῖ τή συνηθέστερη περίπτωση έπιβολῆς Φ.Μ.Α., αλλά καί κάθε άλλη μορφή μεταβίβασης άκινήτων, ὅπως εἶναι ή σύμβαση διανομῆς ή άνταλλαγῆς, ὁ πλειστηριασμός, ή σύσταση έπικαρπίας, οικήσεως ή άλλης δουλείας²²⁹.

Τό κράτος επιβάλλει Φ.Μ.Α. θεωρώντας ὅτι ή κτήση νέων περιουσιακῶν στοιχείων προσδιορίζει τήν περιουσιακή κατάσταση τῶν συμβαλλόμενων στή μεταβίβαση μερῶν καί ένδυναμώνει τή φοροδοτική τους ικανότητα. Παράλληλα, στά πλαίσια τής ταμειυτικῆς πολιτικῆς, μέ τόν Φ.Μ.Α. εἰσφέρονται σημαντικά έσοδα στόν κρατικό προϋπολογισμό, μέσα από μιά ὀλιγοδάπανη γιά τό Δημόσιο διαδικασία, πού διακρίνεται από τήν εύκολία βεβαίωσης καί εἰσπραξης τοῦ σχετικοῦ φόρου.

Ἡ φορολογία μεταβίβασης άκινήτων συστηματοποιήθηκε νομοθετικά γιά πρώτη φορά στήν Ελλάδα μέ τόν κωδικοποιημένο Α.Ν. 1521/1950 «Περί φόρου μεταβιβάσεως άκινήτων», πού κυρώθηκε, τροποποιήθηκε καί συμπληρώθηκε μέ τόν Ν. 1587/1950. Από τίς τροποποιήσεις πού άκολούθησαν τή θέσπιση τῶν δύο αὐτῶν νο-

227. Έγκύκλιος Έρᾶς Συνόδου Έκκλησίας τής Ελλάδος ὑπ' άριθμ. 4802/2014.

228. Α. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικό Δίκαιο* (Εἰδικό Μέρος), 1999, σελ. 430, Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 294.

229. Ι. Φωτόπουλος, *Άντικείμενου τοῦ Φόρου Μεταβίβασης άκινήτων*, Δελτίο Φορολογικῆς Ένημερότητας, Τόμ. 52, 1998, σελ. 244-246.

μοθετημάτων, ως οί πλέον αξιομνημόνευτες μπορούν νά θεωρηθούν αὐτές πού εισηχθήσαν μέ τίς διατάξεις τῶν Ν. 1078/1980, Ν. 18 82/1990 καί Ν. 3220/2004. Ἡ πληθώρα ὡστόσο τῶν τροποποιήσεων ὁδήγησε στήν ἀναγκαιότητα τῆς κωδικοποίησης γιά δεύτερη φορά τοῦ Α.Ν. 1521/1950, ἡ ὁποία ἔγινε μέ τήν ἔκδοση τῆς Ἐγκυκλίου 1044899/214/Β0013/Πολ. 1053/11-6-2004 «Κοινοποίηση τῆς Διοικητικῆς Κωδικοποίησης τῆς Φορολογίας Μεταβίβασης Ἀκινήτων»²³⁰.

Κατά τήν ἀρχική του θέσπιση, ὁ Α.Ν. 1521/1950 περιελάμβανε μερική ἀπαλλαγή τῶν θρησκευτικῶν νομικῶν προσώπων, γιά τά ὁποῖα ὄριζε μικρότερο συντελεστή Φ.Μ.Α.

Ὁ Ν. 1882/1990, ἀφενός μέν μέ τό ἄρθρο 14 παρ. 5 αὐτοῦ κατάργησε ρητά τό ἄρθρ. 4 παρ. 1, περ. Β', ἐδ. στ', τοῦ Α.Ν. 1521/1950, καί ἀφετέρου μέ τήν παρ. 7 τοῦ ἴδιου ἄρθρου 14, ἀπάλλαξε πλήρως, μεταξύ ἄλλων, καί τά Ν.Π.Δ.Δ., τούς ναούς καί τίς μονές ὡς ἀγοραστές ἀκινήτων, δεδομένου ὅτι μέ τό ἄρθρο 14 παρ. 6 ὅρισε ὥστε ὁ Φ.Μ.Α. νά βαρύνει μόνον τόν ἀγοραστή. Μετά τήν ἔκδοση τοῦ κωδικοποιημένου Ν. 3220/2004, ὑπῆρχε διαφορετική φορολογική μεταχείριση μεταξύ:

Ἀφενός μέν τῶν Ν.Π.Δ.Δ. (συνεπῶς καί ὅλων τῶν Ν.Π.Δ.Δ. τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Κρήτης καί Δωδεκανήσου), τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων κ.ἄ., τῶν ναῶν καθῶς καί τῶν μονῶν, πού ἀπαλλάσσονται πλήρως ἀπό τό Φ.Μ.Α., ὅταν συμβάλλονται ὡς ἀγοραστές (ἄρθρ. 6 ἐδ. γ' Ν. 3220/2004), καί

Ἀφετέρου τῶν θρησκευτικῶν, φιланθρωπικῶν καί ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων, ὀργανισμῶν καί λοιπῶν Ν.Π.Ι.Δ., πού φορολογοῦνται μέ ἀκέραιους συντελεστές Φ.Μ.Α. Στήν περίπτωση αὐτή, οἱ βασικοί συντελεστές τοῦ Φ.Μ.Α. ὀρίζονται σέ 7%, μέχρι τήν ἀξία τῶν 15.000 εὐρώ, καί σέ 9%, γιά τήν πέραν τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ χρηματική ἀξία τοῦ τιμήματος. Οἱ συντελεστές αὐτοί ἀνέρχονται σέ 9% καί 11% ἀντίστοιχα, ὅταν τό ἀκίνητο βρίσκεται σέ περιοχὴ πού ὑπάρχει πυ-

230. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 194-195.

ροσβεστική ύπηρεσία²³¹. Στο ποσό, τέλος, του κύριου φόρου προστίθεται δημοτικός φόρος ύψους 3%²³².

Σύμφωνα μέ τή συνταγματική αρχή τής (θρησκευτικής) ισότητας, ή απαλλαγή από τό Φ.Μ.Α. δέν χορηγείται μόνο στους ναούς τής επικρατούσας Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά επεκτείνεται σέ όλους τούς ναούς γενικώς, κάθε δόγματος ή γνωστής θρησκείας. Ός πρός τό ζήτημα αυτό, ή νομολογία παγίως έχει κρίνει²³³ ότι, ενόψει τής διαφορᾶς τήν όποία εμφανίζουν οί διάφορες θρησκείες κατά τό τυπικό τής λατρείας τους, ή κατά τόν Α.Ν. 1521/1950 απαλλαγή από τόν Φ.Μ.Α. δέν έπρεπε νά εφαρμόζεται μόνο στους κατά κοινή πείρα καί συνήθεια ή κατά τούς ιερούς κανόνες τής Ορθόδοξης Εκκλησίας χαρακτηριζόμενους ως ναούς, αλλά καί σέ όποιουσδήποτε άλλους χώρους, στους όποιους οί ακολουθούντες όρισμένη θρησκεία ή δόγμα συγκεντρώνονται γιά τήν τέλεση λατρευτικών πράξεων ή γενικώς γιά τήν εκπλήρωση τών θρησκευτικών τους καθηκόντων. Στους χώρους αυτούς κατατάσσονται καί οί άναφερόμενοι στό άρθρ. 1 Α.Ν. 1672/1939 εϋκτήριοι οίκοι ή θρησκευτικά έντευκτήρια, στά όποία αυτοί πού συγκεντρώνονται περιορίζονται κυρίως στήν άκρόαση του κηρύγματος, σέ κοινή προσευχή καί θρησκευτικά άσματα, χωρίς νά απαιτείται γιά τήν απαλλαγή τους νά αποτελούν Ν.Π.Δ.Δ. ή σωματεία ή συλλόγους ή νά άναπτύσσουν παράλληλα καί φιλανθρωπικούς, εκπαιδευτικούς ή μορφωτικούς σκοπούς.

Επιπλέον²³⁴, έπειδή στό ρυθμιστικό πλάτος τής έννοιας «ιέρές μονές» έντάσσονταν, καί αυτές του Αγίου Όρους, οί πιό πάνω ρυθμίσεις εφαρμόζονταν καί ως πρός τήν έκτός του Αγίου Όρους περιουσία τών μονών του. Ός πρός τήν έντός, όμως, του Αγίου Όρους περιουσία τών μονών του, εφαρμόζεται τό άρθρ. 2 παρ. β2 Ν.Δ./1926, κατά τό όποιο οί μεταβιβάσεις άκινήτων, όπως λ.χ. οί πωλήσεις μοναστικών έξαρτημάτων τών κυρίαρχων μονών (κε-

231. Κ. Παπαγεωργίου, *Οί Φορολογικές Απαλλαγές τών Θρησκευμάτων - Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας, Τόμ. 63, 2008, σελ. 21.

232. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστώς τών Θρησκευμάτων*, σελ.198 από Άναστόπουλο-Φορτσάκη, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2003, σελ. 238.

233. Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ, Όλομ. ΣτΕ 606/2000.

234. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστώς τών Θρησκευμάτων*, σελ. 200.

λιών, καλυβών κ.λπ.), απαλλάσσονται της επιβολής φόρου. Στις περιπτώσεις αυτές, τό ἄρθρ. 138 παρ. 2 Κ.Χ.Α.Ο. προβλέπει τήν καταβολή στήν κυρίαρχη μονή «δικαιωμάτων», δηλαδή μιά μορφή χρηματικής εισφορᾶς πού ὅμως δέν ἀποτελεῖ φόρο πρός τήν κρατική ἀρχή. Τά δικαιώματα. αὐτά ἀνέρχονται στό ὕψος τοῦ 15% ἐπὶ τοῦ τιμήματος τῆς ἀγοραπωλησίας καί καταβάλλονται πρὶν τήν παράδοση τοῦ «ὁμολόγου»²³⁵.

Τό 2005 μέ τό νόμο 3427 καθιερώθηκε ὁ Φόρος Αὐτόματου Ὑπερτιμήματος καί τό Τέλος Συναλλαγῆς Ἀκινήτων πού καί πάλι ἀπάλλαξε τά ἐκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα. Ὡστόσο, κάτω ἀπό τό βάρος τῆς δημοσιονομικῆς ὕφεσης μέ τό ἄρθρο 23 τοῦ Ν. 3842/2010 καταργήθηκαν τά παραπάνω καί πλέον ὅλα τά θρησκευτικά νομικά πρόσωπα ἐπιβαρύνονται κανονικά μέ ἀκέραιο τόν συντελεστή Φόρου Μεταβίβασης Ἀκινήτων, μέ συντελεστή 8% μέχρι 20.000 εὐρώ ἀξίας τοῦ ἀκινήτου καί 10% γιά πέρα ἀπό αὐτό τό ποσό²³⁶.

Φόρος κληρονομιῶν, δωρεῶν καί γονικῶν παροχῶν. Μέ τή φορολογία ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν καί τῶν δωρεῶν (πού ἀποτελεῖ μορφή φόρου μεταβίβασης περιουσίας, ἀπό χαριστική ὅμως αἰτία), τά σύγχρονα κράτη ἀποβλέπουν, πέραν τῶν δημοσιονομικῶν σκοπῶν, καί στήν ὑλοποίηση μίας εὐρύτερης ἀναδιανεμητικῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Τόν στόχο αὐτό ἐξυπηρετεῖ ἡ ἐφαρμογή τοῦ συστήματος τῆς προοδευτικῆς κατά κατηγορίες φορολογίας, σέ ἐφαρμογή τοῦ ὁποίου, ἀφοῦ οἱ κληρονόμοι καί δωρεοδόχοι καταταχθοῦν σέ κατηγορίες μέ κριτήριο τή συγγενική τους σχέση μέ τόν ἀποβιώσαντα ἢ τόν δωρητή, φορολογοῦνται ἐπαχθέστερα οἱ ἀπώτεροι ἀπό αὐτούς²³⁷.

Στή νεότερη Ἑλλάδα, ὁ φόρος ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν καθιερώθηκε μέ τήν ὀνομασία «κληρονομικά τέλη» στόν νόμο περί τῶν τελῶν χαρτοσήμου τῆς 14/26- 8-1836. Ἡ πρώτη ὅμως μνεῖα ἰδιαίτερης ἀναφορᾶς σέ θρησκευτικά νομικά πρόσωπα συναντᾶται στό ἄρθρο 3 τοῦ Ν. ΡΙΣΤ7/1865, ὅπου ρητά προβλεπόταν ἡ ἀπαλλαγή, μεταξύ ἄλλων, καί τῶν νομικῶν προσώπων μέ θρησκευτικούς, φιλανθρω-

235. Ε. Δωρής, *Τό δίκαιο τοῦ Ἁγίου Ὅρους*, 1994, σελ. 568-569.

236. Β. Μάρκου, *Νομοκανονικά Ἐπιθεώρηση Ἐκκλησιαστικοῦ καί Κανονικοῦ Δικαίου*, 2010, σελ. 92.

237. Α. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικό Δίκαιο* (Εἰδικό Μέρος), 1999, σελ. 324 ἐπ. καί 399 ἐπ., Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 284-293.

πικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς από την υποχρέωση καταβολής φόρου σέ περίπτωση επαγωγής κληρονομιάς ή κληροδοσίας. Περαιτέρω, τό άρθρο 4 τοῦ ἴδιου νόμου επέκτεινε τήν αναλογική ἐφαρμογή τῆς ἀνωτέρω διάταξης καί ἐπί τῆς φορολογίας τῶν δωρεῶν αἰτία θανάτου²³⁸.

Μέ τόν προῖσχοντα, πρό δημοσιονομικῆς κρίσης νόμο 2961 τοῦ 2011 τό Δημόσιο, οἱ Δήμοι καί οἱ Κοινότητες καί τά ὑπόλοιπα Ν.Π.Δ.Δ.. ἀπαλλάσσονταν καί τά θρησκευτικά Ν.Π.Δ.Δ., στά ὁποῖα περιλαμβάνονταν ὅσα ἀνήκουν στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί ἀναφέρονται στό ἄρθρ. 14 Κ.Χ.Ε.Ε. (Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, μητροπόλεις κ.λπ.), καθῶς καί οἱ ἰσραηλιτικές Κοινότητες, οἱ ναοί, οἱ μονές, τό Ἱερό Κοινό τοῦ Πανάγιου Τάφου καί ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ (περ. α'). Στό πλάτος τῶν ἐννοιῶν «ναός» καί «μονή» ὑπάγονταν, ὅπως ἐπιβάλλει ἡ συνταγματική ἀρχή τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος, οἱ ναοί, οἱ εὐκτήριοι οἴκοι καί οἱ μονές κάθε γνωστῆς θρησκείας ἢ δόγματος. Ἐπιπλέον, σύμφωνα μέ τά ἄρθρα 61 (ὡς πρός φόρο κληρονομιῶν) καί 85 (ὡς πρός τόν φόρο δωρεᾶς) τοῦ Ν. 2961/2001, εἰδικά οἱ ναοί, οἱ μονές, τό Ἱερό Κοινό τοῦ Πανάγιου Τάφου καί ἡ Μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ δέν ὑποχρεοῦνταν κἄν (!) στήν ὑποβολή σχετικῆς φορολογικῆς δήλωσης ὡς πρός τά περιουσιακά στοιχεῖα τά ὁποῖα περιέρχονταν αἰτία θανάτου ἢ δωρεᾶς στήν ἰδιοκτησία τους, τά μή κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα νομικά πρόσωπα, πού ὑπάρχουν ἢ συνίστανται νόμιμα στήν Ἑλλάδα, καθῶς καί οἱ περιουσίες τοῦ ἄρθρου 96 τοῦ Α.Ν. 2039/1939, ἐφόσον ἐπιδιώκουν ἀποδεδειγμένα σκοπούς ἐθνωφελεῖς ἢ σέ εὐρύτερο κύκλο φιλανθρωπικούς ἢ εκπαιδευτικούς ἢ καλλιτεχνικούς ἢ κοινωφελεῖς κατά τήν ἐννοια τοῦ ἄρθρ. 1 τοῦ Α.Ν. 2039 1039 (πέρ. α', ἐδ. α')²³⁹. Ἐνῶ τέλος ἀπαλλάσσονταν ὑπό τόν ὅρο τῆς ἀμοιβαιότητος (ἄρθρο 25 παρ. 1 περιπτ. β τοῦ ἴδιου νόμου (2961/2001) καί τά ἄλλοδαπά νομικά πρόσωπα μέ τούς ἀντιστοιχοῦς σκοπούς²⁴⁰.

238. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 203.

239. Ι. Φωτόπουλου, *Προϋποθέσεις γιά τήν ἀπαλλαγή ἀπό φόρο κληρονομιῶν καί δωρεῶν τῶν μή κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα νομικῶν προσώπων*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, Τόμ. 61, 2007, σελ. 1781-1794.

240. Κ. Παπαγεωργίου, *Οἱ Φορολογικές Ἀπαλλαγές τῶν Θρησκευμάτων-Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, Τόμ. 63, 2008, σελ. 23.

Στίς μέρες μας καί αὐτή ἡ ἀπαλλαγὴ μέ τόν κομβικό φορολογικό νόμο 3842/2010 (ἄρθρο 25) καταργήθηκε καί οἱ κτήσεις αἰτία θανάτου, χρηματικές δωρεές κ.λπ. ὑπόκεινται σέ αὐτοτελῆ φορολόγηση μέ συντελεστή 0,5% καί ὡς πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικά-θρησκευτικά νομικά πρόσωπα ἀνεξάρτητα τῆς νομικῆς τους φύσης (μετά τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἀφορολογήτου τῶν 1.000 εὐρώ κατ' ἔτος)²⁴¹.

Τελωνειακοὶ δασμοί

Τελωνειακὸς δασμὸς εἶναι ὁ φόρος πού ἐπιβαρύνει τὰ εἰσαγόμενα ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ἢ ἐξαγόμενα πρὸς αὐτὸ ἐμπορεύματα καί εἰσπράττεται στίς συνοριακές εἰσόδους τῶν χωρῶν. Ὡς «ἐξωτερικόν», πλέον, μετὰ τὴν ἔνταξη τῆς χώρας στὴν Ε.Ο.Κ., δέν θεωροῦνται οἱ χῶρες-μέλη τῆς σημερινῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως καί στὴν περίπτωσιν αὐτὴ οἱ συναλλαγές χαρακτηρίζονται ὡς «ἐνδοκοινοτικές». Ἡ διαδικασία βεβαίωσης καί εἰσπραξῆς τῶν τελωνειακῶν δασμῶν, πού διενεργεῖται ἀπὸ τίς ἐγκατεστημένες σέ διάφορα σημεία τῆς χώρας ἀρμόδιες τελωνειακές ὑπηρεσίες, ἀποφέρει ἄμεσα καί σημαντικά ἔσοδα στὸ κράτος ἀλλὰ καί ἀποτελεῖ ἓνα σημαντικό παράγοντα στὴν ἄσκηση ἐξωτερικῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς. Τὰ σχετικὰ μέ τοὺς τελωνειακοὺς δασμοὺς ζητήματα ρυθμίζονται σήμερα κυρίως ἀπὸ τίς διατάξεις τοῦ Ν. 2960/2001 «Ἐθνικὸς Τελωνειακὸς Κώδικας», μέ τὸν ὁποῖο ἐναρμονίστηκε τὸ ἐλληνικὸ πρὸς τὸ κοινοτικὸ τελωνειακὸ δίκαιο.

Κατ' ἐξαίρεση τῶν γενικῆς ἰσχύος ρυθμίσεων τοῦ Ἐθνικοῦ Τελωνειακοῦ Κώδικα, δηλαδή τοῦ Ν. 2960/2001, μέ τὸν ὁποῖο ἐναρμονίστηκε τὸ ἐλληνικὸ πρὸς τὸ κοινοτικὸ τελωνειακὸ δίκαιο, στὴν περιοχή τοῦ Ἁγίου Ὁρους συνεχίζεται καί σήμερα ἡ ἰσχὺς ἐνός τοπικοῦ, εἰδικοῦ ἀλλὰ καί προνομιακοῦ τελωνειακοῦ καθεστώτος²⁴². Εἰδικότερα, τὸ ἄρθρ. 69 Ν. 2960/2001 ὀρίζει²⁴³ ὅτι οἱ διατάξεις τοῦ Ἐθνικοῦ Τελωνειακοῦ Κώδικα «δέν θίγουν» τὸ εἰδικὸ τελωνειακὸ καθεστῶς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπως αὐτὸ ἔχει κατοχυρωθεῖ μέ τὸ

241. Β. Μάρκου, *Νομοκανονικά Ἐπιθεώρηση Ἐκκλησιαστικοῦ καί Κανονικοῦ Δικαίου*, 2010, σελ. 83.

242. Ν. Ἀντωνόπουλος, *Ἡ Συνταγματικὴ Προστασία τοῦ Ἀγιορείτικου Καθεστώτος*, 1958 - ἐπανεκδόση 1997, σελ. 276. καί Ε. Δωρῆς, *Τὸ δίκαιο τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, 1994, σελ. 584-588.

243. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

άρθρο 105 Σ., ενώ τό άρθρο 132 παρ. 1, όρισε ότι τά αúτοκίνητα πού παραλαμβάνουν οί μονές τοú Αγίου Όρους άπαλλάσσονται όλικώς από τό τέλος ταξινόμησης, άρκεϊ νά έχει προηγηθεϊ έγκριση τής ιερās Κοινότητας γιά τήν άπόκτησή τους. Έπιπλέον, σύμφωνα μέ τό άρθρο 23 τοú Ν. 2456/1920 «περί Ίσραηλιτικών Κοινοτήτων», άπαλλάσσονται από κάθε τελωνειακό δασμό όσα είδη εισάγονται από τίς έν λόγω κοινότητες καί προορίζονται γιά τήν τέλεση τής θρησκευτικής λατρείας.

Τό Άγιο Όρος καί οί τελωνιακές έλαφρύνσεις

Ό πυρήνας τών ρυθμίσεων τοú προνομιακοú καθεστώςτος τοú Αγίου Όρους έδρεύει στίς διατάξεις τών άρθρων 2 παρ. α΄ Ν.Δ./1926, 167 καί 168 παρ. 1 Κ.Χ.Α.Ο. καί εφαρμόζεται στά άγαθά πού εισάγονται ή έξάγονται από τήν Άθωνική χερσόνησο. Τά «τελωνειακά πλεονεκτήματα», όπως χαρακτηριστικά όνομάζονται, τοú Αγίου Όρους, άφοú άρχικώς προβλέφθηκαν από τίς διατάξεις τής καταστατικής άγιορειτικής νομοθεσίας, άκολούθως, όχι μόνον έξειδικεύθηκαν ή έπεκτάθηκαν μέ νεότερες νομοθετικές ρυθμίσεις αλλά έπιπλέον, έπειδή άφοροúσαν τήν έκταση εφαρμογής τοú εύρωπαϊκοú κοινοτικού δικαίου, άποτέλεσαν άντικείμενο ρητής άναφοράς τους στήν Κοινή Δήλωση 4 (1979), μέ σκοπό τήν διατήρησή τους, στά πλαίσια τής συνολικής άναγνώρισης από τήν Ε.Ο.Κ. τοú καθεστώςτος τοú Αγίου Όρους. Γιά τόν λόγο αúτό, τά τελωνειακά προνόμια τοú Αγ. Όρους έξακολουθοúν νά ισχύουν καί ύπό τό κράτος τής εφαρμογής τοú Κοινοτικού Τελωνειακοú Κώδικα. Ό Ν. 2960/2001, μήν παρεκκλίνοντας από τήν προηγούμενη τελωνειακή πολιτική άπαλλαγής τοú Αγίου Όρους, περιέχει δύο σημαντικές ρυθμίσεις:

Ή πρώτη είναι αúτή τοú άρθρ. 69, τό όποιο έπιγράφεται «Άγιον Όρος» καί άνήκει στό ύπό τόν τίτλο «Ειδικές Διατάξεις» Τμήμα Δ΄ τοú Ν. 2960/2001. Μέ τήν διάταξη τοú άρθρ. 69, όρίζεται ότι οί διατάξεις τοú Έθνικοú Τελωνειακοú Κώδικα «δέν θίγουν» τό ειδικό τελωνειακό καθεστώς τοú Αγίου Όρους, όπως αúτό έχει κατοχυρωθεϊ μέ τό άρθρο 105 τοú Συντάγματος.

Ή δεύτερη ρύθμιση προβλέπεται από τήν παρ. 1 τοú μέ τόν τίτλο «Όριστικές άπαλλαγές» άρθρου 132, καί όρίζει ότι τά αúτοκίνητα πού παραλαμβάνουν οί μονές τοú Αγίου Όρους άπαλλάσσονται από τό τέλος ταξινόμησης, άρκεϊ νά έχει προηγηθεϊ έγκριση τής

Τερᾶς Κοινότητας γιά τήν ἀπόκτησή τους. Διευκρινίζεται ὅτι, παρά τίς ἀπαλλαγές, τό Ἅγιο Ὑoros συνεχίζει νά ἀποτελεῖ ἑλληνικό τελωνειακό ἔδαφος, στήν ἔννοια τοῦ ὁποίου περιλαμβάνεται, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 2 («Τελωνειακό ἔδαφος») τοῦ Ν. 2960/2001, τό χερσαῖο, ἡπειρωτικό καί νησιωτικό τμήμα, τά χωρικά ὕδατα, τά ἐσωτερικά θαλάσσια ὕδατα καί ὁ ἐναέριος χώρος τῆς Ἑλλάδας²⁴⁴.

Σήμερα, τό ἀγιορειτικό τελωνειακό καθεστώς συντίθεται ἀπό ἕνα ὁλόκληρο πλέγμα γενικῶν καί εἰδικῶν διατάξεων, πού ὅμως δέν χαρακτηρίζονται πάντοτε ἀπό σαφήνεια στή διατύπωση τοῦ περιεχομένου τους. Γιά τήν εὐρυθμὴ τήρησή τους, τό ἄρθρ. 421 τοῦ Π.Δ. 551/1988 «Ὁργανισμός Νομαρχιῶν (Ὁργάνωση Οἰκονομικῶν Ὑπηρεσιῶν)»²⁴⁵ προβλέπει συγκρότηση, λειτουργία καί ἀρμοδιότητες εἰδικῶν τελωνειακῶν ὑπηρεσιῶν, πού ἐδρεύουν σέ διάφορα σημεία τῆς ἀθωνικῆς χερσονήσου. Ἐπειδή γιά τήν ἐφαρμογή τῆς τελωνειακῆς νομοθεσίας ιδιαίτερη σημασία ἐνέχει ὁ σαφὴς καθορισμός τῶν γεωγραφικῶν ὁρίων, ιδιαίτερη φορολογικὴ σημασία ἀποδίδεται στή διάταξη τοῦ ἄρθρ. 105 παρ. 1, ἐδ. α' Συντ., τό ὁποῖο ὁρίζει ὡς ἔδαφος τοῦ Ἁγ. Ὑorous τὴ χερσόνησο τοῦ Ἄθω, μέ χερσαῖο σύνορο τὴ χαμηλὴ βουνοσειρά «τῆς Μεγάλης Βίγλας καί ἐξῆς».

Φόρος Προστιθέμενης Ἀξίας (Φ.Π.Α.)

Ὁ Φόρος Προστιθέμενης Ἀξίας (Φ.Π.Α.), πού θεωρεῖται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν κοινοτικός φόρος²⁴⁶, εἰσῆχθη στή χώρα μας τὴν 1η Ἰανουαρίου 1987, μέ τίς διατάξεις τοῦ Ν. 1642/1986 «Γιά τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ Φόρου Προστιθέμενης Ἀξίας καί ἄλλες διατάξεις». Ὁ Ν. 1642/1986, ἀφοῦ τροποποιήθηκε καί συμπληρώθηκε μέ μεταγενέστερα νομοθετήματα, κωδικοποιήθηκε τελικά μέ τὸν ἰσχύοντα σήμερα Ν. 2859/2000 «Κύρωση Κώδικα Φόρου Προστιθέμενης Ἀξίας» (Κ.Φ.Π.Α.). Στὴν πραγματικότητα, μέ τὴν εἰσαγωγή τοῦ Φ.Π.Α. δέν προστέθηκε ἕνας νέος φόρος στοὺς ἤδη ὑπάρχοντες, ἀλλὰ καθιερώθηκε ἕνα νέο σύστημα φορολόγησης, σέ ἐφαρμογὴ τοῦ ὁποῖου ἐνσωματώθηκε στό Φ.Π.Α. ἕνας σημαντικός ἀριθμὸς ἔμμεσων φόρων δαπάνης.

244. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό προνομιακό φορολογικὸ καί τελωνιακό καθεστὼς τοῦ Ἁγίου Ὑorous*, Νομοκανικά, Τευχ. 1, 2003, σελ. 56-60.

245. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

246. Λ. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικὸ Δίκαιο* (Εἰδικὸ Μέρος), 1999, σελ. 562, Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικὸ Δίκαιο*, 2005, σελ. 302.

Ὁ Φ.Π.Α. ἐπιβάλλεται στίς τιμές τῶν ἀγαθῶν καί ἀμοιβές τῶν ὑπηρεσιῶν, ἐπιβαρύνοντας τελικά τόν ἀγοραστή τους. Πιό συγκεκριμένα, οἱ πράξεις στίς ὁποῖες ἐπιβάλλεται Φ.Π.Α., εἶναι οἱ ἑξῆς, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 2 παρ. 1 Κ.Φ.Π.Α.:

(α) ἡ παράδοση ἀγαθῶν καί παροχή ὑπηρεσιῶν, ἄν πραγματοποιοῦνται ἀπό ἐπαχθῇ αἰτία στό ἐσωτερικό τῆς χώρας,

(β) ἡ εἰσαγωγή ἀγαθῶν στό ἐσωτερικό τῆς χώρας, καί

(γ) ἡ ἐνδοκοινοτική ἀπόκτηση ἀγαθῶν, πού πραγματοποιεῖται ἀπό ἐπαχθῇ αἰτία στό ἐσωτερικό τῆς χώρας.

Μέ τό ἄρθρ. 2, παρ. 2, πέρ. α' Κ.Φ.Π.Α., ὁρίσθηκε ὅτι ὡς «ἐσωτερικό τῆς χώρας», γιά τήν ἐφαρμογή τῶν ρυθμίσεων τοῦ Φ.Π.Α., θεωρεῖται ἡ ἐλληνική ἐπικράτεια, «ἐκτός τῆς περιοχῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους». Ἐξίσου σημαντικές εἶναι οἱ διατάξεις τοῦ Κ.Φ.Π.Α. πού ὁριοθετοῦν τά «ὑποκείμενα στό Φ.Π.Α. πρόσωπα», στόν κύκλο τῶν ὁποίων ὑπάγουν ἡ ἐξαιροῦν καί τά ἐκκλησιαστικά ἡ θρησκευτικά νομικά πρόσωπα ἡ ἐνώσεις προσώπων, ἀνάλογα μέ τή φύση τῆς δραστηριότητος τήν ὁποία αὐτά ἀναπτύσσουν.

Ὅπως συνάγεται ἀπό τίς σχετικές διατάξεις, τά ὑποκείμενα στό Φ.Π.Α. φυσικά ἢ νομικά πρόσωπα (δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ δικαίου), ὅταν βεβαίως ἐνεργοῦν πράξεις παράδοσης ἀγαθῶν ἢ παροχῆς ὑπηρεσιῶν κατά τήν ἀνωτέρω ἔννοια καί τίς προϋποθέσεις τοῦ ἄρθρ. 2 Κ.Φ.Π.Α., ὑποχρεοῦνται σέ ἀπόδοση πρὸς τό Δημόσιο τοῦ Φ.Π.Α. πού ἔχουν εἰσπράξει ἀπό τούς συναλλασσόμενους μέ αὐτά (πελάτες). Σέ ὁριοθέτηση τοῦ κύκλου τῶν ὑποκειμένων στό Φ.Π.Α. προσώπων προβαίνει εἰδικῶς τό ἄρθρο 3 Κ.Φ.Π.Α.²⁴⁷, ὑπάγοντας σέ αὐτόν ὅσα φυσικά ἢ νομικά πρόσωπα ἢ ἐνώσεις προσώπων, ἡμεδαπά ἢ ἀλλοδαπά, ἀσκοῦν ἀνεξάρτητη «οἰκονομική δραστηριότητα», ἀδιάφορα ἀπό τόν τόπο ἐγκατάστασής τους, τόν ἐπιδιωκόμενο σκοπό ἢ τό ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητος αὐτῆς. Περαιτέρω, σύμφωνα μέ τό ἐρμηνευτικοῦ χαρακτήρα ἄρθρο 4 Κ.Φ.Π.Α., ὡς «οἰκονομική δραστηριότητα» θεωρεῖται ὅποιαδήποτε ἀπό τίς προσοδοφόρες δραστηριότητες ἔχει ἐπιχειρηματική διάσταση καί μπορεῖ νά προκαλέσει σημαντική στρέβλωση τῶν ὄρων τοῦ ἀνταγωνισμοῦ²⁴⁸. Ἔτσι

247. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 86.

248. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 236.

κατ' ἀρχήν στό Φ.Π.Α. δέν ὑπάγονται, ὅλα τὰ νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (συνεπῶς καί τὰ ἐκκλησιαστικῆς- θρησκευτικῆς φύσεως), ὅταν εἰσπράττουν νόμιμα τέλη, δικαιώματα ἢ ἄλλες εἰσφορές, ἐνεργώντας πράξεις παράδοσης ἀγαθῶν ἢ παροχῆς ὑπηρεσιῶν στά πλαίσια ἐκπλήρωσης τῆς ἀποστολῆς τους²⁴⁹ καί ἐφόσον αὐτή ἀποτελεῖ ἐκδήλωση «δημόσιας ἐξουσίας», ὅπως καί τόνισε τό Δικαστήριο Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων νῦν Δικαστήριο Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως²⁵⁰.

Ἀντίθετα, Φ.Π.Α. ὀφείλουν καί τὰ Ν.Π.Δ.Δ. ἔτσι καί τὰ συναφῆ Ἐκκλησιαστικά Νομικά Πρόσωπα, ὑπαγόμενα πλήρως στίς σχετικές φορολογικές καί λοιπές διαδικαστικές ὑποχρεώσεις, ὅταν οἱ πράξεις τους προσλαμβάνουν τόν χαρακτήρα «ἀνεξάρτητης οικονομικῆς δραστηριότητος», μέ τήν ἐπιχειρηματική ἔννοια τοῦ ὅρου, καί σέ ἔκταση πού ἡ δραστηριότητα αὐτή νά προκαλεῖ σημαντική στρέβλωση τῶν ὅρων ἀνταγωνισμοῦ²⁵¹. Σέ κάθε περίπτωση ἐπίσης, ἐπιβαρύνονται, μέ τόν ἐπιρριπτόμενο Φ.Π.Α. κατά τή λήψη καί ἀγορά ἀγαθῶν ὅπως καί ὁ κάθε φορολογούμενος²⁵².

Γιά τούς ἀνωτέρω λοιπόν λόγους, ἀπαλλάσσονται τῆς ἐπιβολῆς Φ.Π.Α. οἱ ἀρμόδιες ἐκκλησιαστικές ὑπηρεσίες μόνο γιά τὰ εἰσπραττόμενα ἀπό αὐτές τέλη ἢ δικαιώματα κατά τήν ἔκδοση πιστοποιητικῶν, ἀδειῶν γάμου ἢ ἄλλων ἐγγράφων βεβαιώσεων. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν παροχή ὑπηρεσιῶν μέ τή μορφή τῆς τέλεσης μυστηρίων ἢ διαφόρων ἱεροπραξιῶν στούς ναούς, ὅπου τὰ καταβαλλόμενα χρηματικά ποσά ἐπίσης δέν ὑπόκεινται σέ Φ.Π.Α., ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρει τό ἄρθρο 22 Κ.Φ.Π.Α.: «ἀπαλλάσσονται ἀπό τό Φ.Π.Α. στό ἐσωτερικό τῆς χώρας. Ἡ ἔναντι συνδρομῆς παροχή ὑπηρεσιῶν καί ἡ στενά συνδεόμενη μέ αὐτήν παράδοση ἀγαθῶν ἀπό μή κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα νομικά πρόσωπα καί

249. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 86.

250. Κ. Παπαγεωργίου, *Οἱ Φορολογικές Ἀπαλλαγές τῶν Θρησκευμάτων - Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, Τόμ. 63, 2008, σελ. 23, ΔΕΚ C-202-90, C-247/95.

251. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 339.

252. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 86.

όργανισμούς προς τὰ μέλη τους, εάν επιδιώκουν, στά πλαίσια τοῦ συλλογικοῦ τους συμφέροντος, σκοπούς πολιτικούς, συνδικαλιστικούς, θρησκευτικούς, φιλοσοφικούς, φιλανθρωπικούς ἢ ἐθνικούς, καί ἐφόσον, ὅπως ρητά διευκρινίζεται, δέν ὁδηγοῦν σέ στρέβλωση τῶν ὄρων τοῦ ἀνταγωνισμοῦ»²⁵³.

Ἅγιο Ὅρος καί Φ.Π.Α.

Μέ τό ἄρθρ. 2 παρ. 2, περ. α' τοῦ Ν. 1642/1986, καί ἤδη Ν. 2859/2000 (Κ.Φ.Π.Α.), ἡ περιοχή τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐξαιρέθηκε ρητά ἀπό τήν ἔννοια τοῦ «ἐσωτερικοῦ τῆς χώρας», στήν ὁποία ἐφαρμόζονται οἱ ρυθμίσεις τοῦ Φόρου Προστιθέμενης Ἀξίας. Ἐπισημαίνεται, ὡστόσο, ὅτι καί πρίν ἀκόμη τήν εἴσοδο τῆς Ἑλλάδας στήν Ε.Ο.Κ. (1979), εἰδικῶς τό Ἅγιο Ὅρος εἶχε ἐξαιρεθεῖ ἀπό τό πεδίο ἐφαρμογῆς τοῦ Φ.Π.Α., δυνάμει τοῦ ἄρθρ. 3 (Τίτλος ΙΙΙ: Ἐδαφικότης) παρ. 3, ἐδ. 4 τῆς 6ης Ὁδηγίας τοῦ Συμβουλίου τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων τῆς 17ης Μαΐου 1977 (77/388/Ε.Ο.Κ.) «Περί ἐναρμονίσεως τῶν νομοθεσιῶν τῶν Κρατῶν μελῶν, τῶν σχετικῶν μέ τούς φόρους κύκλου ἐργασιῶν-Κοινό σύστημα προστιθέμενης ἀξίας, ὁμοιόμορφη φορολογική βάση».

Ἡ ἐφαρμοστική τοῦ Ν. 1642/1986 ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν²⁵⁴, παρέχοντας ὁδηγίες γιά τήν ἀπαλλαγή τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀπό τό Φ.Π.Α., ἀφοῦ μνημόνευσε τήν ἰδιαίτερη συνταγματική κατοχύρωση τοῦ ἀγιορειτικοῦ καθεστῶτος (ἄρθρ. 105 Συντ.), διευκρίνισε ὅτι ἡ ἐν λόγω περιοχή, «ὡς ἰδιόρρυθμο φορολογικό ἔδαφος τῆς χώρας», βρίσκεται ἐκτός τοῦ πεδίου ἐφαρμογῆς τοῦ Φ.Π.Α., καί συνεπῶς ἀπαλλάσσονται τῆς ἐπιβολῆς του οἱ παραδόσεις ἀγαθῶν καί οἱ παροχές ὑπηρεσιῶν πού θά ἐνεργοῦνται μέσα στήν περιοχή αὐτή, καί οἱ παραδόσεις ἀγαθῶν πού γίνονται ἀπό τόν λοιπό ἐθνικό χῶρο πρὸς τήν περιοχή τοῦ Ἁγίου Ὁρους, διότι αὐτές θεωροῦνται ὡς «οἰονεῖ ἐξαγωγές». Ἀντιθέτως, κατὰ τήν ἴδια ἐγκύκλιο, φορολογοῦνται, ὡς «οἰονεῖ εἰσαγωγές», οἱ ἀγορές ἀγαθῶν πού πραγματοποιοῦν οἱ ἐπιχειρήσεις τῆς λοιπῆς Ἑλλάδας ἀπό τήν περιοχή τοῦ Ἁγίου Ὁρους²⁵⁵. Ὡστόσο, μέ σειρά Ὑπουργικῶν ἀποφάσεων ἡ ἀπαλλαγή ἀπό τόν Φόρο Προστιθέμενης Ἀξίας, ἐπῆλθε καί γιά τὰ

253. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

254. Ὑπουργική Ἐγκύκλιος Πολ. 10/10.7.1987, 302/5-11-1987.

255. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 114.

μετόχια του Ἁγίου Ὁρους πού βρίσκονται καί πέρα αὐτοῦ, σέ περιοχές τῆς υπόλοιπης Ἑλλάδας ὅπως (Χαλκιδική, Ξάνθη, Ρέθυμνο, Ἡγουμενίτσα, Χανιά, Θάσο, Βόλο, Πορταριά Πηλίου, Θεσσαλονίκη καί Ἀττική)²⁵⁶.

Τέλη χαρτοσήμου

Ἡ φορολογία χαρτοσήμου (συνηθέστερα: «τέλη χαρτοσήμου») καθιερώθηκε στήν Ἑλλάδα μέ νόμο τῆς 14ης/26ης Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1836, προσέλαβε ὁμως ὀριστικότερη μορφή μέ τή θέσπιση τοῦ Π.Δ. τῆς 28ης Ἰουλίου 1931 «Περί Κώδικος Νόμων περί Τελῶν Χαρτοσήμου» (Κ.Ν.Τ.Χ.), οἱ διατάξεις τοῦ ὁποίου συγκροτοῦν, μετά ἀπό ἀλλεπάλληλες τροποποιήσεις, τό ἰσχύον σήμερα νομοθετικό πλαίσιο τῆς φορολογίας χαρτοσήμου στή χώρα μας²⁵⁷.

Τέλος χαρτοσήμου ὀφείλεται, ὅπως προκύπτει ἀπό τή διάταξη τοῦ ἄρθρου 1 Κ.Ν.Τ.Χ., σέ κάθε περίπτωση συντάξεως δημόσιου ἢ ιδιωτικοῦ ἐγγράφου μέ νομικές συνέπειες στίς ἀστικές ἢ ἐμπορικές συναλλαγές. Συνηθέστερες τέτοιες περιπτώσεις ἀποτελοῦν σήμερα οἱ μισθώσεις ἀκινήτων, οἱ δανειακές συμβάσεις ἐπὶ τῶν ἀσφαλιστηρίων ζωῆς, οἱ ἀποδείξεις πληρωμῆς ἀσφαλιστρῶν καί ἀποζημιώσεων, οἱ συμβάσεις ἐργολαβίας κ.λπ.

Τό χαρτόσημο ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν ἔμμεσων φόρων ἐπὶ τῶν συναλλαγῶν καί τό ὕψος του καθορίζεται κατὰ τρόπο πάγιο ἢ ἀναλογικό: πάγιο, ὅταν ἐπιβάλλεται ὡς σταθερό χρηματικό μέγεθος, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀξίας τοῦ καταρτιζόμενου ἐγγράφου, καί ἀναλογικό ὅταν ὑπολογίζεται ὡς ποσοστό ἐπὶ τῆς χρηματικῆς ἀξίας πού ἀναγράφεται στό συντασσόμενο ἐγγράφο²⁵⁸. Ὡς πρὸς τά ἐκκλησιαστικά, τέλος χαρτοσήμου ὀφείλεται κατὰ τήν ἐκδοση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀδειῶν γάμου καί τῶν πράξεων διαζυγίου, (ἄρθρο 18 παρ. 2γ' Π.Δ. τῆς 28ης Ἰουλίου 1931 «Περί Κώδικος Νόμων περί Τελῶν Χαρτοσήμου»), Ἐπιπλέον, σύμφωνα μέ τή Διοίκηση, σέ ἀνάλογο πάγιο τέλος χαρτοσήμου ὑπόκεινται καί: (α) Οἱ ἄδειες γάμου μουσουλμάνων, οἱ ὁποῖες ἐκδίδονται ἀπό τίς Μουφτεῖες,

256. Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012, σελ. 115.

257. Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 239.

258. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τῶν Ὀργανισμῶν*, 2005, σελ. 253.

καθόσον ὁ νόμος λέγοντας «ἐκκλησιαστικές ἄδειες γάμου» ἐννοεῖ καί τίς ἐκδιδόμενες ἀπό τίς ἐν γένει θρησκευτικές ἀρχές, (β) Οἱ γραπτές πράξεις (ἐντολές, ἐξουσιοδοτήσεις) πού ἐκδίδονται ἀπό τοὺς ἐπισκόπους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐφημέριους καθολικοὺς ἱερεῖς γιὰ τὴν τέλεση τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου, καθὼς καὶ οἱ ἐκδιδόμενες ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους αὐτοὺς ἀποφάσεις περὶ χωρισμοῦ «ἀπὸ τραπέζης καὶ κοίτης», ὡς ἐπέχουσες θέση διαζυγίου²⁵⁹.

Φορολογία ὑπὲρ τῶν Ὄργανισμῶν Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.)

Φόροι, τέλη ἢ δικαιώματα μποροῦν νὰ ἐπιβληθοῦν ὑπὲρ καὶ τῶν Ὄργανισμῶν Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως (Ο.Τ.Α.), μέ σκοπὸ τὴν οἰκονομική τους ἐνίσχυση καὶ τὴ διεύρυνση τῆς αὐτοδιοικήσεώς τους. Τό σχετικὸ νομοθετικὸ πλαίσιο συνθέτουν κυρίως: Οἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρ. 102 παρ. 6 Συντ., σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες τό κράτος «μεριμνᾷ ὥστε νὰ ἐξασφαλίζονται οἱ ἀναγκαῖοι πόροι γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς τῶν ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοίκησης. Νόμος ὀρίζει τὰ σχετικά μέ τὴν ἀπόδοση καὶ κατανομή, μεταξύ τῶν ὀργανισμῶν αὐτῶν, τῶν φόρων ἢ τελῶν πού καθορίζονται ὑπὲρ αὐτῶν καὶ εἰσπράττονται ἀπὸ τό Κράτος».

Χαρακτηριστικὸς δημοτικὸς φόρος εἶναι ὁ Τ.Α.Π. (Τέλος Ἀκίνητης Περιουσίας). Ἀπὸ τό Τέλος Ἀκίνητης Περιουσίας (Τ.Α.Π) προβλέπεται καθολικὴ ἀπαλλαγή τοῦ συνόλου τῶν θρησκευμάτων καὶ τῶν νομικῶν τους προσώπων προβλέπεται. Τό ἰδιαίτερο αὐτό εἶδος δημοτικοῦ φόρου εἰσήγαγαν τὰ ἄρθρ. 24 ἐπ. τοῦ Ν. 2130/1993²⁶⁰ «Τροποποίηση καὶ συμπλήρωση διατάξεων τῆς περιφερειακῆς διοίκησης τοῦ Κώδικα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱθαγένειας, τοῦ Δημοτικοῦ καὶ Κοινοτικοῦ κώδικα, τῶν διατάξεων γιὰ τίς προσόδους τῶν Ὄργανισμῶν Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης καὶ ἄλλες διατάξεις, ὀρίζοντας ὅτι: «Ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1993 ἐπιβάλλεται ὑπὲρ τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων τέλος, τό ὁποῖο ὑπολογίζεται ἐπὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀκίνητης περιουσίας πού βρίσκεται ἐντὸς τῆς διοικητικῆς τους περιφέρει-

259. Κ. Παπαγεωργίου, *Οἱ Φορολογικὲς Ἀπαλλαγές τῶν Θρησκευμάτων - Ζητήματα Συνταγματικότητας*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, Τόμ. 63, 2008, σελ. 24.

260. Μέ βάση αὐτό τό νόμο καὶ τὰ τ.μ. τῶν ἀκινήτων θεσμοθετήθηκε ὁ Ε.Ε.Τ.Η.Δ.Ε Ἀρθροῦ 53 Ν. 4021/2011.

ας...». Τό ύψος τοῦ Τ.Α.Π. καθορίζεται μέ ἀπόφαση τοῦ οἰκείου δημοτικοῦ ἢ κοινοτικοῦ συμβουλίου κατά τρόπο ἐνιαῖο γιά ὅλη τή διοικητική του περιφέρεια, μέ συντελεστή πού κυμαίνεται κατά περίπτωση Ο.Τ.Α. ἀπό 0,25%ο - 0,35%.

Τό ἄρθρο 24 παρ. 7 προβλέπει²⁶¹ ὅτι σέ ἐπιβολή Τ.Α.Π. δέν ὑπόκεινται τά πάσης φύσεως ἀκίνητα πού ἀνήκουν, μεταξύ ἄλλων: α) Στό Ἑλληνικό Δημόσιο, στά Ν.Π.Δ.Δ., στούς Ο.Τ.Α. καί στίς δημοτικές καί κοινοτικές ἐπιχειρήσεις καί ἐκμεταλλεύσεις. β) Στούς ναούς, στίς μονές, στό Ἱερό Κοινό τοῦ Πανάγιου Τάφου, στήν μονή τοῦ Ὁρους Σινᾶ, στό Ἅγιον Ὅρος, στήν Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί στά θρησκευτικά γενικῶς ἰδρύματα. γ) Στά ἀναγνωρισμένα ξένα θρησκευτά καί δόγματα, ὡς πρός τά ἀκίνητα πού χρησιμοποιοῦν «ἀποκλειστικά γιά τήν ἄσκηση δημόσιας λατρείας καί γιά τή διεξαγωγή ὑπηρεσιῶν θρησκευτικῆς φύσεως». δ) Στά φιλανθρωπικά ἰδρύματα δημόσιου χαρακτήρα, ε) Στά ἡμεδαπά μή κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα νομικά πρόσωπα πού ὑπάρχουν ἢ θά συσταθοῦν, καθῶς καί στίς περιουσίες τοῦ ἄρθρ. 96 τοῦ Α.Ν. 2039/1939 «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως καί κωδικοποιήσεως των εἰς τό Κράτος καί ὑπέρ κοινωφελῶν σκοπῶν καταλειπομένων κληρονομιῶν, κληροδοσιῶν καί δωρεῶν», ἐφόσον ἐπιδιώκουν ἀποδεδειγμένως σκοπούς θρησκευτικούς ἢ σέ εὐρύτερο κύκλο φιλανθρωπικούς ἢ ἐκπαιδευτικούς ἢ καλλιτεχνικούς ἢ κοινωφελεῖς ἢ ἐκκλησιαστικούς (ἐπομένως καί ἐκκλησιαστικά ἰδρύματα καί Μουσεῖα). Ἡ ἀπαλλαγή ἐπεκτείνεται καί στά ξένα νομικά πρόσωπα, ἐάν ἐπιδιώκουν τούς ἴδιους σκοπούς καί ὑπό τόν ὅρο συνδρομῆς ἀμοιβαιότητος.

Ὅπως ὁμως καθίσταται προφανές, ἡ διαφορά στή διατύπωση μεταξύ τῶν ἐδαφίων β' καί γ' τῆς ἀνωτέρω διάταξης τοῦ ἄρθρ. 24 παρ. 7, πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἀφενός μέν τήν ἀπαλλαγή ἀπό τό Τ.Α.Π. ὅλων τῶν ἀκινήτων (λατρευτικῶν ἢ μή σκοπῶν) τά ὅποια ἀνήκουν στά θρησκευτικά νομικά πρόσωπα (ναούς, μονές, Πανάγιο Τάφο, μονή Σινᾶ, Ἅγιον Ὅρος κ.λπ.) τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἀλλά ἀφετέρου μόνον τῶν λατρευτικῆς ἢ ἀμιγῶς θρησκευτικῆς χρήσεως ἀκινήτων πού ἀνήκουν στά «ἀναγνωρισμένα ξένα θρησκευτά καί δόγματα», θέτει καί πάλι ἕνα ἐξώφθαλμο ἑλλειμμα συνταγματικότητος ἀφοῦ ἀπό τήν ἀναφορά τῆς διάταξης σέ «ἀναγνωρι-

261. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

σμένα» θρησκευάματα, ὅρος ὁ ὁποῖος εἶναι συνταγματικῶς ἀδόκιμος (ἀφοῦ τό ἄρθρ. 13 Συντ. ἀναφέρεται σέ «γνωστές» καί ὄχι σέ «ἀναγνωρισμένες» θρησκείες) καί προϋποθέτει σύστημα κρατικῆς ἀναγνώρισης πού δέν ἀκολουθεῖται στή χώρα μας²⁶².

Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἀνάλογη, ἄν καί μικρότερης ἑκτασης, νομοτεχνική ἄμεση μετάφραση-ἀντιγραφή ἀπό ἀντίστοιχες διατάξεις τοῦ ἐξωτερικοῦ, περιεῖχε ἡ ἀρχική διατύπωση τοῦ ἄρθρ. 23 Ν. 2459/1997, πού ὀριζε ὅτι ἀπαλλάσσονταν ἀπό τό Φ.Μ.Α.Π., μεταξύ ἄλλων, καί «τά ἀναγνωρισμένα θρησκευτικά δόγματα, γιά τά ἀκίνητα πού χρησιμοποιοῦν». Ἡ διατύπωση ὅμως ἐκείνη εἶχε ἐπικριθεῖ ἀμέσως μετά τήν εἰσαγωγή της ἀπό τή ΝΣΚ 523/1997, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀντικατασταθεῖ ὅπως ἰσχύει σήμερα μέ τό ἄρθρ. 14 παρ. 1 Ν. 2579/1998, πού ὀρισε τήν ἐφαρμογή τῆς ἀπαλλακτικῆς πρόβλεψης στίς «κατά τό ἄρθρο 13 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος γνωστές θρησκείες καί τά δόγματα». Ἀπό τό εὐρύ φάσμα τῶν δημοτικῶν φόρων ἢ τελῶν, τά θρησκευάματα ἀπαλλάσσονται πλήρως μόνον στήν περίπτωση τοῦ τέλους ἀκίνητης περιουσίας (Τ.Α.Π.), ἐνῶ πολύ περιορισμένη ἑκταση ἔχουν οἱ ἀπαλλαγές ὡς πρός τοὺς ὑπόλοιπους δημοτικούς φόρους.

Τέλος, μέ τή νέα διάταξη τοῦ ἄρθρου 46 παρ. 2 τοῦ Ν. 4301/2014²⁶³, ὅπως μάλιστα ἐνημέρωσε καί τά οἰκεῖα ἐκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα ἐγκύκλιος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος²⁶⁴ οἱ ἱεροὶ ναοὶ ἀπαλλάσσονται καί ἀπό τά ὑπόλοιπα ἀνταποδοτικά τέλη (φωτισμοῦ, καθαρισμοῦ, ἀποχέτευσης) πού καθορίζονται ἀπό τοὺς οἰκείους δήμους, ἀφοῦ ὑποβάλλουν σχετική αἴτηση, ὥστε νά τύχει ἀπαλλαγῆς ὁ Ἱερός Ναός. Ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ ὅτι ἡ ἐν λόγω ἀπαλλαγή ἀφορᾷ στό ἐμβαδόν τῶν Ἱερῶν Ναῶν μαζί μέ τοὺς ἐνδεχόμενους ὑποστηρικτικούς χώρους (πού ἀποτελοῦν ἐνιαῖο ἀρχιτεκτονικό σύνολο), ἀσχέτως τῆς λειτουργικῆς τους χρήσης.

262. Κ. Κυριαζόπουλος, *Ἱση Φορολογική μεταχείριση τῶν ἀναγνωρισμένων θρησκευμάτων καί δογμάτων, Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου*, Τόμ. 7, 2000, σελ. 697-704.

263. Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.

264. Ἐγκύκλιος Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 5644/2014.

ΜΕΡΟΣ Ε΄

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1—

Οἱ σχέσεις Κράτους - Ἐκκλησίας καί φορολογικό καθεστώς σέ κράτη-μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως

Σήμερα, οἱ σχέσεις Κρατῶν καί Ἐκκλησιῶν στή σύγχρονη Εὐρώπη (οἰκεῖο μέτρο σύγκρισης τῆς παρούσας ἐργασίας ὡς κράτη μέ κοινή πολιτική καί οἰκονομική ἐπιδίωξη καί ὀργάνωση ὑπό τή σκέπη τῆς Ε.Ε.) σέ γενικές γραμμές κινοῦνται ὁμαλά μέ σύμπνοια, συνεργασία καί διακριτικότητα ὡς πρός τό πεδίο δράσης τοῦ καθενός, ἰδιαίτερα πρός τά χριστιανικά δόγματα πού συνοδεύουν τίς ἱστορικές παραδόσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν -μελῶν τῆς Ε.Ε.. Ὡστόσο, ἔχουν νά ἀντιμετωπίσουν καί τό πολυπληθές μεταναστευτικό ρεῦμα ἀπό τήν Ἀσιατική καί Ἀφρικανική Ἡπειρο, μέ φαινόμενα ἰσχυροῦ μουσουλμανικοῦ φονταμεταλισμοῦ, προσπαθώντας νά διαφυλάξουν τίς Δημοκρατικές Ἀξίες, Ἐλευθερίες ἀλλά καί Ἀσφάλεια. Ὡς πρός τό δημοσιονομικό πλαίσιο καί τή φορολογική ἰσότητα, μόνο ὡς εὐνοϊκή θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ ἡ φορολογική πολιτική ἔναντι τῶν θρησκευμάτων τῆς ἐπικράτειάς τους. Ἡ συγκριτική ἐπισκόπηση καί μελέτη τῶν σχετικῶν μέ τή φορολόγηση τῶν θρησκευμάτων δικαϊκῶν ρυθμίσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν αὐτῶν χωρῶν, ἀφ' ἑνός μέν προσφέρει τή δυνατότητα συναγωγῆς συμπερασμάτων ὡς πρός τό θέμα μας σέ εὐρωπαϊκό, πλέον, ἐπίπεδο, ἀλλά καί διευκολύνει τή διερεύνηση μιᾶς ἐνδεχόμενης ἐνωσιακῆς ἐναρμόνισης τῶν παράλληλων αὐτῶν ρυθμίσεων.

Ἄν καί μιά τέτοια προοπτική δέν θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς τοῦ ἀμέσου μέλλοντος²⁶⁵, ἰδιαίτερα στίς σημερινές συνθηκες δημοσιονομικῆς ὕφεσης ὡστόσο μιά ἐνιαία θεσμική προσέγγιση πρός ὅλους τά μή κερδοσκοπικούς (θρησκευτικούς, κοινωνοφελείς, φιλανθρωπικούς, εκπαιδευτικούς ἢ ἄλλους) σκοπούς τοῦς ὁποίους τά πάσης φύσεως θρησκευτάματα ἐπιδιώκουν, μέ διαφάνεια καί πληρότητα, θά ὠθοῦσε πρός τήν ἐπαναφορά σέ μιά Εὐρώπη τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς.

265. Ν. Μπάμπας, *Ἄμεσοι Φόροι καί Κοινοτικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 3-6.

Ἡ φορολογικὴ μεταχείριση τῶν Ἐκκλησιῶν-Θρησκευμάτων ἀπὸ ὀρισμένη πολιτεία δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἢ μελετηθεῖ ἔξω ἢ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γενικότερο πλαίσιο σχέσεων τῶν δύο αὐτῶν θεσμῶν μέ τις εἰδικές ἱστορικές, κοινωνικές, πολιτικές, οἰκονομικές περιστάσεις τοῦ κάθε κράτους. Αὐτό διότι συνολικά ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ κάθε πολιτείας πρὸς τὰ θρησκευόμενα τῆς ἐπικράτειάς της (καὶ ὄχι ἀπλῶς οἱ δημοσιονομικές ἢ φορολογικές ρυθμίσεις) ἀποτελεῖ ὀργανικὴ ἀπόρροια τοῦ γενικότερου συνταγματικοῦ, νομοθετικοῦ ἢ ἄλλου θεσμικοῦ πλαισίου τῶν σχέσεων της μέ τὰ θρησκευόμενα. Ἐξάλλου, ἡ πραγματικὴ ἔκταση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, κυρίως ὅμως τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος, σέ μιὰ χώρα δὲν κρίνεται ἀπὸ τὴν πανηγυρικότητα μιᾶς συνταγματικῆς διακήρυξης περὶ τοῦ «ἀπαραβιάστου» τους, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ συνεπῆ, ἐξειδικευμένη καὶ ἰσόρροπη πρόβλεψη τῆς ἐφαρμογῆς τῶν θεμελιωδῶν αὐτῶν δικαιωμάτων σέ ὅλο τὸ ρυθμιστικὸ εὖρος τῆς ἔννομης τάξης, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ πολυάριθμους νόμους, διατάγματα, ὑπουργικές ἢ ἄλλες ἀποφάσεις. Γιά τὸ λόγο αὐτόν, ἡ συνταγματικὴ διαρρύθμιση τοῦ συνολικοῦ καθεστώτος τῶν σχέσεων κράτους καὶ θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά, καὶ ἡ οἰκονομικὴ-φορολογικὴ πολιτικὴ πρὸς αὐτές, ἀπὸ τὴν ἄλλη, βρίσκονται σέ μιὰ διαρκῆ καὶ ἀμφίδρομη σχέση ἐπαλήθευσης ἢ ἀλληλοαντίρρησης²⁶⁶.

—ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2—

Γαλλία

Σχέσεις κράτους - Ἐκκλησιῶν - Θρησκευμάτων

Ἡ Γαλλία (πρῶτο Ἐθνικὸ ὀργανωμένο Εὐρωπαϊκὸ Κράτος), ἂν καὶ ἡ χώρα μέ μακρὰ παράδοση στὴν ἐπιρροή τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, θεωρεῖται σήμερα στὴν Εὐρώπῃ ἀντιπροσωπευτικὸ θεωρεῖται σήμερα στὴν Εὐρώπῃ ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα χω-

266. Κ. Παπαγεωργίου, *Τὸ Φορολογικὸ καθεστὼς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 272.

ρισμού κράτους καί εκκλησίας, ό όποιος έπήλθε μέ σχετικό νόμο στίς 9 Δεκεμβρίου του 1905 καί άφου είχαν προηγηθεί άλλεπάλληλες καί έντονες προστριβές μεταξύ τών δύο θεσμών. Έκτοτε, ό διαχωρισμός τους συμπυκνώθηκε έννοιολογικά στή γνωστή Άρχή τής Laicite (κοινώς Λαϊκότητας), πού ως περιεχόμενο έχει τόν θρησκευτικό άποχρωματισμό καί τήν πλήρη έκκοσμίκευση του γαλλικού κράτους, τήν τήρηση άπόλυτης ουδέτερότητας έκ μέρους του ως πρός όλες τίς θρησκείες καί τή μή ανάμιξη του στά έσωτερικά τους ζητήματα²⁶⁷.

Συνταγματική έκφραση τής άρχής τής Λαϊκότητας άποτελεί τό άρθρ. 1 του Γαλλικού Συντάγματος του 1958, σύμφωνα μέ τό όποιο: «Η Γαλλία είναι άβασίλευτη πολιτεία άδιαίρετη, χωρισμένη άπό τήν εκκλησία, δημοκρατική καί κοινωνική. Διασφαλίζει τήν ισότητα ένώπιον του νόμου όλων τών πολιτών, χωρίς διάκριση καταγωγής, φυλής ή θρησκείας. Σέβεται όλες τίς πεποιθήσεις».

Όπως είναι κατανοητό, στόχος τής κρατικής αύτης θεμελιώδους πολιτικής είναι ό σεβασμός τής θρησκευτικής έλευθερίας, ή επικράτηση τής θρησκευτικής ισότητας καί, κατά συνέπεια, ή έμπέδωση τής κοινωνικής ειρήνης²⁶⁸, σέ μία χώρα μέ έντονο μεταναστευτικό ρεύμα άπό τήν Άφρικανή ήπειρο καί μέ πλήθος ιστορικών άποικιών ανά τόν κόσμο. Οί ποικίλες θρησκευτικές κοινότητες αυτοδιοικούνται σύμφωνα μέ τά οίκεία τους κανονιστικά κείμενα, ή ισχύς όμως τών όποιών, καί μέ τήν επιφύλαξη πάντοτε τής τήρησης τών νόμων, περιορίζεται στήν έσωτερική τους όργάνωση καί λειτουργία.

Η ιστορική ισχυρή θεσμική παρουσία τής Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας, ή όποία μέχρι τή Γαλλική Έπανάσταση (1789) ήταν ή επίσημη θρησκεία τής χώρας, εκπροσωπείται σήμερα σέ νομικό επίπεδο, κυρίως άπό τό κονκορδάτο (διμερής συμφωνία) πού τό γαλλικό κράτος σύναψε μέ τήν Άγία Έδρα τό έτος 1801. Η σύναψη του μέ τήν Άγία Έδρα έντασσόταν στήν τότε προσπάθεια του Ναπολέοντα νά επαναφέρει στό πεδίο τών σχέσεων Κράτους καί Έκκλησίας τό θεσμικό καθεστώς ένωσης πού ίσχυε κατά τήν προε-

267. Δ. Καλδής, *Ό γενικός κοινωνικός φόρος τής Γαλλίας*, Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας Τόμ. 49, 1995, σελ. 1486.

268. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 261-262.

παναστατική περίοδο, μετριάζοντας και εξισορροπώντας την προηγούμενη θεσμική και κοινωνική αντιπαλότητα των δύο θεσμών. Τό καθεστώς όμως αυτό έληξε με τον νόμο του 1905, που όρισε ότι οι πολίτες είναι απολύτως ελεύθεροι να ακολουθούν την οποιαδήποτε θρησκευτική έκδοχή της αλήθειας, χωρίς ή έπιλογή τους αυτή να συνιστά θετική ή αρνητική προϋπόθεση για την πρόσληψη σέ δημόσια ύπηρεσία ή τον αποκλεισμό από αυτήν, καθώς και για την απόλαυση όλων των ατομικών δικαιωμάτων²⁶⁹.

Από τό καθεστώς κρατικής ούδετερότητας εξαιρούνται, για λόγους ιστορικούς, οι τρεις νομαρχίες της Ανατολικής Γαλλίας του Άνω Ρήνου, του Κάτω Ρήνου και του Μοζέλα, οι όποιες εύρίσκονται στά σύνορα μέ τή Γερμανία. Στίς περιοχές αυτές, τρεις χριστιανικές έκκλησίες, δηλαδή ή Καθολική, ή Λουθηρανική και ή Μεταρρυθμισμένη, καθώς και ή Ίσραηλιτική θρησκεία απολαμβάνουν σειράς προνομίων, που όμως συνεπάγονται και αντίστοιχες ύποχρεώσεις.

Συνέπεια τής Άρχής τής Λαϊκότητας άποτελεί ή μή κρατική οικονομική ένίσχυση, άμεση ή έμμεση, των διαφόρων θρησκευτικών κοινοτήτων. Για τον λόγο αυτό, στή Γαλλία δέν θά συναντήσουμε κρατική μισθοδοσία του κλήρου ή χρηματοδότηση των θρησκευμάτων, ή όποία νά έχει ως αίτία τή ιδιότητά τους αυτή. Οι θρησκευτικές κοινότητες εξασφαλίζουν οι ίδιες τίς πηγές χρηματοδότησης για την ίκανοποίηση του συνόλου των οικονομικών τους άναγκών, κυρίως μέσω προαιρετικών ένοριακών ή άλλων εισφορών, έράνων διαφόρων μορφών έσόδων από την δική τους περιουσία, δωρεών έν ζωή ή αίτία θανάτου, κ.λπ.²⁷⁰

Όστόσο ή κρατική ούδετερότητα έναντι όλων των θρησκειών, που έμπνέεται από την Άρχή τής Λαϊκότητας, δέν σημαίνει άναγκαίως και έχθρική αντιμετώπιση προς αυτές. Γι' αυτό και δέν άντιβαίνει προς την άρχή αυτή ή ισχύουσα νομοθετική μέριμνα για την κρατική συντήρηση πολλών έκκλησιαστικών κτιρίων, που όμως έντάσσεται στά πλαίσια τής γενικότερης πολιτικής του κράτους για

269. Α. Μαρίνος, *Η θρησκευτική Έλευθερία*, 1972, σελ. 400-404.

270. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστώς των θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 272.

τήν προστασία των ιστορικής-πολιτιστικής σημασίας μνημείων της Γαλλίας²⁷¹.

Φορολογία των Ἐκκλησιῶν- Θρησκευμάτων

Κατ' ἀναλογία πρὸς τήν, ἐντελῶς περιορισμένης ἔκτασης, κρατική οικονομική βοήθεια στὰ θρησκευτά, ἐλάχιστες εἶναι καὶ οἱ περιπτώσεις εἰδικῆς καὶ στοχευμένης φορολογικῆς τους μεταχείρισης. Ὡς κυριότερη πρέπει νά καταγραφῇ ἡ διάταξη τοῦ ἄρθρου 238 τοῦ Γενικοῦ Φορολογικοῦ Κώδικα, πού ἐπιτρέπει τήν ἔκπτωση τῶν χρηματικῶν δωρεῶν ἐπιχειρήσεων ἢ φυσικῶν προσώπων ἀπό τό φορολογητέο τους εἰσόδημα, ἐφόσον δωρεοδόχοι εἶναι μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα κοινωφελεῖς ἢ θρησκευτικοὶ ὀργανισμοί. Ἡ διάταξη αὕτη τροποποιήθηκε μέ τό Ν. τῆς 23ης Ἰουλίου 1987, ὁ ὁποῖος κατέστησε εὐνοϊκότερη τή ρύθμιση, ὅχι μόνον αὐξάνοντας τή παρεχόμενη ἔκπτωση, ἀλλά καὶ ἐπιτρέποντας νά ἔχει ἡ χρηματική δωρεά ὡς σκοπὸ τήν κάλυψη τῆς μισθοδοσίας τῶν ἱερέων. Ὡστόσο, ὅπως ὑποστηρίζεται ἀπὸ τή θεωρία ἡ ρύθμιση αὕτη λειτουργεῖ ὡς κίνητρο διαφόρων ὁμάδων νά ἀποκτήσουν τήν ιδιότητα τοῦ θρησκευτικοῦ ὀργανισμοῦ, γεγονός πού πιθανόν νά ὀδηγήσει σέ ὀρισμένες καταχρήσεις²⁷². Ἡ ἐν λόγω ρύθμιση λοιπόν δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ προνομιακή ἀντιμετώπιση τῶν ἐκκλησιῶν καθὼς ἐντάσσεται στήν γενικότερη εὐνοϊκή μεταχείριση τῶν μὴ κερδοσκοπικῶν ἐνώσεων.

Γερμανία

Σχέσεις κράτους - Ἐκκλησιῶν- Θρησκευμάτων

Στὴ Γερμανία τό συνταγματικό πλαίσιο τῶν σχέσεων τοῦ κράτους μέ τὰ θρησκευτά-Ἐκκλησίες διαμορφώνεται κυρίως ἀπὸ τὰ ἄρθρα 3 παρ. 3 («Ἰσότητα»), 4 («Ἐλευθερία τῆς πίστεως καὶ τῆς λατρείας»), 7 παρ. 2-3 («Σχολικὸ σύστημα») καὶ 140 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου τῆς Βόννης 1949. Ἐπιπλέον, δυνάμει τῆς διάταξης τοῦ ἄρθρου 140, διατηρήθηκαν σέ ἰσχὺ τὰ ἄρθρα 136-141 τοῦ προηγούμενου Συντάγμα-

271. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 264.

272. Basdevant- Gaudemet, *State and Church in France* ἀπὸ Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικὸ καθεστὼς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 283.

τος της Βαϊμάρης τοῦ 1919. Τό πλέγμα τῶν συνταγματικῶν αὐτῶν ὁρισμῶν καλύπτει ρυθμιστικά ὅλα τά κρατίδια πού διαρθρώνουν τήν Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας. Ἐπιπλέον, κάθε ὁμόσπονδο γερμανικό κρατίδιο ἔχει τή δυνατότητα νά θεσπίζει, γιά τίς δικές του ἀνάγκες καί μέσα στό ἀνωτέρω συνταγματικά πλαίσια, εἰδικότερες ρυθμίσεις μέ διατάξεις τοῦ τοπικοῦ συντάγματος ἢ τῆς νομοθεσίας του, συνάπτοντας ἀκόμη καί διμερεῖς συμφωνίες μέ τίς ἐπιμέρους ἐκκλησίες ἢ τά διάφορα θρησκευάματα²⁷³.

Τό γερμανικό κράτος δέν ἀναγνωρίζει ὁρισμένη θρησκεία ὡς ἐπίσημη, ἀκολουθώντας ἓνα καθεστῶς ἡπιου χωρισμοῦ καί μέ πλήρη κατοχύρωση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ὡς πρός ὅλες τίς εἰδικότερες ἐκδηλώσεις της. Ἐπιπλέον, τηρεῖ πρός ὅλα τά θρησκευάματα μιά ὑποδειγματική πολιτική οὐδετερότητας καί συνεργασίας, πού ἔχει μέχρι σήμερα ἐπιφέρει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἰσόρροπη στήν πράξη ἐφαρμογή τοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος. Τό γεγονός τῆς μή παροχῆς ἀπό τό γερμανικό κράτος προνομίων ὑπέρ ὁρισμένων θρησκειῶν, πού ἡ κοινή πείρα διδάσκει ὅτι ἀποβαίνουν πάντοτε εἰς βάρος τῶν ἄλλων θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ἐπιτυγχάνει τήν ἀποσόβηση κοινωνικῶν ἐντάσεων καί τήν ἀπόσπαση τοῦ σεβασμοῦ ὅλων, τελικά, τῶν ἐκκλησιῶν²⁷⁴, εἰδικά σέ ἓνα κράτος μέ 35% χριστιανούς Προτεστάντες, 33% Καθολικούς καί κοντά στό 10% μουσουλμάνους (κυρίως μετανάστες ἀπό Τουρκία-οἱ θρησκευτικές τους κοινότητες ὁργανωμένες σέ Ν.Π.Ι.Δ.).

Μέ τό ἄρθρο 137 παρ. 2-6 τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης (ὅπως διατηρήθηκε σέ ἰσχύ) ἀναγνωρίζονται τά «θρησκευτικά νομικά πρόσωπα», ἐφόσον ἀποκτοῦν ἰκανότητα δικαίου σύμφωνα μέ τίς γενικές διατάξεις τοῦ γερμανικοῦ ἀστικοῦ δικαίου (παρ. 4). Ὅσα ἀπό τά θρησκευτικά αὐτά νομικά πρόσωπα ὑπῆρξαν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ἐξακολουθοῦν νά εἶναι τέτοια. Στά ὑπόλοιπα νομικά πρόσωπα θά παρέχονται, ἂν τό ζητοῦν, τά ἴδια δικαιώματα, ἀρκεῖ λόγῳ τοῦ καταστατικοῦ τους καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν νά προσφέρουν ἐγγύηση διάρκειας. Ἄν διάφορα τέτοια νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ἐνωθοῦν σέ μιά ὁμάδα, αὕτη θά εἶναι ἐπίσης

273. Ε. Ζούμας, *Ἡ ἀρχή τῆς θρησκευτικῆς Ἐλευθερίας στό καθεστῶς τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας Πολιτείας στή Δ. Γερμανία*, 1990, σελ. 14-25.

274. P. Foundedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 249-250.

νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου (παρ. 5). Νομική προσωπικότητα δημοσίου δικαίου έχουν σήμερα στη Γερμανία οι ένορίες, οι έπισκοπές, οι διάφορες έκκλησίες, ακόμη και ή Έλληνική Όρθόδοξη Έκκλησία της Γερμανίας δυνάμει του Νόμου της 29ης Όκτωβρίου 1974, ή όποια αυτόδιοικείται σύμφωνα μέ τίς ειδικότερες διατάξεις του Καταστατικού της Χάρτη.

Πρέπει νά τονιστεί, ότι ή άπονομή νομικής προσωπικότητας δημοσίου δικαίου δέν έχει ως σκοπό νά καταστήσει τίς έκκλησίες πού άποκτούν τήν ιδιότητα αυτή τμήματα του κρατικού οργανισμού ή νά άναιρέσει τό καθεστώς χωρισμού του κράτους άπό τά θρησκευάματα, άλλ' άφενός μέν νά ύπογραμμίσει τή σημασία της δημόσιας δραστηριότητας των θρησκευάτων και άφετέρου νά καταστήσει αυτά φορείς δημοσίων άρμοδιοτήτων και δικαιωμάτων. Παράλληλα, οι θρησκευτικές κοινότητες διατηρούν τήν άυτονομία τους έναντι του κράτους και αυτόδιοικούνται για τήν έπιτέλεση της θρησκευτικής, λατρευτικής και κοινωνικής τούς άποστολής.

Η συνταγματική άρχή της αυτόδιοίκησης των θρησκευάτων, πού τηρείται άπό τό γερμανικό κράτος, δέν άπαγορεύει τή συνεργασία του μέ τίς έκκλησίες ή τά θρησκευάματα, ακόμη και μέ τή μορφή της κρατικής οίκονομικής ένίσχυσης. Νομική βάση πρός τουτο παρέχει τό άρθρο 138 παρ. 1 του Συντάγματος, κατά τό όποίο: «Οι οίκονομικές ένισχύσεις του Κράτους πρός στά θρησκευτικά νομικά πρόσωπα, πού προβλέπονται άπό νόμο, συνθήκη ή άλλη ειδική διάταξη, έκπληρώνονται άπό τή νομοθεσία των κρατών. Σήμερα, ή οίκονομική ένίσχυση της γερμανικής πολιτείας λαμβάνει τή μορφή της συμμετοχής στις δαπάνες συντήρησης των έκκλησιαστικών κτιρίων μέ κεφάλαια των τοπικών δημοτικών άρχών, της χρηματοδότησης του έκκλησιαστικού φιλανθρωπικού και νοσηλευτικού έργου, της έπιδότησης της μισθοδοσίας των κληρικών κ.λπ.²⁷⁵

Οι ειδικότεροι όροι της έκκλησιαστικής αυτόδιοίκησης ρυθμίζονται μέ κονκορδάτα-διμερείς συμφωνίες, τίς όποιες συνάπτουν τό Όμοσπονδιακό Κράτος της Γερμανίας ή τά τοπικά Κρατίδια μέ τήν Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία και τίς διάφορες Προτεσταντικές Όμολογίες. Μέ τόν τρόπο αυτό ρυθμίζονται πολλά ειδικότερα ζητήματα πού άφορούν στην έκκλησιαστική έκπαίδευση, τήν ποιμαντική

275. Basdevant-Gaudemet, *State and Church in Germany* άπό Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστώς των Θρησκευάτων*, 2005, σελ. 285-286.

δραστηριότητα στο στρατό, την διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας, την χρηματοδότηση της συμβαλλόμενης Καθολικής ή Προτεσταντικής Έκκλησίας σε όρισμένο τομέα κ.ά.

Καθίσταται προφανές ότι τό περιεχόμενο του κλάδου του γερμανικού εκκλησιαστικού δικαίου διαμορφώνεται, κατά τό μεγαλύτερο του μέρος, από τίς ρυθμίσεις πού περιέχονται σε τέτοια κονκορδάτα ή εκκλησιαστικές συμφωνίες²⁷⁶. Καθοριστική είναι επίσης ή συμβολή της νομολογίας τών ανώτατων γερμανικών δικαστηρίων, καί ειδικά του Όμοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου στην έρμηνεία καί εφαρμογή τέτοιων συμβατικών ρυθμίσεων.

Φορολογία τών Έκκλησιών-Θρησκευμάτων Ό θεσμός του εκκλησιαστικού φόρου (Kirchensteuer)

Μέ άξονα την αὐτοδιοίκηση τών Έκκλησιών ή γερμανική έννομη τάξη έχει θεσπίσει ένα λειτουργικό σύστημα έπιβολής καί είσπραξης εκκλησιαστικού φόρου. Ό θεσμός της εκκλησιαστικής φορολογίας έχει μακρά ιστορία στή Γερμανία, όταν από αιώνες πρίν ή Έκκλησία είχε τή δυνατότητα νά επιβάλλει τούς δικούς της φόρους μέσα στά πλαίσια της πολιτειακής νομοθεσίας. Έπρόκειτο στην πραγματικότητα γιά μιά από τίς έξουσίες του κράτους, την όποία τό ίδιο παραχωρούσε στην Έκκλησία, σε όρισμένο βεβαίως βαθμό καί μέ σκοπό την κάλυψη τών δικών της αναγκών. Τή σημερινή του, περίπου, μορφή ό θεσμός του εκκλησιαστικού φόρου προσέλαβε στή Γερμανία τόν 19ο αιώνα, μέ κύριο σκοπό την ελάφρυνση του κρατικού προϋπολογισμού από τίς οικονομικές του υποχρεώσεις πρός την Έκκλησία. Ό κρατικός νομοθέτης περιοριζόταν στην παροχή μιās γενικής έξουσιοδότησης γιά την έπιβολή εκκλησιαστικής φορολογίας πρός την Έκκλησία, ή όποία περαιτέρω ρύθμιζε καί τίς λεπτομέρειες εφαρμογής του θεσμού.

Σήμερα, τή νομική βάση γιά την έπιβολή εκκλησιαστικού φόρου παρέχει σε επίπεδο όμοσπονδιακού κράτους τό ίδιο τό Σύνταγμα, προβλέποντας μέ τό άρθρο 137 παρ. 6 του Συντάγματος της Βαϊμάρης (πού διατηρήθηκε σε ισχύ μέ τό άρθρο 140 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης), ότι: «Οί θρησκευτικές κοινότητες πού άποτε-

²⁷⁶ P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 251.

λοῦν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου δικαιούνται νά εἰσπράττουν φόρους βάσει τῶν δημόσιων φορολογικῶν καταλόγων τοῦ Κράτους καί κατά τίς διατάξεις τῆς νομοθεσίας τῆς χώρας». Σέ ἐφαρμογή τῆς διάταξης αὐτῆς, οἱ ἐκκλησίες τῆς Γερμανίας, συμπεριλαμβανομένων τῶν κοινοτήτων τῶν Ἰσραηλιτῶν, πού εἶναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, χρησιμοποιοῦν τούς κρατικούς φορολογικούς καταλόγους καί, σέ συνεργασία μέ τίς ἐφοριακές ἀρχές τῶν κρατιδίων, εἰσπράττουν ἐκκλησιαστικό φόρο ἀπό τόν ὁποῖο ὑπολογίζεται ὅτι προέρχεται τό 80% περίπου τοῦ συνολικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ προϋπολογισμοῦ²⁷⁷.

Ὁ ἐκκλησιαστικός φόρος ἀποτελεῖ πρόσθετη ἐπιβάρυνση στόν φόρο εἰσοδήματος, μέ συντελεστή πού κυμαίνεται μεταξύ 8-9% ἐπὶ τοῦ μισθοῦ καί τῶν εἰσοδημάτων τοῦ μέλους τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος, μέ μικρές ἀποκλίσεις στό ὕψος μεταξύ τῶν διαφόρων Κρατιδίων. Στήν περίπτωση μάλιστα τῶν μισθωτῶν ἐργαζόμενων, ὁ ἀναλογῶν ἐκκλησιαστικός φόρος παρακρατεῖται ἀπό τόν ἐργοδότη, ὁ ὁποῖος, μαζί μέ τούς υπόλοιπους παρακρατούμενους φόρους, τούς ἀποδίδει στό Κράτος. Τό τελευταῖο μέ τή σειρά του ἀποδίδει τό σύνολο τῶν προερχόμενων ἀπό τήν ἐκκλησιαστική φορολογία ποσῶν στήν ἀρμόδια ἐκκλησιαστική ἀρχή, ἀφοῦ προηγουμένως κρατήσῃ ἕνα ποσοστό 3-4%, ὡς κάλυψη τῆς δαπάνης πού προκλήθηκε ἀπό τήν ἀπασχόληση τῶν κρατικῶν ἐφοριακῶν ἀρχῶν²⁷⁸.

Ὁ ἐκκλησιαστικός φόρος εἶναι ὑποχρεωτικός γιά κάθε μέλος τῆς Ἐκκλησίας, πού πραγματοποιεῖ ὀρισμένου ὕψους εἰσοδήματα. Γιά τήν μή καταβολή του ἀπαιτεῖται ἡ ὑποβολή προφορικῆς ἢ γραπτῆς (ἐπικυρωμένης ἀπό συμβολαιογράφο) τυπικῆς δήλωσης στίς ἀρμόδιες ἀρχές περί ἀποχώρησης τοῦ φυσικοῦ προσώπου ἀπό ὀρισμένο θρήσκευμα, δήλωση ἡ ὁποία πρέπει νά εἶναι ἀνεπιφύλακτη καί χωρίς ὅρους. Ἐφόσον κάποιος δέν ἔχει ἀποχωρήσει μέ τόν τρόπο αὐτόν ἀπό τήν ἐκκλησία του, συνεχίζει νά ὀφείλει ἐκκλησιαστικό φόρο, ἡ εἰσπραξη τοῦ ὁποίου, σέ ἐνδεχόμενη ἄρνηση τοῦ ὀφειλέτη, μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ καί μέ ἔνδικα μέσα. Ὡστόσο, ὑπολογίζεται ὅτι τό 1/3 τοῦ συνόλου τῶν μελῶν κάθε ἐκκλησίας στή

277. Basdevant-Gaudemet, *State and Church in Germany* ἀπό Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 288-289.

278. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 254-255.

Γερμανία δέν όφείλει έκκλησιαστικό φόρο, γιά λόγους πού ανάγονται κυρίως στόν άνύπαρκτο ή χαμηλό φόρο είσοδήματος ή τήν άπαλλαγή τοῦ όφειλέτη λόγω άλλων χρηματικών του δωρεών πρós τήν έκκλησία του. Έπιπλέον, σύμφωνα μέ πρόσφατα στατιστικά δεδομένα, ό αριθμός όσων δηλώνουν πιστοί καί όφείλουν έκκλησιαστικό φόρο είναι σταθερά πτωτικός κατά τά τελευταία ιδίως έτη, γεγονός πού έχει άρχίσει νά προκαλεῖ σημαντικά οικονομικά προβλήματα στις έκκλησίες, όδηγώντας σέ σημαντικής έκτάσεως περικοπές τών έξόδων τους²⁷⁹.

Η γερμανική πολιτεία, τέλος, μέσα από τή θέσπιση ειδικών ρυθμίσεων, καθιστά προνομιακά βεβαιότερη τήν είσπραξη τοῦ έκκλησιαστικοῦ φόρου. Γιά παράδειγμα, κατά τήν ένεργοποίηση τής πτωχευτικής διαδικασίας ίκανοποίησης τών δανειστών, καί ειδικώς κατά τή φάση απόδοσης τών όφειλόμενων φόρων, ίκανοποιούνται κατά προνομιακή σειρά οί φορολογικές απαιτήσεις τής όμοσπονδίας, τών κρατιδίων, τών δημοτικών άρχών καί άκολουθώς τών έκκλησιαστικών άρχών. Πάντως, σέ κάθε περίπτωση, ή αξίωση καταβολής από τόν πτωχεύσαντα τοῦ φόρου υπέρ τής έκκλησίας ίκανοποιεῖται κατά προτεραιότητα, σέ σχέση μέ τίς απαιτήσεις τών άλλων πιστωτών.

Φορολογικές έκπτώσεις καί άπαλλαγές

Η γερμανική πολιτεία, στά πλαίσια τής συνεργασίας της μέ όλα τά θρησκευματα, έχει θεσπίσει, σέ επίπεδο όμοσπονδιακό ή τών επί μέρους κρατιδίων, σειρά έκπτώσεων καί άπαλλαγών από διάφορες φορολογικές υποχρεώσεις. Κίνητρο πρós τοῦτο αποτέλεσε, όπως σημειώνεται, ή θετική στάση τοῦ γερμανικοῦ κράτους έναντι τών δραστηριοτήτων τών έκκλησιών ή θρησκευμάτων, οί όποῖες θεωροῦνται ως γενικότερα έπωφελεῖς γιά τό κοινωνικό σύνολο, διότι προωθοῦν έν γένει κοινωνικούς σκοπούς υλικής, πνευματικής ή ήθικῆς φύσεως. Στίς γενικοῦ χαρακτήρα ρυθμίσεις, μποροῦν νά αναφερθοῦν²⁸⁰:

- ή έκπτωση από τόν φόρο είσοδήματος τοῦ καταβληθέντος έκ-

279. Ε. Ζούμας, *Η άρχή τής θρησκευτικῆς Έλευθερίας στό καθεστώς τών σχέσεων Έκκλησίας Πολιτείας στή Δ. Γερμανία*, 1990, σελ. 14-25.

280. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστώς τών Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 291.

κλησιαστικού φόρου μαζί με άλλα δημοσιονομικά βάρη διαρκούς χαρακτήρα.

- ή μερική απαλλαγή από τόν φόρο ακίνητης περιουσίας.
- ή απαλλαγή από τόν φόρο έμπορικῆς δραστηριότητας ἢ σωματειακῆς ὀργάνωσης, ἐκτός ἐάν τά θρησκευτικά νομικά πρόσωπα ἀσκοῦν ἐπιχειρηματική δραστηριότητα.

- ή απαλλαγή από τόν φόρο χαρτοσήμου, μέ ειδικότερες ρυθμίσεις περιεχόμενες στά κονκορδάτα ἢ τίς ἐκκλησιαστικές συμφωνίες πού ἔχουν συναφθεῖ μέ τά ὁμόσπονδα κρατίδια.

- ή ἔκπτωση ὕψους μέχρι 5% ἀπό τό φόρο εἰσοδήματος, σέ περίπτωση δωρεᾶς χρηματικῶν ποσῶν σέ ἐκκλησίες, ρύθμιση ἢ ὁποία ἐφαρμόζεται καί στούς μή κερδοσκοπικούς ὀργανισμούς. Ὅπως εἶναι προφανές, μέ τή ρύθμιση αὐτή εὐνοεῖται εὐθέως μέν ὁ δωρητής, στόν ὁποῖο παρέχεται ἕνα σοβαρό κίνητρο νά προβεῖ σέ δωρεές τέτοιας μορφῆς, ἐμμέσως ὁμως εὐεργετεῖται καί τό δωρεοδόχο θρησκευτικό νομικό πρόσωπο, τό ὁποῖο ἐξάλλου ἀπαλλάσσεται ἀπό τόν φόρο δωρεᾶς.

Τέλος, τό γερμανικό κράτος μεριμνᾷ ὥστε οἱ πιό πάνω ρυθμίσεις νά μήν ἀφοροῦν προνομιακά ὀρισμένο θρήσκευμα, ἀλλά νά ἐφαρμόζονται, σύμφωνα μέ τή συνταγματική ἀρχή τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος, σέ ὅλες τίς θρησκευτικές κοινότητες.

Ἰσπανία

Σχέσεις Κράτους - Ἐκκλησιῶν- Θρησκευμάτων

Τό θεσμικό πλαίσιο τῶν σύγχρονων σχέσεων μεταξύ ἰσπανικοῦ κράτους καί θρησκευτικῶν κοινοτήτων ἐδράζεται κυρίως στό ἄρθρο 16 τοῦ ἰσχύοντος ἰσπανικοῦ Συντάγματος, πού ψηφίστηκε στίς 29 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1978, καί ὀρίζει ὅτι²⁸¹:

«1. Ἐξασφαλίζεται στά ἄτομα καί στίς ὁμάδες ἡ ἐλευθερία τῆς ἰδεολογίας, τῆς θρησκείας καί τῆς λατρείας, μέ μόνο περιορισμό στίς ἐκδηλώσεις της, ἐκεῖνον, πού εἶναι ἀναγκαῖος γιά τή διατήρηση τῆς δημόσιας τάξης, πού προστατεύεται ἀπό τό νόμο.

281. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 257.

1. Κανένας δέ μπορεί νά ἔξαναγκαστεῖ σέ δηλώσεις ὡς πρὸς τήν ἰδεολογία του, τήν πίστη ἢ τίς πεποιθήσεις του.

2. Δέν ὑπάρχει ἐπίσημο θρησκευτικό δόγμα τοῦ Κράτους. Οἱ δημόσιες ἀρχές θά λαμβάνουν ὑπ' ὄψη τίς θρησκευτικές πεποιθήσεις τῆς ἰσπανικῆς κοινωνίας καί θά διατηροῦν τίς ἀνάλογες σχέσεις συν-εργασίας μέ τήν Καθολική Ἐκκλησία καί τά ἄλλα δόγματα».

Ἡ συνταγματική κατοχύρωση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας (παρ. 1-2) συνοδεύεται ἀπό τή διακήρυξη περί μή ἀναγνωρίσεως ἐπίσημης θρησκείας στήν Ἰσπανία (παρ. 3), ὅπως συνέβαινε παλαιότερα ἐπὶ τοῦ καθεστῶτος Φράνκο καί τήν καθιέρωση μιᾶς μορφῆς ἥπιου χωρισμοῦ κράτους καί ἐκκλησιῶν, μέ τήρηση ἴσων ἀποστάσεων ἔναντι ὅλων τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων. Ἡ ρύθμιση περί θρησκευτικῆς ἰσότητος ἱκανοποίησε τό αἶτημα τοῦ ἰσπανικοῦ λαοῦ γιά ἓνα σύνταγμα ἀπαλλαγμένο ἀπό τίς θεσμικές ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος, καί μέ κατεύθυνση σύγχρονη καί δημοκρατική, ὡς πρὸς τό ζήτημα τῶν σχέσεων τῶν δύο θεσμῶν. Παράλληλη συνταγματική προστασία τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος ἐπιτυγχάνεται καί μέ τό ἄρθρο 14, κατὰ τό ὁποῖο: «Οἱ Ἰσπανοί εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου καί δέν μποροῦν σέ καμιά περίπτωση νά γίνουν τό ἀντικείμενο δυσμενοῦς διάκρισης γιά λόγους πού ἀναφέρονται ... στή θρησκεία»²⁸².

Στίς 5 Ἰουλίου τοῦ 1980 ψηφίστηκε ὁ «Ὁργανικός Νόμος περί Θρησκευτικῆς Ἐλευθερίας», πού ἐνεργοποιήθηκε τό 1992 καί ἔθεσε ὡς γενική ἀρχή τή συνεργασία μεταξύ τοῦ ἰσπανικοῦ κράτους καί τῶν διαφόρων θρησκευμάτων, στή βάση διμερῶν συμφωνιῶν. Ὑπογραμμίζεται ὅτι ἡ ἀνωτέρω διακήρυξη τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας σημειώνεται σέ μιά χώρα μέ παραδοσιακή, ἰσχυρή καί πολύμορφη ἐπιρροή τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στόν πολιτικό καί κοινωνικό, δημόσιο καί ἰδιωτικό βίο, ἀφοῦ σέ αὐτήν ὑπολογίζεται ὅτι ἀνήκει πληθυσμιακό ποσοστό πού ὑπερβαίνει τό 90% τοῦ ἰσπανικοῦ λαοῦ. Εἶναι λοιπόν προφανές ὅτι, στήν περίπτωση εἰδικά τῆς Ἰσπανίας, ἡ συνταγματική διακήρυξη περί θρησκευτικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς κρατικῆς πολιτικῆς ἀπευθύνεται σαφῶς πρὸς τήν πλευρά τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, πού ἀκολουθεῖ ἡ συντριπτική πλειοψηφία τοῦ ἰσπανικοῦ λαοῦ, ἀφοῦ ἄλλα δόγματα ἢ ὁμολογίες ἐκπροσωποῦνται ἀπό ἐλάχιστους, συγκριτικά, πιστούς.

282. Ν. Νικολακοπούλου-Σακκά, *Σχέσεις Ἐκκλησίας- Κράτους, Ἡ περίπτωση τῆς Ἰσπανίας*, 1988, 143-165.

Ἡ ἱστορική πείρα τὴν ὁποία ἀπεκόμισε ἡ Ἰσπανία, ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἀναγνώριση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐπίσημης κρατικῆς θρησκείας, ἀναγνώριση πού τελικά μᾶλλον ἀπέβη σέ βάρος τοῦ κύρους τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς στίς τάξεις τοῦ ἰσπανικοῦ λαοῦ. Καί αὐτό γιατί ὁ καθολικός κλῆρος, ιδίως ὁ ἀνώτερος, μέ τὴν ἐκφορά τοῦ θρησκευτικοῦ-ιδεολογικοῦ τοῦ λόγου ἀλλά καί τή γενικότερη στάση του, ὄχι μόνον παρέσχε κατὰ τοὺς παρελθόντες αἰῶνες νομιμοποίηση στίς ταξικές διακρίσεις καί μεγάλες κοινωνικές ἀνισότητες τῆς χώρας, ἀλλά καί ἐντάχθηκε ὀργανικά σέ μεγάλο βαθμό στή διαστρωμάτωση αὐτή.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτέλεσε ἡ συνεργασία μεταξύ τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἱεραρχίας καί τοῦ δικτάτορα στρατηγοῦ Φράνκο. Τό καθεστῶς τοῦ τελευταίου βρῆκε ἰσχυρό νομιμοποιητικό ἔρεισμα στίς ὑπερσυντηρητικές ιδεολογικές θέσεις τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, παραχωρώντας ὡς ἀντάλλαγμα πρὸς αὐτὴν σειρά οἰκονομικῶν καί διοικητικῶν προνομίων γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη ἄσκηση τῆς ἔργων της. Ὡς νομική βάση τῆς συνεργασίας τους τέθηκε τό κονκορδάτο τῆς 27ης Αὐγούστου 1953, μέ τό ὁποῖο ἡ Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία ἀφενός μέν ἀναγνωρίσθηκε ὡς ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ ἰσπανικοῦ κράτους, ἀφετέρου δέ τῆς ἀπονεμήθηκαν πλεῖστα ὅσα προνόμια, μεταξύ τῶν ὁποίων καί πολλά φορολογικοῦ περιεχομένου. Ὡστόσο, ἡ συνεργασία τῆς διοικούσας ἰσπανικῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μέ τό φρανκικό καθεστῶς ὁδήγησε σέ βαθιά διάσταση τῆς ἴδιας μέ τόν ἰσπανικό λαό, μέ ἀποτέλεσμα, μετὰ ἀπὸ ἐσωτερικές διεργασίες καί ὑπὸ τό βάρος τῆς ἀσκήσεως διεθνῶν πιέσεων, τή σταδιακή ἀπόσυρση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑποστήριξης στό δικτατορικό καθεστῶς. Δέν πρέπει λοιπόν νά θεωρεῖται, ἀπὸ ἱστορικῆς καί κοινωνικῆς πλευρᾶς, ἀνεξήγητος ὁ ἀντικληρικαλισμός πού χαρακτηρίζει μεγάλο μέρος²⁸³.

Σήμερα, τό νομικό πλαίσιο τῶν σχέσεων ἰσπανικοῦ Κράτους καί Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὀρίζεται ἀπὸ ἑξι εἰδικότερες συμφωνίες πού συνήφθηκαν μέ τὴν Ἀγία Ἐδρα, καί οἱ ὁποῖες οὐσιαστικά ἀντικατέστησαν τό κονκορδάτο τοῦ 1953²⁸⁴. Ἡ πρώτη ἀπὸ τίς συμ-

283. Ν. Νικολακοπούλου -Σακκά, *Σχέσεις Ἐκκλησίας- Κράτους, Ἡ περίπτωση τῆς Ἰσπανίας*, 1988, 143-156.

284. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 258.

φωνίες συνήφθη στις 28 Ιουλίου 1976 και συνιστά τη βάση των σχέσεων μεταξύ ισπανικού Κράτους και Αγίας Έδρας. Οι επόμενες τέσσερις συμφωνίες υπεγράφησαν στις 3 Ιανουαρίου 1979 και έχουν τις εξής θεματικές: (α) Νομικών Υποθέσεων, (β) Θρησκευτικής Παρουσίας στις Ένοπλες Δυνάμεις και Στρατιωτικής Υπηρεσίας των Κληρικών και των Μελών Θρησκευτικών Ταγμάτων. (γ) Εκπαίδευσης και Πολιτιστικών Υποθέσεων, και (δ) Οικονομικών Υποθέσεων. Η τελευταία προβλέπει την κρατική μισθοδοσία των κληρικών της Καθολικής Εκκλησίας, όταν αυτοί υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις ή σε διάφορες κοινωνικές υπηρεσίες, όπως σε νοσοκομεία, σωφρονιστικά ιδρύματα ή άλλα ιδρύματα πρόνοιας και φιλανθρωπίας. Τέλος, σε έκταση της Συμφωνίας επί των Οικονομικών Υποθέσεων υπεγράφη το 1980 η έκτη Συμφωνία, με αντικείμενο την εφαρμογή του Φόρου για τις Εταιρείες στους Εκκλησιαστικούς Οργανισμούς.

Φορολογία των Εκκλησιών- Θρησκευμάτων

Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στην Ισπανία διέπονται σήμερα από ένα καθεστώς ήπιου, «σχετικού χωρισμού»²⁸⁵, στα πλαίσια του οποίου, και σε εφαρμογή του ισπανικού Συντάγματος και του Οργανικού Νόμου περί Θρησκευτικής Έλευθερίας, το Κράτος συνεργάζεται με τα θρησκευτικά γενικότερα της επικράτειάς του, ακόμη και επί ζητημάτων οικονομικής ή φορολογικής φύσης. Ός προς τα φορολογικά ζητήματα, πρέπει να επισημάνουμε την ειδική μεταχείριση που επιφυλάσσει το ισπανικό Κράτος για την Καθολική Εκκλησία έναντι των θρησκευτικών μειονοτήτων της Ισπανίας, και η οποία σε όρισμένες περιπτώσεις προσλαμβάνει ένα αμιγώς προνομιακό χαρακτήρα. Νομική βάση των ειδικών αυτών φορολογικών ρυθμίσεων αποτελεί η συμφωνία περί των Οικονομικών Υποθέσεων, οι διατάξεις της οποίας προβλέπουν την εφαρμογή ενός ιδιόμορφου συστήματος χρηματοδότησης της Καθολικής Εκκλησίας, μέσω της φορολογίας εισοδήματος των πιστών της. Στα πλαίσια του συστήματος αυτού, πού άρχισε να εφαρμόζεται από το έτος 1988, παρέχεται στην Καθολική Εκκλησία ένα ποσοστό από τον συνολικό φόρο εισοδήματος πού εισπράττει κάθε χρόνο το ισπανικό

²⁸⁵ N. Νικολακοπούλου-Σακκά, Σχέσεις Εκκλησίας- Κράτους, Η περίπτωση της Ισπανίας, 1988, 143-156.

κράτος, μέ τήν ἀπαραίτητη προϋπόθεση ὅτι ὁ φορολογούμενος ἔχει δηλώσει ρητῶς στήν δήλωση φόρου εἰσοδήματος του ὅτι ἐπιθυμεῖ τήν ἐφαρμογή τῆς ρύθμισης αὐτῆς.

Τό σύστημα αὐτό, παρά τίς ἐξωτερικές ὁμοιότητες, δέν συνιστᾷ ἕνα ἰδιαίτερο εἶδος «ἐκκλησιαστικοῦ φόρου», ὅπως αὐτοῦ πού ἐφαρμόζεται στή Γερμανία²⁸⁶. Καθώς, στήν περίπτωση τῆς Ἰσπανίας ἡ ὅλη ρύθμιση λειτουργεῖ ἐνταγμένη ὀργανικά στό σύστημα ἐπιστροφῆς φόρου, καθώς τό πῶς πάνω ποσό δέν προστίθεται στόν φόρο εἰσοδήματος κάθε φυσικοῦ προσώπου, ἀλλά ἀφαιρεῖται ἀπό αὐτόν. Πέρα ὅμως ἀπό αὐτές τίς ρυθμίσεις, προβλέπεται μιά μακρά σειρά φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν, ἐξαιρέσεων καί ἀτελειῶν, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν συγκεκριμένα τήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία. Ἐκτός ἀπό τήν ἀπαλλαγή σειρᾶς δραστηριοτήτων αὐτῆς ἀπό τήν ἐπιβολή Φόρου Προστιθέμενης Ἀξίας, ἡ Συμφωνία ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑποθέσεων ἐπιπλέον προβλέπει ὅτι ἀπαλλάσσονται ὁποιοσδήποτε φορολογήσεως, μέ τρόπο ὀλικό καί μόνιμο: (α) Τά χρηματικά ποσά πού συγκεντρώνει ἡ Καθολική Ἐκκλησία μέ ἐράνους καί ἐλεημοσύνες. (β) Ἡ ἀπόκτηση ἀντικειμένων πού προορίζονται γιά λατρευτικούς σκοπούς. (γ) Οἱ δημοσιεύσεις ἢ κοινοποιήσεις ἐγγράφων πού ἐκδίδονται ἀπό τίς ἀρμόδιες ἐκκλησιαστικές ἀρχές (ὅπως ποιμαντορικές ἐγκύκλιοι ἢ ἐπιστολές, ὁδηγίες, κανονισμοί κ.λπ.). (δ) Οἱ ἐκπαιδευτικές ὑπηρεσίες πού παρέχονται σέ ἐπισκοπικά ἢ θρησκευτικά σεμινάρια, καθώς καί σέ ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτήρα μαθήματα, ὅταν αὐτά διδάσκονται σέ Πανεπιστήμια τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. (ε) Ἡ ἀκίνητη ἰδιοκτησία, ὅταν περιλαμβάνει: ναούς καί παρεκκλήσια γιά τήν ἄσκηση λατρείας, καθώς καί τά συνεχόμενα μέ τούς χώρους αὐτούς κτίρια ἢ οἰκήματα, ἐφόσον ἐξυπηρετοῦν ποιμαντικές ἢ θρησκευτικές δραστηριότητες· κατοικίες τῶν ἐπισκόπων καί λοιπῶν κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦν ποιμαντικές δραστηριότητες· κτίρια ἢ οἰκήματα, πού προορίζονται γιά γραφεῖα τῆς ἐπισκοπικῆς ἰσπανικῆς Κουρίας ἢ τῶν ἐνοριῶν κτίρια στά ὁποῖα στεγάζονται ἐκκλησιαστικά ἐκπαιδευτικά σεμινάρια, ἐκκλησιαστικές συναθροίσεις, ἢ ἔχουν ἀφιερωθεῖ σέ καθολικά τάγματα, κ.λπ. (στ) Οἱ κληρονομίες καί δωρεές, ἐφόσον τά πράγματα πού ἔχουν ὡς ἀντι-

286. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 260.

κείμενα προορίζονται για την υποστήριξη της λατρείας ή ποιμαντικοί δραστηριοτήτων.

Εκτός όμως από του γενικού χαρακτήρα φοροαπαλλαγές, προβλέπονται έκπτώσεις ή απαλλαγές σε ειδικότερης σημασίας φόρους, όπως απαλλαγή από τον δημοτικό φόρο υπεραξίας των ακινήτων, έκπτωση των χρηματικών ποσών που δωρίζουν σε εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα διάφορα φυσικά ή νομικά πρόσωπα από τό φορολογητέο εισόδημα των τελευταίων κ.ά.

Οι πιο πάνω ρυθμίσεις, προβλεπόμενες από τη συμφωνία επί των Οικονομικών Υποθέσεων μεταξύ Ισπανικού Κράτους και Καθολικής Έκκλησίας δεν αφορούν κατ' αρχήν τα υπόλοιπα θρησκευόμενα της χώρας. Ωστόσο, τό άρθρο 7 παρ. 2 του Όργανικού Νόμου περί Θρησκευτικής Έλευθερίας προβλέπει τη δυνατότητα επέκτασης καί στίς υπόλοιπες θρησκευτικές κοινότητες, μετά από υπογραφή σχετικών συμφωνιών, των φορολογικών πλεονεκτημάτων που προβλέπονται για όλα τά μη κερδοσκοπικού ή κοινωφελοῦς χαρακτήρα νομικά πρόσωπα.

Τέλος, στήν υπόθεση Fernandez καί Garcia κατά Ίσπανίας (άπόφαση της 14-6-2001, αριθμός προσφυγής 53072/99), οί προσφεύγοντες, μέλη της Εὐαγγελικής Έκκλησίας τῶν Βαπτιστῶν της Βαλένθια, παραπονέθηκαν ὅτι τό φορολογικό σύστημα της χώρας τους παρέχει στους φορολογούμενους τη δυνατότητα της ανωτέρω ἐπιλογῆς μόνον μεταξύ της Καθολικής Έκκλησίας καί ἄλλων εὐαγῶν σκοπῶν, ὅχι ὅμως καί τη δυνατότητα ὁ φόρος νά ἐπιστραφεῖ στήν δική τους Έκκλησία. Τό ΕυρΔΑΔ ἔκρινε ὅτι ἡ νομοθεσία αὐτή δέν ἀντιβαίνει στό ἄρθρ. 9 της ΕΣΔΑ, διότι ἡ ἰδιαίτερη φορολογική μεταχείριση της Καθολικής Έκκλησίας λειτουργεῖ στά πλαίσια ἐιδικῆς σύμβασης της Καθολικής Έκκλησίας μέ τό Ίσπανικό Κράτος, προσθέτοντας τό ἐπιχείρημα ὅτι οί πιστοί τῶν ἄλλων δογμάτων ἔχουν πάντοτε τό δικαίωμα καί ἐφόσον τό ἐπιθυμοῦν νά προβοῦν σε ἀπευθείας χρηματικές δωρεές πρὸς αὐτά²⁸⁷.

287. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 306- 307.

Ίταλία

Σχέσεις κράτους - Έκκλησιών- Θρησκευμάτων

Στήν Ίταλία, χώρα γνωστή για τή μακραίωνη πολιτική, κοινωνικοοικονομική καί πολιτισμική της σύνδεση μέ τόν Ρωμαιοκαθολικισμό (ανεξάρτητο Κρατίδιο Βατικανού έντός τής πρωτεύουσας Ρώμης), ισχύει πλέον σήμερα ένα καθεστώς πλήρους κατοχύρωσης τής θρησκευτικής έλευθερίας αλλά παράλληλα καί τής δυσχερέστερης, ως πρός τήν εφαρμογή της, έκδήλωσης αὐτῆς πού εἶναι τό δικαίωμα τής θρησκευτικῆς ισότηας. Τό ἰταλικό κράτος ἔκανε ἀποφασιστική στροφή πρός τήν οὐδετερότητα καί τήν πλήρη εφαρμογή τής ἀρχῆς τής ἰσονομίας τῶν θρησκευμάτων στίς 18 Φεβρουάριου τοῦ 1984, μέ τή σύναψη τής Συνθήκης τής Villa Madama μεταξύ ἰταλικοῦ Κράτους καί Ἀγίας Ἑδρας²⁸⁸. Ἡ Συνθήκη εἶχε ως συνέπεια τήν ἀναθεώρηση τοῦ κονκορδάτου τοῦ Λατερανοῦ, τό ὁποῖο, μαζί μέ μιὰ κύρια συμφωνία καί τέσσερα παραρτήματά της, συγκροτοῦσαν ὡς σῶμα- corpus τίς περίφημες Συνθήκες τοῦ Λατερανοῦ, πού εἶχαν συνυπογράψει τά δύο μέρη στίς 11 Φεβρουάριου 1929. Μέ τίς ἱστορικής σημασίας Συνθήκες τοῦ Λατερανοῦ ἰδρύθηκε τό κράτος τοῦ Βατικανοῦ, ἀναγορεύθηκε ὁ Ρωμαιοκαθολικισμός σέ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ ἰταλικοῦ Κράτους καί ταυτόχρονα τοῦ παρασχέθηκαν διοικητικά, ἐκπαιδευτικά, οἰκονομικά καί φορολογικά προνόμια

Σύμφωνα μέ τό κονκορδάτο τοῦ 1984, καταργήθηκε ἡ ρύθμιση τοῦ ἀρθροῦ 1 τῶν Συνθηκῶν τοῦ Λατερανοῦ, πού ὀρίζε ὅτι ἡ Καθολική, Ἀποστολική καί Ρωμαϊκή Ἐκκλησία εἶναι ἡ μόνη θρησκεία τοῦ κράτους καί ὅτι ὁ Ρωμαιοκαθολικισμός ἔπαψε νά ἀποτελεῖ τήν ἐπίσημη θρησκεία τοῦ ἰταλικοῦ Κράτους.

Εἰδικότερα, τό ἀρθρο 7 τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1948 ὀρίζει ὅτι Πολιτεία καί Καθολική Ἐκκλησία εἶναι μεταξύ τους ἀνεξάρτητες καί κυρίαρχες καί οἱ σχέσεις τους διαμορφώνονται σύμφωνα μέ τίς Συνθήκες τοῦ Λατερανοῦ. Ἡ κατοχύρωση τοῦ δικαιώματος τής θρησκευτικῆς ισότηας ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τοῦ ἐπόμενου ἀρθροῦ 8 τοῦ Συντάγματος, κατά τό ὁποῖο: «Όλες οἱ θρησκευτικές ὁμο-

288. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 250.

λογίες είναι εξίσου ελεύθερες ενώπιον του νόμου. Οί διαφορετικές από την Καθολική θρησκευτικές όμολογίες έχουν τό δικαίωμα νά όργανώνονται σύμφωνα μέ τά καταστατικά τους, έφόσον δέν αντίκεινται στην έννομη τάξη της Ίταλίας. Οί σχέσεις τους μέ τό Κράτος καθορίζονται μέ νόμο, βάσει συμφωνιών μέ τίς σχετικές άν-τιπροσωπεΐες²⁸⁹. Μέχρι σήμερα, έχουν ύπογράψει τέτοιες συμβάσεις μέ τούς Καλβινιστές (1984), τούς Άντβεντιστές της 7ης Ήμέρας (1986), τίς Ίσραηλιτικές Κοινότητες (1987), τούς Βουδιστές καί Χριστιανούς Μάρτυρες του Ίεχωβά (2000) καθώς καί άλλες θρησκευτικές κοινότητες. Ίδιαίτερη είναι έπίσης, ή σημασία του άρθρου 20 του ίταλικού Συντάγματος, τό όποίο έπεκτείνει την αρχή της δημοσιονομικής ισότητας καί στό χώρο των θρησκευμάτων, όρίζοντας ότι: «Ο έκκλησιαστικός χαρακτήρας καί ό θρησκευτικός ή τελετουργικός σκοπός ένώσεως ή θεσμού δέν δύνανται ν' άποτελούν αίτία ειδικών νομοθετικών περιορισμών, ούτε ειδικών δημοσιονομικών βαρών γιά την ίδρυση, τή νομική ικανότητα καί όποιαδήποτε μορφή δραστηριότητας».

Ώστόσο, καί παρά τή στροφή του ίταλικού Κράτους προς την θρησκευτική ουδετερότητα, στενή παραμένει ή συνεργασία του μέ την Καθολική Έκκλησία, μεταξύ άλλων, καί έπί οικονομικών καί δημοσιονομικών ζητημάτων. Τό πλαίσιο της συνεργασίας αυτής καθορίστηκε μέ κοινή άπόφαση των δύο φορέων, στά πλαίσια των έργασιών Μικτής Έπιτροπής, ή όποία συστήθηκε μέ έξουσιοδότηση του άρθρου 7 του κοινορδάτου του 1984. Τά πορίσματα του έργου της Έπιτροπής έπικυρώθηκαν μέ τό Ν. 222 του 1985, καί συνοπτικά προβλέπουν τίς έξης ρυθμίσεις²⁹⁰:

α) Τό ίταλικό Κράτος άναγνωρίζει τή νομική προσωπικότητα των έκκλησιαστικών ιδρυμάτων, τά όποια μέ έδρα στην Ίταλία έχουν συσταθεί σύμφωνα μέ τό κανονικό δίκαιο της Καθολικής Έκκλησίας.

β) Τά έκκλησιαστικά ιδρύματα πού έπιδιώκουν σκοπούς θρησκευτικούς ή λατρευτικούς, έξομοιώνονται στον φορολογικό τομέα μέ τά υπόλοιπα εύαγή ή εκπαιδευτικά ιδρύματα, καί άπαλλάσσονται όμοίως.

γ) Ή μισθοδοσία του κλήρου δέν βαρύνει πλέον τό Κράτος αλλά την ίδια την Έκκλησία, ή όποία προς τόν σκοπό αυτό ίδρυσε

289. Α. Μαρίνος, *Η θρησκευτική Έλευθερία*, 1972, σελ. 392-393.

290. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 251.

ειδικό Κεντρικό Ταμείο Μισθοδοσίας, πού αναγνωρίζεται ως νομικό πρόσωπο.

Φορολογία τών Ἐκκλησιών- Θρησκευμάτων

Ἡ ἰταλική νομοθεσία ἐπιφυλάσσει εὐνοϊκή φορολογική μεταχείριση τών θρησκευμάτων, ἡ ὁποία μπορεῖ νά διακριθεῖ σέ αὐτήν πού ἀφορᾷ μόνον τήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία καί σέ ἐκείνη πού ἀφορᾷ τό σύνολο τών ὑπόλοιπων θρησκευμάτων τῆς ἰταλικῆς ἐπικράτειας.

Κατ' ἀρχάς, προβλέπεται²⁹¹ ἰδιαίτερη προνομιακή φορολογική ἀντιμετώπιση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, μέ κύριο σκοπό τόν σχηματισμό ἀποθεματικοῦ ὑπέρ τοῦ προαναφερθέντος Ταμείου Μισθοδοσίας τοῦ κλήρου τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἰταλίας, πού ἐπιτυγχάνεται μέ δύο τρόπους:

(α) Τά φυσικά πρόσωπα, κατά τήν ὑποβολή τῆς φορολογικῆς τους δήλωσης εἰσοδήματος, δικαιοῦνται νά ἀφαιρέσουν ἀπό τό συνολικό ἐτήσιο εἰσόδημά τους ὀρισμένο χρηματικό ποσό, καί νά δηλώσουν ὅτι ἐπιθυμοῦν τό ποσό αὐτό νά προσφέρεται στό ἀνωτέρω Ταμείο (ἄρθρο 46 Ν. 222/1985).

(β) Ἀρχῆς γενομένης ἀπό τό ἔτος 1990, τό ἰταλικό Κράτος ἀφαιρεῖ ἓνα κονδύλιο ὕψους 0,8% ἀπό τό σύνολο τοῦ ἐτήσιου φόρου εἰσοδήματος τών φυσικῶν προσώπων καί διαθέτει αὐτό γενικῶς γιά κοινωνικούς ἢ θρησκευτικούς σκοπούς. Οἱ φορολογούμενοι πολῖτες δικαιοῦνται περαιτέρω νά ἐπιλέξουν στή δήλωση τοῦ φόρου εἰσοδήματος τήν Καθολική Ἐκκλησία ἢ ἄλλη θρησκευτική κοινότητα ὡς τελικό ἀποδέκτη τοῦ ποσοστοῦ αὐτοῦ τοῦ φόρου τους.

Τέλος, ἡ ἀκίνητη περιουσία εἰδικῶς τῆς Ἀγίας Ἐδρας ἀπαλλάσσεται ἀπό ὁποιοδήποτε φόρο ἀκίνητης περιουσίας.

Ἀμφότερες οἱ ἀνωτέρω νομοθετικές ρυθμίσεις ἔχουν ἐπεκταθεῖ στά θρησκευτάματα πού ὑπέγραψαν συμφωνίες μέ τό κράτος, ὅπως ἀπαιτεῖ καί ἡ ἀρχή τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος πού κατοχυρώνει τό ἄρθρο 8 τοῦ ἰταλικοῦ Συντάγματος. Συνεπῶς, ὁ Ἰταλός φορολογούμενος μπορεῖ πλέον, πλὴν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, νά ἐπιλέξει τήν οἰκονομική ἐνίσχυση ἄλλης θρησκευτικῆς κοινότητας, ἀρκεῖ ἡ

291. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τών Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 309-310.

τελευταία νά έχει αποδεχθεί την επέκταση της ρύθμισης αυτής στην ειδική συμφωνία που σύναψε με τό Κράτος.

Έξαιρούνται από τή δυνατότητα αυτή ή Έκκλησία τών Μεθοδιστών-Βαλδέζων, πού άρνήθηκε οποιαδήποτε οικονομική της ύποστήριξη από τό ιταλικό κράτος, καθώς καί ή Ένωση τών Ίσραηλινικών Κοινοτήτων, ή όποία συνήψε διαφορετικού περιεχομένου οικονομική συμφωνία. Σύμφωνα μέ τήν τελευταία, έκπίπτονται από τό φορολογητέο εισόδημα του δωρητή τά μεγαλύτερα ποσά χρηματικών δωρεών πρós τίς Ίσραηλιτικές Κοινότητες σέ σχέση μέ άλλες Έκκλησίες.

Έκτός όμως από τίς πιό πάνω ρυθμίσεις, ή ιταλική νομοθεσία προβλέπει επιπλέον προνομιακή φορολογική μεταχείριση γιά τό σύνολο τών θρησκευτικών νομικών προσώπων, μέ σκοπό τήν έμμεση οικονομική στήριξη τών σκοπών πού επιδιώκουν. Στίς ρυθμίσεις αυτές, ανήκουν α) Η μείωση κατά 50% του φόρου εισοδήματος τών νομικών προσώπων πού επιδιώκουν θρησκευτικούς ή λατρευτικούς σκοπούς, β) Η άπαλλαγή από τόν φόρο κληρονομιών καί δωρεών γ) Η άπαλλαγή από τόν φόρο προστιθέμενης άξίας (Φ.Π.Α.), δ) Η άπαλλαγή από φόρο μεταβίβασης άκινήτων.

Σουηδία

Σχέσεις κράτους - Έκκλησιών- Θρησκευμάτων

Μέχρι τήν 1η Ίανουαρίου του έτους 2000, χρονικό σημείο κατά τό όποιο ένεργοποιήθηκε ή πρόσφατη αναθεώρηση του ισχύοντος σουηδικού Συντάγματος του 1989, ή Εύαγγελική Λουθηρανική Έκκλησία αποτελούσε τήν επίσημη έκκλησία του Βασιλείου τής Σουηδίας. Τή θεσμική αυτή θέση ή σουηδική Έκκλησία δέν αποκτούσε εύθέως μέ ρητή συνταγματική διάταξη αλλά έμμέσως, κυρίως λόγω τής αναγόρευσης του εύαγγελικού δόγματος ως τής μοναδικής θρησκείας τής βασιλικής οικογένειας. Σύμφωνα μέ τή σουηδική νομοθεσία, ό λουθηρανικός κλήρος διοριζόταν καί μισθοδοτούνταν από τό κράτος, ενώ οι ένορίες άσκοῦσαν ληξιαρχικές καί άλλες δημόσιες έξουσίες, πού τίς καθιστούσαν τοπικές κρατικές άρχές. Έπειδή όμως τό προνομιακό αυτό καθεστώς δέν ήταν σύμφωνο μέ τίς έπιταγές τής ΕΣΔΑ (1950) καί τήν κατοχύρωση του δικαιώματος τής θρη-

σκευτικής ελευθερίας, πού αυτή μέ πληρότητα προστατεύει, ή Σουηδία, μετά τήν είσοδό της στήν Εύρωπαϊκή Ένωση (1995) προέβη στό θεσμικό χωρισμό Κράτους καί Έκκλησίας καί σέ αναθεώρηση καί έκσυγχρονισμό τοῦ σχετικοῦ συνταγματικοῦ καί νομοθετικοῦ πλαισίου. Ὡς σημειωθεῖ ἐδῶ ἡ καταδίκη τῆς χώρας αὐτῆς ἀπό τό Εὐρωπαϊκό Δικαστήριο τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων στήν ὑπόθεση *Darby* κατά Σουηδίας (ἀπόφαση ἐπὶ τοῦ παραδεκτοῦ: 11581/85), ὁ ὁποῖος ἀρνήθηκε νά καταβάλλει τόν θεσμοθετημένο ὑπέρ τῆς τότε ἐπίσημης θρησκείας, δηλαδή τῆς Σουηδικῆς Λουθηρανικῆς Έκκλησίας, ἐκκλησιαστικό φόρο, μέ τήν ἐπίκληση τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι δέν ἀνῆκε στίς τάξεις τῶν μελῶν τῆς Έκκλησίας αὐτῆς. Τό Δικαστήριο δέχθηκε ὅτι ἡ ὑποχρεωτική συμμετοχή τῶν προσφυγόντα στήν ἀνωτέρω φορολογική ὑποχρέωση συνιστοῦσε σωρευτική παραβίαση τοῦ ἀρθρ. 1 τοῦ πρώτου πρόσθετου στήν ΕΣΔΑ πρωτόκολλου, πού κατοχυρώνει τό δικαίωμα ἀπόλαυσης τῆς περιουσίας, καί τοῦ ἀρθρ. 14 ΕΣΔΑ, πού ἀπαγορεύει τίς διακρίσεις (μεταξύ ἄλλων καί) γιά λόγους θρησκευτικῆς ἔνταξης²⁹².

Ὡς ἐκ τούτου, μέ τή συνταγματική ἀναθεώρηση τοῦ ἔτους 2000, προστέθηκαν στά Κεφάλαια Πρῶτο (Βασικές Ἀρχές) καί Δεύτερο (Θεμελιώδη Δικαιώματα καί Ἐλευθερίες) τοῦ σουηδικοῦ συντάγματος εἰδικές διατάξεις μέ τίς ὁποῖες (καί σέ ἐφαρμογή τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συμβάσεως τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων τῆς Ρώμης, 1950), ἔπαυσε οὐσιαστικά νά εἶναι ἡ Εὐαγγελική Λουθηρανική Έκκλησία ἡ ἐπίσημη ἢ ἐθνική Έκκλησία τῆς Σουηδίας. Μέ τόν χωρισμό τῶν δύο θεσμῶν κατοχυρώθηκε πληρέστερα ἡ θρησκευτική ἐλευθερία καί ἐπιβλήθηκε στό κράτος ἡ ὑποχρέωση παροχῆς τῆς δυνατότητας σέ ὅλες τίς ἐθνικές, γλωσσικές καί θρησκευτικές μειονότητες νά διατηρήσουν καί ἀναπτύξουν τίς δικές τους ἀξίες.

Γιά τήν ὑλοποίηση τῆς συνταγματικῆς αὐτῆς μεταρρυθμίσεως ἐκδόθηκε ὁ Νόμος «περί Θρησκευτικῶν Κοινοτήτων», μέ τόν ὁποῖο παρασχέθηκε στά θρησκεύματα ἡ δυνατότητα νά καταγραφοῦν ἀπό τίς πολιτειακές ἀρχές ὡς θρησκευτικά νομικά πρόσωπα, ἂν καί χωρίς εἰδικότερο ὑποχρεωτικό καθορισμό. Οἱ κρατικές οἰκονομικές ἐνισχύσεις ἐντοπίζονται, πλέον, στήν ἐπιδότηση τῆς συντηρήσεως

292. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 258-259.

ἐκκλησιαστικῶν κτιρίων πού ἔχουν ιδιαίτερη πολιτιστική ἢ ἐθνική ἀξία.

Συλλογικό ὄργανο διαλόγου καί συνεργασίας μεταξύ τοῦ σουηδικοῦ Κράτους καί τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν δογμάτων ἀποτελεῖ τό Κυβερνητικό Συμβούλιο Ἐπαφῶν μέ τά Θρησκευάματα. Τό σημαντικό αὐτό ὄργανο συνεδριάζει ὑπό τήν προεδρία τοῦ Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ, στόν ὁποῖο ἀνήκει ἡ ἀρμοδιότητα τῶν σχέσεων μέ τά θρησκευάματα, τέσσερις φορές κάθε ἔτος μέ τή συμμετοχή ὅλων τῶν μεγάλων θρησκευτικῶν κοινοτήτων καί δογμάτων. Παράλληλως, τά περισσότερα χριστιανικά δόγματα τῆς Σουηδίας ἀποτελοῦν μέλη καί τοῦ Σουηδικοῦ Χριστιανικοῦ Συμβουλίου, τό ὁποῖο ἔχει ἤδη ἀναπτύξει ἐπαφές ὄχι μόνον μέ τό Κράτος ἀλλά ἐπιπλέον καί μέ τίς Ἰσραηλιτική καί Μουσουλμανική κοινότητες τῆς χώρας²⁹³.

Φορολογία τῶν Ἐκκλησιῶν-Θρησκευμάτων

Μεταξύ τῶν πρώτων σημαντικῶν συνεπειῶν τῆς συνταγματικῆς ἀναθεώρησης τοῦ 2000, ὑπῆρξε ἡ ἐπέκταση καί στά ἄλλα θρησκευάματα τοῦ συστήματος τῆς ἐνοριακῆς ἐκκλησιαστικῆς φορολογίας, πού ἴσχυε μέχρι τότε μόνον γιά τήν ἐπίσημη Λουθηρανική Ἐκκλησία τῆς Σουηδίας. Στά πλαίσια τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος αὐτοῦ, πού ἀποτελοῦσε τόν κύριο μοχλό αὐτοχρηματοδότησης τῆς σουηδικῆς Ἐκκλησίας, εἰσπράττονταν «ἐνοριακός φόρος» ἀπό 2.600 περίπου ἐνορίες. Ὁ νέος Νόμος «περί Συλλογῆς Ἐκκλησιαστικῶν Συνεισφορῶν» προβλέπει τή δυνατότητα ἐπέκτασης τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἀνωτέρω συστήματος καί σέ ὅσες θρησκευτικές κοινότητες ἐγγράφηκαν στά εἰδικά βιβλία τῆς Πολιτείας, παρέχοντάς τους παράλληλα τή δυνατότητα χρήσεως τῆς διάρθρωσης καί τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ κρατικοῦ φορολογικοῦ συστήματος γιά τή συγκέντρωση τῶν δικῶν τους χρηματικῶν συνεισφορῶν. Ἡ ἐπέκταση ὡστόσο τοῦ συστήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς φορολογίας καί στά ἄλλα, πλήν τῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας, δόγματα, δέν ὑπῆρξε ἀπαλλαγμένη δυσκολιῶν²⁹⁴.

293. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 257.

294. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστῶς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 329.

Μεγάλη Βρετανία

Σχέσεις κράτους - Θρησκευμάτων

Ἡ Μ. Βρετανία ἀνήκει στίς ἐλάχιστες εὐρωπαϊκές χώρες πού ἀναγνωρίζουν παραδοσιακά συγκεκριμένη θρησκεία ὡς ἐπίσημη ἢ κρατική, τήν λεγόμενη Ἀγγλικανική Ἐκκλησία. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν Σκωτία, ὅπου ἀναγνωρίζεται ὡς ἐπίσημη ἡ Πρεσβυτεριανή Ἐκκλησία, ὄχι ὅμως καί γιά τήν Οὐαλία καί Βόρεια Ἴρλανδία, ὅπου τό καθεστώς ἀναγνώρισης ὁρισμένης ἐκκλησίας ὡς ἐπίσημης ἢ κρατικής ἔχει παύσει νομοθετικά νά ἰσχύει ἀπό τά ἔτη 1919 καί 1869 ἀντίστοιχα. Ἡ βρετανική ἔννομη τάξη, μέ βάση τό ἐθνικό δίκαιο μέ ὑπερεθνικῆς σημασίας ἰσχύ, ἐπιβάλλει ὡς συνταγματική ἀρχή, ἀρχηγό τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας τόν ἐκάστοτε ἄγγλο μονάρχη, ὁ ὁποῖος, κατά τή στέψη του ἀπό τόν ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Canterbury, ἀναλαμβάνει μέ ὄρκο τήν ὑποχρέωση νά παραμείνει πιστός στό ἀγγλικανικό δόγμα, προστατεύοντας τά θέσμια τῆς οἰκείας Ἐκκλησίας. Οἱ ἀγγλικοὶ ἀρχιερεῖς διορίζονται ἀπό τό κράτος, μετά ἀπό μὴ δεσμευτική γιά τό ἴδιο πρόταση τῆς Ἐκκλησίας τους, συμμετέχουν μάλιστα στή Βουλή τῶν Λόρδων, καταλαμβάνοντας 26 ἔδρες, καί λαμβάνουν ἐνεργά μέρος στίς διάφορες κρατικές τελετές. Τό καθεστώς αὐτό τῆς διοικητικῆς ἐξάρτησης τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἐπεκτείνεται ἀκόμη καί στό ἐκκλησιαστικό της δίκαιο, οἱ κανόνες τοῦ ὁποῖου ἀποκτοῦν ἰσχύ μετά ἀπό προηγούμενη ἔγκριση τοῦ ἄγγλου μονάρχη. Ἀνάλογη ἔγκριση ἀπό τή βρετανική Βουλή ἀπαιτεῖται τόσο γιά τήν τυχόν εἰσαγωγή δογματικῶν νεωτερισμῶν, ὅσο καί γιά τό περιεχόμενο τῶν Προσευχῶν τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας²⁹⁵. Οἱ ὑπόλοιπες ἐκκλησιαστικές -θρησκευτικές κοινότητες δέν ἀποτελοῦν νομικά πρόσωπα, ὅπως ἡ Ἀγγλικανική ἀλλά ἐνώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα. Γιά νά διαχειριστοῦν τήν περιουσία τους, προχωροῦν στήν ἴδρυση εἰδικότερων νομικῶν προσώπων σωματιακῆς μορφῆς, ἡ ὁργάνωση καί τῶν ὁποίων διέπεται ἀπό τά οἰκεῖα τους καταστατικά.

Ἡ θεσμική θέση τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας δέν ἔχει ὡς ἐπακόλουθο τήν ἀνάλογη οἰκονομική τῆς ὑποστήριξη ἀπό τή βρετανική Πολι-

295. P. Fountedakis, *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000, σελ. 272.

τεία. Η μόνη θετική παρέμβαση του κράτους περιορίζεται στη χρηματοδότηση όρισμένων εκκλησιαστικών εκπαιδευτικών αναγκών καθώς και την συντήρηση ιστορικών εκκλησιαστικών κτιρίων. Για τόν λόγο αυτό, η Άγγλικανική Έκκλησία, όπως και τά υπόλοιπα θρησκευματα που δραστηριοποιούνται σήμερα στό Νησί, καλύπτουν μέ αυτό-χρηματοδότηση τίς οικονομικές τους ανάγκες, όπως γιά παράδειγμα τή μισθοδοσία του κλήρου. Τό εισόδημα, ειδικότερα, τής Άγγλικανικής Έκκλησίας προέρχεται κυρίως από ένοριακές δωρεές, έράνους διαφόρων μορφών (Church Box Collections - «παγκάρι»), έκούσιες εισφορές, μισθώματα από τήν εκκλησιαστική περιουσία, άλλες δωρεές έν ζωή ή και αίτία θανάτου²⁹⁶.

Φορολογία τών Έκκλησιών- θρησκευμάτων

Όπως προκύπτει και από τά παραπάνω ή κρατική οικονομική βοήθεια στά θρησκευματα, είναι έλάχιστη. Έτσι και ή ειδική προνομιακή φορολόγηση τους είναι περιορισμένη, αφού έντάσσονται στη γενικότερη ευνοϊκή φορολογική μεταχείριση τών πάσης φύσης κοινωνωφελών ή φιλανθρωπικών σκοπών όργανισμών. Στην ίδια οικονομική πολιτική έγγράφεται και ή έκπτωση τών χρηματικών δωρεών από τό φορολογητέο εισόδημα τών δωρητών φυσικών ή νομικών προσώπων, έφόσον δωρεοδόχοι είναι τά όμοιων σκοπών άνωτέρω νομικά πρόσωπα. Μάλιστα από τή Βρετανική κυβέρνηση υπήρξε άπόπειρα τήν περίοδο (1999-2000) γιά τόν καθορισμό μειωμένου συντελεστή ως πρός τό φόρο προστιθέμενης άξίας (Φ.Π.Α.) γιά τίς δαπάνες έπισκευής και συντήρησης τών εκκλησιαστικών κτιρίων, κάτι όμως που δέν έπιτεύχθηκε διότι δέν βρήκε σύμφωνα τά άρμόδια όργανα τής Εύρωπαϊκής Ένωσης²⁹⁷.

ΑΠΟΨΕΙΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οί έξελίξεις, οί έπίκαιρες περιστάσεις και ανάγκες του Έλληνικού κράτους και κοινωνίας, έπιτάσσουν τόν έπανακαθορισμό και τήν αναδιαμόρφωση τών Σχέσεων Πολιτείας-Έκκλησίας γιά τήν άποτελεσματικότερη λειτουργία και τών δύο θεσμών. Η κρατική μηχανή

296. Α. Μαρίνος, *Η θρησκευτική Έλευθερία*, 1972, σελ. 297.

297. Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστώς τών Θρησκευμάτων*, 2005, σελ. 317.

όφειλει νά σέβεται καί νά συμπαραστέκεται στό πνευματικό καί κοινωνοφελές ἔργο τῆς Ἐκκλησίας καί ἀντίστοιχα αὐτή πρέπει νά σταθεῖ ἀρωγός -ὅπως ἀνέκαθεν στίς κρίσιμες ἱστορικές στιγμές ἔπραττε- στήν Ἑλληνική Κοινωνία, καί σέ ἠθικό-παιδαγωγικό ἐπίπεδο ἀλλά καί σέ οἰκονομική ὑποστήριξη μέ κάθε τρόπο. Ἴσως πλέον ἐπιβάλλεται σέ ρυθμιστικό πλαίσιο ἢ κατηγοριοποίηση ὄλων τῶν κάθε μορφῆς ἐκκλησιαστικῶν νομικῶν προσώπων, ὅπως σημαντικό μέρος τῆς Θεωρίας ἀλλά καί τῆς Νομολογίας τονίζει, σέ ἓνα εἰδικό ἰδιάζουσας φύσης νομικό πρόσωπο- *sui generis*. Κίνηση πού θά ἀπελευθερώσει καί τίς δύο πλευρές στίς μεταξύ τους φορολογικές καί λοιπές συναλλακτικές τους σχέσεις, μέ σαφῆ, προκαθορισμένο καί ἀρμονικό τρόπο, χωρίς τήν παρεμβολή εἴτε νομοθετικῶν κενῶν εἴτε πολύπλευρων νομοθεσιῶν.

Ἦδη ἐξ ἄλλου, μέ βάση τό νόμο 1892 τοῦ 1990 ὅπως τροποποιήθηκε πολλάκις, μέχρι τόν νόμο 3229 τοῦ 2004 (ἄρθρο 3 παρ. 6) πού ἀναφέρεται στό «Μητρώο Ὑπηρεσιῶν καί Φορέων τῆς Ἑλληνικῆς Διοίκησης» τά Ἐκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου (ἐκτός ἂν προβλέπεται γιά ὁρισμένες περιστάσεις ρητά ἀπό τόν νόμο σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 68 Ν.4235/2014) ἐξαιροῦνται καί δέν ἀνήκουν στό δημόσιο τομέα, κάτι πού καταμαρτυρεῖ καί ἀπό πλευρᾶς τῆς Ἑλληνικῆς Διοίκησης τήν διάθεση διαφοροποίησης αὐτῶν τῶν προσώπων ἀπό τούς φορεῖς τῆς Γενικῆς Κυβέρνησης τῆς Χώρας.

Ἡ εὐνοϊκότερη φορολογική μεταχείριση τῶν Ἐκκλησιῶν καθώς καί τῶν πολυάριθμων φιλανθρωπικῶν ἢ κοινωνοφελῶν νομικῶν προσώπων, πού ἰδρύονται ἢ ἐποπτεύονται ἀπό αὐτά καί τά ὅποια ἐμφανίζουν κοινωνική προσφορά, ὑπαγορεύεται κατ' ἀρχάς ἀπό τήν ἴδια τήν ἀρχή τῆς φορολογικῆς δικαιοσύνης καί τόν μὴ κερδοσκοπικό τους χαρακτήρα. Ὡστόσο, καί ἡ ἴδια ἡ ἀρχή τῆς φορολογικῆς δικαιοσύνης θέτει καί τά ὅρια της ὡς πρὸς τήν ἔκταση αὐτῆς τῆς προνομιακῆς μεταχείρισης. Ἰδιαίτερα μάλιστα, λόγω τῆς εὐαίσθητης κοινωνικῆς καί πνευματικῆς διάστασης τῶν παραπάνω νομικῶν προσώπων ἢ εὐνοϊκή ἀντιμετώπιση πρέπει νά εἶναι στοχευμένη καί σαφῶς αἰτιολογημένη, εἰδικά σέ συνθήκες δημοσιονομικῆς κρίσης πού μεγάλο μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πλήττεται ἀπό δυσβάσταχτη ὑπερφορολόγηση.

Βασικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς θεωρίας θεωροῦν πῶς, ὅσο ἡ κατάργη-

ση κάθε απαλλαγής αντιβαίνει στη συνταγματική αρχή της φορολογικής δικαιοσύνης, άλλο τόσο θά αντέβαινε σέ αυτήν καί ή άδικαιολόγητη άπονομή συλλήβδην απαλλαγών σέ όλα άνεξαιρέτως τά θρησκευτικά νομικά πρόσωπα. Γι' αυτό τό λόγο κρίνεται έπιβεβλημένη καί πιό άναγκαία άπό ποτέ ή είσαγωγή είδικών προοδευτικών κλιμάκων φορολόγησης καί όλων τών έκκλησιαστικών ή θρησκευτικών νομικών προσώπων πού άναπτύσσουν δράση στην Έλλάδα, άντίστοιχη πρós τή φοροδοτική τούς ικανότητα όπως αυτή προκύπτει άπό τά εισοδήματα ή τήν κινητή καί άκίνητη περιουσία τους μέ βάση τών δηλώσεων πού όφείλουν νά υποβάλλουν.

Πρός ένίσχυση αυτού του έπιχειρήματος είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα άπό τή θεωρία πώς, όσο αυθαίρετο είναι νά φορολογείται τό ίδιο μία κερδοσκοπική έμπορική έπιχείρηση μέ ένα όποιοδήποτε μή κερδοσκοπικό νομικό πρόσωπο κοινωνικού μάλιστα χαρακτήρα, άλλο τόσο άθέμιτο καί άντίθετο πρós τό Σύνταγμα είναι νά απαλλάσσεται τό ίδιο ό φτωχός ένοριακός ναός ενός χωριού καί ό μεγάλος ναός τής πόλης ή ένα πλούσιο προσκύνημα, τά εισοδήματα τών όποιών υπερβαίνουν σέ όρισμένες περιπτώσεις άκόμη καί αυτά μεγάλων έπιχειρήσεων. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι είναι άναγκαίο νά έξειδικευθεί άκόμη περισσότερο ή φορολόγηση αυτή μέ τήν είσαγωγή προοδευτικών αύξητικών κλιμάκων, άνάλογα τή φοροδοτική ικανότητα κάθε θρησκευτικού νομικού πρόσωπο.

Έξίσου σημαντική, ώφέλιμη καί μέ κοινωνικό άντίκτυπο πρόταση, ως πρós τήν φορολόγηση τών έκκλησιαστικών προσώπων, πού έξυπηρετεί μάλιστα τό δημόσιο συμφέρον, είναι τό νά κατοχυρωθούν θεσμικά είδικές «φοροεκπτώσεις» σέ όσα άπό αυτά τά νομικά πρόσωπα άναπτύσσουν άξιόλογη κοινωνική δραστηριότητα. Για παράδειγμα, έκπτωση θά πρέπει νά χορηγείται στους έκκλησιαστικούς όργανισμούς πού παρέχουν συσσίτια ή άναπτύσσουν άλλες ούσιαστικής κοινωνικής, φιλανθρωπικής διάστασης δραστηριότητες. Σέ αυτές τίς περιπτώσεις φορολογικά καί συνταγματικά δίκαιο θεωρείται ή παρεχόμενη έκπτωση νά είναι εύθέως άνάλογη τής δράσης.

Προβάλλεται συχνά τό έπιχείρημα ότι ή άναγνώριση τής Όρθόδοξης Έκκλησίας «έπικρατούσας» (άρθρ. 3 παρ. 1 Σ.), πού όφείλεται

στήν ηθική και κοινωνική προσφορά της στο έθνος, υποχρεώνει ανάλογα τό ελληνικό Κράτος στην παροχή προς αυτήν διάφορων προνομίων, μεταξύ τών οποίων και φορολογικῶν. Ὡστόσο, ἡ ἄποψη αὐτή συγχέει τόν πνευματικό ρόλο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μέ τήν λειτουργία της ὡς οἰκονομικῆς ὀντότητας ἢ φορολογικοῦ ὑποκειμένου. Ἐπιπλέον, παραβλέπει ὅτι, ὅπως δέχεται σχεδόν ὁμόφωνα σήμερα ἡ ἐπιστήμη, ὁ συνταγματικός ὅρος «ἐπικρατοῦσα θρησκεία» ἔχει ἀπλῶς διαπιστωτικό-ἱστορικό-τιμητικό περιεχόμενο καί δέν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρά τό ὅτι στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀνήκει ἡ «συντριπτική πλειοψηφία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ». Ἔτσι, κρίνεται ἐπιτακτική ἡ πραγματική καί ὄχι εἰκονική λήψη καί ἐφαρμογή μέτρων ὅπως: Διενέργεια τακτικῶν οἰκονομικό-διαχειριστικῶν ἐλέγχων, εἰδικῶς ἀπό τό Ἐλεγκτικό Συνέδριο, ὅλων τῶν θρησκευτικῶν νομικῶν προσώπων καί δημοσίευση τῶν οἰκονομικῶν τους ἀπολογισμῶν, β) Κωδικοποίηση σέ ἐνιαῖο νομοθέτημα ὅλων τῶν ἀπαλλακτικῶν ρυθμίσεων, μέ στόχο τήν διαφανέστερη ἐποπτεία καί τόν ἀποτελεσματικότερο ἐλεγχό τους.

Ἐπιπλέον ὅπως προκύπτει καί ἀπό τήν συγκριτική μελέτη καί ἄλλων κρατῶν-μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, ἀνεξάρτητα τοῦ συστήματος σχέσεων κράτους καί ἐκκλησίας πού ἐφαρμόζουν, καί τῆς νομικῆς φύσης πού τά ἐκκλησιαστικά πρόσωπα περιβάλλονται, τό φορολογικό πλαίσιο πρέπει νά εἶναι ξεκάθαρο καί εὐδιάκριτο πρὸς ὄφελος καί τῆς κρατικῆς μηχανῆς καί τῶν ἐκκλησιῶν καί τῆς κοινωνίας. Κάτι πού θά ὀδηγοῦσε στή διαφάνεια τῆς κρατικῆς μηχανῆς καί στήν πραγματική ἀξιολόγηση ἀπό πλευρᾶς πολιτῶν, τῆς λειτουργικῆς παρουσίας τῶν πνευματικῶν πρωτίστως αὐτῶν νομικῶν προσώπων. Δέον εἶναι λοιπόν, νά ἀκολουθεῖται σέ συνάρτηση μέ τή φορολογική ἰσότητα μεταξύ ὅλων τῶν θρησκευμάτων ἀλλά καί τῶν ὑπολοίπων φορολογούμενων, ἓνα εἰδικό φορολογικό καθεστῶς γιά ὅλα τά μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα νομικά πρόσωπα, μέ προνόμια πού νά ἀντιστοιχοῦν στό ἔργο καί στίς οὐσιαστικές ἀνάγκες τους καί σέ αὐτό νά περιλαμβάνονται ἰσότημα καί μέ βάση τήν ἀρχή τῆς ἀναλογικότητας ὅλοι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὀργανισμοί, κάτι πού δέν ἀρνεῖται οὔτε καί οἱ ἴδια ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ὅπως ἀποδεικνύεται καί μέ ἐπίσημο Δελτίο τύπου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου στίς 22-2-2012.

Βιβλιογραφία

(Κατά σειρά αναφοράς εντός της εργασίας)

- Π. Παναγιωτάκος, *Αί σχέσεις Πολιτείας και Έκκλησίας εν τη Βυζαντινῇ Αυτοκρατορίᾳ*, 1969.
- Μ. Βαλάκου-Θεοδωρούδη, *Τό Νομικό Περίγραμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στά πλαίσια τῆς Διεθνούς Κοινότητας*, 2000.
- Ν. Μαγγιώρος, *Αὐτοκρατορική ἰδεολογία καί Έκκλησία, Ἱστορία τῆς Ὁρθοδοξίας*, τόμ. 2, 2009.
- Ε. Καραγιαννόπουλος, *Ἡ πολιτική θεωρία τῶν Βυζαντινῶν*, 1988.
- Κ. Παπαγεωργίου, *Έκκλησιαστικό Δίκαιο (Θεωρία-Νομολογία)*, 2013.
- Π. Κονόρτας, *Ὁθωμανικές θεωρήσεις γιά τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο: τά βεράτια γιά τούς προκαθήμενους τῆς Μεγάλης Έκκλησίας (17ος -20ος αἰῶνας)*.
- Ε. Κωνσταντινίδης, *Ἰωάννης Καποδίστριας καί ἡ ἐκκλησιαστική του πολιτική*, 1977.
- Κ. Παπαγεωργίου, *Έκκλησιαστικό Δίκαιο (Θεωρία-Νομολογία)*, 2013.
- Θ. Τσιρώνης, *Έκκλησία Πολιτευόμενη: Ο πολιτικός λόγος καί ρόλος τῆς Έκκλησίας τῆς Ελλάδος 1913-1941*, 2010.
- Α.Δερβιτσιώτης, *Τό Σύνταγμα τῆς Ελλάδας*, 2008.
- Ε. Βενιζέλος, *Οἱ Σχέσεις Κράτους-Έκκλησίας*, 2000.
- Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2005.
- Ι. Κονιδάρης, *Έγχειρίδιο Έκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, 2000.
- Μ. Σταθόπουλος, *Σχέσεις Πολιτείας καί Έκκλησίας*, 1993.
- Π. Δημητρακόπουλος, *Κράτος-Έκκλησία: Μιά Δύσκολη Σχέση*, 2001.
- Π. Δαγτόγλου, *Άτομικά Δικαιώματα*, 2012.
- Φ. Σπυρόπουλος, *Ἡ Πρόκληση τῆς Ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος, Ἰνστιτούτο Στρατηγικῶν καί Ἀναπτυξιακῶν Μελετῶν*, 2013.
- Τράπεζα Νομικῶν Πληροφοριῶν ΝΟΜΟΣ.
- Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό Καθεστῶς τῶν Ὁρησκευμάτων*, 2005.
- Λ. Θεοχαρόπουλος, *Φορολογικό Δίκαιο (Γενικό Μέρος)*, 2002 .
- Κ. Φινοκαλιώτης, *Φορολογικό Δίκαιο*, 2005.
- Γ. Ἰατροῦ, *Ἡ θέση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, στήν ἐκκλησιαστική, τήν ἐλληνική καί τή διεθνή ἔννομη τάξη*, 2010.
- Ε. Ρούκουνας, *Διεθνές Δίκαιο*, Τεῦχος 1ο, 2004.
- Κ. Ἰωάννου, Κ. Οἰκονομίδη, Κ. Ροζάκης, Ἀ. Φατοῦρος, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, 1988.

- Φ. Μάλαμας, *Φορολογία Νομικῶν Προσώπων μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα*, 2012.
- Π. Νικολόπουλος, *Χωρισμός Κράτους - Ἐκκλησίας; Νομικοί προβληματισμοί καὶ προτάσεις*, 2006.
- Δελτίο Τύπου-Ἀνακοινωθέν Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος γιὰ τό Π.Ι.Ι.Ε.Τ. στίς 10-10-2014.
- Ι. Κονιδάρης, *Θεμελιώδεις διατάξεις σχέσεων Κράτους - Ἐκκλησίας*.
- Ν. Ἀντωνόπουλος, *Ἡ Συνταγματική Προστασία τοῦ Ἀγιορείτικου Καθεστώτος*, 1958.
- Κ. Παπαγεωργίου, *Τό προνομιακό φορολογικό καὶ τελωνιακό καθεστῶς τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, Συμβολή στήν ἐρμηνεία τοῦ ἀρθρ. 105 παρ. 5 ἐδ. β' Συντάγματος, Νομοκανονικά 1/2003.
- Ι. Κονιδάρης, *Ἰδιαίτερα Ἐκκλησιαστικά Καθεστῶτα στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια*, 2012.
- Β. Μάρκος, *Τό Νομικό Καθεστῶς τῶν Πατριαρχικῶν καὶ Σταυροπηγιακῶν Μονῶν στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια*, 2012.
- Χρ. Παρασκευαΐδης (Μητροπολίτης Δημητριάδος-τ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος, *Ἱστορική καὶ Κανονική Θεώρηση τοῦ παλαιοημερολογίτικου δόγματος κατά γέννηση καὶ ἐξέλιξη αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι*, 1982.
- Ι. Κονιδάρης, *Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβά - Νομική Θεωρία καὶ Πράξη*, 4η ἔκδοση, 2005.
- Μ. Τατάγια, *Τό νομικό καθεστῶς τῆς Ἀρμένικης Ἐκκλησίας στήν Ἑλλάδα - Νομοκανονικά (2 Τευχ.)*, 2004.
- Λ. Θεοχαρόπουλος, *Οἱ διεθνεῖς Συμβάσεις ἀποφυγῆς Διπλῆς Φορολογίας καὶ ἡ ρήτρα του μᾶλλον εὐνοούμενου κράτους-Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας*, 1989.
- Ν. Μπάρμπας, *Ἄμεσοι Φόροι καὶ Κοινοτικό Δίκαιο*, 2005.
- Α. Γέροντας, *Δημοσιονομικό Δίκαιο*, 2005.
- Κ. Παπαγεωργίου, *Οἱ Φορολογικὲς Ἀπαλλαγές τῶν Θρησκευμάτων-Ζητήματα Συνταγματικότητας- Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας*, Τόμ. 63, 2008.
- Ι. Φωτόπουλος, *Ἡ ἔννοια τῶν μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα νομικῶν προσώπων, γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς φορολογίας εἰσοδήματος*, ΔΕΕ (2003).
- Ι. Κονιδάρης, *Ἰδιαίτερα Ἐκκλησιαστικά Καθεστῶτα στήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια*, 2012.

- N. Μπάρμπας, *Φορολογία εισοδήματος Φυσικῶν καί Νομικῶν προσώπων*, 2003.
- X. Ἀγγελόπουλος, *Φορολογική αἰθεροβασία, ἤτοι, τό μάθημα τῆς φορολογικῆς συνείδησης*-Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας Τόμ. 50. Ἐγκύκλιος Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ἀριθμ. 2811/2005.
- I. Κονιδάρης, *Τό Δίκαιον τῆς Μοναστηριακῆς Περιουσίας ἀπό τοῦ 9ου μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος*, 1979
- Γ. Νάκος, *Τό νομικό καθεστώς τῶν τέως δημοσίων ὀθωμανικῶν γαιῶν (1821-1912)*, 1984.
- B. Μάρκου, *Νομοκανονικά Ἐπιθεώρηση Ἐκκλησιαστικοῦ καί Κανονικοῦ Δικαίου*, 2010, σελ. 73-108.
- K. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστώς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005.
- Ἐγκύκλιος Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ἀριθμ. 4802/2014.
- I. Φωτόπουλος, *Ἀντικείμενου τοῦ Φόρου Μεταβίβασης ἀκινήτων*, Δελτίο Φορολογικῆς Ἐνημερότητας Τόμ. 52, 1998.
- E. Δωρῆς, *Τό δίκαιο τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, 1994.
- I. Φωτόπουλου, *Προϋποθέσεις γιά τήν ἀπαλλαγή ἀπό φόρο κληρονομιῶν καί δωρεῶν τῶν μή κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα νομικῶν προσώπων*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας Τόμ. 61, 2007.
- K. Παπαγεωργίου, *Τό προνομιακό φορολογικό καί τελωνιακό καθεστώς τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, Νομοκανικά, Τευχ. 1, 2003.
- K. Κυριαζόπουλος, *Ἱση Φορολογική μεταχείριση τῶν ἀναγνωρισμένων θρησκευμάτων καί δογμάτων*, Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου, Τόμ. 7, 2000.
- Ἐγκύκλιος Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 5644/2014.
- N. Μπάρμπας, *Ἄμεσοι Φόροι καί Κοινοτικό Δίκαιο*, 2005.
- Δ. Καλδῆς, *Ὁ γενικός κοινωνικός φόρος τῆς Γαλλίας*, Δελτίο Φορολογικῆς Νομοθεσίας, Τόμ. 49, 1995.
- P. Fountedakis (Πηνελόπη Φουντεδάκη), *Religion and Constitutional culture in Europe*, 2000.
- A. Μαρίνος, *Ἡ θρησκευτική Ἐλευθερία*, 1972.

- Κ. Παπαγεωργίου, *Τό Φορολογικό καθεστώς τῶν Θρησκευμάτων*, 2005.
- Ε. Ζούμας, *Ἡ ἀρχή τῆς θρησκευτικῆς Ἐλευθερίας στό καθεστώς τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας Πολιτείας στή Δ. Γερμανία*, 1990.
- Ν. Νικολακοπούλου-Σακκά, *Σχέσεις Ἐκκλησίας-Κράτους, Ἡ περίπτωση τῆς Ἰσπανίας*, 1988.

ΜΑΡΙΑ ΚΑΪΛΑ

Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Ν. ΣΚΛΙΒΑΚΗΣ

*Απόφοιτος Π.Μ.Σ. Περιβαλλοντική Έκπαίδευση,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου*

**ΓΝΩΣΕΙΣ, ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ
ΤΩΝ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ
ΣΕ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ.
ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ**

Οι ραγδαίες αλλαγές που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας στο περιβάλλον, τόν πολιτισμό και τις κοινωνικές σχέσεις, αναδεικνύουν την αναγκαιότητα συμμετοχικών δράσεων που προωθούν την αειφόρο ανάπτυξη, την ευαισθητοποίηση σε περιβαλλοντικά ζητήματα καθώς και τη διατήρηση και προβολή της πολιτισμικής ταυτότητας μιᾶς περιοχής.

Η εργασία αυτή προσπαθεῖ νά χαρτογραφήσει τις γνώσεις, στάσεις και αντιλήψεις τῶν Κληρικῶν τῆς Δωδεκανήσου σέ περιβαλλοντικά θέματα, οἱ ὁποῖες σχετίζονται μέ τήν ποιμαντική διακονία τους. Ἐπίσης, διερευνᾷ τις ἐπιμορφωτικές ἀνάγκες τῶν Κληρικῶν, ὅπως τις καθορίζουν οἱ ἴδιοι, γιά νά εἶναι περισσότερο ἀποτελεσματικοί στήν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τους. Ἀκόμη, διερευνήθηκαν καί ἄλλα συναφῆ γενικότερα ζητήματα (π.χ. τή γνώση τῶν Κληρικῶν περί τοῦ θεσμοῦ τῆς διά βίου μάθησης).

Στήν έρευνα συμμετείχαν Κληρικοί πού ύπηρετοϋν στίς έξι έκκλησιαστικές έπαρχίες τής Δωδεκανήσου (Μητροπόλεις Ρόδου, Κω καί Νισύρου, Λέρου, Καλύμνου καί Άστυπαλαίας, Καρπάθου καί Κάσου, Σύμης καί ή Έξαρχία τής Πάτμου), οί όποίες έχουν ένα ιδιαίτερο έκκλησιαστικό καθεστώς, καθώς υπάγονται άμεσα στήν κανονική δικαιοδοσία τοϋ Οίκουμενικοϋ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τό καλοκαίρι τοϋ 2015. Οί συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ένα έρωτηματολόγιο, τό όποιο δημιουργήθηκε από τόν έρευνητή μέ βάση τά δεδομένα πού προέκυψαν από τήν σχετική βιβλιογραφική έπισκόπηση, τήν έπεξεργασία, τίς διορθώσεις αλλά καί τίς προσθήκες, οί όποίες έγιναν από ειδικούς άκαδημαϊκούς καθηγητές, καθώς καί από τίς αλλαγές πού προέκυψαν από πιλοτική έρευνα σέ όρισμένους Κληρικούς.

Τά άποτελέσματα τής έρευνας κρίνονται σημαντικά καί ίκανοποιητικά, δεδομένου ότι έξυπηρέτησαν στό άκέραιο τόν σκοπό καί τούς στόχους πού είχε θέσει έκ τών προτέρων ή έρευνα, καταδεικνύοντας τήν άναγκαιότητά της.

ABSTRACT

The rapid changes brought about by globalization of the economy on the environment, the culture and social relations, highlighting the need for participatory actions that promote sustainable development, awareness of environmental issues and the preservation and promotion of cultural identity of a region.

This paper attempts to map the knowledge, attitudes and perceptions of the Clergy of the Dodecanese in environmental issues related to their pastoral ministry. It also explores the training needs of the Clergy, as designated themselves to be more effective in carrying out their duties. The study also investigated related general issues such as knowledge of the Clergy in Lifelong Learning Programmes.

The survey involved Clergy serving in the six ecclesiastical provinces in the Dodecanese (Metropolises of Rhodes, Kos and Nisyros, Leros, Kalymnos and Astypalea, Karpathos and Kasos, Symi and Exarchate of Patmos), which have a special ecclesiastical status,

come under the direct normal jurisdiction of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople.

The survey was conducted in the summer of 2015. The participants filled out a questionnaire, which was created by the investigator based on the data acquired from the relevant literature, editing, corrections and additions, which are made by specialist academic professors, as well as the changes resulting from a pilot survey on some Priests.

The results are considered significant and satisfactory, since it served its full purpose and objectives set in advance the research, demonstrating its necessity.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι ραγδαίες αλλαγές που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας στο περιβάλλον, τον πολιτισμό και τις κοινωνικές σχέσεις, αναδεικνύουν την αναγκαιότητα συμμετοχικών δράσεων που προωθούν την αειφόρο ανάπτυξη, την ευαισθητοποίηση σε περιβαλλοντικά ζητήματα καθώς και τη διατήρηση και προβολή της πολιτισμικής ταυτότητας μιᾶς περιοχής.

Ἡ Δωδεκάνησος, ὡς ξεχωριστή ἐκκλησιαστική δομή στὸν ἐλλαδικό χώρο, διέπεται ἀπὸ τὴν ἄμεση πνευματική καὶ διοικητική της ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Οἱ Ἐνορίες τῶν πέντε Ἱερῶν Μητροπόλεων καὶ τῆς Ἐξαρχίας τῆς Πάτμου εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀγροτικές καὶ ἡμιαστικές, ἐὰν ἐξαιρεθοῦν τὰ ἀστικά κέντρα Ρόδου, Καλύμνου καὶ Κῶ. Ἄρα, ἐντάσσονται ἢ εἶναι δομημένες μέσα στὸ φυσικὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖο μάλιστα λόγω τῶν εὐνοϊκῶν καιρικῶν συνθηκῶν εἶναι ἰδιαίτερου κάλλους καὶ αἰσθητικῆς ὁμορφιάς. Φυσικά, στὸ νησιωτικὸ σύμπλεγμα τῶν Δωδεκανήσων, τὸ θαλάσσιο περιβάλλον κατέχει ἐξέχουσα θέση.

Σὲ ἓνα τέτοιο χώρο καλεῖται νὰ ὑπηρετήσῃ ὁ Ἱερέας στὰ Δωδεκάνησα, ὁπότε οἱ ὅποιες ποιμαντικές ἀλλὰ καὶ διοικητικές του δράσεις καὶ ἀρμοδιότητες εἶναι ἄμεσα συνυφασμένες μὲ τὸ περιβάλλον, φυσικὸ καὶ ἀστικό. Εἶναι λοιπὸν ἀπαραίτητο, πέρα ἀπὸ τὴν τυπικὴ ἐκκλησιαστικὴ του κατάρτιση γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἀμιγῶς ἐκκλησιαστικῶν καθηκόντων του, καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιβάλλον, νὰ ευαισθητοποιηθεῖ γιὰ νὰ ευαισθητοποιήσει, νὰ διδα-

χθεϊ, νά μάθει καί νά γνωρίσει, προκειμένου νά διδάξει, νά ἀποκτήσει ἀξίες, τίς ὁποῖες στή συνέχεια θά μεταλαμπαδεύσει καί τέλος, νά δράσει, ὥστε νά προτρέψει καί ἄλλους νά τόν μιμηθοῦν. Κάτι τέτοιο βέβαια ἀπαιτεῖ καί κάποιες ἐξειδικευμένες γνώσεις καί δεξιότητες, ὅποτε ἡ διά βίου μάθηση καί ἐπιμόρφωση σέ περιβαλλοντικά θέματα κρίνεται σκόπιμη καί συγχρόνως ἀπαραίτητη.

Ἡ ὁργανωμένη δραστηριότητα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου σέ θέματα οἰκολογικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀρχίζει πρό 30ετίας, μέ τή σπουδαιότητα τῆς προσφορᾶς νά θεωρεῖται μεγάλη, ἀφοῦ ἀσχολεῖται μέ σύγχρονα θέματα παγκοσμίου ἐνδιαφέροντος, μέ τήν παράλληλη σύνδεσή τους μέ τήν πίστη στόν Θεό καί προβάλλοντας τήν ἀξία τῆς ἀποκατάστασης ἀνθρώπου καί φύσης στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Στίς οἰκολογικοῦ ἐνδιαφέροντος πρωτοβουλίες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀνήκουν μεταξύ πολλῶν ἄλλων, τά πατριαρχικά μηνύματα γιά τήν ἡμέρα προστασίας τοῦ περιβάλλοντος, Οἰκολογικά Σεμινάρια καί Οἰκολογικά Συμπόσια μέ διεθνή προβολή καί συμβολή.

Ἐξετάζοντας, κατ' ἀρχήν, κανεῖς τά ἐν λόγῳ μηνύματα, διαπιστώνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία μέ πρωτοστάτη τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί τόν ἀκούραστο «Πράσινο» Πατριάρχη Βαρθολομαῖο, δέν ἀφήνει περιθώρια νά ἀμφισβητηθεῖ ἡ στάση της ὅσον ἀφορᾷ τόν σεβασμό καί τό ἐνδιαφέρον γιά τό περιβάλλον, ἔχοντας ἀναπτύξει μιά ἀξιόλογη καί πρωτοποριακή οἰκολογική δραστηριότητα πού ἔφερε τή σφραγίδα τῆς ὀρθόδοξης θεώρησης τοῦ προβλήματος ἀναδεικνύοντας τό θεολογικό του ὑπόβαθρο. Προωθεῖται ἐπίσης ἡ συνεργασία μέ τήν ἐπιστήμη σέ τέτοιο βαθμό ὥστε νά γίνει σέ ὅλους συνείδηση ὅτι, χωρίς τήν ἐπιστημονική πρακτική συνεισφορά, τό οἰκολογικό πρόβλημα θά ἀντιμετωπιζόταν μόνο σέ θεωρητικό ἐπίπεδο. Μιά ἄλλη ἐπίσης σημαντική διαπίστωση ἀποτελεῖ ἡ ἰδιαίτερη βαρύτητα πού φαίνεται νά δίνεται στή στάση καί τόν ρόλο τοῦ ἀνθρώπου στά διάφορα περιβαλλοντικά ζητήματα καί τήν προώθηση λύσεων μέ τήν ἐφαρμογή καλῶν περιβαλλοντικῶν πρακτικῶν.

Ἐνῶ λοιπόν τά Πανορθόδοξα καί Διεθνή συνέδρια, οἱ ὁμιλίες καί ἡ γενικότερη προσπάθεια εὐαισθητοποίησης ἔχουν εὐοδωθεῖ σέ ἀρκετά ἱκανοποιητικό βαθμό, ἡ ἱκανότητα καί ἡ κατάρτιση ὑπάρχει, ἔχει ὠριμάσει πλέον ἡ ἀνάγκη γιά ἀνάληψη πρωτοβουλιῶν καί δράσεων ἀπό πλευρᾶς τῆς ἰδίας τῆς Ἐκκλησίας καί κυρίως ἀπό τήν Ἑνορία. Λόγῳ ὁργανωτικῆς εὐελιξίας, τά μέλη τῶν κατὰ τόπους

Ἐνοριῶν μποροῦν ἄμεσα νά δραστηριοποιηθοῦν ὑλοποιώντας στήν πράξη συμπεράσματα καί κατευθυντήριες γραμμές.

Ἡ Ἐνορία συνιστᾷ ἓνα ζωντανό κύτταρο μέσα στήν ἐκάστοτε κοινωνία, πού τό ἴδιο τό κράτος, ἀλλά καί ἡ λαϊκή συνείδηση ἔχει τοποθετήσει σέ περίοπτη κοινωνικά θέση, ἀναμένοντας ἀπό αὐτήν βοήθεια καί στήριξη τῆς κοινωνίας καί τοῦ λαοῦ. Ἡ σύγχρονη Ἐνορία ἔχει νά ἐπιδείξει ἓνα πολυσχιδές ἔργο ἐν πολλοῖς ἄγνωστο στόν περισσότερο κόσμο. Κυρίαρχο ρόλο στή λειτουργική δομή τῆς Ἐνορίας κατέχει ὁ Ἐφημέριος, ὁ Ἱερέας, ὁ ὁποῖος μετά καί τίς τελευταῖες διοικητικές μεταρρυθμίσεις τοῦ «Καλλικράτη» ἐκφράζει τόν μοναδικό ἴσως ἐναπομείναντα θεσμικό διοικητικό παράγοντα, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τίς Ἐνορίες τῆς ὑπαίθρου.

Ἀνακεφαλαιώνοντας τίς παραπάνω σκέψεις, τό ἀπό τόν Θεό προικισμένο φυσικό περιβάλλον τῆς Δωδεκανήσου ὄχι μόνο ἔχει ἀνάγκη, ἀλλά ἀξίζει τή φροντίδα καί τήν προστασία πού προέρχεται ἀπό ὁποιαδήποτε διοικητική δομή ἢ θεσμό τοῦ τόπου, φτάνει νά ὑπάρχει ἡ κατάλληλη γνώση καί ἐνημέρωση.

Σέ αὐτό τό σημεῖο θά πρέπει νά διευκρινισθεῖ ὅτι οἱ ὅροι «στάση» καί «ἀντίληψη» στό θέμα τῆς ἐργασίας, προσεγγίζονται περισσότερο ἀπό τήν σκοπιά τοῦ ὅρου «ἀποψη».

Ἡ παρούσα διπλωματική ἐργασία χωρίζεται σέ δύο (2) κύρια μέρη: Τό **θεωρητικό** (Α') καί τό **ἐρευνητικό** (Β').

Τό πρῶτο μέρος, τό **θεωρητικό**, ἀποτελεῖται ἀπό 5 κεφάλαια (1-5), προϊόν τῆς βιβλιογραφικῆς ἐπισκόπησης στήν ὁποία καί στηρίχθηκε ἡ ἔρευνα.

Στό 1ο κεφάλαιο, περιγράφεται ὁ θεοσύστατος ὀργανισμός πού καλεῖται Ἐκκλησία καθώς καί οἱ δομές διοίκησης τῆς Ἐκκλησίας στήν Ἑλλάδα καί στά Δωδεκάνησα. Γίνεται ἀναφορά στό πῶς μικρό «κύτταρο» τῆς Ἐκκλησίας, τήν Ἐνορία, καθώς καί στόν Ἐφημέριο, τόν ρόλο καί τά προβλήματα κατά τήν ἐκτέλεση τοῦ καθήκοντος.

Τό 2ο κεφάλαιο εἶναι τό μεγαλύτερο σέ ἔκταση καί ἴσως τό πῶς σημαντικό τμήμα τοῦ θεωρητικοῦ μέρους. Προσδιορίζεται καί σκιαγραφεῖται ἡ «συνάντηση» τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μέ τό περιβάλλον, μέσα ἀπό τίς οἰκολογικές δραστηριότητες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τά ἐκκλησιαστικά κείμενα, τήν ἐκκλησιαστική τέχνη καί ὑμνογραφία καί πῶς αὕτη ἡ σχέση πραγματώνεται σέ βίωμα καί ἐκκλησιαστική πρακτική.

Ίδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει τό 3ο κεφάλαιο, μέ αναφορές στο φυσικό περιβάλλον τῆς Δωδεκανήσου, τό ὅποιο μάλιστα λόγω τῶν εὐνοϊκῶν καιρικῶν συνθηκῶν εἶναι ἰδιαίτερου κάλλους καί αἰσθητικῆς ὁμορφιάς, μέ τό θαλάσσιο περιβάλλον νά κατέχει ἐξέχουσα θέση.

Στό 4ο κεφάλαιο πού ἀκολουθεῖ, ἀναλύεται ἡ σύνθετη ἔννοια τῆς παγκόσμιας τοπικότητας (globalization) καί προβάλλεται ὁ ρόλος τῆς βιώσιμης ἀνάπτυξης σέ σχέση μέ τήν τοπικότητα καί τήν τοπική παράδοση καί πολιτισμό.

Τό 5ο καί τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ πρώτου μέρους, πραγματεύεται τόν δευτερεύοντα σκοπό τῆς ἔρευνας, τίς ἔννοιες τῆς διά βίου μάθησης καί ἐπιμόρφωσης καί πῶς αὐτές διαμορφώνονται ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες τῶν Κληρικῶν, καταγράφοντας τόσο τήν «τυπική» ὅσο καί τή «μῆ τυπική» σύγχρονη ἐκκλησιαστική ἐκπαίδευση.

Τό δεύτερο μέρος τῆς μελέτης, τό **ἐρευνητικό**, περιλαμβάνει τήν ἐμπειρική προσέγγιση τῆς ἔρευνας καί ἀποτελεῖται ἀπό 4 κεφάλαια (6-9).

Στό 6ο κεφάλαιο ἐκτίθεται ὁ ἐρευνητικός σχεδιασμός, ἡ προβληματική καί ἡ μεθοδολογία τῆς ἔρευνας. Προσδιορίζονται ὁ σκοπός καί οἱ στόχοι τῆς ἔρευνας, τά μέσα συλλογῆς, ὅπως καί ἡ διαδικασία συλλογῆς καί ἐπεξεργασίας τῶν ἐρευνητικῶν δεδομένων. Τεκμηριώνεται ἡ ἐπιλογή τῆς ἐρευνητικῆς στρατηγικῆς καί τίθενται οἱ ἐρευνητικές ὑποθέσεις τῆς ἔρευνας.

Ἐν συνεχείᾳ, στό 7ο κεφάλαιο παρουσιάζεται ἡ ταυτότητα τοῦ πληθυσμοῦ, τό δείγμα, καί ἐπιχειρεῖται ἡ περιγραφική ἀνάλυση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἔρευνας, ἐνῶ τό 8ο κεφάλαιο, περιέχει ἀναλυτικά τά ἐπαγωγικά ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας, τά ὅποια προέκυψαν ἀπό τήν διαφοροποίηση τῶν ἀπόψεων τῶν Κληρικῶν στά διάφορα ἐρωτήματα τοῦ ἐργαλείου τῆς ἔρευνας.

Τό ἐρευνητικό μέρος κλείνει μέ τό 9ο κεφάλαιο, ὅπου παρουσιάζονται τά συμπεράσματα τόσο ἀπό τήν περιγραφική ὅσο καί ἀπό τήν ἐπαγωγική ἀνάλυση τῶν ἀποτελεσμάτων, τή συζήτηση καί τίς προτάσεις πού ἀπορρέουν ἀπό τά συμπεράσματα.

Α' ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ:
Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΩΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ1.1 Η Έκκλησία ως *θεῖον καθίδρυμα* καὶ ὁ ρόλος τοῦ Κληρικοῦ

Ἡ Ἐκκλησία ὡς ζωντανό καὶ πραγματικό σῶμα μέ κεφαλή τόν ἴδιο τόν Χριστό πού εἶναι «*χθές καί σήμερον ὁ αὐτός καί εἰς τοὺς αἰῶνας*» (Ἐβρ. 13, 8), εἶναι ἡ κοινωνία τῶν πιστῶν ἀνθρώπων, πού ἐνῶ λειτουργοῦν ὡς ἓνα σῶμα, ὁ καθένας διατηρεῖ τή διαφορετικότητα του. Εἶναι κοινωνία καὶ σχέση προσώπων, καὶ ὄχι θρησκευτικό σωματεῖο πού ἐξυπηρετεῖ ἀνάγκες, προσφέροντας θρησκευτικές ὑπηρεσίες καὶ ὁ ρόλος της εἶναι καὶ παραμένει διαχρονικά ὁ ἴδιος, χωρίς νά μεταβάλλεται (Γκίκας, 2005).

Ἡ Ἐκκλησία ὡς ζωντανός ὀργανισμός, ἐξελίχθηκε, ἀναπτύχθηκε καὶ ὀργανώθηκε ἀπό τίς κοινωνίες τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἀναγνωρισμένος θρησκευτικός φορέας, θεσμοθέτησε δικά της ὄργανα διοίκησης ὥστε νά λειτουργεῖ εὐρυθμα καὶ νά μπορεῖ νά πορεύεται ἀπρόσκοπτα στό σημαντικό ἔργο πού ἔχει ἀναλάβει (Staniloae, 2008).

Ἐνῶ ὅμως ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κλήρου παραμένει στήν οὐσία του ὁ ἴδιος, ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἀσκεῖται εἶναι φυσικό νά μεταβάλλεται, γιατί ἔτσι μόνο μπορεῖ νά ἀνταποκρίνεται στά ἐκάστοτε νέα δεδομένα. Πρέπει νά βρίσκει κάθε φορά τόν κατάλληλο τρόπο καὶ τά ἀπαιτούμενα μέσα, γιά νά διατηρεῖ τήν ταυτότητα τῆς οὐσίας του. Ἔτσι καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἐφημεριακοῦ Κλήρου σήμερα εἶναι νά βρίσκει καὶ νά χρησιμοποιεῖ τοὺς καταλληλότερους τρόπους καὶ τά προσφορότερα μέσα γιά νά φανερώνει στόν κόσμο τήν ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας.

Γιά νά βρεῖ ὁ Κληρικός τόν κατάλληλο τρόπο καὶ νά ἐπιλέξει τά κατάλληλα μέσα, προκειμένου νά ἀσκήσει σωστά καὶ ἐπιτυχημένα τόν ρόλο του, πρέπει νά ἐρευνήσει τά ἰδιαίτερα προβλήματα πού ἀπασχολοῦν σήμερα τόν ἄνθρωπο καὶ τά μέσα μέ τά ὁποῖα τά ἀντιμετωπίζει. Ἡ ἐρευνα βέβαια αὐτή δέν πρόκειται νά παρουσιάσει τελικά καμία ἰδιαίτερη ἐκπληξη. Τά προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τόν ἄνθρωπο σήμερα δέν διαφέρουν στήν οὐσία ἀπό τά προβλήματα πού τόν ἀπασχολοῦσαν σέ προηγούμενες ἐποχές. Ἡ διαφορά ὑπάρχει μόνο στή μορφή καὶ τά μέσα ἀντιμετωπίσεώς τους.

Όντας ο Κληρικός ζωντανό μέλος της κοινωνίας στην οποία εργάζεται, και προσπαθώντας πρώτος αυτός να απαντήσει στα προβλήματα που ζει μέσα στον έαυτό του και τό περιβάλλον του, μπορεί μέ άμεσότητα και πειστικότητα να μεταδώσει τήν αλήθεια πού ζει και πιστεύει στους άλλους. Αυτόνόητο βέβαια είναι ότι γιά μιά πληρέστερη και συστηματικότερη γνώση τών προβλημάτων, όπως και τών μέσων πού χρησιμοποιεί ο άνθρωπος σήμερα γιά τήν αντιμετώπισή τους, χρειάζεται πάντοτε ή κατάλληλη ενημέρωση και ή συνεργασία μέ ειδικούς (Συνοδική Έπιτροπή, 2004).

Η Ένορία αποτελεί τή μοριακή υπόσταση της Έκκλησίας. Όριο-θετείται σέ μιά συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή κάθε έκκλησιαστικής έπαρχίας στην οποία υπάγεται και συγκροτείται από τά άτομα πού διαβιούν στον τόπο αυτό και συνιστούν τό ποιόνιο, τό οποίο συνδέεται στά πλαίσια προσφοράς κοινής λατρείας στον Θεό. Η Ένορία λειτουργεί βάσει τών κανόνων και τών θεσμών της Έκκλησίας μέ τούς όποιους διασφαλίζεται ή έκκλησιαστική ένότητα (Δεβετζίδης, 2011).

Όπως έπισημαίνει ο Κοφινάς (1993), ή Ένορία, ο χώρος δραστηριοποίησης του Έφημερίου, σήμερα πιέζεται από τό φαινόμενο της αστικοποίησης αλλά και από τίς ευρύτερες συγκρητιστικές, κοινωνιστικές και λοιπές έκκοσμηκευτικές τάσεις, τήν αύξημένη άνομοιογένεια τών κοινωνικά άποκλεισμένων, τή γενικότερη «άπαξίωση» θεσμών και παραδόσεων. Ακολούθως, τό δυσεπίλυτο φαινόμενο του υπερπληθυσμού και του γεωγραφικού εϋρους τών Ένοριών, οι φρενήρεις ρυθμοί της καθημερινότητας, ο φόρτος διοικητικών και άλλων καθηκόντων –πέραν του ένοριακού βίου και ενδιαφέροντος– δυσκολεύουν τό έργο τών Έφημερίων και μεγάλα τμήματα τών πιστών παραμένουν «άποίμαντα». Μέσα από όλες αυτές τίς συμπληγάδες καλείται ή σημερινή Ένορία να στηρίξει ψυχολογικά, να φωτίσει πνευματικά και να υποδείξει δρόμους σωτηρίας και εύτυχως άνεπαίσθητα και ειρηνικά τά καταφέρνει.

Σύμφωνα μέ τον Θερμό (2007), στίς παραδοσιακές κοινωνίες, οι όποιες ως επί τό πλείστον είναι κλειστές, οι έπιπτώσεις τών πράξεων και τών έπιλογών τών Κληρικών παραμένουν προβλέψιμες και έλεγχόμενες μέ άποτέλεσμα να δημιουργείται ένα αίσθημα ασφάλειας στους Κληρικούς. Όμως, στην άνοικτή πολυπολιτισμική σύγχρονη κοινωνία προκαλείται ένας πρωτοφανής αίφνιδιασμός. Αυτό συμ-

βαίνει έν μέρει γιά ψυχολογικούς λόγους, άφοϋ στίς κλειστές κοι-
νωνίες, άν κάτι δέν γίνεται σωστά άπό τόν Κληρικό, άναπτύσσονται
στούς πιστούς μηχανισμοί άμυνας προκειμένου νά άποσβέσουν τήν
όποια βλαπτική δράση στίς ψυχές τους (π.χ. δικαιολογούν, «έτσι
είναι ό χαρακτήρας τοϋ παπαΰ μας»). Άπό τήν άλλη, οί άνθρωποι
πού έκτίθενται σέ νέα έρεθίσματα καί νέες έκκλησιαστικές έμπειρίες,
παραμένουν ψυχικά πιό «χαλαροί» καί ευάλωτοι. Έτσι, είναι πολύ
πιθανόν νά αίφνιδιαστοϋν δυσάρεστα άπό τήν άποκαρδιωτική συμ-
περιφορά τών Κληρικών (π.χ. στά κοιμητήρια αλλά καί στή τέλεση
τών μυστηρίων, μέ τήν άπαίτηση χρηματικών ποσών).

Ό Έφημέριος κάθε Ένορίας όφείλει νά είναι όδηγός –καί άτύπως,
όπωςδήποτε παραμένει όδηγός στά μάτια τών πιστών καί λιγότερο
πιστών– γιά τή «χαρά τής διακονίας» του, γιά τή «βεβαιότητα τής
πίστης» του, τήν έλπίδα, τήν ειρήνη, τήν αγάπη του αλλά καί τή
μαχητικότητα του έναντι τών πειρασμών καί δυσκολιών τής ζωής.
Είναι γνωστό, έξάλλου, ότι οί λαϊκοί –όσο κι άν παραμένουν «έκτός»
τής Έκκλησίας καί τής ένοριακής ζωής– έπιθυμούν στό πρόσωπο
τοϋ Κληρικού νά βλέπουν αγιότητα, αϋτοθυσία, ευγένεια, σύνεση,
σοβαρότητα καί χαρά. Τέλος, νά ξέρουν ότι είναι εκεί γιά αϋτούς,
ότι είναι κάποιος πού γνωρίζει, κατανοεί καί αγωνίζεται μαζί τους
γιά τά προβλήματά τους (Γκίκας, 2010).

Τά προβλήματα τοϋ Έφημερίου στό καθημερινό έργο του είναι
πολλά καί πολύπλευρα σήμερα, πού όποιαδήποτε ανθρώπινη προ-
ετοιμασία γιά τήν κατάλληλη αντιμετώπισή τους είναι άνεπαρκής.
Βέβαια ή πρώτη πηγή, άπό τήν όποία άντλεί τόν φωτισμό του ό
Έρεάς, είναι πάντοτε ή χάρη τοϋ Θεοϋ πού έπικαλείται μέ τήν προ-
σευχή του καί άναπληρώνει τίς έλλείψεις του. Ταυτόχρονα όμως
ή σωστή προσέγγιση καί ή κατάλληλη αντιμετώπιση τών προ-
βλημάτων άπαιτούν σοβαρή καί ύπεύθυνη μελέτη καί ένημέρωση.

Ίδιαίτερα στή σύγχρονη έποχή, όπου τά πάντα μεταβάλλονται
μέ φοβερούς ρυθμούς, ό Έφημέριος, ό πνευματικός πατέρας μιάς
όλόκληρης κοινωνίας, τής Ένορίας του, δέν μπορεί νά έπαναπαύε-
ται σέ όσα διδάχθηκε κατά τή διάρκεια τών σπουδών του ή έτυχε
νά ακούσει ή νά διαβάσει σχετικά μέ τό έργο του. Η φροντίδα γιά
τήν Ένορία του, τό ένδιαφέρον γιά τούς ανθρώπους πού τοϋ έπι-
στεύθηκε ό Θεός, πρέπει νά τόν παρακινούν διαρκώς γιά πληρέστε-
ρη ένημέρωση καί άρτιότερη κατάρτισή του.

Αυτά ισχύουν περισσότερο για τους νέους Έφημέριους, όχι μόνο γιατί είναι φυσικό να μη διαθέτουν μία μακροχρόνια πείρα στο έργο τους, πού αποτελεί πάντοτε σπουδαίο πνευματικό κεφάλαιο, αλλά και γιατί είναι σε θέση να παρακολουθούν εύκολότερα και να κατανοούν πληρέστερα τις νεώτερες εξελίξεις. Γι' αυτό η αδιαφορία για την όσο το δυνατό καλύτερη ενημέρωση και κατάρτιση στο έργο τους αποτελεί σοβαρότατη παράλειψη.

Τό οικολογικό σύνθημα «σκέψου σφαιρικά, δράσε τοπικά» φαίνεται να βρίσκει πεδίο εφαρμογής στο επίπεδο ενημέρωσης, πληροφόρησης και προβληματισμού των Κληρικών. Η φιλοσοφία του συνθήματος έγκειται στην ικανότητα σύλληψης της γενικότερης εκκλησιαστικής κατάστασης από μέρους των Έφημερίων, ώστε να ακολουθήσει ανάλογη δράση και σε τοπικό επίπεδο. Για να καταστεί έφικτός ένας σφαιρικός προβληματισμός απαιτείται καταρχήν διαπροσωπική επαφή και ανταλλαγή έμπειριών με συναδέλφους Κληρικούς, διαρκή ενημέρωση από τόν τύπο, βιβλία και περιοδικά, συνομιλίες με λαϊκούς διαφόρων ιδιοτήτων. Η συνεχής σπουδή των ανθρώπινων προβληματισμών επιτρέπει στον Έφημέριο να αντιλαμβάνεται τις τάσεις των καιρών και να προλαμβάνει δυσάρεστες εξελίξεις. Τό πεδίο δράσης προφανώς είναι ή Ένορία (Θερμός, 2007).

Πέρα από τις προσωπικές πρωτοβουλίες και προσπάθειες, πού είναι απαραίτητο να αναλαμβάνει ό κάθε Έφημέριος προς την κατεύθυνση αυτή, κατά τόν Μαντζαρίδη (2011) ή Έκκλησία της Ελλάδος μέ τά αρμόδια όργανά της προετοιμάζει τή σύσταση Έπιμορφωτικών Σεμιναρίων για τήν έξυπνέρτηση όλων των Έφημερίων, και περισσότερο των νέων, στην προσπάθεια αυτή. Έτσι προετοιμάζεται ή ποιμαίνουσα Έκκλησία για τήν «διά βίου έπιμόρφωση» του Κλήρου, όπου θά παρέχεται ή εύκαιρία στους έκαστοτε σπουδαστές να καταρτίζονται πληρέστερα στό έργο τους, να έπιλύουν τις άπορίες τους και να ενημερώνονται στά σύγχρονα προβλήματα πού συνδέονται μέ τήν άποστολή τους.

1.2 Δομή και Διοίκηση τής Έκκλησίας στον έλλαδικό χώρο

Στήν Ελλάδα όπως αναφέρει και τό άρθρο 3 του Συντάγματος «έπικρατοῦσα θρησκεία είναι ή θρησκεία τής Άνατολικής Όρθόδοξης Έκκλησίας του Χριστού. Η Όρθόδοξη Έκκλησία τής Ελλάδας

[...] υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά μέ τη Μεγάλη Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινούπολης [...] εἶναι αὐτοκέφαλη, διοικεῖται ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο τῶν ἐν ἐνεργείᾳ Ἀρχιερέων καί ἀπό τή Διαρκή Ἱερά Σύνοδο πού προέρχεται ἀπό αὐτή καί συγκροτεῖται ὅπως ὀρίζει ὁ Καταστατικός Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας, μέ τήρηση τῶν διατάξεων τοῦ Πατριαρχικοῦ Τόμου τῆς 29ης Ἰουνίου 1850 καί τῆς Συνοδικῆς Πράξης τῆς 4ης Σεπτεμβρίου 1928» (Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, ΦΕΚ 120/τ. Α/27-6-2008).

Ὡς Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος νοεῖται ὁ ἑλλαδικός χώρος ἐκκλησιαστικά, ὅμως στήν οὐσία ἐννοοῦμε τήν Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος πού ἰδρύθηκε στίς 23 Ἰουλίου 1833 καί ἀναγνωρίστηκε τελικά μέ τόν Πατριαρχικό Τόμο τοῦ 1850. Τό ἔδαφός της δέν καταλαμβάνει ὁλόκληρη τήν ἑλληνική ἐπικράτεια, ἀλλά τό μεγαλύτερο μέρος της. Διοικητικά περιλαμβάνει τίς Μητροπόλεις πού ἀνῆκαν στό ἑλληνικό κράτος μέχρι τούς Βαλκανικούς Πολέμους (1912-13) καί αὐτές τῶν λεγομένων «Νέων Χωρῶν», οἱ ὁποῖες προσαρτήθηκαν μετά, παραχωρήθηκαν «ἐπιτροπικῶς» καί ὑπάγονται πνευματικά στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο σύμφωνα μέ τήν Πράξη τοῦ 1928. Στήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δέν ὑπάγονται ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, ἡ ὁποία εἶναι ἡμιαυτόνομη μέ δική της Σύνοδο καί Ἀρχιεπίσκοπο, καθὼς καί οἱ Μητροπόλεις τῆς Δωδεκανήσου, οἱ ὁποῖες ὑπάγονται καί διοικητικά ἀπευθείας στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Ἐάν στά παραπάνω προσθέσουμε τό ἰδιαίτερο καθεστῶς πού ὑπάρχει στό Ἅγιον Ὅρος, τό ὁποῖο σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 105 τοῦ Συντάγματος, ἀποτελεῖ «αὐτοδιοίκητο τμήμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους» ἐντός τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου συγκεντρώνονται πέντε (5) ξεχωριστές ἐκκλησιαστικές διοικήσεις.

Σήμερα ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀναγνωρισμένη ἀπό τό ἑλληνικό κράτος ὡς νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου καί διέπεται ἀπό τόν Νόμο 590/1977, γνωστό καί ὡς Καταστατικό Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, χωρίζεται σέ ὀγδόντα δύο (82) ἐκκλησιαστικές περιφέρειες-Μητροπόλεις (46 ἡ παλαιά Ἑλλάδα καί 36 οἱ Νέες Χῶρες), οἱ ὁποῖες καλύπτουν ὅλο τόν ἑλλαδικό χώρο πλὴν τῆς Κρήτης, τῶν Δωδεκανήσων καί τοῦ Ἀγίου Ὁρους (Live-Pedia.gr).

1.3 Δομή και Διοίκηση της Έκκλησίας στα Δωδεκάνησα

Ἡ «Ἐκκλησία τῆς Δωδεκανήσου» ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑξι ἐκκλησιαστικές ἐπαρχίες (Ρόδου, Κῶ καὶ Νισύρου, Λέρου καὶ Καλύμνου, Καρπάθου καὶ Κάσου, Σύμης καὶ ἡ Ἐξαρχία τῆς Πάτμου) οἱ ὁποῖες ἔχουν ἓνα ἰδιαίτερο ἐκκλησιαστικό καθεστῶς καθὼς ὑπάγονται ἄμεσα στὴν κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὴν προσάρτηση τῶν Δωδεκανήσων στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ Ν. 510/47 ἐξακολούθησε νὰ ἰσχύει τὸ ἴδιο ἐκκλησιαστικό καθεστῶς πού ἴσχυε πρὶν καὶ τὸ ὁποῖο ρυθμίζονταν ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ δίκαιο, οἱ δὲ πολιτειακοὶ νόμοι¹ πού ἐξεδόθησαν γιὰ τὴν διοίκηση τῆς περιοχῆς τῶν Δωδεκανήσων, μὲ ἀναφορά καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση, ἔθεσαν σὲ ἰσχὺ ὅλους τοὺς ἑλληνικοὺς νόμους δημοσίας τάξεως στὴν περιοχὴ τῶν Δωδεκανήσων (Τρωϊάνος & Πουλῆς, 2003).

Ὅπως καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλλαδικὸ χῶρο, τόσο οἱ Μητροπόλεις καὶ οἱ Ἐνορίες ὅσο καὶ οἱ Ἱερές Μονές, ἀναγνωρίζονται ὡς Νομικά Πρόσωπα, ἐπιπροσθέτως δὲ μετὰ τὴν ἐνσωμάτωσή τους μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τόσο τῶν πολιτειακῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν νόμων εἶναι Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ), ἐκτὸς τῆς Πατριαρχικῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Νήσου Πάτμου, ὅπου τὸ Καταστατικὸ πού τὴν διέπει, ἐπικυρωμένο ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, τὴν ὀρίζει ὡς Νομικὸ Πρόσωπο Ἰδιωτικοῦ Δικαίου.

Σὲ καθεμίᾳ ἀπὸ τίς Μητροπόλεις τῆς Δωδεκανήσου, ἐκτὸς τῆς Ἐξαρχίας τῆς Πάτμου (ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς εἶναι καὶ Πατριαρχικός Ἐξαρχος), δεσπάζοντα ρόλο ἔχει ὁ Ἐπίσκοπος (Μητροπολίτης) καὶ τὸ ἀμιγῶς πνευματικὸ ποιμαντικὸ τοῦ ἔργο προσδιορίζεται εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὀνομασία πού τοῦ προσδίδεται, δηλαδή αὐτὴ τοῦ Ἐπισκόπου (ἐπί + σκοπέω-ῶ), πού σημαίνει τὴν ἐπὶ τόπου φροντίδα καὶ παρακολούθηση τῆς πνευματικῆς πορείας καὶ τελειώσεως τοῦ ποιμνίου ἑνὸς συγκεκριμένου γεωγραφικοῦ χώρου-περιοχῆς (Μητροπόλης ἐν προκειμένῳ). Οἱ Μητροπόλεις

1. Ὅπως εἶναι οἱ νόμοι 1369/38 καὶ 2200/40 πού ἰσχύουν βάσει τοῦ ἀρθροῦ 2 τῆς Προκηρύξεως τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητῆ Δωδεκανήσου πού κυρώθηκε μὲ τὸ ΛΔ'/1947 Ψήφισμα τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, καὶ τοῦ ἀρθροῦ 7 τοῦ κωδ. Β.Δ. τῆς 9/15.5.1947 «περὶ προσωρινῆς διοικήσεως στρατιωτικῶς κατεχομένων χωρῶν».

γιά νά μπορέσουν νά ασκήσουν πληρέστερα τόσο τά ποιμαντικά όσο καί τά διοικητικά τους καθήκοντα, χωρίζονται σέ μικρότερες –τόσο έδαφικά όσο καί πληθυσμιακά– μονάδες άσκήσεως ποιμαντικού έργου, τούς Ένοριακούς Ναούς (Ένορίες), έτσι ώστε ή παρουσία τής Έκκλησίας νά ύφίσταται σ' όλα τά μήκη καί πλάτη τής Μητροπόλεως. Βοηθούς στό έργο του ό κάθε Μητροπολίτης έχει ύπεύθυνους συνεργάτες, τούς Κληρικούς τής Μητροπόλεως. Υπάρχει διοικητική έξάρτηση τών Ένοριακών Ναών από τήν Μητρόπολη στην όποία ανήκουν καί ούδεμία πράξη τών Κληρικών δέν τελείται χωρίς τήν προηγούμενη άδεια τής Μητροπόλεως (Γιακουμάκης, 2009).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

2.1 Η Όρθοδοξία συναντά τό περιβάλλον

Πρίν τήν πτώση τοῦ ανθρώπου, ό καλός λίαν κόσμος τοῦ παραδείσου (Γεν. 1, 28-31) μετατράπηκε σέ *κτίση συστενάζουσα καί συνωδίνουσα ἄχρι τοῦ νῦν* (Ρωμ. 8, 22). Στόν παράδεισο δέν ὑπῆρχε οικολογικό πρόβλημα. Η πτώση τών πρωτοπλάστων διατάραξε τή σχέση Θεοῦ καί ανθρώπου καί συγχρόνως τή σχέση τοῦ ανθρώπου μέ τή φύση. Ένας ἁμαρτωλός καί ἐγωιστής ἄνθρωπος δέν μπορούσε παρά νά ἀστοχήσει στή διατήρηση τής φύσης καί νά ἀρχίσει νά τήν καταστρέφει, ὅπως ἀκριβῶς ἄρχισε νά καταστρέφει καί τόν πλασμένο κατ' εἰκόνα ἑαυτό του (Δημοσθένους, 2008).

Η Όρθόδοξη Έκκλησία δέν μένει ἀσυγκίνητη καί ἀδιάφορη ἀπέναντι στό ὀξύτατο περιβαλλοντικό πρόβλημα. Δέν ἀρκέστηκε στην ἐπαναδιατύπωση τής βιβλικῆς καί πατερικῆς σκέψης, ἀλλά προχώρησε σέ ἐνεργές δράσεις καί πρωτοβουλίες γιά τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος. Θά μπορούσε κάλλιστα νά ἰσχυριστεῖ κάποιος ὅτι πρωτοστατεῖ. Η ἐμπλοκή τής Έκκλησίας στά περιβαλλοντικά θέματα χαρακτηρίζεται ὡς ἕνα θετικό γεγονός τών τελευταίων δεκαετιῶν, ὅταν ό κόσμος δέν μιλοῦσε γιά οικολογική κρίση, οὔτε γιά οικολογικό πρόβλημα. Τό ἐνδιαφέρον τής Έκκλησίας, κατά τήν Μπουραντά (2011), δέν περιορίστηκε στή στήριξη ἢ τήν ἀντιγραφή ἀτομικῶν ἢ συλλογικῶν προτάσεων, ἀλλά στό ὅτι παρουσίασε τίς δικές της θέσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι φυσικό νά ἐκφράζουν τή δική της

θεώρηση, αλλά και τή δική της τοποθέτηση και αποστολή μέσα στον κόσμο.

Τόν Μάρτιο του 1992, στην Α' Σύναξη τών Προκαθημένων τών Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν στήν Κωνσταντινούπολη, κοινοποιήθηκε τό παρακάτω μήνυμα:

Ἡ ἀλόγιστος καί εὐδαιμονιστική χρῆσις τῆς ὑλικῆς δημιουργίας ὑπό τοῦ ἀνθρώπου, μέ τήν βοήθειαν τῆς ἐπιστημονικῆς καί τεχνολογικῆς προόδου, ἔχει ἤδη ἀρχίσει νά ἐπιφέρῃ ἀνεπανόρθωτον καταστροφὴν εἰς τό φυσικόν περιβάλλον. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, μή δυναμένη νά παραμένῃ ἀπαθὴς ἐνώπιον τοιαύτης καταστροφῆς, καλεῖ δι' ἡμῶν πάντας τοὺς Ὁρθοδόξους, ὅπως ἀφιερῶσουν τήν πρώτην Σεπτεμβρίου ἐκάστου ἔτους, ἡμέραν ἐνάρξεως τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, εἰς προσευχάς καί δεήσεις ὑπέρ τῆς διασώσεως τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ καί εἰς ἐνστερνισμόν τῆς πρὸς τήν φύσιν στάσεως, τήν ὁποίαν ὑπαγορεύει ἡ Θεία Εὐχαριστία καί ἡ ἀσκητικὴ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας.

Στήν Ὁρθοδοξία, κατὰ τόν Σταυρόπουλο (2007), τό φυσικό περιβάλλον ἀνοίγεται καί ἀποκτᾷ τίς πραγματικές του διαστάσεις, «τό πλάτος καί μήκος καί βάθος καί ὕψος» τοῦ Χριστοῦ (Ἐφ. 3, 18), ὁ Ὅποῖος καταφάσκει τήν Κτίση, στήν ὁποία ἀντανακλᾶται ὡς Κύριος τῆς Οἰκουμένης. Ὁ κόσμος δέν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς τύχης καί τῆς ἀναγκαιότητας, ἀλλά πεδίο καί τόπος σωτηρίας, ἐξ οὗ καί τό ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας γιά τή σωτηρία ὄχι μόνο τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά καί τοῦ κόσμου, μέ τή συγκρότηση μιᾶς θεολογικῆς οἰκολογίας καί τήν κατάδειξη τῶν θετικῶν συνεπειῶν της.

Γιά τόν κάθε χριστιανό ξεχωριστά ἡ κτίση εἶναι ἱερή, ὡς θεῖο δημιουργήμα. Τό «ἐργάζεσθαι καί φυλάσσειν» (Γεν. 2, 15) καθιστᾷ τό περιβάλλον «οἶκο» δημιουργίας καί ὑποδεικνύει μιᾶ ἀντικειμενική ἠθική τάξη στό πλαίσιο τῆς ὁποίας μπορεῖ νά διατυπωθεῖ ἕνας κώδικας περιβαλλοντικῆς ἠθικῆς. Μέσα ἀπό τήν ἐκκλησιαστική διδασκαλία καί λατρεία καλλιεργεῖται ἕνα ἄλλο ἥθος, ἐλεύθερα καί ἀβίαστα, χωρίς νά περιγράφει κανόνες συμπεριφορᾶς. Ἐνα ἥθος πού σέβεται τήν ὕλη, τό ἴδιο μας τό σῶμα, τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὅλα τά ζωντανά πλάσματα, ἀλλά καί τόν ἄψυχο κόσμο μας (Δοσίθεος, 2005).

Σύμφωνα μέ τόν Πατριάρχη Δημήτριο (Βαρθολομαῖος, 2002), τό χριστιανικό ἥθος, τό ἥθος τῆς καινῆς κτίσης, ἔχει μεταμορφωτικό χαρακτήρα. Ἔχοντας συμφυῇ τήν οἰκολογική διάσταση, δέν συμβιβάζεται μέ τήν παράχρηση ἢ τήν κακοποίηση τῆς κτίσης, ἀλλά ὑπαγορεύει τήν ἀγάπη καί τήν προστασία της. Τό ἥθος αὐτό ἐπιπλέον, χαρακτηρίζεται ὡς εὐχαριστιακό, λειτουργικό καί ἀσκητικό (Μαντζαρίδης, 1994· Τσομπανίδης, 2008).

Αὐτό συνοπτικά κατά τήν Δημοσθένους (2008) σημαίνει ὅτι:

* Ὁ Κόσμος εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, καί ἡ ἀγάπη μας καί ὁ θαυμασμός πρός τή φύση κατευθύνεται μέ λογικό τρόπο πρός τόν Δημιουργό καί μόνο σέ Αὐτόν ἀνήκει *«πᾶσα δόξα, τιμή καί προσκύνησις»*.

* Ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι κυρίαρχος τῆς δημιουργίας ἀλλά ἓνας ἀπλός ἐπιστάτης, πού μέ σύνεση καί διάκριση ἐπιλέγει τίς πράξεις του ἔναντι τῶν συνανθρώπων του καί τῆς φύσης.

* Ἡ φύση πρέπει νά προστατεύεται καί νά διασώζεται σάν ἓνα πολύτιμο δῶρο τοῦ Θεοῦ γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους, πού ἔζησαν, ζοῦν καί θά ζήσουν στόν πλανήτη γῆ.

* Ἡ ἄσκηση καί ἡ ἐγκράτεια μᾶς ὁδηγοῦν πρός μιά ἁρμονική ἰσορροπία μέ τή φύση, τά ἀποθέματά της καί τά ἔμβια ὄντα της.

Ὅσο γιά τήν ἄποψη τοῦ Ἀμερικανοῦ ἱστοικοῦ Lynn White (1967) πώς ὁ Χριστιανισμός εἶναι ἡ πιό ἀνθρωποκεντρική θρησκεία πού γνώρισε ποτέ ὁ κόσμος καί πώς ὁ ἄνθρωπος εἶναι κυρίαρχος καί τύραννος τῆς κτίσης, στηρίζοντάς το σέ ἐντολή τῆς Π. Διαθήκης: *«...πληρώσατε τήν γῆν καί κατακυριεύσατε αὐτῆς...»* (Γεν. 1, 27), ἡ θέση του αὐτή δέν φαίνεται νά εὐσταθεῖ. Ἡ χριστιανική παράδοση εἶναι περισσότερο θεοκεντρική παρά ἀνθρωποκεντρική. Ὁ κόσμος, ἡ φύση κατά τήν Ὁρθόδοξη ἄποψη ὑπάρχει ὡς ἀξία μᾶλλον γιά νά δοξάζει τόν Θεό παρά γιά νά ὑπηρετεῖ τόν ἄνθρωπο. Αὐτό ἐπιτυγχάνεται μόνο ἐάν βρίσκεται σέ διαρκή κοινωνία μέ τόν Δημιουργό ἀλλιῶς ἐπέρχεται κρίση καί ἀφανισμός (Γεωργόπουλος, 2006).

Ὁ Κεσελόπουλος (2007) πιστεύει ὅτι ἡ οἰκολογική κρίση ἀποτελεῖ σύγχρονο φαινόμενο. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι δυνατό νά προτείνει ἄμεση λύση ἢ ὑπόδειξη γιά τήν ὑπερβάσή της. Κατά τήν Theokritoff (1994), δέν μπορεῖ ἡ ὀρθόδοξη παράδοση νά χρησιμεύσει ὡς ὄχημα γιά τήν τοποθέτηση κατά μήκος τοῦ μηνύματος τῆς περιβαλλοντικῆς κίνησης

ή από οποιαδήποτε άλλη κίνηση, κόμμα ή οργάνωση, είτε από την άποψη της ιδεολογίας και της φιλοσοφίας ή από εκείνη της μεθόδου ή των προγραμμάτων που πρέπει να εφαρμοστούν για τη λύση του οικολογικού προβλήματος. Η Έκκλησία θά έχει πάντα μία διαφορετική εμφαση από οποιαδήποτε ομάδα ή κίνημα πίεση σε αυτόν τον κόσμο, έπειδή λειτουργεί σε μία διαφορετική κλίμακα. Μέσα από τον λειτουργικό και τον άσκητικό τρόπο ζωής διασφαλίζει τον εύχарιστιακό χαρακτήρα της και παράλληλα διατρανώνει την καθολική οικολογική συνείδησή της (Κεσελόπουλος, 2007· Μπουραντά, 2011). Ο Ζαχαράκης (2008) θεωρεί ότι η πιο μεγάλη επιβεβαίωση της αξίας του υλικού κόσμου από την Έκκλησία είναι η χρησιμοποίηση στη Θεία Εύχарιστία του άρτου και του οίνου, για να γίνουν τό Άγιο Σώμα και τό Τίμιο Αίμα του ένανθρωπήσαντος Ίησού Χριστού. Τά αντιπροσωπευτικά αυτά άγαθά της υλικής δημιουργίας γίνονται έτσι, έσαεί ο φυσικός σύνδεσμος και ο χώρος συνάντησης μεταξύ Θεού και ανθρώπου.

2.2 Οικολογικές δραστηριότητες του Οικουμενικού Πατριαρχείου

Τό ζήτημα της προστασίας του περιβάλλοντος, ως μέρος της Κτίσης, έχει βρεθεί στό επίκεντρο του θεολογικού ενδιαφέροντος της Πρωτόθρονης Έκκλησίας της Όρθοδοξίας, του Οικουμενικού Πατριαρχείου, από τά μέσα της δεκαετίας του '80. Τό ιερό Κέντρο της Όρθοδοξίας διαπιστώνει αυτό τό μέγιστο πρόβλημα του πλανήτη και κρούει τον κώδωνα του κινδύνου όσο δυναμικότερα μπορεί, προτείνει λύσεις έφικτές, όχι ως λόγο μιās έφήμερης αυτοπροβολής στά φώτα της επικαιρότητας, αλλά θεμελιωμένο στον άγιογραφικό και άγιοπατερικό λόγο, τον όποιο ούτως ή άλλως εκφράζει. Τούτη ή Θεολογία είναι δομημένη ούτως ώστε, δίχως να άποβαίνει σε κακώς έννοούμενη έκκοσμίκευση, να μπορεί να συναντηθεί φιλικά και άποτελεσματικά μέ τον λόγο όλων των άλλων έγκριτων όμολογιών, θρησκείων και πολιτικών (Καποδίστριας, 2010).

Τόν Σεπτέμβριο του 1988 έγινε ο έορτασμός των 900 έτών από την ίδρυση της Ίερās Μονής Αγίου Ίωάννου του Θεολόγου της Πάτμου. Στο νησί βρισκόταν και ο Οικουμενικός Πατριάρχης Δημήτριος μέ τη συνοδεία του, προκειμένου να τιμήσει τον έορτασμό,

ένῳ παράλληλα διεξάγονταν καί ἓνα Διεθνές Περιβαλλοντικό Συνέδριο. Ἡ συγκυρία ἦταν μοναδική². Λόγω τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Πατριάρχου γιά τό θέμα, πραγματοποιήθηκε συνάντηση μέ τά μέλη τοῦ Περιβαλλοντικοῦ Συνεδρίου στό Σπήλαιο τῆς Ἀποκάλυψης, ὅπου ὁ Πατριάρχης ἐνημερώθηκε γιά τήν ὀξυνση τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος καί τίς ἐνέργειες τοῦ Συνεδρίου. Ἡ συνάντηση ἐκείνη ὑπῆρξε κομβική, ἀφοῦ ἔκτοτε τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἔθεσε τό οἰκολογικό, ὡς θέμα προτεραιότητας. Ὑποῖτον, τά Χριστούγεννα τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Δημήτριος κατά τήν Πατριαρχική Ἀπόδειξη ἀναφέρθηκε στό οἰκολογικό πρόβλημα ἐκφράζοντας ἔντονα τίς ἀνησυχίες του γιά τήν ὀξυνσή του, ἰδιαίτερα τόνισε τήν προσωπική εὐθύνη γιά τήν καταστροφή του, ἐνῶ στή συνέχεια, κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐκδίδει ἓνα ἐγκύκλιο μήνυμα σέ ὅλο τόν κόσμον καί μέ αὐτό καθιερώθηκε ἡ 1η Σεπτεμβρίου, ἡμέρα ἑναρξης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ὡς ἡμέρα προσευχῶν καί δεήσεων ἀπό τόν ἄνθρωπον πρὸς τόν Θεόν γιά τό περιβάλλον (Βάντσος, 1997).

Τόν Μάρτιο τοῦ 1992 παίρνει τή σκυτάλη ὁ νεοεκλεγείς τότε Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, τοῦ ὁποῖου οἱ προσπάθειες γιά εὐαισθητοποίηση τῆς παγκόσμιας κοινότητας εἶναι εὐρύτερα γνωστές καί ἀναγνωρίζονται διεθνῶς. Ἀρχικά καλεῖ στήν Κωνσταντινούπολη ὅλους τοὺς Προκαθημένους τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν. Στό μήνυμα πού κοινοποιεῖται, ἐπικροτεῖται ἡ πρωτοβουλία νά καθιερωθεῖ ἡ 1η Σεπτεμβρίου ὡς ἡμέρα περιβάλλοντος μέ πανορθόδοξο πλέον κύρος καί ἔτσι τό Πατριαρχεῖο ἀπευθύνει σχεδόν κάθε χρόνο ἐγκύκλιο μήνυμα μέ περιεχόμενο περιβαλλοντικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Πέραν τῶν μηνυμάτων, ἡ οἰκολογική δραστηριότητα τοῦ Πατριαρχείου ἐπεκτείνεται καί σέ ἄλλες πρωτοβουλίες. Τό 1994 ἐγκαινιάζεται σειρά ἐτήσιων οἰκολογικῶν θερινῶν σεμιναρίων στή Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης ὑπὸ τήν αἰγίδα τοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου. Ἐπίσης πραγματοποιοῦνται ἑκτακτες πρωτοβουλίες ὅπως π.χ. τά ἐν πλῶ οἰκολογικά συνέδρια. Σέ ὁμιλία του τό 1997 ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαῖος στήν ὁλομέλεια τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου ὑπογραμμίζει ὅτι «τό οἰκολογικό πρόβλημα τῆς

2. Ὑπενθυμίζεται ὅτι τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1986 συνέβη τό πυρηνικό ἀτύχημα στό Τσερνομπίλ, μέ ἀνυπολόγιστες συνέπειες γιά τό περιβάλλον καί τόν ἄνθρωπον.

έποχης μας απαιτεί ριζική αναθεώρηση της κοσμολογίας μας» και θέτει τό Οικουμενικό Πατριαρχείο στη διάθεση της Εύρωβουλής για όποιαδήποτε συνεργασία και συμβολή στό θέμα (Δουραμάνη, 2009).

Στόν Πατριάρχη Βαρθολομαῖο ἔχουν ἀπονεμηθεῖ ἀναγορεύσεις ἐπιτίμου Διδάκτορα, τίτλοι καί ἄλλα σχετικά διεθνῇ βραβεῖα³ καί τιμητικές διακρίσεις τά ὅποια ὁ ἴδιος τά ἀπεδέχθη ἀναφέροντας ὅτι «οἱ Πατριάρχαι καί γενικώτερον οἱ ἐκκλησιαστικοί ἄνδρες δέν δέχονται τιμητικές διακρίσεις, διότι ἀνήκουν οἱ ἴδιοι καί τά κατ' αὐτοῖς πάντα, εἰς τήν Ἐκκλησίαν καί εἰς τήν Κοινωνίαν, εἰς τάς ὁποίας εἶναι ἀφιερωμένοι. Ὅθεν, ἡ τιμή τήν ὁποίαν ἀπονέμετε σήμερον πρός τόν Πατριάρχην σας, δέν ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς αὐτόν, ἀλλά εἰς τήν μαρτυρικῇν, αἰεὶ ἐσταυρωμένην καί αἰεὶ κηρύττουσαν ἀνάστασιν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντίνου Πόλεως» (Βαρθολομαῖος, 2012), ἐνῶ ἔχει χαρακτηριστεῖ ὡς ὁ «Πράσινος Πατριάρχης», ἀκόμη καί «Ἅγιος τοῦ Περιβάλλοντος» (McDuff, 2010) λόγω τῶν ἐξαιρετικῶν πρωτοβουλιῶν του γιά τό Περιβάλλον, οἱ ὁποῖες ἔχουν διεθνῇ ἀπήχηση. Ἐνδεικτικά:

* Συγκάλεσε στήν Πάτμο Διεθνές ἐν πλῶ Οἰκολογικό Συμπόσιο μέ ἔμφαση στή μόλυνση τῶν θαλασσῶν, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1995, ἐπὶ τοῦ θέματος «Ἀποκάλυψις καί Περιβάλλον 95-1995».

* Μετεῖχε σέ διεθνῇ διαθηρησκειακά οἰκολογικά συνέδρια στήν Ἰαπωνία καί Ἀγγλία, τό 1995.

* Ὁργάνωσε μέ τόν Jacques Santer τό Β' Διεθνές ἐν πλῶ Οἰκολογικό Συμπόσιο γιά τή Μαύρη Θάλασσα, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1997, μέ θέμα: «Θρησκεία - Ἐπιστήμη - Περιβάλλον: Ἡ Μαύρη Θάλασσα ἐν κινδύνῳ».

* Συνδιοργάνωσε μέ τόν Romano Prodi τό Γ' Διεθνές ἐν πλῶ Οἰκολογικό Συμπόσιο γιά τήν προστασία τοῦ ποταμοῦ Δούναβη, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1999, μέ θέμα: «Δούναβις - Ποταμός Ζωῆς».

* Μέ τόν Romano Prodi καί πάλι ὁργάνωσε τό Δ' Διεθνές ἐν πλῶ Οἰκολογικό Συμπόσιο γιά τήν προστασία τῆς Ἀδριατικῆς Θάλασσας, τόν Ἰούνιο τοῦ 2002, μέ θέμα: «Ἡ Ἀδριατική: Μία ἀπειλούμενη Θάλασσα, ἓνας κοινός στόχος». Κορυφαία στιγμή αὐτοῦ τοῦ Συμ-

3. Μεταξύ ἄλλων καί τό Νορβηγικό «Πράσινο Νόμπελ» τῆς Ὁργάνωσης Sophie τό 2002, τό Βραβεῖο «Υπέρμαχοι τῆς Γῆς» τό 2005 καί τό Βραβεῖο «Woodrow Wilson» τό 2008 (Καποδίστριας, 2009).

ποσίου ήταν ή συνυπογραφή με τον Πάπα Ιωάννη Παῦλο Β΄ της «*Διακήρυξης της Βενετίας*» για τό Περιβάλλον, τό όποιο θεωρεΐται ιστορικό γεγονός έπειδή κατόρθωσε νά συστρατεύσει καί τό Βατικανό στίς οικολογικές κινήσεις.

* Ὑλοποίησε τό Ε΄ Διεθνές έν πλῶ Οικολογικό Συμπόσιο για τήν προστασία τής Βαλτικής Θάλασσας, τόν Ιούνιο τοῦ 2003, μέ θέμα: «*Η Βαλτική Θάλασσα: Κοινή Κληρονομιά καί Εὐθύνη*».

* Πραγματοποίησε τό ΣΤ΄ Διεθνές έν πλῶ Οικολογικό Συμπόσιο ὑπέρ τοῦ Ἀμαζονίου Ποταμοῦ, τόν Ιούλιο τοῦ 2006, μέ θέμα: «*Ἀμαζόνιος: Πηγή ζωῆς*».

* Διεξήγαγε τόν Σεπτέμβριο τοῦ 2007 τό Ζ΄ ανάλογο Συμπόσιο για τήν εὐαισθητοποίηση τῶν λαῶν τής γῆς ὑπέρ τής Ἀρκτικής Θάλασσας μέ θέμα: «*Ἀρκτική: Καθρέπτης ζωῆς*».

* Ὁργάνωσε τόν Ὀκτώβριο τοῦ 2009 στήν Ἀμερική τό έν πλῶ Η΄ Οικολογικό Συμπόσιο μέ θέμα: «*Ὁ Μεγάλος Ποταμός Μισισιπής: Ἀποκατάσταση τής ἰσορροπίας*».

Ἄξια προσοχῆς καί προβολῆς εἶναι ἐπίσης τά ὑψηλοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου καί κύρους θερινά οικολογικά σεμινάρια τοῦ Πατριαρχείου ἀπό τό 1994 στή Μονή Ἀγίας Τριάδος τής νήσου Χάλκης, για τήν ἐνημέρωση τῶν Κληρικῶν τής Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καί τήν καλλιέργεια οικολογικῆς συνείδησης μεταξύ τῶν πιστῶν ἀπό διάφορες χώρες καί Ἐκκλησίες:

* Α΄ (1994) εἶχε θέμα «*Τό Περιβάλλον καί ἡ Θρησκευτική Ἐκπαίδευση*»,

* Β΄ (1995) «*Περιβάλλον καί Ἠθική*»,

* Γ΄ (1996) «*Περιβάλλον καί Ἐπικοινωνία*»,

* Δ΄ (1997) «*Οἰκολογία καί Δικαιοσύνη*» καί

* Ε΄ (1998) «*Περιβάλλον καί Πτωχεία: Νομικά Διαστάσεις καί Ἠθική Εὐθύνη*».

Στά σεμινάρια αὐτά ἐνθέρμα συνεργάστηκαν τό Παγκόσμιο Ταμεῖο για τή Φύση (WWF), ό δέ Πρίγκιπας τοῦ Ἐδιμβούργου Φίλιππος ὑπῆρξε Πρόεδρος καί ἀργότερα όμότιμος Πρόεδρός τους.

Στίς οικολογικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐνέργειες τοῦ Πατριαρχείου περιλαμβάνονται ἐκτός τῶν ἄλλων καί πρακτικῆς φύσης ἐπεμβάσεις στό περιβάλλον, ὅπως δενδροφυτεύσεις καί ἐφαρμογή οικολο-

γικής τεχνολογίας σέ Μονές τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου, μέ ἐξέχοντα παραδείγματα τήν Ἱερά Μονή Χρυσοπηγῆς⁴ στά Χανιά τῆς Κρήτης, καθώς καί ἡ οἰκολογική δασική διαχείριση⁵ στό Ἅγιον Ὅρος⁶ (Βαρθολομαῖος, 2010a).

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Καποδίστριας (2010), παρά τίς ὅποιες πρωτοβουλίες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, θά πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὅτι κύκλοι μέ φονταμενταλιστική διάθεση, οἱ ὅποιοι δροῦν ἀτυχῶς ἐντός ἢ στό περιθώριο τοῦ χώρου τῆς Ἐκκλησίας, περιχαράκωνόντάς τον ἀνεπίτρεπτα, στέκονται ἐμπόδιο σέ αὐτήν τήν εἰλικρινή καί ἀνυστερόβουλη προσπάθεια. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ σχετική ἀποστροφή τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου (2010) ἀπό τοῦ ἐπισήμου βήματος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀτυχῶς ἐν πολλοῖς κατατρέχεται ὑπό τινος ἐσωστρεφείας, περιοριζομένη συνήθως εἰς τήν ἐπίλυσιν τῶν ἐσωτερικῶν της προβλημάτων, κωφεύουσα, ἐνίοτε ὑπό τήν πίεσιν φονταμενταλιστικῶν κύκλων, εἰς τάς ἐκκλήσεις διά συνεργασίαν καί καταλλαγὴν, ὡς ἐάν μὴ ἦτο δυνατόν νά διατηρήσῃ ἀλώβητον τήν ταυτότητά της, ἐάν ἀνοίξῃ καί τείνῃ τάς χεῖρας της εἰς συνεργασίαν μετὰ τῶν ἄλλων».

Τό περιβάλλον, ἡ κτίσις, ὁ κόσμος, ἀποτελοῦν τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἐξελίσσεται ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τή θέωση, εἶναι ἔργο τοῦ Θεοῦ, χωρίς Αὐτόν χάνεται τό πεδίο δράσης καί ἐπικοινωνίας Θεοῦ καί ἀνθρώπου. Μέ αὐτή τή λογική εἶναι φυσικό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο νά ἐνδιαφερθεῖ καί νά ἐνεργήσῃ γιά τή σωτηρία τοῦ περιβάλλοντος. Στά πλαίσια αὐτά προσπαθεῖ νά κινητοποιήσῃ ὄχι μόνο τούς ἐπίσημους φορεῖς καί ἡγέτες ὥστε νά πάρουν δραστικά μέτρα, ἄλλα νά ἐστιάζῃ τό ἐνδιαφέρον του στόν κάθε ἀνθρώπο. Γιά

4. www.imx.gr

5. Κακοῦρος, Π. καί Ντάφης, Σ. (2004). *Τεχνική μελέτη γιά τήν ἀνόρθωση τῶν δασῶν μέ Quercus ilex καί τῶν δασῶν μέ Quercus frainetto τοῦ Ἁγίου Ὁρους*. Ἑλληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υδροτόπων, Θέρμη, σελ. 59. Καί στό <http://goo.gl/1GgbYm> (20-5-2015).

6. Ἡ εὐαισθησία πρὸς τά πράγματα καί τό φυσικό περιβάλλον διαπιστώνεται καί σέ θεσμικό ἐπίπεδο στήν ἱστορία τῆς Ἀθωνικῆς πολιτείας. Ἡ ἀνοικοδόμησις κελιῶν, ἡ καλλιέργεια ἀγρῶν, ἡ ξύλευσις, ὅπως καί γενικότερα ἡ χρῆσις δασικῶν προϊόντων, ἀποτελοῦν ἀντικείμενα ἰδιαίτερης φροντίδας ἤδη στό πρῶτο Τυπικόν τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Τυπικόν ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἀθῶ. Meyer Ph., *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Amsterdam 1965, σ. 121.

τόν Οικουμενικό Πατριάρχη ή διαφύλαξη του περιβάλλοντος είναι ευθύνη του καθενός ξεχωριστά (Δουραμάνη, 2009).

Όσο έντείνονται οι προσπάθειες για τη σωτηρία του περιβάλλοντος τόσο φαίνεται ότι η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου για έναν νέο πολιτισμό με ένα νέο ανθρώπινο ήθος αποτελούν ουσιαστικό βήμα για τη λύση του οικολογικού προβλήματος.

2.3 Τό περιβάλλον στην Όρθόδοξη Θεολογία

Στήν Διακήρυξη της Τιφλίδας τό 1977 αναγνωρίστηκε πώς, τά αίτια της οικολογικής κρίσης, μεταξύ άλλων, είναι καί «ή λανθασμένη ήθική αντίληψη της σχέσης μεταξύ της ανθρωπότητας καί της φύσης, καθώς καί ή συρρίκνωση, εξαιτίας ενός άκραίου θετικισμού, της μονόπλευρης φύσης πού έχει ή έπιστημονική θεώρηση της πραγματικότητας» (UNESCO, 1977). Αντίληψη πού καθιστά έπιτακτική τήν ανάγκη νά ιδωθεί ή φύση κάτω από ένα νέο πρίσμα, όσον άφορā στήν ήθική αντιμετώπιση όσων τήν άπαρτίζουν καί έρχονται σέ διάδραση, σύγκρουση καί έπικοινωνία (Θεοδωροπούλου *et al.*, 2011). Ένας νέος κώδικας περιβαλλοντικής συμπεριφορās καί μιά νέα φιλοσοφία ζωής πρέπει νά προβάλλουν βασισμένες σέ ήθικές άρχές, πού νά είναι σύμφωνες μέ τή διατήρηση της άκεραιότητας της γής. Τό κυρίαρχο αναπτυξιακό δόγμα τών τελευταίων δεκαετιών αναφορικά μέ τήν οικολογική κρίση, έγκαθιδρύεται στή βάση της άειφορίας. Προσπάθειες δηλαδή για τή μέγιστη ανάπτυξη, διατηρώντας όμως, τή δυνατότητα επάρκειας άγαθών για τίς μελλοντικές γενεές καί χωρίς νά προκαλούνται ανεπανόρθωτες βλάβες στό περιβάλλον. Αύτή είναι κατά τόν Παπαγιαννόπουλο (2010) ή καλύτερη οικολογική έκδοχή πού έχει υιοθετηθεί έπίσημα σέ παγκόσμιο επίπεδο. Πρόσφατα ή UNESCO, σέ αυτό τό πνεύμα καί αναγνωρίζοντας τήν ανάγκη επαναπροσδιορισμού της οικονομικής ανάπτυξης κάτω από μιά ευρύτερη προοπτική ήθικης, κάλεσε εκπροσώπους διαφόρων θρησκειών νά συνεργαστούν προκειμένου οί διδασκαλίες καί οί έμπειρίες τους νά αξιοποιηθούν, έτσι ώστε νά συμβάλλουν στόν έμπλουτισμό του Καταστατικού Χάρτη της Γής⁷ (UNESCO, 2012).

7. <http://earthcharterhellas.edc.uoc.gr/tex.html> (18-5-2015).

Σύμφωνα μέ τόν π. Εὐάγγελο Μαρκαντώνη (2015), ιδιαίτερα στήν ὀρθόδοξη παράδοση, ἡ ἀγάπη γιά τόν πλησίον καί ὁ σεβασμός γιά τόν κόσμο πού δημιούργησε ὁ Θεός εἶναι τά βαθύτερα ἠθικά μηνύματα, τά ὁποῖα ὅμως δέν ἀποτελοῦν ἠθικούς κανόνες, ἀλλά βίωμα καί τρόπο ζωῆς. Ἡ ἀγωγή τοῦ «ἄνθρωπίνου προσώπου» τῆς ὀρθόδοξης διδασκαλίας ἀποτελεῖ βάση γιά τόν σεβασμό καί τήν προστασία τοῦ «περιβάλλοντος στοιχείου» γιά τήν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων τῆς φτώχειας καί τῆς κατασπατάλησης τῶν φυσικῶν πόρων. Τά ὄντα τῆς δημιουργίας, σύμφωνα μέ τήν ὀρθόδοξη παράδοση, εἶναι ἀλληλοεξαρτώμενα μεταξύ τους καί μέ τόν Θεό, μέ τόν ἄνθρωπο νά κατέχει ἕναν οὐσιαστικό ρόλο στήν ἀλληλεξάρτηση αὐτή, μέ τήν ιδιότητά του ὡς «βασιλέως» καί ὡς «ιερέως» τῆς δημιουργίας. Ἡ προώθηση τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς εἶναι σημαντική. Μόνο ἡ ὀρθή ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου πού θά ἔχει σκοπό ὄχι μόνο τήν ἐπιστημονική γνώση, ἀλλά καί τήν ἀνακάλυψη καί βίωση τῆς πνευματικότητας, μπορεῖ νά προστατεύσει τή ζωή ἀπό τούς κινδύνους πού τήν ἀπειλοῦν.

Ἡ φύση εἶναι μιᾷ δωρεά τοῦ Θεοῦ στόν ἄνθρωπο. Ὅχι στόν ἄνθρωπο μιᾷ συγκεκριμένης ἐποχῆς, ἀλλά στό ἀνθρώπινο γένος. Αὐτό τόν ἐπιφορτίζει μέ τήν εὐθύνη τῆς παράδοσης στίς ἐπερχόμενες γενεές, γεγονός πού ὑπαγορεύει τήν ἀειφορική χρήση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἔτσι, ἡ δημιουργία γίνεται κληρονομιά πού ὁ κάθε ἄνθρωπος χρεώνεται καί δέν ἐπιτρέπεται νά τήν καταναλῶνει ὀλοκληρωτικά οὔτε καί νά τήν ἐπιβαρύνει μέ ἀβάσταχτες ὑποθήκες. Θέση, ἡ ὁποία ἀνασύρθηκε μετά ἀπό 2000 καί πλέον χρόνια μέ τήν ἐκθεση Brundtland (1987) στή Διεθνῇ Διάσκεψη τοῦ ΟΗΕ γιά τήν ἀνάπτυξη καί τό περιβάλλον, μέ τήν καθιέρωση τῆς ἀειφόρου ἀνάπτυξης ὡς «ἡ ἀνάπτυξη πού ικανοποιεῖ τίς ἀνάγκες τῆς παρούσης γενεᾶς χωρίς νά θέτει σέ κίνδυνο τό μέλλον τῶν ἐπερχόμενων γενεῶν».

Ὁ Ἀργυρόπουλος (2010) θεωρεῖ ὅτι ἡ πρόταση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας γιά τήν ὑπέρβαση τῶν ἀδιεξόδων στά ὁποῖα ἔχει ὀδηγηθεῖ ὁ πλανήτης δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά ἕνας ἄλλος πολιτισμός, στηριγμένος στό ἀσκητικό καί ἀντικαταναλωτικό ἥθος πού προβάλλει ὁ Χριστός καί οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Τό ἥθος αὐτό εἶναι πού ἀπελευθερώνει τούς ἀνθρώπους καί τίς κοινωνίες ἀπό τά δεσμά κάθε μορφῆς. Ἀπαιτεῖται μιᾷ διαφορετική νοηματοδότηση

της ζωής των ανθρώπων. Οί χριστιανοί όφείλουν νά άγωνιστοϋν γιά τήν άντικατάσταση της άνεξέλεγκτης ύπερκαταναλωτικής ανάπτυξης μέ τήν άειφόρο καί βιώσιμη ανάπτυξη.

Ό Θεός, ό άνθρωπος, ή φύση καί ή σχέση μεταξύ τους αναλύεται στην Άγία Γραφή καί έρμηνεύεται έκτενώς από τούς Πατέρες της Έκκλησίας. Η θέση τοϋ ανθρώπου μέσα στό σύνολο της Δημιουργίας δέν είναι τυχαία. Ό άνθρωπος είναι δεμένος μέ τή φύση, καθώς από αυτή λαμβάνει τήν τροφή του. Έπιπλέον, ό Θεός, τοποθετώντας τον μέσα στόν υλικό κόσμο τοϋ έδωσε τήν έντολή «*εργάζεσθαι καί φυλάσσειν*», αναθέτοντας τό άξίωμα τοϋ οικονόμου καί διαχειριστή της φύσης. Μέ τήν έντολή τοϋ «*φυλάσσειν*» ό άνθρωπος καλείται νά διαφυλάξει τό περιβάλλον κι όχι κυριαρχικά νά τό καταστρέψει. Ταυτόχρονα καλείται νά λειτουργεί στή φύση σαν «*ιέρεας*» ό όποιος αναφέρει καί προσφέρει τήν υλική κτίση στό Δημιουργό της, αποδίδοντας «*τά Σά έκ τών Σών*». Μέ τήν έντολή τοϋ «*εργάζεσθαι*» ή στάση τοϋ ανθρώπου έναντι τοϋ φυσικοϋ κόσμου καί των στοιχείων πού τόν συγκροτοϋν γίνεται ένεργητική. Ό άνθρωπος, δημιουργεί έντός τοϋ κόσμου πολιτισμό, τέχνες καί θεσμούς, μιμούμενος έτσι τόν Δημιουργό (Οικονόμου, 1989). Η σωστή σχέση καί έκμετάλλευση της κτίσης, κατά τόν Κεσελόπουλο (1992), δηλαδή τό «*εργάζεσθαι*», ύπονοεί άπαραίτητα καί τό καθήκον της περαιτέρω προστασίας της, δηλαδή τό «*φυλάσσειν*», καί σύμφωνα μέ τόν Wendell (1981), ή γή δίδεται στόν άνθρωπο όχι γιά ιδιοκτησία, αλλά γιά ιδιοχρησία, μέ τήν παραχώρηση τοϋ δικαιώματος της «*ένοικίας*» καί της «*κατοικίας*». Τό καθήκον λοιπόν γιά τή σωστή χρήση της κτίσης καθιστά τόν άνθρωπο ύπεύθυνο γιά τήν προστασία της. Για παράδειγμα, ή άπαγόρευση στόν άνθρωπο νά φάει καρπούς από ένα μόνο δένδρο, φανερώνει τά όρια της κτιστής φύσης του, ένω ή άνυπακοή του, οδηγεί σέ διατάραξη των σχέσεων του όχι μόνον μέ τόν Θεό αλλά καί μέ τήν κτίση (Μαράς, 2008).

Κατά τόν Καραμέρη (2010), κυριαρχία καί προστασία είναι έννοιες συμπληρωματικές. Τά δημιουργήματα έχουν τή δική τους μοναδική άξία, είναι έξαρτώμενα μεταξύ τους, άπαραίτητο τό ένα γιά τό άλλο, μιά σχέση πού άποτελεί τόν πυρήνα των οικοσυστημάτων, όπου βιοτικοί καί άβιοτικοί παράγοντες βρίσκονται σέ συνεχή καί στενή άλληλεπίδραση καί άλληλεξάρτηση. Στούς βιοτικούς όμως παράγοντες συγκαταλέγεται καί ό άνθρωπος, ό όποιος ως μέλος

τοῦ οἰκοσυστήματος ὀφείλει νά λειτουργεῖ ἐποικοδομητικά καί ὄχι ἀπ-οικοδομητικά. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου ἂν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ φύση μπορεῖ νά ὑπάρξει καί νά διατηρηθεῖ ἀπὸ μόνη της, ὁ ἄνθρωπος ὅμως δέν μπορεῖ χωρίς αὐτή. Γεγονός, πού ὑποδηλώνεται ἄλλωστε καί ἀπὸ τὴν πρόταξη τῆς δημιουργίας τῆς φύσης ἀπὸ αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ζηζιούλας (2010), ὁ ἄνθρωπος, ὡς μικρόκοσμος κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο, διαθέτει τὸ μοναδικό προνόμιο νά μετέχει ἐξίσου τόσο τοῦ ὑλικοῦ (φυσικοῦ) ὅσο καί τοῦ νοητοῦ (πνευματικοῦ) κόσμου. Αὐτό ἔχει μιά μεγάλη οἰκολογική συνέπεια: τὸ φυσικό περιβάλλον νά ἀνυψωθεῖ κι αὐτό μαζί μέ τὸν ἄνθρωπο σέ κοινωνία μέ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, ὁ ὅποιος δέν θέλει τὴ σωτηρία μόνο τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καί ὁλόκληρης τῆς κτίσης (Δημιουργίας). Ὅμως, ὁ ἀρχικός προορισμός τοῦ ἀνθρώπου περὶ *μεσιτείας* (μεσολάβησης) μεταξύ Θεοῦ καί κτίσης ματαιώνεται ἢ τουλάχιστον ἀναβάλλεται ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος, ἀσκώντας τὸ αὐτεξούσιο, ἐπιλέγει ἀντίθετο δρόμο, καταδικάζοντας ὅλη τὴν κτίση καί πρῶτα τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του στό θάνατο. Ἔτσι ἡ φυσική διαφορά μεταξύ τῶν ὄντων, τῶν ἀνθρώπων καί τῆς λοιπῆς Δημιουργίας, ἀπὸ ἀπλή διαφορά, γίνεται διαίρεση καί ἀντιπαλότητα.

Κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο, ἄλλο *διαφορά* καί ἄλλο *διαίρεση*. Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα, ἀλλὰ δέν εἶναι διηρημένος ἀπὸ αὐτά. Ἡ ἄρνηση ἐξάλλου τῆς βιολογικῆς συνέχειας τοῦ ἀνθρώπου μέ τὰ ἄλλα ζῶα— ὅπως ἀποδεικνύει καί ἡ σύγχρονη Βιολογία— θά καθιστοῦσε ἀδύνατη τὴ μεσιτεία τοῦ ἀνθρώπου μεταξύ ὑλικοῦ κόσμου καί Θεοῦ. Ἀλλὰ καί ἡ βιολογική αὐτὴ ἔνωση δέν σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχει καί διαφορά, ἀφοῦ τότε ἡ μεσολάβηση καθίσταται ἀνελεύθερη καί ἀναγκαστική, τόσο γιὰ τὰ ζῶα ὅσο καί γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ κοσμολογία λοιπὸν τοῦ ἁγίου Μαξίμου, εἶναι ἰδιώνυμα ἀνθρωποκεντρική, δέν εἶναι ἀνθρωπομονιστική. Ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ ἀποκομμένος ἀπὸ τὴ λοιπὴ ὑλικὴ δημιουργία. Εἶναι καί αὐτός μέρος της. Καί ὅτι συμβαίνει στὴν ὑλικὴ δημιουργία ἔχει ἅμεσες ἐπιπτώσεις καί σ' αὐτόν.

Ὁ ἄνθρωπος, ἐκτός ἀπὸ τὴν κατὰ τεκμήριο τελειότητα, τὴν ὁποία φέρει ὡς «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ προσωπικὴ δημιουργία, ἔχει καί στενὴ σχέση μέ τὸν ὑλικό κόσμο, ἀφοῦ καί οἱ δύο ἔχουν ὡς δο-

μικό στοιχείο τήν ύλη. Παρατηρείται, όμως, ή διαφορετική αντίληψη πού υπάρχει στον άνθρωπο πρίν καί μετά τήν πτώση, ή όποία έκδηλώνεται μέ ποικίλους τρόπους (Ζαχαράκης, 2008), όπως:

* Τό γεγονός ότι καθιστά τόν έαυτό του έσχατο κέντρο άναφοράς τής Δημιουργίας.

* Τή διατάραξη τών άρμονικών σχέσεων μέ τή φύση.

* Τή μετατροπή τής άρχικης σχέσης διαλόγου καί έπικοινωνίας μεταξύ Θεού-άνθρώπου-κτίσης σέ μονόλογο.

Μετά τήν πτώση, ό άνθρωπος επέλεξε νά άγνοήσει τόν Θεό καί άποδέχθηκε μία κοσμοκεντρική θέση, καθιστώντας ούσιαστικά τόν κόσμο Θεό. Στην ούσία λοιπόν ό άνθρωπος συμπεριφέρεται είτε ως ό είδωολάτρης, σεβόμενος τά κτιστά πράγματα ως θεότητες, είτε ως καταναλωτής, θεωρώντας τα ως φυσικούς πόρους καί μόνο, χωρίς ούδεμία έσωτερική αξία. Καί οι δύο στάσεις ύποτιμοϋν καί άδικοϋν τήν κτίση.

Σύμφωνα μέ τόν Μητροπολίτη Περγάμου Ίωάννη Ζηζιούλα (2002a), ή άνθρωποκεντρική θεώρηση τοϋ κόσμου καί ό διαχωρισμός τοϋ Δημιουργοϋ άπό τήν δημιουργία, ήταν οι αίτίες πού επέτρεψαν στον άνθρωπο νά λεηλατήσει τή φύση. Η χρηστική ήθική πού κυριάρχησε τούς προηγούμενους αιώνες στον χώρο τών έπιστημόνων τής φυσικής έπιστήμης καί όχι μόνο, ύπήρξε καταστροφική. Στο διάστημα αυτό, τό άληθινό ταυτίστηκε μέ τό χρήσιμο. Η φύση λοιπόν μπορούσε νά λεηλατηθεί, άρκεϊ νά προσφέρει κέρδος. Δέν είναι τυχαίο τό ότι αυτός πού προέφερε τό «*cogito ergo sum*» έγραφε ήδη τόν 17ο αιώνα στό *Discours de la method* (Λόγος περί τής Μεθόδου), επί λέξει:

«Μέ τήν πρόοδο τής έπιστήμης μπορούμε νά φθάσουμε σέ γνώσεις πού θά ήταν πάρα πολύ χρήσιμες στή ζωή καί θά μπορούσαμε νά βροϋμε μία πρακτική μέ τήν όποία ή δύναμη καί οι ένέργειες τής φωτιάς, τοϋ νεροϋ, τοϋ άέρα, τών άστρων, τών οϋρανίων καί όλων τών άλλων σωμάτων πού μάς περιβάλλουν, τό φυσικό περιβάλλον δηλαδή, θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθοϋν μέ τόν ίδιο τρόπο σέ όλες τίς κατάλληλες χρήσεις καί έτσι νά γίνουμε κύριοι καί κάτοχοι τής φύσεως», «*maîtres et possesseurs de la nature*». (René Descartes, *Discours de la methode*, 1637).

Τό οικολογικό βάρος τῶν λόγων αὐτῶν τοῦ Καρτέσιου βρίσκεται στίς τελευταῖες λέξεις, «κύριοι καί κάτοχοι τῆς φύσεως», ἀκριβῶς χάρη στό «*cogito ergo sum*», δηλαδή στήν δύναμη τῆς γνώσης.

Προχωρώντας μάλιστα ἀκόμη παραπέρα ὁ Ἀμερικανός ἱστορικός Lynn White (1967) ἐπιρρίπτει τήν εὐθύνη γιά τήν ἐμφάνιση τῆς οἰκολογικῆς κρίσης στό Δυτικό Χριστιανισμό, μέ τήν ὠφελιμιστική (παρ) ἐρμηνεία τοῦ «*αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί πληρώσατε τήν γῆν καί κατακυριεύσατε αὐτῆς*» (Γεν. 1, 28). Ἡ θέση αὕτη συμπληρώθηκε καί ἐνισχύθηκε εὐρύτερα ἀπό ὅλους σχεδόν τούς μεταγενέστερους ἐρευνητές⁸ τοῦ θέματος, μέ τόν Μαντζαρίδη (1994) νά ὑποστηρίζει ὅτι οἱ κυριότεροι παράγοντες τῆς χριστιανικῆς παράδοσης πού εὐνόησαν τήν ἐμφάνιση τῆς οἰκολογικῆς κρίσης εἶναι:

* ὁ σαφής διαχωρισμός τοῦ Θεοῦ ἀπό τόν κόσμο,

* ἡ εὐθύγραμμη θεώρηση τοῦ χρόνου, καί

* ἡ διδασκαλία γιά τήν ὑπεροχή τοῦ ἀνθρώπου μέσα στόν κόσμο καί γιά τό δικαίωμα καί γιά τήν ὑποχρέωσή του νά κατακυριεύσει τή γῆ καί νά κυριαρχήσει σέ ὅσα ὑπάρχουν σέ αὐτήν.

Οἱ καταβολές τοῦ αἰτήματος τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας πάνω στή φύση εἶναι, κατά τόν White, δυτικοχριστιανικές. Ἡ θεολογία τοῦ Αὐγουστίνου ἐγκαινίασε σχέσεις ἐχθρότητας ἀνάμεσα στό πνευματικό καί τό ὑλικό κομμάτι τοῦ ἀνθρώπου. Καθιέρωσε ἔτσι τόν ἀνθρωποκεντρισμό πού ἀπαξίωσε τό φυσικό περιβάλλον. Τό πρωτεῖο τῆς ἀνθρωπολογίας ἀπέναντι στήν κοσμολογία, πού εἰσήγαγε ὁ Αὐγουστίνος, συνέβαλλε στή διαμόρφωση τοῦ οὐμανιστικοῦ ιδεώδους τῆς Ἀναγέννησης καί κατόπιν ἐπέδρασε καίρια στή θεολογική σκέψη τῶν μεταρρυθμιστῶν. Ὁ προτεσταντισμός μέ τή σειρά του ἔσπρωξε στά ἄκρα τόν μανιχαϊστικό διχασμό ὕλης-πνεύματος, προωθώντας τήν ὁλοκληρωτική «ἀποπνευμάτωση» τῆς ὕλης. Ἡ πουριτανική ἠθική ἀποζήτησε τόν πλήρη ἔλεγχο τοῦ σώματος ἀπό τήν ψυχή, δαιμονοποιώντας κάθε αἵτημα ἢ ἐπιθυμία πού προέρχονταν ἀπ' αὐτό. Ὑπ' αὐτές τίς προϋποθέσεις, ἡ θεία ἐντολή γιά κατακυριεύση τῆς φύσης (Γεν. 1, 28) παρερμηνεύτηκε καί ἡ σχέση ἀνθρώπου-κόσμου διαμορφώθηκε μέ ὅρους ἀντιπαλότητας καί ἀποστροφῆς (Μπεκριδάκης, 2010).

8. Περισσότερες λεπτομέρειες στό: Γεωργόπουλος, Α. (2006). *Περιβαλλοντική ἠθική*. Ἀθήνα: Gutenberg, σελ. 410-435.

Ἡ διακριτή ἀντιμετώπιση τῶν δύο διαφορετικῶν ἐκφάνσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ⁹, τῆς Ὁρθοδοξίας καί τοῦ Καθολικισμοῦ, γίνεται αἰσθητή στόν White ἀφοῦ παρουσιάζει μιά διαφοροποίηση ὄχι τόσο ὡς πρός τίς ἀπαρχές, ὅσο ὡς πρός τήν μετέπειτα ἀντιμετώπιση τῶν περιβαλλοντικῶν δεινῶν. Γιά παράδειγμα, ὡς πρός τή στάση τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στά ζῶα, πολύ χαρακτηριστική εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Φραγκίσκου τῆς Ἀσίζης, ὁ ὁποῖος ἀπορρίπτει τήν ιεράρχηση μεταξύ τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν ἄλλων ὄντων, κάτι πού εἶχε προκαλέσει τή χλεύη τῆς ἐπίσημης Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας (Καραγεωργάκης, 2004).

Ἡ βαθιά ἀνθρωπολογική κρίση καί ὁ βιασμός τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος πραγματοποιεῖται κατά τή διάρκεια τῶν νεωτερικῶν χρόνων. Σ' αὐτό συνέβαλε, κατά γενική ὁμολογία, ὁ πολιτισμός τῆς Ἀναγέννησης καί τοῦ Διαφωτισμοῦ (Κεσελόπουλος, 1992). Ἡ μονόπλευρη ἔμφαση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ στίς διανοητικές ικανότητες τοῦ ἀνθρώπου, ἡ σταδιακή ἀποξένωσή του ἀπό τό φυσικό περιβάλλον, ἡ ραγδαία τεχνολογική ἀνάπτυξη πού ἦταν φυσικό ἐπακόλουθο τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης (18ος-19ος αἰῶνας μ.Χ.) καί ἡ ὑποβάθμιση τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καί ἀξιῶν, ἔχουν ὀδηγήσει σέ ἓνα πρότυπο σύγχρονου ἀνθρώπου πού χαρακτηρίζεται ἀπό τόν ἀτομικισμό, τόν εὐδαιμονισμό, τόν ὑπερκαταναλωτισμό καί τήν προκλητική ἀδιαφορία τόσο γιά τόν συνάνθρωπο ὅσο καί τό φυσικό τοῦ περιβάλλον (Οἰκονόμου, 1989· Δημοσθένους, 2008).

Σύμφωνα μέ τόν Ζάχο (1997), στήν ἀνατολική Ἐκκλησία ἀναπτύχθηκε ἀντίλογος στίς ἀπόψεις αὐτές. Ἦδη ἀπό τόν 7ο αἰῶνα διεξήχθη μεγάλη διαμάχη μεταξύ Ὡριγενισμοῦ καί τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, ὁ ὁποῖος συνδέει τή χριστιανική πίστη καί πρακτική μέ τήν προστασία καί διαχείριση τοῦ περιβάλλοντος.

Στήν ὀρθόδοξη ἀνατολική Θεολογία, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Καραβιδόπουλος (1979), ἡ ἔννοια τῆς «κυριαρχίας»¹⁰ ἀναφέρεται στήν

9. Στίς 6-8-2015, ὁ πάπας Φραγκίσκος ἔκανε γνωστή τήν ἀπόφασή του νά καθιερώσει ἡμέρα προσευχῆς γιά τή φύση, ἡ ὁποία θά γιορτάζεται, ὅπως καί ἀπό τοὺς Ὁρθόδοξους, τήν 1η Σεπτεμβρίου. Περισσότερα στά: <http://w2.vatican.va> καί <http://goo.gl/fBms6O>.

10. Σύμφωνα μέ τόν Callicott (1994), ὑπάρχουν τρεῖς ἐρμηνείες γιά τή στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στή φύση: τῆς *κυριαρχίας* (despotic), τῆς *διαχείρισης* (stewardship) καί τῆς *ἰθαγένειας* (citizenship). Ὁ Lynn White (1973) προ-

υπερνίκηση τῶν κινδύνων πού προέρχονται ἀπό τή φύση, ἀφοῦ ἡ ζωή τῶν ἀνθρώπων ἀρχικά ἦταν σέ ἕναν συνεχή κίνδυνο. Ἡ «κυριαρχία» τοῦ ἀνθρώπου στή φύση, θεολογικά μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ σάν διακονία (ὑπηρεσία). Ἡ ἐξουσία πάντα εἶχε, ἔχει καί θά ἔχει τό περιεχόμενο τῆς προσφορᾶς: «ὅποιος θέλει νά εἶναι μέγας ἀνάμεσά σας, νά γίνει ὑπηρέτης σας» (Ματθ. 20, 26-28). Τό «ἐργάζεσθαι καί φυλάττειν» τῆς Γένεσης ἐπιτρέπει στόν ἄνθρωπο τήν καλῶς νοούμενη ἐκμετάλλευση τοῦ κόσμου, ἐνῶ ταυτόχρονα ὑπογραμμίζει καί τίς εὐθύνες γιά τή συντήρησή του. Δέν θέλει τόν ἄνθρωπο ἀρνητικό σέ κάθε βῆμα τῆς τεχνολογικῆς προόδου, ἀλλά τοῦ θυμίζει τήν ἀναγκαιότητα τῆς σωστῆς χρήσης τῆς τεχνολογίας. Ποτέ στήν Ὁρθοδοξία δέν παρουσιάστηκαν φραγμοί γιά τήν ἐπιστημονική πρόοδο, ὅπως συνέβη σέ ἄλλα χριστιανικά δόγματα ἢ θρησκείες. Ἐκεῖνο πού ὑπῆρχε καί ὑπάρχει ἀκόμα εἶναι οἱ τυχόν ἐνστάσεις γιά τίς περιπτώσεις τῆς καταστροφικῆς χρήσης τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς τεχνολογίας. Ἔτσι δικαιώνεται ἡ ἀξία τῶν λόγων τοῦ Ἀγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου «μὴ φοβηθεῖς τὴν πρόοδον... φοβήθητι τὴν ἀλλοτριώσιν».

Ὁ Ἀργυρόπουλος (2010) μάλιστα πιστεύει ὅτι ἡ αἰτία δυσαρμονίας στή σχέση ἀνθρώπου-κτίσης εἶναι οἱ ἐγωκεντρικὲς ἐπιλογές τοῦ ἀνθρώπου τῆς πτώσης. Ἡ φύση ὅμως εἶναι αὐτὴ βοηθαί τόν ἄνθρωπο νά γνωρίσει τόν Θεό καί νά ἐπικοινωνήσῃ μαζί Του, γι' αὐτό καί ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά φροντίζει νά ἔχει ἀρμονικὲς σχέσεις μαζί της. Πρέπει ὅμως νά προσέχει νά μὴ φτάσῃ στό σημεῖο νά λατρεύσῃ «τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα». Ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου γιά τὴν σχέση του μέ τὴν κτίση εἶναι μεγάλη. Ἐχει τὴ δύναμη σάν «κυρίαρχος» νά ὀδηγήσῃ τόν κόσμο σέ μιά δημιουργικὴ κατεύθυνση. Ὅποτε αὐτός εἶναι ὑπεύθυνος, ἐάν ἡ κτίση ὑποφέρει.

Κατὰ τὴν ὀρθόδοξη λοιπόν ἀντίληψη ἀπαιτεῖται νά κατανοήσῃ ὁ ἄνθρωπος ὅτι εἶναι ὁ οἰκονόμος τοῦ Θεοῦ, ὄχι δυνάστης ἀλλὰ φύλακας τοῦ κόσμου. Ὁ Δημιουργὸς φτιάχνει τὴν κτίση ἀπὸ ἀγάπη, ὄχι ἄσκοπα ἢ ἀπὸ ἀνάγκη. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐρωτευμένος μέ ἐμᾶς καί τὴ φύση. Ὁ Κάλλιστος Ware (1984) ἀναφέρει ὅτι «πρέπει νά μιλάμε ὄχι

χωρώντας ἀκόμη παραπέρα προτείνει ἄλλη μία ἐρμηνεία, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι θά μπορούσαν νά ἀρχίσουν νά σκέφτονται καί νά ἐνεργοῦν σάν νά ἦταν μέλη μιᾶς «πνευματικῆς δημοκρατίας ὅλων τῶν πλασμάτων τοῦ Θεοῦ».

για ένα Θεό Κατασκευαστή, αλλά Θεό Έραστή» και συμπληρώνει αναφέροντας ότι «ή δημιουργία δέν είναι τόσο μιά πράξη της ελεύθερης θέλησής Του (Θεού), όσο της ελεύθερης αγάπης Του. Δέν έφτιαξε τόν κόσμο και τόν άφησε στη μοίρα του».

Γιά την όρθόδοξη Θεολογία τό οικολογικό πρόβλημα δέν είναι άπλως πρόβλημα καταστροφής της φύσης, αλλά καταστροφής του χώρου στον οποίο αποκαλύπτεται συνεχώς ή βουλή του Θεού για τόν άνθρωπο. Μέ την άσκητική της αντίληψη, ή Όρθοδοξία διδάσκει την άποφυγή του πλεονασμού. Παράλληλα, προβάλλεται ή άρχή της προστασίας των φυσικών πόρων, την οποία και έμμέσως προτείνει μέ τόν θεσμό της νηστείας. Έπίσης, για τόν όρθόδοξο χριστιανό, ή λύση του οικολογικού προβλήματος έξαρτάται από τή ριζική άλλαγή της σχέσης μέ τόν κόσμο, μέ τούς συνανθρώπους και μέ τόν Θεό. Η μετάνοια και ή έπιστροφή στην άπλή και ταπεινή ζωή είναι ή μόνη ουσιαστική διέξοδος. Αύτή είναι ή θέση πού έχει νά έπισημάνει και νά παρουσιάσει ή Έκκλησία στον άνθρωπο σέ σχέση μέ την οικολογική κρίση ως μετάβαση από την έκτροπή και την παράχρηση στην άνόρθωση και την όρθή χρήση. (Οικονόμου, 1989· Ζαχαράκης, 2008· Μπουραντά, 2011).

Σύμφωνα μέ τόν Τσουράπα (2014), ό άνθρωπος δέν είναι βέβαιο ότι έχει συνειδητοποιήσει πώς τό λεγόμενο «οικολογικό» πρόβλημα προκαλείται ως έναν βαθμό από τόν ίδιον και τίς καθημερινές του συνήθειες. Τά τελευταία χρόνια, όροι όπως όλοκληρωμένη διαχείριση, άειζωία, άειφορία, χρησιμοποιούνται ως πανάκεια στο πρόβλημα. Πρέπει άρχικά νά διαπιστωθεί τό αν και κατά πόσο μπορούν νά συνδεθούν ή άρχή της άειφορίας και τό όρθόδοξο ήθος. Μέσω της σύνδεσης αύτης, έκτιμάται ότι θά έξακριβωθεί κατά πόσο ή οικολογική ήθική άποκτᾶ μία νέα προοπτική. Ίδιαίτερη έμφαση θά δοθεί στην παρουσίαση και άνάλυση του όρθόδοξου ήθους, ιδιαίτερα του άσκητικού, καθότι υπερβαίνει την όποια οικολογική και άειφορική ήθική.

Η Έκκλησία στά πλαίσια της Θεολογίας και της Παράδοσής της έχει θεσμοθετήσει αιώνες τώρα τό περιβαλλοντικό ήθος. Ένα τέτοιο ήθος σημαίνει άσκητική στάση και λιτότητα ζωής. Αύτή ή στάση είναι μιά άλλη θεώρηση της σχέσης ανθρώπου-κτίσης πού υπερβαίνει τά καταναλωτικά και κερδοσκοπικά πρότυπα της σύγχρονης κοινωνίας. Ό αὐτοπεριορισμός στά αναγκαία και ή συνετή χρήση

ύλικῶν ἀγαθῶν εἶναι ὁ μόνος τρόπος διάσωσης τοῦ περιβάλλοντος ἀπό τὴν ἐπερχόμενη καταστροφή (Θεοξένη, 2007).

Ἡ Θεολογία, ὁ θεολογικός δηλαδή λόγος δέν ἔχει σκοπό νά ἀγνοήσει τίς ὅποιες οἰκολογικές ἀπόψεις, οὔτε νά διαφωνήσῃ σέ κάτι ὅσον ἀφορᾷ στίς εἰδικές ἐπιστημονικές τεχνικές καί μεθόδους. Οἱ φορεῖς τῆς Θεολογίας ὀφείλουν νά ἀγρυπνοῦν, νά ἐρμηνεύουν, νά διαφωτίζουν καί νά βιώνουν τά ὅσα πηγάζουν ἀπό τόν Θεῖο Λόγο. Παράλληλα, οὔτε ἡ οἰκολογία ἔχει λόγο νά ἀγνοήσῃ τή θεολογική θέση τῆς «κτίσης ὡς εὐχαριστίας». Ἡ οἰκολογία ὀφείλει νά προβληματισθεῖ ὄχι μόνον γιά τὴν ἐπιστημονική ἔρευνα καί μελέτη, ἀλλά νά ἀκούσῃ τίς ἀπόψεις τῆς Θεολογίας καί νά διδαχθεῖ πώς: «Καί ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» (Ἰω. 1, 14), πού μέ τή σωστή ἐρμηνεία τῆς δέν σημαίνει μόνον τή σάρκα τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ἀλλά κάθε ὕλη, κάθε ὀργανική φύση. Σημαίνει πώς κάθε ὕλη, κάθε ὀργανική φύση, εἶναι τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ (Τσουράπας, 2014).

Τέλος, ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαῖος (2010b) ἀναφέρει: «Ἡ χριστιανική πίστη δέν ὁδηγεῖ στήν περιφρόνηση τῆς ζωῆς καί τῆς κτίσεως. Οὔτε, βεβαίως, ὑπῆρξε ἡ Βίβλος, μέ τό “αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε...” (Γεν. 1, 28), ἡ ἀπαρχή τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος καί τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου εἰς βάρος τῆς υπολοίπου δημιουργίας. Ἡ νεωτερική σχέση ἀνθρώπου καί κτίσεως μέ τὴν συνακόλουθη ἀντικειμενοποίηση καί ἀλόγιστη ἐκμετάλλευση τῆς φύσης εἶναι διαστρέβλωση τῆς αὐθεντικῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας καί κοσμολογίας καί ὄχι συνέπειά τῆς. Ἡ χριστιανική πίστη εἶναι ὀλιστική. Ὁ ἄνθρωπος δέν σώζεται χωρίς τὴν κτίση. Ὅλη ἡ ζωή τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀποκάλυψη τοῦ πῶς δυνάμεθα νά ζήσουμε στόν κόσμο χωρίς νά τόν καταστρέφουμε, χωρίς νά τόν ἐξουσιάζουμε, τί δηλαδή σημαίνει εὐχαριστιακή σχέση μέ τή δημιουργία. Ὁ εὐχαριστιακός πολιτισμός τῆς Ἐκκλησίας εἶναι αὐθεντικός οἰκολογικός πολιτισμός».

2.4 Τό περιβάλλον στά ἐκκλησιαστικά κείμενα

Ἡ φύση, κατά τόν Ἅγιο Ἐφραίμ τόν Σύρο, εἶναι τό δεύτερο βιβλίον, μετά τὴν Ἁγία Γραφή, πού μᾶς ἔδωσε ὁ Θεός γιά νά ὁδηγηθοῦμε στή θεία θεογνωσία (Χατζηχαμπῆς, 2011). Ἡ θεολογία τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης, σύμφωνα μέ τόν Γαλάνη (2008),

έχει νά παρουσιάσει πολλά καί σημαντικά γιά τό θέμα αυτό, πράγμα τό όποιο άγνοοῦν οί σημερινοί πάσης φύσεως οίκολόγοι. Οί άπόψεις τής Άγίας Γραφής δέν εἶναι προϊόν έπιστημονικῆς έρευνας αλλά τής άποκάλυψης τοῦ Θεοῦ. Ό σκοπός της εἶναι νά δώσει τόν σωστό τρόπο καί τή σωστή κατεύθυνση γιά τή σωτηρία τοῦ ανθρώπου καί μαζί μέ αὐτόν καί τοῦ κόσμου.

Όπως ὑποστηρίζει ό Σολδάτος (2014), ή Άγία Γραφή, οί Πατέρες, οί Άγιοι καθώς καί όλόκληρη ή λατρευτική παράδοση καί ζωή τής Έκκλησίας, ἀναφέρονται συχνά στή σχέση τοῦ ανθρώπου μέ τήν κτίση, ὑπογραμμίζοντας τήν ἀναγκαιότητα ἀρμονίας στή σχέση αὐτή καί ὑποστηρίζοντας ἕνα διάχυτο σεβασμό στήν ὕλική δημιουργία ὡς θεῖο δημιούργημα. Συμπληρώνοντας ή Μπουραντά (2011) ἀναφέρει ὅτι οί Πατέρες ὑποδεικνύουν ἀκόμη τρόπους συνεργασίας ἀνθρώπου καί φύσης καί ἀνοίγουν δρόμους πού ὀφείλει νά ἀκολουθήσει ό ἄνθρωπος γιά νά φθάσει μαζί μέ τήν κτίση στόν τελικό του σκοπό πού εἶναι ή σωτηρία. Άπό τή θεολογία τῶν Πατέρων καί τά λειτουργικά κείμενα τής Έκκλησίας –ιδιαίτερα τό Εὐχολόγιο– βλέπει κανείς τή στάση τής Έκκλησίας ἀπέναντι στόν ὕλικό κόσμο καί τό φυσικό περιβάλλον. Η στάση αὐτή δέν εἶναι ἀπλῶς θετική, αλλά κυρίως προσληπτική καί μεταμορφωτική. Η ὀρθή πίστη στόν σαρκωθέντα Λόγο τοῦ Θεοῦ τοποθετεῖ καί προσανατολίζει σωστά τήν Έκκλησία καί ἀπέναντι στήν ὕλη.

2.4.1 Στήν Παλαιά Διαθήκη

Στήν ἀρχαιότερη ἀπό τίς δύο συλλογές βιβλίων πού ἀποτελοῦν τήν Άγία Γραφή κυριαρχεῖ ή άποψη ὅτι ό κόσμος εἶναι έργο τοῦ Θεοῦ καί δημιουργήθηκε ἀπό τό μηδέν. Στήν Παλαιά Διαθήκη (Π.Δ.), ό Θεός ἐνεργεῖ μόνος του καί δημιουργεῖ τόν κόσμο ἀπό τό μή ὄν (άνυπαρξία), ἄν καί σαφή διατύπωση γιά μιά ἐκ τοῦ μή ὄντος δημιουργία ἔχουμε μόνο στό Β΄ Μακκαβαίων (7, 28). Η κτίση, δέν εἶναι αὐθύπαρκτη, αλλά ἀντίθετα εἶναι σέ ἀπόλυτη ἐξάρτηση ἀπό τόν Δημιουργό-Θεό (Ματσούκας, 1985).

Στό βιβλίο τής Γενέσεως ὑπάρχουν δύο διηγήσεις (Τσουράπας, 2015a), στίς ὁποῖες τονίζεται καθαρά ή στενή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση. Η πρώτη διήγηση (5ος π.Χ. αἰώνας), ή λεγόμενη ιερατική διήγηση ή διήγηση τοῦ ιερατικοῦ κώδικα (P) καί ή δεύτε-

ρη διήγηση (900 π.Χ.) είναι ή γιαχβική διήγηση (J). Έξαίρεται και στίς δυό διηγήσεις ή πλεονεκτική θέση του ανθρώπου στη φύση. Ό άνθρωπος φτιάχτηκε «κατ' εικόνα» και «καθ' όμοίωσιν» του Θεού και κατέστη κυρίαρχος όλης τής κτίσης και κυρίως του ζωϊκού κόσμου (Μαῤῥας, 2008· Τζιάτζιου, 2008). Ό Θεός «έπλασεν πάντα τὰ θηρία.. και πάντα τὰ πετεινά του ούρανοῦ και ήγαγεν αυτά προς τον Αδάμ ιδεῖν τί καλέσει αυτά και πᾶν ὃ ἐάν ἐκάλεσεν Αἰδάμ... τουτο ὄνομα αὐτοῦ» (Γεν. 2, 19). Η όνοματοδοσία είναι μιά πράξη, ή όποία στην Π.Δ. σημαίνει κυριαρχία. Η έννοια τής κυριαρχίας του ανθρώπου στην κτίση όμως δέν είναι άπεριορίστη, καθώς ό άνθρωπος όφείλει νά προσέχει τό περιβάλλον ως καλός διαχειριστής και ὄχι ως άνεξέλεγκτος ιδιοκτήτης του. Έμπερικλείεται στά πλαίσια τής ικανότητάς του νά τήν έκμεταλλεύεται και στην ύποχρέωσή του νά τήν προστατεύει, δηλαδή στό «ἐργάζεσθαι και φυλάσσειν». Έτσι, όποιαδήποτε προσφορά του ανθρώπου προς τήν κτίση είναι προσφορά στον έαυτό του και όποιαδήποτε συμπεριφορά προς αὐτήν άντανεκλά στον ίδιο. Κτίση και άνθρωπος πλάστηκαν από τον Θεό νά συνυπάρχουν άρμονικά (Μαῤῥας, 2008· Γαλάνης, 2008).

Η Bratton (1984) ισχυρίζεται ὅτι ή Παλαιά Διαθήκη δέν παρέχει σέ καμιά περίπτωση τό ιδεολογικό άλλοθι για κακομεταχείριση του πλανήτη από μέρους του ανθρώπου αφοῦ:

* Ό κόσμος δημιουργήθηκε από τον Θεό. Είναι Θεός-Δημιουργός και προϋπάρχει του κόσμου, δέν γεννιέται μέ τή Δημιουργία. Αυτό αποτελεί τό σημείο εκκίνησης και ενδιαφέροντος και ὄχι τό ζήτημα τής όποιας κυριαρχίας του ανθρώπου.

* Ό Θεός είναι εύχαριστημένος μέ τό έργο Του. «Και είδεν ὁ Θεός τὰ πάντα, ὅσα έποίησε, και ιδου καλὰ λίαν» (Γεν. 1, 31). «Και είδεν ὁ Θεός ὅτι καλόν» (Γεν. 1, 4. 10. 12. 18. 21 και 25). Η πρόθεσή Του είναι αγαθή για ὅλα τὰ ὄντα άδιακρίτως, γι' αυτό και τὰ εύλογεί. «Αὐξάνεσθε και πληθύνεσθε» (Γεν. 1, 28).

* Όλόκληρη ή Δημιουργία ύμνει και δοξάζει τον Θεό. Άρα κάθε άνθρωπος τιμώντας τον Θεό, τιμᾶ ταυτόχρονα και τό δημιούργημά Του.

* Τό «κατ' εικόνα» δέν αποτελεί δήλωση ύπεροχής του ανθρώπου έναντι τῶν άλλων ὄντων, άπλά ρυθμίζει τήν ιδιαίτερη και κοντινή σχέση του μέ τον Θεό.

Ὡστόσο, ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ στήν κτίση δέν περιορίζεται μόνο στήν περίοδο τῆς δημιουργίας ἀλλά συνεχίζεται καθώς ἐπεμβαίνει διαρκῶς στήν ἱστορία. Ὁ Θεός ἐνδιαφέρεται γιά τήν κτίση καί ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιά τόν ἄνθρωπο ὅτι δέν θά ἐπανέλθει ἡ ἀρχική χαώδης κατάσταση, ἡ ὁποία θά σημάνει καί τήν καταστροφή τόσο τοῦ ἀνθρώπινου γένους ὅσο καί τῆς κτίσης ὁλόκληρης (Καϊμάκης, 1999· Τζιάτζιου, 2008).

Ὁ καθηγητής Δόϊκος (1984) ἐπισημαίνει ὅτι οἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μέ τή γῆ, τοῦ ἀνθρώπου μέ τό περιβάλλον, τοῦ ἡθικοῦ μέ τό φυσικό κακό, τῆς εὐλογίας μέ τά ἀγαθά, τῆς ἀνυπακοῆς μέ τά δεινά σύμφωνα μέ τήν Π.Δ. σχετίζονται ἄμεσα σέ σημεῖο πού συνδέεται ἡ Θεολογία μέ τήν Οἰκολογία. Τό τεράστιο αὐτό ἔργο τῆς δημιουργίας καί τήν ἀρμονική της λειτουργία, κατά τούς προφῆτες, ὁ ἄνθρωπος τά βιώνει στήν καθημερινή πραγματικότητα καί στά ἐπί μέρους κτίσματα. Ὁ Θεός π.χ. δίνει τή βροχή (Ἱερ. 14, 22) καί ἐπιτρέπει στόν ἥλιο νά φωτίζει. Αὐτός ἔκανε τό φῶς καί τό σκοτάδι (Ἀμώς 4, 13 καί Ἡσ. 45, 7), τά ἄκρα τῆς γῆς καί τά ἄστρα καί ἔβαλε τή σελήνη σέ τροχιά (Ἱερ. 38(31), 36). Αὐτός ἐπλασε τά ζῶα (Ἱερ. 27, 5) καί ἔδωσε ζωή στούς ἀνθρώπους (Ἡσ. 42, 5) κ.λπ.

Ἡ κατάσταση τῆς πτώσης δέν θά εἶναι παντοτινή, ἀλλά θά ἔχει ἕνα τέλος στά ἔσχατα. Στόν Ἰεζεκιήλ (36, 35-36), ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ἀποκατάσταση τῶν σχέσεών του μέ τή δημιουργία θά λάβει χώρα ὅταν θά ὑπάρξει ἕνας νέος Παράδεισος, μιά νέα Ἐδέμ. Μεταξύ τῆς ἀρχικῆς δημιουργίας καί τῶν ἐσχάτων, περιλαμβάνονται καί οἱ ἰδανικές σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μέ τό περιβάλλον. Ἀρχικά τό περιβάλλον εἶναι ὁ Παράδεισος, ἐνῶ στά ἔσχατα τό περιβάλλον ἔχει ἀνανεωθεῖ συμμετέχοντας, σύμφωνα μέ τόν Ἡσαΐα (66, 22), στή γενικότερη ἀνανέωση τῆς κτίσης ἀπό τόν Θεό (Μαῤῥς, 2008).

Ἰδιαίτερη εὐαισθησία μέ τή δημιουργία παρουσιάζουν τά λεγόμενα ποιητικά βιβλία τῆς Π.Δ. Στούς Ψαλμούς, ὁ ψαλμωδός βρίσκει συχνά τήν εὐκαιρία καί τίς ἀφορμές νά ὑμνήσει μέ τήν ποιητική του γλῶσσα τόν Θεό γιά τό μεγαλειῶδες ἔργο τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καί γιά τήν ὠραιότητα καί τήν ἀρμονία πού παρατηρεῖ στά δημιουργήματά του. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Σολδᾶτος (2014), ὁ Ψαλμός 103ος, ὡς περιβαλλοντικός «ὁδοδείκτης», δοξολογεῖ ἀκατάπαυστα τόν κόσμο. Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ ἀπό μόνο του βιωματικό παραλήρημα δοξολογίας καί ὑποδεικνύει ἕναν κώδικα οἰκολογικῆς

συμπεριφορᾶς γιὰ τὴν κτίση, μὰ καί βαθύτερο προβληματισμό γιὰ ἐσώτερες οἰκολογικές ἀποφάσεις. Ὁ Γιαννούλης (χ.χ.) σχετικὰ μέ τόν Ψαλμό 103 ἢ Προοιμιακό σημειώνει ὅτι, ὁ Δαυὶδ παρατηρώντας τὴ φύση, «τάς πηγὰς ἐν φάραγξιν», «τά θηρία τοῦ δρυμοῦ», «τά πετεινά τοῦ οὐρανοῦ», «τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης», «τὴν κατοικία τοῦ ἐρωδιοῦ», «τοὺς ὠρυόμενους σκύμνους», «τὴ θάλασσα τὴ μεγάλη καὶ εὐρύχωρο μέ τὰ πλοῖα πού διαπορεύονται», ξεσπᾷ σέ δοξολογία τοῦ Θεοῦ καὶ ποιητικά ἐγκωμιάζει καὶ δοξολογεῖ τόν κτίστη τῶν ἀπάντων: «Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον, Κύριε ὁ Θεὸς μου ἐμεγαλύνθης σφόδρα...».

Κατὰ τόν Τσουράπα (2015b), ἡ μελέτη τῆς Π.Δ. καταδεικνύει πὺς ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ συμπεριφέρεται στὴ φύση μέ σεβασμό. Νὰ ζεῖ συμφιλωμένος μαζί της καὶ τρέφεται ἀπὸ τὰ προϊόντα της. Νὰ γνωρίζει πὺς οἱ δυνατότητές της δέν εἶναι ἀπεριόριστοι καὶ νὰ φροντίζει ὥστε νὰ μὴν τίς ἐξαντλεῖ. Ὁ ἄνθρωπος στό πνευματικό πλαίσιο τῆς Π.Δ. νουθετεῖται, ὥστε νὰ αἰσθάνεται εὐθύνη ἀπέναντι στόν κόσμον καὶ στόν Θεό καὶ νὰ σέβεται τό κάλλος τῆς δημιουργίας.

2.4.2 Στὴν Καινὴ Διαθήκη

Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν πτώση γνώρισε τὴν ἀπώλεια, ἡ ὁποία καθίσταται τραγικὴ ἐξαιτίας τῆς ἀνυπακοῆς καὶ τῆς ἄρνησης τῆς εὐχαριστίας πρὸς τόν Θεό-Δημιουργό. Σέ αὐτὴν τὴν προβληματικὴ κατάσταση, ἡ λύση βρίσκεται στὴ σάρκωση τοῦ θείου Λόγου καὶ στὴν ἔννοια τῆς ἐνότητος θείας καὶ κτιστῆς φύσης πού πραγματώνεται στό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ (Σταμούλης, 2004, σελ. 160).

Σύμφωνα μέ τόν Γαλάνη (2008), οἱ θεολογικὲς θέσεις τῆς Π.Δ. γιὰ τὴ φύση καὶ τόν ἄνθρωπο ἐκβάλλουν καὶ διαποτίζουν καὶ τοὺς συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης (Κ.Δ.). Ἡ θέση ὅτι ὁ ἄνθρωπος πλάστηκε γιὰ νὰ εἶναι κυρίαρχος τῆς φύσης ὑπάρχει καὶ στὴν Κ.Δ. μέ τὴ διαφορὰ ὅτι σ' αὐτὴ τονίζονται πιο πολὺ οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ ἀπέναντί της. Ἡ Κ.Δ. ἐπεκτείνει τίς θέσεις τῆς Π.Δ. ὅτι ὁ Θεὸς δημιούργησε τόν κόσμον, τίς ἐντάσσει στὴ δικὴ τῆς θεολογία καὶ τίς χρησιμοποιοῖ μέ τόν δικό της τρόπο καὶ γιὰ τόν σκοπὸ πού ἡ ἴδια ἔχει θέσει.

Στὴν Κ.Δ. ἡ κτίση καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζονται μέ τὴν προοπτικὴ τῆς λυτρώσεως, γι' αὐτό καὶ ἡ μεταξύ τους σχέση πρέπει νὰ εἶναι ἁρμονικὴ καὶ προσανατολισμένη πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση.

Ἡ νέα πραγματικότητα σχετίζεται μέ τόν Ἰησοῦ Χριστό ὡς «πρωτότοκον πάσης κτίσεως» (Κολ. 1, 15). Ὁ Χριστός, ὡς ὁ νέος Ἀδάμ, ἀναδημιουργεῖ τόν κόσμον καί παράλληλα συνδέει τήν πρώτη δημιουργία μέ τήν ἀναδημιουργία, ἀφοῦ μέ τήν ἐνανθρώπιση, τό πάθος καί τήν ἀνάστασή Του ἡ κατάσταση τοῦ κόσμου ἀλλάζει ριζικά (Τσουράπας, 2015c). Ἄνθρωπος καί κτίση τοποθετοῦνται σέ μία νέα προοπτική καί ἡ ἀρχική σχέση Θεοῦ - ἀνθρώπου - κτίσης ἀποκτᾷ καινούργιο περιεχόμενο καί χαρακτήρα καί γίνεται σχέση Χριστοῦ - ἀνθρώπου - κτίσης μέ τελική ἀναφορά τόν Θεό-Πατέρα (Γαλάνης, 2008). Ὅπως ἐπισημαίνει ἡ Τζιάτζιου (2008), ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τή λύση τοῦ προβλήματος τῆς δημιουργίας, πού προκλήθηκε ἀπό τήν πτώση τοῦ ἀνθρώπου. Πρόκειται γιά τήν «ἀνακεφαλαίωση» τῶν οὐράνιων καί τῶν ἐπίγειων στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ (Ἐφ. 1, 10).

Σύμφωνα μέ τόν Γαλάνη (2008), στήν Κ.Δ. ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή δημιουργία δέν μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ ἔξω ἀπό τό γεγονός «Χριστός». Ἡ σύνδεση μέ τόν Χριστό θά εἶναι ὁ καθοριστικός παράγοντας γιά τήν ἔνταξη στή νέα κτίση (Β' Κορ. 5, 17). Ὁ ἄνθρωπος ἀναγεννιέται καί ἀποκτᾷ τήν ἱκανότητα νά ἀξιολογήσει σωστά τή δημιουργία, καθῶς καί τή σχέση του μαζί της, νά κατανοήσῃ τόν προορισμό του καί νά ἀνακαλύψῃ τό δρόμο πρὸς τή σωτηρία. Ἡ σχέση ὅμως ἀνθρώπου καί κτίσης μέ τόν Χριστό καθορίζεται καί ἀπό ἕνα ἄλλο σημαντικό γεγονός, τή συμμετοχή τοῦ Χριστοῦ στό ἔργο τῆς δημιουργίας. Δηλαδή ὁ Χριστός εἶναι ὁ μεσίτης τῆς δημιουργίας.

Στήν τριετῆ ἐπίγεια ζωή Του, ὁ Ἰησοῦς ἀγάπησε τά «πετεινά τοῦ οὐρανοῦ», τά «κρίνα τοῦ ἀγροῦ», τίς πλαγιές τῶν βουνῶν, τοὺς πανέμορφους καί καρποφοροῦντες κήπους. Περπάτησε στίς ὄχθες τοῦ Ἰορδάνη ποταμοῦ, στά ἀκρογιάλια τῆς θάλασσας τῆς Τιβεριάδας. Δίδαξε καί θαυματούργησε δίπλα στή λίμνη τῆς Καπερναούμ, στά βουνά καί στοὺς κάμπους τῆς Γαλιλαίας. Ξεκίνησε τό ἀπολυτρωτικό σωτήριο ἔργο Του ἀπό τή θάλασσα σαγηνεύοντας καί λυτρώνοντας τά πλήθη (Ματθ. 4, 18). Ἡ γαλήνη τοῦ σαγηνευτικοῦ τῶν τόπων (ὄρος, λίμνη, φρέαρ, ἐλαιῶνας κ.ἄ.) δημιουργοῦσε στοὺς ἀκροατές Του τό ιδεῶδες κλίμα ἀπήχησης τῶν διδασκῶν Του. Ὁ Ἰησοῦς μιλοῦσε καί ἐμπλούτιζε τή θεόπνευστη διδασκαλία Του μέ εἰκόνες καί παραδείγματα μέσα ἀπό τή φύση (Σολδᾶτος, 2014).

Ἡ σχέση ἀνθρώπου καί δημιουργίας μέ τή νέα «ἐν Χριστῷ» κατάρσταση ἀποκτᾷ σωτηριολογικό χαρακτήρα. Ὁ ἄνθρωπος δέν παύει νά εἶναι καί τώρα ὁ κυρίαρχος τῆς κτίσης, ἀλλά πάντοτε στά πλαίσια τῆς προοπτικῆς τῆς ἀπολύτρωσης (Μαῤ᾽ς, 2008). Ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐντολῆς γιά κυριαρχία, πού συναντᾶται στήν Π.Δ., πρέπει νά γίνει ὑπό τό πρίσμα τῆς αἰώνιας προστασίας της. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νά μείνει προσανατολισμένος στήν ἐπιτυχία τῆς σωτηρίας του, συνειδητοποιώντας βέβαια πώς ὀφείλει νά συμβάλει καί στή σωτηρία τῆς φύσης (Τσουράπας, 2015c).

Ὁ Ἀπ. Παῦλος δηλώνει ξεκάθαρα ὅτι ἡ κτίση ὑποτάχθηκε στή φθορά ὅχι ἐπειδή ἔφταιγε ἀλλά ἐπειδή ἔτσι θέλησε ὁ ἄνθρωπος πού τήν συμπαρέσυρε μέ τήν πτώση του (Ρωμ. 8, 20). Ἡ θεολογία τοῦ Ἀπ. Παύλου τονίζει τό στενό δεσμό τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς κτίσης πού κινοῦνται μαζί μέσα στό χρόνο ἔχοντας ὡς κοινό σκοπό τή σωτηρία (Τζιάτζιου, 2008). Τό βασικό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό αὐτά τά λόγια τοῦ Παύλου εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑπαίτιος καί ὑπεύθυνος τόσο γιά τή δική του πτώση ὅσο καί γιά τή φθορά τῆς φύσης. Ἡ δική του σωτηρία ὁμως θά φέρει καί τή σωτηρία τῆς κτίσης. Μέ τήν παρακοή τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ὁλόκληρη ἡ φύση ὑποτάχθηκε, παρά τή θέλησή της, στή φθορά καί τίς μάταιες ἐπιδιώξεις τοῦ ἀνθρώπου, μία ἀπό αὐτές εἶναι καί ἡ λατρεία τῆς φύσης. Ὁ Παῦλος διαμαρτύρεται ἐναντίον ἐκείνων πού «ἐσεβάσθησαν καί ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα» (Ρωμ. 1, 25). Πρόκειται γιά τήν εἰδωλοποίηση τῆς φύσης ἀπό τόν ἄνθρωπο, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται μέ τή λατρεία εἴτε τοῦ συνόλου τῆς κτίσης εἴτε μερικῶν μόνο στοιχείων (Γαλάνης, 2008).

Σέ ὅλη τή θεολογία τῆς Κ.Δ. (ἐμφανέστερα ἀπό τήν Παλαιά) ἀναφέρεται ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό περιβάλλον πού στηρίζεται στήν ὀρθή σχέση ἀνθρώπου-Θεοῦ. Παράλληλα δίνεται τό μέτρο, ὁ χαρακτήρας καί ὁ σκοπός τῆς προαναφερόμενης σχέσης μέ βάση τήν Ἐνανθρώπιση καί τήν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ (Σολδᾶτος, 2014).

2.4.3 Στούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας

Οἱ Ἅγιοι Πατέρες, μέ μοναδικό τρόπο, ἀνέπτυξαν τή διδασκαλία γιά τό περιβάλλον, ἀκολουθώντας σέ γενικές γραμμές τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη, ἔχοντας στό κέντρο τῆς κτίσης τόν Ἰησοῦ

Χριστό. Έπαναλαμβάνουν τή βιβλική θέση ότι ο Θεός είναι ο δημιουργός του κόσμου, μέ τήν προσθήκη ότι ο Θεός δέν ἄφησε τήν κτίση μετά τή δημιουργία, ἀλλά τήν σπλαχνίζεται καί μεριμνᾷ γι' αὐτήν (Έρμᾶς). Ἀποδέχονται ότι, όταν ο ἄνθρωπος ἐπεμβαίνει καί καταστρέφει τό φυσικό περιβάλλον, ἐπεμβαίνει καί καταστρέφει καί τό ἔργο του Θεοῦ. Ὑπό τή θεώρηση αὐτή, ο ρόλος του ἀνθρώπου ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σημασία (Τσουράπας, 2015d).

Ὅπως ἀναφέρει ο Ἀργυρόπουλος (2010), οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας εἶχαν ἐγκαίρως ἐντοπίσει τήν πνευματική ὑπόσταση τῆς σύγχρονης οἰκολογικῆς κρίσης ὑπογραμμίζοντας τήν ἀλήθεια τῶν ἴσων δικαιωμάτων στή χρήση τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καί ότι γιά ὅλους τά πάντα εἶναι κοινά καί μάλιστα μόνον γιά νά ἀπολαμβάνουν τή χρήση τους καί ὄχι γιά νά τά ὑποτάσσουν στήν κατοχή καί τή κυριαρχία τους. Κατά τήν Μπουραντά (2011), οἱ Πατέρες τόνισαν τήν ἀναγκαιότητα ἀρμονίας στή σχέση ἀνθρώπου καί φύσης καί ὑπέδειξαν τρόπους συνεργασίας, ἀνοίγοντας δρόμους πού ὀφείλει νά ἀκολουθήσει ο ἄνθρωπος γιά νά φθάσει μαζί μέ τήν κτίση στόν τελικό σκοπό πού εἶναι ἡ σωτηρία.

Σύμφωνα μέ τόν Μαρᾶ (2005), κεντρική θέση στή διδασκαλία τῶν Πατέρων ἔχει ἡ χριστοκεντρική θεώρηση τῆς κτίσης καί ἡ ἐσχατολογική προοπτική της. Ὁ Χριστός μέ τήν ἐνανθρώπισή Του προσέλαβε τό ἀνθρώπινο σῶμα, δηλαδή τήν ὕλη γιά νά τήν σώσει (Γρηγόριος Νύσσης). Σέ αὐτή τή διδασκαλία ἐστιάζεται γιά τούς Πατέρες ἡ δυνατότητα σωτηρίας τῆς κτίσης. Ὁ ἄνθρωπος, ἂν καί ἀποτελεῖ μέρος τῆς κτίσης, θεωρεῖται ὡς ο πρίγκιπας τῆς δημιουργίας πού θά ἔχει οὐσιαστικό ρόλο στή σωτηρία της ἀπό τή φθορά (Οἰκονόμου, 1992). Κατά τήν πατερική παράδοση ἡ συνύπαρξη ἀνθρώπου καί κτίσης τοποθετεῖται σέ ἐπίπεδο ἐναρμόνισης καί συνοχῆς ἀνάμεσα στό αἰσθητό καί τό νοητό στοιχεῖο. Αὐτή ἡ θεώρηση δέν ἐπιτρέπει πολωτικό διαχωρισμό καί ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στόν αἰσθητό καί τόν νοητό κόσμο, στήν ὕλη καί στό πνεῦμα. Τά δύο αὐτά στοιχεῖα συνθέτουν τήν κτιστή πραγματικότητα (Μπουραντά, 2011).

Οἱ ὅποιεςδήποτε συγκρούσεις διαρχικῶν στοιχείων κατακερματίζουν τήν ἐνότητα κόσμου καί ζωῆς, τήν ὁποία δέχεται καί διακονεῖ ἡ Ἐκκλησία. Ἡ διδασκαλία τῶν Πατέρων στό σημεῖο αὐτό ἔχει ἐπαναστατικό χαρακτήρα καί μπορεῖ νά ἐνοποιεῖ ἕναν κόσμο πολλαπλῶν εἰδώλων στή φυσική καί ἱστορική πραγματικότητα.

Καί ή ὀρθόδοξη Παράδοση ἔρχεται νά διακηρύξει ὅτι οἱ πνευματικές καί οἱ ὑλικές-σωματικές λειτουργίες δέν βρίσκονται σέ διαρκή σύγκρουση, ἀλλά σέ συμπληρωματική σχέση (Σινάκος, 2003· Μπουραντά, 2011).

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἄποψη, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νά ἐρμηνεύσει τή στάση τῶν Πατέρων, ἀλλά καί τῆς σημερινῆς Ὁρθοδοξίας γιά τό περιβάλλον, μέ βάση τίς ἱστορικές καί τίς κοινωνικές συνθήκες πού βίωσαν οἱ ὀρθόδοξοι λαοί. Σύμφωνα μέ αὐτή τή θέση, ἡ Ὁρθοδοξία ἔδειξε ἰδιαίτερη εὐαισθησία γιά τό φυσικό περιβάλλον καί ἔλαβε σοβαρά ὑπόψη τῆς τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μέ τά ἔμψυχα καί τά ἄψυχα στοιχεῖα τῆς φύσης, ἐπειδή ἐπικράτησε καί βιώθηκε κυρίως στούς ἀγροτοκτηνοτροφικούς καί μή τεχνικούς πολιτισμούς τῆς Ἀνατολῆς (Φιλοθέου *et al.*, 1994· Μαῤᾰς, 2005). Αὐτές οἱ συνιστώσες στίς ἀπαρχές τοῦ ἀνατολικοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποτελέσαν τή βάση γιά τίς μετέπειτα θέσεις τῆς Ὁρθοδοξίας γιά τό βιομηχανικό καί τό μεταβιομηχανικό πολιτισμό.

2.4.4 Οἱ Ἅγιοι καί τό περιβάλλον

Ἐκτός ἀπό τά κείμενα τῶν Πατέρων, τά ὁποῖα ἴσως νά φαντάζουν κάπως θεωρητικά, ὁ Χριστιανισμός προβάλλει καί πρακτικά παραδείγματα μέσα ἀπό τούς Ἅγίους. Οἱ βίοι τῶν Ἀγίων πέρα ἀπό παραδείγματα σωτηρίας ἀποτελοῦν καί παραδείγματα ἁρμονικῆς συνύπαρξης τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση (Λυσίκατος, 1999· Σιδηράς, 2014). Ἡ ἄσκηση τῶν Ἀγίων ὡς προσπάθεια ἐπιστροφῆς στό «κατά φύσιν» ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καί προσπάθεια ἐπιστροφῆς στήν ἀρχική κατάσταση ἁρμονίας τοῦ ἀνθρώπου μέ τό περιβάλλον. Μέσα στούς βίους τῶν Ἀγίων φαίνεται ἡ συμφιλίωση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά φυτά, τά ζῶα καί γενικότερα κάθε στοιχεῖο τῆς δημιουργίας (Μπαλατσούκας, 1996). Πρόκειται γιά ἕνα πρότυπο μείωσης τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν μέ κύριο χαρακτηριστικό τή λιτότητα. Στήν προοπτική αὐτή ὁ μοναχισμός πρόβαλε ἕνα παράδειγμα ζωῆς ἀπόλυτα συμβατό μέ τό φυσικό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο ἀναπτύχθηκε (Μαῤᾰς, 2005).

Ἡ ἀνιδιοτελεῆς ἀγάπη τήν ὁποία βιώνουν οἱ Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι διαφορετική ἀπό τήν ἀγάπη πού προβάλλει ὁ κόσμος. Ἡ ἀγάπη τοῦ Ἁγίου εἶναι ἀγάπη πού ἀγκαλιάζει καί ἀγιάζει ὁλόκληρη

τή φύση, περιλαμβάνοντας ακόμα και την αγάπη προς τό έχθρικό στοιχείο. Κάτι τέτοιο, όσο και αν φαίνεται δύσκολο για τόν πεπτωκότα άνθρωπο, αποτελεί σύμφωνα μέ τόν καθηγητή Μπαλατσούκα (1996) «*βασικό χρέος στόν άνθρωπο τής Έκκλησίας, γιατί στηριζόμενος σ' αυτήν τήν αγάπη μπορεί νά σταθεϊ άντικειμενικά καί σωστά άπέναντι στόν συνάνθρωπο καί στόν φυσικό κόσμο*».

Οί Άγιοι δέχονται τόν κόσμο εύχαριστιακά ώς δώρο τοῦ Θεοῦ καί λαμβάνουν τήν ὀρθή θέση άπέναντί του. Έπαναφέρουν τόν έαυτό τους στην άρμονική, αγαθή καί φιλική σχέση μέ τόν κόσμο, ὅπως ζούσαν στην προπρωτική κατάσταση, καθώς δέχονται τή φύση ώς εύλογία καί τήν αναφέρουν στόν Δημιουργό Θεό (Τσουράπας, 2015e).

2.4.5 Στή βυζαντινή τέχνη

Καλλιέργεια αίσθήματος σεβασμοῦ προς τό φυσικό περιβάλλον προσφέρεται επίσης καί από τήν αισθητική πού άνέπτυξε ή καλλιέργεια τών τεχνών μέσα στην ὀρθόδοξη Έκκλησία. Η ὀρθόδοξη αρχιτεκτονική μέ τά καλλιτεχνικά της άριστουργήματα εἶναι τέλεια έναρμονισμένη τόσο μέ τήν ανθρώπινη αισθητική ὅσο καί μέ φυσικό τοπίο, τό ὁποῖο δέν αλλοιώνεται (Στύλιος, 1987). Έξάίρετα δείγματα σεβασμοῦ τής ὕλης καί ωραιότητας αποτελοῦν οἱ ὀρθόδοξοι Ναοί, εἰδικά παλιότερης ἐποχῆς, τόσο γιά τήν αρχιτεκτονική ὅσο καί γιά τήν έξωτερική τους διακόσμηση. Οἱ πρώτες ὕλες καί τά οἰκοδομικά ὕλικά λαμβάνονταν άπευθείας από τή φύση καί οἱ αρχιτέκτονες μεριμνοῦσαν στό «δέσιμο» τοῦ Ναοῦ μέ τό φυσικό τοπίο καί ποτέ τό αντίστροφο, τήν ἐπιβολή δηλ. τοῦ κτίσματος στόν χῶρο (Μαρκαντώνης, 2011).

Κατά τόν Γιαννούλη (χ.χ.), ή άπεικόνιση καί άποτύπωση τῆς φύσης καί τών ὄντων πού ὑπάρχουν σ' αυτή, άπετέλεσε από τούς αρχαιότατους χρόνους άντικείμενο δημιουργικής ένασχόλησης τοῦ ανθρώπου καί έκφραση τών βαθύτερων αισθημάτων του γιά τό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο ζεῖ. Στην τέχνη¹¹ πού δημιουργήθηκε μέ τήν επικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ή άπεικόνιση τῆς φύσεως πε-

11. Περισσότερα γιά Τέχνη καί Περιβάλλον στό: Περιβάλλον καί Τέχνη Β'. Η εύαισθησία τών καλλιτεχνών προΐδεάζει γιά τά μελλούμενα (Έλληνική Έταιρεία Περιβάλλοντος & Πολιτισμοῦ στό <http://goo.gl/y1WUxh>).

ριλαμβάνεται ως αναπόσπαστο τμήμα πού πλαισιώνει την ἐξεικόνιση τῶν θείων γεγονότων τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Στὴν ἀρχιτεκτονική, ζωγραφική, γλυπτική, ψηφιδωτά, εἰκονογραφημένα χειρόγραφα, κ.λπ. τὰ στοιχεῖα τῆς φύσης, βουνά, δένδρα, ποταμοί, θάλασσα, ζῶα, ἄνθη, πουλιά, ψάρια παρουσιάζονται μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση καὶ ρεαλισμό, ἐνταγμένα ὁμως σέ ἓνα πλαίσιο συμβολισμοῦ καὶ ἀλληγορίας. Μὲ αὐτόν τόν τρόπο γίνεται περισσότερο ἀντιληπτὴ ἡ σημασία τῆς ἐπίδρασης τοῦ περιβάλλοντος στὴ διαμόρφωση τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἀναγνωρίζονται τὰ περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά πού τὴ διέπουν καὶ συνειδητοποιεῖται ἡ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ θρησκεία, τὴν τέχνη καὶ τόν πολιτισμό μὲ τὸ περιβάλλον (Π.Ι.Κ., 2015).

Ἡ Ἐκκλησία τόλμησε νά ἀπεικονίσει¹² στοὺς χώρους λατρείας της, τὴ φύση καὶ τὰ ὄντα πού ὑπάρχουν σέ αὐτή, γιατί μελετώντας καὶ θαυμάζοντας τὴν κτίση ὁ ἄνθρωπος ἀνάγεται στὸν Κτίστη καὶ στὴ δοξολογία τοῦ Δημιουργοῦ τῶν ὅλων, καθιστώντας τὴ Θεολογία καὶ τὸ σωτηριολογικὸ της κήρυγμα εὐληπτο καὶ κατανοητό. Στὶς παλαιο-χριστιανικὲς Βασιλικὲς τὰ δάπεδα διακοσμήθηκαν μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νά ὑπενθυμίζουν στὸν ἄνθρωπο τὴν ὁμορφιά τῆς δημιουργίας καὶ τῆς φύσεως μέσα στὴν ὁποία ὁ Θεὸς ἔβαλε τὸν ἄνθρωπο.

Ὅπως διαπιστώνει ὁ Γιαννούλης (χ.χ.), ἡ βυζαντινὴ τέχνη, ὄντας τέχνη πνευματικῆς διακονίας, ἀνάγει διὰ τῆς παραστάσεως τοῦ κόσμου τῆς Δημιουργίας στὴν ἐννοια τοῦ Ὑπερβατικοῦ κόσμου καὶ τοῦ Κυρίου καὶ Δημιουργοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. Δέν προσπαθεῖ νά καταγράψει ὅ,τι βλέπει ἀλλὰ κυρίως νά ἐρμηνεύσει ὅ,τι βλέπει, ἀποτυπώνοντας στοὺς τοίχους, τὰ δάπεδα καὶ στὰ χειρόγραφα ὄχι μιά στεῖρα ἀπομίμηση τοῦ κόσμου αὐτοῦ καὶ τῆς φύσης πού θά ὀδηγοῦσε σέ ἐκκοσμίκευση, ἀλλὰ νά τονίσει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου μέσα στὸν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κτίσις φωτίζεται καὶ διασώζεται συναγμένη γύρω ἀπὸ τὸν Σωτῆρα Χριστό.

Κατὰ τὴν Κυριλλίδου (2006), ἡ κεντρικὴ σκέψη τῆς Ὁρθοδοξίας συναντᾶται στὴν ἀγιογραφία ὅπως καὶ σέ κάθε μορφή ἐκκλησια-

12. Στὴν ἀπεικόνιση τῆς *Μελλούσης Κρίσεως* σέ τοιχογραφία τοῦ 15ου αἰ. στό καθολικὸ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βορονέτς τῆς Ρουμανίας, παρουσιάζονται ἡ *Γαῖα* καὶ ὁ *Ὁκεανός* προσωποποιημένοι, ὡς γυναῖκα καὶ ἄνδρας, νά παραδίδουν τίς ψυχές στὸν ἄγγελο, ὑποδηλώνοντας πὼς ἡ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων περνάει ἀπὸ τὰ «χέρια» τῆς φύσης (Ware, 2008).

στικής τέχνης, αλλά μέ την αποκαταστημένη αρμονία καί ειρήνη της μεταμορφωμένης, ανακαινισμένης κτίσης. Κυριαρχεί ή αγάπη πρὸς τόν Θεό, πρὸς τόν συνάνθρωπο καί πρὸς τήν κτίση, ή ὁποία ὡς δημιουργία τοῦ Θεοῦ ἀξίζει σεβασμό καί φροντίδα. Οἱ ἀγιογράφοι δέν προσπαθοῦν νά ἀναπαραστήσουν τή φύση φωτογραφικά. Γιά παράδειγμα, παρατηρεῖται ὅτι τά πρόσωπα δέν φωτίζονται ἀπό κάποια πηγή φωτός, δέν δημιουργοῦν σκιές, γιατί, ὄντας μέσα στή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, πλέουν μέσα στό θεϊκό φῶς πού εἰσχωρεῖ παντοῦ. Οἱ εἰκόνες εἶναι σάν σηματοδότες στόν δρόμο πρὸς τήν καινή κτίση, καί ὅπως λέει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος «νά ἀφήσουμε πίσω μας τόν παλιό ἄνθρωπο, καί νά μεταμορφωθοῦμε σέ ἄνθρωπο τοῦ Θεοῦ δηλαδή τῆς ἀγάπης πρὸς τόν Θεό τόν συνάνθρωπο καί τή φύση» (Κολ. 3, 9-10).

2.4.6 Στήν ὕμνογραφία

Μέσα ἀπό τούς ὕμνους τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας οἱ πιστοί διδάσκονται γιά τό περιβάλλον, ἀνακαλύπτουν τόν «Κτίσαντα» καί διαμορφώνουν περιβαλλοντική συνείδηση. Ἡ ὕμνογραφία¹³ ὁδηγεῖ στόν Πρῶτο-Οἰκολόγο, τόν Δημιουργό τῶν ἀπάντων (Ψαριώτης, 2001). Ἔτσι, ή κτίση παρουσιάζεται ὡς ἔργο «τῶν χειρῶν Αὐτοῦ» μέ σκοπό τήν ἀγαπητική σχέση Θεοῦ-ἀνθρώπου-περιβάλλοντος.

Κατά τόν ἑορτασμό τῆς Ἀρχῆς τῆς Ἰνδίκτου, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο στήν προσπάθειά του νά συμβάλλει στή φιλοπεριβαλλοντική καλλιέργεια τῶν πιστῶν καί στήν οἰκολογική τους ἀγωγή καί παιδεία καθιέρωσε τήν «*Ἱερά Ἀκολουθία ὑπέρ προστασίας τοῦ Περιβάλλοντος*». Μέ τήν ἀκολουθία αὕτη οἱ χριστιανοί συνειδητοποιοῦν καί λειτουργικά τήν ἀνάγκη γιά θερμή προσευχή ὑπέρ τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος ἀπό τίς καταστροφές, τίς ὁποῖες οἱ ἴδιοι προξενοῦν καί στή συνέχεια ἐντάσσουν τήν οἰκολογική δράση στήν καθημερινότητά τους (Σολδάτος, 2014). Πρόδηλο τό παράδο-

13. Περισσότερα στά λειτουργικά ἐκκλησιαστικά βιβλία (Ψαλτήριο, Μηναῖα, Τριώδιο, Πεντηκοστάριο κ.ἄ.) καθώς καί: Δοσίθεος, Ἀρχιμανδρίτης. (2005). *Ὁρθοδοξία καί Φυσικό Περιβάλλον*. Εὐρυτανία: Ἱερά Μονή Παναγίας Τατάρνης καί Ψαριώτης, Θ. (2001). *Τό φυσικό περιβάλλον στήν ὀρθόδοξη πίστη*. Ἀθήνα: Γρηγόρης.

ξο· ὁ ἄνθρωπος παρακαλεῖ τόν Δημιουργό νά προστατεύσει τή φύση καί τήν ἀνθρωπότητα ἀπό τίς συμφορές πού ὁ ἴδιος προκαλεῖ.

2.5 Περιβάλλον καί ἐκκλησιαστική πρακτική

Τά τελευταῖα χρόνια, οἱ προσπάθειες νά διευκρινιστεῖ ἡ σχέση τῆς Ὁρθοδοξίας μέ τό περιβάλλον ἔχουν περιοριστεῖ σέ ἕνα γενικό-θεωρητικό ἐπίπεδο. Τά συνέδρια καί συμπόσια πού ἔχουν πραγματοποιηθεῖ μέ θέμα τό συγκεκριμένο ἀντικείμενο, ἀλλά καί ἄλλες ἀνάλογες πρωτοβουλίες, ἔχουν δώσει μέν μιά ἰδιαίτερη ὥθηση στόν διάλογο μεταξύ Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἐπιστημόνων καί πολιτικῶν, ἔχει παραμείνει δέ σέ ἕνα γενικό πεδίο χωρίς νά συνδέεται μέ συγκεκριμένες ἐμπειρίες ἀλλά καί χωρίς νά γίνεται κτῆμα ἐνός εὐρύτερου κοινοῦ, ἅμεσα ἐνδιαφερόμενου, εἴτε ἀπό τόν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας εἴτε ἀπό τόν χῶρο τῆς ἐπιστήμης καί τῶν περιβαλλοντικά εὐαισθητοποιημένων ομάδων.

Τό ἐρώτημα τοῦ κατά πόσο ἡ περιβαλλοντική διαχείριση συνάδει μέ τή χριστιανική πίστη καί πρακτική τίθεται πολύ συχνά καί στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως πολύ χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὁ Ζηζιούλας (2002b), δύο εἰδῶν χριστιανοί ἀντιδροῦν στήν ἀνάμειξη τῆς Ἐκκλησίας σέ ζητήματα οἰκολογίας: α) ἐκεῖνοι πού ἀντιμετωπίζουν ὅ,τι ὑλικό ὡς προσωρινό καί δευτερεῦον, πιστεύοντας στήν ἀξία μόνο τῆς μετά θάνατον ζωῆς καί β) ἐκεῖνοι πού θεωροῦν ὅτι τό πρόβλημα εἶναι τεχνοκρατικό, ἐπιστημονικό καί πολιτικό, ἄρα καμία σχέση δέν μπορεῖ νά ἔχει μέ αὐτό ἡ Ἐκκλησία.

Ἡ παραπάνω σχέση διερευνᾶται καί σέ ἐμπειρικό ἐπίπεδο καί ἰδιαίτερα ἡ ἄρμονία Ὁρθόδοξης μοναστικῆς ζωῆς καί περιβαλλοντικῆς προστασίας, ἡ ὁποία προτείνεται ὡς «καλή πρακτική» περιβαλλοντικῆς διαχείρισης. Τό βασικό συμπέρασμα πού προκύπτει εἶναι ὅτι οἱ δραστηριότητες αὐτές εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσες ἀλλά παραμένουν ἀσυντόνιστες, ἀπρογραμματίστες καί περιορισμένης ἐμβέλειας (Γκέκας *et al.*, 2005). Ἀκόμη καί σήμερα, στή μεταμοντέρνα ἐποχή, ἀναδεικνύεται ἡ σχέση αὐτή ὥστε, λόγου χάρη, ἡ τέλεση ἁγιασμοῦ κατά τά ἐγκαίνια κάθε ἐμπορικῆς ἐπιχείρησης νά ἀποτελεῖ μιά συνηθισμένη πρακτική.

Ὁ Οἰκονόμου (1994) θεωρεῖ ὅτι πέρα ἀπό τή θεία Λειτουργία μέ τίς διάφορες μορφές της (Ἰω. Χρυσοστόμου, Μεγ. Βασιλείου, Προ-

ηγιασμένων Δώρων, Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου κ.ἄ.) πού εἶναι οἱ κεντρικές λατρευτικές συνάξεις μαζικῆς συμμετοχῆς τῶν πιστῶν καί οἱ ὅποιες ἐνσωματώνουν αἰτήματα γιά καιρούς εἰρηνικούς καί τήν «εὐφορία τῶν καρπῶν τῆς γῆς», οἰκολογική ἀγωγή ἀπορρέει καί ἀπό κάθε ἄλλη ἐκκλησιαστική ἀκολουθία. Ἀναφέρει ἀκόμη ὅτι ἡ περιβαλλοντική πρακτική τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας διαμορφώνει χριστιανική ἠθική καί οἰκολογική συμπεριφορά σημειώνοντας: «Ἡ ἀρχαιοτάτη γιά τούς χριστιανούς οἰκολογική ἀγωγή εἶναι ἄρρηκτα ἐνσωματωμένη στή σωτηριολογική ἀγωγή· δέν λειτουργεῖ αὐτοτελῶς, ἀλλά ὡς παράγωγο τῶν δογματικῶν ἀρχῶν, πού ἐκφράζονται πρακτικά ὡς λειτουργική πράξη καί ἀτομική καί κοινωνική συμπεριφορά». Ο Ἀθανασάκης (1996) πιστεύει ὅτι ἡ παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας προσφέρει τή θεωρητική βάση γιά μιά προσπάθεια κατανόησης τῆς περίπλοκης οἰκολογικῆς κρίσης, χωρίς νά ἐκτρέπεται πρὸς ἓνα νέο-ἀνιμισμὸ¹⁴, δηλαδή πρὸς ἓνα εἶδος θεοποίησης τῆς φύσης. Ἐκτός ἀπὸ τήν ἀγάπη γιά τή φύση, μέσω τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καί τῶν τοπικῶν ἐθίμων, δύναται ἡ θρησκευτική ἀγωγή νά συμβάλει σέ ἀειφορικές πρακτικές χάρις στήν ἀναβίωση τῆς τοπικῆς γνώσης καί τῶν ἐθίμων πού ἀλλιώτικα θά περνοῦσαν στό παρελθόν (Cox, 2000· UNESCO, 2005).

Ἡ Ἐκκλησία, κυρίως μέσα ἀπὸ τά μυστήριά της, συντελεῖ σταδιακά τόν ἀφθαρτισμὸ ὅλου τοῦ κόσμου μέ τή δράση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (Μεταλληνός, 1988). Στή λατρεία χρησιμοποιοῦνται καί συγχρόνως τιμοῦνται στοιχεῖα τῆς φύσης, ὅπως τό νερό, τό κρασί, τό λάδι, τό σιτάρι/ἄρτος, τό κερί, τό θυμίαμα, τό φῶς κ.ἄ. Μέ τή χρήση τῶν ὑλικῶν αὐτῶν στοιχείων μέσω τῶν ὁποίων ἐκδηλώνεται ἡ θεία χάρις τεκμηριώνεται ἡ θρησκευτική ἀξία καί σπουδαιότητα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος (Οἰκονόμου, 1994). Ἡ καλλιέργεια περιβαλλοντικοῦ ἥθους ἀπὸ τούς πιστοὺς πραγματοποιεῖται μέ τή συμμετοχή τους στή θεία λατρεία, στήν ὁποία συμμετέχουν ἐνεργητικά

14. Μέ τόν ὅρο ἀνιμισμὸς ἐννοεῖται ἡ ἀρχέγονη ἀνθρώπινη θρησκεία, ἡ ὁποία θεμελιώνεται στήν πεποίθηση τῆς ὑπαρξης πνευματικῶν ὑπάρξεων πού ἐμψυχώνουν κάθε μορφή καί ἐκδήλωση τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἡ βάση τοῦ ἀνιμισμοῦ εἶναι ἡ ἀποψη ὅτι ὑπάρχει ἓνα πνευματικό βασίλειο τό ὁποῖο μοιράζονται οἱ ἄνθρωποι μέ τό σύμπαν. Ἡ θεμελιώδης ἀποψη ὅτι οἱ ἄνθρωποι, τά φυτά, τά ζῶα καί τά οὐράνια σώματα κατέχουν ψυχὴ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τή φυσικὴ ὑπαρξὴ εἶναι κεντρικὴ στὸν Ἀνιμισμὸ (Wikipedia).

μέ όλες τίς αἰσθήσεις τους, μέσω τῶν παραπάνω ὑλικῶν στοιχείων. Ὅλες οἱ αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «ἀνοιχτές» καί συμμετέχουν στά τελούμενα ὄραση (ἀγιογραφίες), ἀκοή (ὕμνοι), γεύση (θεία Κοινωνία), ὄσφρηση (θυμίαμα), ἀφή (θαύματα) (Μαρκαντώνης, 2011· Παπανικολόπουλος, 2013).

Σύμφωνα μέ τόν Σολδάτο (2014), στό ἐκκλησιαστικό βιβλίο «Εὐχολόγιο» φαίνεται καθαρά τό ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας γιά τήν ὑλική δημιουργία, ἄψυχη καί ἐμψυχη. Περιλαμβάνει εὐχές πού ἐπικαλοῦνται τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ γιά χάρη τοῦ ἀνθρώπου, τῶν φυτῶν, ζώων, καιρικῶν συνθηκῶν. Φαίνεται ὅμως καί ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν κακοπάθεια τῆς κτίσης. Ἔτσι ὁ σκοπός τῶν εὐχῶν αὐτῶν, ἀλλά καί ὅλης τῆς προσευχῆς καί τῶν ἱερῶν Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας εἶναι νά ἐπανεντάξει τόν ἄνθρωπο καί τήν κτίση στή θεραπευτική ἐπενέργεια τῆς Θείας Ἐνέργειας (Θεοδώρου, 1986· Τζέρπος, 2004· Δοσίθεος, 2005).

Ὁ παραπάνω προβληματισμός γιά τήν εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου, κατά τόν Καλλιακμάνη (2003) συνίσταται στό ὅτι ὑπάρχει διαφορά στόν τρόπο ζωῆς καί σκέψης τῶν ἀνθρώπων τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν. Παλαιότερα, τά πράγματα ἦταν πιό ξεκάθαρα, πιό ἀπλά. Οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου, πού ἡ ζωή καί ἡ σοδειά τους ἦταν ἐξαρτημένη ἀπό τίς φυσικές συνθηκες στρέφονταν εὐκολότερα στόν Θεό, τόν παρακαλοῦσαν καί τόν ἐμπιστεύονταν γιά τό αὖριο πού ἦταν ἀβέβαιο, ἐνῶ ἡ πίστη τους ἦταν ἀγνή καί ἄδοξη σέ ἀντίθεση μέ τόν ἀστό πού ἔφαχνε τήν πίστη στόν ἑαυτό του. Ἀντίστοιχα καί σήμερα, ὁ κάτοικος τῆς πόλης φαίνεται νά ἐγκαταλείπει τήν πίστη στίς δικές του δυνάμεις, ἀφοῦ ἡ μόλυνση δέν τόν ἀφήνει οὔτε νά ἀναπνεύσει. Ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ ἦταν ἀποδεκτή καί φυσική σέ παλαιότερες κοινωνίες καί ὄχι ἀποτέλεσμα ἔρευνας.

2.5.1 Ἡ περίπτωση τῆς Ρόδου

Εἰδικότερα, καί μέ βάση τήν καταγραφή τοῦ Σησαμάκη (2011), ἡ ἔντονη θρησκευτικότητα τῶν κατοίκων τῆς Ρόδου ἐκδηλώνεται κατά τούς προχριστιανικούς χρόνους, συνεχίζεται δέ ἀνελλιπῶς καί στή σύγχρονη ἐποχή. Τό νησί δέχτηκε τή χριστιανική διδασκαλία ἀπό τόν Ἀπόστολο Παῦλο καί ἔκτοτε πλῆθος Ἱ. Ναῶν ἀνεγείρονται ἀπό τούς χριστιανούς. Ἡ μεγάλη πυκνότητα τῶν σωζόμενων ἐκκλη-

σιαστικῶν κτισμάτων καί ἡ γεωγραφική τους ἐξάπλωση στό σύνολο τοῦ νησιοῦ, ἀκόμα καί σέ δύσβατα σημεία τῶν ὄρεινῶν ὄγκων, φανερώνουν τήν ἔντονη πνευματική καί θρησκευτική ζωή τῶν προηγούμενων αἰώνων καί τήν συνύφανσή της μέ τή γεωργική ζωή. Ἡ θεία λατρεία καί τό ἐορτολόγιο μέσα στόν ἐκκλησιαστικό ἐνιαυτό, ὁ κύκλος τῶν τεσσάρων ἐποχῶν τοῦ ἔτους, οἱ καιρικές συνθήκες καί τό φυσικό περιβάλλον, σηματοδοτοῦν ἀσχολίες, συμπλέκονται μέ τή διατροφή καί τή διασκέδαση, κωδικοποιοῦν πρακτικές καί δημιουργοῦν ἐορταστικές «νησίδες» ἐργασιακῆς ἀνάπαυλας καί χαρᾶς. Ὅλα τά παραπάνω, φιλτραρισμένα μέσα ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση ἀνθρώπου, περιβάλλοντος καί θείας Λατρείας, ἀποτελοῦν οὐσιαστικά τήν «γεννήτρια» τῆς παραδοσιακῆς ζωῆς. Στήν πραγματικότητα, ἡ «συνύπαρξη» αὐτή ἦταν καί εἶναι μιά ἀέναη πάλη ἀνθρωπογενοῦς καί φυσικοῦ περιβάλλοντος μέ τό πρῶτο νά χρησιμοποιεῖ καί νά διεκδικεῖ, ἐνῶ τό δεύτερο νά ὑποχωρεῖ ἄλλοτε μόνιμα καί ἄλλοτε πρόσκαιρα καί νά ἐπαναδιεκδικεῖ τόν χῶρο του μόλις ἡ ἀνθρώπινη δραστηριότητα ἀδρανήσει ἢ ἐκλείψει. Ὅπως ἐπισημαίνουν οἱ Κοσμᾶς *et al.* (2006) καί Δικηγοροπούλου (2011) ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ὑπαίθρου λόγω τῆς ἀστυφιλίας καί ἡ γενικότερη στροφή σέ τομεῖς ἐκτός τῆς γεωργίας, σέ πολλές περιπτώσεις ὀδηγεῖ σέ ἀποκατάσταση τῶν φυσικῶν συστημάτων.

Ὁ ἀνθρώπος διαχρονικά, ἄν καί ἐξοπλισμένος μέ ποικίλα τεχνικά μέσα καί κυρίως μέ νοημοσύνη, ἀντιλαμβάνεται πολλές φορές τήν μικρότητα καί τήν ἀδυναμία του, προσβλέποντας στή *θεία βοήθεια* σέ κάθε δυσκολία πού συναντᾷ. Παράγει καί προσφέρει ὡς ἀντίδωρο ἢ ἐκχύλισμα ἀγάπης τά «συστατικά» πού χρησιμοποιοῦνται στή θεία λατρεία. Μέσα σέ αὐτό τό πλαίσιο, ἡ τέλεση τῆς θείας λατρείας καί ἡ συμμετοχή στά θεῖα μυστήρια συνιστοῦν μαζί μέ τά φυσικά ἀγαθά, ἀπαραίτητα συστατικά στοιχεῖα σέ κάθε στάδιο τοῦ κύκλου τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό τό ξεκίνημα ἕως καί τό τέλος. Συγκεκριμένα:

* *Βάπτιση*: νερό, ἐλαιόλαδο καί Ἅγιον Μύρο¹⁵.

15. Ἅγιον Μύρο ὀνομάζεται ἕνα μείγμα λαδιοῦ καί 57 διαφορετικῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν καί ἀρωματικῶν οὐσιῶν, τό ὁποῖο παρασκευάζεται κατ' ἀρχαῖο προνόμιο ἀποκλειστικά στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, κάθε δέκα περίπου χρόνια, καί κατόπιν ἀποστέλλεται σέ ὅλες τίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, προκειμένου νά χρησιμοποιηθεῖ κατὰ τό μυστήριον τοῦ χρίσματος (μετά τή βάπτιση). Τά κυριότερα συστατικά εἶναι: ἀγγελική, ἀριστολοχία, ἄσσαρο, βαλσαμέλαιο, βατάνι ἄκαι-

* *Ἐκκλησιασμός παιδιῶν καί ἐνηλίκων*: προσκόμιση στήν Ἐκκλησία τοῦ πρόσφορου καί τοῦ κρασιοῦ¹⁶ γιά τήν τέλεση τῆς θείας εὐχαριστίας, φυσικῶν ρητινῶν γιά τό θυμίαμα, ἐλαιόλαδου γιά τό καντήλι ἀλλά καί γιά τήν ἀνώνυμη βοήθεια πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς συνανθρώπους.

* *Λιτανεῖες*: γιά τόν ἁγιασμό τῆς φύσης ἢ τήν ἀνομβρία, μέ εἰκόνες καί τόν τίμιο Σταυρό μέ πάνδημη συμμετοχή.

* *Θρησκευτικές ἐορτές*: μέ τήν προσφορά λουλουδιῶν γιά τόν καλλωπισμό τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς εἰκόνας τῆς ἐορτῆς, ἄρτοι καί ἀρώματα γιά τήν εὐωχία τῶν πιστῶν, καθὼς καί τήν προσκόμιση τῶν ἀπαρχῶν¹⁷.

* *Ἀρραβώνας καί γάμος*: μέ τόν κυρίαρχο ρόλο τῶν στεφάνων ἀπὸ λουλούδια τοῦ κρασιοῦ καί τοῦ μελοκάρυδου.

* *Κηδεῖα*: λουλούδια, λάδι καί κρασί, τὰ τελευταῖα συστατικά πού συνοδεύουν τήν ἔξοδο τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ἐπίγεια, ἀλλά καί τό χῶμα ὡς ὕστατο συστατικό νά ὑπενθυμίζει τήν φθαρτότητα ἀλλά καί τήν προέλευση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος.

ρο, δρόγες, ἐλαιόλαδο, ἐλένιο, ἐχινάνθη, ζινγκίβερη, ζουτομπά, ἴριδα, καγχερά, κανέλα, καρποβάλαμο, καρυοφύλλι, κάσσια μαύρη, κελτικό, κιννάμωμο, κόρο, κρασί, κύπερι, λάβδανο, μάκαρι, μαστίχα Χίου, ματλαῖα ἐλαίου, μητζοκοκκαμύρα, μυροβάλανο, νάρδος, ξυλοβάλαμο, πέτιτο, πιπέρι μαῦρο, ροδέλαιο (ἀποστέλλεται ἀπὸ τό Πατριαρχεῖο Βουλγαρίας), σάψιχο, σμύρνα, στάχο, στύρακας, τερεβινθίνη, τζιτζίβερι, φύλλα ἰνδικοῦ. Βασικό συστατικό ἐπίσης εἶναι καί ὁ μόσχος, φυσική ἀρωματική οὐσία πού ἐξάγεται ἀπὸ τόν ἀδένα ἑνὸς εἴδους ἐλαφιοῦ καί ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιό ἀκριβά συστατικά τῆς ἀρωματοποιίας (<http://goo.gl/aUAGGC>).

16. Στή Ρόδο, τό συγκεκριμένο αὐτό κρασί ἀναφέρεται ὡς «ἀπάτι» καί παρασκευάζονταν μέ περισσὴ φροντίδα καί ἰδιαίτερες διαδικασίες. Οἱ ρῶγες τῶν σταφυλιῶν «ἔσπαγαν» μέ τὰ χέρια καί ὄχι μέ τὰ πόδια [ἀ-πάτη(ι)-το] ὅπως συνηθίζεται, ὡς ἐνδειξη σεβασμοῦ καί εὐλάβειας. Περισσότερα στό: Σησαμάκης, Ν. (2013). *Ὁργάνωση τοῦ Μουσείου Ἀγροτικῆς Κληρονομιάς Νοτίου Αἰγαίου στίς Φάνες Ρόδου* (Μελέτη). Ρόδος: Περιφέρεια Νοτίου Αἰγαίου.

17. Πρόκειται γιά τό ἀρχαιοελληνικό ἔθιμο τῶν «ἀπαρχῶν» (ἀπὸ + ἀρχή) τό ὁποῖο υἱοθετήθηκε ἀπὸ τήν Ἐκκλησία (βλ. ὙΕ. 23, 19 καί 34, 26). Ἦταν ἡ προσφορά τῶν πρώτων καρπῶν, τοῦ νέου, «ἀμόλυντου» ἀκόμα προϊόντος, γιά νά εὐλογηθεῖ ὅλη ἡ ποσότητα τῶν καρπῶν. Οἱ «ἀπαρχές», συνεχίζονται ἀκόμα καί σήμερα, μέ τήν προσφορά τῶν πρώτων σταφυλιῶν, τοῦ ἄρτου ἀπὸ τό πρῶτο σιτάρι, τήν εὐλογία τοῦ τυριοῦ τό Πάσχα, ἐνῶ σέ ἄλλους τόπους προσφέρουν στὸν Ναό τό πρῶτο λάδι τῆς χρονιάς, ὡς εὐχαριστήρια ἀλλά καί εὐχετήρια προσφορά τοῦ ἀνθρώπου στὸν Θεό.

* *Μνημόσυνο*: προσφορά τῶν κολλύβων, τὰ ὅποια συνήθως ἀποτελοῦνται ἀπὸ βρασμένο σιτάρι, ρόδι, ξηροὶ καρποὶ (ἀμύγδαλο, καρυδόψιχα, φουντούκια) σταφίδα, κ.ἄ.

Ἡ *θεία εὐλογία* θεωρεῖται ἀπαραίτητη γιὰ τὴν εὐημερία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, τὴν εὐφορία καὶ εὐγονία τῆς φύσης. Ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ καὶ τὶς τοπικὲς δραστηριότητες ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νὰ ἀγιάσει τὴ φύση, τὶς καλλιέργειες, τὰ ποίμνια καὶ ὅλες τὶς ἐν γένει ἀνθρώπινες δραστηριότητες μέσα στὸ φυσικὸ περιβάλλον. Τὰ Θεοφάνεια (Φῶτα) καθαγιάζεται τὸ βασικὸ συστατικὸ καὶ ζωογόνο στοιχεῖο ποὺ ὑπάρχει στὴ φύση, τὸ νερό. Στὰ Δωδεκάνησα ἦταν ὑποχρέωση τῶν γυναικῶν νὰ πάρουν τὸν ἀγιασμό τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανείων καὶ νὰ ραντίσουν τὰ χωράφια. Ἐπίσης, ὁ ἀγιασμός κατὰ τὴν ἐορτὴ τοῦ Ἁγ. Τρύφωνα (2 Φεβρουαρίου) χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ τὴν προστασία τῶν καλλιεργειῶν ἀπὸ τὰ καιρικὰ φαινόμενα καὶ τὰ παράσιτα. Ἡ σύνδεση καλλιεργητικῆς πρακτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς συνεχίζεται καὶ κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου) ὅπου οἱ ἀγρότες τῆς Ρόδου ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι ἡ καλύτερη ἡμέρα γιὰ μπόλιασμα, ἐρχόμενοι σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πρακτικὴ ποὺ ἀκολουθεῖται στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα (ἀπὸ Μάιο ἕως Ἰούλιο). Τὸ θερμὸ κλίμα τῆς Ρόδου καὶ ἡ ἐπίκληση τῆς θείας βοήθειας ἐξασφαλίζουν τὶς κατάλληλες συνθῆκες γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ μπολιάσματος. Τὸ περιεχόμενο τῶν εὐχῶν¹⁸ ποὺ ἀναγιγνώσκονται καὶ στίς τρεῖς παραπάνω περιπτώσεις παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον.

18. Περισσότερα στό: Σολδάτος, Θ. (2014). *Περιβαλλοντικές προσεγγίσεις σὲ σχέση μὲ τὴν ἀειφόρο ἀνάπτυξη στό Εὐχολόγιο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*. Μεταπτυχιακὴ Ἔργασία. Σχολὴ Ἀνθρωπιστικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Αἰγαίου. ΤΕΠΑΕΣ. ΠΜΣ Περιβαλλοντικὴ Ἐκπαίδευση. Ρόδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

3.1 Ή βιογεωγραφία

Ο νομός Δωδεκανήσου είναι τό νησιωτικό σύμπλεγμα στο νοτιοανατολικό Αιγαίο, πού όρίζεται βόρεια από τή Σάμο, βορειοδυτικά από τόν νομό τών Κυκλάδων, δυτικά από τό Κρητικό Πέλαγος, νότια από τό Λιβυκό καί ανατολικά από τίς Μικρασιατικές άκτές. Τά Δωδεκάνησα άποτελοΰνται από 18 μεγάλα νησιά, πολλά μικρότερα καί πλήθος βραχονησίδες. Τά μεγαλύτερα νησιά τής Δωδεκανήσου είναι: ή Ρόδος, ή Κως, ή Κάρπαθος, ή Κάλυμνος, ή Άστυπάλεια, ή Κάσος, ή Τήλος, ή Σύμη, ή Λέρος, ή Νίσυρος, ή Πάτμος, τό Καστελόριζο, ή Χάλκη, οί Λειψοί, τό Άγαθονήσι καί οί Άρκοί. Ο νομός Δωδεκανήσου έχει έκταση 2.705 τ. χλμ. καί πληθυσμό 190.770 κατοίκους σύμφωνα μέ τά στοιχεία τής απογραφής του 2011¹⁹. Πρωτεύουσα του νομού είναι ή Ρόδος.

Τό έδαφος τών νησιών στά Δωδεκάνησα είναι άγρονο καί πετρώδες. Τό 42% τής συνολικής έκτασης είναι πεδινό, τό 26% ήμιορεινό καί τό 32% όρεινό. Όρη: Τό κέντρο τής Ρόδου καλύπτει ό όρεινός όγκος του Άταβύρου (1.240 μ.). Στην Κω υπάρχει ή όροσειρά Όρομέδων ή Δίκαιος (875 μ.), στην Κάρπαθο ή όροσειρά Κυμαράς (1.290 μ.), στην Κάλυμνο τά βουνά Προφήτης Ήλίας (752 μ.) καί Κυρά Ψηλή (650 μ.), στην Κάσο τό βουνό Πρίωνας ή Τρούπουλας (508 μ.), στην Τήλο ό Άη-Λιάς (612 μ.), στη Σύμη ή Βίγλα (550 μ.), στη Λέρο τό Κλειδί (350 μ.) καί στην Πάτμο ό Προφήτης Ήλίας (270 μ.). Ποτάμια δέν υπάρχουν στά Δωδεκάνησα, παρ' όλο πού έχουν άφθονα νερά σέ χείμαρρους καί ρυάκια. Πολλά από τά νησιά τών Δωδεκανήσων είναι ήφαιστειογενή καί ως έκ τούτου διαθέτουν σημαντικές ποσότητες όρυκτοΰ πλούτου. Στη Ρόδο υπάρχουν γύψος, χρωμίτης καί λιγνίτης, στην Κω χαλκός, σίδηρος, μόλυβδος καί λιγνίτης, στην Νίσυρο θειάφι καί στην Κάρπαθο καί την Κάσο γύψος.

Οί δασικές περιοχές στά Δωδεκάνησα είναι λιγοστές καί οί μόνες μαρτυρίες για την ανάπτυξη δασών προέρχονται από την Κω, την Τήλο, τη Ρόδο, όπου διαπλάσεις μέ *Quercus coccifera* (δρϋς ή κοκ-

19. Έλληνική Στατιστική Αρχή, <http://www.statistics.gr>

κοφόρος) κυριαρχούν σέ πεδινές καί ήμιορεινές περιοχές. Ἐπιπλέον, διαπλάσεις μέ *Quercus ilex* (βελανιδιές) εἶναι πολύ συχνές στήν Κάρπαθο καί τό ήφαιστειακό νησί τῆς Νισύρου. Τά πευκοδάση ἐξαπλώνονται κυρίως σέ νησιά ὅπως ή Κῶς καί ή Σύμη, ἐνῶ δάση ἀπό κυπαρίσσια ὑπάρχουν στή Ρόδο ἀλλά καί στή Σύμη (Σημαιάκης, 2005).

Σύμφωνα μέ τήν Καγιαμπάκη (2011), τό σύμπλεγμα τῶν Δωδεκανήσων ἔχει τά γενικά χαρακτηριστικά τοῦ τυπικοῦ μεσογειακοῦ κλίματος, μέ ξηρά καλοκαίρια καί ἥπιους χειμῶνες. Ἡ γεωγραφική διαβάθμιση τῆς θερμοκρασίας ἐξαρτᾶται πάντα ἀπό τόν ὀριζόντιο καί κατακόρυφο διαμελισμό, τή γεωγραφική θέση τῆς ὑπό μελέτης περιοχῆς, τή βλάστηση ἀλλά καί τήν ἐπίδραση τῶν θαλάσσιων ρευμάτων. Ἔτσι, ἀπό τόν Μάρτιο ἕως καί τόν Ἰούλιο παρατηρεῖται ὁμαλή αὔξηση τῆς θερμοκρασίας, ἐνῶ ἀπό τόν Αὐγουστο ἕως τό Δεκέμβριο μιά ἐπίσης ὁμαλή μείωση.

Μέ βάση τά φυτογεωγραφικά δεδομένα τοῦ Rechinger (1950), ή εὐρύτερη περιοχή τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου μέ ἰσχυρά χλωριδικά²⁰ τῆς Ἀνατολίας, ἐνῶ ἰδιαίτερα ή περιοχή τῆς Καρπάθου χαρακτηρίζεται ἀπό ὑψηλό ἐνδημισμό²¹. Ὁ ἴδιος ὁ Rechinger εἶχε ἀναγνωρίσει τή διπλή χλωριδική θέση τῆς Ρόδου, ὀνομάζοντάς την «ἀκρογωνιαῖο λίθο» τοῦ Νοτίου καί τοῦ Ἀνατολικοῦ Αἰγαίου. Σύμφωνα μέ τήν Carlström (1986), ή χλωρίδα τῆς Ρόδου, ἐκτός ἀπό τά Ἀνατολιακά εἶδη, περιλαμβάνει καί Μεσογειακά χλωριδικά στοιχεῖα.

Οἱ Λιαρῖκος *et al.* (2012) ἀναφέρουν ὅτι οἱ ἀκτές ἀποτελοῦν ἐπίσης πολύ σημαντικά οἰκοσυστήματα. Ἄλλοτε εἶναι ἀμμώδεις ὅπου ἐπικρατοῦν ἰδιαίτερες συνθῆκες ἀλατότητας, θερμοκρασίας καί ὑγρασίας, καί πρωταγωνιστοῦν θάμνοι ἢ πόες καί πολλές φορές μέ προσαρμογή σέ αὐτές τίς συνθῆκες καί πολλά ἄλλα σπάνια καί ἐνδημικά εἶδη. Ἄλλοτε οἱ ἀκτές εἶναι βραχώδεις καί τά βράχια ὑψώνονται πολλά μέτρα πάνω ἀπό τή θάλασσα. Ἡ ἔλλειψη ἐδάφους, ή αὐξημένη ἀλατότητα καί ή ἀπομόνωση δημιουργοῦν ἰδιαίτερες

20. Ὡς «χλωριδικό στοιχεῖο» (floristic element) χαρακτηρίζεται μία ὁμάδα φυτικών ὀργανισμῶν, πού ἔχουν κοινή ἐξελικτική ἢ μεταναστευτική ἱστορία (Pielou, 1979).

21. Στή βιολογία, ἐνδημικό ὀνομάζεται ἕνα εἶδος, εἴτε τοῦ ζωικοῦ βασιλείου εἴτε τοῦ φυτικοῦ, πού ζεῖ σέ ἕνα ὀριοθετημένο (ἢ καί ἀπομονωμένο) γεωγραφικό χῶρο. Γιά νά εἶναι ἐνδημικό ἕνα εἶδος πρέπει νά ἔχει δημιουργηθεῖ καί νά ἔχει ἐξελιχθεῖ σέ ἐκεῖνον τόν χῶρο (wikipedia).

συνθήκες για φυτά και ζώα. Σέ αυτή τήν κατηγορία ἀνήκουν καί οἱ πολυπληθεῖς βραχονησίδες. Σέ αὐτές τίς περιοχές συναντῶνται τά χασμόφυτα πού φυτρώνουν στίς κοιλότητες τῶν βράχων ὅπου συγκρατεῖται ἐλάχιστο ἔδαφος. Τέλος, χαρακτηριστικά ἐνδιαιτήματα τῆς Δωδεκανήσου καί μέ μεγάλη οἰκολογική ἀξία εἶναι τά ἀγροτικά τοπία πού ἔχουν δημιουργηθεῖ ἔπειτα ἀπό χρόνια ἀλληλεπίδρασης τοῦ ἀνθρώπου μέ τό φυσικό περιβάλλον.

3.2 Ἡ νησιωτικότητα

Τό Αἶγαῖο εἶναι μιά θάλασσα πού ἐνώνει, μέ νησιά πού παρουσιάζουν ποικιλία στό σχῆμα τους, τή μορφολογία καί τήν ὑφή τοῦ ἐδάφους, στή διαμόρφωση τῆς ἀκτογραμμῆς, στίς κλιματικές συνθήκες, στή χλωρίδα καί πανίδα, στίς δραστηριότητες τῶν κατοίκων. Οἱ εὐνοϊκές συνθήκες τοῦ Αἰγαιακοῦ χώρου, τό κλίμα, ὁ ἀνοιχτός ὀρίζοντας, ἡ δυνατότητα ἐπικοινωνίας μεταξύ τῶν νησιῶν, ἀλλά καί τῶν παραλίων, λόγω μικρῶν ἀποστάσεων, ἄλλαξαν σταδιακά τή νοοτροπία τῶν πρώτων ἀποίκων, οἱ ὅποιοι ἀπό βοσκοί καί γεωργοί ἔγιναν ναυτικοί, τεχνίτες, ἔμποροι καί καλλιτέχνες. Τό φυσικό περιβάλλον τοῦ αἰγαιακοῦ χώρου στάθηκε ἀποφασιστικός παράγοντας στή διαμόρφωση τῶν χαρακτηριστικῶν καί τῶν γνωρισμάτων αὐτοῦ πού ἀποκαλοῦμε γενικότερα ἑλληνικό πολιτισμό.

Τά Δωδεκάνησα, ἀλλά καί τά νησιά σέ ὅλο τόν κόσμο, παρά τήν ἑτερογένειά τους ἐμφανίζουν ὀρισμένα κοινά γεωγραφικά, περιβαλλοντικά, κοινωνικά καί ἀναπτυξιακά χαρακτηριστικά. Ὅλα αὐτά τά κοινά χαρακτηριστικά μποροῦν νά ἀποδοθοῦν στό σύνολό τους μέ τόν ὅρο «νησιωτικότητα». Συνοπτικά θά μπορούσε νά πεῖ κανεῖς ὅτι, τήν νησιωτικότητα καθορίζουν τό μικρό μέγεθος, ἡ περιφερειακότητα καί ἀπομόνωση, τό ιδιόμορφο καί εὐθραυστο φυσικό περιβάλλον καί ἡ ἰδιαίτερη πολιτισμική καί βιωματική ταυτότητα τοῦ τόπου (Σπιλάνης *et al.*, 2005).

Τό νησί ἀποτελεῖ ἐξ ὀρισμοῦ μιά γεωγραφικά ἀπομονωμένη περιοχή ἐξαιτίας τῆς θάλασσας πού τό περιβάλλει. Τό ὑδάτινο αὐτό ἐμπόδιο διαφοροποιεῖ τήν ἀπομόνωση τῶν νησιῶν ἀπό ἐκείνη ἡπειρωτικῶν ἀπομακρυσμένων περιοχῶν. Τά νησιά ἀποτελοῦν εὐάλωτα οἰκοσυστήματα, ἰδιαίτερα ἐκτεθειμένα σέ φυσικά φαινόμενα καί ἀνεξέλεγκτες περιβαλλοντικές ἐπιρροές. Οἱ ἐποχιακές πληθυσμια-

κές διακυμάνσεις χαρακτηρίζουν και καθορίζουν την οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα μεταβάλλοντας τις ανάγκες και την ταυτότητα των νησιών κατά τη θερινή και τη χειμερινή περίοδο. Οί νησιωτικές περιοχές παρουσιάζουν ιδιόμορφα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τρόπους ζωής και ιδιαίτερη βιωματική ταυτότητα που πηγάζει από την αντίληψη κατοίκων και επισκεπτών για τον νησιωτικό χαρακτήρα (Σπιλάνης & Κονδύλη, 2002).

Μέ δεδομένο τό ότι τά νησιά και ιδιαίτερα οί βραχονησίδες, θεωρούνται ευαίσθητα και τρωτά οικοσυστήματα λόγω των ιδιαίτερων γεωγραφικών, κλιματολογικών και βιολογικών συνθηκών που επικρατούν σέ αυτά (Heywood, 1979· Τζανουδάκης, 1995· Panitsa & Tzanoudakis, 1991, 1996), θά πρέπει νά τύχουν ιδιαίτερης διαχείρισης ως:

* σημαντικά κομμάτια τής φυσικής μας κληρονομιάς μέ μεγάλη έπιστημονική και αισθητική αξία,

- * φυσικά μουσεΐα που φιλοξενούν σπάνια, ένδημικά είδη, έπειδή:
 - προσφέρουν καταφύγιο σέ άρκετά άπειλούμενα είδη (Davis, 1951· Snogerup, 1971· Runemark, 1970), και
 - εΐναι φυσικά οικοσυστήματα τά όποΐα πρέπει νά έρευνηθούν προκειμένου νά κατανοήσουμε τίς άλληλεπιδράσεις των βιοτικών και άβιοτικών παραμέτρων σέ άκραΐες συνθήκες (Greuter, 1995· Strid, 1970 κ.ά.).

Τό άγροτικό τοπίο εΐναι άποτέλεσμα τής άλληλεπίδρασης μεταξύ του φυσικού περιβάλλοντος και των άγροτικών συστημάτων. Ή μακρά ίστορική πορεία αύτής τής άλληλεπίδρασης στην περιοχή του Νοτίου Αιγαίου, έχει δημιουργήσει μιá σειρά από ήμι-φυσικά τοπία, που χαρακτηρίζονται από μεγάλη οικολογική και αισθητική αξία. Ή οικολογική αξία έχει σχέση μέ τή φύση των παραδοσιακών άγροτικών διαχειριστικών πρακτικών, οί όποΐες έκμεταλλεύονταν άειφορικά τους περιορισμένους φυσικούς πόρους όπως ήταν τό έδαφος, τό νερό και τά βοσκοτόπια. Ή ύψηλή αισθητική αξία των άγροτικών αύτών τοπίων άποτελεΐ πόλο έλξης του τουρισμού, όντας ένας αύτοτελής τουριστικός πόρος, μέ ύψηλό δυναμικό περαιτέρω άξιοποίησης.

Όπως άναφέρει ό Κΐζος (2005), πολλά εΐναι τά άνθρωπογενή χαρακτηριστικά του άγροτικού τοπίου, αλλά κάποια από αυτά συναντώνται σχεδόν σέ όλα τά νησιά των Δωδεκανήσων. Κατ' άρχάς οί άναβαθμίδες, οί όποΐες άποτελοΐσαν –και άποτελοΐν– μέσο συν-

τήρησης πολύτιμων πόρων όπως τό έδαφος καί τό νερό. Οί παραδοσιακές περιφράξεις γιά τή διαχείριση τών κοπαδιών τών αίγοπροβάτων ήταν συνήθως από πέτρες (ξερολιθίες) καί οί φυτοφράκτες γιά τήν προστασία εύπαθών καλλιεργειών από τούς άνέμους, συνήθως από καλάμια. Οί περιφράξεις χρησιμοποιήθηκαν σέ σύνθετα συστήματα διαχείρισης τής βόσκησης όπως ή έκ περιτροπής βόσκησις γιά τήν αναγέννηση τών περιορισμένων στόν νησιωτικό χώρο βοσκοτόπων. Τά μονοπάτια αποτελούσαν γιά αιώνες τίς μόνες όδους χερσαίας έπικοινωνίας μεταξύ τών οικισμών τών νησιών. Σήμερα προσφέρουν μιά εύκαιρία ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Οί άγροτικές κατασκευές, στίς όποιες περιλαμβάνονται άποθήκες, οικήματα, στάνες, περιστεριώνες, άλώνια, λιχνιστήρια, πατητήρια, άνεμόμυλοι, πηγάδια, στέρνες κ.ά., είναι αναπόσπαστο κομμάτι του άγροτικού νησιωτικού τοπίου. Ό πλούτος καί ή ποικιλία στή μορφή καί στίς τεχνικές κατασκευής τους είναι τεράστιος. Έκτός του ότι αποτελούν μιά πολύτιμη ζωντανή πολιτισμική παράδοση, συμβάλουν ιδιαίτερα στήν αισθητική άξία του τοπίου.

3.3 Τό θαλάσσιο περιβάλλον

Η θαλάσσια περιοχή του νοτίου Αιγαίου Πελάγους φιλοξενεί άρκετά καί σημαντικά είδη θαλάσσιων θηλαστικών. Τά είδη πού άπαντούν είναι ή Πτεροφάλαινα (*Balaenoptera physalus*), ό Ζιφιός (*Ziphius cavirostris*) μέ πληθυσμούς στήν Κάρπαθο, τό Ρινοδέλφιο (*Tursiops truncatus*), τό Ζωνοδέλφιο (*Stenella coeruleoalba*) καί τό κοινό δελφίνι (*Delphinus delphis*). Όλα αυτά τά θαλάσσια θηλαστικά είναι πολύ σημαντικά γιά τήν υγεία του θαλάσσιου οικοσυστήματος καί χρίζουν διατήρησης καί προστασίας (Λιβανού & Παράβας, 2012).

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό τής θαλάσσιας βιοποικιλότητας τής περιοχής είναι ό μεγάλος άριθμός ένδημικών ειδών, πού άγγίζει τό 25% τών συνολικών ειδών (Bianchi & Morri, 2000). Υπάρχει μιά σχετική γεωγραφική άπομόνωση τών θαλάσσιων όργανισμών καί τή δημιουργία, μέσα από μακροχρόνιες έξελικτικές διαδικασίες, πολλών ένδημικών ειδών. Τή μεγαλύτερη βιοποικιλότητα έμφανίζουν οί άμμώδεις περιοχές του βυθού, στους όποιους βρίσκεται μιά τεράστια

ποικιλία μικροπεριβάλλοντων, κυρίως στα λιβάδια Ποσειδωνίας, τά όποια διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο, καθώς αποτελούν καταφύγιο καί σημείο αναπαραγωγής για πολλά είδη. Πάνω από 300 είδη φυτών καί 1000 είδη πανίδας ζούν στα λιβάδια Ποσειδωνίας, συμπεριλαμβανομένων μεταξύ άλλων καί έναν μεγάλο αριθμό ψαριών.

Οί βιολογικές εισβολές, καί ιδιαίτερα ή λεσσεψιανή μετανάστευση²², θεωρούνται μία από τίς κυριότερες σύγχρονες άπειλές τής θαλάσσιας βιοποικιλότητας στην ανατολική λεκάνη τής Μεσογείου καί στό Αιγαίο πέλαγος. Ή παρουσία νέων ειδών εισβολέων (κυρίως λεσσεψιανών) στα οικοσυστήματα αυτά προκαλεί πολλές, μή αναστρέψιμες, οικολογικές καί οικονομικές επιπτώσεις, καθώς καί επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία. Ή θαλάσσια περιοχή τών Δωδεκανήσων παρουσιάζει ιδιαίτερο ωκεανογραφικό καί οικολογικό ενδιαφέρον, όσον άφορᾷ τή λεσσεψιανή μετανάστευση, κυρίως λόγω τών έντονων υδρολογικῶν φαινομένων καί τών επιδράσεων τών ρευμάτων από τίς ανατολικές άκτές τής Μεσογείου. Παρόλο πού οί περισσότεροι εισβολείς φτάνουν στίς ελληνικές θάλασσες άρκετά χρόνια μετά την πρώτη τους καταγραφή, όρισμένα είδη φτάνουν στην περιοχή τής Ρόδου σχετικά γρήγορα, όπως τά *Sargocentrum rubrum*, *Upeneus moluccensis*, *Fistularia commersonii* καί *Pteragogus pelycus*. Τά τελευταία κατάφεραν νά εγκαταστήσουν σημαντικούς πληθυσμούς στην περιοχή σέ πολύ μικρό χρονικό διάστημα (Corsini et al., 2004, 2006).

3.4 Ή ιδιαιτερότητα τής βιοποικιλότητας

Ό γεωγραφικός χῶρος του Αιγαίου δέν επηρεάστηκε από τίς ψυχρές κλιματικές επιδράσεις κατά τίς περιόδους τών παγετώνων πού έπληξαν την ευρωπαϊκή ήπειρο. Έτσι, ή σημερινή χλωρίδα καί πανίδα στό αρχιπέλαγος του Αιγαίου κυριαρχείται από είδη πού άντέχουν στίς συνθήκες του μεσογειακού καλοκαιριού, σέ

22. Λεσσεψιανή Μετανάστευση ονομάζεται ή μετανάστευση θαλάσσιων οργανισμών τής Έρυθράς Θάλασσας μέσω τής διώρυγας του Σουέζ (1869), στη Μεσόγειο. Τό όνομα αυτό δόθηκε πρὸς τιμήν του Φερντινάντ ντέ Λεσσέψ, αρχιτέκτονα καί υπεύθυνου του έργου τής διώρυγας του Σουέζ. Οί θαλάσσιοι οργανισμοί οί όποιοι περνοῦν τή διώρυγα από την Έρυθρά Θάλασσα καταλήγοντας στη Μεσόγειο, ονομάζονται λεσσεψιανοί μετανάστες (Wikipedia).

άντιθεση μέ αυτή τής όρεινής ήπειρωτικής Έλλάδας. Τά νησιά τής Δωδεκανήσου είναι ώς επί τό πλείστον ρηξιγενή, άποτελοϋν δηλαδή τμήμα μιās άλλοτε ένιαίας στεριάς ή ήπείρου καί έπομένως έχουν ώς ένα βαθμό ανάλογη χλωρίδα μέ αυτήν τής γειτονικής στεριάς.

Σύμφωνα μέ τόν Θεοδωρίδη (2008), ή ποικιλία τών ειδών τής χλωρίδας καθώς καί ό αριθμός τών ένδημικών ειδών πού άπαντάται σέ ένα νησί, έξαρτάται άπό διάφορους παράγοντες μέ σπουδαιότερο αυτόν τής απομόνωσης, άφοϋ πολλά είδη διαφοροποιήθηκαν καί έγιναν ιδιόμορφα καί ξεχωριστά, ένω ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν οί προϋποθέσεις γένεσης καί έγκατάστασης ένδημικών ειδών. Άκόμη, ένας μεγάλος αριθμός φυτών πρέπει νά είχαν εισαχθεί στην περιοχή, πολλά άπό τά όποια έχουν σήμερα έγκλιματιστεί πλήρως στό περιβάλλον καί είναι δύσκολη ή πολλές φορές καί άδύνατη ή διάκρισή τους. Τά περισσότερα άπό αυτά τά είδη είχαν εισαχθεί μάλλον κατά λάθος, όπως ό άγριοκαπνός (*Nicotiana glauca*), ή όξαλίδα (*Oxalis pes-caprae*), τό *Xanthium spinosum* καί είδη τοϋ Αμάραθου (*Amaranthus spp.*) (Θεοδωρίδης & Φαντίδης, 2006).

Μέ βάση τόν Κατσαδωράκη (1999), ή πανίδα τών θηλαστικών στά νησιά τοϋ νοτίου Αιγαίου άποτελεί ένα άκόμα κλασικό παράδειγμα τής επίδρασης τοϋ άνθρώπου στή διαμόρφωση τής ποικιλότητας τών οικοσυστημάτων. Τά θηλαστικά έποίκισαν τά νησιά μετά την περίοδο τών παγετώνων. Ό έποικισμός αυτός είναι στην οϋσία μιά εισαγωγή ειδών άπό τόν άνθρωπο. Τά είδη αυτά σχετίζονται μέ τή ζωή του, άσχετα μέ τό έάν είναι ώφέλιμα ή έπιβλαβή γι' αυτόν. Για παράδειγμα, ή έξάπλωση τών ποντικών καί γενικά τών τρωκτικών στά νησιά τοϋ Αιγαίου σχετίζεται μέ τούς άνθρώπινους οικισμούς καί τίς λειτουργίες τους (π.χ. σκουπίδια), ένω τά είδη αυτά εϋνοοϋνται άπό τή μείωση τών ειδών πού τά κυνηγοϋν (π.χ. άλεπού). Άντίθετα, άποτελεσμα ήθελημένης εισαγωγής πρέπει νά θεωρείται ή παρουσία διαφόρων ειδών, όπως τό έλάφι τής Ρόδου.

3.4.1 Χλωρίδα

Τά νησιά τής περιοχής είναι κατά κύριο λόγο μικρά σέ μέγεθος, έκτός έλαχίστων περιπτώσεων καί δέν διαθέτουν όρεινές ζώνες μέ μεγάλο ύψόμετρο. Αυτό συμβάλλει ώστε ή βλάστηση νά είναι πε-

ριορισμένη, άφοϋ κυρίως άπαντοϋν φρύγανα, μακκία²³ καί περιορισμένα δάση πεύκου. Σύμφωνα μέ τούς Θεοδωρίδη καί Φαντίδη (2006)²⁴, ή χλωρίδα στά Δωδεκάνησα κυριαρχείται από είδη πού άντέχουν στίς ξερικές συνθήκες τοϋ Μεσογειακοϋ καλοκαιριοϋ καί στήν έλλειψη νεροϋ. Χαρακτηριστικά είδη φρυγανώδους βλάστησης είναι οί λαδανιές (*Cistus spp.*), οί άστοίβες καί διάφορα είδη άρωματικών φυτών όπως φασκόμηλο (*Salvia spp.*) καί τό θυμάρι (*Thymus spp.*). Χαρακτηριστικά είδη τής μακκίας βλάστησης τών νησιών τοϋ Αιγαίου είναι τό πουννάρι (*Quercus coccifera*), ό σχίνος (*Pistacia lentiscus*), ή χαρουπιά (*Ceratonia siliqua*), ή άγγελιά, τά δάση μέ τραχεία πεύκη (*Pinus brutia*), κυπαρίσσια (*Cupressus spp.*) καί δρύς (*Quercus spp.*). Από τά χαρακτηριστικότερα δένδρα τής Μεσογείου είναι ή Έλιά (*Olea europaea*), ή όποία είναι είτε σέ άγρια κατάσταση είτε ως καλλιεργούμενο δένδρο καί συνδέεται στενά μέ τό Αιγαίο καί τήν ιστορία τοϋ πολιτισμοϋ του. Θεωρείται δέ τό άρχαιότερο καί τό σπουδαιότερο καλλιεργούμενο φυτό τής περιοχής.

Η Κως έχει όνομαστέι «Κήπος τοϋ Αιγαίου» γιά τήν πυκνή βλάστησή της εξαιτίας τής άφθονίας νεροϋ. Στο νησί αυτό, όπου βρίσκεται ό Πλάτανος τοϋ Ίπποκράτη, έντοπίζονται άκόμη δάση από αϋτοφυή κυπαρίσσια καί πεϋκα. Στή Ρόδο καί στήν Κω συναντώνται αϋτοφυή δάση από όριζοντιόκλαδα καί αιώνόβια κυπαρίσσια τοϋ είδους (*Cupressus sempervirens var. horizontalis*). Τό δάσος στή Ρόδο έχει μάλιστα άνακηρυχθεί μνημείο τής φύσης (άριθμός άπόφασης 105497/6459/1986 τοϋ Ύπουργείου Γεωργίας).

23. Ό όρος μακκία χρησιμοποιείται γιά νά περιγράψει τίς διαπλάσεις τών άείφυλλων πλατύφυλλων θάμνων. Αϋτοί οί θάμνοι άποτελοϋν χαρακτηριστικό τύπο μεσογειακοϋ οίκουσυστήματος καί δημιουργοϋν πυκνές, συχνά άδιαπέραστες συστάδες, μέ ύψος συνήθως 1-2 μ. Οί συστάδες αϋτές δημιουργοϋνται στά χαμηλά καί μέσα ύψόμετρα, σέ ύπόστρωμα κυρίως άσβεστολιθικό. Τά πιό χαρακτηριστικά φυτά τής μακκίας βλάστησης είναι: ή χαρουπιά (*Ceratonia siliqua*), ή κουμαριά (*Arbutus unedo*), ή γλιστροκουμαριά (*Arbutus andrachne*), ό σχοίνος (*Pistacia lentiscus*), ή κοκκορεβιθιά (*Pistacia terebinthus*), ή έλιά (*Olea europaea*), τό πουννάρι (*Quercus coccifera*), τό χρυσόξυλο (*Cotinus coggygria*), τό φυλλίκι (*Phillyrea latifolia*), τό δενδρώδες ρείκι (*Erica arborea*), ή πικροδάφνη (*Nerium oleander*) καί πιό σπάνια, στίς ύγρές θέσεις συναντώνται ή μυρτιά (*Myrtus communis*), ή κουτσουπιά (*Cercis siliquastrum*) καί ή δάφνη τοϋ Απόλλωνα (*Laurus nobilis*) (<http://www.parnitha-np.gr/makkia.htm>).

24. Βλ. καί Αριανούτσου & Φαραγγιτάκη, 2007.

Τό δάσος κρίνεται ως σημαντικό βιογενετικό καταφύγιο, με ιδιαίτερη έπιστημονική αξία. Στίς θερμότερες καί ξηρότερες περιοχές του Αιγαίου βρίσκονται ακόμη ή κουμαριά, ό σχίνος καί άλλοι ξηρόφιλοι θάμνοι. Έπίσης, άν καί σέ πολύ μικρές συστάδες, στά Δωδεκάνησα (Κάρπαθος, Χάλκη, Νίσυρος) συναντάται ό φοίνικας του Θεόφραστου (*Phoenix Theophrastii*) πού είναι ένδημικός στην ανατολική Μεσόγειο (Λιαρῆκος *et al.*, 2012).

Οί Δεληπέτρου καί Γεωργίου (2010) αναφέρουν σχετικά μέ την ένδημηκή χλωρίδα των νησιών του Νοτίου Αιγαίου καί ιδιαίτερα της Δωδεκανήσου ότι, από τά 2.200 είδη τά 86 είναι ένδημικά. Στή Ρόδο, συναντάται ή έντυπωσιακή *Centaurea lactucifolia* (θριδακόφυλλη Κενταύρια) καθώς καί τό σπάνιο *Asyneuma giganteum* πού άνθίζει μία μόνο φορά τό χρόνο, τό όποίο είναι καί άπειλούμενο είδος γιατί ή περιοχή έξάπλωσής του είναι μικρή (Ρόδος, Χάλκη, Κάρπαθος), οί πληθυσμοί του είναι μικροί καί ή βόσκηση τό περιορίζει στους πολύ άπότομους καί δυσπρόσιτους βράχους. Μόνο στή Ρόδο βγαίνει ή σπάνια καί άπειλούμενη παιώνια (*Paenonia clusii* subsp. *rhodia*) ή φλασκανούρα για τους ντόπιους. Τό λευκό, άνοιξιático κυκλάμινο της Ρόδου (*Cyclamen rhodium* subsp. *rhodium*) είναι συχνό σέ δάση καί θαμνώνες στή Ρόδο καί στην Κω. Άκόμη, τό γένος *Allium* (είδη σκόρδων), άντιπροσωπεύεται από μεγάλο άριθμό ένδημικών ειδών στην περιοχή του Αιγαίου.

Τό εύπρόσιτο φαράγγι Παλάτια της Σαρίας άποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μέ περισσότερων από 20 ένδημικών καί σπάνιων χασμόφυτων όπως οί θάμνοι της *Hirtellina fruticosa* (συχνή σέ Άστυπάλεια, Κάρπαθο, Κάσο, Κρήτη, Σύμη) τό τεράστιο *Seseli gummiiferum* subsp. *crithmifolium* (τύπος άγριοσέληνου, σπάνιου στο Νότιο Αίγαίο) καί τόν *Dianthus fruticosus* subsp. *carpathus* (τό θαμνώδες άγριογαρύφαλλο της Καρπάθου) πού έμφανίζονται σποραδικά.

3.4.2 Σπάνια καί άπειλούμενα είδη

Σύμφωνα μέ τό Κόκκινο Βιβλίο των Άπειλούμενων Ζώων της Ελλάδας (Λεγάκις & Μαραγκού, 2009), στο νότιο Αίγαίο άπαντούν είδη (καί οικοσυστήματα) πού χαρακτηρίζονται από ύψηλό βαθμό σπανιότητας.

Ο Αιγαιόγλαρος, πού είναι ένας από τους πιο σπάνιους γλάρους πού υπάρχουν στον κόσμο, φωλιάζει στα μικρά ξερονήσια και κινδυνεύει με εξαφάνιση. Υπολογίζεται ότι στη Μεσόγειο υπάρχουν μόνο 3.000 ζευγάρια. Υπάρχει επίσης ο Μαυροπετρίτης (*Falco eleonora*) ή Βαρβάκι, γνωστός για το πολύ σημαντικό μεσογειακό ένδημισμό του. Θεωρείται από τα πλέον απειλούμενα με εξαφάνιση πουλιά της Εύρωπης. Ο μεγαλύτερος πληθυσμός του βρίσκεται στα νησιά του Αιγαίου, με 2.500 ζευγάρια, πού αντιπροσωπεύουν το 60% του παγκόσμιου πληθυσμού αυτού του είδους. Το ιδιαίτερο όμως χαρακτηριστικό του πουλιού αυτού πού το κάνει μοναδικό στον κόσμο είναι το γεγονός ότι ο Μαυροπετρίτης είναι το μόνο αρπακτικό πού έχει ειδικευτεί να κυνηγά αποκλειστικά μεταναστευτικά πουλιά πάνω από τη θάλασσα.

Επίσης, υπάρχει το πιο σημαντικό ίσως θηλαστικό του Αιγαίου, ή μεσογειακή φώκια *Monachus monachus*. Στη Μεσόγειο ζουν 700-1.000 άτομα και στο Αιγαίο παρατηρείται η μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους. Ένας από τους μεγαλύτερους πληθυσμούς της απαντάται στην Κάρπαθο και στο μικρό νησάκι Σαρία. Στην περιοχή έχουν παρατηρηθεί μεμονωμένα άτομα του Φυσητήρα (*Physeter macrocephalus*).

Πολύ σημαντική για το νότιο Αιγαίο είναι η παρουσία της σαλαμάνδρας της Καρπάθου (*Mertensiella luschani helverseni*) γνωστή ως Κοχυλίνα. Πρόκειται για σπάνιο είδος πού συναντάται μόνο στην Κάρπαθο, το Καστελόριζο, την Κάσο, τη Σαρία και τη Μικρά Άσια. Είναι το μόνο είδος σαλαμάνδρας πού απαντάται στα νησιά του Αιγαίου, χάρη στην περιορισμένη εξάρτησή της από το επιφανειακό νερό.

Στο νησί της Ρόδου ζει το ψάρι γκιζάνι (*Ladigesocypris ghigi*). Είναι ένδημικό και κινδυνεύει να εξαφανισθεί. Ζει στα μικρά ποτάμια της Ρόδου (Γαδουράς, Λουτάνης, Άργυρος) και στις λίμνες των Νάνων και Απολακκιάς.

Τα άλογακια της Ρόδου (Manetti, 1921· Masseti, 2002) είναι μία από τις γηγενείς ελληνικές φυλές αλόγων. Έχουν ύψος περίπου ένα μέτρο, το χρώμα τους είναι καφέ ή βαθύ κόκκινο, έχουν πλούσια μακριά χαίτη, μυώδη τράχηλο και ευρύ θώρακα, ισχυρούς γλουτούς και σκληρές μαύρες όπλες. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του μικρόσωμου αυτού αλόγου μοιάζουν με τα αντίστοιχα των

μεγαλόσωμων φυλών αλόγου. Άνήκει στο γένος *Equus Caballus*, αλλά λόγω του μικρού σωματικού μεγέθους του και της μακραίωνης ιστορίας του θεωρείται ξεχωριστή φυλή.

3.4.3 Τά έρπετά

Σύμφωνα μέ τούς Λεγάκις *et al.* (2010), ή έρπετοπανίδα του Αιγαίου διακρίνεται από μεγάλο πλούτο και ποικιλία και αυτό όφείλεται κυρίως στο θερμό κλίμα και στή μεγάλη ποικιλία τών βιοτόπων πού παρουσιάζουν τά έλληνικά νησιά. Για κάποια είδη, τά νησιά του Νοτίου Αιγαίου αποτελούν τό όριο εξάπλωσής τους. Από τά Δωδεκάνησα και τά άλλα νησιά κατά μήκος της μικρασιατικής ακτής, βλέπουμε ότι πολλά από τά είδη έρπετών πού συναντώνται εκεί δέν υπάρχουν στην ήπειρωτική Ελλάδα.

Στήν Κάρπαθο συναντάται ό βάτραχος *Pelophylax cerigensis*. Η τουρκική σαύρα *Anatolacerta oertzeni* βρίσκεται σέ όρισμένα από τά Δωδεκάνησα. Άλλα είδη πού άπαντούν μόνο στο Άνατολικό Αιγαίο είναι ή χρυσόσαυρα (*Mabuya aurata*), ό μαῦρος ζαμενής (*Coluber jugularis*), ό ζαμενής της Ρόδου ή Λεβαντόφιδο (*Coluber nummifer*), τό θαμνόφιδο (*Eirenis modestus*) και ή Δωδεκανησιακή Αμφίσβαινα (*Blanus strauchi*) (μόνο στή Κω και τή Ρόδο) αλλά και ή όθωμανική όχιά (*Vipera xanthina*) (Πάτμος, Λέρος, Λειψοί, Κάλυμνος, Κως, Σύμη, Χάλκη) και ό Όφίσωψ (*Ophisops elegans*).

Η πιο συνηθισμένη στεριανή χελώνα στο νότιο Αιγαίο είναι ή ελληνική *Testudo graeca*, πού συναντάται στή Λέρο, τή Σύμη, τήν Κάλυμνο και τήν Κω. Στο νότιο Αιγαίο συναντάται συχνά ένα είδος χελώνας του γλυκού νερού, ή γραμμωτή νεροχελώνα (*Mauremys caspica*). Έχει άναφερθεί μόνο στή Ρόδο και τή Σύμη, ενώ στην Κω ζει και ή στικτή νεροχελώνα (*Emys orbicularis*), αν και ή παρουσία της δέν είναι πολύ συχνή. Επίσης ή *Caretta caretta* και ή Πράσινη Θαλασσοχελώνα (*Chelonia mydas*) έχουν σημαντική παρουσία στή περιοχή (Δημάκη, 2010).

3.4.4 Όρνιθοπανίδα

Τό όρνιθολογικό ενδιαφέρον της περιοχής του νότιου Αιγαίου έντοπίζεται σέ δύο στοιχεΐα: τά πουλιά πού φωλιάζουν στην περιοχή και τά πουλιά πού περνούν ως έπισκέπτες. Η μετανάστευση πα-

ρατηρείται τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ χρόνου, ἐνῶ γιά τουλάχιστον ἕξι μῆνες (Μάρτιος-Μάιος καί Αὐγουστος-Ὀκτώβριος) ἀποτελεῖ τό κυρίαρχο ὀρνιθολογικό φαινόμενο τῶν νησιῶν. Τά νησιά τῶν Δωδεκανήσων βρίσκονται πάνω σέ μιά σημαντική μεταναστευτική ὁδó καί ἀποτελοῦν ἓνα σημαντικό τόπο ἀνάπαυσης τῶν πουλιῶν πού ἔχουν διασχίσει τή Σαχάρα καί τή Μεσόγειο. Οἱ ὑγρότοποι πολλῶν νησιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου ὅπως ἡ λίμνη Ψαλίδι καί τό ἔλος Ἀλυκή στήν Κω καί οἱ ὑγρότοποι τῆς Πάτμου εἶναι πολύ σημαντικοί γιά τά ἀποδημητικά πουλιά.

Τό νότιο ἀνατολικό Αἰγαῖο φιλοξενεῖ μερικά σημαντικά καί σπάνια θαλασσοπούλια ὅπως ὁ Μύχος (*Puffinus yelkouan*), ὁ Ἀρτέμης (*Calonectris diomedea*) καί ὁ Ὑδροβάτης (*Hydrobates pelagicus*). Στά παράκτια θαλασσοπούλια κατατάσσονται ὁ Ἀσημόγλαρος (*Larus cachinnans*) καί ὁ Θαλασσοκόρακας (*Phalacrocorax aristotelis*) (Ἀκριώτη, 2010).

3.4.5 Τά χερσαῖα θηλαστικά

Στά Δωδεκάνησα συναντῶνται χερσαῖα θηλαστικά πού ἀνήκουν στά σαρκοφάγα ὅπως ἄλεπού (*Vulpes vulpes*), κουνάβι (*Canis foena*), νυφίτσα, ἄσβός (*Meles meles*), βίδρα κ.ἄ., στά ἀρτιοδάκτυλα ὅπως τό ἐλάφι Πλατόνι ἢ *Dama Dama* (Θεοδωρίδης *et al.*, 2008), ἀγριόγιδα, ἀγριοκάτσικα, ἀγριόχοιροι, ἐντομοφάγα ὅπως σκαντζόχοιροι, μυγαλές, ἀσπάλακες, στά λαγόμορφα ὅπως ὁ λαγός (*Lepus europaeus*) καί τό ἀγριοκούνελο (*Oryctolagus cuniculus*), στά τρωκτικά ὅπως σκίουροι, ποντίκια, ἀρουραῖοι, τυφλοπόντικες κ.ἄ. Ἐπίσης, ὁ μέγας ἀριθμός τῶν σπηλαίων πού ὑπάρχει στά νησιά τοῦ Αἰγαίου φιλοξενεῖ πλῆθος ἀπό νυχτερίδες.

Στή Ρόδο, σέ μιά μικρή κοιλάδα στά δυτικά τοῦ νησιοῦ, στήν Κοιλάδα τῶν Πεταλούδων, συναντᾶται τό καλοκαίρι (ἀπό τόν Ἰούνιο μέχρι τό Σεπτέμβριο) ἡ διάσημη νυχτοπεταλούδα τοῦ εἶδους *Callimorpha quadripunctaria* (συν. *Panaxia quadripunctaria* καί *Euplagia quadripunctaria*) (Δημάκη, 2010) καί (Λιαρῆκος *et al.*, 2012).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΟΤΗΤΑ

4.1 Παγκοσμιοποιημένη τοπικότητα

Ἡ ἔννοια τῆς παγκοσμιοποίησης, κατά τόν Φύκαρη (2004) υἱοθετήθηκε ἀπό εὐρύτερες κοινωνικές ομάδες, προκειμένου νά ἐκφράσει τίς ἐξελίξεις στήν οἰκονομική καί κοινωνική ζωή τοῦ πλανήτη, κυρίως ἐξαιτίας τῆς ἀνάπτυξης τῆς τεχνολογίας, ἡ ὁποία συνετέλεσε στήν ἐνοποίηση τοῦ πλανήτη καί στήν οὐσιαστική κατάργηση τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου ἀλλά καί τήν ἀποσύνδεση χώρου καί χρόνου. Αὕτῃ ἡ νέα σχέση χώρου καί χρόνου ἀποτελεῖ καί τό εἰδοποιό στοιχεῖο τῆς παγκοσμιοποίησης. Ταυτόχρονα, ἡ παγκοσμιοποίηση δημιούργησε μιά σειρά ἀμφιβολιῶν καί ἀμφισβητήσεων μέ κυρίαρχες τή μαζικοποίηση τῶν ἀνθρώπων, τήν ἀπόρριψη καί φθορά τῶν ἐπιμέρους πολιτισμῶν, μέ τήν παράλληλη κατάρρευση τῶν τοπικῶν κοινοτήτων ἀλλά καί τῶν περιβαλλοντικῶν συνθηκῶν, ἐξαιτίας τῆς συνεχοῦς προσπάθειας τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου γιά αὐξηση τῆς παραγωγῆς προϊόντων καί τῶν οἰκονομικῶν κερδῶν. Σέ αὐτό τό πλαίσιο, ἡ σύνδεση τοῦ τοπικοῦ μέ τό παγκόσμιο εἶναι ἄμεση καί πλέον μακρινά συμβάντα ἐπηρεάζουν ἄμεσα κατοίκους, οἱ ὁποῖοι θεωρητικά ἀπό γεωγραφικῆς ἀποψης, βρίσκονται πολύ μακριά ἀπό τά τεκταινόμενα, ἐνῶ τήν ἴδια στιγμή ἀποφάσεις τῶν τοπικῶν κοινοτήτων διαμορφώνουν μιά γενικότερη οἰκονομική ἀλλά καί κοινωνική πολιτική.

Ὅπως ἀναφέρει ὁ Κουλαουζίδης (2006), ὡς ἀπάντηση στήν παγκοσμιοποίηση καί τίς διαδικασίες της, ἐμφανίζεται ἡ ἔννοια τῆς παγκοσμιοποιημένης τοπικότητας (glocalization), ὅπου οἱ τοπικές κοινωνίες διατηροῦν τήν κουλτούρα τους συνεχίζοντας νά λειτουργοῦν σέ παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο. Ἡ προσέγγιση τῆς παγκοσμιοποιημένης τοπικότητας θεωρεῖ τήν κοινωνική ἰσότητα ὡς βάση γιά τήν διεθνή εἰρήνη καί σταθερότητα. Πρόκειται γιά μιά θεώρηση πιό εὐαίσθητη στίς τοπικές ἀνάγκες, πού ἀναγνωρίζει τίς τοπικές κοινωνίες ὡς αὐτές πού πρέπει νά ἡγηθοῦν τῶν διαδικασιῶν πού θά ἐπιφέρουν ἀλλαγές σέ παγκόσμια κλίμακα καί ἔχει ὡς ὄραμα ἕνα καλύτερο μέλλον, πού ὅμως θά εἶναι θεμελιωμένο στίς κοινωνικές καί πολιτισμικές ἀνάγκες τῶν πολιτῶν καί τίς ἰδιαιτερότητες τῆς κάθε κοινωνίας.

Ἡ παγκοσμιοποίηση, συνεπῶς, δέν ἀναιρεῖ τή σημασία τοῦ τοπικοῦ, τῆς συνθήκης τοῦ χώρου, καί σέ τελική ἀνάλυση τῆς γεωγραφίας, ἀλλά τήν ἐγγράφει ὡς ὀργανικό στοιχεῖο στό «γονιδίωμά» της, ἰσχυρίζεται ὁ Κουρλιούρος (2004). Τό παγκόσμιο (global) καί τό τοπικό (local) εἶναι ἔννοιες συμπληρωματικές-(g)local). Ὅσο καί ἂν φαίνεται σχῆμα ὁξύμωρο, ἡ παγκοσμιοποίηση ὡς διαδικασία ὑλοποιεῖται μόνο μέσῳ τῆς «τοπικοποίησης» τῶν παραγωγικῶν δραστηριοτήτων καί τῶν μηχανισμῶν ἐλέγχου τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας.

Ὁ Ἀγαπητός Ξάνθης, σέ ἄρθρο του²⁵, ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ εἰρηνική ἐπανάσταση τῆς ἀειφορίας μπορεῖ νά ξεκινήσει ἀπό τό τοπικό γιά νά ἐπεκταθεῖ στό παγκόσμιο ἐπίπεδο. Χωρίς τό local δέν μπορεῖ νά “σταθεῖ” τό global. Ἡ σύγχρονη ἀπάντηση εἶναι τό “GLOCAL”, ὅπου τό παγκόσμιο διεισδύει στό τοπικό σέ τρόπο ὥστε νά ἐπωφελεῖται ἀπό αὐτό καί τό τοπικό νά αἰσθάνεται ὅτι ἐπιτελεῖ βασικό ρόλο στήν ἐξέλιξη τῆς τοπικῆς πορείας.

Ἡ διπλωματία τῆς ἀειφόρου ἀνάπτυξης μπορεῖ νά μᾶς φέρει κοντύτερα, εἴτε ὡς ἄτομα εἴτε ὡς ἔθνη. Τά περιβαλλοντικά ζητήματα δέν ἀφοροῦν μόνο τήν γειτονιά μας. Οἱ οἰκονομικές δυσπραγίες δέν ἐνοχλοῦν μόνο ἓνα κράτος. Οἱ κοινωνικές ἀναταραχές, ἡ μετανάστευση δέν εἶναι θέματα τοῦ ἑνός. Ἡ ἠθική κατάπτωση δέν μπορεῖ νά παραμένει σέ ἔκταση. Ἡ ποιότητα ζωῆς ὀφείλει νά ἐπανεέλθει σέ ἓνα καινούργιο πολιτισμό, στόν “πολιτισμό τοῦ λογιζομαι” καί ὄχι τοῦ παραλογίζομαι. Ὁ μεγάλος ἱστορικός Θουκυδίδης ἔλεγε “Οἱ καιροί οὐ μενετοί”.

Σήμερα πού τά πάντα κινοῦνται στόν ἀστερισμό τῆς ἀστάθειας καί τῆς ἀβεβαιότητας, τῆς πραγμάτωσης καί τῆς ἐκκρηξης τῆς τεχνοκρατίας, ζητοῦνται σταθερές, ζητοῦνται ἀπάνεμα λιμάνια. Ἡ πολιτική καί ἡ ἀλληλεγγύη πρὸς ὅλα τά βιοτικά εἶδη εἶναι ἀναγκαῖα, ἡ ἀγάπη γιά τόν δίπλα ὑποχρέωση. Γιατί τό πέταγμα μιᾶς πεταλούδας στήν Κίνα, μπορεῖ νά ἐπηρεάσει τό κλίμα στή Ρόδο».

4.2 Τοπικότητα καί βιώσιμη ἀνάπτυξη

Ἡ τοπική ἀνάπτυξη καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς ὑπαίθρου ἱστορικά προέρχεται ἀπό προσπάθειες διαμόρφωσης μιᾶς νέας στρατηγικῆς ἀνάπτυξης ἀναπτυσσόμενων κρατῶν ἀπό διεθνεῖς ὀργανισμούς (Δι-

25. Ἐφημερίδα «Ροδιακή», 23-8-2015 ἢ στό <http://goo.gl/NRk2bd>.

εθνής Τράπεζα, Ήνωμένα Έθνη) στη δεκαετία του 1970, όταν ήδη είχαν αναγνωριστεί τα όρια του έξωγενοῦς ἐκσυγχρονιστικοῦ ὑποδείγματος ἀνάπτυξης καὶ ἀναζητήθηκε μιὰ ἐναλλακτική πρόταση πού θά μπορούσε νά μειώσει τίς ἀνισότητες. Οἱ προσεγγίσεις αὐτές ἐπιχείρησαν νά συνδέσουν τήν ἀνάπτυξη μιᾶς περιοχῆς καὶ τίς ἀναπτυξιακές διαδικασίες μέ τή χρήση τοπικῶν πόρων καὶ τήν κινητοποίηση τοῦ τοπικοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ (Κίζος *et al.*, 2003).

Ὅποιαδήποτε προσέγγιση γιά τήν ὀλοκληρωμένη διαχείριση νησιωτικῶν περιοχῶν ἀπαιτεῖ τήν εἰσαγωγή ἐνός νέου τρόπου διακυβέρνησης, ὁ ὁποῖος βασίζεται στή συμμετοχή καὶ στή συνεργασία ὅλων τῶν τμημάτων τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Ἡ βιώσιμη διαχείριση τῶν νησιωτικῶν περιοχῶν προϋποθέτει τή συμμετοχή ὅλων τῶν ἐνδιαφερομένων στόν σχεδιασμό καὶ στήν ὑλοποίηση ἐνός ἐπωφελοῦς οἰκονομικοῦ μοντέλου. Ἡ βιβλιογραφία πού ἀναφέρεται στήν περιβαλλοντική διαχείριση, ὑπογραμμίζει τήν ἀνάγκη ἀλλά καὶ τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἐμπλοκῆς τῆς τοπικῆς κοινότητας, ὅσον ἀφορᾷ στή διαδικασία ἐπιλογῆς δεικτῶν βιώσιμης ἀνάπτυξης στό πλαίσιο Τοπικῶν Ἀτζέντα 21, οἱ ὁποῖες συνδέουν ὀργανικά τήν πορεία πρὸς τή βιώσιμη ἀνάπτυξη μέ τή χρηστή διακυβέρνηση. Μέσω αὐτῆς τῆς ἐμπλοκῆς, οἱ καθημερινοὶ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἀποκλείονταν παραδοσιακά ἀπό τή λήψη ἀποφάσεων, συμμετέχουν σέ ἀποφάσεις πού ἐπηρεάζουν ἄμεσα τήν καθημερινότητά τους, ἐνῶ παράλληλα παρέχεται ἡ δυνατότητα ἐνδυνάμωσης καὶ ἐκπαίδευσης τῆς τοπικῆς κοινότητας (Χατζηπαρασκευαΐδης, χ.χ.).

Ἡ Τοπική Ἀτζέντα 21 (Local Agenda 21)²⁶ ἢ ΤΑ 21 εἶναι μιὰ διαδικασία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία, οἱ τοπικές ἀρχές σέ ὅλα τὰ μήκη καὶ πλάτη τῆς γῆς, καλοῦνται νά ἐργαστοῦν ἀπό κοινοῦ μέ ὅλους τοὺς φορεῖς τῆς τοπικῆς κοινωνίας καὶ μέ τοὺς πολίτες. Στόχος τῆς συνεργασίας εἶναι ὁ σχεδιασμός καὶ ἡ ὑλοποίηση δράσεων πού θά ἐφαρμόσουν τίς ἀρχές τῆς αἰεφόρου ἀνάπτυξης σέ τοπικό ἐπίπεδο (Ψαρρᾶς, χ.χ.).

26. Ἡ Σύνοδος Κορυφῆς γιά τό Περιβάλλον καὶ τήν Ἀνάπτυξη ἐγινε στό Rio de Janeiro τόν Ἰούνιο τοῦ 1992, ὅπου ὑπογράφεται ἡ «Agenda 21». Εἶναι τό «Πρόγραμμα Δράσης» γιά τό Περιβάλλον καὶ τήν Ἀνάπτυξη γιά τόν 21ο αἰ. Περισσότερα στό: UNESCO (1992). *United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil*. Ἀνακτημένο στίς 4-8-2015 στόν ἰστότοπο <http://goo.gl/aZyVF6>.

Συνοπτικά τά χαρακτηριστικά της ΤΑ 21 είναι:

- * ό καθοριστικός ρόλος τών τοπικῶν ἀρχῶν στήν ἐπίτευξη ἀειφορίας σέ τοπικό ἐπίπεδο,

- * ἡ συμμετοχή στήν παγκόσμια εὐθύνη γιά τόν περιορισμό τῶν ἀρνητικῶν ἐπιπτώσεων στό περιβάλλον,

- * τό μοίρασμα γνώσεων, ἰδεῶν καί ἐμπειριῶν μέ ἄλλες κοινότητες σέ Παγκόσμια βάση,

- * ἡ εὐρεία συμμετοχική διαδικασία ὅλων τῶν ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ καί ἡ βαθιά προσήλωση στίς δημοκρατικές διαδικασίες, καί

- * ἡ ἐνσωμάτωση τῶν περιβαλλοντικῶν, κοινωνικῶν, οικονομικῶν καί πολιτισμικῶν στοιχείων πού ὀρίζουν τήν ποιότητα ζωῆς τῶν πολιτῶν στό τοπικό ἐπίπεδο.

Εἶναι γεγονός ὅτι τά τελευταῖα χρόνια πυκνώνουν οἱ πρωτοβουλίες πανεπιστημιακῶν ἰδρυμάτων, ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοίκησης καί μή κυβερνητικῶν ὀργανώσεων, οἱ ὁποῖες στοχεύουν στήν ἀειφορική διαχείριση τῶν ἐλληνικῶν νησιῶν, μέσῳ τῆς εὐαισθητοποίησης καί συμμετοχῆς τῶν τοπικῶν κοινωνιῶν. Χαρακτηριστικές εἶναι οἱ περιπτώσεις ὅπως:

- * Τό Ἑλληνικό Δίκτυο Συνεργασίας γιά τή Βιώσιμη Ἀνάπτυξη Παράκτιων καί Νησιωτικῶν Περιοχῶν²⁷.

- * Τό Δίκτυο Ἀειφορικῶν Νήσων Αἰγαίου «ΔΑΦΝΗ»²⁸.

- * Ἡ ἐφαρμογή τοῦ προγράμματος «Τοπικοί περιβαλλοντικοί χάρτες» στήν Ἑρμούπολη (1994-95).

- * Πρακτικές βιώσιμης ἀνάπτυξης στά νησιά τῆς Ἰου καί τῆς Τήλου (2004).

- * Ἡ ἐφαρμογή τῆς Τοπικῆς Ἀτζέντα 21 στό δῆμο Καλλιθέας Ρόδου (1998 κ.έ.).

Στήν περίπτωση τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, ἡ ἀειφορία ἐρμηνεύεται ὡς ἡ διατήρηση τοῦ νησιωτικοῦ χαρακτήρα τῶν περιοχῶν αὐτῶν, δηλαδή ἡ σχέση μέ τή θάλασσα. Τά νησιά ζοῦν μέσα σέ ἓνα θαλάσσιο περιβάλλον καί συντηροῦνται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό αὐτό. Ὁ τουρισμός, ἡ ἀλιεία κ.λπ. εἶναι συνάρτηση τῆς ποιότητας τοῦ θαλάσσιου περιβάλλοντος. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ γεωγραφική ἀπομόνωση λόγω τῆς ἀπόστασης ἀπό τήν ξηρά δημιουργοῦν

27. <http://www.coastalpractice.net/gr/index.htm>

28. <http://www.dafni.net.gr/gr/home.htm>

συνθήκες ανάπτυξης πολιτισμών με μοναδικά χαρακτηριστικά, τά όποια σέ πολλές περιπτώσεις άντεξαν στήν πίεση καί τή φθορά τοῦ χρόνου. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τά άποτυπώματα τῶν πολιτισμῶν αὐτῶν διατηροῦνται, σέ πολλά νησιά, σέ καλύτερη γενικά κατάσταση άπό τά άντίστοιχα τῆς ήπειρωτικῆς Ἑλλάδας. Αὐτό άλλωστε –σέ συνδυασμό μέ τό γοητευτικό θαλάσσιο περιβάλλον– έξηγεῖ καί τό γεγονός τῆς προτίμησῆς τους άπό εἰδικές κατηγορίες τουριστῶν (Εὐθυμίουπουλος, 2009).

Κατά τούς Σπιλάνη *et al.* (2005b), ή έφαρμοζόμενη στά νησιά άειφορική βιώσιμη ανάπτυξη έπιτρέπει τή διατήρηση τῆς φυσιογνωμίας (ποικιλομορφία) καί τῶν χαρακτηριστικῶν τους σέ βάθος χρόνου. Κάτι τέτοιο, μπορεῖ νά έπιτευχθεῖ έάν τά χαρακτηριστικά τῶν νησιῶν άξιοποιηθοῦν κατάλληλα καί δέν μετατρέπονται σέ μειονεκτήματα, ὅπως γίνεται μέ βάση τίς συμβατικές άναπτυξιακές προσεγγίσεις. Για παράδειγμα:

* ή άδυναμία τῶν νησιῶν νά παράγουν μαζικά γεωργικά καί κτηνοτροφικά προϊόντα καί ή διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν δομῶν παραγωγῆς καί μεταποίησης, τούς έπιτρέπουν νά προσβλέπουν σέ μία συνεχῶς αύξανόμενη πελατεία πού ένδιαφέρεται για «αὐθεντικά» (Van der Ploeg *et al.*, 2000) άγρο-διατροφικά προϊόντα,

* ή μικρή κλίμακα τῶν κοινωνιῶν, οἱ ρυθμοί ζωῆς πού δέν μοιάζουν μέ εκείνους τῆς πόλης άποτελοῦν ένα άδιαφιλονίκητο πλεονέκτημα για τά νησιά,

* τό πλούσιο περιβάλλον τῶν νησιῶν σέ συνδυασμό μέ τό έντονο πολιτιστικό στοιχεῖο, προσφέρουν μιá μοναδική ποιότητα ζωῆς, καί

* ή έλλειψη δυναμικῶν δραστηριοτήτων, μπορεῖ νά άξιοποιηθεῖ ὡς εὐκαιρία για ανάπτυξη καινοτόμων δράσεων για τή δημιουργία πόλων άριστείας στήν εκπαίδευση, τήν έρευνα, τήν πολιτιστική δημιουργία, τήν παραγωγή εἰδικῶν προϊόντων.

Μέ βάση τά παραπάνω, ή τοπική ανάπτυξη:

* καθίσταται άειφόρος ὅταν ή χρήση τῶν φυσικῶν πόρων γίνεται μέ φειδώ καί σύνεση καί μέ τήν προοπτική κάλυψης τῶν σημερινῶν αλλά καί μελλοντικῶν άναγκῶν (Schilling & Chiang, 2011), καί

* μπορεῖ νά χαρακτηρίζεται άπό έναν τοπικό έλεγχο καί καθορισμό τῶν άναπτυξιακῶν προοπτικῶν, χωρίς ὅμως αὐτό νά άπομονώνει τίς ὅποιες προσεγγίσεις τῆς τοπικῆς ανάπτυξης άπό τό

παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Αντίθετα, τά ωφέληματα θά πρέπει νά εἶναι σέ ὅσο τό δυνατόν μεγαλύτερο βαθμό τοπικά (Slee, 1994).

Συμπερασματικά, κατά τόν Χατζηπαρασκευαΐδη (χ.χ.), κανένα μοντέλο διαχείρισης δέν μπορεῖ νά ἐπιφέρει τά ἐπιδιωκόμενα ἀποτελέσματα ἂν σχεδιάζεται, ἀποφασίζεται καί ὑλοποιεῖται ἀπό ἕναν στενό κύκλο ληπτῶν ἀποφάσεων, στούς ὁποίους περιλαμβάνονται μόνο οἱ κυβερνητικοί φορεῖς, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης καί εἰδικοί ἐμπειρογνώμονες. Ἡ ἀειφορική ἀνάπτυξη τῶν νησιωτικῶν περιοχῶν προϋποθέτει τόν σχεδιασμό καί τήν υἱοθέτηση τοπικῶν σχεδίων ὀλοκληρωμένης διαχείρισης, βασισμένων στίς ἰδιαιτερότητες τῆς κάθε περιοχῆς, καί ἡ ἐπιτυχία της ἐξαρτᾶται ἀπό τήν συντονισμένη δράση σέ τοπικό καί περιφερειακό ἐπίπεδο, κυρίως μέσῳ τῆς πληροφόρησης, τῆς εὐαισθητοποίησης, τῆς ἐκπαίδευσης καί τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τοῦ κοινοῦ, στό πλαίσιο συμμετοχικῶν διαδικασιῶν καί ἐνδυνάμωσης τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν.

4.3 Τοπική παράδοση καί πολιτισμός

Τήν ἐποχή τῆς παγκοσμιοποίησης καί τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἀγορῶν ὁ ὅρος «πολιτισμός», ἐπεκτείνεται πέρα ἀπό τήν τυπική ὀριοθέτησή του, ὡς σύνολο τῶν πνευματικῶν καί τῶν ὑλικῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί διευρύνεται γιά νά συμπεριλάβει νέες διαστάσεις πού μεταξύ ἄλλων ἀφοροῦν: τό φυσικό καί δομημένο περιβάλλον, τή βιώσιμη ἀνάπτυξη, τήν αἰσθητική τῆς καθημερινότηας, τήν εὐαισθητοποίηση σέ περιβαλλοντικά ζητήματα, τή διατήρηση, τόν ἐμπλουτισμό καί τήν ἀνάδειξη τῆς φυσικῆς καί πολιτιστικῆς κληρονομιάς καί βέβαια τό πλαίσιο τῆς σύγχρονης ψηφιακῆς τεχνολογίας (Καμπουροπούλου *et al.*, 2010).

Σύμφωνα μέ τούς Παπαβασιλείου *et al.* (2010), στίς περισσότερες χώρες τοῦ κόσμου ὁ πολιτισμός καί ἡ ἱστορία συνδέονται μέ τήν τοπική γνώση. Ἡ σημαντικότητα τῆς τοπικῆς παραδοσιακῆς γνώσης θυσιάζεται στόν βωμό τῆς ἀνάπτυξης καί μαζί της οἱ φυσικοὶ βιότοποι καί οἱ τοπικοὶ πολιτισμοί (Reyes-Garcia *et al.*, 2005). Ἡ σπουδαιότητα τῆς τοπικῆς γνώσης εὐρέως ἀναγνωρίζεται ἀπό τή διεθνή κοινότητα καί μέ τή Συνθήκη τοῦ 1992 (Ρίο ντέ Τζανέιρο) ὑπογραμμίζεται ὁ ρόλος τῶν τοπικῶν κοινοτήτων καί τῶν αὐτοχθόνων πληθυσμῶν γιά τή διατήρηση τῆς βιοποικιλότητος (Berkes *et al.*, 2000). Ἡ ἀξιοποίηση

της τοπικής γνώσης και η τοπική συμμετοχή παρέχει τη δυνατότητα αναβάθμισης της βιώσιμης ανάπτυξης των κοινοτήτων και του περιβάλλοντός τους, ιδιαίτερα αν τα άτομα που συνδέονται με το φυσικό περιβάλλον ένσωματωθούν στον σχεδιασμό (Kline, 2001). Ο Εϋθυμίουπουλος (2009) θεωρεί ότι η αντίσταση απέναντι στην έκποίηση του περιβάλλοντος και της παράδοσης φαίνεται να είναι ακόμη ισχυρή και αυτό το γεγονός καθιστά τις τοπικές κοινωνίες υποψήφιες για την ένταξή τους σε ένα πρόγραμμα με βάση τις αρχές της αειφορίας.

Η τοπικότητα, κατά τον Συνεφάκη (2012), ως έννοια συμπυκνώνει όλες εκείνες τις ιδιότητες που διαμορφώνουν τη φύση και τον χαρακτήρα των τοπικών κοινωνιών. Κυρίαρχα συστατικά της τοπικότητας είναι το φυσικό περιβάλλον, η τοπική γεωγραφία, οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, οι ιστορικοί κοινωνικοί δεσμοί και η συλλογική κουλτούρα. Ο πολιτισμός, οι πολιτιστικοί πόροι αλλά και η κουλτούρα της κάθε περιοχής συνθέτουν για αυτή μια μοναδική παράδοση και ταυτότητα με αποτέλεσμα να είναι δυνατή ή συνετή αξιοποίησή τους με σκοπό τη βιώσιμη ανάπτυξη (Καραμπέκου *et al.*, 2012). Μέ άλλα λόγια, μπορεί να ειπωθεί ότι η τοπικότητα αποτελεί την αυθεντική έκφραση της παράδοσης και η παράδοση την τυπική όψη της τοπικότητας. Οι δύο έννοιες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες και αλληλένδετες. Σημαντικό είναι να ιδωθεί η παράδοση υπό το πρίσμα της τοπικότητας και να εγγραφεί σε ένα νέο δυναμικό πλαίσιο με σύγχρονα αναπτυξιακά στοιχεία.

Στήν έννοια όμως της παράδοσης, κεντρικό στοιχείο είναι το περιβάλλον όπου έχει παρατηρηθεί ότι οι τοπικές κοινωνίες αναπτύσσουν αρμονικές και, σχεδόν ιδεατά, βιώσιμες σχέσεις με το τοπικό περιβάλλον. Μέ τον τρόπο αυτό, το φυσικό περιβάλλον, αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της παραδοσιακής κοινωνίας και της τοπικότητας. Η ένσωμάτωση της παράδοσης, όπως αυτή εκφράζεται κυρίως από τις σχέσεις της τοπικής κοινωνίας με το περιβάλλον της, στη σύγχρονη αναπτυξιακή διαδικασία και η δημιουργία εναλλακτικών αναπτυξιακών προτύπων συνιστά κρίσιμη πρόκληση για τις τοπικές κοινωνίες. Γίνεται, επομένως, κατανοητό ότι η τοπικότητα είναι μια αμφίσημη και δυναμική έννοια που συνδέεται με την παράδοση και το περιβάλλον, με αποτέλεσμα να επιβάλλει μια έμπεριστατωμένη διεπιστημονική θεώρηση για την μελέτη της (Μαλάκης & Χούλη, 2015).

Γίνεται, τέλος, αντιληπτό ότι είναι απαραίτητη ή συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, προκειμένου να επιτευχθεί η βιώσιμη ανάπτυξη, εφόσον και οι στάσεις και οι συμπεριφορές των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων επηρεάζουν καθοριστικά το πρότυπο ανάπτυξης, το οποίο κάθε φορά υιοθετείται. Η έμπλοκή της τοπικής κοινωνίας σε όλες τις δράσεις για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης διασφαλίζει την αμοιβαία εμπιστοσύνη και τη βεβαιότητα ότι αυτή, αν και συνιστά μέρος των προβλημάτων, μπορεί, ωστόσο, να αποτελέσει σημαντική παράμετρο των λύσεων (Ξανθάκου *et al.*, 2015).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΙΚΟΙ

5.1 Η έννοια της Διά βίου Μάθησης και Έπιμόρφωσης

Η έννοια της μάθησης σύμφωνα με τον Bigge (1990), έχει άμεση σχέση με τη μόνιμη αλλαγή στη συμπεριφορά του ατόμου, η οποία είναι αποτέλεσμα εμπειρίας και πράξης. Η μάθηση έχει προσωπικό και ατομικό χαρακτήρα. Κάθε άτομο μαθαίνει με τον δικό του μοναδικό τρόπο. Οι αλλαγές του ατόμου μέσω της μάθησης συντελούνται στο πεδίο των γνώσεων του, των δεξιοτήτων και των στάσεων του. Βεβαίως, η μάθηση δεν ολοκληρώνεται μόνο μέσα από ένα συγκεκριμένο εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά είναι μία συνεχής διεργασία που συντελείται διά βίου και χρησιμοποιεί διάφορους τρόπους και μέσα.

Ο όρος *Διά βίου Μάθηση* αναφέρεται σε μία φιλοσοφική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η εκπαίδευση θεωρείται ως μία μακροχρόνια διαδικασία που ξεκινάει από τη γέννηση του ανθρώπου και συνεχίζει σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Ο όρος αυτός καλύπτει όλα τα είδη, τύπους και επίπεδα της τυπικής, μή τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης. Συνεπώς, η έπιμόρφωση και η συμπληρωματική εκπαίδευση αποτελούν μία διαρκή προτεραιότητα για τον σύγχρονο άνθρωπο. Ως *έπιμόρφωση* ορίζεται κάθε διαδικασία παροχής εκπαίδευσης ή κατάρτισης σε επαγγελματίες με σκοπό τον εμπλουτισμό, την αναβάθμιση, την ανανέωση και την επικαιροποίηση των γνώσεων τους. Η έπιμόρφωση μπορεί να αποβλέπει όχι μόνο στην ακαδημαϊκή πρόοδο, αλλά και στην ανάπτυξη και βελτίωση της διανοητικής και ηθικής συμπεριφοράς. Ο θεσμός της έπιμόρφωσης

είναι επιβοηθητικός και έχει σαν στόχο, τη σύνδεση της επιστημονικής έρευνας με την εκπαιδευτική πράξη, καθώς επίσης τη συμπλήρωση, βελτίωση και ανανέωση της αρχικής κατάρτισης των επιμορφουμένων (Ευαγγελίου & Δημητρακοπούλου, 2011).

Ο επίσημος όρισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Διά βίου Μάθηση αναφέρεται σε: *Κάθε μαθησιακή δραστηριότητα ή οποία αναλαμβάνεται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής με σκοπό τη βελτίωση των γνώσεων, των δεξιοτήτων και των έφοδιων, στο πλαίσιο μίας προσωπικής, κοινωνικής όπτικής και/ή μίας όπτικής πού σχετίζεται με την άπασχόληση* (European Commission, 2001).

Η Διά βίου Μάθηση περιλαμβάνει την Διά βίου Έκπαίδευση και την Διά βίου Κατάρτιση. Η Διά βίου Έκπαίδευση άφορā τη διαδικασία άπόκτησης γνώσης, γενικής και επιστημονικής, τόσο στο πλαίσιο διαμόρφωσης μίας όλοκληρωμένης προσωπικότητας, όσο και στο πλαίσιο εισόδου στην άπασχόληση, ενώ ή Διά βίου Κατάρτιση άφορā στη διαδικασία εξειδικευμένης μόρφωσης, με σκοπό την άνάπτυξη εξειδικευμένων δεξιοτήτων, στά πλαίσια συγκεκριμένης έπαγγελματικής δραστηριότητας. Υπηρεσίες Διά βίου Κατάρτισης σε άποφοίτους ύποχρεωτικής και δευτεροβάθμιας έκπαίδευσης παρέχουν τά Ίνστιτούτα Έπαγγελματικής Κατάρτισης (IEK), ενώ τά Κέντρα Έπαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) παρέχουν ύπηρεσίες τόσο σε άποφοίτους ύποχρεωτικής και δευτεροβάθμιας έκπαίδευσης, όσο και σε άποφοίτους άνώτατης πανεπιστημιακής και τεχνολογικής έκπαίδευσης²⁹.

Ός τυπική μάθηση (formal learning) όρίζεται τό ίεραρχημένο, δομημένο και όργανωμένο χρονικά σε βαθμίδες εκπαιδευτικό σύστημα, άπό την πρωτοβάθμια έκπαίδευση έως τό πανεπιστήμιο, πού περιλαμβάνει τόσο τίς γενικές άκαδημαϊκές σπουδές όσο και τά εξειδικευμένα προγράμματα και θεσμούς όλοκληρωμένης έπαγγελματικής και τεχνικής έκπαίδευσης (Jeffs & Smith, 1999). Στή χώρα μας έχουμε τίς άκόλουθες βαθμίδες έκπαίδευσης: νηπιαγωγείο, δημοτικό, γυμνάσιο, λύκειο, ΤΕΕ, ΙΕΚ, ΤΕΙ, ΑΕΙ.

Ός μή τυπική μάθηση (non formal learning) όρίζεται όποιαδήποτε όργανωμένη εκπαιδευτική δραστηριότητα έκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος, πού άπευθύνεται σε συγκεκριμένους εκπαιδευόμενους και έχει συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς στόχους

29. Έλληνική Νομοθεσία: <http://www.gsae.edu.gr/el/thesmiko-plaisio/nomoi>

(Jeffs and Smith 1990). Ένα παράδειγμα μη τυπικής μάθησης είναι η Περιβαλλοντική Έκπαίδευση που είναι η διαδικασία ή όποια στοχεύει στην ανάπτυξη, σέ διάφορους τομείς της κοινωνίας, περιβαλλοντικών έννοιών, δεξιοτήτων, στάσεων και περιβαλλοντικού ήθους και πραγματοποιείται από διάφορα Ίδρύματα και στά όποια μπορεί νά συμπεριλαμβάνονται τά σχολεία και τά Πανεπιστήμια (Φραγκούλης & Καραγιάννης, 1996). Η μη τυπική μάθηση εξαρτάται σέ μεγάλο βαθμό και από τό πλαίσιο στό όποιο παρέχεται, και γι' αυτό τό πρόβλημα της έγκυρότητας τών αποκτώμενων γνώσεων είναι ιδιαίτερα έντονο.

Ός άτυπη μάθηση (informal learning) θεωρείται σύμφωνα μέ τούς Jeffs and Smith (1990) ή διαδικασία μέ τήν όποία κάθε άτομο, σέ όλη τή διάρκεια της ζωής του, μαθαίνει και αποκτά στάσεις, αξίες, ικανότητες-δεξιότητες και γνώσεις, από τήν καθημερινή έμπειρία και τίς επιδράσεις πού δέχεται από τό περιβάλλον του (έργασία, οικογένεια, γειτονιά, ελεύθερες ασχολίες, βιβλιοθήκες, μέσα μαζικής ένημέρωσης κ.ά.). Είναι ή μάθηση πού προκύπτει από δραστηριότητες της καθημερινής ζωής οί όποίες σχετίζονται μέ τήν έργασία, τήν οικογένεια ή τόν ελεύθερο χρόνο και δέν είναι διαρθρωμένη από άποψη μαθησιακών στόχων, χρόνου μάθησης ή διδακτικής ύποστήριξης, γι' αυτό και τυπικά δέν οδηγεί σέ έπίσημη πιστοποίηση. Παραδείγματα μορφών άτυπης έκπαίδευσης στή χώρα μας είναι, τά ελεύθερα προγράμματα περιβαλλοντικής έκπαίδευσης, τά προγράμματα κατά του ρατσισμού κ.λπ.

5.2 Η έκπαίδευση και ή έπιμόρφωση τών Κληρικών

Η θεσμοποιημένη έκκλησιαστική έκπαίδευση (τυπική έκπαίδευση) συναντάται στό έλληνικό εκπαιδευτικό σύστημα μόνο στίς δύο από τίς τρείς εκπαιδευτικές βαθμίδες, ήτοι στή δευτεροβάθμια και στήν τριτοβάθμια, ένω ύπάρχει παντελής άπουσία της στήν πρωτοβάθμια έκπαίδευση (νηπιαγωγεία, δημοτικά σχολεία) και άποτελεί μία από τίς βασικές δομές της έλληνικής έκπαίδευσης. Μέ βάση τό θεσμικό πλαίσιο του Ν. 3432/2006 έπιτυγχάνεται ό έκσυγχρονισμός τών Ίδρυμάτων Άνωτάτης Έκπαίδευσης αλλά και της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας έκπαίδευσης και έπιχειρείται μία νέα προσέγγιση γιά τίς σχολικές μονάδες της έκκλησιαστικής

έκπαίδευσης με στόχο την αναβάθμισή τους (Ανδρεόπουλος, 2009).

Τίς παραπάνω ανάγκες επιχειρεί νά θεραπεύσει, κατά τόν νομοθέτη, ό νόμος 3432 (ΦΕΚ 14/τ.Α/2006), στίς βασικές καινοτομίες τοῦ ὁποίου συγκαταλέγονται:

1. Ἡ λειτουργία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Λυκείων καί Γυμνασίων. Παρέμειναν σέ λειτουργία: α) ἑπτά (7) Ἐκκλησιαστικά Γυμνάσια & Γενικά Ἐκκλησιαστικά Λύκεια μέ ἐνιαία Διεύθυνση, λειτουργοῦν στήν Ξάνθη, τό Ἅγιον Ὅρος, τή Θεσσαλονίκη, τή Φλώρινα, τή Λαμία, τήν Πάτμο καί τά Χανιά, β) τρία (3) Γενικά Ἐκκλησιαστικά Λύκεια λειτουργοῦν στά Ἰωάννινα, τήν Ἀθήνα καί τήν Πάτρα.

2. Ἰδρύονται τά μονοετοῦς φοίτησης Ἐκκλησιαστικά Ἰνστιτοῦτα Ἐπαγγελματικῆς Κατάρτισης (ΕΙΕΚ), τά ὁποῖα ἔρχονται νά ἀντικαταστήσουν τήν Δ' τάξη τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Λυκείων (τήν λεγομένη καί *Ἐβδόμη*), στήν ὁποία οἱ μαθητές διδάσκονταν ἀμιγῶς ἐκκλησιαστικά καί θεολογικά μαθήματα.

3. Θεσμοθετοῦνται τά Ἱερατικά Σχολεῖα Δεύτερης Εὐκαιρίας (Ι.Σ.Δ.Ε.), σχολεῖα γυμνασιακοῦ ἐπιπέδου –στή θέση τῶν καταργουμένων «μέσων ἐκκλησιαστικῶν φροντιστηρίων»– καί τά ὁποῖα ἔχουν ὡς εἰδικότερο σκοπό νά καταρτίζουν Κληρικούς ἢ ὑποψήφιους Κληρικούς. Στά Ι.Σ.Δ.Ε. ἐφαρμόζονται προγράμματα ἀμιγῶς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαίδευσης καί οἱ παρεχόμενες σπουδές χωρίζονται σέ Α' καί Β' Κύκλο, διάρκειας 18 μηνῶν ὁ καθένας. Ὑπάρχουν τρία (3) Ι.Σ.Δ.Ε., στήν Κατερίνη, τήν Καρδίτσα καί τήν Καλαμάτα.

4. Στήν Γ/βάθμια Ἐκκλησιαστική Ἐκπαίδευση, οἱ μέ βάση τοῦ Ν.1946/1991 Ἀνώτερες Ἐκκλησιαστικές Σχολές (3ετοῦς φοίτησης) Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης, Βελλάς Ἰωαννίνων καί Ἡρακλείου Κρήτης (Πατριαρχική Ἀνώτατη Ἐκκλ. Ἀκαδημία Κρήτης), μετονομάζονται σέ Ἀνώτατες Ἐκκλησιαστικές Ἀκαδημίες (Α.Ε.Α.), ἔχοντας σάν σκοπό νά «καταρτίζουν στελέχη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στήν Ἑλλάδα, νά παρέχουν ἐκπαίδευση καί νά χορηγοῦν πτυχία ἰσότιμα μέ ἐκεῖνα τῶν Ἰδρυμάτων τῆς Ἀνώτατης Ἐκπαίδευσης». Τά προγράμματα σπουδῶν εἶναι διάρκειας ὀκτώ ἀκαδημαϊκῶν ἐξαμήνων (4ετοῦς φοίτησης) καί ἡ φοίτηση σέ αὐτά εἶναι ὑποχρεωτική. Σέ κάθε Ἀνώτατη Ἐκκλησιαστική Ἀκαδημία ἰδρύεται, ὁργανώνεται καί λειτουργοῦν Προγράμματα Ἱερατικῶν Σπουδῶν, Διοίκησης καί Ὁργάνωσης Ἐκκλησιαστικῶν Ἰδρυμάτων, Παλαιογραφίας, Διοικητικῆς Ὑποστήριξης Ἱερῶν Μητροπόλεων καί Ἐνοριῶν, Ἐκκλησια-

στικής Μουσικής και Ψαλτικής, Διαχείρισης Ἐκκλησιαστικῶν Κειμηλίων και Κοινωνικῆς Ἀλληλεγγύης.

Χωρίς νά ἐντάσσονται στό παραπάνω εἰδικό νομικό πλαίσιο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαίδευσης, σαφῆς ἀναφορά ἐπιβάλλεται νά γίνει στίς δύο Θεολογικές Σχολές Ἀθηνῶν (Τμῆμα Θεολογίας και Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας) και Θεσσαλονίκης (Τμῆμα Θεολογίας και Τμῆμα Ποιμαντικῆς και Κοινωνικῆς Θεολογίας), ὅπου ἡ προσφορά τους εἶναι πολλαπλή στήν Ἐπιστήμη, τήν Ἐκκλησία και τό Ἔθνος. Ἀνέδειξαν και ἀναδεικνύουν ἱκανά στελέχη, χωρίς παρεκκλίσεις ἀπό τή γνήσια ὀρθόδοξη παράδοση, καλλιεργοῦν και προάγουν ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, δίνοντας μορφωμένα στελέχη τόσο στήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ὅσο και στή Μέση Ἐκπαίδευση.

Μέσα σ' αὐτές τίς ὑφιστάμενες ἐκπαιδευτικές δομές στήν Ἑλλάδα, ἡ ἐκκλησιαστική ἐκπαίδευση, ἔχοντας ἔρεισμα τό ἄρθρο 43 παράγραφοι 1 και 2 τοῦ Νόμου 590/1977 (Καταστατικός Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος), λειτουργεῖ σ' ὅλες τίς βαθμίδες τῆς τυπικῆς και τῆς μή τυπικῆς ἐκπαίδευσης. Τό ἄρθρο 43 παρ. 1 τοῦ παραπάνω Νόμου ἀνάμεσα στά ἄλλα ὀρίζει ὅτι: «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος πρὸς εἰδικήν κατάρτισιν και ἐκπαίδευσιν τῶν Κληρικῶν και ὑποψηφίων Κληρικῶν δύναται νά ἰδρύει εἰδικές ἐπιμορφωτικές σχολές και φροντιστήρια» (ΦΕΚ 146/τ.Α/1977).

Μέ ἀναγωγή τοῦ ὁρισμοῦ τῆς μή τυπικῆς ἐκπαίδευσης τῶν Jeffs and Smith (1990) και ἐν προκειμένῳ στὸν ἐκκλησιαστικό χῶρο ἓνας ἀντίστοιχος στό χῶρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ὁ ἑξής: *Μή τυπική Ἐκκλησιαστική Ἐκπαίδευση εἶναι κάθε ὀργανωμένη ἐκπαιδευτική δραστηριότητα ἐκτός τοῦ τυπικοῦ συστήματος ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαιδεύσεως, πού ἀπευθύνεται στοὺς φορεῖς ἀσκήσεως τοῦ ποιμαντικοῦ και διοικητικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας (κατά κύριο λόγο στοὺς Κληρικούς και στοὺς ὑποψήφιους Κληρικούς), και ἔχει ὡς στόχο τή βελτίωση και ἀνάπτυξη τῶν ὑφισταμένων γνώσεων τους ἀλλά και στήν ἐπαύξηση αὐτῶν, ὥστε νά ἀνταποκριθοῦν ἐπάξια στό ἐνοριακό τους ἔργο.*

Φορεῖς παροχῆς και ὀργάνωσης τέτοιων ἐκπαιδευτικῶν δραστηριοτήτων –μή ἐντασσομένων στήν τυπική ἐκπαίδευση– (π.χ. ἐπιμορφωτικά σεμινάρια) εἶναι κατά κύριο λόγο γενικῶς μέν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος σάν συγκεντρωτικός-ὀργανωτικός ἐκκλησι-

αστικός οργανισμός (υπό την έννοια του συντονισμού των τοπικών Ἐκκλησιῶν) μέ ἐκτελεστικό της ὄργανο τή Συνοδική Ἐπιτροπή ἐπί τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαιδεύσεως καί Ἐπιμορφώσεως τοῦ ἑφημεριακοῦ Κλήρου, εἰδικῶς δέ ξεχωριστά κάθε Ἱερά Μητρόπολη ἡ ὁποία ἔχει σαφῶς πιά σαφῇ ἀντίληψη περί τῶν δυσκολιῶν καί ἰδιαιτεροτήτων πού καθεμία ἔχει καί ὡς ἐκ τούτου μπορεῖ νά ρυθμίσει ξεχωριστά τό ἐκπαιδευτικό ἀντικείμενο τό ὁποῖο θά παρέχει στούς Κληρικούς της καί τά λοιπά στελέχη ἀσκήσεως τοῦ ποιμαντικοῦ καί διοικητικοῦ ἔργου της.

Σέ κάθε Μητρόπολη –κατά καιροῦς– πραγματοποιοῦνται ἐπιμορφωτικά σεμινάρια, ὅπως π.χ.: σέ ἀμιγῶς θεολογικά-ποιμαντικά ἀντικείμενα, ἐπιμορφωτικά σεμινάρια κηρύγματος, φροντιστήρια Πνευματικῶν-Ἐξομολόγων, σεμινάρια στόν Τομέα τῆς τελέσεως τῆς Θείας Λατρείας, τῆς ἐκμάθησης τῆς Ἀγγλικῆς Γλώσσας, τῆς συμπλήρωσης γνώσεων στά Ἀρχαῖα Ἑλληνικά καί τῆς χρήσης ἡλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν, γιά τίς παραδοσιακές καί ψηφιακές μεθόδους διαχείρισης τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς στίς Ἱερές Μητροπόλεις, γιά θέματα Αἱρέσεων καί Παραθρησκείας κ.ἄ. Φυσικά τά παραπάνω ἀναφερθέντα παραδείγματα εἶναι ἐνδεικτικά τῆς τάσεως πού ἐπικρατεῖ στήν Ἑλλαδική Ἐκκλησία.

Σημαντική ὑπηρεσία στόν τομέα τῆς ἐπιμόρφωσης προσφέρει τό Διορθόδοξο Κέντρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ΦΕΚ 236/τ.Α/1999), μέ τήν ἐπέκταση τῶν σκοπῶν του στόν καίριο τομέα τῆς ἐπιμόρφωσης Κληρικῶν καί λαϊκῶν στελεχῶν τῆς Ἐκκλησίας προκειμένου νά ἀντιμετωπισθοῦν τά ὀξυμένα προβλήματα τῆς ἐποχῆς σέ γόνιμο διάλογο μέ τήν κοινωνική πραγματικότητα, τίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, τίς ἑτερόδοξες ὁμολογίες, τίς θρησκευτικές παραδόσεις καί τήν πολυπολιτισμική ἐπικαιρότητα ὅπως αὐτή διαγράφεται σήμερα στόν τόπο μας μέ τήν οἰκονομική μετανάστευση³⁰.

Ἀντίστοιχη δραστηριότητα ἀναπτύσσεται καί στό Ἰδρυμα Ποιμαντικῆς Ἐπιμόρφωσης (Ι.Π.Ε.) τῆς Ἱεῖς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν (ΦΕΚ 145/τ.Α/1999), μέ κύριο ἔργο τήν «ποιμαντική τῶν ποιμένων» ἔχοντας σχεδιαστεῖ ταυτόχρονα ὡς ἐπιμορφωτικό ποιμαντικό ἴδρυμα καί ὡς ὁργανισμός προώθησης τῶν ποικίλων δραστηριοτήτων ποιμαντικοῦ χαρακτήρα καί ἔρχεται νά συμπληρώσει κατά τρόπο

30. Βλ. <http://dkee.att.sch.gr>

όργανωμένο, μεθοδικό καί συγκροτημένο τά έλλείμματα στήν ποιμαντική μέριμνα γιά τούς Κληρικούς³¹.

Τό Άριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), προκειμένου νά ανταποκριθεῖ στίς αὐξημένες ανάγκες γιά κατάρτιση, ἐπιμόρφωση, καί ἐξειδίκευση πού ὑπάρχουν στήν ἑλληνική κοινωνία, ἀποφάσισε τή λειτουργία προγραμμάτων Διά βίου Μάθησης, στό πλαίσιο τοῦ Ν. 3879/10 (ΦΕΚ 163/τ.Α/2010). Γιά τόν σκοπό αὐτό συστάθηκε ἡ Ἐπιστημονική Ἐπιτροπή γιά τήν Διά βίου Μάθηση ἡ ὁποία συζήτησε ἀναλυτικά τό ὑπάρχον θεσμικό πλαίσιο, τή διεθνή καί ἐθνική ἐμπειρία, τή σκοπιμότητα καί τίς προϋποθέσεις λειτουργίας στό ΑΠΘ προγραμμάτων Διά βίου Μάθησης καί ἔκρινε ὅτι ἡ λειτουργία τέτοιων προγραμμάτων εἶναι σήμερα ἐπιτακτικότερη ἀπό ποτέ καθώς αὐτά συμβάλλουν στή μείωση τοῦ κοινωνικοῦ αποκλεισμοῦ στήν ἐκπαίδευση καί στήν ἀναβάθμιση τῆς ποιότητας τῆς ἐκπαίδευσης, τυπικῆς καί ἄτυπης. Εἰδικά γιά τόν ἐκκλησιαστικό χῶρο ὑλοποιοῦνται προγράμματα ἐπιμόρφωσης, κατάρτισης, ποιμαντικῆς ἐξειδίκευσης καί Διά βίου Ἐκπαίδευσης ἐν ἐνεργείᾳ Κληρικῶν καί λαϊκῶν στελεχῶν τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων ἀνά τήν ἐπικράτεια³².

Ἰδιαίτερη μνεία γίνεται στό Κέντρο Περιβαλλοντικῆς Ἀγωγῆς καί Εὐαίσθητοποίησης (Κ.Π.Α.Ε.), τό ὁποῖο ἐντάσσεται στό Ἴδρυμα Νεότητος τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, μέ σκοπό τήν πνευματική καλλιέργεια καί τήν εὐαίσθητοποίηση στήν περιβαλλοντική ἀγωγή μέσα ἀπό ἐκπαιδευτικά προγράμματα καί ἄλλες δράσεις, πού ἀφοροῦν τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος μέσα ἀπό τίς ἀρχές καί τή διδασκαλία τῆς Ὁρθόδοξης πίστεως. Στόχος τῆς προσπάθειας αὐτῆς εἶναι ἡ συνεισφορά τῆς Ἐκκλησίας, στή διαμόρφωση ἑνός νέου περιβαλλοντικοῦ ἥθους μέ ὑπεύθυνες στάσεις καί συμπεριφορές πού θά συμβάλλουν στήν προστασία τῆς οἰκολογικῆς ἰσορροπίας καί τῆς ποιότητας τῆς ζωῆς στήν κατεύθυνση τῆς ἀειφορίας. Τό Κ.Π.Α.Ε. διοργανώνει ἡμερήσια καί τριήμερα ἐκπαιδευτικά προγράμματα, σεμινάρια ἐνηλίκων, ἡμερίδες κατάρτισης, καθώς ἐπίσης καί συνέδρια ἐκπαιδευτικοῦ καί περιβαλλοντικοῦ ἐνδιαφέροντος³³.

31. Βλ. <http://iaath.gr/index.php/2011-04-04-14-23-17>

32. Βλ. <http://diaviou.auth.gr>

33. Βλ. <http://iaath.gr/index.php/2010-02-05-11-10-46/-qq>

5.3 Η αξιολόγηση της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης

Η αξιολόγηση κάθε εκπαιδευτικού θεσμού, είναι ένα έγχειρημα μείζονος σημασίας για την πρόοδο και την εξέλιξη του ίδιου του αξιολογούμενου θεσμού τό όποιο προϋποθέτει άφενός νηφαλιότητα, άφετέρου δέ κατά τά μέτρα του δυνατού άντικειμενικότητα.

Ξεκινώντας από την θεσμοθετημένη Εκκλησιαστική Εκπαίδευση, κρίνεται άπαραίτητο νά εξεταστεί, ό ίδιος ό νομοθέτης —ή έλληνική πολιτεία δηλαδή— τί σκοπούς θέτει στη λειτουργία της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης. Τό άρθρο 2 του Ν. 3432/2006 όρίζει τά έξής: «Σκοπός της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης είναι ή ανάδειξη καί κατάρτιση Κληρικών καί Λαϊκών Στελεχών της Όρθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα, ύψηλου μορφωτικού επιπέδου καί χριστιανικού ήθους». Αναλύοντας τή διατύπωση του άρθρου αυτού, εύστοχα ό νομοθέτης εύθύς έξ αρχής όριοθετεί τόν κύριο προορισμό των άποφοίτων αυτών των εκπαιδευτικών δομών, ό όποιος είναι ή στελέχωση της Όρθοδόξου Εκκλησίας στην Ελλάδα είτε ως λαϊκά στελέχη είτε ως Κληρικοί. Έπομένως πρωταρχικός σκοπός της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης είναι κατ' αρχάς ή ανάδειξη στελεχών της Όρθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος.

Παράλληλα μέ την ανάδειξη στελεχών, ως σκοπός τίθεται καί ή κατάρτιση των ύφισταμένων στελεχών της Όρθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος, τά όποια προφανώς δέν έχουν τίς κατάλληλες ή έπαρκείς γνώσεις ώστε νά άντεπεξέλθουν στη διακονία τους. Έκτός αυτών, ό νόμος θέτει σάν σκοπό την παροχή καί την άπόκτηση έκ μέρους των εκπαιδευομένων ύψηλου μορφωτικού επιπέδου καί χριστιανικού ήθους. Έπομένως ό νομοθέτης δέν δείχνει μονόπλευρο ένδιαφέρον στό γνωστικό μέρος της Εκκλησιαστικής εκπαίδευσης αλλά δίνει βαρύτητα καί στην καλλιέργεια του χριστιανικού ήθους. Η όλη προβληματική του συγκεκριμένου άρθρου έγκειται στην έξής διατύπωση: «...ύψηλου μορφωτικού επιπέδου...». Τό ζήτημα λοιπόν είναι τό ύψηλό μορφωτικό επίπεδο νά σχετίζεται μέ την βαθιά θεολογική καί εκκλησιαστική γνώση ή μέ την πολύπλευρη καί σφαιρική γνώση που επιδιώκεται ό σπουδαστής νά άποκομίσει. Διότι στη μέν πρώτη περίπτωση έχουμε άπόφοιτους μέ ύψηλή θεολογική κατάρτιση καί μόρφωση αλλά μοιραία φτωχότερη πολύπλευρη-σφαιρική μόρφωση, στη δέ δεύτερη περίπτωση ναι μέν ύφίσταται μία πίο

ποιοτική καί ύψηλότερου επιπέδου σφαιρική γνώση, ή όποία όμως λειτουργεί εις βάρος τής βαθύτερης θεολογικής καί έν γενεί έκκλησιαστικής γνώσης καί κατάρτισης.

Βάσει τών αναλυτικών προγραμμάτων τόσο τών Έκκλησιαστικών Γυμνασίων όσο καί τών Λυκείων, παρατηρούμε ότι ή πολιτεία τηρεϊ μιά ένδιάμεση στάση σ' αὐτές τίς δυό προοπτικές. Άφενός διδεται αύξημένη βαρύτητα σέ μαθήματα Θρησκευτικών, Θεολογικά καί Έκκλησιαστικά τά όποία κατέχουν περισσότερες ώρες στό ώρολόγιο πρόγραμμα τών σχολείων αὐτών έν συγκρίσει μέ τίς ώρες πού κατέχουν στά άλλα όμοιόβαθμα σχολεία τοῦ ελληνικοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος. Άφετέρου δέ διδάσκονται καί σχεδόν όλα τά υπόλοιπα μαθήματα πού διδάσκονται καί στά ήμερήσια Γυμνάσια-Λύκεια, ώστε νά μήν ύστεροῦν σέ γνώσεις.

Όσον αφορά τά Ίερατικά Σχολεία Δεύτερης Εὐκαιρίας (ΙΣΔΕ) καί τίς Ανώτατες Έκκλησιαστικές Ακαδημίες, τά προγράμματα σπουδών τους παρουσιάζουν αύξημένη (άν όχι μονόπλευρη) βαρύτητα σέ μαθήματα μέ αντικείμενο θεολογικό καί έκκλησιαστικό. Βέβαια δέν πρέπει νά λησμονοῦμε ότι έκ τοῦ νόμου αὐτοί οί δυό φορεϊς έκκλησιαστικής εκπαίδευσεως αποτελοῦν φορεϊς Διά βίου Εκπαίδευσης, όποτε εἶναι θεμιτό τό πρόγραμμα σπουδών τους νά εἶναι προσανατολισμένο σέ μιά γνωστική κατεύθυνση.

Άπό τήν άλλη πλευρά ή μή τυπική δομή τής έκκλησιαστικής εκπαίδευσεως, υπό τόν τύπο τών επιμορφωτικῶν σεμιναρίων —ως επί τό πλεῖστον— διαφοροποιεῖται ως πρός τήν σκοποθεσία, τό ποιός όρίζει αὐτήν αλλά κινεῖται στά ἴδια πλαίσια ως πρός τόν γενικότερο σκοπό πού θεραπεύει ή λειτουργία της. Κατ' αρχάς ή μή τυπική έκκλησιαστική εκπαίδευση διαθέτει αὐτονομία, ελευθερία ἔναντι τών τυπικῶν δομῶν τής έκκλησιαστικής εκπαίδευσης. Στήν τυπική έκκλησιαστική εκπαίδευση οί σκοποί, οί στόχοι καθώς καί τό μαθησιακό αντικείμενο όρίζονται από τήν κεντρική ὑπηρεσία τοῦ αρμοδίου Υπουργείου καί όπως εἶναι φυσικό ἔχει όμοιόμορφη εκτέλεση σέ όλα τά έκκλησιαστικά σχολεία καί σχολές. Αντίθετα στή μή τυπική εκπαίδευση τό αντικείμενο, οί στόχοι καί οί σκοποί τίθενται από τούς ἴδιους τούς φορεϊς πού επιμορφώνουν τό ανθρώπινο δυναμικό τους, καί τό προσαρμόζουν καταλλήλως πρός τίς μαθησιακές ανάγκες τής ὑπηρεσίας τους αλλά καί τών επιμορφουμένων.

Επιπρόσθετα, ένῶ ή τυπική έκκλησιαστική εκπαίδευση σκο-

πείνει στην ανάδειξη νέων στελεχών της Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀντιθέτως ἢ μή τυπική ἐκπαίδευση δέν ἐνδιαφέρεται νά ἀναδείξει ἀλλά νά καταρτίσει τά ὑφιστάμενα στελέχη. Βέβαια κοινή βάση τόσο τῆς τυπικῆς ὅσο καί τῆς μή τυπικῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἡ διακονία τους στήν Ἐκκλησία, ὡς πρὸς τὴν παροχή γνώσεων, στάσεων καί δεξιοτήτων τόσο στὰ ὑφιστάμενα στελέχη ὅσο καί στὰ ἐκκο-
λαπτόμενα.

Ὁ θεσμός τῆς ἐπιμόρφωσης στήν Ἑλλάδα εἶναι ἀρκετά νέος καί ἐν πολλοῖς καθόλου σχεδόν συνειδησιακά ριζωμένος στήν ψυχοσύνθεση τοῦ Ἑλληνα. Ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο βρίσκεται σέ ἐμβρυώδη μορφή καί στὸν ἑλλαδικό ἐκκλησιαστικό χῶρο ὁ θεσμός τῆς ἐπιμόρφωσης, ὁ ὁποῖος ἔχει μόλις λίγα χρόνια πού λειτουργεῖ στοὺς κόλπους τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸ μεθοδικὰ καί συστηματικά. Μέλλει νά ὁργανωθεῖ ἔτι περαιτέρω, καί νά περιλάβει (ὅπως ἤδη συμβαίνει σέ ἀρκετές περιπτώσεις) καί ἄλλες γνωστικές θεματικές ἐνότητες –ἐκτός τῆς θεολογικῆς– χρήσιμες στὸν σύγχρονο Κληρικό (Μόσχος, 2010).

5.4 Οἱ ἐπιμορφωτικές ἀνάγκες τῶν Κληρικῶν

Ἡ ἀειφορική ἀνάπτυξη, ὡς ἀπάντηση στὴ σημερινή κρίση τοῦ πλανήτη, προτάσσει ὡς βασικὲς ἀξίες τὴν αὐτονομία τῶν ἀτόμων καί τῶν κοινωνικῶν ομάδων, τὴν ὑπευθυνότητα πού ἀφορᾷ τὸν ἑαυτό τους μέ τοὺς ἄλλους, τὴ φύση καί τίς ἐπόμενες γενιές καί τὸν στοχασμό γιὰ δράση πρὸς τὴ βελτίωση τῆς ποιότητος τῆς ζωῆς (Φαραγγιτάκης & Σπανοῦ, 2006). Ἡ ἐπιμόρφωση τῶν Κληρικῶν θεωρεῖται ἀναγκαία λόγω τῶν σύγχρονων ποιμαντικῶν ἀναγκῶν πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐκτεταμένη οἰκονομική κρίση, τὴν πολυπολιτισμική σύνθεση τῆς κοινωνίας. Ὅμως, γιὰ νά σχεδιαστεῖ ἀποτελεσματικά ἡ ἐπιμόρφωση, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ διερεύνηση τῶν προσωπικῶν τους ἀναγκῶν (Βεργίδης, 1999).

Γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἐπιμορφωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ πληθυσμοῦ-στόχου, ἀπαιτεῖται καταρχὰς ἡ ἀποσαφήνιση τῆς ἔννοιας ἀνάγκη καί ὁ προσδιορισμός τοῦ σημασιολογικοῦ της περιεχομένου (Βεργίδης, 1999, σελ. 22-37). Ἡ ἔννοια ἀνάγκη συγχέεται συχνά μέ παρεμφερεῖς ἔννοιες, ὅπως:

* ἡ ἀναγκαιότητα, μέ ἀποτέλεσμα τὸν κίνδυνο ἄκριτης ἀπο-

δοχής αναγκών που παρουσιάζονται ως μή διαπραγματεύσιμες «αναγκαιότητες» ή αντίθετα, τήν αμέριμνη προσδοκία υλοποίησης σχεδίων και πολιτικών που ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένες ανάγκες, χωρίς όμως τήν επίπονη, επίμονη και συστηματική εργασία που προϋποθέτει ή εφαρμογή τους, με τήν άπλη άναγωγή τους σε κάποια μεταφυσική αναγκαιότητα,

* ή *έπιθυμία*, που παραπέμπει σε έναν άκρατο ύποκειμενισμό, και

* ή *ζήτηση*, που άποτελεϊ όρο της οίκονομίας (νόμος της προσφοράς και της ζήτησης).

Διευκρινίζεται ότι ή έννοια άνάγκη όρίζεται πάντοτε στό πλαίσιο μιās θεωρητικής προσέγγισης και συνεπώς επιδέχεται διαφορετικούς όρισμούς (Βεργίδης, 2003).

Η διερεύνηση αναγκών άφορᾶ τόν προσδιορισμό στόχων και τήν άναγνώριση της διαφοράς μεταξύ τών στόχων και της ύπάρχουσας κατάστασης, δηλαδή ή διαδικασία προσδιορισμού της άπόστασης μεταξύ του «*τί εἶναι*» και του «*τί θά έπρεπε νά εἶναι*». Τό «*τί θά έπρεπε νά εἶναι*» άντιστοιχεί στή στοχοθεσία και έξαρτάται άπό τό επίπεδο έμβάθυνσης της διερεύνησης αναγκών (Vergidis, Katsigianni, Brinia, 2010). Σύμφωνα μέ τούς Scriven & Roth (1978), άνάγκη εἶναι ή διαφορά άνάμεσα στό ύπάρχον (actual) και τό ικανοποιητικό (satisfactory).

Εἶναι γενικά άποδεκτό ότι μιά άπό τίς προϋποθέσεις της άποτελεσματικής έκπαίδευσης ένηλίκων εἶναι τό περιεχόμενό της νά έχει άμεση σχέση μέ τίς άνάγκες και τίς έμπειρίες τών έκπαιδευόμενων (Βεργίδης, 1998· Κόκκος, 2005, σελ. 94). Όστόσο, σε πολλές περιπτώσεις, άκόμα και όταν ό πληθυσμός-στόχος έχει συνειδητοποιήσει σε βάθος τίς εκπαιδευτικές του άνάγκες, δέν τίς έκφράζει ρητά ή τίς έκφράζει μέ έμμεσο και ύπαινικτικό τρόπο. Η διερεύνηση αναγκών, τελικά, άποτελεϊ μιά συνεχή διαδικασία ένταγμένη στήν ιδιαίτερη οίκονομική, κοινωνική και πολιτική κατάσταση, μέ όρους προσδιορισμού του θεσμικού πλαισίου και της επίδρασής του στήν ομάδα-στόχο (Scriven & Roth, 1978).

Η «ανάγκη» στήν καθημερινή έπικοινωνία, σύμφωνα μέ τήν Εύκλειδη (1989) νοεῖται ως ένα αἶσθημα ύστέρησης ή έλλειψης, τό όποιο ώθει τούς ανθρώπους σε ένέργειες οι όποιες άποσκοπούν στήν ικανοποίησή του. Η διαδικασία ικανοποίησης τών αναγκών, έφόσον έμφανίζεται ως μεθοδευμένη δραστηριότητα, άποτελεϊ πηγή ένερ-

γητικότητας καί ώθησης τοῦ ἀτόμου γιά δράση. Ἡ ἀνάγκη ἀποτελεῖ συνεπῶς, ἓνα εἶδος κινήτρου μέσω τοῦ ὁποίου διαφοροποιεῖται ἡ ἀνθρώπινη συμπεριφορά.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ θεωρία τοῦ Abraham H. Maslow (1987) γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων στήν ὁποία ἐπιχειρήσε νά ταξινομήσει τίς ἀνάγκες τοῦ ἀτόμου. Σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή, οἱ ἀνθρώπινες ἀνάγκες κατατάσσονται σέ ὁμάδες μέ βάση τήν ἰσχύ τους, τή σειρά ἀνάπτυξή τους κατά τή διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τή θέση τους στήν ἐξελικτική κλίμακα καί τόν βαθμό πού ἡ ἱκανοποίησή τους εἶναι κρίσιμη γιά τήν ἐπιβίωση τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἱεράρχηση σχηματοποιεῖται μέσω μιᾶς πυραμίδας, ἀπό τή βάση τῆς ὁποίας ξεκινοῦν οἱ πιό ἰσχυρές καί καταλήγει στίς λιγότερο ἰσχυρές.

Ἐξειδικεύοντας τήν ἔννοια τῆς ἀνάγκης στό πεδίο τῆς ἐπιμόρφωσης τῶν Κληρικῶν, διακρίνονται διάφορα εἶδη ἀναγκῶν πού συναντᾶ ὡς *λειτουργός-ἐπαγγελματίας*. Ὁ Κληρικός ἔχει γνωστικές ἀνάγκες, δηλαδή ἀνάγκες πού σχετίζονται μέ τό καθημερινό ποιμαντικό του ἔργο, οἱ ὁποῖες μπορεῖ νά ἀφοροῦν ἄμεσα στό λειτούργημά του ἢ ἀπλῶς νά σχετίζονται μέ αὐτό, καθὼς καί ἐπαγγελματικές ἀνάγκες, οἱ ὁποῖες σχετίζονται μέ τήν ἐπαγγελματική ἀνάπτυξή του ἢ ἄλλιωῶς μέ τήν καριέρα του. Οἱ *ἐπαγγελματικές ἀνάγκες* ἀναφέρονται στήν ἀπόκτηση κάποιας δεξιότητος, τή βελτίωση μιᾶς ἱκανότητος, τήν προετοιμασία γιά τήν ἀνάληψη ἐνός νέου ρόλου ἢ τήν ἱεραρχική ἀναβάθμισή του.

Μιά ἄλλη μορφή ἀναγκῶν τῶν Κληρικῶν εἶναι οἱ *προσωπικές*, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν στήν προσωπική ἀνάπτυξή του μέσω τῆς ἱκανοποίησης ἀτομικῶν ἐνδιαφερόντων σχετικῶν μέ τό λειτούργημά του ἢ ὄχι. Εἰδικότερα, ἡ διερεύνηση ἀναγκῶν τῶν Κληρικῶν στοχεύει νά ἀναγνωρίσει ἀδυναμίες καί ἐλλείψεις στήν ἀπόδοσή τους, προβλήματα πού ἀντιμετωπίζουν καθημερινά, καθὼς καί τομεῖς στούς ὁποίους ἐπιθυμοῦν νά βελτιωθοῦν.

Οἱ ἀνάγκες ἀποτελοῦν τήν κινήτριά δύναμη κάθε ἐπιμορφωτικῆς δραστηριότητος καί πρέπει νά διερευνῶνται σέ τρία ἐπίπεδα: α) τό *ὀργανωτικό ἐπίπεδο*, πού περιλαμβάνει τίς ἀνάγκες τῆς Ἐκκλησίας ὡς ὀργανισμοῦ γενικά, τοὺς δέ ἐνοριακοὺς ναοὺς ὡς φορεῖς ἀσκήσεως τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας εἰδικότερα, β) τό *ἐπαγγελματικό ἐπίπεδο*, τό ὁποῖο ἀναφέρεται στίς ἀνάγκες τῶν Κληρικῶν ὡς μελῶν μιᾶς ἐπαγγελματικῆς ὁμάδας, καί γ) τό

προσωπικό επίπεδο, δηλαδή τίς ανάγκες κάθε Κληρικού χωριστά. Οί ανάγκες αὐτῶν τῶν τριῶν ἐπιπέδων δέν εἶναι δυνατόν πάντα νά διαχωρίζονται ἀπόλυτα, ὁρισμένες φορές ἀλληλεπικαλύπτονται.

Ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς διερεύνησης ἀναγκῶν στόν ἐφημεριακό Κλῆρο ἐξαρτᾶται ἀπό κάποιους παράγοντες, ὅπως ἡ ἐνεργητική συμμετοχή ὅλων τῶν Κληρικῶν μιᾶς εὐρύτερης ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας (π.χ. μιᾶς Μητροπόλεως), καθώς καί ἡ διάθεσή τους γιά μάθηση καί ἀλλαγῇ. Συνεπῶς ἡ διαδικασία διερεύνησης ἀναγκῶν δέν εἶναι μιά παθητική διαδικασία πού ἔχει τήν ἀναφορά της σέ μιά ομάδα ἀτόμων (ἐν προκειμένῳ τόν ἐφημεριακό κλῆρο), ἀλλά μιά συμμετοχική διαδικασία, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιτυχής ἐκβασή ἐγκρίνεται κυρίως στή συμμετοχή τῶν ἰδίων τῶν ἀτόμων (Μόσχος, 2010).

Προκειμένου λοιπόν ὁ κάθε Κληρικός, ἀλλά καί κατ' ἐπέκταση κάθε στέλεχος τῆς Ἐκκλησίας, νά ἀνταποκριθεῖ ἀποτελεσματικά στά καθήκοντά του εἶναι ἀπαραίτητο νά διαθέτει ἐπιστημονικές γνώσεις καί ἐμπειρία, ἐπικοινωνιακές ικανότητες καί νά ἐπιδιώκει τήν ἐπαγγελματική του ἀνάπτυξη μέ διαρκῇ καί πολὺπλευρῇ ἐπιμόρφωση.

Τήν ἀνάγκη ἐπιμόρφωσης τοῦ ἐφημεριακοῦ Κλήρου, εἶχε ἐπισημάνει ἄρκετά χρόνια πρίν, ὁ μακαριστός Ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος (1998 καί 2001): «Στηριζόμενοι στή δύναμη τοῦ λαοῦ πρέπει νά ἀνοιχθοῦμε σέ νέους ὀρίζοντες, νά μεθοδεύσουμε τή συνεχή ἐπιμόρφωση τοῦ Κλήρου» καί «... ἡ διαρκὴς ἐπιμόρφωση κληρικῶν καί λαϊκῶν στελεχῶν τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νά σχεδιαστεῖ μέ βάση τίς σύγχρονες ἀνάγκες τῆς Ἐκκλησίας καί στόχο τήν ἐπιτυχή ἀντιμετώπιση τῶν προκλήσεων τῶν καιρῶν».

Στό ἴδιο κλίμα συνεχίζει καί ὁ σημερινός Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν κ. Ἱερώνυμος (2010), ὁ ὁποῖος χαρακτήρισε ὑποχρεωτική καί ἀναγκαία τήν ἐπιμόρφωση τῶν Κληρικῶν, ἐπισημαίνοντας πῶς «στήν Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν κανένας δέν θά χειροτονεῖται ἐάν προηγουμένως δέν ἔχει παρακολουθήσει τά ἀπαραίτητα σεμινάρια τοῦ Ἰδρύματος Ποιμαντικῆς Ἐπιμόρφωσης». Ἀναφέρθηκε στή σπουδαιότητα τῆς ἐπιμόρφωσης, ὑπογραμμίζοντας ὅτι «γιά νά διατηρήσουμε τήν πολιτιστική μας κληρονομιά, ἐναν ἀπό τούς βασιικούς πυλῶνες πού στηρίζεται τό ἔθνος μας, χρειαζόμαστε καί τούς κατάλληλους Κληρικούς».

5.5 Μορφές επιμόρφωσης σέ θέματα περιβάλλοντος

Ο σχεδιασμός και η οργάνωση προγραμμάτων επιμόρφωσης σέ μιά συγκεκριμένη περιοχή, γιά νά φέρει ικανοποιητικά αποτελέσματα πρέπει νά παίρνει υπόψη της τίς γενικότερες εκπαιδευτικές συνθήκες τής περιοχής, αλλά και τά δεδομένα τών επιμορφούμενων, στους οποίους απευθύνονται τά επιμορφωτικά προγράμματα, καθώς και οι αντιλήψεις τους (Κατσακιώρη *et al.*, 2008).

Οί Κληρικοί και τά στελέχη τής Έκκλησίας ώς ενήλικες (ή και μεσήλικες) επιμορφούμενοι, μαθαίνουν, δηλαδή κατακτούν νέες γνώσεις, αναπτύσσουν νέες δεξιότητες και υιοθετούν νέες στάσεις και συμπεριφορές, κάτω από όρισμένες προϋποθέσεις (Εύθυμιού, 2010):

* Η μάθηση δέν μπορεί νά στηρίζεται στή μνήμη, αλλά στήν κατανόηση.

* Οί στόχοι τών προγραμμάτων νά εἶναι αντιληπτοί και νά γίνονται αποδεκτοί από τούς συμμετέχοντες.

* Οί εκπαιδευόμενοι νά συμμετέχουν κατά τό δυνατόν σ' όλες τίς φάσεις οργάνωσης τοῦ προγράμματος.

* Οί εκπαιδευτικές μέθοδοι και τεχνικές πού χρησιμοποιούνται, πρέπει νά προάγουν τή συμμετοχή, τήν αλληλεπίδραση, τήν ανταλλαγή ἐμπειριών, τή συλλογικότητα και τή συνεργασία.

* Ο ρόλος τοῦ εκπαιδευτῆ νά εἶναι κυρίως ρόλος καθοδηγητῆ και συντονιστῆ τών δράσεων τών εκπαιδευομένων.

* Τό μαθησιακό κλίμα πρέπει νά χαρακτηρίζεται από τόν αλληλοσεβασμό και τήν αλληλοαποδοχή τών μετεχόντων, από τήν ανοιχτότητα, από τήν ἐλευθερία ἐκφρασης και τήν ἀπουσία κριτικῆς.

5.5.1 Η ἀρχή τής ἐνεργητικῆς συμμετοχῆς

Η χρήση ἐνεργητικῶν-συμμετοχικῶν εκπαιδευτικῶν τεχνικῶν στή σύγχρονη ἐκπαίδευση ἐνηλίκων ἀποτελεῖ κατά τούς μελετητές κομβικό στοιχεῖο γιά τήν ἀποτελεσματική μάθηση, ἐφόσον σχετίζεται ἄμεσα μέ τή βασική ἀρχή μάθησης ἐνηλίκων σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ ἐνήλικοι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν συμμετέχοντας ἐνεργά στή μαθησιακή διεργασία.

Οἱ βασικές ἀρχές πού διέπουν τήν ἐνεργητική συμμετοχή ἐκπαίδευση ἐνηλίκων συνδέονται ἄμεσα μέ τά χαρακτηριστικά και προϋ-

ποθέσεις μάθησης τῶν ἐνηλίκων, ὅπως ἔχουμε ἀναφερθεῖ στήν προηγούμενη ἐνότητα.

Ἕνα σύγχρονο θεωρητικό μοντέλο πού ἐπαληθεύει τήν ἀρχή τῆς ἐνεργητικῆς συμμετοχῆς τῶν ἐνήλικων ἐκπαιδευομένων εἶναι ὁ «κύκλος τῆς μάθησης» τοῦ Kolb, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἡ πορεία πρὸς τή μάθηση περνᾷ ἀπό διαδοχικά στάδια, πού ἀλληλεπιδροῦν καί ἀλληλοεπηρεάζονται. Ὁ κύκλος μάθησης ἀρχίζει μέ τήν ἐμπειρία, προχωρεῖ ἐπάνω στήν ἐμπειρία καί καταλήγει στήν πράξη. Ἀπό τόν κύκλο τῆς μάθησης προκύπτει ὅτι τό μοντέλο κάθεται μεταφορᾶς τῆς γνώσης, εἶναι μὴ ἀποτελεσματικό, σέ ἀντίθεση μέ τό μοντέλο σύμφωνα μέ τό ὁποῖο οἱ διδασκόμενοι συμμετέχουν ἐνεργητικά στήν πορεία τῆς μάθησης, ἰδιαίτερα στά στάδια τῆς προετοιμασίας γιά δράση, τῆς δράσης καί τῆς ἀξιολόγησης. Σύμφωνα μέ ἔρευνες, διαπιστώθηκε ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ τίς μεθόδους διδασκαλίας οἱ ἐκπαιδευόμενοι ἔδιναν ἰδιαίτερη ἔμφαση σέ ἐκεῖνες πού ἐνίσχυαν τό ὁμαδοσυνεργατικό κλίμα μέσα στήν τάξη, καθὼς συνέβαλαν στήν ἐνίσχυση τῆς ἐνεργητικῆς συμμετοχῆς τους καί στήν ἀπόκτηση γνώσεων καί δεξιοτήτων ἀπαραίτητων γιά τοὺς ἐκπαιδευόμενους, παρά στίς μεθόδους πού προωθοῦσαν τή συσσώρευση ἀκαδημαϊκῶν γνώσεων (Ἰωάννου & Ἀθανασοῦλα-Ρέππα, 2008).

5.5.2 Ἡ ἐξ ἀποστάσεως ἐπιμόρφωση

Σύμφωνα μέ τίς Βασάλα & Γεωργιάδου (2010), ἡ Ἐξ Ἀποστάσεως Ἐκπαίδευση (ΕΞΑΕ), ἡ ὁποία ἐξ ὀρίσμου παρέχει τή δυνατότητα στὸν ἐκπαιδευόμενο νά χρησιμοποιεῖ τήν κατοικία του ὡς τόπο μάθησης καί νά μελετᾷ μέ τό δικό του ρυθμό ὑποστηριζόμενος ἀπὸ εἰδικὰ σχεδιασμένο ἐκπαιδευτικό ὑλικό θά μπορούσε νά ἀποτελέσει μιά ἐναλλακτική πρόταση στήν ἐπιμόρφωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν στήν ΠΕ, συμβάλλοντας στήν ἄρση τῶν ἐμποδίων (μακριὰ ἀπὸ τόν τόπο κατοικίας, πολλαπλές ὑποχρεώσεις, μέ κύριες τίς οἰκογενειακές καί τίς ἐπαγγελματικές, οἰκονομική ἐπιβάρυνση). Οἱ περιορισμοί πού θέτει ἡ συμβατική ἐπιμόρφωση, πού ἀπαιτεῖ τή φυσική παρουσία καί θέτει προϋποθέσεις συμμετοχῆς φαίνεται νά αἰρονται μέ τήν ΕΞΑΕ, ἀφοῦ μπορεῖ νά ἀποτελέσει μιά ἐναλλακτική πρόταση γιά τήν ἐπιμόρφωση στήν ΠΕ.

Ἡ ΕΞΑΕ παρέχει τή δυνατότητα στόν ἐκπαιδευόμενο νά χρησιμοποιεῖ τήν κατοικία του ὡς χώρο μάθησης, ἰδιαίτερα ἐκεῖνοι τῶν νησιωτικῶν καί ἄλλων ἀπομονωμένων περιοχῶν, καί νά μελετᾷ μέ τόν δικό του ρυθμό, ὑποστηριζόμενος ἀπό εἰδικά σχεδιασμένο ἐκπαιδευτικό ὕλικό καί ἀπό Καθηγητές-Συμβούλους. Πέραν τούτου, ὑπάρχει καί δυσκολία ἐξεύρεσης κατάλληλων ἐπιμορφωτῶν σέ ὅλη τήν ἐπικράτεια.

Ἐκτός ἀπό τά παραπάνω προφανῆ ὀφέλη, μέ τήν ΕΞΑΕ δίνεται ἡ εὐκαιρία ἐπιμόρφωσης στήν Π.Ε. μέσα ἀπό μιᾶ διαδικασία πού πρεσβεύει ποιοτικές σπουδές καί σέβεται τίς ἀνάγκες τῶν ἐνηλίκων. Αὐτό σημαίνει ὅτι λαμβάνονται ὑπόψη οἱ προϋπάρχουσες γνώσεις καί ἐμπειρίες τῶν Κληρικῶν καί τῶν συνεργατῶν τους.

Ἐξαιρετικά σημαντικό εἶναι ἀκόμη ὅτι, χάρις στήν εὐελιξία πού παρέχει ἡ ΕΞΑΕ, οἱ ἐν λόγῳ ἐκπαιδευόμενοι κατά τή διάρκεια τῶν ἐπιμορφωτικῶν προγραμμάτων ἔχουν τήν εὐκαιρία νά ἐπιμορφωθοῦν σέ ζητήματα ἐνός ἀειφόρου μέλλοντος πού ἀπαιτεῖ διαφορετικές προσεγγίσεις ἀπό περιοχή σέ περιοχή «ἀνάλογα μέ τά περιβαλλοντικά καί κοινωνικά ζητήματα ἀλλά καί τίς πολιτικές δυναμικές πού ὑπάρχουν σέ κάθε τόπο».

Ἡ ΕΞΑΕ κατὰ κανόνα ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις διεπιστημονικότητας, χρησιμοποιώντας ἕνα εὐέλικτο καί πολυμορφικό ὕλικό τό ὁποῖο προσεγγίζει διεπιστημονικά καί διαθεματικά τά γνωστικά ἀντικείμενα, ἐξετάζοντας ἕνα εὐρύ φάσμα δεδομένων καί ἀπόψεων (Βασάλα & Γεωργιάδου, 2006).

5.5.2.1 Μέ συμβατικά μέσα

Ἡ πιό ἀπλή μορφή ἐπιμόρφωσης πραγματώνεται μέ τή χρήση ἔντυπου ὕλικου (ἐγκύκλιοι, ὁμιλίες, φυλλάδια). Πέρα ἀπό τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς μορφῆς, δομῆς, ὕφους καί γλώσσας τοῦ ἐντύπου πού κάθε φορά χρησιμοποιεῖται, γιά νά ὑπάρχουν τά προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, τό ὕλικό θά πρέπει σαφῶς νά ἔχει ὀρισμένα χαρακτηριστικά καί φυσικά προσανατολισμένο σέ περιβαλλοντικά θέματα.

Τέτοιας μορφῆς ὕλικό πού ἀπό τό 1989 καί ἔξῃς προσφέρεται γιά περιβαλλοντική εὐαισθητοποίηση καί δράση, ἀποτελοῦν τά μηνύματα πού ἐξαπολύει τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τήν 1η Σεπτεμβρίου

έκάστου έτους, ήμέρα προσευχής γιά τήν προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἀπό τά μηνύματα τῆς τελευταίας 20ετίας ἔχει ἀντληθεῖ ἡ παρακάτω θεματολογία:

- * Ὁ ρόλος καί ἡ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς κτίσης
- * Περιβαλλοντικό ἥθος (εὐχαριστιακό, ἀσκητικό, λειτουργικό)
- * Ὁ ἄνθρωπος ὡς τοποτηρητής τῆς Δημιουργίας
- * Ἡ περιβαλλοντική καταλλαγή ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀγαπητικῆς σχέσης μέ τόν Θεό
- * Ἡ ἐγκράτεια καί ἡ ἀσκησιμή ὡς ὁδηγοί ἀρμονικῆς ἰσορροπίας
- * *Ἐργάζεσθαι καί φυλάττειν*: διατήρηση καί προστασία
- * Οἱ Ἄγιοι ὡς πρότυπα περιβαλλοντικῆς εὐαισθησίας
- * Ὑπόλογοι χρήστες ἢ αὐθαίρετοι καταχραστῆς;
- * Ἡ ἐγγενῆς ἀξία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος
- * *Κατακυριεύσατε τήν γῆν*: Ἡ σωστή ἐρμηνεία
- * Ἡ προσευχή ὡς μέτρο διάκρισης ὠφέλιμης χρήσεως καί ἐπιβλαβοῦς καταχρήσεως
- * Ἐνορία καί περιβαλλοντική δράση.

Στά διάφορα ἔντυπα τό περιβάλλον μπορεῖ ἐμφανίζεται μεταξύ τῶν ἄλλων καί ὡς:

- * πρόβλημα, πρὸς ἐπίλυση
- * φυσικός πόρος, πρὸς διαχείριση
- * φύση, γιά ἀγάπη, σεβασμό, ἐκτίμηση, διατήρηση
- * βίωση, ὅπου ἐπιβιώνουμε
- * χῶρος διαβίωσης, γιά νά γνωρίσουμε καί νά τόν ὀργανώσουμε
- * κοινότητα, στήν ὁποία ἀνήκουμε, ἐμπλεκόμαστε καί συμβάλλουμε στήν ἐξέλιξή της.

Σαφεῖς ἀναφορές θά πρέπει νά ὑπάρχουν καί γιά τήν αἰφόρο ἢ βιώσιμη ἀνάπτυξη καί τοὺς βασικούς ἄξονες ὅπου αὐτή στηρίζεται, δηλαδή τό περιβάλλον, τήν κοινωνία, τήν οἰκονομία καί τόν πολιτισμό.

Τά παραπάνω συμβάλλουν κυρίως σέ μία γενική ἐνημέρωση καί γνώση γιά τά περιβαλλοντικά θέματα. Ἐξάλλου, ἡ συγκεκριμένη μορφή δέν προσφέρεται γιά ἐνδελεχῆ ἐπιμόρφωση.

5.5.2.2 Μέ χρήση νέων τεχνολογιῶν

Εἶναι γεγονός ὅτι τά τελευταῖα χρόνια ἀρχισε νά ἀμφισβητεῖται ἔντονα ἡ παραδοσιακοῦ τύπου ἐπιμόρφωση, λόγω κυρίως τῆς δια-

φορετικής αντιμετώπισης του ρόλου και της συνεισφοράς των συμμετεχόντων στην όλη διαδικασία, γεγονός μέ σημαντικές συνέπειες στη λογική των επιμορφώσεων. Μία κοινωνία που έπιθυμεί τη ΔΒΜ και ανάπτυξη των μελών της, θα πρέπει νά επενδύει σέ μοντέλα επιμόρφωσης που διευκολύνουν τόν συνδυασμό της καθημερινής εργασίας μέ τη μάθηση και νά ενθαρρύνουν τήν ολόπλευρη συμμετοχή των εργαζομένων στίς διαδικασίες επιμόρφωσης.

Η επιμόρφωση από απόσταση, λαμβάνοντας υπόψη και τίς αρχές μάθησης ενηλίκων, αν σχεδιαστεί σωστά και εἶναι συνεχής, μπορεί νά επιλύσει πολλά από τά προβλήματα που ἔχουν διαπιστωθεῖ μέχρι τώρα στά επιμορφωτικά προγράμματα. Ὁ ὅρος επιμόρφωση από απόσταση ἀναφέρεται «σέ ἓνα ὀργανικά δομημένο σύνολο μέσων καί διαδικασιῶν, μέ βάση τά ὁποῖα ὁ ἐκπαιδευόμενος, ἂν καί βρίσκειται σέ απόσταση ἀπό τόν ἐκπαιδευτικό ἢ τόν επιμορφωτικό φορέα, μαθαίνει πῶς νά μαθαίνει μόνος του καί πῶς νά λειτουργεῖ αὐτόνομα μέσα ἀπό μιὰ εὐρετική πορεία αὐτομάθησης, χρησιμοποιώντας εἰδικά διά-μορφωμένο ἐκπαιδευτικό ὑλικό» (Ἀντωνίου & Σίσκος, 2007).

Η μεθοδολογία που ἀκολουθεῖται γιά τήν ὑλοποίηση τῆς συγκεκριμένης μορφῆς επιμόρφωσης ἀποτελεῖ τό λειτουργικό συνδυασμό ἐκπαιδευτικῶν τεχνολογιῶν σύγχρονης τηλεκπαίδευσης (τηλεδιασκέψεις) καί τῶν τεχνολογιῶν ἀσύγχρονης τηλεκπαίδευσης (ἐκπαιδευτικῆς πλατφόρμας στό διαδίκτυο).

5.5.3 Οἱ ἡμερίδες ἐπιμόρφωσης

Σέ αὐτή τήν κατηγορία ἐντάσσονται τά σεμινάρια, τά ταχύρρυθμα σεμινάρια, οἱ συνάξεις/διαλέξεις, τά συνέδρια, οἱ ἡμερίδες, οἱ ἐπισκέψεις/περίπατοι καί ἡ πάσης φύσεως ἐργασία σέ ὁμάδες.

Σεμινάριο: σύντομος κύκλος φροντιστηριακῶν μαθημάτων γιά ἐνημέρωση ἢ ἐμπλουτισμό γνώσεων σέ περιβαλλοντικά θέματα, ὅπου καλλιεργεῖται τό πνεῦμα τῆς συνεργασίας καί τῆς συναδελφικότητας.

Ταχύρρυθμα σεμινάρια: ἡ ἐντατικοποίηση τῶν φροντιστηριακῶν μαθημάτων μέ σκοπό τήν ἐξοικονόμηση χρόνου.

Σύναξη/Διάλεξη: συνάθροιση γιά τήν παρακολούθηση ὁμιλίας σχετικής μέ ἐπιστημονικό θέμα.

Συνέδριο/Ἡμερίδα: ὁποιαδήποτε συγκέντρωση, εἰδικῶν ἢ ἐντε-

ταλμένων σέ σύσκεψη, γιά λήψη αποφάσεων, ή συζήτησης θεμάτων, ή εξέταση κάποιων ζητημάτων είτε γιά ενημέρωση.

Περιβαλλοντικός περίπατος/έπισκέψεις: βιωματική προσέγγιση τών περιβαλλοντικών θεμάτων σέ μονοπάτια μελέτης του φυσικού αλλά καί ανθρώπογενοῦς περιβάλλοντος.

Βασική διαφοροποίηση τών παραπάνω, πέρα από τή δομική, ἀποτελεῖ κυρίως ὁ χρόνος καί ἡ διάρκεια διεξαγωγῆς, γεγονόςῶς ἰδιαίτερος σημαντικό, ἀφοῦ πρόκειται γιά ἐπιμόρφωση ἐνηλίκων, ὅπου συνήθως ἐντοπίζεται ἔλλειψη διαθέσιμου χρόνου σέ τέτοιου εἶδους δραστηριότητες.

Μερικοί ἀπό τούς ἐπιδιωκόμενους σκοπούς καί στόχους τών παραπάνω μορφῶν περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης:

* Ἡ ἐπιμόρφωση τών Κληρικῶν ἀλλά καί τών στελεχῶν τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρός τόν σχεδιασμό καί τήν ὑλοποίηση περιβαλλοντικῶν προγραμμάτων.

* Ἡ εὐαίσθητοποίησή τους ἀπέναντι στό περιβάλλον.

* Ἡ ἐνεργή συμβολή τους στή διατήρηση τῆς οἰκολογικῆς ἰσορροπίας.

* Σύγχρονες ποιμαντικές δράσεις προσέγγισης περιβαλλοντικῶν θεμάτων.

Τά πορίσματα τών παραπάνω ἐπιμορφωτικῶν δομῶν μέ τή δημοσίευση καί ἔκδοσή τους διασφαλίζουν τή γνώση πού κατακτήθηκε καί ἀκόμη δέν γίνονται κτῆμα κάθε ἐνδιαφερομένου.

Κλείνοντας τήν παρουσίαση τών μορφῶν ἐπιμόρφωσης, κρίνεται σκόπιμο νά ἀναφερθεῖ ὅτι ἀρκετά λειτουργικός καί ἀποδεκτός εἶναι ὁ συνδυασμός τών παραπάνω, καταλήγοντας ἔτσι σέ ἓνα μεικτό σύστημα ἐπιμόρφωσης (π.χ. ταχύρρυθμα σεμινάρια καί ἐξ ἀποστάσεως ἐπιμόρφωση μέ συμβατικά μέσα καί προαιρετική χρήση νέων τεχνολογιῶν), τό ὅποιο εἶναι ἀποτελεσματικό καί γόνιμο.

5.6 Οἱ δυσκολίες γιά τήν περιβαλλοντική ἐκκλησιαστική ἐπιμόρφωση

Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Κοφινᾶς (1993), ἡ Ἑνορία σήμερα πιέζεται ἀπό τό φαινόμενο τῆς ἀστικοποίησης ἀλλά καί ἀπό τίς εὐρύτερες συγκρητιστικές, κοινωνιστικές καί λοιπές ἐκκοσμικευτικές τάσεις, τήν

αύξημένη άνομοιογένεια τών κοινωνικά άποκλεισμένων, τή γενικότερη «άπαξίωση» θεσμών και παραδόσεων. Άκολούθως, τό δυσεπίλυτο φαινόμενο του ύπερπληθυσμού και του γεωγραφικού εύρους τών ένοριών, οί φρενήρεις ρυθμοί τής καθημερινότητας, ό φόρτος διοικητικών και άλλων καθηκόντων –πέραν του ένοριακού βίου και ένδιαφέροντος– δυσκολεύουν τό έργο τών έφημερίων Κληρικών και μεγάλα τμήματα τών πιστών παραμένουν «άποίμαντα». Μέσα από όλες αυτές τίς συμπληγάδες καλείται ή σημερινή Ένορία νά στηρίξει ψυχολογικά, νά φωτίσει πνευματικά και νά ύποδείξει δρόμους σωτηρίας και εύτυχώς άνεπαίσθητα και ειρηνικά τά καταφέρνει.

Ό Έρεάς τής κάθε Ένορίας όφείλει νά εΐναι όδηγός –και άτύπως, όπωσδήποτε παραμένει όδηγός στά μάτια τών πιστών και λιγότερο πιστών– γιά τή «χαρά τής διακονίας» του, γιά τή «βεβαιότητα τής πίστης» του, τήν έλπίδα, τήν ειρήνη, τήν αγάπη του αλλά και τή μαχητικότητα του έναντι τών πειρασμών και δυσκολιών τής ζωής. Εΐναι γνωστό, έξάλλου, ότι οί λαϊκοί –όσο κι αν παραμένουν «έκτός» τής Έκκλησίας και τής ένοριακής ζωής– έπιθυμούν στό πρόσωπο του Κληρικού νά βλέπουν αγιότητα, αυτοθυσία, ευγένεια, σύνεση, σοβαρότητα και χαρά. Τέλος, νά ξέρουν ότι εΐναι εκεί γιά αυτούς, εΐναι κάποιος πού γνωρίζει, κατανοεί και αγωνίζεται μαζί τους γιά τά προβλήματά τους (Γκίκας, 2010).

Τά προβλήματα του Έφημερίου στό καθημερινό έργο του εΐναι πολλά και πολύπλευρα σήμερα, πού όποιαδήποτε ανθρώπινη προετοιμασία γιά τήν κατάλληλη αντιμετώπισή τους εΐναι άνεπαρκής. Βέβαια ή πρώτη πηγή, από τήν όποία άντλεί τόν φωτισμό του ό Έρεάς, εΐναι πάντοτε ή χάρη του Θεού πού επικαλείται μέ τήν προσευχή του και αναπληρώνει τίς έλλείψεις του. Ταυτόχρονα όμως ή σωστή προσέγγιση και ή κατάλληλη αντιμετώπιση τών προβλημάτων άπαιτούν σοβαρή και ύπεύθυνη μελέτη και ένημέρωση.

Ίδιαίτερα στην έποχή μας, πού τά πάντα μεταβάλλονται μέ φοβερούς ρυθμούς, ό Έφημέριος, ό πνευματικός πατέρας μιās όλόκληρης κοινωνίας, τής Ένορίας του, δέν μπορεί νά έπαναπαύεται σέ όσα διδάχθηκε κατά τή διάρκεια τών σπουδών του ή έτυχε νά άκούσει ή νά διαβάσει σχετικά μέ τό έργο του. Η φροντίδα γιά τήν Ένορία του, τό ένδιαφέρον γιά τούς ανθρώπους πού του έμπιστεύθηκε ό Θεός, πρέπει νά τόν παρακινούν διαρκώς γιά πληρέστερη ένημέρωση και άρτιότερη κατάρτισή του.

Αυτά ισχύουν περισσότερο για τους νέους Έφημέριους, όχι μόνο γιατί είναι φυσικό να μη διαθέτουν μιά μακροχρόνια πείρα στο έργο τους, πού αποτελεί πάντοτε σπουδαίο πνευματικό κεφάλαιο, αλλά και γιατί είναι σε θέση να παρακολουθούν εύκολότερα και να κατανοούν πληρέστερα τις νεώτερες εξελίξεις. Γι' αυτό η άδιαφορία για την όσο τό δυνατό καλύτερη ενημέρωση και κατάρτιση στο έργο τους αποτελεί σοβαρότατη παράλειψη.

Πέρα από τις προσωπικές πρωτοβουλίες και προσπάθειες, πού είναι απαραίτητο να αναλαμβάνει ο κάθε Έφημέριος προς την κατεύθυνση αυτήν, η Έκκλησία της Ελλάδος με τα αρμόδια όργανά της προετοιμάζει τη σύσταση Έπιμορφωτικών Σεμιναρίων για την εξυπηρέτηση όλων των Έφημερίων, και περισσότερο των νέων, στην προσπάθεια αυτήν. Έτσι προετοιμάζεται η ποιμαίνουσα Έκκλησία για τη «Διά βίου έπιμόρφωση» του Κλήρου, όπου θά παρέχεται η εύκαιρία στους εκάστοτε σπουδαστές να καταρτίζονται πληρέστερα στο έργο τους, να επίλυσιν τις άπορίες τους και να ενημερώνονται στα σύγχρονα προβλήματα πού συνδέονται με την άποστολή τους (Μαντζαρίδης, 2011).

Έφόσον υπάρχουν οι δομές, τόσο οι θεσμικές όσο και οι λειτουργικές, άπομένει η ένταξη Τμημάτων Έπιμόρφωσης Στελεχών της Έκκλησίας σε θέματα περιβάλλοντος, όπου σε συνεργασία κυρίως με τους φορείς εκπαίδευσης, θά συντελέσει στην ενημέρωση, ευαισθητοποίηση, εκπαίδευση και ένεργοποίηση των Κληρικών και λαϊκών:

- * ως προς τον σχεδιασμό κα την ύλοποίηση περιβαλλοντικών προγραμμάτων,

- * την ένεργή συμβολή τους στην διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας,

- * την ανάπτυξη υπεύθυνων στάσεων και συμπεριφορών μέσα από τη γνώση και τη γνωριμία με τό περιβάλλον,

- * τη συμμετοχή στη βελτίωση της ποιότητας ζωής,

- * τη δράση με γνώμονα την άειφόρο ανάπτυξη.

Β' ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ:
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ****6.1 Προβληματική της έρευνας**

Ἡ παρούσα έρευνα ἐντάσσεται στά πλαίσια τοῦ ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος τῆς Ἐκκλησίας καί εἰδικότερα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχείου γιά τήν πληροφόρηση καί εὐαισθητοποίηση τῶν κοινωνιῶν καί τῆς διεθνοῦς κοινότητας γιά τό περιβάλλον καί τά συνεχῶς ἀναφυόμενα οἰκολογικά προβλήματα.

Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, μέ ἀναφορά στή συλλογική εὐθύνη γιά τά αἷτια τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος, ἐστιάζει στή σύγχρονη πραγματικότητα τῆς οἰκολογικῆς κρίσης ἀλλά καί τή στροφή πρὸς τήν ἀειφορία. Ἐπίσης, ἐπικεντρώνεται στίς κατά καιροῦς πρωτοβουλίες διοργάνωσης οἰκολογικῶν σεμιναρίων, διεθνῶν συνεδρίων καί συμποσίων, καταδεικνύοντας τήν ἐπιθυμία ἀγαστῆς συνεργασίας τῆς Ἐκκλησίας μέ τήν ἐπιστημονική κοινότητα, ἔχοντας στόχο τή διάσωση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος μέ τήν προβολή ἑνός περιβαλλοντικοῦ ἥθους, τό ὁποῖο θά καταδείξει ὅτι ἡ χρήση τῶν ἀγαθῶν πρέπει νά εἶναι εὐχαριστιακή, συνοδευόμενη μέ δοξολογία πρὸς τόν Θεό.

Τό ἀπαράμιλλης ὁμορφιάς φυσικό καί θαλάσσιο περιβάλλον στήν εὐρύτερη περιοχή τῶν Δωδεκανήσων, προσφέρει τήν εὐκαιρία γιά ἀξιοποίηση στά πλαίσια τῆς τουριστικῆς κυρίως ἀνάπτυξης, ὅμως δέχεται πολλαπλές πιέσεις φτάνοντας στά ὅρια τῆς βιωσιμότητάς του. Ἡ ἀνάγκη διαφύλαξης, προστασίας καί συντήρησης αὐτοῦ τοῦ «θείου δώρου», ἀποτελεῖ ὑποχρέωση τόσο τῶν ἐνδημούντων ὅσο καί τῶν παρεπιδημούντων πρὸς τό ἴδιο τό περιβάλλον, ὡς σύστημα ἐγγενοῦς ἀξίας, ἀλλά καί πρὸς τίς μελλοντικές γενιές.

Σέ αὐτήν τήν προσπάθεια εὐελπισταί νά συμβάλει καί ἡ έρευνα αὐτή, ἡ ὁποία ἀπευθύνεται σέ μιά ἰδιαίτερη κοινωνική ὁμάδα, ὅπως εἶναι οἱ Κληρικοί πού ὑπηρετοῦν στά Δωδεκάνησα.

6.2 Αναγκαιότητα, σημαντικότητα και πρωτοτυπία της έρευνας

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας επιφέρει ραγδαίες αλλαγές στο περιβάλλον, τον πολιτισμό και τις κοινωνικές σχέσεις που αναδεικνύουν την αναγκαιότητα συμμετοχικών δράσεων με την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης, της ευαισθητοποίησης σε περιβαλλοντικά ζητήματα καθώς και της διατήρησης της πολιτισμικής ταυτότητας μιᾶς περιοχής. Οί Μητροπόλεις τῶν Δωδεκανήσων καὶ οἱ ὑπ' αὐτές ἐξαρτώμενες Ἐνορίες εἶναι ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον ἀγροτικές καὶ ἡμιαστικές καὶ ἐντάσσονται στό φυσικό περιβάλλον, τό ὁποῖο μάλιστα λόγω τῶν εὐνοϊκῶν καιρικῶν συνθηκῶν εἶναι ἰδιαίτερου κάλλους καὶ αἰσθητικῆς ὁμορφιάς.

Σέ ἕναν τέτοιο χῶρο καλεῖται νά ὑπηρετήσῃ ὁ Ἱερέας στά Δωδεκάνησα, ὅποτε οἱ ὅποιες ποιμαντικές, ἀλλά καὶ διοικητικές του ἀρμοδιότητες εἶναι ἄμεσα συνυφασμένες μέ τό περιβάλλον. Εἶναι λοιπόν ἀπαραίτητο, πέρα ἀπό τήν τυπική ἐκκλησιαστική του κατάρτιση, καὶ ὅσον ἀφορᾷ τό περιβάλλον, νά ευαισθητοποιηθεῖ γιά νά ευαισθητοποιήσῃ, νά διδαχθεῖ, νά μάθῃ καὶ νά γνωρίσῃ, προκειμένου νά διδάξῃ, νά ἀποκτήσῃ ἀξίες, τίς ὁποῖες στή συνέχεια θά μεταλαμπαδεύσῃ καὶ τέλος, νά δράσῃ, ὥστε νά προτρέψῃ καὶ ἄλλους νά τόν μιμηθοῦν. Προέκυψε λοιπόν ὡς ἀνάγκη μιᾶ τέτοια ἔρευνα, γιά νά ἐξετάσῃ καὶ νά ἀναδείξῃ ὅλα τά παραπάνω ζητήματα, σέ σχέση μέ τό εὐρύτερο φυσικό περιβάλλον καὶ τά πολλαπλά καὶ ποικίλα προβλήματα του.

Ὁ ρόλος τῶν ὀρθοδόξων Ἱερέων στή σύγχρονη ἐλληνική πραγματικότητα εἶναι οὐσιαστικός, σημαντικός καὶ ἀποφασιστικός, ἀφοῦ καλοῦνται νά ἀντιμετωπίσουν ἐπιτυχῶς καὶ ζητήματα πού δέν ἄπτονται τοῦ ἁμεσου καθήκοντός τους³⁴. Ἡ κατάλληλη καὶ ἔγκυρη κατάρτιση καὶ ἐπιμόρφωση σέ γενικότερα θέματα ἀλλά καὶ στὸν

34. Περισσότερα: Εἰσήγηση στήν Ἡμερίδα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μέ θέμα: «Ἀξιολόγηση τοῦ ἐγχειριδίου ὁργάνωσης καὶ δράσης *Τό Ἐνοριακό Ποιμαντικό Ἔργο* στή σύγχρονη κοινωνία», (<http://goo.gl/p6DkuS>) πού ὁργάνωσε ἡ Συνοδική Ἐπιτροπή Θείας Λατρείας καὶ Ποιμαντικοῦ Ἔργου στίς 7-6-2007, στήν Ἱερά Μονή Πεντέλης. Ἡ εἰσήγηση ἔγινε στή Β' Συνεδρία ὑπό τήν Προεδρία τοῦ ὁμότιμου Καθηγητῆ τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Παν. Ἀθηνῶν κ. Α.Μ. Σταυρόπουλου, πού εἶχε ὡς θέμα τῆς: «Ἐμπειρικές ἐρευνες στό Ποιμαντικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας» (<http://goo.gl/20quKb> καὶ <http://goo.gl/M22R9k>).

τομέα τοῦ περιβάλλοντος, θά καταστήσει τοὺς Κληρικούς ικανοὺς υπερασπιστὲς τῆς Δημιουργίας, μὲ ἀπώτερο στόχο βέβαια νά «συμ- παρασύρουν» καὶ ἄλλους σέ αὐτὴν τὴν ἀτραπό.

Ὅμως, οἱ ὅποιες ἀλλαγές χρειάζονται καὶ τὴ σύμπραξη τῆς κοι- νότητας στὴν ὁποία ἀπευθύνονται καὶ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση στοῦ σώματος τῶν Κληρικῶν τῆς Δωδεκανήσου. Γενικότερα, ἀποτελεῖ ἀναποτελεσματικὴ πρακτικὴ οἱ ὅποιες σχεδιαζόμενες καινοτομίες νά εἰσάγονται σέ ἓνα σύστημα καὶ οἱ ἀποδέκτες νά καλοῦνται ἀπλά νά ὑποστηρίξουν τὴν ἐφαρμογὴ τους. Αὐτὸ πού συνάγεται ἀπὸ τὰ παραπάνω καὶ συνδέεται μὲ τοὺς σκοποὺς καὶ τοὺς στόχους τῆς ἔρευνας εἶναι ὅτι ἡ ἀποψη τῶν Κληρικῶν ἀναφορικὰ μὲ θέματα πού σχετίζονται μὲ τὸ περιβάλλον, ἀλλὰ καὶ τὴν σχεδιαζόμενη ἐπιμόρφω- ση πού ἀπευθύνεται στοὺς ἴδιους, ἀποτελεῖ πολύτιμη γνώση, ἡ ὁποία ἐνισχύει μὲ οὐσιαστικὸ τρόπο στὸν πληρέστερο σχεδιασμό ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποτελεσματικότερη ὑλοποίηση κάθε προσπάθειας εὐαισθητοποίησης καὶ δράσης γιὰ τὸ περιβάλλον.

Εἶναι πραγματικά ἐλάχιστες οἱ ἔρευνες³⁵ πού ἔχουν πραγματοποιηθεῖ, μὲ γνώμονα τίς ἀπόψεις Κληρικῶν, οἱ ὁποῖες θά μπορούσαν νά τροφοδοτήσουν τὴν ὅλη συζήτηση μὲ ἐρευνητικὰ δεδομένα, μὲ τὴν παρούσα ἔρευνα νά ἀποτελεῖ μία πρώτη ὀργανωμένη προσπάθεια γιὰ τὴν περιοχὴ τῶν Δωδεκανήσων. Ἡ πρωτοτυπία τῆς ἐγκτεῖται στὴ χρῆση ἑνὸς εὐέλκτου ἐρωτηματολογίου. Ἐπιπλέον, λόγω τῆς περιορισμένης προηγούμενης ἀκαδημαϊκῆς συνεισφορᾶς στὴ μελέ- τη τῶν γνώσεων καὶ ἀντιλήψεων τῶν Κληρικῶν τῆς περιοχῆς ἔρευ- νας, ἡ ἀξία τῆς παρούσας ἐργασίας μπορεῖ νά ἐπιβεβαιωθεῖ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς. Φυσικά τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ δὲν μποροῦν

35. Ἐντοπίστηκαν 3 ἔρευνες οἱ ὁποῖες ἐξετάζουν γνώσεις, ἀπόψεις καὶ στάσεις Κληρικῶν στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο: α) Μόσχος, Δ. (2010). *Οἱ ἐπιμορφωτικὲς ἀνάγκες τῶν κληρικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Μία ἐμπειρικὴ διερεύνηση στοὺς Κλη- ρικούς τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως Θεσσαλονίκης βασισμένη στίς ἀντιλήψεις τῶν ιδίων*. Μεταπτυχιακὴ ἐργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμῆμα Ἐκπαιδευτικῆς & Κοινωνικῆς Πολιτικῆς. Θεσσαλονίκη, β) Παπακώστας, Κ. (2005). *Ἡ γλῶσσα τῆς λατρείας καὶ οἱ ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες τῶν Κληρικῶν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Πατρῶν*. Μεταπτυχιακὴ ἐργασία. Πανε- πιστήμιο Πατρῶν, Τμῆμα Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης. Πάτρα, καὶ γ) Συνοδικὴ Ἐπι- τροπὴ Θείας Λατρείας καὶ Ποιμαντικοῦ Ἔργου, (2007). Παρουσίαση τῶν ἀπο- τελεσμάτων τῆς ἔρευνας τοῦ ἐρωτηματολογίου ποιμαντικοῦ προβληματισμοῦ. Ἀνακτημένο στίς 10-8-2015 στὸν ιστότοπο <http://goo.gl/KmlceD>.

νά γενικευτούν άφοϋ ό πληθυσμός τής έρευνας καί ό χώρος πού δραστηριοποιείται είναι ξεχωριστός (νησιωτικός) μέ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

6.3 Σκοπός καί στόχοι τής έρευνας

Στό παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο τής εργασίας έπισημαίνεται ό σύγχρονος ρόλος τής Έκκλησίας καί τών δομών της καί τή στάση της όσον άφορᾷ τό σεβασμό καί τό ένδιαφέρον γιά τό περιβάλλον. Έπίσης, παρουσιάζονται οί άρμοδιότητες τών Κληρικών, όπως οί γνώσεις, δεξιότητες καί στάσεις πού παρέχονται άπό τά ιδρύματα παροχής τής έκκλησιαστικής εκπαίδευσης διαφόρων επιπέδων. Έπισημαίνεται άκόμα, ότι ή διερεύνηση τών εκπαιδευτικών άναγκών τών Κληρικών επιτυγχάνεται μέ τήν άμεση καί ένεργή συμμετοχή τους στή διαδικασία αύτή, ώστε:

- * νά καταγράψει τίς τάσεις καί τίς άπόψεις τοϋ πληθυσμοϋ αύτοϋ,
- * νά περιγράψει τή φύση τών ύφιστάμενων συνθηκών, καί
- * νά έντοπίσει σταθερές, μέ βάση τίς όποίες μποροϋν νά συγκριθοϋν οί ύπάρχουσες συνθήκες ή νά προσδιορισθοϋν οί σχέσεις πού ύπάρχουν άνάμεσα σέ συγκεκριμένα γεγονότα (Cohen & Manion, 1994, σελ. 122).

Μέ βάση τά παραπάνω, βασικός σκοπός τής παρούσας έρευνας είναι νά καταγράψει τίς γνώσεις καί τίς άπόψεις τών Κληρικών τής Δωδεκανήσου σέ σχέση μέ τό περιβάλλον καί τά διάφορα σύγχρονα περιβαλλοντικά θέματα τοϋ νησιωτικοϋ συμπλέγματος, καθώς καί νά έντοπίσει τίς περιβαλλοντικές επιμορφωτικές άνάγκες τών Κληρικών, όπως τίς καθορίζουν οί ίδιοι. Ό βασικός αύτός σκοπός τής έρευνας επιμερίζεται στους παρακάτω στόχους:

Α. Σχετικά μέ τό περιβάλλον:

* Άνίχνευση γνώσεων, άντιλήψεων καί στάσεων τών Κληρικών γύρω άπό τό περιβάλλον.

* Έντοπισμός γνώσεων, άντιλήψεων καί στάσεων τών Κληρικών γιά τά ύπάρχοντα περιβαλλοντικά ζητήματα στήν περιοχή καί τόν χώρο πού δραστηριοποιοϋνται (Ένορία).

Β. Σχετικά με τον θεσμό της Διά βίου Μάθησης γενικά:

* Ό έντοπισμός τών γνώσεων καί τών στάσεων έναντι του θε-
σμού της Διά βίου Μάθησης καί Έπιμόρφωσης καί ή διερεύνηση
τών έπιμορφωτικών αναγκών τών Κληρικών.

Ειδικότερα γιά τήν περιβαλλοντική έπιμόρφωση:

* Η καταγραφή της ένήμερωσης διεξαγωγής, τών στάσεων καί
κινήτρων συμμετοχής σέ προγράμματα περιβαλλοντικής έπιμόρφω-
σης καί ό προσδιορισμός της μορφής, του τόπου καί του χρόνου πα-
ρακολούθησης τών προγραμμάτων περιβαλλοντικής έπιμόρφωσης.

6.4 Διερευνητικά έρωτήματα

Βασική πρόθεση της έρευνας είναι ή καταγραφή καί ή συγκριτική
μελέτη τών άπαντήσεων τών Κληρικών. Η έλλειψη συναφούς βι-
βλιογραφίας πού θά στήριζε έπαρκώς τή διατύπωση συγκεκριμένων
ύποθέσεων, όδήγησε στήν έναλλακτική λύση της διερεύνησης
τών περιγραφικών στοιχείων του πληθυσμού (ήλικία, αστικότητα
Ένορίας, έτη ύπηρεσίας, επίπεδο σπουδών), σέ συνδυασμό μέ όλες
τίς μεταβλητές του έρωτηματολογίου.

Σέ κάθε περίπτωση, διερευνήθηκαν τά παραπάνω περιγραφικά
στοιχεία σέ στενή συνάφεια μέ τούς στόχους της έρευνας, στά όποια
έστιάστηκε καί ή έπαγωγική άνάλυση τών έρευνητικών δεδομένων.

6.5 Έρευνητική στρατηγική

Μετά τή διατύπωση του σκοπού, του στόχου καί τών διερευ-
νητικών έρωτημάτων έπιχειρήθηκε ή όργάνωση του έρευνητικού
σχεδίου.

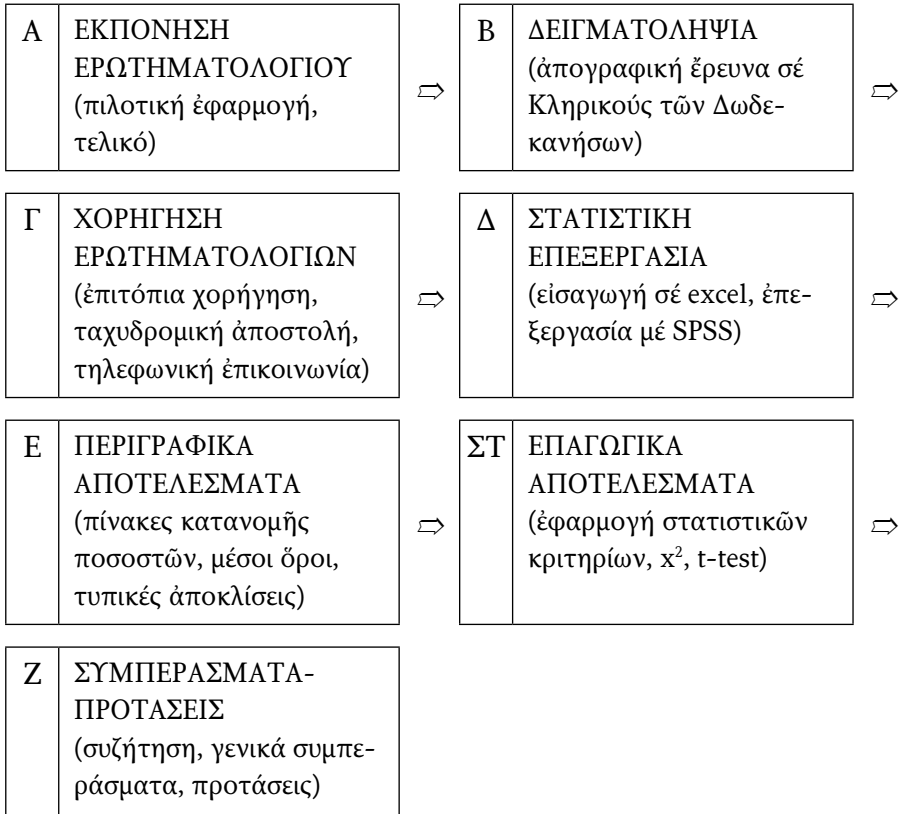
Στό παρακάτω **διάγραμμα 1** άναπαριστάται γραφικά ή έρευνη-
τική στρατηγική πού έκπονήθηκε γιά τήν ύλοποίηση του έρευνητι-
κού σχεδίου.

Σύμφωνα μέ τό διάγραμμα:

Α. Αρχικά έπιχειρήθηκε ή κατασκευή του μέσου συλλογής δεδο-
μένων της έρευνας. Πρίν άπό τήν έπίσημη χορήγηση τών έρωτημα-
τολογίων πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική τους έπίδοση σέ περιο-
ρισμένο αριθμό Κληρικών.

Διάγραμμα 1

Σχηματική αναπαράσταση της έρευνητικής στρατηγικής
πού ακολουθήθηκε

Β. Καθορίστηκε ό πληθυσμός αναφοράς της έρευνας καί άπο-
φασίστηκε νά χορηγηθεί έρωτηματολόγιο σε όλους τούς Κληρικούς
πού ύπηρετοϋν στην περιοχή της Δωδεκανήσου.

Γ. Άποφασίστηκε ό τρόπος έπίδοσης τών έρωτηματολογίων στά
ύποκείμενα της έρευνας. Άκολουθήθηκε μιά τριπλή στρατηγική έπί-
δοσης λόγω της γεωγραφικής ιδιαιτερότητας της περιοχής. Έτσι,
έπιλέχθηκε ή έπιτόπια χορήγηση σε νησιά μέ εύκολότερη πρόσβα-
ση, αλλά καί συγκέντρωσης ύποκειμένων, ένω στους ύπόλοιπους
προωθήθηκε ή ταχυδρομική αποστολή μέ προπληρωμένο τέλος
καί ή τηλεφωνική επικοινωνία καί συμπλήρωση τοϋ έργαλείου
έρευνας.

Δ. Ἡ διανομή τῶν ἐρωτηματολογίων ξεκίνησε τόν Ἰούνιο 2015 καί μέ χρονικό ὄριο συλλογῆς ἕως τόν Αὐγουστο τοῦ 2015. Τά ἐρωτηματολόγια συγκεντρώθηκαν καί στή συνέχεια ἀποφασίστηκε ἡ εἰσαγωγή τῶν δεδομένων σέ excel γιά λόγους εὐκολίας. Ἡ στατιστική ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέ τό SPSS 21 πού θεωρεῖται ὡς τό πληρέστερο ἴσως πακέτο στατιστικῆς ἀνάλυσης, ἀφοῦ ἔγινε πρῶτα ἡ εἰσαγωγή τῶν δεδομένων ἀπό τό excel.

Ε. Μετά τή στατιστική ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων, ἀκολούθησε ἡ περιγραφή τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἔρευνας μέ πίνακες καί διαγράμματα.

ΣΤ. Ἐφαρμόστηκαν στατιστικά κριτήρια ἐπαγωγικῆς στατιστικῆς γιά τή μελέτη τῶν διερευνητικῶν ἐρωτημάτων, ἔχοντας ληφθεῖ ὑπόψη τό εἶδος τῶν ἐξεταζόμενων μεταβλητῶν καί τῶν σχετικῶν εὐρημάτων. Ἡ ἀποτύπωση ἔγινε σέ διμεταβλητούς πίνακες.

Ζ. Καταληκτικό σημεῖο τοῦ ἐρευνητικοῦ σχεδιασμοῦ ἦταν ἡ συζήτηση καί ἐρμηνεία τῶν περιγραφικῶν καί ἐπαγωγικῶν εὐρημάτων καί ἡ διατύπωση γενικῶν συμπερασμάτων ἀλλά καί προτάσεων.

6.6 Μέσο συλλογῆς δεδομένων

Γιά τή συλλογή τῶν πληροφοριῶν, ἐπιλέχθηκε ὡς καταλληλότερο μέσο τό ἐρωτηματολόγιο, ἕνα εὐρέως χρησιμοποιούμενο ἐρευνητικό ἐργαλεῖο, τό ὁποῖο παρέχει τή δυνατότητα συγκέντρωσης δεδομένων ἀπό μεγάλες ὁμάδες πληθυσμοῦ σέ σχετικά μικρό χρονικό διάστημα.

Τό ἐρωτηματολόγιο τῆς παρούσας ἔρευνας ἀποτελεῖται ἀπό 25 ἐρωτήσεις κλειστοῦ τύπου καί 1 ἀνοικτοῦ τύπου (ἡ τελευταία), στήν ὁποία οἱ συμμετέχοντες, ἐάν ἐπιθυμοῦν, καλοῦνται νά καταθέσουν κάποια πρόταση ἢ καί παρατήρηση. Προτιμήθηκε οἱ ἐρωτήσεις νά εἶναι κλειστοῦ τύπου ὥστε ἡ συλλογή τῶν πληροφοριῶν νά εἶναι ἐνιαία καί ὁμοιόμορφη ἀπό ὅλους τούς συμμετέχοντες καί ἔτσι οἱ πληροφορίες νά εἶναι συγκρίσιμες καί νά ἐκφράζουν τίς πραγματικές διαφορές τῶν ἐρωτώμενων. Ἀκόμη, μέ τίς ἐρωτήσεις κλειστοῦ τύπου αὐξάνονται οἱ πιθανότητες νά ἀπαντηθοῦν ὅλες, δεδομένου ὅτι ἀπαιτεῖται λιγότερη προσπάθεια, ὅπως καί ἔχουν λιγότερες δυσκολίες ταξινόμησης σέ σχέση μέ τίς ἀπαντήσεις ἀνοιχτῶν ἐρωτήσεων.

Πρὶν τή διανομή στόν πληθυσμό, τό ἐρωτηματολόγιο ἐλέγχθηκε

ώς προς τή μορφή, τή γλώσσα, τή σαφήνεια, τή δυσκολία καί τήν αξιοπιστία του σέ μιά πιλοτική έρευνα από 10 Κληρικούς τυχαία έπιλεγμένων, οί όποιοι μέ τίς παρατηρήσεις τους συνέβαλαν στήν τελική διαμόρφωση του έρωτηματολογίου.

6.6.1 Ό σχεδιασμός του έρωτηματολογίου

Τό έρωτηματολόγιο σχεδιάστηκε μέ βάση τούς σκοπούς καί τούς στόχους τής έρευνας καί άποτελείται από 3 ένότητες. Σέ γενικές γραμμές, ή 1η ένότητα περιλαμβάνει έρωτήσεις δημογραφικών καί «έπαγγελματικών» χαρακτηριστικών των Κληρικών. Στή 2η ένότητα τέθηκαν έρωτήματα σχετικά μέ τό περιβάλλον καί τά διάφορα περιβαλλοντικά προβλήματα, ένω στήν 3η, τό ένδιαφέρον έπικεντρώθηκε στόν έντοπισμό των έπιμορφωτικών άναγκών των Κληρικών. Τό έρωτηματολόγιο συνοδεύονταν από μιά έπιστολή προς τούς Κληρικούς πού τούς ένημέρωνε γιά τόν σκοπό τής έρευνας, τή σημασία πού έχει ή συμμετοχή τους στή διεκπεραίωση τής έρευνας, καθώς έπίσης καί γιά τό άπόρρητο των άπαντήσεων τους.

Ό σχεδιασμός του έρωτηματολογίου βασίστηκε σέ βιβλιογραφικές άναφορές μέ τό θέμα καί συντάχθηκε έξ όλοκλήρου από τόν έρευνητή, σέ συνεργασία μέ τούς έπιβλέποντες καθηγητές, έχοντας ως βιβλιογραφική βάση του, έρωτηματολόγια από παρεμφερείς έρευνες πού διεξήχθησαν στόν έλλαδικό χώρο. Ένδεικτικά χρησιμοποιήθηκε τό έρωτηματολόγιο πού έμπεριέχεται στή διπλωματική έργασία του Δημοσθένη Μόσχου (2010) μέ θέμα: «Οί έπιμορφωτικές άνάγκες των Κληρικών τής Έκκλησίας τής Έλλάδος», του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Ειδικότερα, οί τρείς ένότητες του έρωτηματολογίου ήταν οί έξής:

Ένότητα Α': Γενικά στοιχεΐα

Περιλαμβάνονται 7 έρωτήσεις. Αρχικά, ζητήθηκε ή ήλικία των Κληρικών υπό τήν μορφή 6 ήλικιακών φασμάτων (20-30, 31-40, 41-50, 51-60, 61-70 καί πάνω από 70). Μέ τόν τρόπο αυτό ύπάρχει λεπτομερέστερη καταγραφή.

Στήν έρώτηση 2 ζητήθηκε ή οικογενειακή κατάσταση των Κληρικών, συνεπώς καί τό εύρος των οικογενειακών τους ύποχρεώσεων, ένω στήν έρώτηση 3, ή άστικότητα τής Ένορίας (πόλη, ύπαιθρος),

προκειμένου να διερευνηθεί ή διαφορά στη στάση των Κληρικών που κατοικούν σε διαφορετικά περιβάλλοντα.

Μέ τις έρωτήσεις 4, 5 και 6 εξετάστηκαν ή ύπαρξη συνεφημερίου, δηλαδή του άμεσου συνεργάτη στις δραστηριότητες της Ένορίας, τά χρόνια ύπηρεσίας στον χώρο της Έκκλησίας και ό ειδικός τομέας διακονίας (ύπηρεσίας) των Κληρικών αντίστοιχως.

Η 1η ένότητα έκλεισε μέ την έρώτηση 7 και την καταγραφή του μορφωτικού επιπέδου των Κληρικών, κλείνοντας έτσι τούς βασικούς παράγοντες που φαίνεται να έπιδρούν στη διαμόρφωση των στάσεων και απόψεων των Κληρικών σε θέματα περιβάλλοντος, καθώς και των επιμορφωτικών τους αναγκών.

Ένότητα Β': Περιβάλλον

Περιλαμβάνονται 16 έρωτήσεις καταγραφής των γνώσεων, στάσεων και απόψεων των Κληρικών για τό περιβάλλον. Αρχικά ζητήθηκε να δηλώσουν τά μέσα της περιβαλλοντικής ένημέρωσης που αξιοποιούν (έρώτηση 1) και για τό ποιούς θεωρούν υπεύθυνους να αντιμετωπίσουν τά έμφανιζόμενα περιβαλλοντικά προβλήματα (έρώτηση 2).

Η έπόμενη έρώτηση άφοροϋσε τη στάση του περιβαλλοντικά υπευθύνου πολίτη (έρώτηση 3) και στην έρώτηση 4 έπρεπε να έπιλέξουν τρόπο αντίδρασης σε ένδεχόμενη αντιπεριβαλλοντική συμπεριφορά.

Στην έρώτηση 5 καλοϋνταν να έκφέρουν την άποψη τους σε προτάσεις-δηλώσεις σχετικές μέ τό περιβάλλον, ένω ή έρώτηση 6 αναφέρονταν στην αντίληψη της περιβαλλοντικής ήθικης.

Μέσω των έρωτήσεων 6-10 διερευνήθηκε ή άειφόρος-βιώσιμη ανάπτυξη και οι παράμετροί της σε σχέση έννοιες όπως τοπική παράδοση-πολιτισμός, σε συνδυασμό μέ τις γνωστές αναφορές της Γραφής στά χωρία της Γένεσης (1, 28 και 2, 15).

Οι έρωτήσεις 11-16 είναι άμιγώς έκκλησιαστικού περιεχομένου σε συνδυασμό μέ την ύποστήριξη και συμμετοχή σε περιβαλλοντικές δράσεις καθώς και την άποψη, άξιολόγηση, συνειδητοποίηση και κατανόηση περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Ενότητα Γ': Διά βίου Μάθηση/Επιμόρφωση

Περιλαμβάνονται 9 έρωτήσεις. Συλλέχθηκαν πληροφορίες πού σχετίζονταν με τη γνώση καί τη στάση τών Κληρικῶν γιά τόν θεσμό τῆς «Διά βίου Μάθησης». Πιο συγκεκριμένα, οἱ Κληρικοί κλήθηκαν ἀρχικά νά ἀναγνωρίσουν τόν βαθμό ἐπάρκειας τῶν γνώσεών τους, προκειμένου νά ἀνταπεξέλθουν στό λειτούργημά τους (ἐρώτηση 17).

Ἐπειτα, ἔπρεπε νά ἀπαντήσουν σχετικά μέ τή δική τους ἐνημέρωση καί πληροφόρηση περί τῆς «Διά βίου Μάθησης» καί τῶν ἐπιμορφωτικῶν προγραμμάτων, ἐνῶ παράλληλα ζητήθηκε νά ἐκφράσουν μιά πρώτη ἀξιολογική προσέγγιση τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ, μόνο ὅμως ἐφόσον στήν προηγούμενη ἐρώτηση δήλωσαν ὅτι γνωρίζουν περί τῆς Διά βίου Μάθησης (ἐρώτηση 18).

Στή συνέχεια, μέ τήν ἐρώτηση 19 προσδιορίστηκαν οἱ παράγοντες πού διαμορφώνουν τίς ἐπιμορφωτικές ἀνάγκες τῶν Κληρικῶν, ἐνῶ στήν ἐρώτηση 20 ἐπέλεξαν οἱ ἴδιοι τά γνωστικά ἀντικείμενα, στά ὁποῖα ἐπιθυμοῦν νά ἐπιμορφωθοῦν.

Μέ τήν ἐρώτηση 21 ζητήθηκε ἡ ἄποψη τῶν Κληρικῶν σχετικά μέ τή συμμετοχή στά ἐπιμορφωτικά προγράμματα.

Παρόμοια μέ τήν ἐρώτηση 18, ἀλλά στόν χῶρο τῆς περιβαλλοντικῆς πλέον ἐπιμόρφωσης ἦταν ἡ ἐρώτηση 22, ἐνῶ μέ τήν ἐρώτηση 23 καταγράφηκε τό ἐνδιαφέρον τῶν Κληρικῶν γιά τά προγράμματα περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης καί τούς λόγους συμμετοχῆς σέ αὐτά.

Οἱ ἐρωτήσεις 24 καί 25 ἀφοροῦσαν τίς ἀπόψεις τῶν Κληρικῶν περί ἀμιγῶς διαδικαστικῶν, ἀλλά συγχρόνως σημαντικῶν ζητημάτων ὑλοποίησης ἐπιμορφωτικῶν προγραμμάτων. Πιο συγκεκριμένα ἐρωτήθηκαν γιά τόν τόπο καί τόν τρόπο (μορφή), τήν ὥρα, τήν ἡμέρα, τήν περίοδο καί τή διάρκεια τῶν ἐπιμορφωτικῶν σεμιναρίων.

6.6.2 Ἡ διαδικασία συλλογῆς τῶν ἐρωτηματολογίων

Τό ἐρωτηματολόγιο στήν τελική του μορφή διανεμήθηκε ἀπό τόν ἐρευνητή.

Στό νησί τῆς Ρόδου, ὅπου βρίσκεται καί ὁ μεγαλύτερος πληθυσμός τῶν Κληρικῶν, ἡ διανομή ἔγινε κυρίως μέσῳ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, ὅπου καί προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του ὁ ἐρευνητής, ἀλλά καί μέ ἐπίσκεψη στίς κατά τόπον Ἐνορίες τοῦ νησιοῦ.

Ὁ ἐρευνητής ἐπίσης, ταξίδεψε σέ 4 ἀπό τά ὑπόλοιπα 5 νησιά-ἔδρες

τῶν Μητροπόλεων, προκειμένου νά χορηγήσει ὁ ἴδιος ἢ νά συνδράμει στή διανομή τῶν ἐρωτηματολογίων, παρέχοντας τίς ἀπαραίτητες διευκρινήσεις ὅπου χρειάζονταν.

Μία μικρή ποσότητα τοῦ ἐρευνητικοῦ ἐργαλείου στάλθηκε ταχυδρομικῶς στά μικρά νησιά τῶν Δωδεκανήσων, ὅπου ὑπηρετοῦν ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον 1 ἕως 3 Κληρικοί.

Ἐπίσης, ἓνας ἱκανός ἀριθμός ἐρωτηματολογίων συμπληρώθηκε κατόπιν τηλεφωνικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἐρευνητῆ μέ Κληρικούς, οἱ ὅποιοι ἦταν δύσκολο νά ἀνταποκριθοῦν διαφορετικά, εἴτε ἐπειδὴ ὑπηρετοῦν σέ ἀρκετά δυσπρόσιτες περιοχές, εἴτε λόγω ἡλικίας.

Ἀπό τοὺς 196 Κληρικούς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἔρευνας ἀνταποκρίθηκαν οἱ 152, ἓνα ποσοστό κοντά στό 80% (77,55%), τό ὁποῖο κρίνεται ἀρκετά ἱκανοποιητικό.

6.6.3 Ἀξιοπιστία - ἐγκυρότητα

Ἡ συλλογή τῶν πληροφοριῶν ἔγινε μέ ὁμοιόμορφο καί ἐνιαιοῦ τρόπο ἀπό ὅλους τοὺς συμμετέχοντες, ὥστε οἱ μετρήσεις τῆς ἔρευνας νά μποροῦν νά θεωρηθοῦν συγκρίσιμες. Στό ἐρωτηματολόγιο ἀκόμα, χρησιμοποιήθηκαν ἐναλλακτικές ἀπαντήσεις, ὥστε νά ὑπάρχει ὁμοιομορφία στίς μετρήσεις καί ἐπομένως μεγαλύτερη ἀξιοπιστία. Ἡ κατασκευή τοῦ ἐρωτηματολογίου ἐπίσης, ἔγινε μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε μὴν ὑπάρχουν διαφορές πού μπορεῖ νά ὀφειλόταν σέ ἔλλειψη σαφήνειας τοῦ ὀργάνου μέτρησης. Εἰδικότερα, οἱ ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου ἦταν ἀπλές καί κατανοητές, μέ σαφεῖς ὁδηγίες συμπλήρωσης. Ἐπιπλέον, γιά τόν σχεδιασμό τῶν ἐρωτήσεων ὁ ἐρευνητής ἔλαβε ὑπόψη καί τίς πληροφορίες πού συνέλεξε ἀπό τήν πιλοτική ἔρευνα καθώς καί τή βοήθεια ἀπό ἀκαδημαϊκοὺς «εἰδικούς» (experts).

Ἡ ἐγκυρότητα τῆς ἔρευνας δέν ἐπηρεάστηκε διότι συγκεντρώθηκε ἓνας ἀρκετά ἱκανοποιητικός ἀριθμός ἐρωτηματολογίων. Ἡ ἔρευνα διεξήχθη μέ ἰδίους πόρους καί δέν χρηματοδοτήθηκε ἀπό κάποιο φορέα, γεγονός πού μπορεῖ νά ἐπηρέαζε τήν ἐγκυρότητά της. Θά πρέπει νά τονιστεῖ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ ἔρευνα αὐτή πραγματοποιήθηκε στά πλαίσια μιᾶς πτυχιακῆς ἐργασίας καί γιά ἐκπαιδευτικό σκοπό, ὅτι αὐξήθηκε σημαντικά ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ πονήματος, δεδομένου ὅτι δέν ὑπῆρξαν ἄμεσοι ἢ ἔμμεσοι ἐπηρεασμοί καί

πιέσεις προς τόν έρευνητή.

6.7 Πληθυσμός αναφοράς

Στήν έρευνα συμμετείχαν όλοι οί Κληρικοί (Πρεσβύτεροι και Διάκονοι) πού είνai διορισμένοι και ύπηρετούν αποκλειστικά στις Ένορίες τών Δωδεκανήσων, έξαιρουμένων τών άποσπασμένων, οί όποιοι είνai μέν διορισμένοι στά Δωδεκάνησα, αλλά ύπηρετούν στις έπαρχίες του Οίκουμενικού Πατριαρχείου στο έξωτερικό.

Οί Κληρικοί, είτε έγγαμοι, είτε άγαμοι (μοναχοί), κατατάσσονται σύμφωνα μέ τό επίπεδο σπουδών τους στις κατηγορίες ΠΕ, ΤΕ, ΔΕ και ΥΕ και δύνανται νά κατέχουν και άλλες θέσεις διακονίας (ειδικής ύπηρεσίας) έκτός από τό λειτουργικό τους καθήκον.

Σύμφωνα μέ τά στοιχεία πού έλήφθησαν από τό Έμερολόγιο του Οίκουμενικού Πατριαρχείου³⁶ και τά Δίπτυχα της Έκκλησίας της Ελλάδος³⁷ για τό έτος 2015, τά όποια διασταυρώθηκαν τηλεφωνικά μέ τίς Γραμματείες τών Έρων Μητροπόλεων και της Έξαρχίας Πάτμου, στην περιοχή τών Δωδεκανήσων ύπηρετεί ό παρακάτω αριθμός Κληρικών³⁸: Ρόδος 90, Κως και Νίσυρος 32, Λέρος, Κάλυμνος και Αστυπάλεια 35, Κάρπαθος και Κάσος 16, Σύμη 11 και Έξαρχία Πάτμου 12. Σύνολο 196 Κληρικοί.

Έξετάζοντας τά παραπάνω στοιχεία ύπήρχε ή σκέψη νά πραγματοποιηθεί ή έρευνα μόνο στη Μητρόπολη Ρόδου, αφού έξετάζοντας τόν πληθυσμό τών Κληρικών ανά εκκλησιαστική έπαρχία, τό 46% του συνόλου τών Κληρικών, βρίσκεται στο νησί της Ρόδου. Όμως, για μία πληρέστερη εικόνα και καταγραφή τών αποτελεσμάτων της έρευνας, αποφασίστηκε ό πληθυσμός αναφοράς νά επέκταθεί μέ τή συμμετοχή του συνόλου τών Κληρικών της Δωδεκανήσου (άπογραφική έρευνα).

6.7.1 Τελική περιγραφή πληθυσμού έρευνας

Μετά τή στατιστική ανάλυση τών δεδομένων, προέκυψαν τά παρακάτω αποτελέσματα, τά όποια άφορούν τίς προσωπικές πλη-

36. Έκδ. Οίκουμενικό Πατριαρχείο.

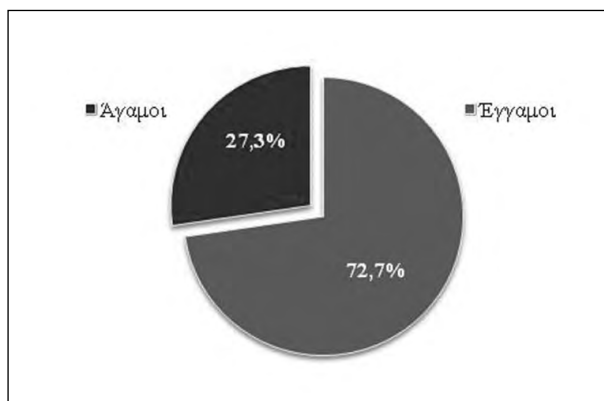
37. Συνοδική ύποεπιτροπή της Έκκλησίας της Ελλάδος (2015), Δίπτυχα της Έκκλησίας της Ελλάδος. Αθήνα: Άποστολική Διακονία.

38. Ό αριθμός τών Κληρικών άφορά τή συγκεκριμένη χρονική περίοδο διεξαγωγής της έρευνας.

ροφορίες, τό μορφωτικό καί ἐργασιακό υπόβαθρο τῶν Κληρικῶν. Ἐξαιτίας τῶν ρυθμίσεων τοῦ κράτους γιά τόν περιορισμό τῶν προσλήψεων καί στήν Ἐκκλησία, ἐλάχιστοι ἕως καθόλου Κληρικοί διορίστηκαν στά Δωδεκάνησα τήν πενταετία 2010-2015, γεγονός πού ἔχει ἐπίπτωση τόσο στό ἡλικιακό φάσμα, ὅσο καί στά ἔτη ὑπηρεσίας τῶν Κληρικῶν.

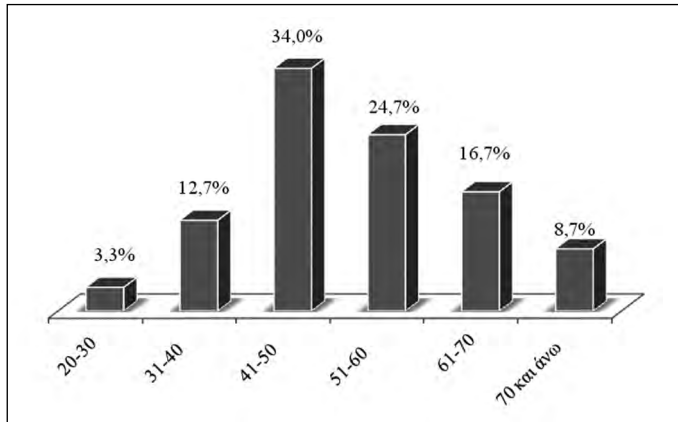
Ὁ πληθυσμός τῆς ἔρευνας, ὅπως ἀποτυπώνεται στό **γράφημα 1**, ἀποτελεῖται ἀπό 109 ἐγγάμους (ποσοστό 72,7%) καί 41 ἀγάμους (ποσοστό 27,3%) Κληρικούς, ἐνῶ 2 ἐξ αὐτῶν (ποσοστό 1,3%) δέν ἀπάντησαν.

Γράφημα 1: Κυκλικό διάγραμμα κατανομῆς ποσοστῶν γιά τήν οἰκογενειακή κατάσταση τῶν Κληρικῶν

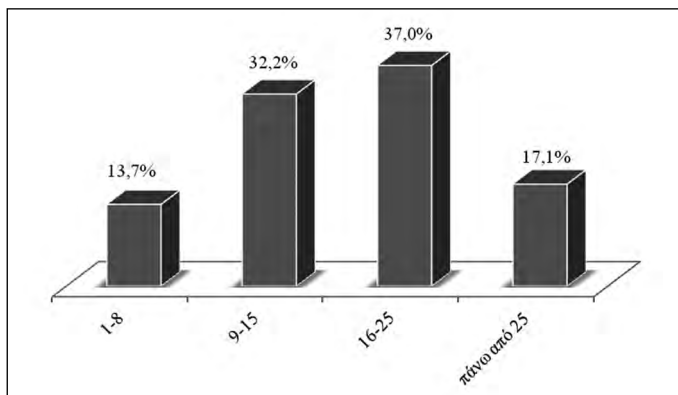
Ὡς πρός τήν ἡλικία, 5 Κληρικοί (ποσοστό 3,3%) εἶναι μεταξύ 20-30 ἐτῶν, 19 (ποσοστό 12,7%) δήλωσαν μεταξύ 31-40 ἐτῶν, ἡ πλειοψηφία (ποσοστό 34,0%) 51 ἄτομα βρίσκονται μεταξύ 41-50 ἐτῶν, ἀκολουθοῦν 37 Κληρικοί (ποσοστό 24,7%), 25 (ποσοστό 13,7%) δήλωσαν μεταξύ 61-70 ἐτῶν καί 13 Κληρικοί (ποσοστό 8,7%) εἶναι ἀπό 70 ἐτῶν καί ἄνω.

Γράφημα 2: Ραβδόγραμμα κατανομής ποσοστών για την ηλικία των Κληρικών

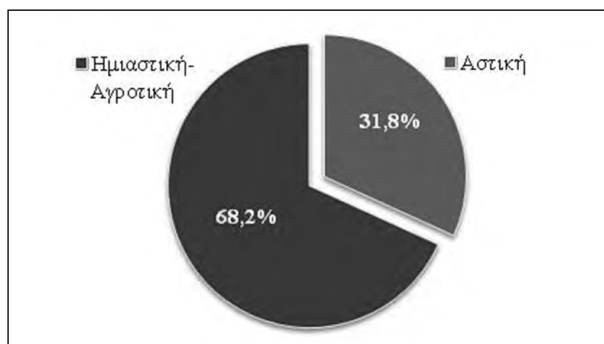
Ός προς τά έτη ύπηρεσίας, 20 Κληρικοί (ποσοστό 13,7%) δήλωσαν 1-8 έτη, 47 (ποσοστό 32,2%) δήλωσαν 9-15 έτη, 54 (ποσοστό 37,0%) 16-25 έτη, ενώ ό αριθμός των Κληρικών μέ πάνω άπό 25 έτη ύπηρεσίας ήταν 25 (ποσοστό 17,1%). Τέλος, 6 άτομα (ποσοστό 3,9%) δέν δήλωσαν τά χρόνια ύπηρεσίας τους.

Γράφημα 3: Ραβδόγραμμα κατανομής ποσοστών για τά έτη ύπηρεσίας των Κληρικών

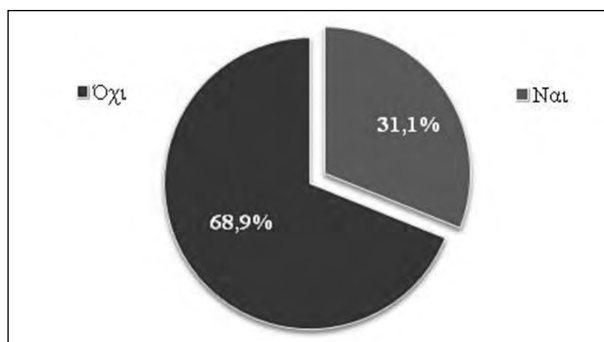
Σε ότι αφορά την άστικότητα της Ένορίας, όι περισσότεροι Κληρικοί ύπηρετούν σε Ένορία της υπαίθρου (ποσοστό 68,2%), ενώ σχεδόν όι μισόι σε άστικό κέντρο (ποσοστό 31,8%). Δέν έδωσαν άπάντηση 4 (2,6%).

Γράφημα 4: Κυκλικό διάγραμμα κατανομής ποσοστών για την αστικότητα της Ένορίας

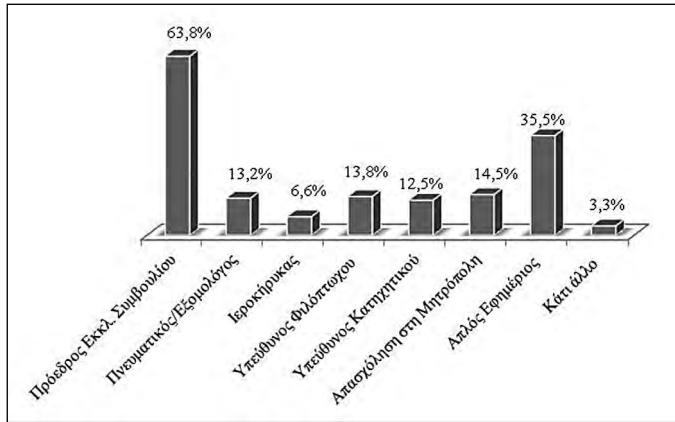
Ός προς την ύπαρξη συνεφημερίου, 47 Κληρικοί (ποσοστό 31,1%) απάντησαν ότι έχουν συνεφημέριο, ενώ 104 (ποσοστό 68,9%) ότι δεν έχουν. Απέφυγε νά απαντήσει ένας (0,7%).

Γράφημα 5: Κυκλικό διάγραμμα κατανομής ποσοστών για την ύπαρξη συνεφημερίου

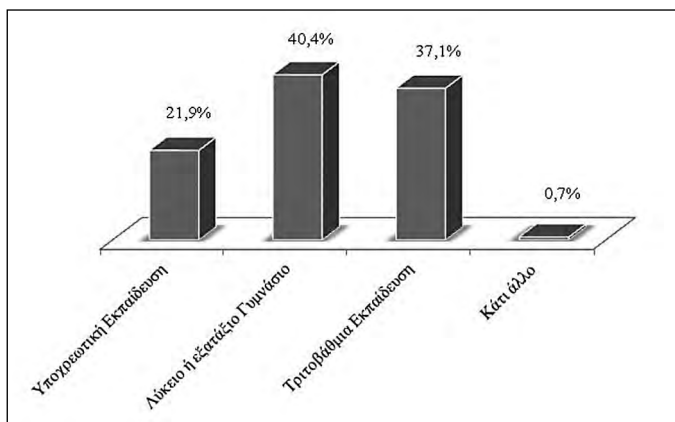
Σε ότι αφορά τον τομέα διακονίας, 97 άτομα είναι και Πρόεδροι των έκκλ. Συμβουλίων των Ένοριών (ποσοστό 63,8%), ακολουθούν οι Κληρικοί που είναι άπλοϊ Έφημέριοι (ποσοστό 35,5%), 22 απασχολούνται επιπλέον στην Ί. Μητρόπολη (ποσοστό 14,5%), οι 21 είναι υπεύθυνοι των ένοριακών φιλόπτωχων ταμείων (13,8%), 20 Κληρικοί είναι Πνευματικοί/έξομολόγοι (ποσοστό 13,2%), 19 είναι υπεύθυνοι των κατηχητικών σχολείων (ποσοστό 12,5%) και 10 εξ αυτών είναι οι Ίεροκήρυκες (ποσοστό 6,6%). Κάτι άλλο απάντησαν 5 Κληρικοί (ποσοστό 3,3%).

Γράφημα 6: Ραβδόγραμμα κατανομής ποσοστών για τόν τομέα διακονίας τών Κληρικών

Τέλος, σχετικά μέ τό επίπεδο σπουδών, 61 Κληρικοί εἶναι ἀπόφοιτοι Λυκείου (ποσοστό 40,4%), 56 εἶναι κάτοχοι πτυχίου τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης (ποσοστό 37,1%), ἐκ τών ὁποίων 9 Κληρικοί εἶναι κάτοχοι μεταπτυχιακοῦ διπλώματος (ποσοστό 16,0%) καί 6 κατέχουν καί δεύτερο πτυχίο (ποσοστό 10,7%). Τό Δημοτικό ἔχουν τελειώσει 33 Κληρικοί (ποσοστό 21,9%), κάτι ἄλλο ἀπάντησε ἕνας (ποσοστό 0,7%), ὅπως ἐπίσης ἕνας ἀπέφυγε νά ἀπαντήσῃ (ποσοστό (0,7%).

Γράφημα 7: Ραβδόγραμμα κατανομής ποσοστών για τό επίπεδο σπουδών τών Κληρικών

6.8 Η στατιστική επεξεργασία

Τά δεδομένα που συλλέχθηκαν με τά ερωτηματολόγια κωδικοποιήθηκαν και καταχωρήθηκαν πρώτα στο excel και στή συνέχεια στο στατιστικό πακέτο SPSS για επεξεργασία.

Γιά τήν περιγραφική ανάλυση τών αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκαν οί συχνότητες γιά τή διακύμανση κάθε μεταβλητής (frequencies), μέ τά αποτελέσματα νά καταχωροῦνται σέ γραφήματα (ραβδογράμματα και κυκλικά διαγράμματα).

Γιά τή «διασταύρωση» μεταξύ δυό μεταβλητῶν (έπαγωγική ανάλυση) χρησιμοποιήθηκε τό άπαραμετρικό χ^2 (Pearson's chi-square test) και στίς περιπτώσεις πού δέν έκπληρώθηκαν οί προϋποθέσεις έφαρμογής του, αξιοποιήθηκε τό πιθανολογικό κριτήριο Fisher's Exact Test.

Όταν ό έλεγχος τής όμοιογένειας τών διασπορῶν τής ποσοτικής μεταβλητής (πού πραγματοποιήθηκε μέ τό Levene's test) έδειχνε άνομοιογένεια τών τυπικῶν άποκλίσεων, τότε χρησιμοποιήθηκε ή προσαρμοσμένη τιμή του t-test γιά άνισες διασπορές. Τό παραμετρικό t-test (independent samples t-test) είναι κατάλληλο γιά τίς συγκρίσεις μεταξύ δυό ανεξάρτητων δειγμάτων (π.χ. τών άποτελεσμάτων γνώσεων και στάσεων/άπόψεων και μεταξύ άστικότητας Ένορίας).

6.9 Περιορισμοί τής έρευνας

Γιά λόγους έξασφάλισης τής άνωνυμίας τών συμμετεχόντων δέν μελετήθηκαν ξεχωριστά οί 6 διαφορετικές έκκλησιαστικές έπαρχίες, άφου όπως αναφέρθηκε, στά μικρά νησιά τών Δωδεκανήσων, ύπηρετοῦν ως επί τό πλείστον 1 έως 3 Κληρικοί. Θά έπρεπε λοιπόν νά ληφθεϊ ειδική άδεια τόσο άπό κάθε έκκλησιαστική άρχή γιά κάθε περίπτωση, όσο και άπό τούς ίδιους τούς συμμετέχοντες, κάτι πού δέν κατέστη έφικτό, κυρίως λόγω τής ιδιαιτερότητας του θεσμου τής ιερωσύνης.

Μολονότι προηγήθηκε πιλοτική έρευνα και ύπῆρξε συνεργασία μέ έμπειρους καθοδηγητές σέ θέματα ερωτηματολογίου, κάποιες ερωτήσεις δέν έγιναν έντελῶς κατανοητές άπό όρισμένα άτομα του πληθυσμου τής έρευνας, κυρίως λόγω άνεπάρκειας του εκπαιδευτικού επιπέδου και τής ικανότητας χειρισμου τής γλώσσας. Επίσης,

είναι κατανοητό αλλά δέν είναι δυνατόν νά αποφευχθεί τό γεγονός ότι, οί συμμετέχοντες δίνουν πολλές φορές άπαντήσεις πού οί άλλοι (οί έρευνητές έν προκειμένω) θά ήθελαν νά άκούσουν, οί όποιες ώστόσο δέν άντανακλουν τίς δικές τους άπόψεις ή άντιλήψεις.

Παρόλο πού γιά τήν καταγραφή στάσεων καί άντιλήψεων θά ήταν πίο άποτελεσματική ή ποιοτική έρευνα ή έστω ή χρήση έρωτήσεων άνοιχτοϋ τύπου κρίθηκε άναγκαία ή χρήση έρωτηματολογίου μέ έρωτήσεις κλειστοϋ τύπου γιά τήν όμοιομορφία καί τήν άμεσότητα των άπαντήσεων, άφού θεωρήθηκε ότι οί Κληρικοί δέν είχαν τήν άπαραίτητη έξοικείωση μέ τό άντικείμενο τής έρευνας, όπως έξάλλου φάνηκε καί από τήν πιλοτική έρευνα πού προηγήθηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

7. Περιγραφική άνάλυση των άποτελεσμάτων

Στό παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται άναλυτικά τά περιγραφικά άποτελέσματα τής έρευνας. Ή σειρά παρουσίασης είναι άντίστοιχη μέ τούς στόχους τής έρευνας, οί όποιοι καί αναφέρονται ξανά γιά λόγους διευκόλυνσης.

Γιά τήν εύκολότερη άνάγνωση καί κατανόηση των άποτελεσμάτων τής έρευνας, έχουν δημιουργηθεί πίνακες όπου απεικονίζονται τά άποτελέσματα κάθε έρώτησης.

7.1 Άνίχνευση γνώσεων, άντιλήψεων καί στάσεων των Κληρικων γύρω από τό περιβάλλον

Σέ αϋτήν τήν ένότητα παρουσιάζονται τά συνολικά άποτελέσματα γιά τόν πρϊτο στόχο τής έρευνας πού άφορά τίς προσωπικές άπόψεις, στάσεις καί γνώσεις των Κληρικων γύρω από τό περιβάλλον. Περιλαμβάνονται οί άπαντήσεις στις έρωτήσεις 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13 καί 16 τοϋ έρωτηματολογίου.

7.1.1 Ποιά/ές είναι οι κύριες πηγές της περιβαλλοντικής σου ενημέρωσης

Ξεκινώντας τη συμπλήρωση του έρωτηματολογίου, στην έρώτηση 1, οι Κληρικοί είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν μέχρι δύο απαντήσεις, σχετικές με τις βασικές πηγές ενημέρωσης για το περιβάλλον.

Όπως φαίνεται στον παρακάτω **πίνακα 1**, οι κύριες πηγές περιβαλλοντικής ενημέρωσης των Κληρικών είναι ή τηλεόραση με ποσοστό 60,7% και ακολουθούν τα βιβλία με ποσοστό 44,7% και το διαδίκτυο με 39,3%.

Πίνακας 1

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Ποιά/ές είναι οι κύριες πηγές της περιβαλλοντικής σου ενημέρωσης;»

Δήλωση Πηγές ένημέρωσης	Ναί		Όχι		Δέν απάντησαν	
	N	%	N	%	N	%
Τηλεόραση	91	60,7	59	39,3	2	1,3
Βιβλία	67	44,7	83	55,3	2	1,3
Έφημερίδες / περιοδικά	24	16,0	126	84,0	2	1,3
Έγκυκλιοι / μηνύματα	19	12,7	131	87,3	2	1,3
Διαδίκτυο	59	39,3	91	60,7	2	1,3
Όμιλίες / διαλέξεις	6	4,0	144	96,0	2	1,3
Συνάδελφοι / φίλοι	3	2,0	147	98,0	2	1,3
Άλλο	1	0,7	150	99,3	2	1,3

7.1.2 Ποιόν θεωρείς ότι είναι ο κύριος υπεύθυνος για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων

Με την έρώτηση 2, οι συμμετέχοντες καλούνται να υποδείξουν τον κύριο υπεύθυνο για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Πίνακας 2

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Ποιόν θεωρείς ότι είναι ο κύριος υπεύθυνος για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων;»

	N	%
Κράτος	78	51,3
Έπιστήμονες	3	2,0
Έπιχειρήσεις / Ξενοδοχεία	4	2,6
Άτομική πρωτοβουλία	25	16,4
Οικολογικές οργανώσεις	1	0,7
Τοπική Αυτοδιοίκηση	37	24,3
Δέν απάντησαν	0	0,0

Μέ βάση τόν παραπάνω **πίνακα 2** διαπιστώνεται ότι οι Κληρικοί θεωρούν τό Κράτος κατά 51,3% καί την Τοπική Αυτοδιοίκηση κατά 24,3%, ως τούς κύρια υπεύθυνους για την αντιμετώπιση των διαφόρων περιβαλλοντικών προβλημάτων.

7.1.3 Ποιές υποχρεώσεις δημιουργούνται σέ έναν περιβαλλοντικά υπεύθυνο πολίτη

Η έρώτηση 3 αφορά την περιβαλλοντική ήθική καί τή στάση του ανθρώπου έναντι του περιβάλλοντος.

Πίνακας 3

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Ποιές υποχρεώσεις δημιουργούνται σέ έναν περιβαλλοντικά υπεύθυνο πολίτη;»

	N	%
Μόνο τά φυτά καί τά ζώα	0	0,0
Μόνο τό ανθρώπινο είδος	8	5,3
Όλη την κτίση, ή όποια έχει δική της αξία (αύταξία)	125	82,2
Τήν ευρύτερη περιοχή πού ό ίδιος ζει	19	12,5
Δέν απάντησαν	0	0,0

Οί Κληρικοί απάντησαν σέ ποσοστό 82,2% «όλη την κτίση, ή όποια έχει δική της αξία (αύταξία)», ενώ κανένας από τούς έρωτηθέντες δέν απάντησε «Μόνο τά φυτά καί τά ζώα».

7.1.4 Σέ ποιά βαθμό συμφωνεῖς ἢ διαφωνεῖς μέ καθεμία ἀπό τίς παρακάτω προτάσεις

Ἡ ἐρώτηση 5 κατέγραψε τίς ἀπόψεις καί τή στάση τῶν Κληρικῶν σέ διάφορες προτάσεις-δηλώσεις γύρω ἀπό τό περιβάλλον.

Ἀπό τά στοιχεῖα τοῦ **πίνακα 4** (στήν ἐπόμενη σελίδα) ἐξακριβώθηκε ὅτι οἱ περισσότεροι ἐρωτηθέντες συμφώνησαν πιά πολύ μέ τίς δηλώσεις «*Εἶναι σημαντική ἡ συμμετοχή σέ περιβαλλοντικές δράσεις*» καί «*Ἡ ἀνάπτυξη περιβαλλοντικῆς συνείδησης θεωρεῖται ἀναγκαία γιά τήν ποιότητα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου*» (μ. ὅ. 4,42).

Μέ μικρή διαφορά στόν μέσο ὄρο ἀκολούθησαν οἱ ὑπόλοιπες προτάσεις.

7.1.5 Πῶς ἐπιτυγχάνεται καλλιέργεια αἰσθήματος σεβασμοῦ πρός τό περιβάλλον

Ἡ ἐρώτηση 6 ἀφορᾷ τήν περιβαλλοντική ἠθική καί τήν καλλιέργεια σεβασμοῦ πρός τή φύση καί τά ἄλλα ἔμβια ὄντα.

Πίνακας 5

Κατανομή συχνοτήτων γιά τήν ἐρώτηση «Πῶς ἐπιτυγχάνεται ἡ καλλιέργεια αἰσθήματος σεβασμοῦ πρός τό περιβάλλον;»

	N	%
Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνώτερο ὄν καί ὅλα γίνονται μέ σκοπό τήν εὐημερία του	10	6,6
Τό συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νά χειρίζεται συνετά τίς πηγές ἐνέργειας καί τό φυσικό περιβάλλον	75	49,7
Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέρος ἑνός συστήματος πού πρέπει νά διαφυλαχθεῖ γιά τίς μελλοντικές γενιές	65	43,0
Ἄλλο	1	0,7
Δέν ἀπάντησαν	1	0,7

Τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν συμμετεχόντων (49,7%) ἀπάντησαν ὅτι «Τό συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νά χειρίζεται συνετά τίς πηγές ἐνέργειας καί τό φυσικό περιβάλλον».

Πίνακας 4

Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των Κληρικών σε καθεμία από τις δηλώσεις που άφορουν διάφορες απόψεις για τό περιβάλλον

Ερώτηση 5: Σέ ποιά βαθμό συμφωνείς ή διαφωνείς μέ καθεμία ἀπό τίς παρακάτω δηλώσεις;	Συμφωνῶ ἀπόλυτα		Συμφωνῶ ἀρκετά		Οὔτε συμφωνῶ οὔτε διαφωνῶ		Διαφωνῶ ἀρκετά		Διαφωνῶ ἀπόλυτα		Ἐγκατά- λειψη δήλωσης		Δείκτες	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	μ. ὅ.	τ. ἀ.
Εἶναι σημαντική ἡ συμμετοχή σέ περιβαλλοντικές δράσεις	78	51,7	58	38,2	15	9,9	0	0	0	0	1	0,7	4,42	0,667
Ἡ ἀνάπτυξη περιβαλλοντικῆς συνείδησης θεωρεῖται ἀναγκαία γιά τήν ποιότητα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου	86	58,1	38	25,7	24	16,2	0	0	0	0	4	2,6	4,42	0,756
Ἐνθαρρύνουμε μέ κάθε τρόπο τοὺς ἄλλους γιά τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος	73	48,3	50	33,1	28	18,5	0	0	0	0	1	0,7	4,3	0,764
Ἡ τοπική οἰκονομία συνδέεται μέ τήν ποιότητα τοῦ περιβάλλοντος	60	40,5	75	50,7	9	6,1	3	2	1	0,7	4	2,6	4,28	0,729
Ὁ κάθε πολίτης εὐθύνεται προσωπικά γιά τήν ἐνημέρωσή του σέ θέματα περιβάλλοντος	60	40,5	68	45,9	17	11,5	3	2	0	0	4	2,6	4,25	0,737
Τά Δωδεκάνησα ἀντιμετωπίζουν περιβαλλοντικά προβλήματα	51	34,2	79	53	17	11,4	2	1,3	0	0	3	2	4,2	0,688
Ὁ τοπικός πολιτισμός ἐνισχύει τίς σχέσεις ἀνθρώπου-περιβάλλοντος	56	37,8	55	37,2	33	22,3	3	2	1	0,7	4	2,6	4,09	0,86
Ὑπάρχει ἐνδιαφέρον γιά τά περιβαλλοντικά προ- βλήματα	20	13,6	43	29,3	50	34	31	21,1	3	2	5	3,3	3,31	1,019

7.1.6 Ποῦ συμβάλλει κυρίως ἡ γνώση καί ἡ ἀξιοποίηση τῆς τοπικῆς παράδοσης

Στήν ἐρώτηση 7 διερευνᾶται ἡ συμβολή τῆς τοπικῆς παράδοσης.

Πίνακας 6

Κατανομή συχνοτήτων γιά τήν ἐρώτηση «Ποῦ συμβάλλει κυρίως ἡ γνώση καί ἡ ἀξιοποίηση τῆς τοπικῆς παράδοσης;»

	N	%
Στή βελτίωση τῆς ποιότητας τοῦ περιβάλλοντος	18	12,1
Στή διατήρηση τῆς κοινωνικῆς ταυτότητας	52	34,9
Στόν ἐμπλουτισμό τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς	50	33,6
Στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τοῦ τόπου	18	12,1
Στήν περιβαλλοντική εὐαισθητοποίηση	10	6,7
Ἄλλο	1	0,7
Δέν ἀπάντησαν	3	2,0

7.1.7 Τί σοῦ ἔρχεται στό μυαλό ὅταν ἀκοῦς τή λέξη «ἀειφορία»

Μέ τήν ἐρώτηση 8 καταγράφεται ἡ γνώση καί ἡ ἀποψη τῶν Κληρικῶν γιά τήν ἔννοια τῆς ἀειφορίας.

Πίνακας 7

Κατανομή συχνοτήτων γιά τήν ἐρώτηση «Τί σοῦ ἔρχεται στό μυαλό ὅταν ἀκοῦς τή λέξη “ἀειφορία”;»

	N	%
Ποιότητα ζωῆς	49	32,9
Ἀλληλεγγύη μεταξύ τῶν γενεῶν	7	4,7
Οἰκονομική ἀνάπτυξη	7	4,7
Ὑπερκατανάλωση	3	2,0
Ὁρθολογική διαχείριση φυσικῶν πόρων	57	38,3
Προστασία Περιβάλλοντος	22	14,8
Κοινωνική πρόοδος	2	1,3
Ἄλλο	2	1,3
Δέν ἀπάντησαν	3	2,0

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες απάντησαν «Όρθολογική διαχείριση φυσικῶν πόρων» (ποσοστό 38,3%) καί «Ποιότητα ζωῆς» (ποσοστό 32,9%), ἐνῶ ἀρκετά λιγότεροι απάντησαν «Προστασία Περιβάλλοντος» (ποσοστό 14,8%).

7.1.8 Τί νομίζεις ὅτι σημαίνει ἡ φράση «αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί κατακυριεύσατε τήν γῆν»

Μέ τήν ἐρώτηση 9 καταγράφηκε ἡ ἄποψη τῶν Κληρικῶν γιά τή σημασία τοῦ χωρίου τῆς Γένεσης (1, 28).

Πίνακας 8

Κατανομή συχνοτήτων γιά τήν ἐρώτηση «Τί νομίζεις ὅτι σημαίνει ἡ φράση αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί κατακυριεύσατε τήν γῆν;»

	N	%
Ἀειφορική διαχείριση ἀγαθῶν	60	40,0
Θέωση μέσῳ τῆς κτίσης	48	32,0
Συμφιλίωση (καταλλαγή)	32	21,3
Κερδοφόρα ἐκμετάλλευση τῆς φύσης	2	1,3
Τά φυτά καί τά ζῶα εἶναι ἀναλώσιμα	4	2,7
Ἄλλο	4	2,7
Δέν απάντησαν	2	1,3

Μέ βάση τόν **πίνακα 8**, οἱ περισσότεροι συμμετέχοντες ἐρμήνευσαν αὐτή τή φράση τῆς Γραφῆς ὡς «Ἀειφορική διαχείριση ἀγαθῶν» σέ ποσοστό 40,0%, ἐνῶ ἐλάχιστοι (1,3%) θεωροῦν ὅτι σημαίνει «Κερδοφόρα ἐκμετάλλευση τῆς φύσης».

7.1.9 Τί νομίζεις ὅτι σημαίνει ἡ φράση «ἐργάζεσθαι καί φυλάττειν»

Ἡ σημασία τοῦ χωρίου τῆς Γένεσης (2, 15) ἀποτυπώνεται μέ τήν ἐρώτηση 10 στόν **πίνακα 9**. Οἱ Κληρικοί απάντησαν ὅτι σημαίνει «Εὐθύνη, προστασία, σεβασμός, συντήρηση» σέ ποσοστό 61,6%, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐρμηνεία ὅτι «Ἡ κτίσις εἶναι “ἰδιοκτησία” τοῦ ἀνθρώπου» (ποσοστό 0,7%).

Πίνακας 9

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Τί νομίζεις ότι σημαίνει ή φράση *εργάζεσθαι καί φυλάττειν*»

	N	%
Προσέχω για νά έχω	49	32,5
Αὐτοπεριορισμός στή χρήση τῶν ἀγαθῶν	5	3,3
Ἡ κτίσις εἶναι «ιδιοκτησία» τοῦ ἀνθρώπου	1	0,7
Ἀπόλυτη ἱκανοποίηση ἀνθρώπινων ἀναγκῶν	2	1,3
Εὐθύνη, προστασία, σεβασμός, συντήρηση	93	61,6
Ἄλλο	1	0,7
Δέν ἀπάντησαν	1	0,7

7.1.10 Ὑποστηρίζεις περιβαλλοντικές δράσεις στήν Ἐνορία σου

Μέ τήν έρώτηση 13 γίνεται ἀνίχνευση τῆς στάσης τῶν Κληρικῶν γιά τίς περιβαλλοντικές δράσεις.

Πίνακας 10

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Ὑποστηρίζεις περιβαλλοντικές δράσεις στήν Ἐνορία σου;»

	N	%
Ναί	115	77,2
Ὁχι	34	22,8
Δέν ἀπάντησαν	3	2,0

Σύμφωνα μέ τόν πίνακα 10 οἱ Κληρικοί σέ ποσοστό 77,2% ὑποστηρίζουν περιβαλλοντικές δράσεις στήν Ἐνορία τους.

7.1.11 Συμμετεῖχες ποτέ σέ περιβαλλοντικές δράσεις στήν Ἐνορία σου

Σέ συνέχεια μέ τήν προηγούμενη, ἡ έρώτηση 14 διερευνᾷ τή συμμετοχή τῶν Κληρικῶν σέ περιβαλλοντικές δράσεις.

Ὅπως φαίνεται ἀπό τόν πίνακα 11, ἡ συμμετοχή τῶν Κληρικῶν σέ περιβαλλοντικές δράσεις φαίνεται νά εἶναι μοιρασμένη.

Πίνακας 11

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Συμμετείχες ποτέ σε περιβαλλοντικές δράσεις στην Ένορία σου;»

	N	%
Ναί	73	49,3
Όχι	75	50,7
Δέν απάντησαν	4	2,6

7.1.12 Ποιούς θεωρείς ως τούς αποτελεσματικότερους τρόπους ώστε η διοίκηση της Έκκλησίας και οι Κληρικοί να επηρεάσουν θετικά και ενεργά για την προστασία του περιβάλλοντος

Στό έρώτημα 16, τό τελευταίο της Β΄ Ενότητας του έρωτηματολογίου, οι Κληρικοί είχαν την δυνατότητα νά δώσουν μέχρι δύο απαντήσεις πού άφορούν τίς δράσεις και τίς δραστηριότητες από πλευράς Έκκλησίας για περιβαλλοντική εύαισθητοποίηση.

Πίνακας 12

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Ποιούς θεωρείς ως τούς αποτελεσματικότερους τρόπους ώστε η διοίκηση της Έκκλησίας και οι Κληρικοί νά επηρεάσουν θετικά και ενεργά για την προστασία του περιβάλλοντος;»

Ένέργειες Δήλωση	Ναί		Όχι		Δέν απάντησαν	
	N	%	N	%	N	%
Όμιλίες / Έγκύκλιοι	37	24,3	115	75,7	0	0,0
Συνέδρια / Ημερίδες	16	10,5	136	89,5	0	0,0
Έπιμορφωτικά σεμινάρια	34	22,4	118	77,6	0	0,0
Συνεργασία μέ άλλους φορείς	83	54,6	69	45,4	0	0,0
Κήρυγμα / κατήχηση	27	17,8	125	82,2	0	0,0
Συμμετοχή σέ οικολογικές δράσεις	18	11,8	134	88,2	0	0,0
Σύσταση ένοριακῶν περιβαλλοντικῶν ομάδων	62	40,8	90	59,2	0	0,0

Δήλωση Ένέργειες	Ναί		Όχι		Δέν ἀπάντησαν	
	N	%	N	%	N	%
Έφαρμογή καλών περιβαλ- λοντικών πρακτικῶν	18	11,8	134	88,2	0	0,0
Δέν ὑπάρχει τρόπος	1	0,7	151	99,3	0	0,0
Άλλο	0	0,0	152	100,0	0	0,0

Σύμφωνα μέ τόν παραπάνω **πίνακα 12**, οί συμμετέχοντες θεώρησαν ὡς τόν πιό ἀποτελεσματικότερο τρόπο τήν «συνεργασία μέ ἄλλους φορεῖς» μέ ποσοστό 54,6%, καί ἀκολουθεῖ ἡ «σύσταση ἐνο-ριακῶν περιβαλλοντικῶν ὁμάδων» μέ 40,8%, προκειμένου ἡ διοίκη-ση τῆς Ἐκκλησίας καί οἱ Κληρικοί νά ἐπηρεάσουν θετικά καί ἐνεργά γιά τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος.

7.2 Ἐντοπισμός γνώσεων, ἀντιλήψεων καί στάσεων τῶν Κληρικῶν γιά τά ὑπάρχοντα περιβαλλοντικά ζητήματα στήν περιοχή καί τόν χώρο πού δραστηριοποιοῦνται (Ἐνορία)

Σέ αὐτήν τήν ἐνότητα παρουσιάζονται τά συνολικά ἀποτελέσμα-τα γιά τόν δεύτερο στόχο τῆς ἔρευνας πού ἀφορᾷ τίς προσωπικές ἀπόψεις, γνώσεις καί στάσεις τῶν Κληρικῶν γιά τά διάφορα περι-βαλλοντικά προβλήματα στή εὐρύτερη περιοχή πού ζοῦν. Περι-λαμβάνονται οἱ ἀπαντήσεις στίς ἐρωτήσεις 4, 11, 12 καί 15 τοῦ ἐρω-τηματολογίου.

7.2.1 Βλέπεις κάποιον νά πετάει σκουπίδια στήν παραλία. Ποιά εἶναι ἡ ἀντίδρασή σου

Στήν ἐρώτηση 4 δόθηκε ἕνα σενάριο ἀντιπεριβαλλοντικῆς συμ-περιφορᾶς, καθώς καί οἱ πιθανές ἀντιδράσεις τῶν ἐρωτώμενων.

Ἀπό τόν **πίνακα 13** παρατηρεῖται ὅτι οἱ περισσότεροι συμμετέχον-τες δήλωσαν «Θά προσπαθήσω νά τόν πείσω ὅτι εἶναι λάθος αὐτό πού κάνει» σέ ποσοστό 76,3%, ἐνῶ μόλις 3 Κληρικοί (ποσοστό 2,0%) θά ἀδιαφοροῦσαν.

Πίνακας 13

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Βλέπεις κάποιον νά πετάει σκουπίδια στην παραλία. Ποιά είναι ή αντίδρασή σου;»

	N	%
Θά προσπαθήσω νά τόν πείσω ότι είναι λάθος αυτό που κάνει	116	76,3
Θά άδιαφορήσω, σάν νά μήν τόν είδα	3	2,0
Θά άντιμετωπίσω τό πρόβλημα μόνος μου, π.χ. θά μαζέψω τά σκουπίδια	30	19,7
Θά κάνω κάτι άλλο	3	2,0
Δέν άπάντησαν	0	0,0

7.2.2 Είσαι ικανοποιημένος μέ τίς προσπάθειες τής Έκκλησίας (στό σύνολό της) νά συμβάλλει στην άντιμετώπιση τών περιβαλλοντικών προβλημάτων

Στήν έρώτηση 11 ύπήρχαν 5 έπιλογές γιά τούς συμμετέχοντες, σχετικά μέ τόν βαθμό ικανοποίησης γιά τή στάση τής Έκκλησίας: α) πολύ, β) άρκετά, γ) μέτρια, δ) λίγο καί ε) καθόλου.

Πίνακας 14

Κατανομή συχνοτήτων γιά την έρώτηση «Είσαι ικανοποιημένος μέ τίς προσπάθειες τής Έκκλησίας (στό σύνολό της) νά συμβάλλει στην άντιμετώπιση τών περιβαλλοντικών προβλημάτων;»

Πολύ		Άρκετά		Μέτρια		Λίγο		Καθόλου	
N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
13	9,0	56	38,6	71	49,0	4	2,8	1	0,7

Έγκατάλειψη Έρώτησης		Δείκτες	
N	%	μ. ό.	τ. ά.
7	4,6	3,52	0,727

Τό 9,0% άπάντησε «πολύ», τό 38,6% «άρκετά», ένώ τό 49,0% «μέτρια». Άμελητέα είναι τά ποσοστά τών Κληρικών πού θεωροϋν ότι ή Έκκλησία συμβάλλει «λίγο» (2,8%) ή «καθόλου» (0,7%).

7.2.3 Ποιά περιβαλλοντικά θέματα έντοπίζονται στην Ένορία σου

Στήν συγκεκριμένη ερώτηση 12, οι Κληρικοί είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν μέχρι 3 απαντήσεις.

Οι συμμετέχοντες έπρεπε να αναγνωρίσουν και να έντοπίσουν περιβαλλοντικά ζητήματα στην Ένορία τους. Έτσι, τό μεγαλύτερο ποσοστό τών Κληρικών (74,2%) απάντησε «Διαχείριση σκουπιδιών», μέ τήν «Έλλειψη νερού» νά βρίσκεται στό 40,4%, ένω δέν θεωρεί ότι υπάρχει πρόβλημα μέ τήν «Άτμοσφαιρική ρύπανση» (6,0%).

Πίνακας 15

Κατανομή συχνοτήτων γιά τήν ερώτηση «Ποιά από τά παρακάτω περιβαλλοντικά θέματα έντοπίζονται στην Ένορία σου;»

Θέματα Περιβαλλοντικά Δήλωση	Ναί		Όχι		Δέν απάντησαν	
	N	%	N	%	N	%
Έλλειψη νερού	61	40,4	90	59,6	1	0,7
Ένεργειακό	42	27,8	109	72,2	1	0,7
Διαχείριση σκουπιδιών	112	74,2	39	25,8	1	0,7
Άτμοσφαιρική ρύπανση	9	6,0	142	94,0	1	0,7
Άρνητικές επιπτώσεις από τήν τουριστική ανάπτυξη	51	33,8	100	66,2	1	0,7
Ρύπανση εδάφους από φυτοφάρμακα/λιπάσματα	32	21,2	119	78,8	1	0,7
Μόλυνση θάλασσας και άκτογραμμής	13	8,6	138	91,4	1	0,7
Άλλο	9	6,0	142	94,0	1	0,7

7.2.4 Σέ ποιά βαθμό συμφωνείς ή διαφωνείς μέ καθεμία από τίς παρακάτω προτάσεις

Όπως φαίνεται στόν **πίνακα 16** (στήν επόμενη σελίδα), οί περισσότεροι έρωτηθέντες συμφωνοῦν κατά μέσο όρο 3,62 μέ τήν άποψη ότι ή «άκαλαίσθητη καί άλόγιστη δόμηση στούς χώρους τών Έκκλησιών (άστικό περιβάλλον)», δημιουργεί προβλήματα στό περιβάλλον καί έπεται ή «Τσιμεντοποίηση τών αύλειών χώρων τών Έκκλησιών» μέ μ. ό. 3,48.

Λιγότερο έως καθόλου συμφωνοῦν μέ τίς άπόψεις «Κατάχρηση κωδωνοκρουσίας καί μεγαφωνικῶν εγκαταστάσεων (ήχορύπανση)» (μ. ό. 2,89) καί «Οί Ναοί καί τά άλλα κτίρια τών Έκκλησιών δέν εἶναι τόσο φιλικά πρός τό περιβάλλον («πράσινα» ή άειφορικά κτίρια)» (μ. ό. 2,69).

7.3 Ό έντοπισμός τών γνώσεων καί τών στάσεων έναντι τοῦ θεσμοῦ τῆς «Διά βίου Μάθησης» καί επιμορφωσης καί ή διερεύνηση τών επιμορφωτικῶν ανάγκων τῶν Κληρικῶν

Σέ αὐτήν τήν ένότητα παρουσιάζονται τά συνολικά άποτελέσματα γιά τόν τρίτο στόχο τῆς έρευνας πού άφορᾷ τίς προσωπικές άπόψεις, στάσεις καί γνώσεις τῶν Κληρικῶν σχετικά μέ τόν θεσμό τῆς «Διά βίου Μάθησης» καί εξετάζονται οί επιμορφωτικές άνάγκες τῶν Κληρικῶν σύμφωνα μέ τίς άντιλήψεις τῶν ίδιων. Περιλαμβάνονται οί άπαντήσεις στίς έρωτήσεις 17, 18, 19, 20 καί 21 τοῦ έρωτηματολογίου.

7.3.1 Σέ ποιά βαθμό θεωρεῖς τίς γνώσεις σου έπαρκεῖς ώστε νά ανταπεξέλθεις στό λειτούργημά σου

Στήν έρώτηση 17 ὑπῆρχαν 5 επιλογές γιά τοὺς συμμετέχοντες, σχετικές μέ τήν έπάρκεια τῶν γνώσεων τους: α) πολύ β) άρκετά γ) μέτρια, δ) λίγο καί ε) καθόλου.

Τό 9,3% άπάντησε «πολύ», τό 41,7% «άρκετά», ένῶ τό 43,7% «μέτρια». Μόνο 8 Κληρικοί άπάντησαν «λίγο» (5,3%), ένῶ «καθόλου» δέν άπάντησε κανείς. Κατά μ. ό. 3,55 οί Κληρικοί θεωροῦν τίς γνώσεις τους μέτρια έως άρκετά έπαρκεῖς.

Πίνακας 16

Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των Κληρικών σέ καθεμία από τίς προτάσεις πού ἀφορούν περιβαλλοντικά ζητήματα καί καταστάσεις στους χώρους τών Ι. Ναών

Ερώτηση 15: Σέ ποιά βαθμό πιστεύεις ὅτι οἱ παρακάτω καταστάσεις δημιουργοῦν προβλήματα τόσο στό ἄστικό ὅσο καί στό φυσικό περιβάλλον;	Συμφωνῶ ἀπόλυτα		Συμφωνῶ ἄρκετά		Οὔτε συμφωνῶ οὔτε διαφωνῶ		Διαφωνῶ ἄρκετά		Διαφωνῶ ἀπόλυτα		Ἐγκατά-λειψη δήλωσης		Δεῖκτες	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	μ. ὅ.	τ. ὅ.
Ἀκαταίεθη καὶ ἀλόγιστη δόμηση στους χώρους των Ἐκκλησιῶν (ἀστικό περιβάλλον)	37	24,5	50	33,1	42	27,8	14	9,3	8	5,3	1	0,7	3,62	1,112
Τοιμεντοποίηση τῶν ἀυλείων χώρων τῶν Ἐκκλησιῶν	34	22,8	35	23,5	52	34,9	25	16,8	3	2	3	2	3,48	1,082
Ὑπερβολική/κακόγουστη δόμηση ἐξωκκλησιῶν καὶ πανηγυρόσπιτων	40	26,5	38	25,2	31	20,5	31	20,5	11	7,3	1	0,7	3,43	1,278
Ὑπαρξη ἐνεργοβόρων συσκευῶν στους Ἱεροῦς Ναοῦς (φωτισμοί, κλιματισμός, κ.τ.λ.)	19	12,7	36	24	63	42	28	18,7	4	2,7	2	1,3	3,25	0,991
Κάθε μορφῆς ρύπανση κατὰ τίς πανηγύρεις Ἱ. Ναῶν καὶ ἐξωκκλησιῶν	23	15,4	25	16,8	52	34,9	40	26,8	9	6	3	2	3,09	1,139
Μηδμιανή χρήση οἰκολογικῆς τεχνολογίας γιὰ τὴν ἐξοικονόμηση ἐνέργειας στὶς Ἐκκλησίες	23	15,4	29	19,5	38	25,5	45	30,2	14	9,4	3	2	3,01	1,125
Κατάχρηση κωδωνοκρουσίας καὶ μεγαφωνικῶν ἐγκαταστάσεων (ἡχορύπανση)	21	13,9	19	12,6	51	33,8	42	27,8	18	11,9	1	0,7	2,89	1,197
Οἱ Ναοὶ καὶ τὰ ἄλλα κτίρια τῶν Ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι τόσο φιλικὰ πρὸς τὸ περιβάλλον («πράσινα» ἢ ἀειφορικά κτίρια)	15	10,1	21	14,2	38	25,7	51	34,5	23	15,5	4	2,6	2,69	1,194

Πίνακας 17

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Σέ ποιο βαθμό θεωρείς τις γνώσεις σου επαρκείς ώστε να ανταπεξέλθεις στο λειτουργημά σου;»

Πολύ		Άρκετά		Μέτρια		Λίγο		Καθόλου	
N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
14	9,3	63	41,7	66	43,7	8	5,3	0	0,0

Έγκατάλειψη Έρώτησης		Δείκτες	
N	%	μ. ό.	τ. ά.
1	0,7	3,55	0,737

7.3.2 Γνωρίζεις για τα έπιμορφωτικά προγράμματα στα πλαίσια του θεσμού «Διά βίου Μάθηση»

Στήν έρώτηση 18α διερευνήθηκε ή γνώση του θεσμού τής «Διά βίου Μάθησης».

Πίνακας 18

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Γνωρίζεις για τα έπιμορφωτικά προγράμματα στα πλαίσια του θεσμού “Διά βίου Μάθηση;”»

	N	%
Ναί	94	61,8
Όχι	58	38,2
Δέν άπάντησαν	0	0,0

Τό 61,8% τών συμμετεχόντων γνώριζε τά έπιμορφωτικά προγράμματα, ένώ τό 38,2% όχι.

7.3.2.1 Έάν γνωρίζεις για τά έπιμορφωτικά προγράμματα στα πλαίσια του θεσμού «Διά βίου Μάθηση», έχεις συμμετάσχει σέ κάποιο/α

Στή συνέχεια έρωτήθηκαν (18β) μόνο όσοι γνώριζαν τά έπιμορφωτικά προγράμματα νά άπαντήσουν έάν συμμετείχαν σέ κάποιο.

Πίνακας 19

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Έάν γνωρίζεις για τὰ επιμορφωτικά προγράμματα στα πλαίσια του θεσμού “Διά βίου Μάθηση”, έχεις συμμετάσχει σέ κάποιο/α;»

	N	%
Ναί	43	45,7
Όχι	51	54,3
Δέν απάντησαν	0	0,0

Όπως φαίνεται από τόν παραπάνω πίνακα, τό 45,7% απάντησε ότι συμμετείχε, ενώ τό 54,3% ότι δέν συμμετείχε.

7.3.2.2 Έάν έχεις συμμετάσχει σέ κάποιο επιμορφωτικό πρόγραμμα, πόσο χρήσιμο θεωρείς πώς ήταν αυτό

Στήν έρώτηση 19, όσοι συμμετείχαν σέ κάποιο επιμορφωτικό πρόγραμμα κλήθηκαν νά δηλώσουν τόν βαθμό χρησιμότητας, έχοντας νά επιλέξουν μεταξύ 5 προτιμήσεων: α) πολύ, β) αρκετά, γ) μέτρια, δ) λίγο καί ε) καθόλου.

Πίνακας 20

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Έάν έχεις συμμετάσχει σέ κάποιο επιμορφωτικό πρόγραμμα, πόσο χρήσιμο θεωρείς πώς ήταν αυτό;»

Πολύ		Άρκετά		Μέτρια		Λίγο		Καθόλου		Δείκτες	
N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	μ. ό.	τ. ά.
15	34,9	24	55,8	3	7,0	1	2,3	0	0,0	4,23	0,684

Όπως φαίνεται καί από τόν παραπάνω **πίνακα 20**, τό 34,9% απάντησε «πολύ» καί τό 55,8% «άρκετά». Μόνο 3 Κληρικοί απάντησαν «μέτρια» (7,0%) καί ένας απάντησε «λίγο» (2,3%), ενώ «καθόλου» δέν απάντησε κανείς. Κατά μ. ό. 4,23, οί Κληρικοί θεώρησαν αρκετά έως πολύ χρήσιμο τό επιμορφωτικό πρόγραμμα πού παρακολούθησαν.

7.3.3 Σέ ποιά βαθμό, κατά τή γνώμη σου, οί παρακάτω παράγοντες διαμορφώνουν τήν ανάγκη γιά διαρκή έπιμόρφωση

Μέ βάση τόν **πίνακα 21** (στή μεθεπόμενη σελίδα), οί περισσότεροι έρωτηθέντες θεώρησαν ότι οί παράγοντες «*Η σωστή ύποστήριξη/ καθοδήγηση τοῦ ποιμνίου μου*» (μ. ὅ. 4,45), «*Ο σύνθετος ρόλος μου ὡς Κληρικός στή σύγχρονη κοινωνία*» (μ. ὅ. 4,36) καί «*Οί ἐξελίξεις πού σχετίζονται μέ τά διοικητικά, λειτουργικά καί ποιμαντικά μου καθήκοντα*» (μ. ὅ. 4,31) διαμορφώνουν κατά μέσο ὄρο ἀπό «ἀρκετά» ἔως «πολύ» τήν ανάγκη γιά διαρκή έπιμόρφωση.

Θεώρησαν ἀκόμη ότι οί παράγοντες «*Τά οἰκονομικά κίνητρα (έπιδοτούμενα προγράμματα)*» (μ. ὅ. 2,72) καί «*Η εὐκαιρία γιά τήν κοινωνική μου ἀναγνώριση*» (μ. ὅ. 2,62) διαμορφώνουν κατά μέσο ὄρο ἀπό «λίγο» ἔως «καθόλου» τήν ανάγκη γιά διαρκή έπιμόρφωση.

7.3.4 Σέ ποιά ἤ ποιά ἀπό τά παρακάτω γνωστικά ἀντικείμενα θά ἐπιθυμοῦσες νά ἐπιμορφωθεῖς

Στήν συγκεκριμένη έρώτηση 20 τοῦ **πίνακα 22**, οί Κληρικοί εἶχαν τήν δυνατότητα νά ἐπιλέξουν μέχρι 3 ἀπαντήσεις.

Πίνακας 22

Κατανομή συχνοτήτων γιά τήν έρώτηση «Σέ ποιά ἤ ποιά ἀπό τά παρακάτω γνωστικά ἀντικείμενα θά ἐπιθυμοῦσες νά ἐπιμορφωθεῖς;»

Δήλωση Γνωστικό ἀντικείμενο	Ναί		Όχι		Δέν ἀπάντησαν	
	N	%	N	%	N	%
Θεολογικό / Ποιμαντικό	101	67,3	49	32,7	2	1,3
Ψυχολογία / Συμβουλευτική	53	35,3	97	64,7	2	1,3
Οἰκονομολογικό	4	2,7	146	97,3	2	1,3
Περιβαλλοντικής Έκπαίδευσης	31	20,7	119	79,3	2	1,3
Λαογραφίας / Πολιτισμοῦ	10	6,7	140	93,3	2	1,3
Ήλεκτρονικῶν Ὑπολογιστῶν	10	6,7	140	93,3	2	1,3
Βυζαντινῆς Μουσικῆς	15	10,0	135	90,0	2	1,3
Νομικό / Διοικητικό καί Έκκλη- σιαστικό Δίκαιο	64	42,7	86	57,3	2	1,3

Γνωστικό άντικείμενο \ Δήλωση	Ναί		Όχι		Δέν ἀπάντησαν	
	N	%	N	%	N	%
Φιλολογικό / ἀρχαία καί νέα ἐλληνική γλῶσσα	11	7,3	139	92,7	2	1,3
Ἐκπαίδευσης γιά τή βιώσιμη ἀνάπτυξη	15	10,0	135	90,0	2	1,3
Ξένων γλωσσῶν	10	6,7	140	93,3	2	1,3
Περιβαλλοντικῆς Ἠθικῆς	28	18,7	122	81,3	2	1,3
Ἀγιογραφίας / Συντήρησης ἔργων τέχνης	14	9,3	136	90,7	2	1,3
Ἄλλο	3	2,0	147	98,0	2	1,3

Ὅπως φαίνεται στόν **πίνακα 22**, ἀπό τά παραπάνω γνωστικά ἀντικείμενα οἱ Κληρικοὶ ἐπέλεξαν πρῶτο τό «Θεολογικό/Ποιμαντικό» μέ ποσοστό 67,3% καί ἀκολούθησαν τό «Νομικό/Διοικητικό καί Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο» (ποσοστό 42,7%), ἡ «Ψυχολογία/Συμβουλευτική» (ποσοστό 35,3%) καί ἡ «Περιβαλλοντική Ἐκπαίδευση» (ποσοστό 20,7%). Μόνο 4 Κληρικοὶ (ποσοστό 2,7%) ἐπέλεξαν τό «Οἰκονομολογικό».

7.3.5 Ἐσὺ προσωπικά, σέ ποιοῦ βαθμὸ συμφωνεῖς ἢ διαφωνεῖς μέ καθεμίᾳ ἀπὸ τίς παρακάτω προτάσεις

Ἡ ἐρώτηση 21 ἀποτελεῖ μιά κλίμακα ἀπόψεων γιά τόν θεσμό τῶν ἐπιμορφωτικῶν προγραμμάτων.

Ἀπὸ τόν **πίνακα 23** (στήν μεθεπόμενη σελίδα) συμπεραίνεται:

Μέ τήν πρόταση «Μέ τήν ἐπιμόρφωση ἀποκτῶ νέες δεξιότητες/ικανότητες» οἱ συμμετέχοντες συμφωνοῦν κατά μ. ὅ. 4,56.

Ἡ πρόταση «Μέ τήν ἐπιμόρφωση βελτιώνομαι στά ὑπηρεσιακά μου καθήκοντα» βρίσκει τοὺς Κληρικοὺς σύμφωνους μέ μ. ὅ. 4,33.

Στήν πρόταση «Ἡ ἔλλειψη χρόνου ἀποτελεῖ ἐμπόδιο γιά τήν ἐπιμόρφωσή μου» οἱ Κληρικοὶ συμφωνοῦν κατά μ. ὅ. 3,95.

Σε ὅτι ἀφορᾷ τήν πρόταση «Θέλω νά συμμετέχω σέ προγράμματα ἐπιμόρφωσης στό μέλλον» οἱ συμμετέχοντες συμφωνοῦν κατά μ. ὅ. 3,92.

Πίνακας 21

Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των Κληρικών σε καθένα από τους παράγοντες που διαμορφώνουν την ανάγκη για την διαρκή επιμόρφωση των Κληρικών

Ερώτηση 19: Σε ποίο βαθμό, κατά τη γνώμη σου, οι παρακάτω παράγοντες διαμορφώνουν την ανάγκη για διαρκή επιμόρφωση;	Συμφωνώ απόλυτα		Συμφωνώ αρκετά		Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ		Διαφωνώ αρκετά		Διαφωνώ απόλυτα		Έγκυρά-λειψη δήλωσης		Δείκτες	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	μ. ό.	τ. ά.
Ή σωστή ύποσθηξη/καθοδήγηση του ποιμνίου μου	74	49	71	47	6	4	0	0	0	0	1	0,7	4,45	0,574
Ο σύνθετος ρόλος μου ως Κληρικός στη σύγχρονη κοινωνία	67	45,3	69	46,6	11	7,4	0	0	1	0,7	4	2,6	4,36	0,68
Οι εξελίξεις που σχετίζονται με τα διοικητικά, λειτουργικά και ποιμαντικά μου καθήκοντα	65	44,2	64	43,5	17	11,6	1	0,7	0	0	5	3,3	4,31	0,7
Η ανάγκη της προσωπικής μου πνευματικής ανάπτυξης	58	40,3	37	25,7	36	25	10	6,9	3	2,1	8	5,3	3,95	1,06
Η απόκτηση πρόσθετων προσόντων για την υπηρεσιακή μου αναβάθμιση	46	31,7	34	23,4	32	22,1	28	19,3	5	3,4	7	4,6	3,61	1,215
Η εισόδος των νέων τεχνολογιών στην Έκκλησία	30	20,8	43	29,9	57	39,6	12	8,3	2	1,14	8	5,3	3,6	0,955
Η προσωπική ήθική ικανοποίηση	38	26,4	29	20,1	40	27,8	29	20,1	8	5,6	8	5,3	3,42	1,232
Τά οικονομικά κίνητρα (επιδιοτούμενα προγράμματα)	14	9,7	20	13,8	48	33,1	37	25,5	26	17,9	7	4,6	2,72	1,194
Η ευκαιρία για την κοινωνική μου αναγνώριση	10	6,9	23	16	40	27,8	44	30,6	27	18,8	8	5,3	2,62	1,165

Πίνακας 23
Κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων των Κληρικών σέ καθεμιά από τις προτάσεις που άφορουν άπόψεις για τή συμμετοχή σέ έπιμορφωτικά προγράμματα

Ερώτηση 21: Έσύ προσωπικά, σέ ποιά βαθμό συμφωνείς ή διαφωνείς μέ καθεμία από τίς παρακάτω προτάσεις;	Συμ-φωνώ άπόλυτα		Συμ-φωνώ άρκετά		Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ		Δια- φωνώ άρκετά		Δια- φωνώ άπόλυ- τα		Έγκα- τάλειψη δήλω- σης		Δείκτες	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	μ. ό.	τ. ά.
Μέ τήν επίμóρφωση άποκτώ νέες δεξιότητες / ικανότητες	90	60	54	36	6	4	0	0	0	0	2	1,3	4,56	0,573
Μέ τήν επίμóρφωση βελ- τιώνομαι στά ύπηρεσιακά μου καθήκοντα	66	43,7	71	47	13	8,6	0	0	1	0,7	1	0,7	4,33	0,69
Ή έλλειψη χρόνου άποτελεί έμπόδιο για τήν επίμóρφωσή μου	41	27,9	72	49	24	16,3	6	4,1	4	2,7	5	3,3	3,95	0,924
Θέλω νά συμμετέχω σέ προ- γράμματα επίμóρφωσης στό μέλλον	52	35,4	40	27,2	47	32	7	4,8	1	0,7	5	3,3	3,92	0,962
Θέλω νά συμβάλλω ένεργητικά στή διαμóρφωση τοú σκοπού, των στόχων καί τοú περιε- χομένου τής επίμóρφωσης	37	25,3	53	36,3	52	35,6	4	2,7	0	0	6	3,9	3,84	0,836
Έπιθυμώ νά είναι προαιρετική ή συμμετοχή στην επίμóρφωση	29	19,9	36	24,7	62	42,5	12	8,2	7	4,8	6	3,9	3,47	1,052

7.4 Η καταγραφή των γνώσεων, στάσεων και κινήτρων συμμετοχής σε προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης και ο προσδιορισμός της μορφής, του τόπου και του χρόνου παρακολούθησης των προγραμμάτων αυτών

Σε αυτήν την ένότητα παρουσιάζονται τα συνολικά αποτελέσματα για τον τέταρτο και τελευταίο στόχο της έρευνας που αφορά τις γνώσεις και στάσεις των Κληρικών σχετικά με τα προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, τα κίνητρα συμμετοχής σε αυτά, καθώς διάφορα διαδικαστικά θέματα προγραμματισμού και συντονισμού για την παρακολούθηση των προγραμμάτων αυτών. Περιλαμβάνονται οι απαντήσεις στις έρωτήσεις 22, 23, 24 και 25 του ερωτηματολογίου.

7.4.1 Γνωρίζεις για τα προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης

Άρχικά, οι συμμετέχοντες έρωτήθηκαν (22α) για τη γνώση τους σχετικά με την περιβαλλοντική επιμόρφωση.

Πίνακας 24

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Γνωρίζεις για τα προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης;»

	N	%
Ναί	35	23,3
Όχι	115	76,7
Δέν απάντησαν	2	1,3

Τό 23,3% των συμμετεχόντων γνωρίζει τα προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ενώ τό 76,7% δέν τά γνωρίζει.

7.4.1.1 Έάν γνωρίζεις για τα προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, έχεις συμμετάσχει σε κάποιο/α

Στή συνέχεια, ή έρώτηση 22β άπευθύνονταν μόνο σε όσους γνώριζαν για τα προγράμματα αυτά, προκειμένου νά άπαντήσουν έάν συμμετείχαν σε κάποιο.

Πίνακας 25

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Έάν γνωρίζεις για τὰ προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, έχεις συμμετάσχει σέ κάποιο/α;»

	N	%
Ναί	5	14,3
Όχι	30	85,7
Δέν απάντησαν	0	0,0

Όπως φαίνεται από τόν παραπάνω πίνακα, τό 14,3% απάντησε ότι συμμετείχε ενώ τό 85,7% ότι δέν συμμετείχε.

7.4.2 Ένδιαφέρεσαι νά συμμετάσχεις στό μέλλον σέ προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης

Τό ενδιαφέρον συμμετοχής τών Κληρικών στήν περιβαλλοντική επιμόρφωση καταγράφηκε στήν έρώτηση 23α.

Πίνακας 26

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Ένδιαφέρεσαι νά συμμετάσχεις στό μέλλον σέ προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης;»

	N	%
Ναί	115	76,2
Όχι	36	23,8
Δέν απάντησαν	1	0,7

Μέ βάση τόν **πίνακα 26**, τό 76,2% τών Κληρικών ενδιαφέρεται νά συμμετάσχει στό μέλλον σέ προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ενώ τό 23,8% δέν ενδιαφέρεται.

7.4.2.1 Έάν ενδιαφέρεσαι νά συμμετάσχεις στό μέλλον σέ προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, για ποιόν ή ποιούς κυρίως λόγους θά τό έκανες

Άκολούθως, στήν έρώτηση 23β οι Κληρικοί είχαν τή δυνατότητα νά επιλέξουν μέχρι τρεις απαντήσεις.

Πίνακας 27

Κατανομή συχνοτήτων για την έρώτηση «Έάν ενδιαφέρεσαι νά συμμετάσχεις στο μέλλον σέ προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, για ποιόν ή ποιούς κυρίως λόγους θά τό έκανες;»

Δήλωση Λόγοι	Ναί		Όχι		Δέν άπάντησαν	
	N	%	N	%	N	%
Γιά έγκυρότερη πληροφόρηση/ γνώση για τό περιβάλλον	83	72,2	32	27,8	37	24,3
Ός κίνητρο για τή διαμόρφωση περιβαλλοντικών αξιών	31	27,0	84	73	37	24,3
Ός έρέθισμα για περιβαλλοντι- κή ευαισθητοποίηση	35	30,4	80	69,6	37	24,3
Έξαιτίας του ιδιαίτερου ένδια- φέροντος του Οικουμενικού Πατριαρχείου	37	32,2	78	67,8	37	24,3
Για τή δυνατότητα συμμετοχής σέ περιβαλλοντικές δράσεις	14	12,2	101	87,8	37	24,3
Για τήν ύλοποίηση περιβαλλον- τικών προγραμμάτων	12	10,4	103	89,6	37	24,3
Για τή δημιουργία ποιμαντικών δράσεων προσέγγισης περιβαλ- λοντικών θεμάτων	40	34,8	75	65,2	37	24,3
Για τήν ικανότητα προσέγγισης / επίλυσης περιβαλλοντικών ζητημάτων	43	37,4	72	62,6	37	24,3
Άλλος λόγος	0	0,0	0	0,0	37	24,3

Όπως διαπιστώνεται από τόν **πίνακα 27**, από τούς παραπάνω λόγους συμμετοχής σέ προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, οί Κληρικοί επέλεξαν πρώτο «Γιά έγκυρότερη πληροφόρηση/ γνώση για τό περιβάλλον» μέ ποσοστό 72,2% καί άκολούθησαν «Για τήν ικανότητα προσέγγισης/επίλυσης περιβαλλοντικών ζητημάτων» (37,4%) καί «Για τή δημιουργία ποιμαντικών δράσεων προσέγγισης περιβαλλοντικών θεμάτων» (34,8%).

Οι λιγότεροι Κληρικοί επέλεξαν ως λόγο «Για την υλοποίηση περιβαλλοντικών προγραμμάτων» με ποσοστό 10,4%.

7.4.3 Ποιά κυρίως μορφή περιβαλλοντικής επιμόρφωσης θα προτιμούσες

Στήν ερώτηση 24, οι Κληρικοί είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν μέχρι δύο απαντήσεις όσον αφορά τις μορφές περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.

Πίνακας 28

Κατανομή συχνοτήτων για την ερώτηση «Ποιά κυρίως μορφή περιβαλλοντικής επιμόρφωσης θα προτιμούσες;»

Μορφή \ Δήλωση	Ναί		Όχι		Δέν απάντησαν	
	N	%	N	%	N	%
Ημερίδες επιμόρφωσης	85	57,0	64	43,0	3	2,0
Ταχύρρυθμα σεμινάρια	33	22,1	116	77,9	3	2,0
Περιβαλλοντικοί περίπατοι / επίσκεψεις	70	47,0	79	53,0	3	2,0
Περιβαλλοντικές δράσεις	21	14,1	128	85,9	3	2,0
Όμαδες εργασίας	29	19,5	120	80,5	3	2,0
Έξ αποστάσεως με συμβατικά μέσα	15	10,1	134	89,9	3	2,0
Έξ αποστάσεως με χρήση νέων τεχνολογιών	6	4,0	143	96,0	3	2,0
Μικτό σύστημα	18	12,1	131	87,9	3	2,0
Άλλη μορφή	0	0,0	0	0,0	3	2,0

Με βάση τον πίνακα 28, διαπιστώνεται ότι οι Κληρικοί προτιμούν κατά πρώτο λόγο τις ημερίδες επιμόρφωσης με ποσοστό 57,0% και άμέσως μετά τους περιβαλλοντικούς περιπάτους/επίσκεψεις με ποσοστό 47,0%, ως κύρια μορφή περιβαλλοντικής επιμόρφωσης.

Τέλος, στην ερώτηση 25, οι Κληρικοί είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν παραπάνω από μία επιλογές σχετικά με τον επιθυμητό χρόνο διεξαγωγής των προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, δηλαδή όσον αφορά ημερήσιο ωρολόγιο πρόγραμμα, τις περιόδους και τη διάρκεια.

7.4.3.1 Ποιές ώρες θά σέ διευκόλυναν γιά τήν παρακολούθηση μιᾶς περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης

Ἀπό τόν **πίνακα 29** φαίνεται ὅτι, στήν πλειοψηφία τους οἱ Κληρικοί (ποσοστό 64,9%) ἐπέλεξαν νά ἐπιμορφώνονται πρωινές ὥρες.

Πίνακας 29

Κατανομή συχνοτήτων γιά τήν ἐρώτηση «Ποιές ὥρες θά σέ διευκόλυναν γιά τήν παρακολούθηση μιᾶς περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης;»

Ἐρώτηση 25α: Ποιός χρόνος θά σέ διευκόλυνε γιά τήν παρακολούθηση μιᾶς περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης; ΩΡΕΣ	Ναί		Όχι		Δέν ἔχω γνώμη		Δέν ἀπάντησαν	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Πρωινές ὥρες	96	64,9	48	32,4	4	2,7	4	2,6
Μεσημεριανές / Ἀπογευματινές ὥρες	42	28,4	103	69,6	3	2,0	4	2,6
Βραδινές ὥρες	41	27,7	102	68,9	5	3,4	4	2,6
Μικτό ὥραριο (καί πρωί καί βράδυ)	12	8,1	133	89,9	3	2,0	4	2,6

7.4.3.2 Ποιές ἡμέρες θά σέ διευκόλυναν γιά τήν παρακολούθηση μιᾶς περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης

Στή συνέχεια, ἐπέλεξαν ὡς ἡμέρες γιά τήν ἐπιμόρφωση ἀπό Δευτέρα-Παρασκευή μέ ποσοστό 91,9%.

Πίνακας 30

Κατανομή συχνοτήτων γιά τήν ἐρώτηση «Ποιές ἡμέρες θά σέ διευκόλυναν γιά τήν παρακολούθηση μιᾶς περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης;»

Ἐρώτηση 25β: Ποιός χρόνος θά σέ διευκόλυνε γιά τήν παρακολούθηση μιᾶς περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης; ΗΜΕΡΕΣ	Ναί		Όχι		Δέν ἔχω γνώμη		Δέν ἀπάντησαν	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ἀπό Δευτέρα ἕως Παρασκευή	136	91,9	8	5,4	4	2,7	4	2,6
Τά Σαββατοκύριακα	7	4,36	139	93,4	2	1,4	4	2,6

7.4.4.3 Ποιά περίοδος θά σέ διευκόλυνε γιά τήν παρακολούθηση μιᾶς περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης

Οἱ συμμετέχοντες προτιμοῦν τήν περίοδο μετά τό Πάσχα, ἀλλά πρίν τό καλοκαίρι μέ ποσοστό 55,4% γιά τή διεξαγωγή περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης. Ἀρκετοί ἀπό τούς Κληρικούς προτιμοῦν τήν περίοδο πρίν καί μετά τά Χριστούγεννα/Θεοφάνεια σέ ποσοστό 32,4% καί 31,1% ἀντίστοιχα. Ἕνα ἐλάχιστο ποσοστό 9,5% ἐπιλέγει τό καλοκαίρι, ἐνῶ μόλις 8 Κληρικοί (ποσοστό 5,4%) δέν ἔχουν πρόβλημα ὅποτε κι ἂν ὀρίστεῖ τό πρόγραμμα.

Πίνακας 31

Κατανομή συχνότητων γιά τήν ἐρώτηση «Ποιά περίοδος θά σέ διευκόλυνε γιά τήν παρακολούθηση μιᾶς περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης;»

Ἐρώτηση 25γ: Ποιός χρόνος θά σέ διευκόλυνε γιά τήν παρακολούθηση μιᾶς περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης; ΠΕΡΙΟΔΟΙ	Ναί		Ὁχι		Δέν ἔχω γνώμη		Δέν ἀπάντησαν	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Πρίν τά Χριστούγεννα/Θεοφάνεια	48	32,4	94	63,5	6	4,1	4	2,6
Μετά τά Χριστούγεννα / Θεοφάνεια	46	31,1	97	65,5	5	3,4	4	2,6
Πρίν τό Πάσχα	21	14,2	123	83,1	4	2,7	4	2,6
Μετά τό Πάσχα, ἀλλά πρίν τό καλοκαίρι	82	55,4	60	40,5	6	4,1	4	2,6
Τό καλοκαίρι	14	9,5	129	87,2	5	3,4	4	2,6
Ὅποτε νά 'ναι, ἐκτός Μ. Τεσσαρακοστῆς	39	26,4	102	68,9	7	4,7	4	2,6
Ὅποτε νά 'ναι, δέν ἔχω πρόβλημα	8	5,4	132	89,2	8	5,4	4	2,6

7.4.4.4 Πόση διάρκεια θά ήθελες νά έχει μία περιβαλλοντική επιμόρφωση

Τέλος, ή διάρκεια τών επιμορφωτικῶν προγραμμάτων εἶναι προτιμότερο νά κυμαίνεται ἀπό 15 (52,0%) μέχρι 30 (56,1%) ὥρες, ἐνῶ οἱ Κληρικοὶ θέλουν νά ἀποφύγουν τὰ μεγάλης διάρκειας προγράμματα, ἀφοῦ 9 μόνο ἐπέλεξαν ἕως 150 ὥρες (ποσοστό 6,1%) καί 5 ἐπέλεξαν πάνω ἀπό 150 ὥρες (ποσοστό 3,4%).

Πίνακας 32

Κατανομή συχνοτήτων γιά τήν ἐρώτηση «Πόση διάρκεια θά ήθελες νά έχει μία περιβαλλοντική ἐπιμόρφωση;»

Ἐρώτηση 25δ: Ποιός χρόνος θά σέ διευκόλυνε γιά τήν παρακολούθηση μιᾶς περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης; ΔΙΑΡΚΕΙΑ	Ναί		Όχι		Δέν ἔχω γνώμη		Δέν ἀπάν- τησαν	
	N	%	N	%	N	%	N	%
ἕως 15 ὥρες	77	52,0	62	41,9	9	6,1	4	2,6
ἕως 30 ὥρες	83	56,1	59	39,9	6	4,1	4	2,6
ἕως 75 ὥρες	32	21,6	109	73,6	7	4,7	4	2,6
ἕως 150 ὥρες	9	6,1	131	88,5	8	5,4	4	2,6
πάνω ἀπό 150 ὥρες	5	3,4	136	91,9	7	4,7	4	2,6

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ: ΕΠΑΓΩΓΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

8. Ἐπαγωγική ἀνάλυση τῶν ἀποτελεσμάτων

Στό κεφάλαιο αὐτό παρουσιάζονται ἀναλυτικά τὰ ἐπαγωγικά ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνας, ἀφοῦ ἀπό τήν ἐξέταση τῶν περιγραφικῶν ἀποτελεσμάτων διαπιστώθηκε διαφοροποίηση τῶν ἀπόψε-
ων τῶν Κληρικῶν σέ ἀρκετά ἀπό τὰ ἐρωτήματα πού τοὺς τέθηκαν. Διερευνήθηκαν τὰ περιγραφικά στοιχεῖα τοῦ πληθυσμοῦ (ἡλικία, ἀστικότητα Ἐνορίας, ἔτη ὑπηρεσίας, ἐπίπεδο σπουδῶν) σέ συνδυασμό μέ ὅλα τὰ ἐρωτήματα τοῦ ἐρωτηματολογίου. Παρακάτω, πα-

ρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα στα όποια διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά.

Γιά την εύκολότερη ανάγνωση και κατανόηση των αποτελεσμάτων της έρευνας, έχουν δημιουργηθεί διμεταβλητοί πίνακες όπου απεικονίζονται αριθμητικά τα αποτελέσματα. Για λόγους εύχρηστίας αναφέρονται ξανά οι στόχοι της έρευνας με τους οποίους αντιστοιχίζονται και τα επαγωγικά αποτελέσματα.

8.1 Διερεύνηση της συσχέτισης των παραγόντων «ήλικία», «άστικότητα Ένορίας», «έτη ύπηρεσίας» και «έπιπεδο σπουδών» με τα έρωτήματα που αφορούν τον πρώτο στόχο: «Ανίχνευση γνώσεων και αντιλήψεων και στάσεων των Κληρικών γύρω από το περιβάλλον»

Σέ αυτή την ένότητα παρουσιάζονται τα επαγωγικά αποτελέσματα στα όποια έντοπίστηκε στατιστική διαφοροποίηση κατά την εξέταση των παραπάνω παραγόντων σέ σχέση μέ τα έρωτήματα 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13 και 16 του έρωτηματολογίου.

8.1.1 Ός πρός την ήλικία

8.1.1.1 Υπάρχει διαφοροποίηση στίς άπαντήσεις των Κληρικών γιά την έπιλογή της κύριας πηγής περιβαλλοντικής ένημέρωσης τους σέ σχέση μέ την ήλικία τους

Στόν **πίνακα 33** παρουσιάζεται ή κατανομή των άπαντήσεων των Κληρικών γιά τίς πηγές ένημέρωσής τους σέ περιβαλλοντικά θέματα ανάλογα μέ την ήλικία τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα γιά τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά ($p < .05$).

Άπό την εξέταση των σχετικών συχνοτήτων του παρακάτω πίνακα προκύπτει ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά έμφανίζονται στους Κληρικούς ήλικίας άνω των 50 έτών, πού έχουν ως πηγή ένημέρωσης τίς έφημερίδες/περιοδικά (ποσοστό 69,6%) και τα βιβλία (ποσοστό 63,9%). Άντιθέτως, γιά τους Κληρικούς κάτω των 50 έτών, τό μεγαλύτερο ποσοστό έμφανίζεται στην περιβαλλοντική ένημέρωση από τό διαδίκτυο (79,7%).

Από τόν έλεγχο στατιστικής σημαντικότητας διαπιστώνεται ότι υπάρχει διαφοροποίηση στους Κληρικούς πού χρησιμοποιούν τά βιβλία ($p = .003 < .05$), τίς έφημερίδες/περιοδικά ($p = .041 < .05$) καί τό διαδίκτυο ($p = .000$) ώς μέσα περιβαλλοντικής ενημέρωσης σέ σχέση μέ τήν ήλικία τους.

Πίνακας 33

Κατανομή τών απαντήσεων τών Κληρικών ώς πρός τίς πηγές ενημέρωσης γιά περιβαλλοντικά θέματα, ανάλογα μέ τήν ήλικία.
Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας τών διαφορών.

Περιβ. ένημέρωση \ Ήλικία	Κάτω από 50 ετών		Πάνω από 50 ετών		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%						
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι	χ ²	df	p
Βιβλία	36,4	61,0	63,6	39,0	8,860	1	,003
Έφημερίδες/περιοδικά	30,4	53,6	69,6	46,4	4,170	1	,041
Διαδίκτυο	79,7	30,3	20,3	69,7	34,527	1	,000

8.1.1.2 Υπάρχει διαφοροποίηση στόν βαθμό συμφωνίας τών Κληρικών μέ προτάσεις σχετικές μέ τό περιβάλλον σέ σχέση μέ τήν ήλικία τους

Στόν **πίνακα 34** παρουσιάζονται οί μέσοι όροι καί οί τυπικές αποκλίσεις τών απαντήσεων τών Κληρικών όσον αφορά τόν βαθμό συμφωνίας τους μέ δηλώσεις σχετικές μέ τό περιβάλλον ανάλογα μέ τήν ήλικία τους καί γίνεται έλεγχος τής στατιστικής σημαντικότητας τών διαφορών.

Στίς δηλώσεις συμφωνίας σχετικά μέ περιβαλλοντικά θέματα συμπεραίνεται ταύτιση απόψεων σέ όλες τίς δηλώσεις έκτός από μία. Πιό συγκεκριμένα, υπάρχει διαφοροποίηση στήν πρόταση «Ένθαρρύνουμε μέ κάθε τρόπο τούς άλλους γιά τήν προστασία του περιβάλλοντος» σέ σχέση μέ τήν ήλικία τών Κληρικών, αφού όσοι είναι κάτω τών 50 ετών έχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας σέ σχέση μέ αυτούς πού είναι άνω τών 50 ετών (μ.δ.: 4,44-4,16, $p = .027$).

Πίνακας 34

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις σε προτάσεις σχετικές με το περιβάλλον, με βάση την ηλικία των Κληρικών.
 *Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

Βαθμός συμφωνίας με τις προτάσεις	Ηλικία	Κάτω από 50 ετών		Πάνω από 50 ετών		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
		Δείκτες		Δείκτες		t	df	p
		μ.ό.	τ.ά.	μ.ό.	τ.ά.			
Είναι σημαντική ή συμμετοχή σε περιβαλλοντικές δράσεις		4,49	,625	4,35	,707	1,279	147	,203
Τά Δωδεκάνησα αντιμετωπίζουν περιβαλλοντικά προβλήματα		4,28	,631	4,12	,744	1,411	145	,160
Ένθαρρύνουμε με κάθε τρόπο τους άλλους για την προστασία του περιβάλλοντος		4,44	,702	4,16	,811	2,236	147	,027
Η ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης θεωρείται αναγκαία για την ποιότητα της ζωής του ανθρώπου		4,45	,708	4,38	,810	,544	144	,587
Ο τοπικός πολιτισμός ενισχύει τις σχέσεις ανθρώπου-περιβάλλοντος		4,07	,956	4,11	,761	-,304	144	,762
Υπάρχει ενδιαφέρον για τα περιβαλλοντικά προβλήματα		3,19	,973	3,40	1,051	-1,205	143	,230
Η τοπική οικονομία συνδέεται με την ποιότητα του περιβάλλοντος		4,30	,840	4,28	,610	,161	133,3	,872
Ο κάθε πολίτης ευθύνεται προσωπικά για την έννημέρωσή του σε θέματα περιβάλλοντος		4,23	,768	4,28	,716	-,391	144	,697

8.1.1.3 Υπάρχει διαφοροποίηση στις απαντήσεις για τον αποτελεσματικότερο τρόπο που επέλεξαν οι Κληρικοί, με τον οποίο ή Έκκλησία μπορεί να ασκήσει επιρροή για την προστασία του περιβάλλοντος σε σχέση με την ηλικία τους

Στόν **πίνακα 35** εμφανίζεται η κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο ή Έκκλησία μπορεί να επηρεάσει θετικά και ενεργά για την προστασία του περιβάλλοντος, ανάλογα με την ηλικία τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Προβάλλονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 35

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών για τον τρόπο επιρροής της Έκκλησίας σε περιβαλλοντικά θέματα, ανάλογα με την ηλικία. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Τρόποι έπιρροής Ηλικία	Κάτω από 50 ετών		Πάνω από 50 ετών		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%				χ ²	df	p
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι			
Κήρυγμα / κατήχηση	73,1	45,2	26,9	54,8	6,700	1	,010

Με βάση τον παραπάνω **πίνακα 35** φαίνεται ότι οι περισσότεροι Κληρικοί ηλικίας κάτω των 50 ετών (ποσοστό 73,1%) προτείνουν ως τρόπο επιρροής το «Κήρυγμα/κατήχηση», ενώ παρατηρείται συγχρόνως ότι υπάρχει σημαντική διαφορά στους Κληρικούς σε σχέση με την ηλικία τους για την απάντηση αυτή ($p = .010$).

8.1.2 Ός προς την αστικότητα της Ένορίας

8.1.2.1 Υπάρχει διαφοροποίηση στις απαντήσεις των Κληρικών για την επιλογή της κύριας πηγής περιβαλλοντικής ενημέρωσής τους σε σχέση με την αστικότητα της Ένορίας τους

Αναφορικά με τις πηγές περιβαλλοντικής ενημέρωσης των Κληρικών, στόν παρακάτω **πίνακα 36** παρουσιάζεται η κατανομή των απαντήσεων τους ανάλογα με την αστικότητα της Ένορίας τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Πίνακας 37

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις απαντήσεις των Κληρικών για τη συμβολή της τοπικής παράδοσης, με βάση την αστικότητα της Ένορίας. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

Αστικότητα Ένορίας Έρώτηση 7	Αστική		Ήμιαστική Άγροτική		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	Δείκτες				t	df	p
	μ.ό.	τ.ά.	μ.ό.	τ.ά.			
Η συμβολή της γνώσης καί της αξιοποίησης της τοπικής παράδοσης	3,11	1,197	2,53	,983	3,099	143	,002

8.1.2.3 Υπάρχει διαφοροποίηση στις απαντήσεις των Κληρικών για τον αποτελεσματικότερο τρόπο, με τον οποίο η Έκκλησία μπορεί να επηρεάσει θετικά και ενεργά για την προστασία του περιβάλλοντος σε σχέση με την αστικότητά της Ένορίας τους

Στόν επόμενο πίνακα εμφανίζεται η κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο η Έκκλησία μπορεί να επηρεάσει θετικά και ενεργά για την προστασία του περιβάλλοντος, ανάλογα με την αστικότητα της Ένορίας τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρατίθενται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 38

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών για τον τρόπο επιρροής της Έκκλησίας σε περιβαλλοντικά θέματα, ανάλογα με την αστικότητα της Ένορίας τους. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Τρόποι έπιρροής	Άστικότητα Ένορίας		Άστική		Ήμιαστική Αγροτική		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας			
	%									
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι	χ ²	df	p			
Συνέδρια / ήμεριδες	6,3	34,8	93,8	65,2	5,385	1	.020			

Μέ βάση τόν παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι τό μεγαλύτερο ποσοστό τών Κληρικῶν πού ὑπηρετοῦν σέ ἡμιαστικές περιοχές (93,8%) προτείνει ὡς τρόπο ἐπιρροῆς τό «Κήρυγμα/κατήχηση», ἐνῶ διαπιστώνεται συγχρόνως ὅτι ὑπάρχει σημαντική διαφορά στούς Κληρικούς σέ σχέση μέ τήν ἀστικότητα τῆς Ἐνορίας τους γιά τήν ἀπάντηση αὐτή ($p = .020$)

8.1.3 Ὡς πρός τά ἔτη ὑπηρεσίας

8.1.3.1 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στίς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν γιά τήν ἐπιλογή τῆς κύριας πηγῆς περιβαλλοντικῆς ἐνημέρωσής τους σέ σχέση μέ τά ἔτη ὑπηρεσίας τους

Στόν **πίνακα 39** παρουσιάζεται ἡ κατανομή τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν γιά τόν τρόπο καί τίς πηγές πού ἐπιλέγουν γιά τήν ἐνημέρωσή τους σέ περιβαλλοντικά θέματα ἀνάλογα μέ τά ἔτη ὑπηρεσίας τους καί γίνεται ἔλεγχος τῆς στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν. Παρουσιάζονται μόνο τά ἀποτελέσματα γιά τά ὅποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 39

Κατανομή τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν ὡς πρός τίς πηγές ἐνημέρωσης γιά περιβαλλοντικά θέματα ἀνάλογα μέ τά ἔτη ὑπηρεσίας τους. Ὑλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν.

Ἔτη Υπηρεσίας Περιβ. ενημέρωση	Μέχρι 15 χρόνια		Πάνω από 15 χρόνια		Ἔλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας		
	%				χ ²	df	p
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι			
Τηλεόραση	54,7	32,8	45,3	67,2	6,687	1	,010
Βιβλία	27,3	61,5	72,7	38,5	16,908	1	,000
Διαδίκτυο	63,2	34,5	36,8	65,5	11,406	1	,001

Ὅπως φαίνεται ἀπό τόν παραπάνω πίνακα, τό μεγαλύτερο ποσοστό ἐμφανίζεται στούς Κληρικούς πού ἔχουν μέχρι 15 χρόνια ὑπηρεσίας καί ἐπιλέγουν ὡς πηγή ἐνημέρωσης τό διαδίκτυο (ποσοστό 63,2%). Ἀντιθέτως, γιά τούς Κληρικούς πού ἔχουν πάνω ἀπό

δεκαπέντε χρόνια ύπηρεσίας, τό μεγαλύτερο ποσοστό εμφανίζεται στην περιβαλλοντική ενημέρωση από τά βιβλία (72,7%).

Άπό τόν έλεγχο στατιστικής σημαντικότητας παρατηρείται ότι υπάρχει διαφοροποίηση στους Κληρικούς πού χρησιμοποιούν τήν τηλεόραση ($p = .010$), τά βιβλία ($p = .000$) καί τό διαδίκτυο ($p = .001$) ως μέσα περιβαλλοντικής ενημέρωσης σέ σχέση μέ τά έτη ύπηρεσίας τους.

8.1.3.2 *Υπάρχει διαφοροποίηση στόν βαθμό συμφωνίας τών Κληρικών μέ προτάσεις σχετικές μέ τό περιβάλλον σέ σχέση μέ τά χρόνια ύπηρεσίας τους*

Στόν **πίνακα 40** (στήν επόμενη σελίδα) παρουσιάζονται οί μέσοι όροι καί οί τυπικές αποκλίσεις τών απαντήσεων τών Κληρικών όσον αφορά τόν βαθμό συμφωνίας τους μέ δηλώσεις σχετικές μέ τό περιβάλλον ανάλογα μέ τά έτη ύπηρεσίας τους καί γίνεται έλεγχος τής στατιστικής σημαντικότητας τών διαφορών. Μέ βάση τόν παρακάτω πίνακα 40, υπάρχει διαφοροποίηση ως πρός τόν βαθμό συμφωνίας σέ σχέση μέ τά έτη ύπηρεσίας τών Κληρικών γιά τίς προτάσεις «Τά Δωδεκάνησα αντιμετωπίζουν περιβαλλοντικά προβλήματα» (μ.δ.: 4,32 - 4,08, $p = .038$), «Ένθαρρύνουμε μέ κάθε τρόπο τούς άλλους γιά τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος» (μ.δ.: 4,48 - 4,15, $p = .012$) καί «Η ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης θεωρείται αναγκαία γιά τήν ποιότητα τής ζωής τοῦ ανθρώπου» (μ.δ.: 4,63 - 4,25, $p = .003$), αφού όσοι έχουν μέχρι 15 χρόνια ύπηρεσίας έχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας στίς παραπάνω προτάσεις σέ σχέση μέ αὐτούς πού έχουν πάνω από 15 χρόνια.

8.1.3.3 *Υπάρχει διαφοροποίηση στίς απαντήσεις τών Κληρικών γιά τή συμβολή τής γνώσης καί τής αξιοποίησης τής τοπικῆς παράδοσης σέ σχέση μέ τά χρόνια ύπηρεσίας τους*

Στόν **πίνακα 41** παρουσιάζεται ή κατανομή τών απαντήσεων τών Κληρικών όσον αφορά τή συμβολή τής τοπικῆς παράδοσης ανάλογα μέ τά χρόνια ύπηρεσίας τους καί γίνεται έλεγχος τής στατιστικής σημαντικότητας τών διαφορών.

Πίνακας 40

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις δηλώσεις σχετικές με το περιβάλλον, με βάση τα χρόνια υπηρεσίας των Κληρικών. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

Βαθμός συμφωνίας με τις προτάσεις	Έτη υπηρεσίας	Μέχρι 15 χρόνια		Πάνω από 15 χρόνια		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
		Δείκτες						
		μ.ό.	τ.ά.	μ.ό.	τ.ά.	t	df	p
		Είναι σημαντική ή συμμετοχή σε περιβαλλοντικές δράσεις	4,54	,636	4,32	,693	1,951	143
Τά Δωδεκάνησα αντιμετωπίζουν περιβαλλοντικά προβλή- ματα	4,32	,660	4,08	,703	2,096	141	,038	
Ένθαρρύνουμε με κάθε τρόπο τους άλλους για την προστα- σία του περιβάλλοντος	4,48	,704	4,15	,807	2,553	143	,012	
Η ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης θεωρείται αναγκαία για την ποιότητα της ζωής του ανθρώπου	4,63	,624	4,25	,824	3,019	140	,003	
Ο τοπικός πολιτισμός ενισχύει τις σχέσεις ανθρώπου- περιβάλλοντος	4,13	,936	4,08	,784	,376	140	,707	
Υπάρχει ενδιαφέρον για τα περιβαλλοντικά προβλήματα	3,43	1,000	3,20	1,033	1,357	139	,177	
Η τοπική οικονομία συνδέεται με την ποιότητα του περιβάλλοντος	4,30	,817	4,27	,664	,256	140	,798	
Ό κάθε πολίτης ευθύνεται προσωπικά για την ενημέρωσή του σε θέματα περιβάλλοντος	4,25	,841	4,27	,644	-,104	140	,918	

Πίνακας 41

Μέσοι όροι καί τυπικές αποκλίσεις στίς απαντήσεις τών Κληρικῶν γιά τή συμβολή τῆς τοπικῆς παράδοσης, μέ βάση τά χρόνια ὑπηρεσίας τους. *Έλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας τών διαφορῶν τών μέσων ὄρων.

Έτη υπηρεσίας Ερώτηση 7	Μέχρι 15 χρόνια		Πάνω από 15 χρόνια		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	Δείκτες						
	μ.δ.	τ.ά.	μ.δ.	τ.ά.	t	df	p
Η συμβολή της γνώσης και της αξιοποίησης της τοπικής παράδοσης	2,50	,965	2,87	1,174	-2,038	141	,043

Σύμφωνα μέ τά ἀποτελέσματα πού ἀπεικονίζονται στόν **πίνακα 41**, φαίνεται νά ὑπάρχει διαφοροποίηση στίς ἀπαντήσεις τών Κληρικῶν στό παραπάνω ἐρώτημα σέ σχέση μέ τά χρόνια ὑπηρεσίας τους, ἀφοῦ σέ ὅσους ἔχουν πάνω ἀπό 15 χρόνια ὑπηρεσίας διαπιστώνεται μεγαλύτερος βαθμός συμφωνίας σέ σχέση μέ αὐτούς πού ἔχουν μέχρι 15 χρόνια (μ.ὅ.: 2,59 - 2,87, $p = .043$).

8.1.3.4 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στίς ἀπαντήσεις τών Κληρικῶν γιά τόν ἀποτελεσματικότερο τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νά ἐπηρεάσει θετικά καί ἐνεργά γιά τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος σέ σχέση μέ τά χρόνια ὑπηρεσίας τους

Στόν **πίνακα 42** ἐμφανίζεται ἡ κατανομή τών ἀπαντήσεων τών Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νά ἐπηρεάσει θετικά καί ἐνεργά γιά τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, ἀνάλογα μέ τά χρόνια ὑπηρεσίας τους καί γίνεται ἔλεγχος τῆς στατιστικῆς σημαντικότητας τών διαφορῶν. Παρουσιάζονται μόνο τά ἀποτελέσματα γιά τά ὁποῖα προέκυψε στατιστική διαφορά.

Ὅπως προκύπτει ἀπό τόν πίνακα, φαίνεται ὅτι οἱ περισσότεροι Κληρικοί πού ἔχουν πάνω ἀπό 15 χρόνια ὑπηρεσίας (ποσοστό 63,0%) προτείνουν ὡς τρόπο ἐπιρροῆς τή «Συνεργασία μέ ἄλλους φορεῖς», ἐνῶ σημειώνεται συγχρόνως ὅτι ὑπάρχει σημαντική δια-

φορά στους Κληρικούς σε σχέση με τα χρόνια υπηρεσίας τους για την απάντηση αυτή ($p = .017$).

Πίνακας 42

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών για τον τρόπο επιρροής της Εκκλησίας σε περιβαλλοντικά θέματα, με βάση τα χρόνια υπηρεσίας τους. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Έτη Υπηρεσίας Τρόποι έπιρροής	Μέχρι 15 χρόνια		Πάνω από 15 χρόνια		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%				χ^2	df	p
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι			
Συνεργασία με άλλους φορείς	37,0	56,9	63,0	43,1	5,743	1	,017

8.1.4 Ως προς το επίπεδο σπουδών

8.1.4.1 Υπάρχει διαφοροποίηση στις απαντήσεις των Κληρικών για την επιλογή της κύριας πηγής περιβαλλοντικής τους ενημέρωσης σε σχέση με το επίπεδο σπουδών τους

Στόν **πίνακα 43** παρουσιάζεται η κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά τις πηγές ενημέρωσής τους για περιβαλλοντικά θέματα ανάλογα με το επίπεδο σπουδών τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά. Από την εξέταση των σχετικών συχνοτήτων του παρακάτω πίνακα προκύπτει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό εμφανίζεται στους Κληρικούς υποχρεωτικής και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (στό εξής ΥΕ και ΔΕ), που έχουν ως πηγή ενημέρωσης τις εφημερίδες/περιοδικά (91,7%). Αντιθέτως, για τους Κληρικούς πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (στό εξής ΠΕ), το μεγαλύτερο ποσοστό εμφανίζεται στην περιβαλλοντική ενημέρωση από όμιλίες/διαλέξεις (83,3%).

Από τον έλεγχο στατιστικής σημαντικότητας φαίνεται ότι υπάρχει διαφοροποίηση στους Κληρικούς που χρησιμοποιούν τις εφημερίδες/περιοδικά ($p = .002$), το διαδίκτυο ($p = .015$) και τις όμιλίες/διαλέξεις ($p = .024$), ως μέσα περιβαλλοντικής ενημέρωσης σε σχέση με το επίπεδο σπουδών τους.

Πίνακας 43

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών ως προς τις πηγές ενημέρωσης για περιβαλλοντικά θέματα, ανάλογα με τό επίπεδο σπουδών τους. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Επίπεδο σπουδών Περιβ. ενημέρωση	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%						
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι	χ ²	df	p
Έφημερίδες / περιοδικά	91,7	58,4	8,3	41,6	9,643	1	,002
Διαδίκτυο	51,7	71,4	48,3	28,6	5.952	1	,015
Όμιλίες / διαλέξεις	16,7	65,7	83,3	34,3	6,000 *	1	,024

* Δέν πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής του χ^2 και λαμβάνεται η τιμή Fisher's Exact Test.

8.1.4.2 Υπάρχει διαφοροποίηση στον βαθμό συμφωνίας των Κληρικών με προτάσεις σχετικές με τό περιβάλλον σέ σχέση με τό επίπεδο σπουδών τους

Στόν **πίνακα 44** παρουσιάζονται οί μέσοι όροι καί οί τυπικές αποκλίσεις των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά τόν βαθμό συμφωνίας τους με δηλώσεις σχετικές με τό περιβάλλον ανάλογα με τό επίπεδο σπουδών τους καί γίνεται έλεγχος τής στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Άπό τόν παρακάτω πίνακα συμπεραίνεται ότι υπάρχει διαφοροποίηση ως προς τόν βαθμό συμφωνίας σέ σχέση με τό επίπεδο σπουδών των Κληρικών για τίς προτάσεις «Ένθαρρύνουμε μέ κάθε τρόπο τούς άλλους για τήν προστασία του περιβάλλοντος» (μ.δ.: 4,20 - 4,45, $p = .049$) καί «Η ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης θεωρείται αναγκαία για τήν ποιότητα τής ζωής του ανθρώπου» (μ.δ.: 4,30 - 4,60, $p = .014$), αφού όσοι είναι ΠΕ έχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας στίς παραπάνω προτάσεις σέ σχέση με αυτός που είναι ΥΕ καί ΔΕ.

Πίνακας 44

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις δηλώσεις των Κληρικών σχετικές με τό περιβάλλον, με βάση τό επίπεδο σπουδών τους. Ύλεγχος στατιστικής σημαντικότητας τών διαφορών τών μέσων όρων.

Έπίπεδο σπουδών	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ			Ύλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	Δείκτες				τ.ά.	t	df	p
	μ.ό.	τ.ά.	μ.ό.	τ.ά.				
Βαθμός συμφωνίας με τίς προτάσεις	4,35	,699	4,55	,570		-1,932	134	,055
Είναί σημαντική ή συμμετοχή σε περιβαλλοντικές δράσεις	4,14	,701	4,29	,658		-1,297	146	,197
Τά Δωδεκάνησα αντιμετωπίζουν περιβαλλοντικά προβλήματα								
Ένθαρρύνουμε με κάθε τρόπο τούς άλλους για την προστασία τού περιβάλλοντος	4,20	,794	4,45	,689		-1,984	148	,049
Ή ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης θεωρείται αναγκαία για την ποιότητα τής ζωής τού ανθρώπου	4,30	,808	4,60	,627		-2,477	135	,014
Ό τοπικός πολιτισμός ένισχύει τίς σχέσεις ανθρώπου-περιβάλλοντος	4,02	,812	4,20	,931		-1,219	145	,225
Ύπάρχει ένδιαφέρον για τά περιβαλλοντικά προβλήματα	3,28	,998	3,37	1,069		-,500	144	,618
Ή τοπική οικονομία συνδέεται με την ποιότητα τού περιβάλλοντος	4,34	,634	4,18	,863		1,251	145	,213
Ό κάθε πολίτης ευθύνεται προσωπικά για την έννημέρωσή του σέ θέματα περιβάλλοντος	4,25	,721	4,24	,769		,108	145	,914

8.1.4.3 Υπάρχει διαφοροποίηση στις απαντήσεις των Κληρικών για την έρμηνεία της φράσης «εργάζεσθαι καί φυλάττειν» σε σχέση με το επίπεδο σπουδών τους

Στόν **πίνακα 45** παρουσιάζονται οί μέσοι ὄροι καί οί τυπικές αποκλίσεις τῶν απαντήσεων τῶν Κληρικών ὅσον ἀφορᾷ τό πῶς ἐρμηνεύουν τή φράση τῆς Γραφῆς «εργάζεσθαι καί φυλάττειν» ἀνάλογα μέ τό ἐπίπεδο σπουδῶν τους καί γίνεται ἔλεγχος τῆς στατιστικῆς σημαντικότητος τῶν διαφορῶν.

Ὅπως προκύπτει ἀπό τόν πίνακα, ὑπάρχει διαφοροποίηση στις απαντήσεις τῶν Κληρικών στό συγκεκριμένο ἐρώτημα σέ σχέση μέ τό ἐπίπεδο σπουδῶν τους, ὅσοι εἶναι ΠΕ ἔχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας σέ σχέση μέ αὐτούς πού εἶναι ΥΕ καί ΔΕ (μ.ὅ.: 3,30 - 4,04, $p = .015$).

Πίνακας 45

Μέσοι ὄροι καί τυπικές αποκλίσεις στις δηλώσεις τῶν Κληρικών γιά τήν ἐρμηνεία τῆς φράσης «εργάζεσθαι καί φυλάττειν» σέ σχέση μέ τό ἐπίπεδο σπουδῶν τους. Ὑλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητος τῶν διαφορῶν τῶν μέσων ὄρων.

Ἐπίπεδο σπουδῶν Ἑρώτηση 10	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		Ὑλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας		
	Δεῖκτες						
	μ.ὅ.	τ.ᾶ.	μ.ὅ.	τ.ᾶ.	t	df	p
Τί νομίζεις ὅτι σημαίνει ἡ φράση «ἐργάζεσθαι καί φυλάττειν»	3,30	1,967	4,04	1,662	-2,453	131	,015

8.2 Διερεύνηση της συσχέτισης των παραγόντων «ήλικία», «άστικότητα Ένορίας», «έτη ύπηρεσίας» και «έπίπεδο σπουδών» με τα έρωτήματα πού άφοροϋν τόν δεϋτερο στόχο: «Έντοπισμός γνώσεων, άντιλήψεων και στάσεων των Κληρικών για τα ύπάρχοντα περιβαλλοντικά ζητήματα στην περιοχή και τόν χώρο πού δραστηριοποιοϋνται (Ένορία)»

Σέ αϋτή τήν ένότητα παρουσιάζονται τά έπαγωγικά άποτελέσματα στά όποια έντοπίστηκε στατιστική διαφοροποίηση κατά τήν εξέταση των παραπάνω παραγόντων σέ σχέση με τά έρωτήματα 4, 11, 12 και 15 τοϋ έρωτηματολογίου.

8.2.1 Ως προς τήν ήλικία

8.2.1.1 Υπάρχει διαφοροποίηση στόν βαθμό ίκανοποίησης των Κληρικών για τίς προσπάθειες της Έκκλησίας (στό σύνολό της) νά συμβάλει στην άντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων σέ σχέση με τήν ήλικία τους

Στόν **πίνακα 46** παρουσιάζονται οί μέσοι όροι και οί τυπικές άποκλίσεις των άπαντήσεων των Κληρικών όσον άφορᾷ τόν βαθμό ίκανοποίησής τους για τίς προσπάθειες της Έκκλησίας νά συμβάλει στην άντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων άνάλογα με τήν ήλικία τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Μέ βάση τόν πίνακα, φαίνεται νά ύπάρχει διαφοροποίηση στις άπαντήσεις των Κληρικών στό έρώτημα αϋτό σέ σχέση με τήν ήλικία τους, άφοϋ όσοι είναι κάτω των 50 έτών έχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας σέ σχέση με αϋτούς πού είναι άνω των 50 έτών (μ.ό.: 3,64 - 3,39, $p = .043$).

8.2.1.2 Υπάρχει διαφοροποίηση στόν βαθμό συμφωνίας των Κληρικών για καταστάσεις σχετικές με περιβαλλοντικά ζητήματα στους χώρους των Ι. Ναών σέ σχέση με τήν ήλικία τους

Στόν **πίνακα 47** παρουσιάζονται οί μέσοι όροι και οί τυπικές άποκλίσεις των άπαντήσεων των Κληρικών όσον άφορᾷ τόν βαθμό συμφωνίας τους με καταστάσεις πού δημιουργοϋν περιβαλλοντικά

Πίνακας 46

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις απαντήσεις των Κληρικών για τον βαθμό ικανοποίησής τους στις προσπάθειες της Έκκλησίας να συμβάλλει στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων με βάση την ηλικία τους. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

Έρώτηση 11	Ηλικία		Κάτω από 50 ετών		Πάνω από 50 ετών		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	Δείκτες								
	μ.ό.	τ.ά.	μ.ό.	τ.ά.	t	df	p		
Είσαι ικανοποιημένος με τις προσπάθειες της Έκκλησίας (στο σύνολό της) να συμβάλλει στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων;	3,64	,751	3,39	,669	2,045	141	,043		

ζητήματα στους χώρους των Ι. Ναών ανάλογα με την ηλικία τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Στις δηλώσεις συμφωνίας σχετικά με καταστάσεις που φαίνεται να δημιουργούν περιβαλλοντικά ζητήματα στους χώρους των Ι. Ναών, συμπεραίνεται ταύτιση απόψεων σε όλες τις δηλώσεις εκτός από μία. Ειδικότερα, υπάρχει διαφοροποίηση στην πρόταση «Οί Ναοί και τά άλλα κτίρια των Έκκλησιών δέν είναι τόσο φιλικά προς τό περιβάλλον («πράσινα» ή αειφορικά κτίρια)» σε σχέση με την ηλικία των Κληρικών, αφού όσοι είναι κάτω των 50 ετών έχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας σε σχέση με αυτούς που είναι άνω των 50 ετών (μ.ό.: 2,90 - 2,51, $p = .048$).

Πίνακας 47

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις δηλώσεις των Κληρικών σχετικές με περιβαλλοντικά ζητήματα στους χώρους των Ί. Ναών, με βάση την ηλικία τους. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

Ήλικια Βαθμός συμφωνίας μέ τις καταστάσεις	Κάτω από 50 ετών		Πάνω από 50 ετών		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	Δείκτες				t	df	p
	μ.δ.	τ.ά.	μ.δ.	τ.ά.			
Ακατάλληλη και αλόγιστη δόμηση στους χώρους των Έκκλησιών (αστικό περιβάλλον)	3,73	1,119	3,51	1,113	1,202	147	,231
Υπαρξη ενεργοβόρων συσκευών στους Ίερούς Ναούς (φωτισμοί, κλιματισμός, κ.τ.λ.)	3,39	1,077	3,16	,850	1,396	140	,165
Τσιμεντοποίηση των αυλείων χώρων των Έκκλησιών	3,56	1,118	3,46	1,006	,579	145	,564
Υπερβολική/κακόγουστη δόμηση έξωκκλησιών και πανηγυρίστων	3,53	1,285	3,37	1,271	,734	147	,464
Κατάχρηση κωδωνοκρουσίας και μεγαφωνικών εγκαταστάσεων (ήχορύπανση)	2,91	1,286	2,88	1,122	,143	147	,886
Οι Ναοί και τα άλλα κτίρια των Έκκλησιών δεν είναι τόσο φιλικά προς το περιβάλλον («πράσινα» ή «αιετοφιλικά κτίρια»)	2,90	1,269	2,51	1,088	1,991	144	,048
Κάθε μορφής ρύπανση κατά τις πανηγύρεις Ί. Ναών και έξωκκλησιών	3,15	1,131	3,04	1,160	,569	145	,570
Μηδανική χρήση οικολογικής τεχνολογίας για την εξοικονόμηση ενέργειας στις Έκκλησίες	3,15	1,244	2,92	1,191	1,154	145	,250

βαλλοντικό πρόβλημα τήν έλλειψη νεροῦ ($p = .000$), τή ρύπανση τοῦ ἐδάφους ($p = .015$) καί τή μόλυνση τῆς ἀκτογραμμῆς ($p = .026$), σέ σχέση μέ τήν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας τους.

8.2.3 Ὡς πρός τά ἔτη ὑπηρεσίας

8.2.3.1 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στίς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν γιά τά περιβαλλοντικά προβλήματα πού ἐντοπίζονται στήν Ἑνορία τους σέ σχέση μέ τά ἔτη ὑπηρεσίας τους

Στόν παρακάτω πίνακα ἐμφανίζεται ἡ κατανομή τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τά περιβαλλοντικά προβλήματα πού ἐντοπίζουν στήν Ἑνορία τους, ἀνάλογα μέ τά ἔτη ὑπηρεσίας τους καί γίνεται ἔλεγχος τῆς στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν. Παρουσιάζονται μόνο τά ἀποτελέσματα γιά τά ὁποῖα προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 49

Κατανομή τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν γιά τά περιβαλλοντικά ζητήματα στήν Ἑνορία τους ἀνάλογα μέ τά ἔτη ὑπηρεσίας τους.
Ἔλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν.

Ἔτη ὑπηρεσίας Περιβ. προβλήματα	Μέχρι 15 χρόνια		Πάνω ἀπό 15 χρόνια		Ἔλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας		
	%						
	Ναί	Ὁχι	Ναί	Ὁχι	χ ²	df	p
Ρύπανση ἐδάφους	61,3	41,2	38,7	58,8	3,956	1	,047

Ἀπό τήν εξέταση τῶν σχετικῶν συχνοτήτων τοῦ **πίνακα 49** προκύπτει ὅτι τό μεγαλύτερο ποσοστό ἐμφανίζεται στούς Κληρικούς πού ἔχουν μέχρι 15 χρόνια ὑπηρεσίας καί ἐπιλέγουν ὡς περιβαλλοντικό πρόβλημα τή ρύπανση τοῦ ἐδάφους (61,3%).

Μέ βάση τόν ἔλεγχο στατιστικῆς σημαντικότητας παρατηρεῖται ὅτι ὑπάρχει διαφοροποίηση στούς Κληρικούς πού ἐπιλέγουν ὡς περιβαλλοντικό πρόβλημα τή ρύπανση τοῦ ἐδάφους ($p = .047$), σέ σχέση μέ τά ἔτη ὑπηρεσίας τους.

8.2.4 Ός πρός τό επίπεδο σπουδών

8.2.4.1 Υπάρχει διαφοροποίηση στίς άπαντήσεις τών Κληρικών γιά τά περιβαλλοντικά προβλήματα πού έντοπίζονται στην Ένορία τους σέ σχέση μέ τό επίπεδο σπουδών τους

Στόν παρακάτω **πίνακα 50** έμφανίζεται ή κατανομή τών άπαντήσεων τών Κληρικών όσον άφορᾷ τά περιβαλλοντικά προβλήματα πού έντοπίζουν στην Ένορία τους, άνάλογα μέ τό επίπεδο σπουδών τους καί γίνεται έλεγχος τής στατιστικής σημαντικότητας τών διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τά άποτελέσματα γιά τά όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Μέ βάση τόν παρακάτω πίνακα φαίνεται ότι οί περισσότεροι Κληρικοί πού εΐναι ΠΕ (ποσοστό 54,9%) επιλέγουν ώς περιβαλλοντικό πρόβλημα τίς άρνητικές έπιπτώσεις άπό τήν τουριστική άνάπτυξη, ένώ διαπιστώνεται συγχρόνως ότι υπάρχει σημαντική διαφορά στους Κληρικούς σέ σχέση μέ τό επίπεδο σπουδών τους γιά τήν άπάντηση αύτή ($p = .001$).

Πίνακας 50

Κατανομή τών άπαντήσεων τών Κληρικών γιά τά περιβαλλοντικά ζητήματα στην Ένορία τους άνάλογα μέ τό επίπεδο σπουδών τους.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας τών διαφορών.

Επίπεδο σπουδών Περιβ. προβλήματα	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%				χ^2	df	p
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι			
Άρνητικές έπιπτώσεις από την τουριστική ανάπτυξη	45,1	71,7	54,9	28,3	10,195	1	,001

**8.3 Διερεύνηση της συσχέτισης των παραγόντων «ήλικία», «άστικότητα Ένορίας», «έτη ύπηρεσίας» και «έπίπεδο σπουδών» με τα έρωτήματα που άφορούν τόν τρίτο στόχο: «Ό έντοπισμός των γνώσεων και των στάσεων έναντι του θεσμού της «Διά βίου Μάθησης» και έπιμόρφωσης και ή διερεύνηση των έπιμορφω-
τικών άναγκών των Κληρικών»**

Σέ αυτή τήν ένότητα παρουσιάζονται τά έπαγωγικά άποτελέσματα στά όποια έντοπίστηκε στατιστική διαφοροποίηση κατά τήν εξέταση των παραπάνω παραγόντων σέ σχέση μέ τά έρωτήματα 17, 18, 19, 20 και 21 του έρωτηματολογίου.

8.3.1 Ός πρός τήν ήλικία

8.3.1.1 Υπάρχει διαφοροποίηση στίς άπόψεις των Κληρικών για τίς καταστάσεις που διαμορφώνουν τήν άνάγκη για διαρκή έπιμόρφωση σέ σχέση μέ τήν ήλικία τους

Στόν **πίνακα 51** παρουσιάζονται οί μέσοι όροι και οί τυπικές άποκλίσεις των άπαντήσεων των Κληρικών για τίς καταστάσεις που διαμορφώνουν τήν άνάγκη για τή διαρκή έπιμόρφωσή τους άνάλογα μέ τήν ήλικία τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Στίς δηλώσεις σχετικά μέ άπόψεις των Κληρικών για τήν άνάγκη της διαρκούς έπιμόρφωσής τους, διαπιστώνεται ταύτιση άπόψεων σέ όλες τίς δηλώσεις έκτός από μία. Πιο συγκεκριμένα, ύπάρχει διαφοροποίηση στην πρόταση «Τά οικονομικά κίνητρα (έπιδοτούμενα προγράμματα)» σέ σχέση μέ τήν ήλικία των Κληρικών, άφού όσοι είναι πάνω από 50 έτών έχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας σέ σχέση μέ αυτούς που είναι κάτω των 50 έτών (μ.δ.: 2,41 - 2,82, $p = .032$).

8.3.1.2 Υπάρχει διαφοροποίηση στην έπιλογή των Κληρικών για τά γνωστικά άντικείμενα έπιμόρφωσής τους σέ σχέση μέ τήν ήλικία τους

Στόν **πίνακα 52** παρουσιάζεται ή κατανομή των άπαντήσεων των Κληρικών όσον άφορά τά γνωστικά άντικείμενα στά όποια θά έπιθυμούσαν νά έπιμορφωθούν άνάλογα μέ τήν ήλικία τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Πίνακας 51

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις απόψεις των Κληρικών για την ανάγκη διαρκούς επιμόρφωσης με βάση την ηλικία τους. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

Ηλικία Απόψεις Ανάγκη για επιμόρφωση	Κάτω από 50 ετών		Πάνω από 50 ετών			Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	Δείκτες		Δείκτες			t	df	p
	μ.δ.	τ.ά.	μ.δ.	τ.ά.	τ.ά.			
Η σωστή υποστήριξη/καθοδήγηση του ποιμνίου μου	4,44	,598	4,46	,554		-,206	147	,837
Ο σύνθετος ρόλος μου ως Κληρικός στη σύγχρονη κοινωνία	4,40	,717	4,31	,646		,797	144	,427
Οι εξελίξεις που σχετίζονται με τα διοικητικά, λειτουργικά καί ποιμαντικά μου καθήκοντα	4,33	,704	4,29	,705		,407	143	,685
Η ανάγκη της προσωπικής μου πνευματικής ανάπτυξης	4,00	1,034	3,90	1,108		,573	140	,568
Η απόκτηση πρόσθετων προσόντων για την υπηρεσιακή μου αναβάθμιση	3,68	1,218	3,52	1,232		,751	141	,454
Η είσοδος των νέων τεχνολογιών στην Εκκλησία	2,56	1,165	2,87	1,221		-1,542	141	,125
Η προσωπική ήθικη ικανοποίηση	3,66	,955	3,54	,969		,731	140	,466
Τά οικονομικά κίνητρα (επιδιδτούμενα προγράμματα)	2,41	1,109	2,82	1,196		-2,161	140	,032
Η εύκαιρία για την κοινωνική μου αναγνώριση	3,33	1,313	3,51	1,158		-,857	140	,393

Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Από την ανάλυση των σχετικών συχνοτήτων του πίνακα προκύπτει ότι, στους Κληρικούς κάτω των 50 ετών, εμφανίζονται τα μεγαλύτερα ποσοστά αυτών που επιλέγουν ως αντικείμενα επιμόρφωσης τους Η/Υ (90,0%) και τα Φιλολογικά / Αρχαία / Γλώσσα (90,9%).

Με βάση τον έλεγχο στατιστικής σημαντικότητας εξακριβώνεται ότι υπάρχει διαφοροποίηση στους Κληρικούς που επιλέγουν την Ψυχολογία / Συμβουλευτική ($p = .039$), τους Η/Υ ($p = .009$) και τα Φιλολογικά / Αρχαία / Γλώσσα ($p = .005$) ως αντικείμενα επιμόρφωσης σε σχέση με την ηλικία τους.

Πίνακας 52

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών ως προς τα γνωστικά αντικείμενα που θα επιθυμούσαν να επιμορφωθούν, ανάλογα με την ηλικία. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Ηλικία Γνωστικά αντικείμενα	Κάτω από 50 ετών		Πάνω από 50 ετών		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%				χ^2	df	p
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι			
Ψυχολογία / Συμβουλευ- τική	61,5	43,8	38,5	56,2	4,269	1	,039
Η/Υ	90,0	47,1	10,0	52,9	6,864	1	,009
Φιλολογικά / Άρχαία / Γλώσσα	90,9	46,7	9,1	53,3	7,955	1	,005

8.3.1.3 Υπάρχει διαφοροποίηση στον βαθμό συμφωνίας των Κληρικών με προτάσεις σχετικές με την επιμόρφωση σε σχέση με την ηλικία τους

Στόν πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των απαντήσεων των Κληρικών σχετικά με τον βαθμό συμφωνίας τους στις προτάσεις για την επιμόρφωση, ανάλογα με την ηλικία τους.

Από τα στοιχεία του παρακάτω **πίνακα 53**, συμπεραίνεται ταύτιση απόψεων σε όλες τις προτάσεις εκτός από μία.

Ειδικότερα, υπάρχει διαφοροποίηση στην πρόταση «*Η έλλειψη χρόνου αποτελεί εμπόδιο για την επιμόρφωσή μου*» σε σχέση με την ηλικία των Κληρικών, αφού όσοι είναι πάνω από 50 ετών έχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας σε σχέση με αυτούς που είναι κάτω των 50 ετών (μ.δ.: 3,73 - 4,20, $p = .002$).

Πίνακας 53

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις δηλώσεις των Κληρικών σχετικές με την επιμόρφωσή τους με βάση την ηλικία. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

Βαθμός συμφωνίας μέ τις προτάσεις	Ήλικία	Κάτω από 50 ετών		Πάνω από 50 ετών		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
		Δείκτες				t	df	p
		μ.δ.	τ.ά.	μ.δ.	τ.ά.			
Με την επιμόρφωση αποκτώ νέες δεξιότητες/ ικανότητες		4,56	,598	4,55	,554	,127	146	,899
Με την επιμόρφωση βελτιώνομαι στα ύπηρε- σιακά μου καθήκοντα		4,35	,604	4,31	,775	,315	147	,753
Θέλω να συμμετέχω σε προγράμματα επιμόρ- φωσης στο μέλλον		4,00	,922	3,86	1,004	,880	143	,380
Έπιθυμώ να είναι προαι- ρετική ή συμμετοχή στην επιμόρφωση		3,41	1,153	3,54	,954	-,704	142	,483
Θέλω να συμβάλλω ενερ- γητικά στη διαμόρφωση του σκοπού, των στόχων καί του περιεχομένου της επιμόρφωσης		3,93	,764	3,76	,908	1,250	135	,214
Η έλλειψη χρόνου απο- τελεί εμπόδιο για την επιμόρφωσή μου		3,73	1,004	4,20	,0773	-3,120	143	,002

8.3.2 Ός πρὸς τὴν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας

8.3.2.1 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στίς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν ὡς πρὸς τὸν βαθμὸ πού θεωροῦν τίς γνώσεις τους ἐπαρκεῖς ὥστε νά ἀνταπεξέλθουν στό λειτούργημά τους σέ σχέση μέ τὴν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας τους

Στόν ἐπόμενο πίνακα παρουσιάζονται οἱ μέσοι ὄροι καὶ οἱ τυπικές ἀποκλίσεις τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τὸν βαθμὸ ἐπάρκειας τῶν γνώσεων τους, προκειμένου νά ἀνταπεξέλθουν στό λειτούργημά τους, ἀνάλογα μέ τὴν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας τους.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν **πίνακα 54**, ὑπάρχει διαφοροποίηση στίς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν στό συγκεκριμένο ἐρώτημα σέ σχέση μέ τὴν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας τους, ἀφοῦ ὅσοι ὑπηρετοῦν σέ ἀστικές περιοχές ἔχουν μεγαλύτερο βαθμὸ συμφωνίας σέ σχέση μέ αὐτοὺς πού ὑπηρετοῦν σέ ἀστική περιοχή (μ.ὅ.: 3,89 - 3,40, $p = .000$).

Πίνακας 54

Μέσοι ὄροι καὶ τυπικές ἀποκλίσεις γιὰ τὸν βαθμὸ ἐπάρκειας τῶν γνώσεων τῶν Κληρικῶν μέ βάση τὴν ἡλικία τους. Ὑλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν τῶν μέσων ὄρων.

Ἑρώτηση 17 Ἀστικότητα Ἑνορίας	Ἀστική		Ἡμιστική Ἀγροτική		Ἑλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας		
	Δεῖκτες				t	df	p
	μ.ὅ.	τ.ἄ.	μ.ὅ.	τ.ἄ.			
Σέ ποιο βαθμό θεωρεῖς τίς γνώσεις σου ἐπαρκεῖς ὥστε νά ἀνταπεξέλθεις στό λειτούργημά σου;	3,89	,598	3,40	,075	4,284	111	,000

8.3.2.2 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στίς ἀπόψεις τῶν Κληρικῶν γιὰ τίς καταστάσεις πού διαμορφώνουν τὴν ἀνάγκη γιὰ διαρκῆ ἐπιμόρφωση σέ σχέση μέ τὴν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας τους

Στόν **πίνακα 55** παρουσιάζονται οἱ μέσοι ὄροι καὶ οἱ τυπικές ἀποκλίσεις τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν γιὰ τίς καταστάσεις πού διαμορφώνουν τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴ διαρκῆ ἐπιμόρφωσή τους ἀνάλο-

8.3.2.3 Υπάρχει διαφοροποίηση στον βαθμό συμφωνίας των Κληρικών με προτάσεις σχετικές με την επιμόρφωση σε σχέση με την αστικότητα της Ένορίας τους

Στόν **πίνακα 56** παρουσιάζονται οί μέσοι όροι καί οί τυπικές αποκλίσεις των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά τον βαθμό συμφωνίας τους με προτάσεις σχετικές με την επιμόρφωση, ανάλογα με την αστικότητα της Ένορίας τους καί γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Πίνακας 56

Μέσοι όροι καί τυπικές αποκλίσεις στίς δηλώσεις των Κληρικών σχετικές με την επιμόρφωσή τους με βάση την αστικότητα της Ένορίας τους. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

Προτάσεις σχετικές με τήν επιμόρφωση	Άστική		Ήμιαστική Άγροτική		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	Δείκτες				t	df	p
	μ.ό.	τ.ά.	μ.ό.	τ.ά.			
Μέ την επιμόρφωση άποκτῶ νέες δεξιότητες/ ίκανότητες	4,64	,568	4,52	,578	1,209	144	,228
Μέ την επιμόρφωση βελτιώνομαι στά ὑπηρε- σιακά μου καθήκοντα	4,37	,645	4,31	,718	,506	145	,614
Θέλω νά συμμετέχω σέ προγράμματα επιμόρφω- σης στό μέλλον	4,22	,917	3,79	,957	2,506	141	,013
Έπιθυμῶ νά εἶναι προαι- ρετική ἡ συμμετοχή στήν ἐπιμόρφωση	3,46	1.149	3,47	1,015	-,064	140	,949
Θέλω νά συμβάλω ἐνερ- γητικά στή διαμόρφωση τοῦ σκοποῦ, τῶν στόχων καί τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιμόρφωσης	4,09	,821	3,73	,823	2,406	140	,017
Ἡ ἔλλειψη χρόνου ἀπο- τελεῖ ἐμπόδιο γιά τήν ἐπιμόρφωσή μου	3,80	,944	4,04	,919	-1,443	141	,151

Με βάση τον παραπάνω πίνακα, υπάρχει διαφοροποίηση ως προς το βαθμό συμφωνίας σε σχέση με τα έτη υπηρεσίας των Κληρικών για τις προτάσεις «Θέλω να συμμετέχω σε προγράμματα επιμόρφωσης στο μέλλον» (μ.δ.: 4,22 - 3,79, $p = .013$) και «Θέλω να συμβάλω ενεργητικά στη διαμόρφωση του σκοπού, των στόχων και του περιεχομένου της επιμόρφωσης» (μ.δ.: 4,09 - 3,73, $p = .017$), αφού όσοι υπηρετούν σε αστικές περιοχές έχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας στις παραπάνω προτάσεις σε σχέση με αυτούς που υπηρετούν σε Ένορίες της υπαίθρου.

8.3.3 Ός προς τα έτη υπηρεσίας

8.3.3.1 Υπάρχει διαφοροποίηση στην επιλογή των Κληρικών για τα γνωστικά αντικείμενα επιμόρφωσής τους σε σχέση με τα έτη υπηρεσίας τους

Στόν επόμενο πίνακα παρουσιάζεται η κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά τα γνωστικά αντικείμενα στα όποια θα επιθυμούσαν να επιμορφωθούν ανάλογα με τα έτη υπηρεσίας τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 57

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών ως προς τα γνωστικά αντικείμενα που θα επιθυμούσαν να επιμορφωθούν, ανάλογα με τα έτη υπηρεσίας τους. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Έτη Υπηρεσίας Γνωστικά αντικείμενα	Μέχρι 15 χρόνια		Πάνω από 15 χρόνια		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%				χ^2	df	p
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι			
Περιβαλλοντική Ήθική	25,0	50,9	75,0	49,1	6,077	1	,014

Με βάση τον παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι οι περισσότεροι Κληρικοί που έχουν πάνω από 15 χρόνια υπηρεσίας (ποσοστό 73,1%) επιλέγουν ως αντικείμενο επιμόρφωσης την περιβαλλοντική Ήθική, ενώ διαπιστώνεται συγχρόνως ότι υπάρχει σημαντική διαφορά στους Κληρικούς σε σχέση με τα έτη υπηρεσίας τους για την απάντηση αυτή ($p = .014$).

8.3.4 Ός πρὸς τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν

8.3.4.1 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στὶς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν ὡς πρὸς τὸν βαθμὸ πού θεωροῦν τίς γνώσεις τους ἐπαρκεῖς ὥστε νά ἀνταπεξέλθουν στό λειτούργημά τους σέ σχέση μέ τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν τους

Στόν **πίνακα 58** παρουσιάζονται οἱ μέσοι ὅροι καί οἱ τυπικές ἀποκλίσεις τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τὸν βαθμὸ ἐπάρκειας τῶν γνώσεων τους, προκειμένου νά ἀνταπεξέλθουν στό λειτούργημά τους, ἀνάλογα μέ τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν τους.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν παρακάτω πίνακα, ὑπάρχει διαφοροποίηση στὶς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν στό συγκεκριμένο ἐρώτημα σέ σχέση μέ τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν τους, ἀφοῦ ὅσοι εἶναι ΠΕ ἔχουν μεγαλύτερο βαθμὸ συμφωνίας σέ σχέση μέ αὐτούς πού εἶναι ΥΕ καί ΔΕ (μ.ὅ.: 3,35 - 3,88, $p = .000$).

Πίνακας 58

Μέσοι ὅροι καί τυπικές ἀποκλίσεις γιὰ τὸν βαθμὸ ἐπάρκειας τῶν γνώσεων τῶν Κληρικῶν μέ βάση τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν τους. Ὑλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν τῶν μέσων ὀρων.

Ἐπίπεδο σπουδῶν Ἐρώτηση 17	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		Ἑλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας		
	Δείκτες						
	μ.ὅ.	τ.ᾱ.	μ.ὅ.	τ.ᾱ.	t	df	p
Σέ ποιό βαθμό θεωρεῖς τίς γνώσεις σου ἐπαρκεῖς ὥστε νά ἀνταπεξέλθεις στό λειτούργημά σου;	3,35	,699	3,88	,689	-4,462	148	,000

8.3.4.2 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στὶς ἀπόψεις των Κληρικῶν γιὰ τίς καταστάσεις πού διαμορφώνουν τὴν ἀνάγκη γιὰ διαρκῆ ἐπιμόρφωση σέ σχέση μέ τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν τους

Στόν **πίνακα 59** παρουσιάζονται οἱ μέσοι ὅροι καί οἱ τυπικές ἀποκλίσεις τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν γιὰ τίς καταστάσεις πού διαμορφώνουν τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴ διαρκῆ ἐπιμόρφωσή τους ἀνάλογα μέ τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν τους καί γίνεται ἔλεγχος τῆς στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν.

Πίνακας 59

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στις απόψεις των Κληρικών για την ανάγκη διαρκούς επιμόρφωσης με βάση το επίπεδο σπουδών τους. *Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων.

Έπίπεδο σπουδών	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		*Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	Δείκτες						
	μ.ό.	τ.ά.	μ.ό.	τ.ά.	t	df	p
	Απόψεις Ανάγκη για επιμόρφωση	4,38	,607	4,57	,499	-1,962	148
Ή σωστή υποστήριξη/καθοδήγηση τοῦ ποιμνίου μου	4,26	,712	4,52	,603	-2,224	145	,028
Ο σύνθετος ρόλος μου ὡς Κληρικός στὴ σύγχρονη κοινωνία							
Οἱ ἐξελίξεις πού σχετίζονται μέ τὰ διοικητικά, λειτουργικά καί ποιμαντικά μου καθήκοντα	4,24	,689	4,44	,714	-1,632	144	,105
Ή ἀνάγκη τῆς προσωπικότης μου πνευματικῆς ἀνάπτυξης	3,90	1,051	4,02	1,080	-,660	141	,510
Ή ἀπόκτηση πρόσθετων προσόντων γιά τήν ὑπηρεσιακή μου ἀναβάθμιση	3,45	1,252	3,84	1,118	-1,875	142	,063
Ή εἰσόδος τῶν νέων τεχνολογιῶν στήν Ἐκκλησία	2,70	1,228	2,75	1,158	-,237	142	,813
Ή προσωπική ἠθική ἱκανοποίηση	3,47	,934	3,84	,958	-2,285	141	,024
Τά οικονομικά κίνητρα (ἐπιδοτούμενα προγράμματα)	2,52	1,134	2,80	1,193	-1,394	141	,165
Ή εὐκαιρία γιά τήν κοινωνική μου ἀναγνώριση	3,37	1,256	3,46	1,193	-434	141	,665

Μέ βάση τον **πίνακα 59**, υπάρχει διαφοροποίηση στις απαντήσεις σχετικά με τις απόψεις των Κληρικών για την ανάγκη της διαρκούς επιμόρφωσής τους σε σχέση με το επίπεδο σπουδών τους, όσον αφορά τις προτάσεις «Ο σύνθετος ρόλος μου ως Κληρικός στη σύγχρονη κοινωνία» (μ.δ.: 4,26 - 4,52, $p = .028$) και «Η προσωπική ήθικη ικανοποίηση» (μ.δ.: 3,47 - 3,84, $p = .024$), αφού όσοι Κληρικοί είναι ΠΕ έχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας σε σχέση με αυτούς που είναι ΥΕ και ΔΕ.

8.3.4.3 Υπάρχει διαφοροποίηση στην επιλογή των Κληρικών για τά γνωστικά αντικείμενα επιμόρφωσής τους σε σχέση με τό επίπεδο σπουδών τους

Στόν παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά τα γνωστικά αντικείμενα που θα επιθυμούσαν να επιμορφωθούν ανάλογα με το επίπεδο σπουδών τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 60

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών ως προς τα γνωστικά αντικείμενα που θα επιθυμούσαν να επιμορφωθούν, ανάλογα με το επίπεδο σπουδών τους. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Επίπεδο σπουδών Γνωστικά αντικείμενα	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%						
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι	χ ²	df	p
Θεολογικό / Ποιμαντικό	83,2	22,9	16,8	77,1	51,117	1	,000
Ψυχολογία / Συμβουλευτική	50,0	71,1	50,0	28,9	6,543	1	,011
Περιβαλλοντική Έκπαίδευση	45,2	68,6	54,8	31,4	5,859	1	,015
Περιβαλλοντική Ήθικη	46,4	67,8	53,6	32,2	4,481	1	,034

Από την ανάλυση των σχετικών συχνοτήτων του **πίνακα 60** προκύπτει ότι, στους Κληρικούς που είναι ΥΕ και ΔΕ, εμφανίζεται το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που επιλέγουν ως αντικείμενο επιμόρφωσης το Θεολογικό/Ποιμαντικό (83,2%).

Μέ βάση τον έλεγχο στατιστικής σημαντικότητας διαπιστώνεται ότι υπάρχει διαφοροποίηση στους Κληρικούς που επιλέγουν το Θεολογικό/Ποιμαντικό ($p = .000$), την Ψυχολογία/Συμβουλευτική ($p = .011$), την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ($p = .015$) και την Περιβαλλοντική Ήθική ($p = .034$) ως αντικείμενα επιμόρφωσης σε σχέση με το επίπεδο σπουδών τους.

8.4 Διερεύνηση της συσχέτισης των παραγόντων «ήλικία», «άστικότητα Ένορίας», «έτη υπηρεσίας» και «επίπεδο σπουδών» με τα έρωτήματα που αφορούν τον τέταρτο στόχο: «Η καταγραφή των γνώσεων, στάσεων και κινήτρων συμμετοχής σε προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης και ο προσδιορισμός της μορφής, του τόπου και του χρόνου παρακολούθησης των προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης»

Σε αυτή την ένότητα και ειδικότερα για την περιβαλλοντική επιμόρφωση παρουσιάζονται τα επαγωγικά αποτελέσματα στα όποια έντοπίστηκε στατιστική διαφοροποίηση κατά την εξέταση των παραπάνω παραγόντων σε σχέση με τα έρωτήματα 22, 23, 24 και 25 του έρωτηματολογίου.

8.4.1 Ός προς την ήλικία

8.4.1.1 Υπάρχει διαφοροποίηση στην επιλογή των Κληρικών για τη μορφή της περιβαλλοντικής τους επιμόρφωσης σε σχέση με την ήλικία τους

Στόν επόμενο πίνακα εμφανίζεται ή κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά τη μορφή επιμόρφωσης που επιλέγουν, ανάλογα με την ήλικία τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 61

Κατανομή τών απαντήσεων τών Κληρικών γιά τή μορφή
τῆς περιβαλλοντικῆς τους ἐπιμόρφωσης σέ σχέση μέ τήν ἡλικία τους.
ῥΕλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας τών διαφορῶν.

Μορφή ἐπιμόρφωσης Ἡλικία	Κάτω ἀπό 50 ἐτῶν		Πάνω ἀπό 50 ἐτῶν		Ὶλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας		
	%				χ ²	df	p
	Ναί	ῚΟχι	Ναί	ῚΟχι			
Ἡμερίδες, συνέδρια, διαλέξεις	41,7	60,9	58,3	39,1	5,396	1	,020
Περιβαλλοντικές δράσεις	71,4	46,5	28,6	53,5	4,495	1	,034
Μικτό σύστημα	72,2	46,9	27,8	53,1	4,048	1	,044

Ἐξετάζοντας τίς σχετικές συχνότητες τοῦ παραπάνω πίνακα προκύπτει ὅτι, τά μεγαλύτερα ποσοστά ἐμφανίζονται στους Κληρικούς ἡλικίας κάτω τῶν 50 ἐτῶν καί ἐπιλέγουν ὡς μορφή ἐπιμόρφωσης τίς περιβαλλοντικές δράσεις (71,4%) καί τό μικτό σύστημα (72,2%).

Ἀπό τόν ἔλεγχο στατιστικῆς σημαντικότητας παρατηρεῖται ὅτι ὑπάρχει διαφοροποίηση στους Κληρικούς πού ἐπιλέγουν τίς Ἡμερίδες, συνέδρια, διαλέξεις ($p = .020$), τίς περιβαλλοντικές δράσεις ($p = .034$) καί τό μικτό σύστημα ($p = .044$), ὡς μορφές ἐπιμόρφωσης σέ σχέση μέ τήν ἡλικία τους.

8.4.2 Ὡς πρός τήν ἀστικότητα τῆς Ἐνορίας

8.4.2.1 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στίς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν γιά τήν ὑπαρξη προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης σέ σχέση μέ τήν ἀστικότητα τῆς Ἐνορίας τους

Στόν **πίνακα 62** ἐμφανίζεται ἡ κατανομή τών απαντήσεων τῶν Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐνημέρωση διεξαγωγῆς προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης, ἀνάλογα μέ τήν ἀστικότητα τῆς Ἐνορίας τους καί γίνεται ἔλεγχος τῆς στατιστικῆς σημαντικότητας τών διαφορῶν. Παρουσιάζονται μόνο τά ἀποτελέσματα γιά τά ὁποῖα προέκυψε στατιστική διαφορά.

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών ως προς τη γνώση ύπαρξης περιβαλλοντικής επιμόρφωσης ανάλογα με την αστικότητα της Ένορίας τους. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Μέ βάση τόν παραπάνω πίνακα, φαίνεται ὅτι τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν Κληρικῶν πού ὑπηρετοῦν σέ ἡμιαστικές περιοχές (74,1%) δέν γνωρίζει γιά τήν ὕπαρξη προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης, ἐνῶ διαπιστώνεται συγχρόνως ὅτι ὑπάρχει σημαντική διαφορά στούς Κληρικούς σέ σχέση μέ τήν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας τους γιά τήν ἀπάντηση αὐτή ($p = .019$).

Στόν επόμενο πίνακα εμφανίζεται η κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά τις αιτίες συμμετοχής σε προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ανάλογα με την αστικότητα της Ένορίας τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

431

Πίνακας 63

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών ως προς τις αιτίες συμμετοχής σε προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ανάλογα με την αστικότητα της Ένορίας.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Αιτίες συμμετοχής σε περιβ. επιμόρφωση	Αστικότητα Ένορίας		Αστική		Ήμιστική Άγροτική		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
			%						
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι	χ ²	df	p		
Ένδιαφέρον του Οικουμενικού Πατριαρχείου	51,4	24,0	48,6	76,0	8,379	1	,004		

8.4.2.3 Υπάρχει διαφοροποίηση στις απαντήσεις των Κληρικών για τό ωράριο διεξαγωγής των προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης σε σχέση με την αστικότητα της Ένορίας τους

Στόν παρακάτω πίνακα εμφανίζεται η κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά την επιλογή του ωραρίου για τα προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ανάλογα με την αστικότητα της Ένορίας τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 64

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών ως προς τό ωράριο διεξαγωγής των προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ανάλογα με την αστικότητα της Ένορίας.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Άστικότητα Ένορίας Ώράριο επιμόρφωσης	Άστική		Ήμιστική Άγροτική		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%						
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι	χ ²	df	p
Πρωινές ώρες	25,5	42,6	74,5	57,4	4,229	1	,040

Από τόν **πίνακα 64**, απορρέει ότι τό μεγαλύτερο ποσοστό τών Κληρικών πού ύπηρετοϋν σέ ήμιαστικές/άγροτικές περιοχές επιλέγει τίς πρωινές ώρες (74,5%) γιά τήν διεξαγωγή τών προγραμμάτων περιβαλλοντικής επίμóρφωσης, ένω διαπιστώνεται συγχρόνως ότι ύπάρχει σημαντική διαφορά στους Κληρικούς σέ σχέση μέ τήν άστικότητα τής Ένορίας τους γιά τήν άπάντηση αύτή ($p = .040$).

8.4.3 Ός πρός τά έτη ύπηρεσίας

8.4.3.1 Έπάρχει διαφοροποίηση στίς άπαντήσεις τών Κληρικών γιά τή διάρκεια τών προγραμμάτων περιβαλλοντικής επίμóρφωσης σέ σχέση μέ τά έτη ύπηρεσίας τους

Στόν επόμενο πίνακα έμφανίζεται ή κατανομή τών άπαντήσεων τών Κληρικών όσον άφορά τήν επιλογή τής διάρκειας τών προγραμμάτων περιβαλλοντικής επίμóρφωσης, ανάλογα μέ τά έτη ύπηρεσίας καί γίνεται έλεγχος τής στατιστικής σημαντικότητας τών διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τά άποτελέσματα γιά τά όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 65

Κατανομή τών άπαντήσεων τών Κληρικών ως πρός τή διάρκεια τών προγραμμάτων περιβαλλοντικής επίμóρφωσης, ανάλογα μέ τά έτη ύπηρεσίας. Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας τών διαφορών.

Διάρκεια επιμόρφωσης Έτη Υπηρεσίας	Μέχρι 15 χρόνια		Πάνω από 15 χρόνια		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%				χ^2	df	p
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι			
Έως 30 ώρες	36,3	58,6	63,7	41,4	6,782	1	,009

Σύμφωνα μέ παραπάνω **πίνακα 65**, φαίνεται ότι τό μεγαλύτερο ποσοστό τών Κληρικών πού έχουν πάνω από 15 χρόνια ύπηρεσίας επιλέγει τήν άπάντηση «Έως 30 ώρες» (63,7%) ως επιθυμητή διάρκεια τών προγραμμάτων περιβαλλοντικής επίμóρφωσης, ένω παρατηρείται συγχρόνως ότι ύπάρχει σημαντική διαφορά στους Κληρικούς σέ σχέση μέ τά έτη ύπηρεσίας τους γιά τήν άπάντηση αύτή ($p = .009$).

8.4.4 Ώς πρὸς τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν

8.4.4.1 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στὶς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν γιὰ τὴν ὕπαρξη προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης σέ σχέση μέ τὸ ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους

Στόν **πίνακα 66** ἐμφανίζεται ἡ κατανομή τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τὴν πληροφόρηση γιὰ τὴ διεξαγωγή προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης, ἀνάλογα μέ τὸ ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους καὶ γίνεται ἔλεγχος τῆς στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν. Παρουσιάζονται μόνο τὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὰ ὁποῖα προέκυψε στατιστικὴ διαφορὰ.

Πίνακας 66

Κατανομή τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν ὡς πρὸς τὴ γνώση ὕπαρξης προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης, ἀνάλογα μέ τὸ ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους.
*Έλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν.

Ἐπίπεδο σπουδῶν Ἑρώτηση 22	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		Ἐλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας		
	%				χ ²	df	p
	Ναί	Ὁχι	Ναί	Ὁχι			
Γνωρίζεις γιὰ τὰ προ- γράμματα περιβαλλον- τικῆς ἐπιμόρφωσης;	34,3	72,8	65,7	27,2	17,197	1	,000

Μέ βάση τόν παραπάνω πίνακα φαίνεται ὅτι τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν Κληρικῶν πού εἶναι ΠΕ γνωρίζει τὴν ὕπαρξη τῶν προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης (65,7%), ἐνῶ παρατηρεῖται συγχρόνως ὅτι ὑπάρχει σημαντικὴ διαφορὰ στοὺς Κληρικούς σέ σχέση μέ τὸ ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους γιὰ τὴν ἀπάντηση αὐτὴ ($p = .000$).

8.4.4.2 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στὶς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν γιὰ τίς αἰτίες συμμετοχῆς τους σέ προγράμματα περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης σέ σχέση μέ τὸ ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους

Στόν ἐπόμενο **πίνακα 67** ἐμφανίζεται ἡ κατανομή τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τίς αἰτίες συμμετοχῆς σέ προγράμματα-

τα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ανάλογα με το επίπεδο των σπουδών τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 67

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών ως προς τις αιτίες συμμετοχής σε προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ανάλογα με το επίπεδο των σπουδών τους.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Αιτίες συμμετοχής σε περιβ. επιμόρφωση	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%						
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι	χ ²	df	p
Έγκυρότερη πληροφόρηση καί γνώση	66,3	45,2	33,7	54,8	4,207	1	,040

Από τον παραπάνω πίνακα, φαίνεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των Κληρικών που είναι ΥΕ και ΔΕ αναφέρει ως αιτία για τη συμμετοχή σε προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης την έγκυρύτερη πληροφόρηση και γνώση (66,3%), ενώ διαπιστώνεται συγχρόνως ότι υπάρχει σημαντική διαφορά στους Κληρικούς σε σχέση με το επίπεδο των σπουδών τους για την απάντηση αυτή ($p = .040$).

8.4.4.3 Υπάρχει διαφοροποίηση στην επιλογή των Κληρικών για τη μορφή της περιβαλλοντικής επιμόρφωσής τους σε σχέση με το επίπεδο των σπουδών τους

Στόν **πίνακα 68** εμφανίζεται η κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά τη μορφή περιβαλλοντικής επιμόρφωσης που επιλέγουν, ανάλογα με το επίπεδο των σπουδών τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Από την ανάλυση των σχετικών συχνοτήτων του παρακάτω πίνακα προκύπτει ότι, στους Κληρικούς που είναι ΥΕ και ΔΕ, εμφανίζεται το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που επιλέγουν ως μορφή επιμόρφω-

σης τίς ήμερίδες, συνέδρια, διαλέξεις (73,8%). Αντιθέτως, οί Κληρικοί πού εἶναι ΠΕ ἐπιλέγουν τό μικτό σύστημα (ποσοστό 61,1%).

Μέ βάση τόν ἔλεγχο στατιστικῆς σημαντικότητας παρατηρεῖται ὅτι ὑπάρχει διαφοροποίηση στούς Κληρικούς πού ἐπιλέγουν τίς ήμερίδες, συνέδρια, διαλέξεις ($p = .005$), τίς ομάδες ἐργασίας ($p = .046$) καί τό μικτό σύστημα ($p = .017$) ὡς μορφή ἐπιμόρφωσης σέ σχέση μέ τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους.

Πίνακας 68

Κατανομή τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν ὡς πρός τή μορφή περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης πού ἐπιλέγουν ἀνάλογα μέ τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους.
ῚΕλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν.

Μορφές ἐπιμόρφωσης	Ὶπίπεδο σπουδῶν		ΠΕ		Ὶλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας		
	ΥΕ, ΔΕ		%				
	Ναί	ῚΟχι	Ναί	ῚΟχι	χ^2	df	p
Ὶμερίδες, συνέδρια, διαλέξεις	73,8	51,6	26,2	48,4	7,821	1	,005
Ὶμάδες ἐργασίας	48,3	68,1	51,7	31,9	3,973	1	,046
Μικτό σύστημα	38,9	67,7	61,1	32,3	5,706	1	,017

8.4.4.4 Ὶπάρχει διαφοροποίηση στήν ἐπιλογή τῶν Κληρικῶν γιά τό ὥραριο διεξαγωγῆς τῶν προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης σέ σχέση μέ τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους

Στόν **πίνακα 69** ἐμφανίζεται ἡ κατανομή τῶν ἀπαντήσεων τῶν Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐπιλογή τοῦ ὥραρίου γιά τά προγράμματα περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης, ἀνάλογα μέ τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους καί γίνεται ἔλεγχος τῆς στατιστικῆς σημαντικότητας τῶν διαφορῶν. Παρουσιάζονται μόνο τά ἀποτελέσματα γιά τά ὁποῖα προέκυψε στατιστική διαφορά.

Σύμφωνα μέ τόν παρακάτω πίνακα, φαίνεται ὅτι τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν Κληρικῶν πού εἶναι ΥΕ καί ΔΕ ἐπιλέγει τίς πρωινές ὥρες (69,8%) γιά τήν διεξαγωγή τῶν προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης, ἐνῶ διαπιστώνεται συγχρόνως ὅτι ὑπάρχει

σημαντική διαφορά στους Κληρικούς σε σχέση με το επίπεδο των σπουδών τους για την απάντηση αυτή ($p = .029$).

Πίνακας 69

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών ως προς την επιλογή του ωραρίου για τα προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ανάλογα με το επίπεδο των σπουδών τους.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Έπίπεδο σπουδών Ωράριο επιμόρφωσης	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%				χ ²	df	p
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι			
Πρωινές ώρες	69,8	51,1	30,2	48,9	4,782	1	,029

8.4.4.5 Υπάρχει διαφοροποίηση στην επιλογή των Κληρικών για την περίοδο διεξαγωγής των προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης σε σχέση με το επίπεδο των σπουδών τους

Στόν **πίνακα 70** εμφανίζεται η κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών όσον αφορά την επιλογή της περιόδου διεξαγωγής των προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ανάλογα με το επίπεδο των σπουδών τους και γίνεται έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών. Παρουσιάζονται μόνο τα αποτελέσματα για τα όποια προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 70

Κατανομή των απαντήσεων των Κληρικών ως προς την επιλογή της περιόδου διεξαγωγής των προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ανάλογα με το επίπεδο των σπουδών τους.

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών.

Περίοδος επιμόρφωσης Έπίπεδο σπουδών	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας		
	%						
	Ναί	Όχι	Ναί	Όχι	χ^2	df	p
Όποτε νά 'ναι	62,5	27,1	37,5	72,9	4,558*	1	,047

* Δέν πληροῦνται οἱ προϋποθέσεις ἐφαρμογῆς χ^2 καὶ λαμβάνεται ἡ τιμὴ Fisher's Exact Test.

Από τόν παραπάνω πίνακα, φαίνεται ότι τό μεγαλύτερο ποσοστό τών Κληρικῶν πού εἶναι ΥΕ καί ΔΕ ἀναφέρει ὅτι μπορεῖ νά δηλώσει συμμετοχή στά προγράμματα περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης ὅποτε νά 'ναι (62,5%), ἐνῶ διαπιστώνεται συγχρόνως διαφοροποίηση στούς Κληρικούς σέ σχέση μέ τό ἐπίπεδο τών σπουδῶν τους γιά τήν ἀπάντηση αὐτή ($p = .047$).

8.4.4.6 Ὑπάρχει διαφοροποίηση στήν ἐπιλογή τών Κληρικῶν γιά τή διάρκεια διεξαγωγῆς τών προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης σέ σχέση μέ τό ἐπίπεδο τών σπουδῶν τους

Στόν **πίνακα 71** ἐμφανίζεται ἡ κατανομή τών ἀπαντήσεων τών Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τή διάρκεια τών προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης, ἀνάλογα μέ τό ἐπίπεδο τών σπουδῶν τους καί γίνεται ἔλεγχος τῆς στατιστικῆς σημαντικότητας τών διαφορῶν. Παρουσιάζονται μόνο τά ἀποτελέσματα γιά τά ὁποῖα προέκυψε στατιστική διαφορά.

Πίνακας 71

Κατανομή τών ἀπαντήσεων τών Κληρικῶν ὡς πρὸς τή διάρκεια τών προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης, ἀνάλογα μέ τό ἐπίπεδο τών σπουδῶν τους.
* Ἐλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας τών διαφορῶν.

Διάρκεια ἐπιμόρφωσης Ἐπίπεδο σπουδῶν	ΥΕ, ΔΕ		ΠΕ		Ἐλεγχος στατιστικῆς σημαντικότητας		
	%				χ²	df	p
	Ναί	Ὁχι	Ναί	Ὁχι			
Ἔως 75 ὥρες	46,9	69,4	53,1	30,6	5,477	1	,019
Ἔως 150 ὥρες	77,8	25,0	22,2	75,0	11,502*	1	,002
Πάνω ἀπὸ 150 ὥρες	20,0	65,9	80,0	34,1	4,429	1	,035

* Δέν πληροῦνται οἱ προϋποθέσεις ἐφαρμογῆς χ^2 καί λαμβάνεται ἡ τιμὴ Fisher's Exact Test.

Απὸ τήν ἀνάλυση τών σχετικῶν συχνότητων τοῦ παρακάτω πίνακα προκύπτει ὅτι, οἱ Κληρικοί πού εἶναι ΥΕ καί ΔΕ, ἐπιλέγουν ὡς διάρκεια τών προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης τήν

απάντηση «Έως 150 ώρες» (77,8%), ενώ οι Κληρικοί πού είναι ΠΕ επιλέγουν την απάντηση «Πάνω από 150 ώρες» (ποσοστό 80,0%).

Μέ βάση τόν έλεγχο στατιστικής σημαντικότητας παρατηρείται ότι υπάρχει διαφοροποίηση στους Κληρικούς πού επιλέγουν ως απάντηση «Έως 75 ώρες» ($p = .019$), «Έως 150 ώρες» ($p = .002$) καί «Πάνω από 150 ώρες» ($p = .035$) ως διάρκεια τών προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης σέ σχέση μέ τό επίπεδο τών σπουδών τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

9. Συμπεράσματα

Σέ αύτή τήν ένότητα συνοψίζονται τά σημαντικότερα συμπεράσματα πού προκύπτουν από τίς αναλύσεις πού παρουσιάστηκαν παραπάνω, τόσο από τήν περιγραφική όσο καί από τήν έπαγωγική ανάλυση τών αποτελεσμάτων, πάντα μέ βάση τούς σκοπούς καί τούς στόχους τής έρευνας.

9.1 Συμπεράσματα περιγραφικής ανάλυσης αποτελεσμάτων

Α. Σχετικά μέ τό περιβάλλον:

Στόχος: Ανίχνευση γνώσεων, αντιλήψεων καί στάσεων τών Κληρικών γύρω από τό περιβάλλον.

* Σε ότι αφορά τίς πηγές ενημέρωσης, εμφανίζεται γιά μιά ακόμα φορά ό καθοριστικός ρόλος τής τηλεόρασης, αφού αποτελεί τήν κυριότερη πηγή ενημέρωσης σέ θέματα περιβάλλοντος.

* Οί Κληρικοί υποδεικνύουν τό Κράτος καί τήν Τοπική Αυτοδιοίκηση ως κύρια υπεύθυνους γιά τήν αντιμετώπιση τών διαφόρων περιβαλλοντικών προβλημάτων. Θεωρούν τίς οικολογικές οργανώσεις, τήν επιστημονική κοινότητα καί τίς επιχειρήσεις έλάχιστα υπεύθυνες.

* Οί περισσότεροι Κληρικοί αντιμετωπίζουν τή φύση ως ένα σύστημα μέ έγγενή αξία, όπου ό άνθρωπος αποτελεί ένα σημαντικό αλλά άπλά ένα κρίκο του συστήματος αυτού. Συγχρόνως, κανέναν

Κληρικός δέν ἀντιλαμβάνεται τήν περιβαλλοντική ἠθική σάν κάτι πού ἀφορᾷ ἀποκλειστικά τούς ἄλλους ἀνθρώπους.

* Τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν Κληρικῶν θεωρεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι διαχειριστής τοῦ συστήματος, ὁ ὁποῖος θά πρέπει νά εἶναι προσεκτικός στήν ἀντιμετώπιση τῶν ἄλλων ἔμβιων ὄντων καί στήν διαχείριση τῶν πηγῶν ἐνέργειας. Ἐνα σημαντικό ἐπίσης ποσοστό, ἀντιμετωπίζει τόν ἄνθρωπο ὡς μέλος τοῦ οἰκοσυστήματος μέ πολύ μεγάλο ποσοστό εὐθύνης, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς ὑπερεκμετάλλευσης τοῦ περιβάλλοντος. Ἐλάχιστοι Κληρικοί τοποθέτησαν τόν ἄνθρωπο ὡς ἕνα ἀνώτερο ὄν, τό ὁποῖο γιά νά μεγιστοποιήσει τήν εὐημερία του μπορεῖ νά κάνει ὅτιδήποτε.

* Ἀναφορικά μέ τήν τοπική παράδοση καί τόν πολιτισμό, οἱ Κληρικοί θεώρησαν ὅτι δέν συμβάλλει στή βελτίωση τῆς ποιότητας τοῦ περιβάλλοντος, οὔτε στήν περιβαλλοντική εὐαίσθητοποίηση, ἐνῶ ἀντιθέτως πιστεύουν ὅτι συντελεῖ στή διατήρηση τῆς κοινωνικῆς ταυτότητας καί τόν ἐμπλουτισμό τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς.

* Ὅπως διαγνώστηκε ἀπό τήν πιλοτική ἔρευνα, παρόλο πού οἱ Κληρικοί δέν ἦταν ἐξοικειωμένοι μέ τήν ἔννοια τῆς ἀειφορίας, θεώρησαν ὅτι ἀποδίδεται καλύτερα μέ τίς φράσεις «ὀρθολογική διαχείριση φυσικῶν πόρων», «ποιότητα ζωῆς» καί «προστασία περιβάλλοντος».

* Ἀποδόθηκε στή φράση τῆς Γραφῆς «αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί κατακυριεύσατε τήν γῆν» (Γεν. 1, 28) ἀειφορική ἐρμηνεία, ἐνῶ δέν θεωρήθηκε ὅτι ἐνέχει τήν ἔννοια τῆς κερδοφόρας ἐκμετάλλευσης τῆς φύσης. Ταυτόχρονα, ἡ φράση «ἐργάζεσθαι καί φυλάττειν» (Γεν. 2, 15) ἐκτιμήθηκε ὅτι προτρέπει σέ στάση εὐθύνης, προστασίας, σεβασμοῦ καί συντήρησης τοῦ περιβάλλοντος.

* Ἀπό τούς Κληρικούς πού ὑποστηρίζουν περιβαλλοντικές δράσεις στήν Ἑνορία τους, ἕνα μεγάλο μέρος ἐξ αὐτῶν συμμετέχει σέ διάφορες περιβαλλοντικές δράσεις.

* Ἡ συνεργασία μέ ἄλλους φορεῖς κρίνεται ὡς ὁ ἀποτελεσματικότερος τρόπος γιά τή συμβολή τῆς Ἐκκλησίας στήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, μέ τή σύσταση ἐνοριακῶν περιβαλλοντικῶν ομάδων νά ἀκολουθεῖ.

Στόχος: Έντοπισμός γνώσεων, αντιλήψεων και στάσεων των Κληρικών για τα υπάρχοντα περιβαλλοντικά ζητήματα στην περιοχή και τον χώρο που δραστηριοποιούνται (Ένορία).

* Σέ πιθανή αντιπεριβαλλοντική συμπεριφορά οι περισσότεροι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι θα προσπαθήσουν να εξηγήσουν στον συνάνθρωπό τους πού προέβη σε αυτήν ποιό είναι τό λάθος του καθώς και τίς έπιπτώσεις πού θα προκύψουν τόσο στον ίδιο όσο και στό ίδιο τό περιβάλλον.

* Οί Κληρικοί θεωρούν ότι ή Έκκλησία (στό σύνολό της) μπορεί νά συμβάλει στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων από μέτρια έως αρκετά.

* Ένα από τά σημαντικότερα περιβαλλοντικά θέματα στά Δωδεκάνησα αποτελεί ή διαχείριση των σκουπιδιών, μέ τό πρόβλημα τής έλλειψης νερού νά παραμένει και αυτό στην πρώτη γραμμή ενδιαφέροντος, αφού τά περισσότερα νησιά τής περιοχής αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα λειψυδρίας.

* Σέ μέτριο βαθμό, οί Κληρικοί αντιλαμβάνονται και αξιολογούν καταστάσεις και πρακτικές στην περιοχή και τον χώρο πού δραστηριοποιούνται, οί όποίες ως επί τό πλείστον, προκαλούν παρενέργειες στό αστικό και φυσικό περιβάλλον.

Β. Σχετικά μέ τον θεσμό τής «Διά βίου Μάθησης» και έπιμόρφωσης γενικά:

Στόχος: Ό έντοπισμός των γνώσεων και των στάσεων έναντι του θεσμού τής «Διά βίου Μάθησης» και έπιμόρφωσης και ή διερεύνηση των έπιμορφωτικών αναγκών των Κληρικών.

* Οί περισσότεροι Κληρικοί θεωρούν ότι έχουν κατά μέσο όρο μέτρια έως αρκετά έπαρκείς γνώσεις ώστε νά ανταπεξέλθουν στό λειτούργημά τους.

* Ένα ικανοποιητικό ποσοστό Κληρικών γνωρίζει για τά έπιμορφωτικά προγράμματα στά πλαίσια του θεσμού «Διά βίου Μάθηση», ενώ σχεδόν οί μισοί από αυτούς πού γνωρίζουν, έχουν συμμετάσχει σε κάποιο, κρίνοντας ότι ήταν χρήσιμο από αρκετά έως πολύ.

* Οί περισσότεροι έρωτηθέντες θεώρησαν ότι παράγοντες όπως «Η σωστή ύποστήριξη/καθοδήγηση του ποιμνίου μου», «Ό σύνθε-

τος ρόλος μου ως Κληρικός στη σύγχρονη κοινωνία» και «Οί εξελίξεις πού σχετίζονται μέ τά διοικητικά, λειτουργικά και ποιμαντικά μου καθήκοντα» διαμορφώνουν κατά μέσο όρο από αρκετά έως πολύ τήν ανάγκη γιά διαρκή επιμόρφωση.

Ειδικότερα γιά τήν περιβαλλοντική επιμόρφωση:

Στόχος: Η καταγραφή τής ενημέρωσης διεξαγωγής, τών στάσεων και κινήτρων συμμετοχής σέ προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης και ό προσδιορισμός τής μορφής, τοῦ τόπου και τοῦ χρόνου παρακολούθησης τών προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης.

* Φαίνεται ότι ὑπάρχει ἄγνοια γιά τήν ὕπαρξη προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ἄρα και ἡ συμμετοχή σέ αὐτά κρίνεται ἀμελητέα. Ἀντιθέτως, τό ἐνδιαφέρον τών Κληρικῶν γιά μελλοντική συμμετοχή σέ προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης εἶναι ἀρκετά μεγάλο, εἴτε γνωρίζουν, εἴτε δέν γνωρίζουν γιά τήν ὕπαρξη τέτοιων προγραμμάτων.

* Διαπιστώνεται ότι οἱ Κληρικοί ἐπιθυμοῦν νά συμμετάσχουν σέ προγράμματα περιβαλλοντικής επιμόρφωσης κυρίως γιά ἐγκυρότερη πληροφόρηση και γνώση γύρω ἀπό τό περιβάλλον, προκειμένου στή συνέχεια νά ἀποκτήσουν ικανότητες προσέγγισης τών διαφόρων περιβαλλοντικῶν ζητημάτων και νά ὀργανώσουν στόν χῶρο τής διακονίας τους σχετικές ποιμαντικές δράσεις.

* Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ τή μορφή και τόν χρόνο περιβαλλοντικής επιμόρφωσης, ἐπιλέγονται οἱ ἡμερίδες επιμόρφωσης, ἐνισχύοντας ἔτσι και τήν ὑποστήριξη τοῦ θεσμοῦ, καθώς και οἱ περιβαλλοντικοί περίπατοι/ἐπισκέψεις. Παρόλο πού ἡ ἐπιθυμία τών Κληρικῶν γιά τίς ἡμέρες, ὥρες, περιόδους και διάρκεια τών προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης ἔχει ἐκφραστεῖ, γιά τόν ἐνδεχόμενο προγραμματισμό θά ληφθοῦν ὑπόψη και ἄλλοι ἐξωγενεῖς παράγοντες (π.χ. οἱ δυνατότητες τής παρουσίας τών ἐπιμορφωτῶν).

9.2 Συμπεράσματα έπαγωγικής ανάλυσης αποτελεσμάτων

Α. Σχετικά με τό περιβάλλον:

Στόχος: Ανίχνευση γνώσεων και αντιλήψεων και στάσεων των Κληρικών γύρω από τό περιβάλλον.

* Όσον αφορά τίς πηγές περιβαλλοντικής ενημέρωσης (τηλεόραση, βιβλία, έφημερίδες/περιοδικά, διαδίκτυο και όμιλίες/διαλέξεις) πού επιλέγουν οί Κληρικοί, έντοπίζεται διαφοροποίηση σέ σχέση μέ τήν ηλικία τους, τήν άστικότητα τής Ένορίας πού ύπηρετούν, τά έτη ύπηρεσίας τους και τό επίπεδο των σπουδών τους.

Πió συγκεκριμένα, οί μεγαλύτεροι σέ ηλικία Κληρικοί χρησιμοποιούν περισσότερο τά βιβλία, τίς έφημερίδες και τά περιοδικά, ένω οί νεότεροι προτιμούν τό διαδίκτυο. Αυτό έπιβεβαιώνεται και από τήν προτίμηση των Κληρικών πού έχουν περισσότερα από 15 χρόνια ύπηρεσίας, αφού επιλέγουν τήν τηλεόραση και τά βιβλία, ένω, σέ αντίθεση μέ τούς Κληρικούς πού έχουν κάτω από 15 χρόνια, άπορρίπτουν σέ μεγάλο βαθμό τό διαδίκτυο. Έπίσης, τό διαδίκτυο άπορρίπτουν οί Κληρικοί των ήμιαστικών και άγροτικών περιοχών, καθώς και οί άπόφοιτοι ύποχρεωτικής και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (στό έξής ΥΕ και ΔΕ). Οί Κληρικοί των άστικών περιοχών οί όποιοι έχουν πτυχίο Πανεπιστημίου (στό έξής ΠΕ) προτιμούν ως πηγή περιβαλλοντικής ενημέρωσης τίς όμιλίες και διαλέξεις.

* Όσον αφορά τόν βαθμό συμφωνίας των Κληρικών σέ προτάσεις σχετικές μέ τό περιβάλλον, έντοπίζεται διαφοροποίηση σέ σχέση μέ τήν ηλικία τους, τά έτη ύπηρεσίας τους και τό επίπεδο των σπουδών τους.

Ειδικότερα, οί νεότεροι στήν ηλικία και μέ λιγότερα χρόνια ύπηρεσίας Κληρικοί συμφωνούν περισσότερο μέ τήν πρόταση «Ένθαρρύνουμε μέ κάθε τρόπο τούς άλλους γιά τήν προστασία του περιβάλλοντος», μέ τήν όποία συμφωνούν περισσότερο και οί ΠΕ Κληρικοί. Ακόμη, ή πρόταση «Η ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης θεωρείται αναγκαία γιά τήν ποιότητα τής ζωής του ανθρώπου» συγκεντρώνει και τό μεγαλύτερο κατά μέσο όρο ποσοστό συμφωνίας των Κληρικών ΠΕ πού έχουν λιγότερα χρόνια ύπηρεσίας. Έπίσης, οί Κληρικοί πού έχουν κάτω από 15 χρόνια ύπηρεσίας συμφωνούν περισσότερο μέ τήν πρόταση «Τά Δωδεκάνησα άντιμετωπίζουν περιβαλλοντικά προβλήματα».

* Υπάρχει διαφοροποίηση στις απαντήσεις των Κληρικῶν γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει θετικά καὶ ἐνεργά γιὰ τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, σέ σχέση μὲ τὴν ἡλικία, τὴν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας καὶ τὰ ἔτη ὑπηρεσίας τους.

Εἰδικότερα, οἱ νεώτεροι στὴν ἡλικία Κληρικοὶ ἐπιλέγουν τὸ κήρυγμα καὶ τὴν κατήχηση, αὐτοὶ πού ὑπηρετοῦν σέ ἡμιαστικές καὶ ἀγροτικές Ἑνορίες τὰ συνέδρια καὶ τίς ἡμερίδες, ἐνῶ ὅσοι ἔχουν πάνω ἀπὸ 15 χρόνια ὑπηρεσίας προτιμοῦν τὴ συνεργασία μὲ ἄλλους φορεῖς.

* Ὅσον ἀφορᾷ τίς απαντήσεις πού ἐπιλέγουν οἱ Κληρικοὶ γιὰ τὴν σημασία τῆς φράσης «ἐργάζεσθαι καὶ φυλάττειν», ὑπάρχει διαφοροποίηση σέ σχέση μὲ τὸ ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους.

Συγκεκριμένα, στοὺς ΠΕ Κληρικούς, παρατηρεῖται μεγαλύτερος βαθμός συμφωνίας σέ σχέση μὲ τοὺς Κληρικούς ΥΕ καὶ ΔΕ.

Στόχος: Ἐντοπισμός γνώσεων, ἀντιλήψεων καὶ στάσεων τῶν Κληρικῶν γιὰ τὰ ὑπάρχοντα περιβαλλοντικά ζητήματα στὴν περιοχή καὶ τὸν χῶρο πού δραστηριοποιοῦνται (Ἑνορία).

* Υπάρχει διαφοροποίηση στὸν βαθμὸ ἱκανοποίησης τῶν Κληρικῶν γιὰ τίς προσπάθειες τῆς Ἐκκλησίας νὰ συμβάλει στὴν ἀντιμετώπιση τῶν περιβαλλοντικῶν προβλημάτων ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία τους. Συγκεκριμένα, ἐντοπίζεται μεγαλύτερος βαθμός συμφωνίας στοὺς νεότερους Κληρικούς σέ σχέση μὲ τοὺς μεγαλύτερους σέ ἡλικία.

* Διαφοροποιοῦνται στὶς απαντήσεις τους οἱ Κληρικοὶ σχετικὰ μὲ καταστάσεις πού φαίνεται νὰ δημιουργοῦν περιβαλλοντικά ζητήματα στοὺς χώρους τῶν Ἱ. Ναῶν ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία τους. Εἰδικότερα, γιὰ τὴν πρόταση «Οἱ Ναοὶ καὶ τὰ ἄλλα κτίρια τῶν Ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι τόσο φιλικὰ πρὸς τὸ περιβάλλον («πράσινα» ἢ ἀειφορικά κτίρια)», ὅσοι Κληρικοὶ εἶναι κάτω τῶν 50 ἐτῶν ἔχουν μεγαλύτερο βαθμὸ συμφωνίας σέ σχέση μὲ αὐτοὺς πού εἶναι ἄνω τῶν 50 ἐτῶν.

* Ὅσον ἀφορᾷ τὰ περιβαλλοντικά προβλήματα πού ἐντοπίζουν στὴν Ἑνορία τους οἱ Κληρικοὶ, παρουσιάζεται διαφοροποίηση σέ σχέση μὲ τὴν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας πού ὑπηρετοῦν, τὰ ἔτη ὑπηρεσίας τους καὶ τὸ ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους.

Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ Κληρικοὶ πού ὑπηρετοῦν σέ Ἑνορίες τῆς ὑπαίθρου ἐντοπίζουν προβλήματα ἀπὸ τὴν ἔλλειψη νεροῦ, τὴν μόλυνση τῆς ἀκτογραμμῆς καὶ τὴν ρύπανση τοῦ ἐδάφους ἀπὸ τίς

άγροτικές καλλιέργειες, με τό τελευταίο νά συμφωνοῦν καί οἱ Κληρικοί πού ἔχουν κάτω ἀπό 15 χρόνια ὑπηρεσίας. Ἐπίσης, περισσότερο οἱ Κληρικοί ΠΕ ἐντοπίζουν προβλήματα στό περιβάλλον ἀπό τήν ραγδαία τουριστική ἀνάπτυξη.

Β. Σχετικά μέ τόν θεσμό τῆς «Διά βίου Μάθησης» καί ἐπιμόρφωσης γενικά:

Στόχος: Ὁ ἐντοπισμός τῶν γνώσεων καί τῶν στάσεων ἔναντι τοῦ θεσμοῦ τῆς «Διά βίου Μάθησης» καί ἐπιμόρφωσης καί ἡ διερεύνηση τῶν ἐπιμορφωτικῶν ἀναγκῶν τῶν Κληρικῶν.

* Ὑπάρχει διαφοροποίηση στίς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τόν βαθμό ἐπάρκειας τῶν γνώσεών τους, προκειμένου νά ἀνταπεξέλθουν στό λειτούργημά τους σέ σχέση μέ τήν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας τους, ἀφοῦ οἱ ΠΕ Κληρικοί καί ὅσοι ὑπηρετοῦν σέ ἀστικές Ἑνορίες ἔχουν μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας σέ σχέση μέ τούς ΥΕ καί ΔΕ καί μέ αὐτούς πού ὑπηρετοῦν σέ Ἑνορίες τῆς ὑπαίθρου ἀντίστοιχα.

* Ὅσον ἀφορᾷ τίς δηλώσεις στίς ὁποῖες ἀπεικονίζονται οἱ ἀπόψεις τῶν Κληρικῶν γιά τίς καταστάσεις πού διαμορφώνουν τήν ἀνάγκη γιά διαρκῆ ἐπιμόρφωση, ἐντοπίζεται διαφοροποίηση σέ σχέση μέ τήν ἡλικία τους, τήν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας πού ὑπηρετοῦν καί τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους.

Εἰδικότερα, μέ τήν ἄποψη «*Τά οἰκονομικά κίνητρα (ἐπιδοτούμενα προγράμματα)*» συμφωνοῦν περισσότερο οἱ μεγαλύτεροι σέ ἡλικία Κληρικοί σέ σχέση μέ τούς νεώτερους. Ἐπίσης, οἱ Κληρικοί τῶν ἀστικῶν περιοχῶν ἐνστερνίζονται περισσότερο τίς ἀπόψεις «*Ἡ ἀπόκτηση πρόσθετων προσόντων γιά τήν ὑπηρεσιακή μου ἀναβάθμιση*» καί «*Ἡ εὐκαιρία γιά τήν κοινωνική μου ἀναγνώριση*» σέ σχέση μέ τούς ὁμολόγους τους πού ὑπηρετοῦν στήν ὑπαίθρο. Ἀκόμα, οἱ ἀπόψεις «*Ὁ σύνθετος ρόλος μου ὡς Κληρικός στή σύγχρονη κοινωνία*» καί «*Ἡ προσωπική ἠθική ἱκανοποίηση*» συγκεντρώνουν τό μεγαλύτερο κατά μέσο ὄρο ποσοστό συμφωνίας στούς Κληρικούς ΠΕ σέ σχέση μέ τούς ΥΕ καί ΔΕ.

* Διαφοροποιοῦνται στίς ἀπαντήσεις τους οἱ Κληρικοί ὅσον ἀφορᾷ τόν βαθμό συμφωνίας τους μέ προτάσεις σχετικές μέ τήν ἐπιμόρφωση ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία τους καί τήν ἀστικότητα τῆς

Ένορίας που ύπηρετοῦν.

Πιό συγκεκριμένα, οἱ μεγαλύτεροι στήν ἡλικία Κληρικοὶ συμφωνοῦν περισσότερο μέ τήν πρόταση «Ἡ ἔλλειψη χρόνου ἀποτελεῖ ἐμπόδιο γιά τήν ἐπιμόρφωσή μου», σέ σχέση μέ τοὺς νεώτερους. Ἐπίσης, οἱ προτάσεις «Θέλω νά συμμετέχω σέ προγράμματα ἐπιμόρφωσης στό μέλλον» καί «Θέλω νά συμβάλω ἐνεργητικά στή διαμόρφωση τοῦ σκοποῦ, τῶν στόχων καί τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιμόρφωσης» συγκεντρώνουν καί τό μεγαλύτερο κατά μέσο ὄρο ποσοστό συμφωνίας τῶν Κληρικῶν που ὑπηρετοῦν σέ ἀστικές Ἐνορίες σέ σχέση μέ αὐτούς που ὑπηρετοῦν στήν ὑπαιθρο.

* Ὅσον ἀφορᾷ τά γνωστικά ἀντικείμενα στά ὁποῖα θά ἐπιθυμοῦσαν νά ἐπιμορφωθοῦν οἱ Κληρικοὶ, ἐντοπίζεται διαφοροποίηση σέ σχέση μέ τήν ἡλικία τους, τά ἔτη ὑπηρεσίας τους καί τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους.

Εἰδικότερα, οἱ νεώτεροι σέ ἡλικία Κληρικοὶ προτιμοῦν περισσότερο τήν Ψυχολογία/Συμβουλευτική, τοὺς ἠλεκτρονικούς ὑπολογιστές καί τά Φιλολογικά/Ἀρχαῖα/Γλώσσα σέ σχέση μέ τοὺς μεγαλύτερους. Οἱ ΥΕ καί ΔΕ Κληρικοὶ ἐπιλέγουν σέ μεγαλύτερο βαθμό ἀπό τοὺς ΠΕ τό Θεολογικό/Ποιμαντικό, ἐνῶ ὑπάρχει ταύτιση στήν ἐπιλογή τῆς Ψυχολογίας/Συμβουλευτικῆς. Ἀντιθέτως, οἱ ΠΕ Κληρικοὶ προτιμοῦν περισσότερο ἀπό τοὺς ΥΕ καί ΔΕ τήν Περιβαλλοντική Ἐκπαίδευση καί Περιβαλλοντική Ἡθική, μέ τήν τελευταία ἐπιλογή νά συμφωνεῖ καί τό μεγαλύτερο μέρος τῶν Κληρικῶν που ἔχουν τά περισσότερα χρόνια ὑπηρεσίας σέ σχέση μέ αὐτούς που ἔχουν λιγότερα.

Γιά τήν περιβαλλοντική ἐπιμόρφωση:

Στόχος: Ἡ καταγραφή τῆς ἐνημέρωσης διεξαγωγῆς, τῶν στάσεων καί κινήτρων συμμετοχῆς σέ προγράμματα περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης καί ὁ προσδιορισμός τῆς μορφῆς, τοῦ τόπου καί τοῦ χρόνου παρακολούθησης τῶν προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης.

* Ὑπάρχει διαφοροποίηση στίς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐνημέρωσή τους γιά τή διεξαγωγή προγραμμάτων περιβαλλοντικῆς ἐπιμόρφωσης σέ σχέση μέ τήν ἀστικότητα τῆς Ἐνορίας τους καί τό ἐπίπεδο σπουδῶν τους.

Συγκεκριμένα, τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν Κληρικῶν ΠΕ εἶναι

ένημερωμένο για τή διεξαγωγή προγραμμάτων περιβαλλοντικής επιμόρφωσης σέ σχέση μέ τούς ΥΕ καί ΔΕ. Από τά ποσοστά φαίνεται ὅτι τόσο οἱ Κληρικοί πού ὑπηρετοῦν σέ ἡμιαστικές/ἀγροτικές Ἑνορίες ὅσο καί οἱ ΥΕ καί ΔΕ δέν γνωρίζουν καί δέν ἔχουν πληροφορηθεῖ ἐπαρκῶς γιά τήν ὕπαρξη προγραμμάτων περιβαλλοντικής ἐπιμόρφωσης.

* Ὅσον ἀφορᾷ τίς αἰτίες καί τούς λόγους γιά τούς ὁποίους οἱ Κληρικοί θά συμμετεῖχαν σέ προγράμματα περιβαλλοντικής ἐπιμόρφωσης, ἐντοπίζεται διαφοροποίηση σέ σχέση μέ τήν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας πού ὑπηρετοῦν καί τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους.

Εἰδικότερα, μέ τήν ἀποψη «*Τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ Οἴκου-μενικοῦ Πατριαρχείου*» συμφωνοῦν περισσότερο οἱ Κληρικοί τῶν ἀστικῶν περιοχῶν. Ἐπίσης, οἱ ΥΕ καί ΔΕ Κληρικοί συμφωνοῦν περισσότερο μέ τήν ἀποψη «*Γιά ἐγκυρότερη πληροφόρηση καί γνώση*» σέ σχέση μέ τούς Κληρικούς ΠΕ.

* Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ τή μορφή, τό ὠράριο, τήν περίοδο καί τή διάρκεια τῶν προγραμμάτων περιβαλλοντικής ἐπιμόρφωσης, παρατηρεῖται μιᾷ διαφοροποίηση στίς ἀπαντήσεις τῶν Κληρικῶν ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία τους, τήν ἀστικότητα τῆς Ἑνορίας πού ὑπηρετοῦν, τά ἔτη ὑπηρεσίας τους καί τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τους.

Πιό συγκεκριμένα, ὅσον ἀφορᾷ τή μορφή τῆς ἐπιμόρφωσης, οἱ μεγαλύτεροι σέ ἡλικία Κληρικοί προτιμοῦν περισσότερο τίς ἡμερίδες/συνέδρια/διαλέξεις, ὅπως καί αὐτοί πού ὑπηρετοῦν σέ Ἑνορίες τῆς ὑπαίθρου. Ἀντιθέτως, οἱ νεώτεροι Κληρικοί, ἐπιλέγουν περισσότερο τίς περιβαλλοντικές δράσεις καί ἓνα μικτό σύστημα ἐπιμόρφωσης, τό ὁποῖο προτιμοῦν ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον καί οἱ ΠΕ Κληρικοί πού ἐπιλέγουν ἐπίσης καί τή δημιουργία ομάδων ἐργασίας γιά τήν περιβαλλοντική ἐπιμόρφωση. Τίς πρωινές ὥρες γιά τή διεξαγωγή τῶν προγραμμάτων περιβαλλοντικής ἐπιμόρφωσης προτιμοῦν περισσότερο οἱ Κληρικοί πού ὑπηρετοῦν σέ ἡμιαστικές Ἑνορίες καθώς καί οἱ ΥΕ καί ΔΕ, οἱ δέ τελευταῖοι μποροῦν χωρίς πρόβλημα νά συμμετάσχουν σέ κάποιο πρόγραμμα ὅποτε νά ἔναι, σέ ἀντίθεση μέ τούς ΠΕ Κληρικούς, οἱ ὁποῖοι ἀπορρίπτουν στήν πλειοψηφία τους αὐτή τήν ἐπιλογή. Ὅσον ἀφορᾷ τή διάρκεια διεξαγωγῆς τῶν προγραμμάτων, μέχρι 30 ὥρες προτιμοῦν περισσότερο οἱ Κληρικοί μεγαλύτερης ἡλικίας. Οἱ Κληρικοί ΥΕ καί ΔΕ ἐπιθυμοῦν ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον τά προγράμματα μέχρι 150 ὥρες, σέ ἀντίθεση μέ τούς ΠΕ,

οί όποίοι έπιλέγουν προγράμματα διάρκειας πάνω από 150 ώρες, πού συνήθως είναι έπιδιδούμενα καί πιστοποιημένα.

9.3 Συζήτηση-προτάσεις

Η παρούσα έρευνητική προσπάθεια είχε ως σκοπό νά καταγράψει σέ μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή τίς απόψεις τών Κληρικών τής Δωδεκανήσου σέ περιβαλλοντικά θέματα, άναδεικνύοντας τόσο τίς γενικότερες έπιμορφωτικές τους ανάγκες όσο καί αυτές στό πλαίσιο τής περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Βεβαίως, τό έρευνητικό έργαλείο σχεδιάστηκε μέ τέτοιο τρόπο ώστε νά μήν άποτελεί τήν άποτύπωση τής γνωστικής ικανότητας τών Κληρικών σέ περιβαλλοντικά καί έπιμορφωτικά θέματα, άφοϋ ή καταγραφή τής γνώσης καθεαυτής δέν συνιστά τόν σκοπό τής έρευνας.

Όπως ήδη έχει άναφερθει, ή έλλειψη βιβλιογραφίας, συναφών έρευνών καί έργασιών, δυσκολεύει τή διεξαγωγή μις ούσιαστικής συζήτησης έπί τών εύρημάτων τής παρούσας έρευνας. Τό γεγονός αυτό διαπιστώθηκε καί στήν άδυναμία διατύπωσης διερευνητικών-ύποθετικών έρωτημάτων.

Άπό τά παραπάνω συμπεράσματα τής έρευνας άπορρέει ότι, παρά τίς όποιες διαφοροποιήσεις στήν ήλικία, τήν αστικότητα τής Ένορίας, τά έτη ύπηρεσίας καί τό επίπεδο τών σπουδών, οί Κληρικοί φαίνεται νά είναι άρκετά εύαισθητοποιημένοι στά ζητήματα τοϋ περιβάλλοντος, άφοϋ στά πλαίσια ενός ιδιώνυμου άνθρωποκεντρισμοϋ, θεωροϋν ότι ό άνθρωπος είναι μέν διαφορετικός, όμως δέν είναι διχασμένος καί άποκομμένος άπό τήν υπόλοιπη Δημιουργία, νά έπιστρέψει δέ στή φύση, ως ένα μέρος της καί όχι ως κυρίαρχος δυνάστης.

Οί Κληρικοί, προσδίδοντας έγγενή άξία στή φύση, θεωροϋν τόν άνθρωπο οίκονόμο τοϋ Θεοϋ, φύλακα καί υπεύθυνο διαχειριστή τής κτίσης. Έρμηνεύοντας τόν όρο «*άειφορία*», πιστεύουν στήν όρθολογική διαχείριση τών φυσικών πόρων στά πλαίσια τής διαγενεακής αλληλεγγύης, άφοϋ άκόμη καί ή φράση τής Γραφής «*αύξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί πληρώσατε τήν γήν καί κατακυριεύσατε αύτής*» (Γεν. 1, 28) θεωροϋν ότι σημαίνει άειφορική διαχείριση τών άγαθών.

Οί συμμετέχοντες στήν έρευνα Έφημέριοι τών Δωδεκανήσων δείχνουν μιá ικανότητα άναγνώρισης τών ύπαρχόντων αλλά καί τών κατά καιρούς άναφόμενων περιβαλλοντικών προβλημάτων,

τά όποια καί έντοπίζουn κυρίως έξω από τόν χώρο τών Έκκλησιών. Οί περισσότεροι θά ύποστήριζαν διάφορες περιβαλλοντικές δράσεις στην Ένορία τους, αλλά ως επί τό πλείστον έπιζητοϋν τή συνεργασία τής Έκκλησίας μέ άλλους αρμόδιους φορείς, οί όποιοι καταδεικνύονται ως οί κύρια ύπεύθυνοι για τήν άντιμετώπιση περιβαλλοντικών ζητημάτων. Η συνεχής, έγκυρη πληροφόρηση καί γνώση τών Κληρικών, θά τούς καταστήσει περισσότερο ίκανούς νά συνειδητοποιήσουν τήν πραγματικότητα τών περιβαλλοντικών αλλαγών καί νά τούς δώσει τή δύναμη τής έπιλογής.

Όσον αφορά τόν θεσμό τής «Διά βίου Μάθησης» καί τά έπιμορφωτικά προγράμματα, οί Κληρικοί φαίνεται νά γνωρίζουν για τήν ύπαρξή τους καί νά εΐναι ένημερωμένοι καί πεπεισμένοι για τήν εκπαιδευτική τους αξία, παρόλο πού αρκετοί δέν έχουν συμμετάσχει σέ κάποιο πρόγραμμα. Σέ ένα πληθυσμό όπου τά 2/3 εΐναι ύποχρεωτικής καί μέσης εκπαίδευσης, όπου οί ίδιοι οί Κληρικοί αναγνωρίζουν μιά μετριότητα στην έπάρκεια τών γνώσεων τους προκειμένου νά άνταπεξέλθουν στό λειτούργημά τους εΐναι θετικό τό ότι ύπάρχει ή έπιθυμία για συμμετοχή σέ έπιμορφωτικά προγράμματα.

Ειδικότερα, στά πλαίσια τής περιβαλλοντικής έπιμόρφωσης, ύπάρχει μέν άγνοια από μέρους τών Κληρικών για τή διεξαγωγή τέτοιων προγραμμάτων, όμως καταγράφεται μιά δυναμική συμμετοχής σέ αυτά στό μέλλον, κυρίως για λόγους έγκυρης πληροφόρησης, αλλά καί ίκανότητας προσέγγισης καί άντιμετώπισης περιβαλλοντικών ζητημάτων. Οί έπεκφρασμένες έπιθυμίες τών Κληρικών για τή μορφή, ώρολόγιο πρόγραμμα, χρονική περίοδο καί διάρκεια τών προγραμμάτων περιβαλλοντικής έπιμόρφωσης, έχοντας άποτυπωθεί στην έρευνα, δέν φαίνεται νά διαφέρουν από τά παραδοσιακά μοντέλα έπιμόρφωσης. Μέ δεδομένο βεβαίως τήν νησιωτικότητα τής περιοχής τών Δωδεκανήσων, ή όποια έπιθυμία τών Κληρικών θά πρέπει όπωςδήποτε νά συνεκτιμηθεί καί μέ τή δυνατότητα προγραμματισμού τέτοιων σεμιναρίων όσον αφορά τήν φυσική παρουσία τών έπιμορφωτών, αλλά καί μέ τή χρήση του κατάλληλου έποπτικού ύλικού.

Η Έκκλησία μέ αίχμη τό Οίκουμενικό Πατριαρχείο, στή γενικότερη προσπάθεια περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης, έχει αναπτύξει μιά αξιόλογη καί πρωτοποριακή οικολογική δραστηριότητα. Άπομένει πλέον ή ανάγκη για άνάληψη πρωτοβουλιών καί δράσεων από

πλευρᾶς τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιαστικῶν Ἐπαρχιῶν καί Ἐνοριῶν πού μποροῦν ἄμεσα νά δραστηριοποιηθοῦν ὑλοποιώντας στήν πράξη συμπεράσματα καί κατευθυντήριες γραμμές. Ἡ θεσμοθέτηση διαφόρων κάθε φορά συντονισμένων δράσεων καί ἡ διαμέσου τῶν τοπικῶν Μητροπόλεων ἀποστολή ἐτήσιας ἀναφορᾶς πεπραγμένων (προόδου καί δράσεων) πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, θά περιέβαλε τήν ὅλη προσπάθεια μέ ἓνα μανδύα ἐπισημότητας καί «ὑποχρεωτικῆς» ἐνεργοποίησης τῆς διοικούσας Ἐκκλησίας.

Ὅπως εἰπώθηκε στό 1ο κεφάλαιο, οἱ Μητροπολίτες εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ συνολικοῦ ποιμαντικοῦ καί διοικητικοῦ ἔργου πού ἐπιτελεῖται στήν ἐπαρχία τους. Ἡ διερεύνηση λοιπόν τῶν ἀπόψεων καί τῶν προθέσεων τῶν Μητροπολιτῶν γιά περιβαλλοντικά καί ἐπιμορφωτικά ζητήματα θά εἶχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἐάν μάλιστα συγκρίνονταν καί μέ τὰ ἀποτελέσματα τῆς παρούσας ἔρευνας. Ἡ ἀπό μέρους τῶν Μητροπολιτῶν προτροπή καί παρότρυνση τῶν Κληρικῶν τόσο γιά τήν ἐφαρμογή καλῶν περιβαλλοντικῶν πρακτικῶν στίς Ἐνορίες τους, ὅσο καί γιά τή συμμετοχή σέ ἐπιμορφωτικά σεμινάρια, μέ τήν παράλληλη θέσπιση τῶν κατάλληλων κινήτρων, θά μπορούσε νά ἀποφέρει θετικά ἀποτελέσματα στήν εὐαισθητοποίηση τῶν ἰδίων τῶν Κληρικῶν ἀλλά καί τῶν ἐνοριτῶν τους, καθώς καί στήν αὐξηση τῆς συμμετοχῆς τους σέ προγράμματα ἐπιμόρφωσης.

Ἡ ἔρευνα ἔδειξε ὅτι οἱ Κληρικοί –ὅπως ὅλοι οἱ ἐνήλικοι ἐκπαιδευόμενοι– δέν ἔχουν τίς ἴδιες ἀνάγκες ἐπιμόρφωσης ἀφοῦ διάφοροι παράγοντες ὅπως τὸ μορφωτικό ἐπίπεδο, ὁ ἰδιαίτερος τομέας διακονίας καί τὰ ἔτη ὑπηρεσίας, τίς διαφοροποιοῦν σέ μεγάλο βαθμό. Μιά ἐπιμόρφωση πού πραγματοποιεῖται μέ προκαθορισμένους στόχους καί περιεχόμενο, ἐρήμην τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν συμμετεχόντων Κληρικῶν καί τῶν συγκεκριμένων ἐπιμορφωτικῶν ἀναγκῶν τους εἶναι πολὺ πιθανό νά ἔχει περιορισμένη ἀποτελεσματικότητα.

Εἶναι ἐπομένως πολὺ σημαντικὴ ἡ συνεχὴς διερεύνηση τῶν ἐπιμορφωτικῶν ἀναγκῶν τῶν Κληρικῶν, βάσει ἐνός ὁλοκληρωμένου μοντέλου, τὸ ὁποῖο θά ἐφαρμόζεται συστηματικά καί σχεδιασμένα ἀπὸ τίς ὑπεύθυνες γιά θέματα ἐπιμορφώσεως ὑπηρεσίες τῆς Ἐκκλησίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ξένη βιβλιογραφία.

- Berkes, F., Colding, J., & Folke, C. (2000). Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management. *Ecological Applications*, 10, 1251-1262.
- Bianchi, C. N., & Morri, C. (2000). Marine biodiversity of the Mediterranean Sea: situation, problems and prospects for future research. *Marine Pollution Bulletin*, 40(5), 367-376.
- Bigge, M. (1990). *Θεωρίες μάθησης για εκπαιδευτικούς* (Α. Κάντας & Α. Χαντζή, Μεταφρ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Bratton, S. P. (Fall, 1984). Christian Ecotheology and the Old Testament. *Environmental Ethics*, 6 (3), 195-209.
- Callicott, J. B. (1994). *Earth's insights: a survey of ecological ethics from the Mediterranean basin to the Australian outback*. Berkley: University of California Press, p. 14-21.
- Carlström, A. (1986). New taxa and notes from the SE Aegean area and SW Turkey. In: *Willdenowia*, 16(1), 73-78.
- Cohen, L., & Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Corsini, M., Kondilatos, G., & Economidis, P. S. (2002). Lessepsian migrant *Fistularia commersonii* from the Rhodes marine area. *Journal of Fish Biology*, 61, 1061-1062.
- Corsini, M., Kondilatos, G., & Economidis, P. S. (2004). Occurrence of the lessepsian species *Portunus pelagicus* (Crustacea) and *Apogon pharaonis* (Pisces) in the marine area of Rhodes island. *Mediterranean Marine Science*, 5(1), 83-89.
- Cox, P. A. (2000). Will Tribal Knowledge Survive the Millenium? *A Science*, 287, 44- 45.
- Davis, P. H. (1951). Cliff vegetation in the eastern Mediterranean. *Ecology*, 39, 63-93.
- European Commission. (2001). *Η πραγμάτωση μιᾶς εὐρωπαϊκῆς περιοχῆς διὰ βίου μάθησης* (σ. 10). Ανακτημένο στίς 2-6-2013 στὸν ιστότοπο <http://goo.gl/J4ZpsZ>
- Greuter, W. (1995). Origin and peculiarities of Mediterranean island floras. *Ecol. Medit.* XXI04, 1-10.
- Heywood, V. H. (1979). *The future of island floras*. In D. Bramwell (ed.): *Plants & Islands*: 431-441. London.
- Heywood, V.H. (1995). The Mediterranean flora in the context of world biodiversity. *Ecol. Medit.* XXI (1/2), 11-18.

- Jeffs, T., & Smith, M. (1990). *Educating informal educators in T. Jeffs and M. Smith Using Informal Education*, Buckingham: Open University Press.
- Kline, E. (2001). *Indicators for sustainable development in urban areas*. Στο D. Devuyst, L. Hens, & W. De Lannoy (eds). *Sustainability assessment and the management of urban environments*. New York: Columbia University Press.
- Manetti, C. (1921). *L' Anatolia meridionale*. Istituto Agricolo Coloniale Italiano. Italia.
- Maslow, A. H. (1987). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row Publishers.
- Masetti, M. (2002). *Uomini e (non solo) topi-Gli animali domestici e la fauna antropocora*. Firenze: Firenze University Press.
- McDuff, M. (2010). *Top 10 Religious Environmental Saints*. Ανακτημένο στις 4-5-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/iyYHYi>
- Panitsa, M., & Tzanoudakis, D. (1991). *Contribution to the study of the Greek flora: Floristic and phytogeographical studies of North Dodecanesos*. Proceedings of the 61th International Conference on Mediterranean Climate Ecosystems Plant-Animal Interactions in Mediterranean-type Ecosystems (p. 367-374). Maleme 1991, Crete, Greece.
- Panitsa, M., & Tzanoudakis, D. (1996): *Flora and vegetation of some Aegean islets; Contribution to the protection and the management of their habitats*. In: Salman A.H.P.M., Langeveld, M.J. & Bonazountas, M. (eds.), *Coastal management and Habitat Conservation*. Proceedings of the 4th EUCC conference (p. 59-64). Marathon 1993, Greece.
- Pielou, E. C. (1979). *Biogeography*. New York: Wiley.
- Rechinger, K. H. (1950). *Grundzüge der Pflanzenverbreitung in der Ägäis II. Vegetatio*, 2, 239-308.
- Reyes-Garcia, V., Vadez, V., Byron, E., Apaza, L., Leonard, W.R., Perez, E., & Wilke, D. (2005). Market Economy and the Loss of Folk Knowledge of Plant Uses: Estimates from the Tsimané of the Bolivian Amazon. *Current Anthropology*, 46, 251-256.
- Runemark, H. (1970). The role of small populations for the differentiation in plants. *Taxon*, 19 (2), 196-201.
- Scriven, M., & Roth, J. (1978). *Needs assessment: concept and practice*, New Directions for Program Evaluation, 1, 1-11.
- Schilling, M. & Chiang, L. (February, 2011). The effect of natural resources on a sustainable development policy: The approach of non-sustainable externalities. *Energy Policy*, 39(2), 990-998.
- Slee, B. (1994). *Theoretical aspects of the study of endogenous development*. Στο J. Van der Ploeg και A. Long (eds.), *Born from within: Prac-*

- tice and Perspectives of Endogenous Rural Development* (pp. 184-194). Assen (Netherlands): Van Gorcum.
- Snogerup, S. (1971). *Evolutionary and plant geographical aspects of chas-mophytic communities*. Στο P.H. Davis, P.C. Harper, & L.C. Hedge (eds.), *Plant life of South-West Asia* (pp. 157-170). Botanical Society of Edinburgh.
- Strid, A. (1970). Studies in the Aegean flora, 16. Biosystematics of the *Nigella arvensis* complex with special reference to the problem of non-adaptive radiation. *Opera Bot.* 28.
- Theokritoff, E. (1994). *The Orthodox Church and the Environmental Movement*. Ανακτημένο στις 4-4-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/vZsOqA>
- UNESCO (1977). Intergovernmental Conference on Environmental Education, Tbilisi (USSR). Final Report. Ανακτημένο στις 21-12-2013 στον ιστότοπο <http://goo.gl/JlkFp9>
- UNESCO (1992). United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil. Ανακτημένο στις 4-8-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/aZyVF6>
- UNESCO (2005). Unesco and Sustainable Development. Ανακτημένο στις 29-8-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/592Ar0>
- UNESCO (2012). Exploring Synergies between Faith Values and Education for Sustainable Development. Ανακτημένο στις 17-5-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/W9Q3Ow>
- Van der Ploeg, J. D., Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., De Roest, K., Sevilla-Guzmán, E., & Ventura, F. (2000). Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391-408.
- Vergidis, D., Katsigianni, M., & Brinia, V. (2010). *Needs Assessment of the adult educators teaching in Adults' Education Centers (A.E.C.)*. Στο Papastamatis A., Valkanos E., Zarifis Z.K., Panistsidou E. (eds.), *Proceedings of the Conference Educating the Adult Educator: Quality Provision and Assessment in Europe*, University of Macedonia, Thessaloniki, 6-8 November 2009. Thessaloniki: European Society for Research on the Education of Adults.
- Ware, K. (1984). *Ο Όρθόδοξος δρόμος* (Μ. Πάσχος, μεταφρ.). Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή.
- Ware, K. (2008). *Οικολογική κρίση και έλπίδα* (Π. Τσαλίκη, μεταφρ.). Αθήνα: Ακρίτας.
- Wendell, B. (1981). *The Gift of Good Land*. San Francisco, CA: North Point Press.

- White, L. (1967, March). *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*. Science, 155, 1203-1207. Ανακτημένο στις 28-1-2014 στον ιστότοπο <http://goo.gl/Gf0Y0y>
- White, L. (1973). *Continuing the Conversation*. Western and Environmental Ethics, ed. Ian G. Barbour, 55-64.
- World Commission on Environment and Development, (1987). *Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development*. United Nations. Ανακτημένο στις 4-5-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/sAKfBx>

2. Ελληνική Βιβλιογραφία

- Άγια Γραφή (κείμενο). Στο <http://www.apostoliki-diakonia.gr/bible/bible.asp>
- Αθανασάκης, Α. (1996). *Οικολογική Παιδεία και Θρησκευτική Αγωγή*. Στο: *Όρθοδοξία και Φυσικές Έπιστῆμες* (σελ. 171-175). Αθήνα: Σαββάλας-Ένωση Ελλήνων Φυσικῶν (Παράρτημα Ανατολικῆς Κρήτης).
- Ακριώτη, Τ. (2010). Αἰγαῖο: Μία θάλασσα ζωῆς. *Όρνιθοπανίδα. Ἡ Φύση*, 129, 21-25. Αθήνα: Ἑλληνική Ἑταιρία Προστασίας τῆς Φύσης.
- Ανδρεόπουλος, Χ. (2009). *Οἱ νέες δομές καί εὐκαιρίες στήν ἐκκλησιαστική ἐκπαίδευση*. Ανακτημένο στις 30-5-2013 στον ιστότοπο <http://goo.gl/AKzsdG>
- Αντωνίου, Π. & Σίσκος, Α. (2007). *Διά βίου μάθηση, Νέες Τεχνολογίες καί Διαδικτυακή Ἐπιμόρφωση ἀπό ἀπόσταση: Ἀντιλήψεις συμμετεχόντων στήν Ἡλεκτρονική Κοινότητα Μάθησης Καθηγητῶν Φυσικῆς Αγωγῆς*. Ανακτημένο στις 30-5-2013 στον ιστότοπο <http://goo.gl/gDRQw1>
- Αργυρόπουλος, Α. (2010). *Θεολογία καί Οἰκολογία*. Ανακτημένο στις 28-12-2012, στον ιστότοπο <http://goo.gl/sJl2gR>
- Αριανούτσου, Μ., & Φαραγγιτάκης, Γ. (2007). *Ἐκπαίδευση στά χερσαία οἰκοσυστήματα τῆς Ἑλλάδας*. Κ.Π.Ε. Ἀργυρούπολης.
- Βάντσος, Χ. (1997). *Ἡ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας γιά τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος*. Θεσσαλονίκη: Αἰβάζη.
- Βαρθολομαῖος, Οἰκουμενικός Πατριάρχης. (2002). *Μηνύματα καί ὁμιλίες διά τό περιβάλλον* (σελ. 12-49). Αθήνα: Φανάριον.
- Βαρθολομαῖος, Οἰκουμενικός Πατριάρχης. (2010a). *Ὁ ρόλος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στήν ἀντιμετώπιση τῆς παγκόσμιας οἰκολογικῆς κρίσης*. Ανακτημένο στις 13-4-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/XjUhKL>
- Βαρθολομαῖος, Οἰκουμενικός Πατριάρχης. (2010b). *Ὁμιλία κατά τήν τελετή ἀναγορεύσεως σέ Καθηγητή τοῦ Τμήματος Βιολογικῶν, Θερμοκηπιακῶν Καλλιεργειῶν καί Ἀνθοκομίας* (ΤΕΙ Καλαμάτας). Ανακτημένο στις 20-7-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/ikVJTP>

- Βαρθολομαῖος, Οἰκουμενικός Πατριάρχης. (2012). *Ὁμιλία κατά τήν τελετή ἀναγορεύσεως σέ Ἐπίτιμο Διδάκτορα τοῦ Τμήματος Γεωτεχνολογίας καί Περιβάλλοντος* (ΤΕΙ Κοζάνης). Ἀνακτημένο στίς 15-4-2015 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/WfB2cO>
- Βασάλα, Π. & Γεωργιάδου, Π. (2006). *Ἐξ ἀποστάσεως ἐπιμόρφωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν στήν περιβαλλοντική ἐκπαίδευση*. Ἀνακτημένο στίς 3-6-2013 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/ndBV1u>
- Βασάλα, Π. & Γεωργιάδου, Π. (2010). *Οἱ Ἀντιλήψεις τῶν Σπουδαστῶν τῆς Θεματικῆς Ἑνότητος «Ἀνοικτή καί ἐξ Ἀποστάσεως Ἐκπαίδευση» τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου γιά τήν Ἐξ Ἀποστάσεως Ἐπιμόρφωση στήν Περιβαλλοντική Ἐκπαίδευση*. Ἀνακτημένο στίς 3-6-2013 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/G5wyq8>
- Βεργίδης, Δ. (1998), *Προϋποθέσεις τῆς ἐπιμόρφωσης τῶν ἐκπαιδευτικῶν*, Ἐκπαιδευτική Κοινότητα, 45, 38-41.
- Βεργίδης, Δ. (1999). *Κοινωνικός καί οἰκονομικός ρόλος τῆς ἐκπαίδευσης ἐνηλίκων στήν Ἑλλάδα*. Στό Κ. Abrahamsson, Μ. Davis, R. Frey, καί Δ. Βεργίδης (ἐπιμ.). *Ἐκπαίδευση Ἐνηλίκων: Κοινωνική καί Οἰκονομική Λειτουργία* (τόμ. Β'). Πάτρα: Ἑλληνικό Ἀνοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βεργίδης, Δ. (2003). *Σχεδιασμός προγραμμάτων ἐκπαίδευσης ἐνηλίκων γιά εὐάλωτες κοινωνικές ομάδες*. Στό Δ. Βεργίδης (ἐπιμ.). *Ἐκπαίδευση Ἐνηλίκων. Συμβολή στήν ἐξειδίκευση στελεχῶν καί ἐκπαιδευτῶν* (σ. 95-122). Ἀθήνα: Ἑλληνικά Γράμματα.
- Γεωργόπουλος, Α. (2006). *Περιβαλλοντική ἠθική*. Ἀθήνα: Gutenberg.
- Γιακουμάκης, Α. (2009). *Ἡ ἀναγκαιότητα ἀναγνώρισης ἐνιαίας μορφῆς νομικῆς προσωπικότητας στά ἐκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί ζητήματα προσβολῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἀπό ἐκκλησιαστικές διοικητικές πράξεις*. Μεταπτυχιακή ἐργασία στή Σχολή Νομικῶν, Οἰκονομικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τμήμα Νομικῆς. Ἀθήνα.
- Γιαννούλης, Δ. (χ.χ.). *Τά Πουλιά καί τά Ψάρια στή Βυζαντινή Τέχνη*. Ἀνακτημένο στίς 30-5-2015 στόν ιστότοπο <http://www.rodiawetlands.gr/arts.doc>
- Γκέκας, Ρ., Κανδηλάπτη, Κ. Τσακίρης, Κ. (2005). *Ἡ Περιβαλλοντική Διαχείριση στόν Ὁρθόδοξο Μοναστικό Βίο*. Καλές Πρακτικές Προστασίας καί Ἀνάδειξης τοῦ Περιβάλλοντος. *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, 118/Γ', 119-143.
- Γκίκας, Α. (2005), *Μαθήματα ποιμαντικῆς*. Θεσσαλονίκη: Μυγδονία.
- Γρηγόριος Νύσσης. *Περί κατασκευῆς ἀνθρώπου*. PG 44,125-256.
- Δεβετζίδης, Α. (2011). *Τό κοινωνικό ἔργο στά πλαίσια τῆς ἐνοριακῆς κοινότητος*. Κοινωνιολογική διεύρυνση. Μεταπτυχιακή ἐργασία στή

- Θεολογική Σχολή τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τμήμα Ποιμαντικής καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας. Θεσσαλονίκη.
- Δεληπέτρου, Π., & Γεωργίου, Κ. (2010). Αἰγαῖο: Μία θάλασσα ζωῆς. Ἐνδημισμός καὶ ἐνδημικά φυτά. *Ἡ Φύση*, 129, 16-20. Ἀθήνα: Ἑλληνική Ἑταιρία Προστασίας τῆς Φύσης.
- Δημοσθένους, Π. (2008, Μάιος-Αὔγουστος). Τό οἰκολογικό πρόβλημα ὑπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας. *Ἐνατενίσεις*, 5, 32-38. Κύπρος: Ἱερά Μητρόπολις Κύκκου καὶ Τηλλυρίας.
- Δικηγοροπούλου, Ν. (2011). *Γνωμάτευση γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ μέτρων ἀναδασμοῦ σέ τμῆμα ξηρικής περιοχῆς στὴν κοινότητα Βουνὶ τῆς ἐπαρχίας Λεμεσοῦ*. Ὑπουργεῖο Γεωργίας Κύπρου-Τμήμα Περιβάλλοντος. Ἀνακτημένο στίς 12-6-2015 στὸν ιστότοπο <http://goo.gl/0axmto>
- Δόικος, Δ. (1984). *Τάδε λέγει Κύριος*. Λειτουργικά ἀναγνώσματα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη-Κείμενο, σχόλια, θεολογικὴ ἀνάλυση. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστημιακές ἐκδόσεις ΑΠΘ.
- Δοσίθεος, Ἀρχιμανδρίτης. (2005). *Ὁρθοδοξία καὶ Φυσικὸ Περιβάλλον*. Εὐρυτανία: Ἱερά Μονὴ Παναγίας Τατάρνης.
- Δουραμάνη, Γ. (2009). *Τό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τό πρόβλημα τοῦ περιβάλλοντος*. Μεταπτυχιακὴ ἐργασία. Θεολογικὴ Σχολὴ Α.Π.Θ., Τμήμα Θεολογίας. Θεσσαλονίκη.
- Ἑρμᾶς. *Ποιμὴν*. PG 2, 891-1012.
- Εὐαγγελίου, Μ. & Δημητρακοπούλου, Β. (2011). *Ἡ ἐπιμόρφωση τοῦ διδασκτικοῦ προσωπικοῦ τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης ἀπὸ τό 1920 μέχρι σήμερα*. Ἀνακτημένο στίς 3-6-2013 στὸν ιστότοπο <http://goo.gl/ZODnrd>
- Εὐθυμίουπουλος, Η. (2009). *Δίκτυο Ἀειφόρων Νήσων Αἰγαίου: Μιά θεωρητικὴ προσέγγιση. Νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀειφορία*. Ἀνακτημένο στίς 11-5-2015 στὸν ιστότοπο <http://goo.gl/hCz0w7>
- Εὐθυμίου, Σ. (2010). *Ἐμπόδια/δυσκολίες ἐπιμόρφωσης ἐκπ/κῶν Α/θμιας*. Ἀνακτημένο στίς 30-5-2013 στὸν ιστότοπο <http://goo.gl/1OLAkt>
- Εὐκλείδη, Α. (1989). *Ἀνάγκη-ες. Στὴν Παιδαγωγικὴ καὶ Ψυχολογικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια* (τόμ. 1, σσ. 284-286). Ἀθήνα: Ἑλληνικά Γράμματα.
- Ζαχαράκης, Ι. (2008, 4 Ἰουνίου). *Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ Φυσικὸ Περιβάλλον*. Λαμιακὸς Τύπος.
- Ζάχος, Κ. (1997). *Ἡ χαμένη οἰκειότητα: ἡ οἰκολογικὴ κρίση ὑπὸ τό φῶς τῆς σκέψης τοῦ Ἁγίου Μάξιμου τοῦ ὁμολογητῆ*. Λάρισα: Περιφερειακές ἐκδόσεις Ἑλλά.
- Ζηζιούλας, Ι. (2002α). *Ὁ ἄνθρωπος καὶ τό περιβάλλον-Ὁρθόδοξη θεολογικὴ προσέγγιση*. Ἀπὸ τὰ πρακτικά τοῦ διεθνοῦς ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου «Ἐπιστῆμες, Τεχνολογίες αἰχμῆς καὶ Ὁρθοδοξία», Ἀθήνα 4-8 Ὀκτωβρίου 2002. Ἀθήνα.

- Ζηζιούλας, Ι. (2002b). Η όρθοδοξία και τό πρόβλημα τής προστασίας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. *Δαίμων τής οἰκολογίας*, 18, 13-14.
- Ζηζιούλας, Ι. (2010). *Ἄνθρωπος καί κόσμος στή θεολογία τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Διάλεξη στά πλαίσια τοῦ Δ' Κύκλου Ὁμιλιῶν Ἄνθρωπος καί Περιβάλλον στό Βυζάντιο*. Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, 16-3-2010. Ἀθήνα: Ἐθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης. Ἀνακτημένο στίς 20-7-2015 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/Jxnlkn>.
- Θεοδωρίδης, Ν., & Φαντίδης, Θ. (2006). *Φυτά τής Δωδεκανήσου*. Ρόδος: Νομαρχιακή Αὐτοδιοίκηση Δωδεκανήσου.
- Θεοδωρίδης, Ν., Βούλγαρης, Κ. & Παπαστεργίου, Κ. (2008). Τό πλατῶνι τής Ρόδου: Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, ἐπιπτώσεις ἀπό τίς πυρκαγιές, τήν κτηνοτροφία καί τή λαθροθηρία. Πρακτικά 6ου Πανελλήνιου Λιβαδοπονικοῦ Συνεδρίου (σ. 241-247). Λεωνίδιο Ἀρκαδίας, 2-4 Ὀκτωβρίου 2008. Νότια Κυνourία.
- Θεοδωρίδης, Ν. (2008). *Ἡ συμβολή τής βιοποικιλότητας στήν αὔξηση τοῦ τουριστικοῦ προϊόντος καί τή στήριξη τής τοπικῆς οἰκονομίας*. Εἰσήγηση στό 1ο Τοπικό Συνέδριο Ρόδου «Ἀνάπτυξη καί προώθηση δραστηριοτήτων εἰδικῶν καί ἐναλλακτικῶν μορφῶν τουρισμοῦ». Ξενοδ. Ἑλλάφος (Σάλακος) 13 Δεκεμβρίου 2008. Ρόδος.
- Θεοδωροπούλου, Ε., Βαβίτσα, Τ. & Ἰωσηφίδης, Θ. (2011). Ἀνθρωποκεντρικές-Οἰκοκεντρικές ἀντιλήψεις: πόση περιβαλλοντική ἠθική πίσω ἀπό τήν Περιβαλλοντική Ἐκπαίδευση. Στό Ε. Θεοδωροπούλου, Μ. Καῖλα, Μ. Bonnett, C. Larrene (ἐπιμ.). *Περιβαλλοντική ἠθική: Ἀπό τήν ἔρευνα καί τή θεωρία στήν ἐφαρμογή* (σέλ. 299-324). Ἀθήνα: Διάδραση.
- Θεοδώρου, Ε. (1986). *Μαθήματα Κατηχητικῆς ἢ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς* (2η ἐκδ.). Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
- Θεοξένη, Μοναχή. (2007). *Ἀσκητική Παράδοση καί Κόσμος: Ἀλληλοπεριχώρηση τῶν ἀντιθέσεων*. Στό Μωϋσῆς Ἀγιορείτης (ἐπιμ.), Πρακτικά Α' Μοναστικοῦ Συνεδρίου «Μοναχισμός καί σύγχρονος κόσμος» (σ. 79-92). Ἱερά Μονή Φανερωμένης Λευκάδας 2-3 Ὀκτωβρίου 2004. Λευκάδα.
- Θερμός, Β. (2007, Σεπτέμβριος). Σκέψου σφαιρικά, δράσε τοπικά. *Ἐφημέριος*, 8, 24-25.
- Ἰωάννου, Ν., & Ἀθανασούλα-Ρέππα, Α. (2008). *Οἱ ἐνεργητικές ἐκπαιδευτικές τεχνικές στή διδακτική πράξη τής ἐκπαίδευσης ἐνηλίκων*. Ἀνακτημένο στίς 30-5-2013 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/eCp9OK>
- Καγιαμπάκη, Ν. Α. (2011). *Σύγχρονη φυτογεωγραφική ἀνάλυση στό Κεντρικό καί Νότιο Αἰγαῖο*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Βιολογίας. Ἡράκλειο.
- Καζταρίδου, Α. (2007). *Οἱ ἐπιμορφωτικές ἀνάγκες ἐκπαιδευτικῶν τής*

- Πρωτοβάθμιας Έκπαίδευσης στην περιβαλλοντική εκπαίδευση. Στο 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Έκπαίδευση για την Άειφορία και Περιβαλλοντική Έκπαίδευση: κοινωνία-οικονομία-περιβάλλον-πολιτισμός». Αθήνα 9-11 Νοεμβρίου 2007. Αθήνα: ΠΕΕΚΠΕ.
- Καϊμάκης, Δ. (1999). *Θέματα Παλαιοδιαθηκικής θεολογίας*. Θεσσαλονίκη: Συμεών Μποδίτης (Simbo).
- Κακούρος, Π. & Ντάφης, Σ. (2004). *Τεχνική μελέτη για την ανόρθωση των δασών με Quercus ilex και των δασών με Quercus frainetto του Αγίου Όρους*. Έλληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων, Θέρμη. Ανακτημένο στις 20-5-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/1GgbYm>.
- Καλλιακμάνης, Β. (2003). Τό φυσικό περιβάλλον στην εκκλησιαστική ποίηση και ύμνογραφία. *Επιστημονική Έπετηρίδα Θεολογικής Σχολής (Ανάπτυχο, 13, 143-152)*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Α.Π.Θ.
- Καμπουροπούλου, Μ., Φώκιαλη, Π. & Νικολάου, Α. (2010). *Στοχευμένες παρεμβάσεις με έμφαση στην άειφορία, τον πολιτισμό και την ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών: Η περίπτωση των εκπαιδευτικών projects του Πανεπιστημίου Αιγαίου*. Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου «Τοπικές Κοινωνίες και Τριτοβάθμια Έκπαιδευτικά Ίδρυματα». Συνύπαρξη για άειφορική ανάπτυξη. Ρόδος 23-24 Απριλίου 2010.
- Καποδίστριας, Π. (2009, Νοέμβριος). *Ο οικολογικός λόγος του Οικουμενικού Πατριαρχείου (Νεότερες πτυχές)*. *Εφημέριος*, 9, 18-23.
- Καποδίστριας, Π. (2010, Απρίλιος-Ιούνιος). Διαχέοντας τον Θεολογικό περί Οικολογίας λόγο στο πλήρωμα της Εκκλησίας. *Θεολογία*, 2, 197-207.
- Καραβιδόπουλος, Ι. (1979). Προσωπείο και πρόσωπο κατά τους Τρεις Ίεράρχες: Λόγος στην έορτή των Τριών Ίεραρχών (30 Ιανουαρίου 1979). Θεσσαλονίκη: Άριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Καραγεωργάκης, Σ. (2004). Άλέξανδρος Γεωργόπουλος-Περιβαλλοντική ήθικη (βιβλιοκριτική). *Νεῦσις*, 13, 234-236.
- Καραγιάννης, Π. & Φραγκούλης, Σ. (1996). Δυνατότητες Ύλοποίησης Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Άγωγής μέσα από τό Άναλυτικό Πρόγραμμα των μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου. Γιά τήν Περιβαλλοντική Έκπαίδευση 9-10, 7-10.
- Καραμέρης, Α. (2010). *Περιβαλλοντικά προβλήματα και ήθικες προεκτάσεις*. Στην ήμερίδα «Όρθοδοξία και Περιβάλλον». ΓΕΩΤ.Ε.Ε. 3 Ιουνίου 2010. Σέρρες.
- Καραμπέκου, Α., Μιχαήλογλου, Κ., Νικολακοπούλου, Χ. & Χαραλαμπόγλου, Μ. (2012). *Ό τοπικός πολιτισμός ως μοχλός ανάπτυξης. Η περίπτωση τής περιφέρειας Ήπείρου*. Ανακτημένο στις 8-5-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/7BL1re>
- Κατσαδωράκης, Γ. (1999). *Η φυσική κληρονομιά τής Ελλάδας*. Αθήνα: WWF Ελλάς.

- Κατσακιώρη, Μ., Φλογαΐτη, Ε. & Παπαδημητρίου, Β., (συντονίστριες) (2008). *Έπιχειρησιακό σχέδιο για την εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη: Π.3Α Μελέτη για την ένότητα «Μείωση του Περιβαλλοντικού Κόστους Ι - Γνώση για τό αστικό περιβάλλον» και Π.3Β: Μελέτη για την ένότητα «Μείωση του Περιβαλλοντικού Κόστους ΙΙ - Γνώση για τις έκπομπές αερίων (ΚΙΟΤΟ), την ενέργεια, την κλιματική αλλαγή και την ανθρώπινη παρέμβαση»* (σ. 171). Θεσσαλονίκη: Έλληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων.
- Κεσελόπουλος, Α. (1992). *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον* (2η έκδ., σέλ. 84). Αθήνα: Δόμος.
- Κεσελόπουλος, Α. (2007). *Η Οικολογική Κρίση ως Πνευματική Κρίση. Στο Αφιέρωμα στον Όσιο Άθανάσιο τον Μετεωρίτη* (σ. 119-122). Άγια Μετέωρα: Ίερά Μονή Μεγάλου Μετεώρου - Μεταμορφώσεως του Σωτήρος.
- Κοσμάς, Κ., Γιάσογλου, Ν., Κουναλάκη, Αικ. & Καϊρης, Όρ. (2006). *Η έγκατάλειψη της γής. Lucinda project (Land care in desertification affected areas: from science towards application)*, Β4. Άνακτημένο στις 12-6-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/I0VSTI>
- Κοφινάς, Σ. (1993). *Ένορία: ένστάσεις και έπιλογές. Στο Ε. Μασσάλη-Στέφου (έπιμ.). Ένορία - προς μιά νέα ανακάλυψη της* (σ. 145). Αθήνα: Άκρίτας.
- Κίζος, Θ. (2005). *Πολιτική Άνάπτυξης της Υπαίθρου και Άγροτικό Τοπίο στα Νησιά του Αιγαίου. Στο Γ. Τσάλτας (έπιμ.). Άειφορία και Περιβάλλον: ό Νησιωτικός Χώρος στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Κίζος, Θ., Βακουφάρης, Χ., Κουλούρη, Μ. & Σπιλάνης, Γ. (2003). *Τοπικά Προϊόντα, και Βιώσιμη Τοπική Άνάπτυξη σε Λιγότερο Εύνοημένες Περιοχές: Τοπικά Προϊόντα Ίδιοτυπίας στην Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου. Στο Σπιλάνης Γ., Ίωσηφίδης Θ. και Κίζος Θ. (έπιμ.). Στρατηγικές Άνάπτυξης σε Λιγότερο Εύνοημένες Περιοχές*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Κόκκος, Α. (2005). *Έκπαίδευση Ένηλίκων-Άνιχνεύοντας τό πεδίο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κουλαουζίδης, Γ. (2006). *Η εκπαίδευση ένηλίκων ως άποστολή: έπανεξετάζοντας τό ρόλο της εκπαίδευσης ένηλίκων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης τοπικότητας. Παιδαγωγική Έπιθεώρηση* 41, 55-68.
- Κουρλιούρος, Η. (2004). *Οικονομική γεωγραφία και παγκοσμιοποίηση. Στο Εύθυμιόπουλος Η. & Μοδινός, Μ. (έπιμ.). Η Φύση της Γεωγραφίας*. Αθήνα: Διεπιστημονικό Ίνστιτούτο Περιβαλλοντικών Έρευνών (ΔΙΠΕ), σελ. 247-283.
- Κυριλίδου, Φ. (συντον.). (2006). *Μονοπάτια της βυζαντινης τέχνης στη Λήμνο - Η φύση και τά περιβαλλοντικά ζητήματα στη Βυζαντινή*

- τέχνη. Ένιαίο Λύκειο Μύρινας Λήμνου. Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Έκπαίδευσης 2005-2006.
- Λεγάκις, Α. & Μαραγκοῦ Π. (ἐπιμ.) (2009). *Τό Κόκκινο Βιβλίο τῶν Ἀπειλούμενων Ζῶων τῆς Ἑλλάδας*. Ἀθήνα: Ἑλληνική Ζωολογική Ἑταιρεία.
- Λεγάκις, Α., Τζαννετάτου-Πολυμένη, Ρ. Μ., Γκιώκας, Σ. & Σωτηρόπουλος, Κ. (2010). *Ζωική Ποικιλότητα. Ζωολογία-Θαλάσσια Βιολογία* (σ. 220). Ἀθήνα.
- Λιαρῖκος, Κ., Μαραγκοῦ, Π. & Παπαγιάννης, Θ. (ἐπιμ.) (2012). *Ἡ Ἑλλάδα τότε καί τώρα: Διαχρονική χαρτογράφηση τῶν καλύψεων γῆς 1987-2007*. Ἀθήνα: WWF Ἑλλάς.
- Λιβανοῦ, Μ. & Παράβας, Β. (2012). *Τά θαλάσσια Θηλαστικά τῶν Ἑλληνικῶν Θαλασσῶν*. Ἐνημερωτικό φυλλάδιο γιά τό πρόγραμμα Θάλασσα: Μάθε, Δράσε, Προστάτεψε/Ἐνημερωτική, Ἐκπαιδευτική, Συμμετοχική Ἐκστρατεία γιά τά Θαλάσσια Θηλαστικά στήν Ἑλλάδα. Ἀθήνα: WWF Ἑλλάς.
- Λυσίκατος, Σ. (1999). Οἱ Ἅγιοι καί τά ζῶα. *Θεοδρομία*, 2, 42-44.
- Μαλάκης, Ε. & Χούλη, Α. (2015). *Τοπικότητα καί κλιματική ἀλλαγῇ. Μιά συγκρουσιακή συνύπαρξη γιά τό νησί τῆς Ρόδου*. Στό Π. Φώκιαλη, Α. Ξάνθης, Β. Παπαβασιλείου, Α. Μόγιας & Μ. Καῖλα (ἐπιμ.). *Τοπικότητα καί βιώσιμη ἀνάπτυξη*. Ἀθήνα: Διάδραση, σ. 199-225.
- Μαντζαρίδης, Γ. (1994). *Ἡ ἐμπειρική θεολογία στήν οἰκολογία καί τήν πολιτική*. Θεσσαλονίκη: Πουρναρᾶς.
- Μαντζαρίδης, Γ. (2011). *Ἡ ποιμαντική ἀνάγκη διά τήν «διά βίου ἐπιμόρφωσιν» τοῦ ἱεροῦ Κλήρου καί τῶν στελεχῶν τῆς Ἐκκλησίας μας*. Ἀνακτημένο στίς 25-5-2013 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/Ga6McH>
- Μάξιμος Ὁμολογητής. Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καί Γρηγορίου. *PG* 91, 1305-1313.
- Μαρᾶς, Α. (2005). *Οἱ ἀπόψεις τῆς ὀρθοδοξίας γιά τό περιβάλλον ὡς πηγή ἔμπνευσης στή θεματολογία τῶν Σχολικῶν Προγραμμάτων Περιβαλλοντικῆς Ἐκπαίδευσης*. Στό 1ο Συνέδριο Σχολικῶν Προγραμμάτων Περιβαλλοντικῆς (σ. 423-430). Ἴσθμος Κορίνθου 23-26 Σεπτεμβρίου 2005. Κόρινθος.
- Μαρᾶς, Α. (2008). *Πατερική θεολογία καί χριστιανικός πολιτισμός*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης Ἀντώνιος.
- Μαρκαντώνης, Ε. (2011). *Ἡ θρησκευτική Ἀγωγή καί ἡ Ἐκπαίδευση γιά τό Περιβάλλον καί τήν Ἀειφορία*. Ἀθήνα: Δαρδανός.
- Μαρκαντώνης, Ε. (2015). *Ἡ συμβολή τῆς σύγχρονης σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς στήν ἐκπαίδευση γιά τό περιβάλλον καί τήν ἀειφορία*. Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΠΕΕΚΠΕ, «Περιβαλλοντική ἐκπαίδευση καί ἐκπαίδευση γιά τήν ἀειφορία», Βόλος 8-10 Μαΐου 2015. Βόλος.

- Μαστρογιαννόπουλος, Η. (1979). *Οί πατέρες της Έκκλησίας και ο άνθρωπος*. Αθήνα: Ζωή.
- Ματσούκας, Ν. (1985). *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς.
- Μεταλληνός, Γ. (1988). *Η Έκκλησία μέσα στον κόσμο*. Αθήνα: Άποστολική Διακονία.
- Μόσχος, Δ. (2010). *Οί έπιμορφωτικές ανάγκες των κληρικών της Έκκλησίας της Ελλάδος*. Μεταπτυχιακή έργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Εκπαιδευτικής & Κοινωνικής Πολιτικής. Θεσσαλονίκη.
- Μπαλατσούκας, Σ. (1996). *Οί άγιοι και τό φυσικό περιβάλλον*. Θεσσαλονίκη: Μυγδονία.
- Μπεκριδάκης, Δ. (2010). *Άπόπειρα διερεύνησης των θεολογικών όρων άρθρωσης του τεχνικού φαινομένου*. Ανακτημένο στίς 10-7-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/ohqUHs>
- Μπουραντά, Χ. (2011). *Τό οικολογικό πρόβλημα έξ έπόψεως Κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού*. Μεταπτυχιακή έργασία. Θεολογική Σχολή Α.Π.Θ., Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας. Θεσσαλονίκη.
- Ξανθάκου, Γ., Χριστοδουλάκης, Π. & Πεταυράκη, Χ. (2015). *Άειφορία και τοπικότητα: ή εφαρμογή των άρχών της βιοκλιματικής άρχιτεκτονικής και ή άξιοποίηση των ΑΠΕ σέ παραδοσιακούς οικισμούς*. Η περίπτωση του Μεσαναγρού στό νησί της Ρόδου. Στό Π. Φώκιαλη, Α. Ξάνθης, Β. Παπαβασιλείου, Α. Μόγιας & Μ. Καϊλα (έπιμ.). *Τοπικότητα και βιώσιμη ανάπτυξη*. Αθήνα: Διάδραση, σ. 249-292.
- Οικονόμου, Η. (1989, Μάρτιος). *Όρθοδοξία και Οικολογία*. Έκκλησία, 5.
- Οικονόμου, Η. (1992). *Όρθοδοξία και φυσικό περιβάλλον-Η θεία βούληση και ή Κτίση*. Αθήνα: Άποστολική Διακονία.
- Οικονόμου, Η. (1994). *Θεολογική Οικολογία: θεωρία & πράξη*. Αθήνα: Δέσποινα Μαυρομάτη.
- Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο Κύπρου-Π.Ι.Κ. (2015). *Βυζαντινή Τέχνη και Περιβάλλον: Έξερευνώντας τό Βυζαντινό Μουσείο του Πεδουλά*. Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα Πολιτισμός, Περιβάλλον, Τοπική Κοινωνία. Ανακτημένο στίς 20-3-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/ytaatQ>.
- Παπαβασιλείου, Β., Καϊλα, Μ., Παπαδομαρκάκης, Ι. & Ματζάνος, Δ. (2010). *Τοπική γνώση και άειφόρος ανάπτυξη*. Εισήγηση στό 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Τοπικές Κοινωνίες και Τριτοβάθμια Εκπαιδευτικά Προγράμματα: Συνύπαρξη γιά Άειφορική Διαχείριση», Ρόδος, 23-24 Άπριλίου 2010.
- Παπαγιαννόπουλος, Φ. (2010). *Περιβαλλοντική Ήθική-Τό κίνημα της βαθιάς οικολογίας*. Μεταπτυχιακή Έργασία. Έθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Σχολή Έφαρμοσμένων Μαθηματικών & Φυσικών Έπιστημών. Αθήνα.

- Παπακώστας, Κ. (2005). *Η γλώσσα της λατρείας και οι εκπαιδευτικές ανάγκες των Κληρικών της Ιεράς Μητροπόλεως Πατρών*. Μεταπτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πάτρα.
- Παπανικολόπουλος, Ν. (2013). *Όρθοδοξία, κοινωνία αλλά και οικολογία*. Ανακτημένο στις 11-3-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/7rEkd4>
- Σημαιάκης, Σ. (2005). *Συστηματική, Βιογεωγραφία και Στοιχεία Οικολογίας των Χειλόποδων του Νοτίου Αιγαίου*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Βιολογίας.
- Σησαμάκης, Ν. (2011). *Έκθεσιακή μελέτη πολιτισμικού έκθετηρίου Μεσαναγρού Νότιας Ρόδου*. Ρόδος: ΔΟΠΑΡ-Πολιτιστικός Σύλλογος Μεσαναγρού.
- Σιδηράς, Ι. (2014). *Οικολογία και Όρθοδοξη Θεία Λατρεία*. Ανακτημένο στις 11-3-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/Y1IYrU>
- Σινάκος, Α. (2003). *Άνθρωπος και περιβάλλον στην πρωτοβυζαντινή εποχή (4ος-6ος αί.)*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Σολδάτος, Θ. (2014). *Περιβαλλοντικές προσεγγίσεις σε σχέση με την αειφόρο ανάπτυξη στο Εύχολόγιο της Όρθοδοξης Εκκλησίας*. Μεταπτυχιακή Έργασία. Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών Πανεπιστημίου Αιγαίου. ΤΕΠΑΕΣ. ΠΜΣ Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ρόδος.
- Σπιλάνης, Γ. & Κονδύλη, Ι. (2002). *Νησιωτικό παρατηρητήριο: ένα εργαλείο σχεδιασμού*, Πρακτικά 7ου Έθνικού Συνεδρίου Χαρτογραφίας «Νησιωτική Χαρτογραφία», 23-26 Οκτωβρίου 2002, Τμήμα Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη, Ελλάδα.
- Σπιλάνης, Γ., Κίζος, Θ., Κονδύλη, Ι. & Μισαηλίδης, Ν. (2005). *Προσπελασιμότητα και έλκυστικότητα των νησιών του Αιγαίου*. *Αειχώρος*, 4(1), 106-35.
- Σταμούλης, Χ. (2004). *Κάλλος Άγιον*. Θεσσαλονίκη: Ακρίτας.
- Στανιλοάε, Δ. (2008), *Ο Θεός, ο Κόσμος και ο Άνθρωπος - Εισαγωγή στην Όρθοδοξη Δογματική Θεολογία*. Αθήνα: Άρμός.
- Σταυρόπουλος, Α. (2007, Σεπτέμβριος). *Όρθοδοξη Εκκλησία και οικολογία*. *Εφημέριος*, 8, 22-23.
- Στύλιος, Ε. (Μητροπ. Αχελώου) (1987). *Άνθρωπος & Φυσικό Περιβάλλον-Η Χριστιανική άποψη για το οικολογικό πρόβλημα*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Συμφάκης, Γ. (2012). *Ο ρόλος των Πολιτιστικών Συλλόγων στο σημερινό γίνεσθαι και η σχέση τους με τα πατρώα εδάφη*. Στο 13ο Συμπόσιο Ιστορίας Λαογραφίας & Βλάχικης Παραδοσιακής Μουσικής & Χορού. Ήράκλεια Σερρών 8-9 Σεπτεμβρίου 2012.
- Συνοδική Έπιτροπή επί της Εκκλησιαστικής Εκπαιδεύσεως και Επιμορφώσεως του Εφημεριακού Κλήρου της Εκκλησίας της Ελλάδος (2004). *Αφιέρωμα στην εβδομάδα ιερατικών κλίσεων «Ο ρόλος της*

- Ἐκκλησίας καί τοῦ ἐφημεριακοῦ Κλήρου σήμερα». Ἀθήνα 8-14 Μαρτίου 2004. Ἀνακτημένο στίς 28-4-2015 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/f19U4f>
- Τζανουδάκης, Δ. (1995). *Βιοποικιλότητα τῶν Ἑλληνικῶν νησιῶν*. Πρακτικά Συνεδρίου ΤΕΕ «Τουρισμός καί περιβάλλον στίς νησιωτικές περιφέρειες» (σ. 144-147). Ἡράκλειο Κρήτης, Μάρτιος 1995.
- Τζέρπος, Δ. (2004, Ἰανουάριος-Ἰούνιος). Τά ἀγιογραφικά ἀναγνώσματα τῶν σπουδαιότερων λειτουργικῶν ἀκολουθιῶν τοῦ μικροῦ Εὐχολογίου. *Θεολογία*, 75(1) 133-158.
- Τζιάτζιου, Ε. (2008). *Ἡ συμβολή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος*. Ἀνακτημένο στίς 12-3-2015 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/jHd3mF>
- Τρωϊάνος, Σ. & Πουλῆς, Γ. (2003). *Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο* (2η ἐκδ.). Ἀθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα.
- Τσομπανίδης, Σ. (2008). *Ἐκκλησιολογία καί Παγκοσμιοποίηση*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς.
- Τσουράπας, Κ. (2014). *Ἡ Ὁρθοδοξία συναντᾷ τήν Οἰκολογία*. Στό «Ἀρχή τῆς Ἀειφορίας καί Ὁρθόδοξο ἦθος: Μία νέα προοπτική στήν οἰκολογική ἠθική». Διπλωματική ἐργασία. Σχολή Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου. Ἀνακτημένο στίς 4-5-2015 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/6VMrJi>
- Τσουράπας, Κ. (2015a). *Περιβάλλον καί Παλαιά Διαθήκη*. Στό «Ἀρχή τῆς Ἀειφορίας καί Ὁρθόδοξο ἦθος: Μία νέα προοπτική στήν οἰκολογική ἠθική». Διπλωματική ἐργασία. Σχολή Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου. Ἀνακτημένο στίς 14-5-2015 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/BsNz44>
- Τσουράπας, Κ. (2015b). *Φύση, ἄνθρωπος καί Παλαιά Διαθήκη*. Στό «Ἀρχή τῆς Ἀειφορίας καί Ὁρθόδοξο ἦθος: Μία νέα προοπτική στήν οἰκολογική ἠθική». Διπλωματική ἐργασία. Σχολή Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου. Ἀνακτημένο στίς 14-5-2015 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/JhklIN>
- Τσουράπας, Κ. (2015c). *Καينὴ Διαθήκη καί περιβάλλον*. Στό «Ἀρχή τῆς Ἀειφορίας καί Ὁρθόδοξο ἦθος: Μία νέα προοπτική στήν οἰκολογική ἠθική». Διπλωματική ἐργασία. Σχολή Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου. Ἀνακτημένο στίς 12-5-2015 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/YJFC4a>
- Τσουράπας, Κ. (2015d). *Τό περιβάλλον κατά τή διδασκαλία τῶν Πατέρων*. Στό «Ἀρχή τῆς Ἀειφορίας καί Ὁρθόδοξο ἦθος: Μία νέα προοπτική στήν οἰκολογική ἠθική». Διπλωματική ἐργασία. Σχολή Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου. Ἀνακτημένο στίς 13-5-2015 στόν ιστότοπο <http://goo.gl/E4TLRO>

- Τσουράπας, Κ. (2015ε). Άγιοι της εκκλησίας: οί προστάτες της φύσης. Στο «Αρχή της Αειφορίας και Όρθόδοξο ήθος: Μία νέα προοπτική στην οικολογική ήθική. Διπλωματική εργασία». Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών του Έλληνικού Άνοιχτου Πανεπιστημίου. Άνακτημένο στις 4-5-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/WFAiU>
- Φύκαρης, Ι. (2004). Παγκοσμιοποίηση - Τοπική κοινότητα - Περιβαλλοντική Έκπαίδευση. Στο 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΠΕΕΚΠΕ «Βιώσιμη ανάπτυξη, περιβαλλοντική εκπαίδευση, τοπικές κοινωνίες». Ούρα-νούπολη 15-17 Οκτωβρίου 2004, Χαλκιδική.
- Φαραγγιτάκης, Γ. & Σπανού, Μ. (2006). Έκπαίδευση για την αειφορία και Περιβαλλοντική Έκπαίδευση στο Έλληνικό Έκπαιδευτικό Σύστημα. Άνακτημένο στις 15-10-2014 στον ιστότοπο <http://goo.gl/KT3LTV>
- Φιλοθέου, Μ., Άβραμιώτης, Α., Ρίβιος Σ. & Μισιακούδης, Κ. (1994). Τό οικολογικό πρόβλημα μέσα από τὰ πορίσματα δυό ομάδων. Στο Α. Μαράς, Οί άπόψεις της όρθοδοξίας για τό περιβάλλον ως πηγή έμπνευσης στη θεματολογία τών Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Έκπαίδευσης. Στο 1ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής (σ. 423-430). Ίσθμος Κορίνθου 23-26 Σεπτεμβρίου 2005. Κόρινθος.
- Χατζηπαρασκευαΐδης, Α. (χ.χ.). Έφαρμογή Τοπικών Άτζέντα 21 σέ νησιωτικές περιοχές. Άνακτημένο στις 30-8-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/fvoI71>
- Χατζηχαμπής, Α. (2011). Εύφορία τών καρπών της Γής. Άνακτημένο στις 10-5-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/sKro2C>
- Ψαριώτης, Θ. (2001). Τό φυσικό περιβάλλον στην όρθόδοξη πίστη. Άθήνα: Γρηγόρης.
- Ψαρράς, Δ. (χ.χ.). Τοπική Άτζέντα 21. Όργάνωση «ΦΟΙΝΙΞ» έφαρμογών βιώσιμης άνάπτυξης. Άνακτημένο στις 30-7-2015 στον ιστότοπο <http://goo.gl/qBXZYP>

3. Εϊδική βιβλιογραφία (2ο κεφάλαιο)

- Άνδρουλάκη-Σακαρέλλου, Μ. (2010). Ή ελιά στον πολιτισμό της Ρόδου. Άθήνα: Δήμος Καμείρου Ρόδου-Πολιτιστικός Όμιλος Άπολλώνων Ρόδου.
- Βρόντης, Α. (1948). Ίστορία της Ρόδου από τών άρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα. Ρόδος: Κρατικό Τυπογραφείο Δωδεκανήσου.
- Διακογεωργίου, Π. (2010). Τά Σιάννα της Ρόδου, Ρόδος: Άυτοέκδοση.
- Διακοσάββας, Γ. (2005). Άρνίθα-Παραδοσιακό χωριό στη Νότια Ρόδο. Όδοιπορικό στην ίστορία και λαογραφία του Ρόδος: Άυτοέκδοση.
- Δωδεκάνησα. Ταξίδι στον πολιτισμό (2006). Όδηγός Πολιτιστικών Πόρων

- Νομοῦ Δωδεκανήσου. Ρόδος: Τοπική Ένωση Δήμων καὶ Κοινοτήτων Δωδεκανήσου.
- Καραπιδάκη, Λ. (2010). *Μαθαίνω γιὰ τὴν ἐλιά καὶ τὸ λάδι*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.
- Μαῖτσης, Α., Σκανδαλίδης, Κ. & Τσαλαχούρης, Κ. (2002). *Ἡ Ρόδος τὸν 19ο αἰῶνα*. Ἀθήνα: Θυμέλη.
- Μελεούνης, Χ. (2002). *Ἄς θυμηθοῦμε τὰ παλιά*. Ρόδος.
- Μιχάλης, Θ. (2009). *Ἀπολακκιά Ρόδου*. Ρόδος.
- Μπαλατσούρας, Γ. (1984). *Τὸ ἐλαιόδεντρο*. Σύγχρονη Ἐλαιοκομία, 1. Ἀθήνα.
- Πάχος, Α. (2009). Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴ Σύμη τοῦ χθὲς μὲ τὴ νοσταλγικὴ ματιά καὶ τὸ φακό τοῦ Ἀντώνη Πάχου. Ρόδος.
- Πάχος, Α. (2006). *Ἡ Ρόδος μὲ τὸ φακό τοῦ Ἀντώνη Πάχου*. Ρόδος: Νομαρχία Δωδεκανήσου.
- Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ κρασιοῦ (1992). Πρακτικά Β΄ Τριμήρου Ἑργασίας. Σαντορίνη, 7-9 Σεπτεμβρίου 1990. Ἀθήνα.
- Ἐλιά καὶ λάδι (1996). Πρακτικά Δ΄ Τριμήρου Ἑργασίας. Ἀθήνα, 7-9 Μαΐου 1993. Ἀθήνα.
- Ἡμέλισσα καὶ τὰ προϊόντα της (2000). Πρακτικά ΣΤ΄ Τριμήρου Ἑργασίας. Νικήτη, 12-15 Σεπτεμβρίου 1996. Ἀθήνα.
- Ἡ Βιομηχανικὴ Κληρονομιά τῆς Δωδεκανήσου (2008). Πρακτικά Συνεδρίου. Ρόδος 11-13 Σεπτεμβρίου 2008. Ρόδος.
- Ρουσόπουλος, Ο. Α. (1900). Πρακτικὸς ὁδηγὸς τοῦ ἀμπελουργοῦ οἰνοποιοῦ καὶ οἰνοπνευματοποιοῦ. *Οἰνοπνευματοποιία*, 3. Ἀθήνα.
- Ρουσόπουλος, Ο. Α. (1900). Πρακτικὸς ὁδηγὸς τοῦ ἀμπελουργοῦ, οἰνοποιοῦ οἰνοπνευματοποιοῦ καὶ ποτοποιοῦ. Ποτοποιία, κονσέρβαι, προσθῆκαι καὶ πίνακες, *Οἰνοπνευματοποιία*, 4. Ἀθήνα.
- Soleri, U. (1935). Ampelografia Rodia, *Vitalia agricola*, 7, 561-589.
- Σπένης, Γ. (1995). *Παραδοσιακὲς τέχνες καὶ ἐπαγγέλματα*. Συλλογὴ Ἑταιρείας Λαογραφικῶν Μελετῶν (σ. 72). Ἀθήνα.
- Τσαλαχούρης, Κ. (1987). Ἡ οἰκονομία τῆς Ρόδου 1925-1935. Ἀθήνα: Ἐμπορικὸ-Βιομηχανικὸ Ἐπιμελητήριον Ρόδου.
- Τσαλαχούρης, Κ. (2000). *Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς Ἰταλίας στὰ Δωδεκάνησα*. Ἀθήνα: Τροχαλία.
- Φάνες (2009). *Ἐπιγραφές καὶ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα*. Βαυαρία: Σύλλογος γιὰ τὴ Μελέτη καὶ Διάδοση τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.
- Χαμουζᾶς, Π. (2011). *Ἀφιέρωμα στὸ χωριὸ Φάνες*. Βαυαρία: Σύλλογος γιὰ τὴ Μελέτη καὶ Διάδοση τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.
- Χαμουζᾶς, Π. (2009). *Τὸ χωριὸ μας -ΦΑΝΕΣ- γῆ πατρικὴ*. Βαυαρία: Σύλλογος γιὰ τὴ Μελέτη καὶ Διάδοση τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.
- Χατζήπαπας, Ε. (2007). *Φάνες καὶ τοπικὴ διάλεκτος - Λέξεις, φράσεις,*

ὀνομασίες, ντοκουμέντα. Βαυαρία: Σύλλογος για τή Μελέτη καί Διάδοση τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.

4. Διαδίκτυο

<http://www.abettergreece.com>

http://www.ecclesia.gr/greek/archbishop/christodoulos.asp?Aid=12&what_main=1&what_sub=3&lang=gr&archbishop_heading=

http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/eisigiseis/archbishop1_2001.htm

http://www.ecclesia.gr/greek/pronaos/pronaos_422.html#n1

<http://www.greenapple.gr>

http://www.livepedia.gr/index.php/Ἐκκλησία_τῆς_Ἑλλάδος

<http://www.ornithologiki.gr>

<http://www.ypeka.gr/LinkClick.aspx?Afileticket=ZW%2BiyGxKzAo%3D&tabid=518&language=el-GR>

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ
Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολῆς
Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΕΚΑΤΟΝ ΕΒΔΟΜΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΕΓΕΡΣΗ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΜΕΝΕΤΩΝ ΚΑΡΠΑΘΟΥ
«Η ΚΟΙΜΗΣΙΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ» (1845-2015)

Τό τριήμερο τοῦ Δεκαπενταύγουστου (14-15-16 Αὐγούστου 2015) ἐορτάστηκαν πανηγυρικά τά ἑκατόν ἐβδομήντα χρόνια ἀπό τήν ἀνέγερση (1845) τῆς Μεγάλης Κεντρικῆς Ἐκκλησίας Μενετῶν Καρπάθου, πού εἶναι ἀφιερωμένη στήν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου¹.

Τήν παραμονή τῆς Ἑορτῆς, 14 Αὐγούστου 2015, ἔγινε Μέγας Ἀρχιερατικός Ἑσπερινός, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Καρπάθου καί Κάσου κυρίου Ἀμβροσίου. Τόν Μητροπολίτη κύριο Ἀμβρόσιο πλαισίωσαν ὁ Πρωτοσύγκελος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, Ἀρχιμανδρίτης κ. Ἐπιφάνιος, ὁ Ἱερέας τοῦ Ναοῦ κ. Γεώργιος Ἐμμ. Οἰκονομίδης, οἱ Ἱερεῖς Κωνσταντῖνος Ν. Μελάς, Μιχαήλ Ἐμμ. Οἰκονομίδης, Ἰωάννης Νεραντζούλης, Ἀμβρόσιος Μαναρουλᾶς καί ὁ Ἱεροδιάκονος κ. Λουκάς Ναβρουτζογλου.

Ὁ Ἱεράρχης τῆς Μητροπόλεως Καρπάθου καί Κάσου κ. Ἀμβρόσιος, τό Ἱερόν Πρεσβυτέριον, οἱ Ψάλτες καί τό Ἐκκλησίασμα συνέβαλαν τά Ἐγκώμια τῆς Παναγίας σέ μιά κατανυκτική ἀτμόσφαι-

1. Βλ. γιά τήν Παναγία τῶν Μενετῶν καί Νίκος Γ. ΜΑΣΤΡΟΠΑΥΛΟΣ (Κείμενα-Φωτογραφίες), μέ τή συνεργασία Μηνᾶ Ἀλ. ΑΛΕΞΙΑΔΗ, «Μενετές - Κάρπαθος: Ἡ Παναγία τοῦ Βράχου», ἐφ. *Τό Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, ἐνθετο *Ταξίδια*, 5 Αὐγούστου 2012, σ.17-24 (I-VIII).

ρα. Ἡ τελετή τοῦ Ἑσπερινοῦ εἶχε τήν πρέπουσα βυζαντινή μεγαλοπρέπεια.

Ἡ ἱστορική Κεντρική Ἐκκλησία τῶν Μενετῶν

Στό τέλος τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ μίλησε πρῶτος ὁ Ἱερέας τῆς Ἐκκλησίας κ. Γεώργιος Οἰκονομίδης καί προσφώνησε μέ κατάλληλα λόγια τόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Καρπάθου καί Κάσου Ἀμβρόσιο. Στή συνέχεια τόν λόγο ἔλαβε ὁ κ. Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης, Καθηγητής Λαογραφίας καί Διευθυντής τοῦ Τομέα Βυζαντινῆς Φιλολογίας καί Λαογραφίας τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἀναφέρθηκε μέ συντομία στό ἱστορικό τῆς ἀνέγερσης τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησίας τῶν Μενετῶν Καρπάθου, ἐπικέντρωσε τόν λόγο του στήν προσωπικότητα καί τό ἔργο τοῦ Μητροπολίτου Ἀμβροσίου. Μετά τό τέλος τῆς ὁμιλίας του, ἐπέδωσε, ἐκ μέρους τῶν Καθηγητῶν τοῦ Τομέα Βυζαντινῆς Φιλολογίας καί Λαογραφίας, Τιμητικό Δίπλωμα Περγαμηνῆς στόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ἀμβρόσιο γιά τή συμβολή του στήν Ἀγιοκατάταξη τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καρπαθίου καί στήν ἵδρυση τοῦ Ἰνστιτούτου Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ Καρπάθου τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πού ἐδρεύει στήν Κάρπαθο.

Ἀκολούθως, ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἀμβρόσιος, εὐχαρίστησε τούς Καθηγητές τοῦ Τομέα Βυζαντινῆς Φιλολογίας καί

Λαογραφίας για τή βράβειυσή του καί υπογράμμισε τή σημασία τῆς Μεγάλης Ἑορτῆς τῆς Παναγίας τοῦ Δεκαπενταύγουστου γιά ὅλη τήν Ἑλλάδα καί τήν ἀκριτική Κάρπαθο, τήν ὁποία ἔχει χαρακτηρίσει «Μαριοτόκο», λόγω τῶν πολλῶν γυναικείων ὀνομάτων, πού ὑπάρχουν μέ τό ὄνομα τῆς Παναγίας στό νησί.

*Ὁ παπα-Γιώργης Οἰκονομίδης προσφωνεῖ
τόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ἀμβρόσιο*

Τήν Ἱερά Ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ παρακολούθησαν ὁ Δήμαρχος Καρπάθου κ. Ἡλίας Ἀνδρ. Λάμπρος, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοτικῆς Κοινότητος Μενετῶν κ. Γεώργιος Ν. Σπανός ὁ πρώην Ὑπουργός - Καθηγητής κ. Σπύρος Φλογαΐτης, οἱ Καθηγητές τοῦ Πανεπιστημίου Δημοσθένης Δασκαλάκης, Φωτεινή Παζαρτζή-Φλογαΐτη, Ἰωάννης Βασιλαράκης καί Ντίνος Κωνσταντινίδης, ὁ Πρόεδρος τοῦ Κ.Ο.Π.Α.Π. τοῦ Δήμου Καρπάθου Γιώργος Βασιλαράκης, ὁ Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου τῶν Ἀπανταχοῦ Καρπαθίων, Ἐπίκ. Καθηγητής Ἰωάννης Γ. Καραϊτιανός, Δημοτικοί Σύμβουλοι, Πρόεδροι καί Ἐκπρόσωποι Καρπαθιακῶν Σωματείων καί χιλιάδες προσκυνητές, πού κατέκλυσαν τους χώρους τῆς Ἐκκλησίας καί τοὺς γύρω δρόμους.

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ἀμβρόσιος, ὁ Καθηγητὴς Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης,
ὁ Ἱερέας Ἀμβρόσιος Μαναρουλᾶς καὶ μέρος τοῦ Ἐκκλησιάσματος
ψάλλοντας τὰ Ἑγκώμια

Ἀνήμερα τῆς Ἑορτῆς ἔγινε Πανηγυρική Θεία Λειτουργία, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ παρέθεσε στὸ Μέγαρο πλούσιο γεῦμα σέ ὅλους τοὺς προσκυνητές, ἐνῶ τίς ἀπογευματινές ὥρες ξεκίνησαν τὸ γλέντι καὶ οἱ χοροὶ στὴ μεγάλη αὐλὴ τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τίς πρῶτες πρωινές ὥρες. Τὸ τριήμερο τῆς Ἑορτῆς (16 Αὐγούστου 2015) ἔκλεισε μέ τὸ παραδοσιακὸ ἔθιμο «Ἰκάντο», ὅπου πωλοῦνται, μέ δημόσιο πλειστηριασμό, τὰ ἀφιερώματα τῶν προσκυνητῶν τῆς Παναγίας². Σημειώνουμε ἐδῶ ἀκόμη ὅτι ὁ Ἱερέας τῆς Ἐκκλησίας Γεώργιος Οἰκονομίδης, ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ πολλοὶ ἐθελοντές Μενετιάτες καὶ ἄλλοι Καρπάθιοι βοήθησαν πολὺ γιὰ τὴν καλύτερη ὁργάνωση τοῦ τριήμερου Ἑορτασμοῦ. Σέ ὅλους ἀξίζει ὁ δημόσιος ἔπαινος.

2. Περιγραφή καὶ ἐρμηνεία τοῦ ἐθίμου αὐτοῦ βλ. Μηνᾶς Ἀλ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, «Ἐκκλησιαστικοὶ πλειστηριασμοὶ στὴν Κάρπαθο», Δωδεκάνησος: Ἐπίσημον Δελτίον τῶν ἐν Δωδεκανήσῳ Ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, τεύχος 1 (Ἰανουάριος-Ἰούνιος 2009), σ. 159-174.

Ὁ Δήμαρχος Καρπάθου Ἡλίας Α. Λάμπρος, οἱ καθηγητές Πανεπιστημίου Σπύρος Φλογαΐτης (πρώην ὑπουργός), Δημ. Δασκαλάκης, Ἰω. Καραϊτιανός, ὁ Λυκειάρχης Ἐμμ. Χατζηγεωργίου καί μέρος τοῦ Ἐκκλησιασματος (Οἱ φωτογραφίες εἶναι τῆς Καλλιόπης Μαλόφτη)

Ἡ ὁμιλία τοῦ Καθηγητῆ κ. Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδη, ἡ ὁποία ἐκφωνήθηκε τήν παραμονή τοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἑσπερινοῦ (14 Αὐγούστου 2015), ἔχει ὡς ἑξῆς:

*Σεβασμιώτατε Ποιμενάρχα κύριε Ἀμβρόσιε!
Ἱερὸν Πρεσβυτέριον,
Εὐσεβές Ἐκκλησίασμα!*

Συμπληρώνονται ἐφέτος (2015) 170 χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνέγερση (1845) τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησίας Μενετῶν, πού εἶναι ἀφιερωμένη στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ἱστορική αὐτὴ Ἐκκλησία κτίστηκε πάνω στὸν ἴδιο χώρο τοῦ Φρουριακοῦ Συγκροτήματος τοῦ Ἱεροῦ Βράχου, ὅπου ὑπῆρχαν ἡ παλαιὰ μικρὴ Ἐκκλησία τῆς Παναγίας καί οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί Ἁγίου Δημητρίου³.

3. Βλ. σχετικὰ Ντίνος Ἀντ. ΜΕΛΑΣ, «Ὁ «Ἱερός Βράχος» καί ἡ Παναγία τῶν Μενετῶν: Σύμβολο Λατρείας - Ἐλευθερίας», στό βιβλίο τῶν Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδη

Τιμούμε τόν Ἐφετινὸ Δεκαπενταύγουστο τὰ 170 χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνέγερση τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησίας μας, ἡ ὁποία, μέ τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν, κατέστη τὸ ΠΑΛΛΑΔΙΟ τῆς Καρπάθου, ἀφοῦ ἐδῶ, στοὺς αὐλείους χώρους της, μεταξύ ἄλλων, τὸ 1888 ἐξεγέρθη ὁ λαὸς ἐναντίον τοῦ αὐταρχικοῦ Τούρκου Προέδρου τοῦ Δικαστηρίου Καρπάθου, τὸ 1922 ἔγινε ἡ πρώτη ἀντίσταση τοῦ πληθυσμοῦ ἐναντίον τῶν Ἰταλῶν, τὸ 1936 ἡ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη, τὸ ἀποκορύφωμα, τὸ Ἐπαναστατικὸ Ἀπελευθερωτικὸ Κίνημα τῆς 5ης Ὀκτωβρίου 1944 ἐναντίον τῆς μακρόχρονης Ἰταλικῆς Κατοχῆς, ποὺ ὁδήγησε στὴν Ἀπελευθέρωση τῆς Καρπάθου, ὁκτὼ μῆνες νωρίτερα ἀπὸ τὰ ἄλλα Δωδεκάνησα⁴.

Γιὰ τὴν Παναγία τοῦ Βράχου συρρέουν κάθε χρόνο χιλιάδες προσκυνητὲς ἀπὸ ὅλη τὴν Κάρπαθο, ἔρχονται ξενιτεμένοι συμπατριῶτες μας, ἑκατοντάδες ἄλλοι ἐπισκέπτες καὶ προσκυνητὲς, γιὰ νὰ προσκυνήσουν τὴ θαυματουργὴ Εἰκόνα τῆς Παναγίας. Ἡ Ἁγία Εἰκόνα χρονολογεῖται, ὅπως ξέρουμε, ἀπὸ τὸ 1636 καὶ φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὸν Ἱερέα Γεώργιο Σέπη, ἐνῶ ὁ ξυλόγλυπτος Ἀρχιερατικὸς Θρόνος τοῦ Ἀρχιερέα Καρπάθου Νικηφόρου, εἶναι τοῦ 1726, κατὰ τὴν αὐτόγραφη μαρτυρία.

Θὰ ἤθελα ἐδῶ νὰ παραθέσω μιά σειρά διστίχων, ποὺ συντάξαμε μέ τὴ σύζυγό μου, ἐκπαιδευτικὸ καὶ ποιήτρια, Εὐῆ Μελᾶ-Ἀλεξιάδη, ἀφιερωμένα στὴ Μεγαλόχαρη τοῦ Βράχου:

*Ἡ Κάρπαθος σεμνύνεται, ὅλοι πανηγυρίζουν
καὶ οἱ Καρπάθιοι χαίρονται γιὰ Σένα καὶ γλεντίζουν.
Καρπάθου Μεγαλόχαρη, τὰ θαύματα σάν κάνει,
ἡ δύναμη τῆς Παναγιᾶς σ' ὅλο τὸν κόσμο φτάνει.
Προσκυνητὲς στὴ χάρη Σου ἔρχονται κάθε χρόνο,
καὶ Σοῦ ζητοῦν βοήθεια, ποὺ διώχνεις κάθε πόνο.
Δέσποινα, ὅλων Δέσποινα, καὶ πάντοτε Παρθένα,
ὅλες οἱ χάρες καὶ οἱ τιμές ἐδόθησαν σέ Σένα.
Δόξα καὶ πρέπος καὶ τιμὴ γιὰ Σένα Πλατυτέρα,*

& Ντίνου Ἀντ. Μελᾶ (ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια), Ὁ Ἑορτασμός τῆς Ἑκατόν -πεντηκοντατηρίδας (1845-1995) τῆς Ἐκκλησίας Μενετῶν Καρπάθου «Ἡ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου», Δεκαπενταύγουστος 1995, Ἀθήνα 1996, σ. 36-50.

4. Γιὰ τὸ Ἀπελευθερωτικὸ αὐτὸ Κίνημα, βλ. Ντίνος Ἀντ. ΜΕΛΑΣ, Ἱστορία τοῦ Ἐπαναστατικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Κινήματος Καρπάθου: 5η Ὀκτωβρίου 1944, Ἐκδοση πρῶν Κοινότητας Μενετῶν Καρπάθου, Ἀθήνα 2012, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία. Βλ. ἀκόμη Μηνᾶς Ἀλ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, ἦθος καὶ Λεβεντοσύνη στὴν Κάρπαθο τῆς 5. Ὀκτωβρίου 1944, Ἀθήνα 2008.

ὦ Παναγιά τοῦ Βράχου μας, λαμπρή δική σου μέρα.
 Μιά εἶν' ἡ «Μενετιάτισσα» εἰς τή δική μας χώρα,
 πασίγνωστη στήν Κάρπαθο καί στήν Ἑλλάδα τώρα.
 Τήν Παναγιά παρακαλοῦν καί λέ(γ)ου Της νά ραίνει,
 μέ τή δροσιά τοῦ οὐρανοῦ, ὅλη τήν οἰκουμένη.
 Στήριζε τήν Ἑλλάδα μας σέ κάθε δυσκολία,
 σάν ἔχει ἡ πατρίδα μας, Μητέρα Παναγία⁵.

Σεβασμιώτατε Ἅγιε Καρπάθου καί Κάσου Κύριε Ἀμβρόσιε!

Τιμοῦμε ἐφέτος καί πάλι, μέ τήν ἀκτινοβόλο παρουσία Σας, ὅπως καί τά προηγούμενα 31 συναπτά χρόνια, τήν Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν, τήν Παναγία τή Μενετιάτισσα. Καί ἐνθυμούμεθα ὅλοι καί ὅλες τούς ἀνεπανάληπτους τριήμερους ἑορτασμούς τῆς Ἑκατόν - πεντηκονταετηρίδας τοῦ 1995, κατὰ τούς ὁποίους, μέ ἄδεια καί πρόσκλησή Σας, καί τήν εὐλογία τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καί Οἰκου-μενικοῦ μας Πατριάρχου Βαρθολομαίου, ἦλθε ἐδῶ ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Θυατείρων καί Μεγάλης Βρετανίας Γρηγόριος καί πραγματοποιήσατε, γιά πρώτη φορά, Ἀρχιερατικό Συλλείτουργο, τίς ἀξέχαστες ἐκεῖνες ἡμέρες, ἐνῶ ἡ Ἑλληνική Ραδιοφωνία καί Τη-λεόραση μετέδιδαν τίς Ἱερές Ἀκολουθίες σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα.

Ὁ χιλιοτραγουδισμένος Ἱερός Βράχος μέ τήν Παναγία του, εἶναι γνωστοί παντοῦ. Γράφτηκαν ὕμνοι, δίστιχα, πάμπολλα κείμενα, ποιήματα σέ ἐφημερίδες, περιοδικά, βιβλία καί τώρα στό διαδίκτυο. Πρόσφατα μάλιστα ἡ συμπατριώτισσά μας, ἀπό τά Πηγάδια, Ζωή Σαμαρά, τὸ γένος Μαλαξοῦ, ὁμότιμη καθηγήτρια τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου καί Πρόεδρος τῆς Ἑται-ρείας Λογοτεχνῶν Θεσσαλονίκης, συνέθεσε ἓνα νέο ποίημα γιά τή Μενετιάτισσα Παναγία, πού ἐμπνεύστηκε ἀπό τά νεανικά της χρόνια, στά Πηγάδια.

Τό ποίημα αὐτό εἶναι τοῦ 2015 καί δημοσιεύθηκε στό τελευταῖο βιβλίο της «Εἶδα τίς λέξεις νά χορεύουν». Μέ τήν ἄδειά σας, θά τό ἀνακοινώσω ἀπόψε, ἀφοῦ ἡ ποίηση, ὅπως ἔγραψε ὁ ἀρχαῖος Ἑλλη-νας ἐπιγραμματοποιός Σιμωνίδης ὁ Κεῖος (6ος αἰ. - 5ος αἰ. π.Χ.) ἔχει τή δική της σημασία: «Τήν μὲν ζωγραφίαν ποίησιν σιωπῶσαν,

5. Βλ. καί Μηνᾶς Ἀλ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ - Εὐη ΜΕΛΑ-ΑΛΕΞΙΑΔΗ, «Δίστιχα πρὸς τιμὴν τῆς Παναγίας τῶν Μενετῶν Καρπάθου», ἐφ. *Τό Βῆμα* τῆς Κυριακῆς, ἐνθετο *Ταξίδια*, 5 Αὐγούστου 2012, σ. 17(Ι).

τὴν δὲν ποιήσιν ζωγραφίαν λαλοῦσαν», δηλαδή ἡ ζωγραφικὴ εἶναι ποίηση πού σωπαίνει, δὲν μιλάει, καὶ ἡ ποίηση εἶναι ζωγραφικὴ πού μιλάει. Ἄς ἀκούσουμε λοιπόν, αὐτὴ τὴ ζωγραφιά τῆς κυρίας Σαμαρά γιὰ τὴ Μεγαλόχαρη τῶν Μενετῶν:

Παραθέτω τὸ ποίημα:

Μενετές

Ἔστρεφε τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ἐπάνω	τοῦ χωριοῦ πού σ' ἀγκαλιάζει
ἢ μικρὴ ἀπὸ τὸν Κάβο	νά ραντίζει τὰ σπίτια μέ μύρο
νά σέ ἀντικρίσει	κι ἀγγελικὸ λιβάνι
Παναγία μενετιάτισσα	Ἔβλεπε τὸν ἥλιο νά ἀνάβει τὰ καντήλια σου
νά σέ βλέπει	νά ρίχνει σπίνθες στὰ μάτια τῶν
νά ἐμπνέεις σέ ὅλους γύρω	ἀγέρωχων Μενετιατῶν
λεβεντιά καὶ δέος	κάθε φορά πού προσεύχονταν γιὰ χάρι σου
Ἄκουγε ἀπὸ μακριὰ	Κι ἔγερνε τότε ὁ Οὐρανός
ν' ἀνεβαίνει ὡς τὴν ἅγια πύλη σου	καὶ τῆς ψιθύριζε
τὸ Καρπάθιο Πέλαγος	πὺς σήκωνες στὰ ὕψη ὅλη τὴν Κάρπαθο
νά φυσαίει μέσα στὸ ἱερό σου	τὴν ἔφερνες ξανά κοντά του ⁶
νά τρέχει στὰ σοκάκια	

Σεβασμιώτατε Ποιμενάρχα,

Διαποιμαίνετε γιὰ 32 συναπτά ἔτη τὴν ἱστορικὴ μας Μητρόπολη καὶ τὸ ἔργο σας λαμπρύνει καὶ γεραίνει τὴν Κάρπαθο καὶ τὴν Κάσο. Ἐδῶ στὴ Μεγαλόχαρη τοῦ Βράχου καθιερώσατε ἀπὸ τὸν πρῶτο κιόλας χρόνο τῆς Ἀρχιερατείας σας τὴν ψαλμωδία τῶν Ἐγκωμίων τῆς Παναγίας μας καὶ ἔκτοτε ἄδονται, ὅπως καὶ πρὶν ἀπὸ λίγο, ἀπὸ ὅλο τὸ Ἐκκλησίασμα⁷. Σᾶς ἐκφράζουμε τὸν βαθύτατο σεβασμὸ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μας.

6. Βλ. σχετικὰ Ζωή ΣΑΜΑΡΑ, *Εἶδα τίς λέξεις νά χορεύουν*. Ἐκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 2015, σ. 63.

7. Βλ. σχετικὰ: Τὰ Ἐπιτάφια Ἐγκώμια τῆς Θεοτόκου, Ἐπιμέλεια Μηνᾶς Ἀλ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, Αθήνα-Κάρπαθος 1994 (β' ἔκδοση 2008).

Τό ἔργο σας εἶναι ἀναγνωρισμένο, πασίγνωστο καί τιμημένο⁸. Ἄλλωστε δέν ξεχνοῦμε τίς πηγαῖες καί εὐγνώμονες ἐκδηλώσεις Κλήρου καί Λαοῦ γιά τή συμπλήρωση τριάντα χρόνων Ἀρχιερατείας τό 2013 στήν Ἐπαρχία Καρπάθου-Κάσου, παρουσία τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐκπροσώπου, τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ρόδου κυρίου Κυρίλλου⁹.

Ἀπό τίς πολλαπλές τιμές στό πρόσωπό σας δέν μπορούσε νά ἀπουσιάζει τό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, τό ἀρχαιότερο Ἀνώτατο Ἐκπαιδευτικό Ἰδρυμα τῆς χώρας μας. Ἦταν σκέψη Βυζαντινολόγων καί Λαογράφων καθηγητῶν, πού συμμετείχαμε στό Δ' Διεθνές Συνέδριο Καρπαθιακῆς Λαογραφίας (9-12 Μαΐου 2013). Δύο ἀπ' αὐτούς, οἱ Θεοδώρα Ἀντωνοπούλου καί Ἰωάννης Πολέμης, μίλησαν γιά τόν Ἅγιο Ἰωάννη τόν Καρπάθιο, πού μέ εἰσήγησή σας ἔγινε ἡ Ἀγιοκατάταξή του ἀπό τήν Ἀγία καί Ἱερά Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου¹⁰. Ἔγιναν οἱ σχετικές εἰσηγήσεις ἀπό τόν ὁμιλοῦντα στόν Τομέα Βυζαντινῆς Φιλολογίας καί Λαογραφίας καί στό Τμήμα Φιλολογίας καί μέ ὁμόφωνες ἀποφάσεις, σᾶς ἀπονέμουμε ἀπόψε Τιμητικό Δίπλωμα σέ περγαμηνή, γιά τή συμβολή σας στήν Ἀγιοκατάταξη τοῦ Ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Καρπαθίου καί στήν ἵδρυση τοῦ Ἰνστιτούτου Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ Καρπάθου τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Σᾶς παρακαλῶ, Σεβασμιώτατε Ποιμενάρχα, ὡς διευθυντής τοῦ Τομέα, νά ἀποδεχθεῖτε τήν τιμή αὐτή, μέ τήν εὐχή ὅλων τῶν Συναδελφῶν τοῦ Τμήματος καί τοῦ Τομέα νά ἔχετε ὑγεία καί δύναμη, ἡ Μεγαλόχαρη Μενετιάτισσα νά σᾶς χαρίζει «μακρότητα ἡμερῶν» γιά τή θεάρεστη διαποίμανση τοῦ Ὁρθοδόξου πληρώματος τῆς γεραρᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Καρπάθου καί Κάσου.

8. Βλ. Μηνᾶς Ἀλ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, *Ἐπαινος Μητροπολίτου Καρπάθου καί Κάσου Ἀμβροσίου*, Ἀθήνα 2000.

9. Βλ. Ἀρχιμανδρίτης Καλλίνικος ΜΑΥΡΟΛΕΩΝ (ἐπιμέλεια), «Ἐπέτειος Τριάντα Χρόνων Ποιμαντορίας τοῦ Μητροπολίτη Καρπάθου καί Κάσου κ. Ἀμβροσίου», *Δωδεκανήσος: Ἐπίσημον Δελτίον τῶν ἐν Δωδεκανήσῳ Ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου*, τεῦχος 10 (Ἰούλιος-Δεκέμβριος 2013), σ. 203-228.

10. Βλ. τά σχετικά Πρακτικά τοῦ Συνεδρίου: Κάρπαθος καί Λαογραφία, Δ' Διεθνές Συνέδριο Καρπαθιακῆς Λαογραφίας, ἐπιστημονική ἐπιμέλεια Μηνᾶς Ἀλ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, μέ τή συνεργασία Πόπης Κ. ΞΑΝΘΑΚΟΥ, Ἰνστιτούτο Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ Καρπάθου Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2016, σ. 193-206 καί 771-774, ἀντίστοιχα.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

ΝΑΘΑΝΑΗΛ-ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΔΙΑΚΟΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ (Μητροπολίτης Κώου καὶ Νισύρου), Ἡ Ὁσία Μελὼ στὴ Βουρρίνα τῆς Κῶ. Λαϊκὴ Παράδοση καὶ Λατρεία, Ἐκδόσεις Ἀρμός, Ἀθήνα 2014, σχ. 14x21, σσ. 182 (Ἰνστιτούτο Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ Καρπάθου 3).

Ὁ συγγραφέας τοῦ ὡς ἄνω συγγράμματος γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε στὴν Κῶ, στὴν ὁποία καὶ ἐπανῆλθε, ὡς ἐπίσκοπος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας πλέον, κατὰ τὸ ἔτος 2009.

Ἡ ἀνὰ χεῖρας μονογραφία ἔρχεται ἀναμφίβολα νὰ καλύψει ἓνα ὑπαρκτὸ κενὸ στὴ λαϊκὴ παράδοση καὶ σύγχρονη λατρεία, ἀφοῦ ἀποπειράται μὲ πολὺ πρωτότυπο τρόπο νὰ προσεγγίσει καὶ νὰ ἐρμηνεύσει τὴ διαχρονικὴ ἀγάπη, λατρεία καὶ ἀφοσίωση τοῦ κωακοῦ λαοῦ στὸ πρόσωπο τῆς Ὁσίας Μητρὸς ἡμῶν Μελοῦς στὴ Βουρρίνα τῆς Κῶ.

Τὸ βιβλίο εἶναι ἄκρως καλαίσθητο, μὲ πλούσιο φωτογραφικὸ ὕλικὸ καὶ ἡ ἔκδοσή του προσεγμένη καὶ ἐπιμελημένη, ἄνευ γλωσσικῶν καὶ ἐπιφραστικῶν ὀλισθημάτων ἢ τυπογραφικῶν ἀβλεπτημάτων. Ἐὰν ἰσχύει ἡ ρῆση ὅτι τὸ ὕφος εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τότε ἀρκεῖ καθένας μας νὰ ἀφεθεῖ στὴν γλωσσικὴ μαγεία τῆς καλλιπεοῦς γραφῆς μὲ τὴν ὁποία φιλοτεχνήθηκε τὸ παρὸν σύγγραμμα.

Ἡ σχετικὴ ἀξιοπρόσεκτη μελέτη ἀπετέλεσε ἐπεξεργασμένη μορφή τῆς Μεταπτυχιακῆς Διπλωματικῆς Ἑργασίας τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κώου καὶ Νισύρου κ. Ναθαναήλ, ἡ ὁποία ἐκπονήθηκε καὶ κατατέθηκε στὸν Τομέα Βυζαντινῆς Φιλολογίας καὶ Λαογραφίας τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Τὸ θέμα ἐπικεντρώνεται στὴν ἔρευνα καὶ προβολὴ τῶν λαογραφικῶν στοιχείων ποὺ ἀφοροῦν τὸ πρόσωπο τῆς Ὁσίας Μελοῦς, ἡ ὁποία συγχέονταν μέχρι πρότινος μὲ τὴν ἐκ Ρώμης ὀρμωμένη Ἀγία Μελάνη, μὲ ἀπώτερο στόχο νὰ προσφέρει <στὸν εὐσεβῆ κωακὸ λαὸ τὴ χαρὰ νὰ γνωρίσει τὴ δική του Ὁσία> (σελ. 26), ἀναδεικνύοντάς την ταυτοχρόνως <ὡς μία σημαντικὴ μορφή τῆς μεσαιωνικῆς Κῶ> (σελ. 18), ἀφοῦ μαρτυρία περὶ ναοῦ πρὸς τιμὴν τῆς μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1018, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνος ἀναδεικνύεται σὲ προσκυνηματικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς ἐξαιτίας τῆς ἀγάπης τῶν πιστῶν στὸ πρόσωπο τῆς Ἀγίας, ἀλλὰ καὶ τῶν πολλῶν ἰάσεων ποὺ ἐπιτελοῦνταν ἐκεῖ.

Γιὰ τὴν ὑλοποίηση τοῦ ἐγχειρήματός του ὁ συγγραφέας ἐπέλεξε νὰ μελετήσει, ἐν πρώτοις, τὶς πηγὲς ἀπὸ ἱστορικοφιλολογικῆς ἐπόψεως,

πλαισιώνοντάς τες με σύγχρονες μαρτυρίες και πληροφορίες. Κατά δεύτερον, εμπλούτισε τὸ ὡς ἄνω ὕλικὸ μὲ πρωτογενὲς λαογραφικὸ ὕλικό, γιὰ νὰ προχωρήσει, ἐν τέλει, στὴν ἐξαγωγή τῶν σχετικῶν συμπερασμάτων, ἐνισχύοντας τὴν ἐργασία του ταυτοχρόνως καὶ μὲ ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες, ἐλπίζοντας σὲ τυχὸν ἀνέρευσή τιμίων λειψάνων τῆς Ὁσίας Μελοῦς ποὺ θὰ ἔκαναν τοιοῦτοτρόπως καὶ αἰσθητὴ τὴν παρουσία της στὴν περιοχὴ τῆς Βουρρίνας τῆς Κῶ.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου χωρίζεται σὲ ἑξὶ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα πλαισιώνονται ἀπὸ τὸ μήνυμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου (σσ. 13-15), τὸ σημείωμα τοῦ Καθηγητοῦ Λαογραφίας κ. Μηνᾶ Ἀλεξιάδη (σσ. 21-24), τὸν Πρόλογο (σσ. 17-19) καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν (σσ. 25-28) τοῦ συγγραφέα καί, ἐν τέλει, τὴν καινὴ Λειτουργικὴ Ἀκολουθία τῆς Ὁσίας Μελοῦς (σσ. 141-174) καὶ μία σύγχρονη μορφή βυζαντινῆς μελοποίησης τοῦ Ἀπολυτικίου αὐτῆς (σσ. 175-176), ποὺ παρατίθενται ἐν εἴδει Παραρτήματος στὶς τελευταῖες σελίδες τοῦ πονήματος.

Τὰ κεφάλαια I. (σσ. 29-42) καὶ II. (σσ. 43-62) τίθενται οἰονεὶ εἰσαγωγὴν στὶς ἱστορικές, κοινωνικές, ἐκκλησιαστικές καὶ μοναστικές συνθῆκες τοῦ 11ου αἰῶνος, ὅπου ἔχουμε τὶς πρῶτες μαρτυρίες γιὰ τὴν ὕπαρξιν τῆς Ἀγίας, ἀλλὰ καὶ στὴν μετέπειτα ἐποχὴ μέχρι καὶ τὸν 15ο αἰῶνα, ὅπου ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται ἰδιαίτερως στὴν περίοδο τῆς Ἱπποτοκρατίας στὴ Δωδεκάνησο καὶ τὴν ἀρνητικὴ ἐπιρροὴ αὐτῆς στὰ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Διαβάζουμε χαρακτηριστικὰ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα, ἄκρως δηλωτικὰ γιὰ τὴν περίοδο τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ τὴν ἐπίμονη μοναχικὴ παρουσία στὸ νησί: <τουλάχιστον κατὰ τὸν 11ο αἰῶνα, ὁ μοναχισμὸς στὴν Κῶ βρισκόταν σὲ ἔντονη κινητικότητα, ἐπηρεάζοντας ὅχι μόνο τὸ ὡς τοῦ νησιοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ μικρασιατικὰ παράλια καὶ τὶς παρακείμενες νήσους. [...] Στὴν Κῶ ταίριαζε ὁ ἡμιαναχωρητικὸς ἀσκητικὸς βίος μὲ μικρὲς σκῆτες, οἱ ὁποῖες προσέφεραν μιὰ πρὸ εὐέλκτικη μορφή ἀσκήσεως > (σελ. 37). Καὶ ἀναφέρει στὴ συνέχεια: <Τὰ διάφορα ζητήματα τοῦ κωακοῦ μοναχισμοῦ ἦταν ἄρκετὰ σημαντικὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ ὥστε νὰ προκαλοῦν συχνὲς καὶ ἐπίσημες παρεμβάσεις αὐτοκρατόρων> (σελ. 42). Σχετικῶς μὲ τὴν ἐποχὴ τῆς διακυβέρνησης τῆς Δωδεκανήσου ἀπὸ τοὺς Ἱππότες, οἱ ὁποῖοι βεβαίως εἶχαν κατὰ νοῦν νὰ ἀλλοιώσουν σὲ βάθος χρόνου τὴν θρησκευτικὴ συνείδηση τῶν Κῶων, ὁ συγγραφέας δίνει μιὰ ξεκάθαρη εἰκόνα: <ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰῶνα ἔχουμε ἐκ μέρους τῶν Ἱπποτῶν μιὰ ἐμφανῆ προσπάθεια ἀπομάκρυνσης τῶν κατοίκων τῆς Δωδεκανήσου ἀπὸ τὴν πνευματικὴ καὶ διοικητικὴ σχέση ποὺ εἶχαν μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο γιὰ νὰ ἀποτρέψει αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη ἀπέσπασε τὴν Ἐπισκοπὴ Κῶ ἀπὸ τὴν Μητρόπολιν Ρόδου [...] προάγοντάς τιν ταυτόχρονα σὲ Ἀρχιεπισκοπὴ> (σελ. 51). Ἐξαιτίας ὅμως τῶν ἰδιαίτερων συνθηκῶν, ὑπῆρξε στὴν Κῶ <οὐσιαστικὸ ἐπισκοπικὸ κενὸ ἀπὸ τὸ 1330 μέχρι τὸ 1575, ὁπότε μνη-

μονεύεται ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Νίκανδρος ἐκ Κρήτης» (σελ. 52). Στὸ μεσοδιάστημα τελικῶς, οἱ Ἱππότες <παρεχώρησαν στὸν Μητροπολίτη Ρόδου μόνο τὸ δικαίωμα νὰ τελεῖ χειροτονίες καὶ νὰ φροντίζει θέματα σχετικὰ μὲ τὴ λατρεία στὴν Κῶ > (σελ. 62). <Προφανῶς, ἤλπιζαν ὅτι μὲ τὴν μόνιμη ἀπουσία ἀρχιερέως κάποια στιγμή τὸ νησί θὰ ἔχανε τὴν ὀρθόδοξη ταυτότητά του> (σελ. 54).

Τὰ τρία ἐπόμενα κεφάλαια, ἀντιστοιχοῦν τὸ καθένα σὲ τρεῖς σημαντικὲς πτυχὲς ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ πρόσωπο τῆς Ὁσίας Μελοῦς. Εἰδικότερα τὸ κεφάλαιο III. (σσ. 63-80) ἀναφέρεται στὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ μικρᾶς ἐκκλησίας πρὸς τιμὴν τῆς Ὁσίας Μητρὸς ἡμῶν στὴν περιοχὴ Βουρρίνα τῆς Κῶ, τὸ κεφάλαιο IV. (σσ. 81-92) ἐπικεντρώνεται στὶς μέχρι τοῦδε πληροφορίες τῶν μελετητῶν καὶ στὶς ἐκτιμήσεις τοῦ συγγραφέα σχετικῶς μὲ τὴν ὀνομασίαν τῆς Ἀγίας, ἐνῶ τὸ κεφάλαιο V. (σσ. 93-108) παρουσιάζει τὰ Στιχηρὰ τροπάρια ποὺ συνέγραψε ὁ Μητροπολίτης Ρόδου Μητροφάνης, ὁ ὁποῖος ἴσως νὰ καταγόταν ἀπὸ τὴν Κῶ, περὶ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ποὺ ἀναφέρονται στὴν Ἀγία Μελῶ, ἀλλὰ καὶ τὶς πολὺ σημαντικὲς πληροφορίες ποὺ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὰ τροπάρια αὐτὰ σχετικῶς μὲ τὸ βίο καὶ τὴ δράση της. Μέχρι τὸ 1972 στὴν περιοχὴ τῆς Βουρρίνας τῆς Κῶ, ἡ ὁποία βρίθκει ἀπὸ ἱαματικὲς πηγές, στὴν παλαιότατη μικρὰ ἐκκλησία ἀφιερωμένη στὴν Ἀγία Μελοῦ ἐτίματο ἡ Ἀγία Μελάνη ἢ Ρωμαία, ποὺ ἐορτάζει στὶς 31 τοῦ Δεκέμβρη, ἀφοῦ ἡ ὀνομασία Μελοῦ ἔθεωρεῖτο ὡς παραφθορὰ στὴν τοπικὴ διάλεκτο τῆς ἐκ Ρώμης ὁρμωμένης Ἀγίας. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ φύλλου χειρογράφου κώδικα κατὰ τὸ ὡς ἄνω ἔτος, στὸ ὁποῖο ἀναγράφονταν Στιχηρὰ τροπάρια πρὸς τιμὴν της, ἐπαναπροσδιορίζεται ἡ σχέση τῶν Κῶν μὲ τὴν Ὁσία Μελῶ, ἀναβιώνει ἡ λατρεία της καὶ ἐνδυναμώνεται ἡ σχέση της μὲ τοὺς κατοίκους τῆς νήσου. Ἡ Ὁσία δὲν ἀντιμετωπίζεται πιά ὡς ἓνα μυθικὸ πρόσωπο, ἀλλὰ ὡς μία ὑπαρκτὴ ἁγία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ὡς ἄνω μικρὰ ἐκκλησία, ποὺ ἔχει τὸ σχῆμα μονόκλιτης βασιλικῆς καὶ χαρακτηρίζεται κατὰ τὴν κωκὴ συνήθεια ὡς μοναστήρι, διασώζει στὴν κόγχη ἴχνη τοιχογραφιῶν, ἐνῶ στὰ Στιχηρὰ τροπάρια ποὺ ἀναφέραμε πρὶν ἄνω, γίνεται νύξη ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ναοῦ πιθανῶς νὰ ὑπάρχει τάφος μὲ τίμια λείψανα τῆς Ἀγίας. Μάλιστα στὸ ἀνώφλιο τῆς μικρᾶς ἐκκλησίας διασώζεται <εὐδιάκριτη σημαντικότερη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία μᾶς παρέχει τὸ μοναδικὸ σταθερὸ σημεῖο γιὰ τὴ χρονολόγησιν τοῦ κτίσματος> (σελ. 66). Μὲ ἄψογο ἐπαγωγικὸ τρόπο ὁ συγγραφέας ἀποκλείοντας τὶς μέχρι τοῦδε προσπάθειες ἀνάγνωστος τῆς ἐπιγραφῆς, καταδεικνύει ὅτι ἡ χρῆσις τέτοιων ἐπιγραφῶν εἶχε μᾶλλον κητορικὸ χαρακτήρα καὶ στὴ συγκεκριμένη περίπτωσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ὁσίας μπορεῖ ἡ ἐπιγραφή νὰ ἀναφέρεται στὴν ἡμερομηνία ἀνοικοδόμησος ἢ ἀνακαίνισος, θυρανοξίων ἢ ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ σὲ γεγονὸς ἀνακομιδῆς τιμίων λειψάνων της ἢ ἐπετείου τῆς κοιμήσεως τῆς Ἀγίας κατὰ τὸ

ἔτος 1483. Σχετικῶς μὲ τὴν ὀνομασία τῆς ἱερᾶς μας μορφῆς, ὁ Σεβασμιώτατος παραθέτει, στὸ κεφάλαιο IV., πέραν τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτιμήσεων καὶ τὶς ἰδικές του, ὅπου ξεχωρίζει ἡ προέλευση τοῦ ὀνόματος τῆς Ἀγίας ἀπὸ τὸ ρῆμα μέλλω, ποὺ ἔχει καὶ τὴν ἔννοια τῆς ἀναβολῆς καὶ καθυστέρησης. <Ὡς πρὸς τὴν ἔννοια αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει αὐτὴ ποὺ ἀναβάλλει, καθυστερεῖ τὴ διάπραξη τῆς ἁμαρτίας> (σελ. 88). Τονίζει ὅμως, *inter allia*, καὶ τὴν περίπτωση νὰ προέρχεται τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸν τύπο μέλω καὶ τὴν μετοχὴ του μέλousα, <ἡ ὁποία σημαίνει αὐτὴ ποὺ φροντίζει> (σελ. 90). Κι ἐπειδὴ τὸ διακόνημα τῆς φροντίδας πρὸς τὸν πάσχοντα συνδέθηκε ἀπὸ τὶς ἀπαρχές τοῦ χριστιανισμοῦ πρωτίστως μὲ τὶς γυναῖκες, ἡ ὡς ἄνω ἐρμηνεία εἶναι ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα. Στὸ κεφάλαιο V. ὁ Σεβασμιώτατος καταφέρνει νὰ συνδέσει τὸ ὄνομα στὸν ἐπίτιτλο τοῦ ἐκδοθέντος χειρογράφου, ὅπου καταγράφονται τὰ Στιχηρά, μὲ τὸν Μητροπολίτη Ρόδου Μητροφάνη (1471-1498) καὶ σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιγραφή στὸ ἀνώφλιο τῆς μικρᾶς ἐκκλησίας τῆς Ὀσίας, νὰ καταδείξει ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ἀρχιερεὺς πιθανῶς μετέβη στὴν Κῶ μὲ τὴν σχετικὴ ἄδεια γιὰ ἄσκηση ἱεροπραξιῶν ἀπὸ τοὺς Ἰππότες τὸν Ἰούλιο τοῦ ἔτους 1483, μὲ σκοπὸ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ στὴν περιοχὴ τῆς Βουρρίνας πρὸς τιμὴν τῆς Ἀγίας Μελοῦς ἢ τὴν ἀνακαίνισή του ἐξαιτίας ζημιῶν ἀπὸ ἓναν σεισμὸ ποὺ ἐπληξε τὴν νῆσο κατὰ τὸ ἔτος 1481. Ἀπὸ τὰ πέντε στὸ σύνολο θαυμάσια τροπάρια ποὺ διασώζονται στὸ ἐκδοθὲν χειρόγραφο, διαπιστώνει ὁ συγγραφέας ὅτι <ἡ εἰκόνα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν Ὀσία ἀπὸ τὴν τοπικὴ παράδοση ταυτίζεται ἀπολύτως μὲ τὶς πληροφορίες ποὺ παίρνουμε ἀπὸ τὰ τροπάρια> (σελ. 103). Πιθανότατα ἡ Ἀγία Μελώ, ποὺ τὴν διέκριναν ἡ αὐστηρὴ ἄσκηση καὶ ἡ βαθεῖα μετάνοια ἀποζητώντας μόνον τὴν δόξα καὶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, εἶχε τὸ ἀσκητήριό της σὲ ἔρημη περιοχὴ μὲ ἀπότομες πλαγιές καὶ σὲ σχισμὴ βράχου, τρέφονταν δὲ μὲ τὰ λιγοστὰ χόρτα καὶ ἐνδεχομένως τοὺς ἄγριους καρποὺς τῆς εὐρύτερης περιοχῆς. Μάλιστα πρέπει νὰ εἶχε ξεχωριστὴ σχέση μὲ τοὺς κατοίκους τῆς νήσου, ἀφοῦ προσέφερε ἀπλόχερα τὴν ἀγάπη, ἀλλὰ καὶ τυχὸν ὑλικά της ἀγαθὰ στοὺς ἔχοντες ἀνάγκη. Ἕνας βίος κακοπαθείας, ἓνας ἐσταυρωμένος βίος, ὅπως ἄλλωστε ὑπῆρξε ὁ βίος ὅλων τῶν ἁγίων τῆς Πίστεώς μας.

Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο VI. (σσ. 109-133) ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στὶς λαϊκὲς παραδόσεις καὶ στὴ σύγχρονη λατρεία τῆς Ὀσίας Μελοῦς. Παραδίδει μαρτυρίες γιὰ τὶς ἱαματικὲς πηγές τῆς περιοχῆς καὶ ἀναλύει ἓνα μυθιστόρημα στὸ ὁποῖο ἡ ἡρωίδα ποὺ ἔχει ὑποστῆῖ βιασμὸ περιθάλπτεται ἀπὸ τὴν Ἀγία Μελώ, τονίζοντας ὅτι <ἡ λογοτεχνία λειτουργεῖ ὡς συνδετικὸς κρίκος ἀνάμεσα στὸ γεγονὸς καὶ στὴ λαϊκὴ ἀναπαραγωγὴ τοῦ δίνοντας μία ἄλλη διάσταση στὴν πραγματικότητα> (σελ. 120). Ἀκόμη, παραθέτει μαρτυρίες πιστῶν γιὰ ὁράματα ἢ ὄνειρα ποὺ εἶδαν μὲ τὴν Ὀσία ὑπαγορευόντάς τους ἐπιθυμίες γιὰ τὸν ναὸ της.

Ἡ συνολικὴ προσπάθεια, λοιπόν, τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κώου καὶ Νισύρου εἶναι, κατὰ τὴν ταπεινὴ μας γνώμη, πραγματικῶς ἀξιέπαινη ὄχι μόνον γιὰ τὴν πρωτοτυπία τῆς προβληματικῆς του, γιὰ τὴν σύνολη πραγμάτευση τοῦ θέματος, τὴν ἐπίπονη συστηματικὴ ἀναζήτησι καὶ προσεκτικὴ χρῆση ἱστορικῶν, ὑμνογραφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν πηγῶν καὶ βοηθημάτων καὶ τὴν ἄρτια ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἀναπτύσσει, ἀλλὰ ἐπειδὴ πρωτίστως παρὰ τὶς ἀντικειμενικὲς δυσκολίες, κατόρθωσε νὰ διερευνήσει διεξοδικὰ καὶ μὲ ἀκριβῆ ἐπιστημονικὴ μέθοδο τὴν ὕπαρξη, τὴν λαϊκὴ παράδοση καὶ λατρεία τῆς Ὁσίας Μελοῦς, πετυχαίνοντας ἔτσι νὰ ἐπαυξήσει μέσα ἀπὸ τὸν ζωντανὸ καὶ καλλιεπῆ λόγο του τὶς γνώσεις μας γιὰ τὸ πρόσωπο τῆς Ἀγίας, ὅπως καὶ νὰ δημιουργήσει τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀναβίωση τῆς μνήμης της, ποὺ τιμᾶται πλέον κάθε πρῶτο Σάββατο τοῦ μηνὸς Ἰουλίου. <Πιστεύουμε, ὅτι μὲ τὴν ἀνάδειξη τῆς Ὁσίας καὶ τοῦ ναοῦ της ζωντανεῖ ολόκληρη ἡ Βουρρίνα καὶ δημιουργεῖται ἓνα ρεῦμα ἀναζητητῶν, περιπατητῶν, περιηγητῶν, φυσιολατρῶν καὶ προσκυνητῶν, οἱ ὁποῖοι εἴτε ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ μοναστηράκι τῆς Ὁσίας εἴτε καταλήγουν σὲ αὐτό> (σελ. 136). Κατὰ συνέπεια, ἐκτιμοῦμε ὅτι, ἡ πρωτότυπη αὐτὴ μονογραφία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ ἐξαίρετο δείγμα συνδυασμοῦ Θεολογίας καὶ Λαογραφίας, συνιστᾷ ἀπαραίτητο καὶ πολύτιμο βοήθημα γιὰ τοὺς φιλέρευνους ἐραστὲς τῆς θεολογικῆς καὶ λαογραφικῆς ἐπιστήμης, οἱ ὁποῖοι ζητοῦν μὲ ἀδημονία νὰ πλουτίσουν μυριοπλάσιως ἀπὸ τὸν ἀδαπάνητο πλοῦτο των. Ἀφεύκτως, λοιπόν, συνιστοῦμε τὴν μελέτη τοῦ ὑπὸ κρίση ἐπιστημονικοῦ ἔργου, ἐκφράζοντας παράλληλα τὰ συγχαρητήριά μας στὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Κώου καὶ Νισύρου κ. Ναθαναὴλ Διακοπαναγιώτη, μὲ τὴν εὐχὴ νὰ συνεχίσει μὲ τὸν ἴδιο ζήλο καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιτυχία τὴν περαιτέρω πολυσχιδὴ πνευματικὴ του δραστηριότητα.

π. Ἡλίας Παπαδόπουλος

Ὑποψήφιος Διδάκτωρ Θεολογίας

Καθηγητὴς στὴν Μέση Ἑκπαίδευση

Διευθυντὴς τῆς Σχολικῆς Μονάδας Ὀλύμπου Καρπάθου